

ҚАЗАҚСТАН
тәуелсіздігіне

**М.О. ӘУЕЗОВ
АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ
ЖӘНЕ ӨНЕР
ИНСТИТУТЫ**

**50
ЖЫЛ**

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

ҚАЗАҚСТАН
тәуелсіздігіне

**М.О. ӘУЕЗОВ
АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ
ЖӘНЕ ӨНЕР
ИНСТИТУТЫ
50
ЖЫЛ**

Алматы «Арда» 2011

УДК 821.512.122.0

ББК 83.3(каз)

Ә 17

*Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер
институтының Ғылыми кеңесі баспаға ұсынған.*

Редакциялық алқа:

Қасқабасов С.А. (төраға), Әлібекұлы А. (төрағанын орынбасары), Қирабаев С.С., Елеукенов Ш.Р., Күзембай С.Ә., Майтанов Б.Қ., Ерғалиева Р.Ә., Ісімақова А.С., Қорабай С.С., Ананьева С.В., Қонаев Д.А., Әлбеков Т., Мұқан А.О., Қосанов С.Қ., Жұмасейітова Г.Т., Машақова А.Қ.

Жауапты шығарушы: Кенжалин Қ.

Ә 17 М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. 50 жыл. Алматы, «Арда», 2011. — 472 бет.

Бұл кітапта М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының құрылу, қалыптасу, даму тарихы баяндалады. Институттың 50 жылда атқарған жұмысы, фольклортану, әдебиеттану және өнертану ғылымы бойынша шығарған еңбектері туралы айтылады. Сонымен қатар институтта қызмет істеген ғалымдар жайында қысқаша мағлұмат келтіріледі.

Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова. 50 лет. — Алматы: Арда, 2011. — 472 с.

В книге прослежена история создания, становления, развития Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова, представлен краткий обзор фундаментальных научных исследований ученых Института за 50 лет в области отечественной фольклористики, литературоведения и искусствознания. Также предложена сжатая информация о деятельности ведущих учёных Института разных поколений и исторических периодов.

ISBN 9965—778—68—x

© М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2011
© «Арда» 2011

АЛҒЫ СӨЗ

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты өз алдына жеке шаңырақ көтергеніне биыл 50 жыл толды.

Институт тарихы 1933 жылы 10 қарашада ҚазОАК-нің Ғылыми комитеті жанынан құрылған Қазақ ұлттық мәдени ғылыми-зерттеу институтынан бастау алады. Институттың құрамына Қазақтың орталық архиві, өлкелік мұражайы, өлкетану бюросы, педагогикалық зертханалық институты біріктіріліп, Қазақ мемлекеттік университетінің ғылыми қызметкерлері, қоғам және мәдениет қайраткерлері тартылды. Алғашқы директоры болып Әлменов Баймен Әлменұлы тағайындалды (1934–1936). Қазақ ұлттық мәдениеті ғылыми-зерттеу институты тарих, археология, тіл, әдебиет және фольклор, музыка, театр, хореографиялық және бейнелеу өнері мәселелерін зерттеумен айналысты. О. Жандосов, С. Мендешов, Т. Жүргенов, С. Аспандияров, С. Сейфуллин, Қ. Қожықов, М. Әуезов және т.б. ұлт зиялылары қазақ ғылымының аяғынан тік тұруына барынша еңбек етті. Мәселен, тарихшылар Қазақстан аумағындағы археологиялық ескерткіштерді зерттеп, нәтижелерін «Еңбектер», «Қазақстанның өткендегі тарихы туралы деректер мен материалдар» деген жинаққа шығарды. Әдебиет саласы да қарқынды дамыды. І. Жансүгіров, С. Сейфуллин, М. Әуезов әдебиет тарихына қатысты ғылыми еңбектер жазды. А. Байтұрсынұлы қазақ фольклорының бай мұрасын жинауға көп көмектесті. Архив құжаттарына қарағанда 1934–1935 жылдары Институт қызметкерлері қазақ ауыз әдебиеті үлгілері: эпос, ертегі, мақал-мәтел жинап, кейбірін баспадан шығарды. Халық ақындарының шығармаларын құрастырды, басылым беттеріне әдебиетке қатысты ғылыми мақалалар жариялады. Абайтану мәселесі қолға алынып, ұлы ақынның өлеңдерін кітап етіп шығарды. Бейнелеу өнері секторы да қазақ ұлттық ою-өрнектерінің 300-ден астам түрлерін жинап, қылқалам шеберлерінің туындыларына рецензиялар жазды. Осының негізінде 1935 жылы 15 қыркүйекте институтқа Қазақстанның ұлттық көркемсурет галереясын ұйымдастыру тапсырылды.

1936 жылғы 25 тамызда Қазақ ұлттық мәдениеті ғылыми-зерттеу институты КСРО ҒА Қазақ филиалының тарих, қазақ тілі мен әдебиеті және халық шығармашылығы сектор-

лары болып қайта құрылды. Директоры болып Сәрсен Аманжолов тағайындалды (1936–1941).

Сталиндік қуғын-сүргін қарқын алған жылдарда көптеген қазақ зиялыларының қатарында акын, жазушы, әдебиеттанушы, тілші ғалымдар да қасаң идеологияның құрбанына айналды. Ұлт тарихын, әдебиетін тереңірек зерттеуге шек қойылды. Оның үстіне қаһарлы Ұлы Отан соғысы жылдарында білікті ғалымдар майдан шебіне аттанды. Осыған қарамастан КСРО ҒА-ның Қазақ бөлімшесі 1941 жылы Тіл, әдебиет және тарих институты болып құрылды да, 1945 жылы Тарих, археология және этнография институты мен Тіл және әдебиет институты болып екіге бөлінді. Институт директоры ретінде Нығмет Тінәліұлы Сауранбаев бекітілді (1941–1946).

Әр жылдары бұл мекемені Есмағамбет Ысмаилов (1946–1948), Мәлік Ғабдуллин (1948–1951), Ахмеди Ысқақов (1951–1953), Ісмет Кенесбаев (1957–1961) басқарып, филология ғылымының дамуына өз үлестерін қосты. Ұлы Жеңістен кейінгі жылдарда Институтқа майдангер-ғалымдар келіп, тіл, әдебиет, фольклор, өнер мәселелерін тереңірек зерттеуге күш салды. Десек те, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің 1947 жылғы 21 қаңтардағы «Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институты жұмысындағы саяси өрескел қателіктер туралы» және 1951 жылғы 10 сәуірдегі «Қазақстан тарихы мәселелеріндегі марксизм-ленинизмді айқындаудағы «Правда» газетіндегі мақала туралы» шешімдері бірнеше ғалымдардың еңбектерін сынға алып, олардың зерттеу еңбектерін буржуазиялық өмірді дәріптеуші, ескілікті ансаушы ретінде қарастырды. Партиялық сынға ұшыраған ғалымдардың арасында Қ. Сәтбаев, М. Әуезов, Е. Бекмаханов, Қ. Жұмалиев, Е. Ысмаилов, Ә. Марғұлан, А. Жұбанов, Б. Кенжебаев, І. Кенесбаевтар болды. Тіпті, Б. Сүлейменов, Қ. Мұхамедханов, Б. Ысқақов секілді институт ғалымдары сот шешімімен 25 жылға бас бостандығынан айырылды.

Осы жылдар аралығында әдебиетші-ғалымдар тарапынан «Қазақ совет әдебиеті тарихының очерктері» үш рет басылды (1949, 1955, 1958). Сонымен қатар «Вопросы казахской советской литературы» (1957), «Қазақ совет әдебиетінің мәселелері» (1957–1960), «Очерки истории казахской советской литературы» (1958–1960) атты ұжымдық еңбектер жарық көрді. 1937–38 жылдары жазықсыз қуғын-сүргін құрбанына айналған І. Жансүгіров, С. Сейфуллин, Б. Майлин секілді

акын-жазушылар ақталып, шығармалары оқырманмен қайта қауышты.

1961 жылы мамыр айында академик Қ.Сәтбаев пен жазушы-ғалым М.Әуезовтің бастамасымен Тіл және өдебиет институтының негізінде Әдебиет және өнер институты жеке бөлініп шықты. Институттың алғашқы директоры болып **Мүслім Базарбаев** тағайындалды (1961—1970, 1981—1985). Сол жылдың тамыз айында Мұхтар Омарханұлы қайтыс болып, ұлы жазушының есімі өзі құрған Әдебиет және өнер институтына берілді. 1963 жылы қарашада жазушы өмірінің соңғы жылдарында тұрған үй Әдеби-мемориалды музейге айналып, институт құрамына өтті және М.Әуезовтің мұрасын зерттейтін ғылыми бөлім ашылды.

Институттың негізгі ғылыми бағыттарына фольклортану, әдебиеттану және өнертану салаларында ғылыми зерттеулер жүргізу, фольклорлық мәтіндерді жариялау, қолжазбалардың ғылыми сипаттамасын жасау, қолжазба және жарияланған фольклорлық мәтіндердің каталогын жасау, фольклорлық және музыкалық шығармаларды жинап, жазып алу, сақтап қалпына келтіру мәселелері жатты.

Осы бағытта Институтта фольклор, қазақ совет әдебиеті, революцияға дейінгі әдебиет тарихы, әдеби байланыстар, қолжазба және өнертану бөлімдері жұмыс істеді. Онда М. Базарбаев, З. Ахметов, М. Әуезов, М. Ғабдуллин, Ә.Ж. Дербісәлин, Ы.Т. Дүйсенбаев, М.Т. Дүйсенов, Б.Г. Ерзакович, А.К. Жұбанов, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, М. Каратаев, Е.В. Лизунова, Ш.Қ. Сәтбаева, М.С. Сильченко, Н.С. Смирнова, Е. Ысмаилов, Ә. Тәжібаев секілді ғалымдар, әдебиет пен өнер қайраткерлері еңбек етті.

Институт ғалымдары 1961—1967 жылдар аралығында 3 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихын» (қазақ тілінде 6 кітап, орыс тілінде 3 том) дайындап, баспадан шығарды. Сонымен қатар, Мәскеуден жарық көрген «История советской многонациональной литературы» (9 том), «История мировая литература» (9 том) атты іргелі еңбектер үшін қазақ фольклоры мен әдебиеті туралы тараулар, «Краткая литературная энциклопедия» томдарына материалдар жазылды. Ұлттық фольклор мен музыканың классикалық үлгілері: 3 том «Қазақ ертегілері» (қазақ және орыс тілдерінде), 3 том «Батырлар жыры» (орыс тілінде 1 том), айтыстың 3 томы және музыкалық фольклор бірнеше кітап болып жарияланды. Алғаш рет

М.О.Әуезовтің 12 томдық шығармалар жинағы жарыққа шықты (1967–1969). 1979–1985ж.ж. ұлы жазушының шығармалары толықтырылып, 20 том болып қайта басылды.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтын осы аралықта **Әди Шәріпов (1971–1979)**, **Зәки Ахметов (1979–1981)** сынды ғылым және қоғам қайраткерлері басқарды.

Институт алғашқы құрылған жылдан бастап фольклортану, әдебиеттану, өнертану мәселелері бойынша іргелі ғылыми зерттеулерімен айналысып келеді. «Қазақ фольклористикасының тарихы», «Қазақ фольклорының типологиясы», «Қазақ тарихи жырларының мәселелері», «Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті», «XVIII–XIX ғасырлардағы қазақ ақындарының шығармалары», «Үш ғасыр жырлайды», «XV–XVIII ғасырлардағы қазақ поэзиясы» сынды еңбектер жарыққа шықты.

1985 жылы басталып, бүкіл КСРО аумағында жүзеге асқан қайта құру тұсында М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғалымдары сталиндік қуғын-сүргінге ұшырап, солақай саясаттың құрбанына айналған Алаш зиялыларын ақтау және олардың мұраларын жинап бастыру, зерттеу ісінде үлкен еңбек сіңірді. Сол кездегі Институт директорлары **Шерияздан Рүстемұлы Елеуқенов (1986–1988)** пен **Серік Смайылұлы Қирабаевтың (1988–1995)** тікелей араласуымен жазықсыз жазаланған **Ш.Құдайбердиев, М.Ж. Көпеев, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Ғ. Қарашев, С. Садуақасов** сынды Алаш қайраткерлері ақталды. Олардың мерзімді басылым беттерінде жарияланған еңбектері құрастырылып, нәтижесінде **Әбілда Тәжібаевтың** алғы сөзімен **Мағжан Жұмабаевтың (1989)**, **Шәмшиябану Сәтбаевамен бірігіп жазған алғы сөзбен Шәкәрім Құдайбердиевтің (1988)**, **Серік Қирабаевтың алғы сөзімен Жүсіпбек Аймауытовтың (1989)**, **Жұмағали Ысмағұловтың зерттеу мақаласымен Міржақып Дулатовтың (1991)** шығармалар жинағы бір-бір томнан баспадан шықты. Әдеби мұралары зерттеу нысанына айналып, көпшілік қауымға насихаттау ісі жүргізілді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған алғашқы жылдан бастап, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты кеңестік дәуірде жариялауға тыйым салынған фольклорлық және әдеби мұраларды жариялап, оларды егеменді ел мұрасы тұрғысынан зерттеумен айналысты. А. Сейдім-

беков, Б. Әзібаева, М. Шафиғи, Б. Адамбаев, Ү. Субханбердина сынды ғалымдардың құрастыруымен «Дала уәлаяты газеті» (1994, 1996), «Ғашықтық дастандар» (1994), «Батырлық дастандар» (1995), «Айқап» (1995), «Абылайхан» (1995), «Кенесары-Наурызбай» (1995), «Мақал-мәтелдер» (1996) жинақтары жарияланды.

М. Жармұхамедұлы, М. Шафиғи, С. Дәуітов түркі халқының дана ақыны Қожа Ахмет Иассаuidiң «Диуани хикметін» қазақ тіліне аударып, баспадан шығарды (1993).

1990 жылдардан бастап-ақ Институт бастамасымен Абай мен Жамбылдың 150 жылдық мерейтойлары күн тәртібіне қойылып, дайындық жұмыстары жүргізілді. Екі акынның да екі томнан тұратын академиялық жинақтары, «Абай энциклопедиясы» дайындалды. 1995 жылы Абай Құнанбайұлының 150 жылдық мерейтойы ЮНЕСКО көлемінде аталып өтілді. З. Ахметов, С. Қирабаев, М. Мырзахметұлы, Б. Мамыраев ұлы акын есіміне байланысты өткен алыс-жақын шетелдегі іс-шараларға қатысып, баяндамалар жасады. 1996 жылы абайтануға қосқан елеулі еңбектері үшін З. Ахметов, С. Қирабаев, М. Мырзахметұлы, К. Мұхамедханұлы ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды.

1995–2000 жылдар аралығында Институтты фольклортанушы-ғалым **Шәкір Ыбыраев** басқарды.

1996 жылы жыр алыбы Жамбыл Жабаевтың 150 жылдық, 1997 жылы ұлы жазушы М.Әуезовтың 100 жылдық мерейтойлары ЮНЕСКО шеңберінде аталып өтілді.

М.О.Әуезовтің 100 жылдық мерейтойы қарсаңында жазушының мұражай-үйі күрделі жөндеуден өтіп, 1997 жылы 27 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ашуымен қайта іске кірісті. Институт ғалымдарының қатысуымен жазушының өмірі мен шығармашылығына қатысты бірнеше зерттеу кітаптар, мақалалар жарық көрді. 1997 жылы «Мұхтар Әуезов энциклопедиясы» дайындалып, 2011 жылы жарыққа шықты. М.Әуезовтің 100 жылдық мерейтойы қарсаңында елу томдық академиялық шығармалар жинағының жобасы жасалып, жазушының алғашқы 3 томы баспадан шықты.

2001 жылы Институт директоры болып **Сейіт Асқарұлы Қасқабасов** тағайындалды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қаражат тапшылығынан және білікті мамандардың басқа жұмыс орындарына ауысуына байланысты кейбір

бөлімдер жабылып немесе біріне бірі қосылса, енді жана бөлімдер ашылып, жас мамандар ғылым жолына тартылды. Бұрын фольклор, әдебиет тарихы, қолжазба және мәтінтану, әдебиет теориясы, музыка өнері бөлімдері мен «Әуезов үйі» ғылыми мәдени орталығы жұмыс істесе, соңғы он жылда әлем әдебиеті және халықаралық байланыстар, ежелгі және ортағасырлар әдебиеті, тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет, абайтану және жана әдебиет, мәтінтану бөлімдері ашылып, театртану және бейнелеу өнері бөлімдері қайта құрылды.

2004–2011 жылдары Институт Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық жобасын жүзеге асыруға белсене қатысты. Осы мемлекеттік бағдарлама аясында елімізде тұңғыш рет жүзеге асып жатқан 100 томдық «Бабалар сөзі» сериясының 75 томы, 20 томдық «Әдеби жәдігерлер» сериясының 11 томы басылды. 8 томдық «Қазақ музыкасының антологиясы», 3 томдық «Әлемдік әдебиеттану», 3 томдық «Әлемдік фольклортану» алғаш рет дайындалып, жарық көрді. Алдағы уақыттарда «Бабалар сөзі» және «Әдеби жәдігерлер» серияларын толық бітіру жұмыстары соңына дейін жүргізіледі.

Халқымыздың ұлы жазушысы М.О. Әуезовтің 50 томдық академиялық шығармалар жинағы толықтай аяқталып, баспадан шықты.

Институт ғылыми және тарихи-мәдени маңызы зор қазақ фольклоры мен әдебиеті үлгілерін дайындап шығаруда қомақты жұмыстар жүргізіп келеді. Ғылыми қызметкерлердің дайындауымен «Қазақ қолжазбалары ғылыми сипаттамасының» 8 томы жарық көрді. ХХ ғасырдың екінші жартысында жиналған музыкалық мұралар түгелімен СД-дискілерге көшірілді. Сонымен қатар, қолжазба қорында сақталған фольклорлық және музыкалық мұраларды электрондық нұсқаларға көшіру жұмысы жүргізілуде.

Институт Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен іргелі және қолданбалы ғылыми-зерттеу жобалары бойынша жұмыс істейді. Осыған орай Институт 2002 жылы болашақ даму бағдары ретінде 2003–2011 жылдарға арналған Стратегиялық жобасын дайындады. Сол бойынша кезең-кезеңмен 2003–2005, 2006–2008, 2009–2011 жылдар аралығында үлкен үш бағдарлама жүзеге асты. Нәтижесінде 2003–2005 жылдар аралығында дайындалған көне заманнан бүгінге дейінгі 10 томдық «Қазақ әдебиетінің

тарихын», 3 томдық «Қазақ өнерінің тарихын» баспадан шығарды.

2006–2008 жылдар аралығында «Тәуелсіздік кезіндегі әдебиет пен өнер» атты тақырып бойынша қазіргі әдебиет пен өнердегі фольклорлық сарындардың көрінісі, ежелгі және орта ғасырлардағы әдебиеттің тәуелсіздік жылдардағы поэзияға әсері, ХІХ ғасыр мен ХХ ғасырдың бас кезіндегі көрнекті ақындар мен жазушылардың шығармашылық сабақтастығы мәселелері және ХХ ғасырдың 60–90 ж.ж. қазақ әдебиетінің жанрлары әлемдік әдеби процесс контекстінде зерттелді. М. Әуезовтің бай мұрасы жан-жақты талданып, жана көзқарастар тұрғысында қарастырылды. Қазақстан бейнелеу өнері мен көркем мәдениеті дамуының маңызды кезендері жүйеленіп, ғылыми саралау ісі, ежелгі заманнан ХХІ ғасырға дейінгі ұлттық музыка өнерінің түрлі проблемалары, қазақ театр өнерінің негізгі даму кезендері мен заңдылықтары жанаша пайымдалып, халықаралық әдеби байланыстардың қазіргі ғаламдану жағдайындағы даму ерекшеліктері жан-жақты қарастырылды. Нәтижесінде 24 ұжымдық еңбек жарыққа шықты.

2009–2011 жылдар аралығында «Қазақ әдебиеті мен өнеріндегі тәуелсіздік идеясы» атты бағдарламалар бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізді. Тақырып аясында «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» атты 10 кітап баспадан шықты.

Бұл бағдарлама бойынша институт қызметкерлері қазақ фольклоры мен әдебиетінде жырланған Тәуелсіздік идеясы мәселелерін қарастырды. Зерттеуде сактар мен ғұндар заманынан Алтын Орда кезеңіне дейінгі, Қазақ хандығы құрылғаннан бастап Қазақстан тәуелсіздігін алған аралықтағы ұлттық сөз өнерінде көрініс тапқан елдік пен тәуелсіздік, бірлік пен мемлекетті сақтау идеялары зерттелді. Тәуелсіздік жолындағы ұлт-азаттық көтерілістер туындатқан әдеби шығармалар, ондағы қазақ елінің мұрат-мақсаттары ашып көрсетілді. Елін, жерін сақтау үшін күрескен тұлғалардың ерліктері дәріптеліп, кейінгі ұрпаққа үлгі боларлық істері жан-жақты талданды.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты 2012–2020 жылдар аралығына арнап саяси-әлеуметтік маңызы зор жана Стратегиялық даму жоспарын дайындады. Алдағы уақытта Институт Қазақстанда тұратын этностардың фольклорын, әдебиетін және өнерін зерттеп, отанымыздағы

халықтар бірлігі мен ынтымақтастығын нығайтуда әдебиет пен өнердің алар орнын айқындайды. Шетелдегі қандастарымыздың әдебиеті мен өнерінің дамуын, қалыптасуын, болашағын, өздері тұрып жатқан елдің әдебиеті мен өнеріне қарым-қатынасын, елімізге тигізер үлесін зерттейді.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының 50 жылдығына арналған бұл кітапта институт құрамындағы бөлімдер тарихы жеке-жеке беріліп отыр.

Ақжігіт Әлібекұлы

**БӨЛІМДЕР
ТАРИХЫ**

ФОЛЬКЛОРТАНУ БӨЛІМІ

Фольклортану бөлімінің қызметін үлкен үш кезеңге бөліп қарауға болады. 1930–1940-жылдар аралығында Қазақтың Ұлттық мәдени ғылыми-зерттеу институтының секторы ретінде жұмыс жасап, фольклорлық мәтіндерді жинап, жүйелеумен айналысқан. Бұл кезеңде, негізінен, М.О. Әуезовтің 1927 жылы жарық көрген «Әдебиет тарихы» мен С. Сейфуллин жариялаған «Ежелгі әдебиет нұсқалары» (1931), «Қазақ әдебиеті» (1932) қолданыста болған. 1940-жылдары фольклор секторы бөлімшеге айналып, дәстүрлі және кеңестік фольклор зерттелді. Әсіресе, М.Әуезовтің жетекшілігімен 1948 жылы жарық көрген «Қазақ әдебиетінің тарихы. Фольклор. 1-т. Алматы, 1948» деген ұжымдық монографияны ерекше атауға болады.

Өкініштісі, бұл еңбек қолжазба күйінде-ақ сынға ұшырады, бірақ сын ғылымнан аулақ, саяси-идеологиялық сипатта болды да, аталмыш кітап «зиянды» деп танылып, ғылыми айналымнан алынып тасталды (1947 жылғы 21 қаңтарда жарияланған Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің «Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтының жұмысындағы саяси өрескел қателер туралы» атты қаулысын қараңыз). Шындығына келгенде, бұл еңбек – үлкен жұмыстың игілікті бастамасы еді, өйткені, сол тұстың өзінде-ақ қазақ әдебиетінің тарихын бірнеше том етіп жазу көзделген. Бірақ бұл ой жүзеге аспады. Өйткені, идеологиялық, саяси ұстанымды басшылыққа алу міндет болды. Ұлттық мұраны құлшыныспен зерттеуге мұның теріс әсері болса да, бұл еңбекті дайындау барысында фольклордың тарихын жанрлар арқылы зерттеуге талпыныс үзілген жоқ. Томның бірінші бөлімі қазақ фольклорының зерттелуіне арналған. Екінші бөлімде ғұрыптық фольклор, шаруашылық туралы өлеңдер; дін, салт өлеңдері; Наурыз; бақсы сарыны; бөдік, арбау, жалбарыну; жарапазан және жарапазанның батасы; үйлену салт өлеңдері: өдет, салт; тойбастар; жар-жар, сынсу-жұбату; беташар; мұн, шер өлеңдері: қоштасу, естірту, көңіл айту, жоқтау деп, жеке-жеке қарастырылған.

Фольклорлық мұраларды жанрлық тұрғыдан көптомдық түрінде жариялау 1950–1970-жылдары жүзеге асты. 1957–1959 жылдар аралығында «Қазақ эпосы» сериясы бойынша «Қамбар батыр», «Ер Тарғын», «Алпамыс», «Қобыланды батыр»,

«Қозы-Көрпеш – Баян-сұлу», «Қыз Жібек» жырларының академиялық басылымы қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді. Және 1957-1964 ж. аралығында қазақ және орыс тілдерінде үш том «Қазақ ертегілерінің» академиялық басылымы дайындалып, мәтіндер жанршілік түрлерге жіктеліп, ұсынылды. Бұл кезеңдегі зерттеулерде «фольклор» мен «ауыз әдебиеті» ұғымдары бөлінбеген, сол себепті халық арасына ауызша таралғаны ескеріліп, ақындар айтысы да фольклор ауқымында зерттелді. Сондықтан 1965-1966 ж. фольклортану бөлімі «Айтыстың» да үш томын дайындап, жарыққа шығарды.

1960–1964 жылдар аралығында жарық көрген «Қазақ әдебиетінің тарихы» фольклортануға бірінші томның екі кітабын арнады. Бірінші кітап «Қазақ халқының ауыз әдебиеті туралы ғылымның даму тарихы» және тұрмыс-салт жырлары, шешендік сөздер, ертегілер, батырлар жыры, лиро-эпос, тарихи жырлар, айтыс өлеңдері, жұмысшы жырлары деп, әр бөлім жеке жанрларды қарастырды. Ал, бұл бірінші томның екінші кітабы совет дәуіріндегі фольклор деп аталғанымен, мұндағы зерттеулердің дені ақын, жырау, жыршылардың шығармашылығына арналған.

«Қазақ әдебиетінің тарихы» кітабының фольклорға арналған орыс тіліндегі басылымы 1968 жылы жарық көрді.

М.О. Әуезов қайтыс болғаннан кейін фольклортану бөлімінің меңгерушісі қызметін Е. Исмайылов атқарды. Бұдан кейінгі кезеңдерде бөлім меңгерушісі М. Каратаев, М. Ғабдуллин, Р. Бердібаев, Ш. Ыбыраев болды. 2001 жылғы қыркүйек айынан бастап фольклортану бөлімі академик С.А. Қасқабасовтың жетекшілігімен жұмыс жасап келеді.

Зерттеу жұмыстары: 1950 жылдары советтік фольклорды, жұмысшы фольклорын зерттеу мәселесі алға шықты. Дегенмен С. Мұқановтың 60-жасқа толуына орай «Қазақ филологиясының мәселелері» (1964), Н.С. Смирнованың ғылыми-көпшілік басылым ретінде дайындаған «Казахская народная поэзия» (1967), Б. Адамбаевтың «Шешендік сөздер. Қазақтың шешендік, тапқырлық, нақыл сөздері» (1967) және «Шешендік өнер (Сырым сөздерінің негізінде)» (1969), т.б. кітаптар жарық көріп, фольклорлық жанрлар сол кездегі ғылыми деңгейге сай зерттелді.

1950–1970-жылдары фольклортану бөлімінің ұжымдық монографиялары бүкілодақтық ғылым талабының деңгейінде

дайындалды. Әсіресе, 1970-жылдардағы зерттеу еңбектерінде бүкілодақтық және әлемдік ғылымның жетістіктері ескерілді. Жанрлық ерекшелікті басты назарда ұстап, тарихи-типологиялық, тарихи-стадиялық және мәдени байланыс тұрғысынан жан-жақты ізденістер жүргізілді. Мәселен, «Казакский фольклор в собрании Г.Н. Потанина» (1972) атты жинақ Г.Н. Потаниннің казак фольклорына қатысты жинаған мәтіндерін жанрлық жіктеу бойынша беруімен және алғашқы жарияланымды ұсыну арқылы дайындалды. Мұндай ұстанымның екі жақты қызметі бар: фольклорлық мәтін «бұзылмай» ұсынылады, сонымен бірге кейінгі жариялаушының қандай мақсатты көздеп, өзгертулер жасағаны анықталады. Құрастырушылар: С.А. Қасқабасов, Н.С. Смирнова, Е.А. Костюхин, Е.Д. Тұрсынов сюжеттердің халықаралық типін анықтап, текстологиялық жұмыстар жүргізген. Осындай мақсатты жұмыс «Хайуанаттар туралы казак ертегілерін» (1979) жарыққа шығаруда да басшылыққа алынған.

1975 жылы Мәскеуден «СССР халықтарының эпостары» сериясы бойынша «Қобыланды батыр» жарыққа шықты. Бұл кезеңдегі басылымдар бұрынғымен салыстырғанда біраз өзгешеліктерге ие. Атап айтқанда, жинақты құрастырушы ғалымдардың зерттеу мақалалары жазылды, мәтіндер көп-нұсқалы түрде беріліп, орыс тіліндегі аудармасы қатар ұсынылды. Сондай-ақ ғылыми түсініктер кеңейтіліп, орындаушылар туралы мәліметтер, т.б. маңызды деректер енгізілді.

Қазак фольклористері бүкілодақтық орталықтармен тығыз байланыста жұмыс істеді. Фольклорлық шығармалардағы тарихилық және типологиялық зерттеулер мақсатты түрде қолға алынғанда ұжымдық іргелі зерттеулер жасалды. Оның дәлелі – «Қазак тарихи жырларының мәселелері» (1979); «Қазак фольклорының типологиясы» (1981), т.б. еңбектер? осындай ғылыми ауқымды жұмыстардың айғағы. Мәселен, «Қазак тарихи жырларының мәселелері» атты ұжымдық жинақта тарихи жырлар мен тарихи өлеңдердің құрамы, жанрлық табиғаты сараланып, идеялық-көркемдік мәні талданды. Монографияда тарихи өлеңдер мен тарихи жырлардың жанрлық ерекшеліктері туралы айтылып, бірінші бөлімде XVIII ғасырдағы тарихи оқиғаларда ерен батырлық танытқан Абылай хан, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шакшақ Жәнібек, Олжабай батыр, Өтеген батыр, Арқалық

батырларға арналған жырлардың ерекшеліктерін талдауға арналған. Ал, екінші бөлім ХІХ ғасыр мен ХХ ғасырдың алғашқы ширегіндегі тарихи оқиғаларға байланысты туған эпостарға арналған. Тарихи жырлардағы архаикалық сарындардың қолданылу ерекшеліктері сараланды.

«Қазақ фольклорының типологиясы» атты ұжымдық жинақ фольклорлық туындылардың тегі, жасалу, даму, өзгеру заңдылықтарын талдауға арналған. Авторлар ұжымы эпос, ертегі, аңыз, әңгіме, тұрмыс-салт өлеңдерін, т.б. жанрларды түркі-моңғол халықтарының фольклорымен салыстырып, олардың арасындағы ортақтықтар мен өзгешеліктерді анықтаған.

1986–1989 жылдар аралығында «Қазақ халық әдебиеті. Көп томдық» сериясы бойынша 18 том фольклорлық мәтіндер жанрлық ерекшелігі бойынша жарияланды. Батырлық жырлар – 6 том, тарихи жырлар – 3 том, ертегілер – 4 том, айтыстар – 2 том, дастандар – 2 том, мақал-мәтелдер 1 том болып шықты.

«Қазақ фольклористикасының тарихы. Революцияға дейінгі кезең» атты ұжымдық зерттеу (1988) ғасырлардың тереңіне бойлап, қазақ халқының мәдениеті, тілі, тарихы, әдебиеті, өнері хақында азды-көпті ой қалдырған зерттеушілердің жазбаларын мейлінше толық қамтыған. Зерттеу ХVІІІ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың бас кезін ауқымды түрде ерекшелеген. Оған дейінгі тарихи, филологиялық зерттеулердің көбінде тек ұлы демократ ағартушыларымыз Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаевтың аттары ғана жиі аталатын. Осы зерттеуде бұл олқылықтың орны толтырылып, зерттеушілердің қатары да, зерттеу нысандарының қамтылуы да әлдеқайда артты.

«Өмір шындығы және фольклорлық дәстүр», «Фольклортану тарихынан» деген екі үлкен бөлімді қамтыған «Фольклор шындығы» (1990) атты монографияда фольклордың тарихилығы және өмірмен байланысты қырлары зерттелген. Атап айтқанда, эпикалық дәстүр (Р. Бердібаев), фольклордың қазіргі замандағы ролі (С. Қасқабасов), эпос жанрының қалыптасу тарихы (Ш. Ибраев), отбасы фольклорының этнографиямен байланыстылығы (К. Матыжанов), т.б. зерттеулер орын алған.

Б. Абылқасымов бұл жинақта М. Дүйсеновтің «Фольклор ма, әдебиет пе?» деген мақаласындағы (Қазақ әдебиеті,

1971, 2 июль) ойды қайта қозғап, бүгінгі күнде бұл ұғымдардың өзіндік ерекшелігімен қабылдануына қол жеткізілді.

Фольклортанушы ғалымдар ұжымдық монографиялар дайындаумен бірге жеке зерттеулермен де айналысып, фольклордың түрлі жанрындағы типологиялық ұқсастықтар мен ұлттық ерекшеліктерді айқындайтын еңбектерді жарыққа шығарды. Мәселен, Е.Д. Тұрсынов «Генезис казахской бытовой сказки» (1973), «Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері» (1976); Б. Уахатов «Қазақтың халық өлендері» (1974), «Қазақтың тұрмыс-салт жырларының типологиясы» (1983); Р. Бердібаев «Қазақ эпосы» (1982), Б. Әзібаева «Казахские народные романические дастаны» (1990), т.б. кітаптар жарияланды.

С.А. Қасқабасовтың «Казахская волшебная сказка» (1972), «Қазақтың халық прозасы» (1984), «Казахская сказочная проза» (1990) атты кітаптары фольклорлық жанрлардың типологиялық және стадиялық ерекшеліктерін анықтауға арналған. Мәселен, ғалым «Қазақтың халық прозасында» қазақ фольклорындағы миф ұғымымен еуропалық түсініктегі мифтің бірдей еместігін, т.б. осындай айырмашылықтарды саралап, талдаған. Ғалымның бұл кітабы Қазақ ССР ҒА Төралқа шешімімен Ш. Уәлиханов атындағы сыйлыққа ие болды. Ал, 1992 жылы Президент Жарлығымен «Казахская сказочная проза» кітабы үшін әдебиет, өнер және архитектура салаларындағы Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығы берілді.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін фольклордың идеологиялық қызметі ашық түрде зерттеле бастады. Жазықсыз «халық жауы» атанған фольклортанушы ғалымдардың еңбектері зерттеліп, ғылыми айналымға қосылды. Батырлық және тарихи жырлардың арасында ұлттық идеологияға байланысты айтылмай, зерттелмей қалған «Едіге батыр», «Шора батыр» эпостары да арнайы зерттеулердің нысанына алынды. Бұл кезеңде де, әрине, фольклорист ғалымдардың жинаған материалдары жинақ болып шығып жатты. Мәселен, В.В. Радловтың қазақ фольклорына қатысты жинаған мәтіндері «Алтын сандық» (1991) және «Ел қазынасы – ескі сөз» (1994) деген тақырыптармен алғашқы жарияланым бойынша жарық көрді.

«Қазақ фольклорының тарихилығы» (1993) атты ұжымдық жинақта халықтың әр дәуірдегі тұрмыс-тіршілігі, өдет-

ғұрып, наным-сенімімен тығыз байланыста өрбитіндігі жан-жақты зерделенген. Бұл кітапта архаикалық, классикалық, романдық және реальды-тарихи эпостардың ерекшеліктері мен олардағы тарихи шындықтың бейнеленуі, арақатынасы зерттелген.

Фольклорлық поэтика, әрине, әр жылғы зерттеулерде сөз болған. Дегенмен «Қазақ фольклорының поэтикасы» атты (2001) атты ұжымдық монография оны ауқымды әрі мақсатты түрде тереңінен зерттеді. Бұл ұжымдық монографияда эпос поэтикасының түрлі қырлары: фольклорлық шығармалардың сюжеттік және композициялық құрылымы, кейіпкерлерді суреттеудің тәсілдері, анимистік, тотемдік, магиялық нанымдардың көркем фольклорда өзгеріске түсіп, қолданылу ерекшелігі, тұтастану құбылысының сипаттары мен түрлері, т.б. зерттеулер қамтылған.

Он томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы» кітабының фольклорлық кезеңіне арналған бірінші томы (2008) қазақ фольклорының тарихын зерттеуге арналды. Алдыңғы «Қазақ әдебиетінің тарихымен» салыстырғандағы өзгерістер: фольклор тарихы әдебиет тарихынан іргесін ажыратқан, қазақ фольклорының статусы мен теориялық негіздері айқындалған. Атап айтқанда: фольклор – ежелгі дүниетаным және көне мәдениет, әрі мұра, фольклор – тұрмыстың бір бөлшегі, фольклор сөз өнері ретінде қарастырылды.

Ұжымдық еңбек «Ежелгі замандағы рухани мәдениет», «Орта ғасырлардағы фольклор», «Жаңа дәуірдегі фольклор» деген үш бөлімге бөлініп, жанрлар тарихи-стадиялық даму тұрғысынан зерттелген. Мәселен, қазақ хандығы тұсындағы фольклор құрамында қаралған кейбір жанрлар сол заманда тумаған, олар ертеректе пайда болып, хандық кезінде өркендеп, көркем фольклорға айналған. Сол сияқты «Жаңа дәуірдің» де біраз жанры өз бастауын орта ғасырда алып, көркемделіп дамуын XVIII–XIX жүзжылдықтарда басынан кешірген. Сонымен бірге бұл дәуірде жаңа жанрлар мен шығармалар да өмірге келіп отырған. Ал, XX ғасырдағы фольклор туралы сөз болғанда, жаңадан пайда болғанлармен қатар бұрынғы жанрлардың өзгергені, жаңа сипатқа ие болғанды айтылған. Сондықтан «Кітаптың мақсаты – ұлттық фольклорымыздың даму жолдарын көрсету, оның дамыған жанрларының туу, қалыптасу, өркендеу-өзгеру, үдерістерін айқындау» (Қазақ

әдебиетінің тарихы. Он томдық. I-том. Алматы, 2008, 16-б.) болған.

Фольклортану бөлімі 2006-2008 жылдар аралығында «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі фольклорлық дәстүр» атты іргелі зерттеу бойынша жұмыс атқарды. Сонын нәтижесінде «Қазіргі әдебиет және фольклор» атты ұжымдық монография жарық көрді. Оның «Қазіргі поэзия және фольклор», «Қазіргі прозадағы фольклорлық дәстүр», «Бүгінгі драматургиядағы фольклорлық сарындар» атты үш бөлімінде фольклор мен әдебиеттің генетикалық, оппозициялық, үндестік байланыстарының қолданыс ерекшеліктері зерттелді. Бұл зерттеу тәуелсіздік тұсында жазылған көркем шығармаларды ғылыми нысан етіп алуымен ерекшеленеді. Ұлттық әдебиеттің даму жолында фольклордың рөлі, көркемдік сапасына ықпалы, т.б. ерекшеліктері әлем мәдениетінің дамуындағы басты заңдылықтардың негізінде тексерілді.

Қаламгерлердің фольклордан үйрену, меңгеру, сіндіру, қайта жаңғырту үдерістеріндегі даралық қолтаңбасы айқындалды.

Фольклортанушы ғалымдар ұжымдық монографиялар дайындаумен қатар жеке зерттеу еңбектерін де жарыққа шығарды. Б. Абылқасымов қазақтың көне наным-сенімдеріне қатысты ғұрыптық фольклорына арналған «Телқоныр» (1993), Ш.Ыбыраев «Эпос әлемі» (1993); К. Ісләмжанұлы «Рухани уыз» (1995), Ш. Керім «Қазақ жұмбағы» (1999), Б. Әзібаева «Казахский дастаный эпос» (1998) атты еңбектерін тарихи-типологиялық, тарихи-генетикалық зерттеуге арнады.

Соңғы он жылда С.А. Қасқабасов әр жылғы зерттеулері топтастырылған «Елзерде» (Алматы, 2008), «Алтын жылға. Зерттеулер мен мақалалар», т.б. жинақтар шығарды. Сондай-ақ академиктің 70-жылдық мерейтойына арналған «Заман және руханият» кітабы шықты. Мұнда алыс және жақын шетелдік ғалымдардың фольклортану мен әдебиеттануға байланысты зерттеулері енгізілген. Ал, «Ой-сана» кітабында ғалымның әр жылдары түрлі басылым беттерінде жарық көрген сұхбаттары қамтылған.

С.А. Қасқабасовтың «Президент және мәдени мұра» кітабында «Президент назарында – Мәдени мұра», «Мәдени мұра – рухани жаңғырудың негізі», «Ұлт мұрасын ұрпаққа жеткізу – парыз», «Мәдени мұра – ұлттық рухтың тірегі», т.б. қазақ ғылымын дамытуға байланысты пікірлері топтастырылған.

Бөлімнің жетекші ғылыми қызметкері К.Матыжановтың «Қазақтың отбасы фольклоры» (2007) атты монографиясында отбасылық ғұрып фольклоры арнайы зерттеу нысанына алынып, зерделенді. Ғалым отбасы фольклорын әлпештеу фольклоры; үйлену фольклоры; азалау фольклоры деген жіктеулерге жүйелеп, зерттеген.

Бөлімнің жетекші ғылыми қызметкері Р. Әлмұханованың «Қазақ фольклорындағы антикалық сарындар» (2009) атты монографиясы қазақ фольклорында архаикалық аталып келген тарихи жыл санауға дейінгі орын алған антикалық сарындарды тарихи-типологиялық, тарихи-мәдени байланыстар тұрғысынан зерттеуге арналды. Қарастырылатын фольклорлық сюжеттер мен сарындар, образдар, жанрлар антикалық грек мифімен типологиялық талдауға алынып, қазақ және антикалық грек фольклорындағы сарындар мен образдардың ортақтығы анықталып, қазақ фольклорының архаикалық сипатты молынан сақтауының себептері тарихи-қоғамдық формациялардың ерекшелігімен және мемлекеттіліктің қалыптасуымен байланыстылығы тұрғысынан талданды.

Бөлімнің жетекші ғылыми қызметкері А. Тойшанұлының «Түрік – моңғол мифологиясы» атты монографиясында (2009) қазақ пен моңғол материалы негізге алына отырып, түрік, моңғол халықтарының мифологиясы өзара әрі әлемдік үлгілермен кешенді салыстырылып, мифтердің түрлері, шығу тегі, образдардың қалыптасу эволюциясы фольклорлық заңдылықтар мен құбылыстар аясында жүйелі тексерілді. Еуразия кеңістігінде ежелден қанаттас, санаттас өмір сүрген – алтай, телеуіт, тува, хакас, шор, саха, бурят, кырғыз, татар, өзбек, түрікмен, түрік сияқты бауырлас халықтардың мұралары дәйекті байыпталып, олардың мифологиясы әлемдік діндерге дейін ортақ болған деген түйін жасалған. Сонымен бірге қазақтың дәстүрлі баспанасы – киелі киіз үй рухани мұра тұрғысынан зерттеліп, оның мифологиялық толымды бейнесі жаңғыртылған.

Фольклорлық материалдар жинау мақсатында ғалымдар 1961–1971-жылдар аралығында республика аумағына және Қарақалпақстанға тұрақты түрде экспедицияларға шыққан. Атап айтқанда, 1963 жылы Б. Ысқақов, Т. Бекхожина, Т. Қанағатов Қарақалпақ автономды республикасында болса, А. Жұбанов пен Т. Мерғалиев, Г. Сұлтанғалиева Қазақстанның батыс, ал, Б. Адамбаев шығыс аймақтарын аралаған. 1965 жылы

С. Мұқанов, Е. Исмаилов, Б. Адамбаев солтүстік Қазақстан өңірінде іссапарда болып, жыршы Молдахмет Ержановтың және бұрын есімдері белгісіз болып келген жыршылар ? Таласпай Нұрпейісов, Камали Мұқажанов, Топаш Сыдықов, Есенбай Шыныбаев, Әбдіраш Оспанов, Тайса Садықов репертуарларын жазып алған. Осы сапарда жалпы көлемі 45—50 мыңдай жол өлең жазылып алынған. Бұл сапардың маңыздылығы – Шоқан Уәлиханов 1841 жылы жазып алған Жаманқұл туралы деректер табылған. Кіші ғылыми қызметкер Н.Төреқұлов Оңтүстік Қазақстан облысында Шәуілдір, Шаян, Арыс, Қаратас елді мекендеріне барып, 200 мақал-мәтел, 200 нақыл сөз, 20 ертегі, және т.б., К.Сейдаханов Шелек, Арал, Жалағаш, т.т. аудандарынан 20 000 жол дәстүрлі және қазіргі шығарма (қисса, өлең, айтыс) жинаған. Қызылорда, Шымкент фольклорлық іссапар кезінде Ташкент архивінде сақталған С. Маловтың Ә. Диваевқа жазған хатының көшірмесі әкелінді. Кіші ғылыми қызметкер Б. Ыскаков «Қыз Жібек», «Қобыланды», «Күлбек батыр», «Мақамбай батыр» жырларын қолжазба күйінде және магнит таспаларына жазып әкелген.

Ғалымдар тарапынан фольклорлық экспедициялар әр кезде де болып тұрған. Оған ҚР БҒМ қарасты Орталық ғылыми кітапхананың және өзіміздің институттың қолжазба қорларында сақталған қолжазбалар кәу. Бұл қолжазбалар 1920 жылдары Ә.Диваев жинаған қолжазбалардан бастап сақтаулы және осы кезге дейін олар ғылыми қолданыстан түскен емес.

Тәуелсіздік алғаннан бергі кезеңде де фольклорлық іссапарлар жүзеге асуда. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 1998 жыл «Ұлттық тарих және халық бірлігі жылы» деп аталуына орай республика көлемінде ауқымды экспедиция өткізілді, бұған фольклортану бөлімінің қызметкерлері белсене атсалысты.

2005 жылы институттың бастамашылығымен Моңғолияда қазақ диаспорасы шоғырланған аймақтарға фольклорлық-музыкалық экспедиция ұйымдастырылды. Оған музыкатанушы Ә. Нұрбаев пен фольклортанушы А. Тойшанұлы қатысты. Нәтижесінде осы кезге дейін ғылымға белгісіз болып келген мәтіндер анықталды.

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы бойынша 2007—2008 ж. аралығында үш том «Мировая фольклористика» жи-

нағы жарық көрді (құраст.: С.А.Қасқабасов, А.Тойшанұлы). Оған Америка, Европа мен Азияның белгілі ғалымдарының фольклортануға қатысты зерттеу еңбектері топтастырылған. Мұндай жинақтың жарық көруінің себебі: шетелдерде жарияланған фольклортануға қатысты еңбектердің біздің республика ғалымдары үшін де қызығушылығын тудыруы сөзсіз және олар осы заманғы зерттеулерге қажеттігі айқын. Құрастырушылар субъективті пікірге ерік бермей, ғылымдағы түрлі ойлардың өмір сүру мүмкіндігін ескерген. Жинақ соңында әр ғалым туралы өмірбаяндық, т.б. қажетті маңызды мәліметтермен толықтырылды.

«Бабалар сөзі» бойынша бес том «Ертегілер» жанршілік-стадиялық ерекшелікке сай дайындалды. Фольклорлық мәтіндер қолжазбалық және алғашқы жарияланымдар бойынша алынып, текстологиялық жұмыстар жүргізілді, сюжеттердің халықаралық типі анықталды.

Халықаралық байланыстар. Кеңестік республикалар арасында ғылыми байланыс ғылымды дамытудағы қозғаушы күш, өзекті мәселе ретінде бағаланды. 1961 жылы Киев қаласында кеңес дәуіріндегі халық поэзиясына арналған Бүкілодақтық мәжіліске М. Қаратаев пен институт директорының ғылыми істері жөнінен орынбасары О. Нұрмағамбетова, фольклортану бөлімінің ғылыми қызметкері Б. Адамбаев, 1965 жылы О. Нұрмағамбетова мен кіші ғылыми қызметкері К. Сейдаханов Улан-Удэ қаласында өткен кеңес фольклорын зерттеуге арналған ғылыми конференцияға қатысқан. Ал, СССР ҒА Әдебиет және тіл бөлімінің жанындағы ғылыми кеңестің ұйымдастыруымен фольклордағы тарихилық мәселесіне арналған ғылыми конференцияға М. Қаратаев, ҚазССР ҒА корр.-мүшесі, фольклортану бөлімінің меңгерушісі Е. Исмаилов Мәскеуде өткен этнографтар мен антропологтардың VIII Халықаралық конгресіне қатысты (1964).

Фольклор мен әдебиеттің байланысы туралы Душанбе қаласында өткен Бүкілодақтық ғылыми кеңесте О. Нұрмағамбетова «Қазақ совет әдебиеті және оның фольклормен байланысы», Н.С.Смирнова «Казахская советская поэзия и традиции фольклора», М. Фабдуллин «С.Мұқановтың 20-жылдардағы поэзиясындағы фольклор», Б.Адамбаев «Қазақтың шешендік өнері және олардың әдебиетпен байланысы» (1968) деген тақырыпта баяндамалар жасаған.

Аға ғылыми қызметкері Ү. Субханбердина мен кіші ғылыми қызметкер Г.Сұлтанғалиева Қазан, Уфа, Чебоксары қалаларында болып, қазақ фольклорына қатысты сақталған материалдарды (1967 23/IX–12/X) алып келген.

Фольклорлық экспедициялар тек Қазақстан аумағымен шектелмеген. Мәселен, 1963 жылы Б. Ысқақов, Т. Бекхожина, Т. Қанағатов Қарақалпақ автономды республикасында болса, 1965 жылы институт фольклористерінің мәжілісі өткізілген. Оған М. Горький атындағы Әлем әдебиеті институты директорының орынбасары А.А. Петросян келіп, КСРО халықтарының эпостары туралы баяндама жасаған.

Мәскеудегі М. Горький атындағы Әлем әдебиеті институтымен тығыз байланыс болғанын мұрағатта сақталған құжаттар айғақтайды. 1967 ж. М. Сильченко мен О. Нұрмағамбетова «Қозы-Көрпеш-Баян-сұлу» эпосының орыс тіліндегі жолма-жол аудармасын жасап, осы Әлем әдебиеті институтына жіберген. Ал, 1969 жылы олардың «Едіге» жыры туралы ғылыми конференция өткізу жоспарлап отырғаны, Әдебиет және өнер институтынан бір баяндамашы мен бұл эпос туралы бекітілген тұжырымды Ленинград қаласында тұратын академик В.М.Жирмунскийдің атына жіберуді сұраған өтініш келген.

Тәуелсіз Қазақстан жағдайында алыс және жақын шетелдермен халықаралық байланыстар дами түсуде. Бүгінде бөлім қызметкерлері ТМД, Түркия, Иран, Египет, Моңғолия, т.б. елдердің ғалымдарымен тығыз байланыс жасауда. Халықаралық ғылыми-теориялық конференциялар мен симпозиумдарға қатысып, ғылыми басылымдарға зерттеулер жариялануда.

Коференциялар. 1969 жылғы қазан айының 27–30-сы күндері аралығында Алматыда «Қазіргі қазақ фольклорының жағдайы және оның даму жолдары» тақырыбына арналған ғылыми-творчестволық конференция ұйымдастырылды. Бұл конференцияда СССР ПҒА академигі, профессор М. Ғабдуллин «Қазақ фольклористикасының даму жолдары» атты тақырыпта баяндама жасаған. О.Нұрмағамбетова «Елу жылда қазақ фольклорының жиналуы мен зерттелуі», Н.С. Смирнова «Алтайские и казахские версии эпоса «Козы-Корпеша», ф.ғ.к. Б. Адамбаев «Халық ақындарының шығармашылығындағы В.И. Ленин образы», Т.Сыдықов «Қазіргі халық ақындары поэмаларының даму жолдары», ф.ғ.к. Б. Уахатов «Қазақ

халық өлеңдері және оны орындаушылар», Б. Ысқақов «Қазіргі замандағы жыраулық дәстүр», А. Рақымжанов «Шынайы айтыс» атты тақырыпта баяндамалар жасаған.

Фольклортану бөлімінің қызметкерлері 2002 жылы «Қозы-Көрпеш-Баян-сұлу» эпосының 1500 жылдығына орай халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының ұйымдастырылуы мен өткізілуіне белсене атсалысты.

Сондай-ақ 2005 ж. «Рухани мұра және қазіргі мәдениет: текстология, игеру, зерттеу» халықаралық ғылыми симпозиумы өткізіліп, оған мәскеулік ғалымдар: филол.ғ.д., Ресей Ғылым академиясының мүше-корр., фольклортану бөлімінің меңгерушісі В.М. Гацак пен А.М. Горький атындағы Әлем әдебиеті институтының ғалым-хатшысы, ф.ғ.д. А.И. Алиева қатысты.

Кадрлар даярлау. Фольклортану бөлімінің қызметкерлері ғылыми біліктілігін ұдайы жетілдіріп отырды. Ғылым кандидаты ғылыми дәрежесін алған С.А. Қасқабасов, Б. Әзібаева, К. Матыжанов, Ш. Керім — бүгінде ғылым докторлары. А. Сейдімбек «Қазақтың күй аңыздары (құрылымы және жанрлық ерекшеліктері)» деген тақырыпта филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады. Жалпы, республика көлемінде қызмет етіп жүрген фольклортанушылардың басым көпшілігі диссертациялық жұмыстарын фольклортану бөлімінде талқылаудан өткізіп, ғылыми дәрежелерін қорғады. Сондай-ақ А.И. Сағитов «Қарақалпақ батырлық жырлары», Х.Т. Зарифов «Проблемы изучения узбекского фольклора», А. Айымбетов «Каракалпакские народные сказители», Р. Музафаров «Связь татарского фольклора с фольклором южных славян» тақырыбында докторлық диссертациялар қорғады.

Бүгінде фольклортану бөлімінде 4 филология ғылымдарының докторы: С.А. Қасқабасов, К.І. Матыжанов, Ш.Т. Керім, Р.Т. Әлмұханова және 1 филология ғылымдарының кандидаты — А. Тойшанұлы, 1 тарих ғылымдарының кандидаты — Н.Ә. Әлімбай қызмет істейді. Бөлім қызметкері, филология ғылымдарының докторы К.І. Матыжанов 1990 ж. филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін «Қазақтың фольклорлық балалар поэзиясы», 2004 ж. «Қазақтың отбасылық ғұрыптық фольклоры» атты докторлық диссертация қорғады.

Ш.Т. Керім «ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың бас кезіндегі қазақ өнші-ақындарының (сал, серілер) шығармашылығындағы жалпылық және даралық мәселелері» тақырыпта кандидаттық, ал, 2000 ж. «Қазақ фольклорындағы жұмбақ жанры» атты докторлық диссертация қорғады.

2008 жылы А. Тойшанұлы «Қазақ пен моңғол мифологиясының типологиясы» атты тақырыпта кандидаттық, 2010 ж. Р.Т. Әлмұханова «Қазақ фольклоры мен антика әдебиетінің типологиясы» тақырыпта докторлық диссертация қорғады.

Бөлім қызметкерлері бүгінде «Қазақ фольклорындағы ұлттық идеяның жырлануы» тақырыбында іргелі зерттеу жұмыстармен айналысуда.

Риза Әлмұханова

ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫРЛАР ӘДЕБИЕТІ БӨЛІМІ

Қазақ әдебиетінің тарихын дәуірлеу мәселесі ХХ ғасырдың бөйына созылған ұзақ дау-талас, ғылыми-әдеби және идеологиялық тартысты бастан кешіргені мәлім. Кеңестік таптық көзқарас, Компартияның солакай саясаты қазақ халқының ұлттық төл әдебиетінің төркінін ежелгі сақ-ғұн, көне түркі жазба жәдігерлерінен бастауға әу-бастан-ақ қарсы болды. Сол себепті ХХ ғасырдың 60—70 жылдарына дейін қазақ әдебиетінің тарихы арысы Бұқар жыраудан, берісі Абайдан басталады дейтін үстірт пікір үстемдік құрып келді.

Алайда, уақыт өтуімен қоғамдық өзгерістердің орын алуымен бірге әдебиет тарихы да қайта жаңғыру, түлеу кезеңіне қадам басты. Мұндай онды өзгерістер, әсіресе, 1957, 1959 жылдардағы әдеби пікірталастардан (дискуссия) соң, Кеңестік партия саясатындағы «жылымық» мезгілінде көрініс тапты. Десек те, әдебиетіміздің көне дәуірлерін зерттеу мәселесі тек өткен ғасырдың 60-жылдарының соңынан бастап қолға алына бастады.

Ежелгі әдебиетіміздің тарихын түгендеу, дәуірлеу, жүйелеу, зерттеу жұмыстары көп жылғы кедергілерден бірден аттап өте қойған жоқ, бұл бағыттағы зерттеулер там-тұмдап, жекелеген «жанкешті» ғалымдарымыздың төртөкті еңбектерінің нәтижесінде біртіндеп жолға қойылды. Бірден айта кету керек, ежелгі жазба ескерткіштерін зерттеуде академиктер Н. Сауранбаев, І. Кенесбаев, Ғ. Айдаров, профессор І. Жанпейісов, Ә. Құрышжанов, Ә. Ибатов, М. Томанов, М. Балақаев, С. Аманжолов, Б. Әбілқасымов, М. Исаев, Р. Сыздықова т.б. тілші-ғалымдардың қосқан үлкен үлесі бар. Осы қатарда академик-жазушы М. Әуезов, С. Мұқанов, көрнекті әдебиет және фольклор зерттеушісі Ә. Марғұлан, Ә. Қоңыратбаев, көне әдебиеттің жоқшысы һәм білімпазы профессор Б. Кенжебаев есімдерін ерекше атаған жөн.

Осы аталған ғалымдардың арасында, сөз жоқ, Бейсенбай Кенжебаев қазақ әдебиетінің тарихын ежелгі дәуірлеуден бастау жөніндегі принципті ғылыми тұрғыдан пайымды пікір-тұжырымдарын табанды түрде қорғай білген және іс жүзінде жүзеге асыруға белсене кіріскен бірден-бір зерттеуші ретінде танылады. 60-жылдардың орта шенінде қолға алынған ежелгі әдебиет тарихын зерттеу жұмыстарына филология ғылымда-

рының докторы, профессор Х. Сүйіншәлиев те белсене араласқанын көреміз.

Профессор Б. Кенжебаев қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірлерін зерттеу мақсатында бірнеше дарынды шәкірттер дайындады. Соның нәтижесінде М. Мағауин 1967 жылы «ХҮ-ХҮІІІ ғасырлардағы ақын-жыраулар поэзиясы», М. Жолдасбеков 1969 жылы «Орхон жазба ескерткіштерінің көркемдік мәні», А. Қыраубаева 1974 жылы қыпшақ әдебиетінің жазба мұрасы «Мұхаббат-нама» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады. Көп ұзамай М. Мағауиннің «Кобыз сарыны» (1968) монографиясы мен «Ертедегі әдебиет нұсқалары» (1967), «Алдаспан» (1970) атты анатологиялық кітаптары, Б.Кенжебаевтың «Қазақ әдебиетінің көне дәуірі» (1970), «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері» (1973), Қ. Сыдықовтың «Ақын-жыраулар» (1974), М. Жолдасбековтің «Асыл арналар» (1986), Х.Сүйіншәлиевтің «Ғасырлар поэзиясы» (1987), А. Қыраубаеваның «Ғасырлар мұрасы» (1988), Н.Келімбетовтің «Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі» (1986) атты еңбектері жарық көрді. Сондай-ақ осы топтағы бірнеше зерттеуші қатысқан «Ертедегі қазақ әдебиеті» (1967) хрестоматиясы да өз кезеңі үшін елеулі жаңалық болып саналды.

Десе де, қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірлерін тереңірек зерттеуге әдебиеттанушы-ғалымдардың мүмкіндігі болмады. Себебі, қазақтың арғы-бергі шежіресінен мол хабарлар, көне мұраларды жетік білетін Қ. Сәтбаев, М. Әуезов, Х. Жұмалиев, Е. Бекмұханов, М. Қаратаев, Ә. Қоңыратбаев сынды көптеген ғалымдар кеңестік идеологияның қуғынына ұшырап, тарихымыз бен мәдени мұраларымызға тереңдеп баруға тиым салынды.

Кеңестер Одағының соңғы он жылында Институт қазақ әдебиеті тарихының асыл мұраларын зерттеумен айналысып, ғылыми ізденістердің нәтижесі ретінде орта ғасырлық әдебиет мәтіндерді қазақ тіліне аударып бастады. Мәселен, сол жылдары әдебиеттанушы-ғалымдар Ә. Дербісәлин, М. Жармұхамедов, Ә. Күмісбаев «Оғыз-нама», «Мұхаббат-нама» сынды шығармалардың сапалы аудармасын қазақ оқырмандарына ұсынды.

Мұрағат деректерінің мәліметіне сүйенсек 1989-1993 жылдар арасында қазақ әдебиеті тарихы бөлімін ҚазКСР ҒА-ның мүше-корреспонденті Ш.К. Сәтбаева басқарған және осы бөлімнің құрамында қазақ әдебиетінің көне дәуірлерін зерттеумен айналысатын арнайы бөлімше жұмыс атқарған.

Мұнда Ш.Қ. Сәтбаеваның жетекшілігімен аталған 5 жыл мерзімде Қарахандар кезеңінің діни-дидактикалық жөдігерлері Қожа Ахмет Йасауидің «Диуани хикметі» мен Ахмет Йүгінекидің «Хибат-ул хақайк» атты шығармаларын казак әдебиеті тарихымен сабақтастықта зерттеу жобаланған және бұл жоспарлы жұмыстарды атқару осы бөлімнің ғылыми қызметкерлері М. Жармұхамедов, С. Дәуітов, М. Шафиғов және кіші ғылыми қызметкерлер Р. Ахметов пен Н.Сағындықовқа жүктелген. Нәтижесінде, алғашқы үш ғылыми қызметкер А. Йасауидің «Хикметтер жинағын» аз уақыт ішінде казакшалап, көне түркі тіліндегі транскрипциясымен қоса дайындады. Ал Р. Ахметов 2 б.т. көлемінде «Ахмет Йүгінекидің өмірі мен шығармашылығы» атты зерттеуін, Н.Сағындықов Орта ғасырлық «Қисас-ул әнбийа» діни-агиографиялық жазба туындының кейбір тарауларын көне түркі тілінен казакшаға аударып, транскрипциясын жасауды жүзеге асырды.

1993 жылы Қожа Ахмет Йасауидің «Диуани хикмет» («Ақыл кітабы») сопылық өлеңдер жинағы Алматыда казак тілінде жеке кітап болып тұңғыш рет баспа бетін көрді. Бір назар аударатын дерек, «Ежелгі дәуір әдебиеті» бөлімшесі 1992 жылдан бастап жеке ғылыми жұмыстар жүргізген және алғашқы екі жылға «Ежелгі дәуірдегі казак әдебиеті (генезисі мен жанрлық қалыптасуы)» деген тақырыпта зерттеулер жүргізуді мақсат еткен. Осы жылдары Йасауи мұраларын жинау, танысу, аудару, зерттеу жұмыстары барысында бөлім қызметкерлері М.Жармұхамедов пен М.Шафиғов Түркістан қаласындағы Йасауи музейіне барып, ондағы шайыр мұраларымен тереңірек танысып қайтады. М.Жармұхамедов түркі шайырының сопылық әдебиеттегі ойшыл тұлғасы мен оның хикметтеріне жан-жақты талдау жасайды, сонымен қатар А.Йасауи туралы фильмнің ғылыми кеңесшісі болып тағайындалады.

- 1993 жылы қараша айында Қазақстанның Ұлттық кітапханасында (Алматы) «Диуани хикмет» («Даналық кітабы») жинағының тұсаукесер салтанаты өтеді. 17 б.т. кітапқа М.Жармұхамедовтің көлемі – 30 беттік алғысөзі берілген. Ғалым осы жылы шілдеде Анкарадағы түркі халықтары әдебиетінің симпозиумына қатысып, казак әдебиетіндегі акын-жыраулар дәстүрі жайында баяндама жасады. Оның әзірлеуімен Йасауидың «Насабнамасы» бірнеше тілде жарық көреді, сондай-ақ баяндамасы түркі тілінде басылады.

Бөлім қызметкерлері Сүлеймен Бакырғани мұраларын зерттеумен де айналысады. 1992 жылдан бастап аталған хорезмдік қыпшақ шайырының сопылық бағыттағы кейбір поэзиялық жинақтарын аудару жұмыстарын жүргізіп, оған шығыстанушы ғалым Ө.Күмісбаев жетекшілік етеді.

Осы жылдары бөлім қыпшақ шайыры Құтыптын «Хұсрау-Шырын» дастанын казакшалаумен шұғылданғаны жөнінде мұрағат деректері сақталған. 1992 жылы Ө.Күмісбаев Қазан қаласында өткен түркітанушылар конференциясына қатысады. Жалпы, 90-жылдардағы «Ежелгі әдебиет бөлімі» жүргізген аударма жұмыстарына сол уақыттағы санаулы шығыстанушы-каллиграфтардың бірі ретінде М.Шафиғов те қатысқан.

Аталған жұмыстардың барысында ғылыми ортада «Ежелгі әдебиет» бөлімінің беделі біршама өсіп, қанаты қатая бастайды. Институт ғалымдары халықаралық аренаға аяқ басып, казак әдебиеттану ғылымын өзге елдерге таныту мақсатында жаңа белесті бағындыруға ұмтылыс жасағандары айқын сезіледі.

1994 жылғы Институт Ғылыми кеңесінің есебіне қарағанда бөлімде кадр тапшылығы орын алған және негізінен ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі Ш.Қ.Сәтбаеваның жетекшілігімен жұмыс істеген. Осы уақыттары қызметкерлер «Қазак әдебиеті тарихы» көп томдығының ХҮ-ХҮІІІ ғ.ғ. арналған екінші томын әзірлеуге қатысады. Мәселен, бөлімнің аға ғылыми қызметкерлері М. Жармұхамедов пен Қ. Сыдиықов жазған Қадырғали Қосымұлы Жалаиридың «Жамиғ-ат тауарик» («Шежірелер жинағы») және Әбілғазы Баһадүрханның «Шежіре-и түрк» атты кітабы туралы зерттеулері, «Ақын, жыраулар поэзиясындағы уақыт пен шындық һәм көркемдік көріністер» тарауларының ғылыми маңызы мен жаңалығы жоғары бағаланған. Осы бағыттағы тақырыпта Қ.Сыдиықовтың ХҮ-ХҮІІІ ғ.ғ. ақын-жыраулар поэзиясы туралы «Көркемдік өрнектер», Ж.Тілеповтің «Қазак поэзиясының тарихилығы» монографиялары жарық көргендігі атап өтілген.

Өткен ғасырдың 90-жылдар басындағы экономикалық дағдарыс М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтын да айналып өтпеген. Араб, парсы, шағатай тілдерін меңгерген шығыстанушы, түркітанушы мамандардың жетіспеуі, қысқарту мен біраз ғалымдардың жоғары оқу орындарына оқытушылыққа ауысуы себептерімен «Ежелгі дәуірдегі казак

әдебиеті» бөлімі жабылады. Осыдан біраз бұрын, яғни 1994 жылғы мұрағат деректерінің бірінде бөлімді алдағы 1995 жылы филология ғылымдарының докторы С.А.Қасқабасов басқарсын деген ұсыныс жасалған болатын. Дегенмен, 1994 жылдың соңында институтты аттестациядан өткізген ҚР ҰҒА Қоғамдық ғылымдар бөлімі комиссиясының анықтама-қорытындысына қол қойған академик З. Қабдолов: «Институттың көптеген құнды монографиялары, текстер жинақтары қағаз және қаржы тапшылығынан «Ғылым» баспасында әлі жарық көрмей жатыр», дей келе, «Сонымен бірге бөлімдердің құрылымдарына байланысты мынадай ұсыныстар бар: ғылыми мамандардың тапшылығын ескере келе Институттың «Көне дәуір әдебиеті» бөлімін «Қазақ әдебиеті тарихы» бөліміне, «Библиография және деректану» бөлімін «Қазіргі қазақ әдебиеті тарихы» бөліміне қосып ірілендірген дұрыс деп шештік», деген қорытынды жасағанын көреміз.

Осыдан сон арада сегіз жылдай уақыт өткенде М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры, академик С.А.Қасқабасовтың 2002 жылдың 5 қаңтарындағы бұйрығы бойынша «Ежелгі және ортағасырлар әдебиеті бөлімі» деген жанғырған атаумен қайта құрылды.

Жас білікті мамандармен түлеген, жасарған бөлім енді бұрынғы Әдебиет тарихы бөлімінің заңды жалғасы, соның кейбір зерттеу нысандарын түбегейлі зерттейтін жаңа тұрғыдағы ғылыми бағытына ие болды. Бөлімге көне түркі жазба ескерткішінен (ҮІІІ-Х ғ.ғ.) бастап (ХҮ-ХҮІІІ ғ.ғ.) Қазақ хандығы тұсындағы жыраулар поэзиясына дейінгі әдебиет тарихы бағдарламасын негізге ала отырып, ғылыми зерттеулер жүргізу міндеті жүктелді. Бөлімнің алғашқы меңгерушісі болып белгілі әдебиет зерттеушісі, филология ғылымдарының докторы, профессор Бауыржан Жұмаханұлы Омаров бекітілді. Бөлім қызметкерлерінің алдында зерттеу нысаны ретінде көне түркі әдебиетінен басқа орта ғасырлық оғызқыпшақ, Алтын Орда дәуірінің мұраларын жинастыру, аудару мақсаты қойылды. Бөлім қызметкерлері құрамында филология ғылымдарының докторлары: Бауыржан Омаров, Мұхамедрахым Жармұхамедұлы, Асқар Егеубаев, филология ғылымдарының кандидаттары Серікбай Қосан, Ақжігіт Әлібекұлы, Төрәлі Қыдыр, Гүлнар Құрманғали сынды әдебиет зерттеушілері болды. Соңғы толқын ғалымдары негізінен шығыстанушы мамандардан жасақталды.

Ежелгі әдебиет бөлімі құрылған соң «Көне түркі дәуіріндегі және орта ғасырлардағы әдебиет» атты 2003-2005 жылдарға арналған іргелі зерттеу жобасы әзірленіп, жоба бойынша «Көне түркі әдебиеті», «Түркі-моңғол бірлігі заманындағы мәдениет», «Оғыз-қыпшақ тіліндегі әдеби мұралар», «Қарахандықтар тұсындағы әдебиет», «Алтын Орда дәуірі әдебиеті», «Мәмлүк қыпшақтарының әдебиеті», «Қазақ хандығы тұсындағы әдебиет» бойынша тың зерттеулер жазылды.

2004 жылы бөлім меңгерушісі Б.Омаровтың басқа жұмысқа ауысуына байланысты оның орнына филология ғылымының кандидаты А.Тұрғанбаев бекітілді. Бөлім бұрынғы құрамда сол бекітілген бағдарлама бойынша зерттеу ізденістерін жалғастырып, өз мүмкіндіктеріне қарай тиісті ғылыми нәтижелерге қол жеткізді.

2005 жылы наурыз айында бөлім меңгерушісі А.Тұрғанбаевтың орнына филология ғылымының кандидаты, доцент С.С.Қорабай бекітілді. Бөлімнің жаңа құрамын: С.С. Қорабай, М. Жармұхамедұлы, С. Дәуітов, С. Қосан, А. Әлібекұлы, Т. Қыдыр, Г. Құрманғали, А. Әбдірәсілқызы сынды ғылыми қызметкерлер құрады.

Осы жылдары жасалған зерттеулерде ежелгі әдебиет тарихының хронологиялық шегі анықталып, негізгі даму кезеңдері айқындалды. Әрі Кеңес Одағы кезінде зерттелген шығармалар да жаңаша көзқараспен қайта зерделеніп, осы күнге дейін шешімі табылмай, даулы болып келген мәселелерге қатысты нақты пікірлер ұсынылды. Қазақ әдебиеті тарихын жаңаша зерделеп, тың зерттеу жүргізудің нәтижесінде бұған дейін айтылмай келген, сонымен қатар біржақты бағаланған көптеген әдеби жәдігерлер ғылыми тұрғыдан сарапталды. Тақырып бойынша орта ғасырлардағы әдеби нұсқалардың бүгінгі қазақ әдебиетімен үндестік сипаттары ұлттық, тарихи-әлеуметтік және көркемдік ерекшеліктеріне орай зерттеулер жүргізіліп, ғылыми тұрғыдан тұжырымдалды.

«Көне түркі дәуіріндегі және орта ғасырлардағы әдебиет» атты тақырып бойынша ежелгі әдебиет бастаулары мен Түркі қағанаты тұсындағы әдеби мұраларға байланысты зерттеу жұмыстары жүргізілді. Бұл дәуірде әдеби мұралар аса көп болмағанымен де, сол уақытта дүниеге келген мәдениеттің әдебиетке қатыстылығы жайында құнды деректер жиналды. Жоспарлы ғылыми жұмыстың тарауларын құрайтын зерттеулерде көне мұралардың көркемдігі, тарихи-әдеби сипа-

ты және әр кезеңде өмір сүрген тайпалық одақтар – сақ, ғұн, түркі-монғол, түрік-қытай халықтарының қоғамдық саяси ахуалы, қарым-қатынасы, сонымен қатар дәуір сипатына орай даму ерекшеліктері қарастырылды. Осындай көкейтесті мәселелер зерттеу тарауларында жан-жақты сараланып, оған өзіндік көзқарастар білдірілді. Осы орайда Түркі қағанаты тұсында тасқа қашалып түсірілген Орхон-Енисей ескерткіштері мен Талас бойынан табылған жазбалардың түркі тілдес халықтарға ортақ әдеби нұсқалары айқындалып, руналық жазулардың орыс-қазақ зерттеушілері аударған нұсқаларын салыстыру негізінде сапалы аударманы ғылыми айналымға түсіру мақсаты басты назарға алынды. Бұл зерттеу жұмысы барысында ежелгі қазақ әдебиетінің маңызды кезеңдері тарихи жүйелілікпен алғаш рет кең көлемде және кешенді түрде зерттелді.

Орта ғасырлар әдебиетінің жазба мұраларына зерттеу жұмыстары барысында «Қорқыт ата» кітабы, «Кодекс Куманикус», «Оғызнаме» дастаны, сонымен қатар Қарахандар дәуірінің көрнекті өкілдері Махмұд Қашқари, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Ахмет Йасауи, Ахмет Йүгнеки, Сүлеймен Бақырғани сынды ақындардың жеке портреттері жасалды. Жоспарлы ғылыми жұмыстың тарауларын құрайтын зерттеулерде көне мұралардың көркемділігі жан-жақты қарастырылды. Соның ішінде Қожа Ахмет Йасауи мен Сүлеймен Бақырғани мұрасын Құран аяттары тұрғысынан зерделей отырып, оған теориялық әрі ұлттық таным, дәстүр тарапынан көңіл аударылды. Орта ғасырлық әдеби жәдігерлер Шығыс, соның ішінде классикалық парсы әдебиетімен салыстырылды.

Аталған жоба бойынша жазылған тарауда ғылым мен мәдениет жанданып, әдебиет кемелденген тұста Қарахандар дәуірінде жазылған құнды шығармалардың бірі Ахмет Йүнекидің «Ақиқат сыйы» дастанындағы дидактикалық мәселелер мен оның көркемдік ерекшеліктері қарастырылды. Аталған поэманың көркемдік ерекшеліктеріне талдау жасалынды. Ахмет Йүнекидің өмірі мен оның «Ақиқат сыйы» дастанына зерттеу жүргізіліп, жалпы түркі халқына ортақ, соның ішінде қазақ әдебиетінде де өзіндік орны бар шығарма екені дәлелденді. «Ақиқат сыйы» дастанының композициялық құрылымына тұңғыш рет талдаулар жасалынды, араб-парсы поэзиясының өлең өлшемін көне түркілерге тән өлең жүйесімен астастырып, ұштастырып қолдануда ақын-

ның шығармашылық шеберлігі айқындалды. Орта ғасырлардағы түркі шайыры мен қазақ акындарының шығармаларының ұқсастықтары мен ерекшеліктері қарастырылды.

Ал «Қожа Ахмет Йасауи» деген зерттеу жұмысында алғаш рет отандық және шетелдік йасауитану саласында бүгінге дейін жүргізілген әдеби зерттеулердің негізгі бөлігі талданып, нәтижелері, жаңалықтары мен ғылыми маңызды тұжырымдары, қордаланған мәселелері айқындалды, болашақ ізденістер бағыты белгіленді. «Диуани хикметтің» қазақ тіліндегі аудармалары ғылыми негізде талданып, хикметтер мәтініне қатысты лексикография мен каталогизация жұмыстарын ұштастыра жүзеге асырудың, канондық мәтін қалыптастырудың нақты жолдары көрсетілді. Төл әдебиеттану тарихында тұңғыш рет Йасауи хикметтерінің жанрлық сипаты сараланып, шығу төркіні зерттелді.

«Көне түркі дәуіріндегі және орта ғасырлардағы әдебиет» атты тақырып барысында Йасауи хикметтерінің құрылысы толыққанды зерттелді. Ақынның түркілік буындық жүйемен жазылған хикметтері жеке қарастырылып, олардағы дәстүрлі және жаңашыл пішіндік қолданыстар талданды. Аралас буынды және өтпелі түрлерге талдау жасалып, әрбір буындық өлшемнің байырғы функциялық ерекшеліктерінің «Диуани хикметте» дамытылу дәрежесі көрсетілді. Аруз өлшемінің Йасауи поэзиясында қолданылу ерекшеліктері, метрикалық өлшем мен силлабикалық жүйе қалыптарының өзара әсерлесу құбылыстары араб-парсы және түркі поэтикасына тән заңдылықтар негізінде сараланды. Құрылымдық сараптау барысында хикметтерге ішінара мәтіндік талдаулар жасалып, Йасауи стиліне тән ерекшеліктер көрсетілді, кейінгі дәуір авторларының өңдеулері мен қоспалары анықталды. «Диуани хикметте» қолданылған көркемдік-бейнелеу құралдарына талдау жүргізіліп, олардың төл түркілік және араб-парсылық негіздері сараланды. Дәстүрлі көркемдік құралдардың сопылық поэзия контексіндегі функциялық ерекшеліктері сараланып, хикметтердегі персонаждар өлеміне, қаһарман-кейіпкерлер табиғатына, лирикалық кейіпкер тұлғасына талдау жасалды.

Сонымен қатар түркі әдебиеті тарихындағы биік белестердің бірі Алтын Орда дәуіріндегі әдеби шығармалар тереңірек зерттеліп, дидактикалық жазба мұралардың мазмұнына, жанрына, көркемдік ерекшеліктеріне қарай талдаулар

жүргізілді. Атап айтар болсақ, Құтбтың «Хұсрау-Шырыны», Сәйф Сараидың «Гүлстан бит-түркі», Хұсам Кәтибтің «Жұмжұмасы», Хорезмидің «Мұхаббат-намасы», Дүрбектің «Жүсіп-Зылихасы», Махмұд бин Әлидің «Нахдж-ул фарадисі», Құл Ғалидың «Жүсіп-Зылихасы» және тағы да басқа шығармалар жан-жақты қарастырылды. Бұл дәуірдегі ең басты әдеби еңбектер парсы ақындары жырлаған тақырыптарға жауап ретінде түркі тілінде нәзира әдісімен жазылды. Аталған ғылыми зерттеу жұмысында зерттеушілер әлем әдебиеттануында Алтын Орда әдеби мұраларын төрт топқа бөліп қарастыратынын атап көрсеткен. Ал, қазақ әдебиеттануында Алтын Орда дәуіріндегі шығармалардың көпшілігі кейінгі кезендерге дейін терең, жүйелі зерттелмей келгендіктен аталған дәуірдің әдебиетін классификациялауға қатысты тың пікір-тұжырымдар берілген. Мысалы, «Кодекс куманикус» атты қыпшақ тіліндегі сөздік әдеби ескерткіш тұрғысынан қарастырылса, Махмұд бин Әлидің «Нахдж-ул фарадис» атты шығармасы алғаш рет ғылыми нысанға айналды.

«Мәмлүк-қыпшақтарының әдебиеті», «Орта ғасырлардағы қазақ даласындағы ислами әдебиет» атты тараулар қазақ әдебиеттану ғылымында алғаш рет жазылып, оларға қатысты деректер мен әдеби шығармалар жинақталып, ғылыми пікірлер топтастырылды. Мәселен, «Мәмлүктер билігі тұсындағы түркі-қыпшақ әдебиеті (дамуы, әдеби өкілдері, поэтикасы)» деген тарауда қазақ әдебиеті тарихында алғаш рет мәмлүктер билігі тұсындағы түркі-қыпшақ әдеби жәдігерлері жеке қарастырылды. Мысырдағы түркі-қыпшақ тіліндегі мұралар Түркі қағанаты және қарахандықтар кезеңіндегі әдебиетпен байланыстырыла отырып, жалпы түркі жұртымен қоса қазақ әдебиетіне ортақ екендігі дәлелденді. Мәмлүктер билігі тұсындағы түркі-қыпшақ тіліндегі әдеби жәдігерлерді ежелгі түркі әдебиетімен салыстыра отырып, қыпшақ әдебиетінің тарихи маңыздылығына, поэзиясы мен көркемдік ерекшеліктеріне біршама ғылыми тұжырымдар жасалды. Мысырлық түркі-қыпшақ әдебиетіне мұсылман-шығыс поэзиясынан енген аруз өлшемінің жанрлары мен дәстүрлі түркі өлшемінің сабақтастығы сараланды. Түркі-қыпшақ тілінде жыр жазған ақындар жайында тың деректер келтіріліп, олардың өз дәуіріндегі орны айқындалды.

Сол кездегі жыр, дастандар мен нәзиралық дәстүрдің қалыптасуымен түркі әдебиетінің рухани дамуы ілгеріледі.

Мысырлық түркі-қыпшақ әдебиетінің өкілдері шығыс әдебиетінің классикалық туындыларын нәзирашылдық жолмен шыңдады. Мәселен С.Сараи Сағдидың «Гүлстанын» түркі тіліне тәржімалағанда парсы шығармасының айтар ойын алып, көп жағдайда өзі түркіше қайта жырлаған. Ал, түркі шайырларына нәзиралық жолмен жауап катқан ол өлеңнің өлшемін, қалыбын және жанрын сақтайды. Мәмлүктер билігі тұсындағы қыпшақ ақындарының деректері келтіріліп, шығармаларына талдау жасалды.

Қазақ әдебиетінің тарихында Қазақ хандығы тұсында қарқынды дамыған жыраулар поэзиясы Қарахандықтар мен Алтын Орда дәуірінде дүниеге келген әдеби еңбектерге қарағанда кеңірек зерттелген деуге болады. Десек те, Кеңес дәуірінде аттары аталып, шығармалары біршама жинақталған бірақ тереңірек зерттеуді қажет ететін аталаған дәуірдің мұралары тәуелсіздік жылдарында қайта қарала бастады. Солардың қатарында, Сыпыра жырау, Асан қайғы, Қазтуған, Шалкиіз, Доспамбет, Жиенбет, Марқасқа, Ақтамберді, Бұқар жырау, Үмбетей, Тәтіқара секілді ақын-жыраулар шығармашылығы туралы жаңаша ғылыми пайымдаулар жасалса, Төле би, Қазыбек би және Әйтеке би сынды қайраткерлердің шешендік өнері алғаш рет арнайы зерттеліп, жеке портреттік тараулар берілді. Сонымен бірге, Қазақ мемлекеті тұсында дүниеге келген Захираддин Бабырдың «Бабырнама» атты төл шығармасы мен оның әдебиет туралы ойлары, Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарихи Рашиди» және «Жаһаннамесі», Камал ад-дин Бинаидің «Шайбани-намесі», Қадырғали Жалаиридін «Жамиғат-тауарихы», Әбілғазының «Шаджарат ат-түркіи» сияқты жазба жәдігерлер де зерттеуден тыс қалмай, олар туралы жеке тараулар жазылды.

Еліміз іргелі ел бола бастаған XV-XVII ғасырларда Қазақстан мен Орталық Азияда дүниеге келген шежірелік сипаттағы жазба нұсқалар тұңғыш рет қазақ әдебиеті тарихында толық қамтылып, солардың ішінен осы уақытқа дейін әдебиеттану ғылымында айналымға түспеген бірнеше жазба шежірелер қарастырылған. Осы жұмыс барысында әдеби шежірелердің шығу тегі айқындалды. Шежірелік мұралардың тақырыптық-құрылымдық жүйесіндегі айырмашылықтары назарға алына (агиографиялық, автобиографиялық, панегирикалық, нарративті-компилятивтік) топтастырылып, жіктелді. Жазба шежірелердің жанрлық табиғаты айқындал-

ды. Шежірелік мұралардағы фольклорлық миф, аңыз-әңгімелер талданып, олардың шежіре мазмұнындағы сюжеттік желімен өзара әдеби байланысы байыпталды. Жазба шежірелер төл әдебиетіміздің арғы-бергі дәуірлеріндегі мұраларымен салыстырыла зерттеліп, әлем әдебиетімен типологиялық сабақтастықта қарастырылды. «Бабырнама» алғаш рет әдеби туынды ретінде сипатталып, Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың өмірбаяны жайлы тың деректер қамтылды.

Қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымында еліміз тәуелсіздік алған соңғы он бес жыл шамасында көне түркі және орта ғасырлардағы түркі әдебиеті мен шығыстың рухани-мәдени өлеміне қарым-қатынасы мәселесі тереңдеп зерттелу қолға алынып жатыр. «Ежелгі әдебиет» бөлімі көне түркі және орта ғасырлар әдебиетін бүгінгі тәуелсіздік талаптары тұрғысынан жаңаша бағалап, оның бүгінгі әдебиетіміздің қайнар-бастауы екенін ғылыми тұрғыда көрсете білді. Сонымен қатар қазіргі қазақ поэзиясы мен көне түркі және орта ғасыр туындыларындағы сарындастық пен шығармашылық сабақтастық мәселелері анықталып, тиісті ғылыми тұжырымдар жасалды.

Қазақ әдебиеті тарихын жаңаша зерделеп, тың зерттеу жүргізудің нәтижесінде бұған дейін айтылмай келген, сонымен қатар біржақты бағаланған көптеген әдеби жәдігерлерді ғылыми тұрғыдан сараптауға мүмкіндік туды. Нәтижесінде, аталған тақырып бойынша жазылған тараулар М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты дайындаған он томдық «Қазақ әдебиеті тарихының» 2-томы («Ежелгі және орта ғасыр әдебиеті». — Алматы, 2006) мен 3-томына («Алтын Орда дәуірі мен Қазақ хандығы тұсындағы әдебиеті». — Алматы, 2008) енді. Онда көне түркі жазба ескерткіштері, Қарахандықтар тұсындағы және Алтын Орда заманындағы және Қазақ хандығы тұсындағы әдебиет тұтастай қамтылып, жан-жақты зерттелген. Бұрындары зерттелген шығармалармен қатар кейбір көркем туындылар ғылыми айналымға алғаш рет енгізілді. Зерттеу барысында тек қазақ тіліндегі ғана емес, түркі, араб, парсы, орыс, Батыс Еуропа халықтары тілдеріндегі ескі қазақ әдебиетіне қатысты дерек көздері пайдаланылды.

2003-2005 жылдарға арналған «Көне түркі дәуіріндегі және орта ғасырлардағы әдебиет» атты жоба аясында бөлім қызметкерлері Серікбай Қосан (2005), Ақжігіт Әлібекұлы

(2005), Төрәлі Қыдыр (2005), Гүлнар Құрманғали (2007), Айнұр Әбдірәсілқызы (2007), Балжан Тоекина (2010) кандидаттық диссертацияларын қорғады.

Қазақстан Республикасы Ғылым және білім министрлігінің жаңа кезеңдегі талаптарына байланысты М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында 2006-2008 жылдарға арналған жаңа ғылыми жобалық бағдарламасы жасалып, дайындалды. Ежелгі әдебиет бөлімінің осы жылдар аралығында «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі ежелгі әдебиет дәстүрі» атты тақырып бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді. Аталған тақырып бойынша VIII-XV ғасырлардағы поэзияның XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы қазақ ақындар шығармаларындағы дәстүр сабақтастығын салыстыра зерттеу негізінде көпғасырлық тарихи-әдеби процесс пен негізгі әдеби бағыттар туралы, қазіргі поэзия мен ежелгі әдебиет туындыларының жанрлық-көркемдік ерекшеліктері мен ұқсастықтары туралы терең талдаулар жүргізілді. Сонымен қатар қазіргі қазақ поэзиясы мен көне түркі және Орта ғасыр авторларының туындыларындағы сарындастық пен шығармашылық сабақтастық мәселелері анықталып зерделенді. Зерттеу барысында ежелгі әдебиет туындылары мен қазіргі ұлттық поэзия шығармаларын салыстырмалы-тарихи тұрғыда талдау жасау бағытында ғылыми зерттеудің осы заманғы жаңа әдіс-тәсілдері пайдаланылды.

Ғылыми жұмыс барысында «Алып Ер Тоңға», «Оғыз қаған», «Тоныкөк», «Күлтегін» жырлары мен қазіргі қазақ поэзиясының көрнекті өкілдері К.Мырза-Әли, М.Әлімбаев, Ж.Әбдіраш, Т.Медетбек, Е.Раушанов, Ж.Бөдешұлы, Ұ.Есдәулет, А.Егеубаев және т.б. ақындардың тәуелсіздік жылдары өмірге әкелген туындылары салыстырыла зерттеліп, өзара үндестік, сабақтастық ерекшеліктері ашып көрсетілді. Жұмыс барысында көне түркі әдеби мұраларындағы ажарлау, айшықтау, кейіптеу, шендестіру, астарлау, қайталаулар, мінездеу, нақыл сөздер секілді қолданыстардың жаңғыру формалары қарастырылды. Көне түркі әдеби жөдігерліктерінде көтерілген отаншылдық, ел қорғау, ерлік-жауынгерлік, ел бірлігі, мемлекет тұтастығы мәселелері және осы тақырыптармен тығыз байланысты идеялардың Тәуелсіздіктен кейін туындаған қазақ поэзиясындағы дәстүр жалғастығы пайымдалды.

«Қарахандықтар тұсындағы әдебиет және бүгінгі поэзия» деген тақырыпта Қ.Шаңғытбаев, М.Шаханов, А.Егеубаев, С.

Нұржанов, Ә. Нілібаев, М. Қайыңбаев, О. Асқар, И. Оразбаев және т.б. қазіргі қазақ поэзиясы өкілдерінің шығармалары қарахандықтар тұсындағы әдеби шығармалармен («Құтты білік», «Диуани хикмет», «Ақиқат сыйы», «Хакім ата») салыстырыла зерттеліп, өзара үндестік, сабақтастық ерекшеліктері ашып көрсетілді. Сонымен қатар, бұл ақындардың тәуелсіздік алған кезеңде жазған жырлары мен дастан-поэмаларында қарахандықтар поэзиясына ұқсас ой өрбіткен көркемдік әлемінің қырлары жан-жақты пайымдалып, кеңірек талданды. Қазіргі қазақ поэзиясы көрнекті өкілдері мен жас ақындардың көне түркі және орта ғасыр әдебиетінің ең озық туындыларына еліктеп жазған шығармалары көркемдік тұрғыдан сараланып, жанрлық сипаттары айқындалды.

Ғылыми тарауларда тәуелсіздік жылдарда жазған ақындардың жырлары мен дастан-поэмалары қарахандықтар тұсындағы және алтынордалық шайырлар поэзиямен, Қазақ хандығы тұсындағы жыраулар шығармашылығымен салыстырыла зерттеліп, өзара үндестік, сабақтастық ерекшеліктері ашылып көрсетілді. Аты аталған ақындардың зерттеу тақырыбына байланысты шығармаларын іріктеп, оларды жинастырды. Орта ғасырлардағы түркі әдебиеті мен Қазақ елі тәуелсіздік алған жылдардағы (1991-2005 ж.ж.) қазіргі қазақ поэзиясындағы дидактикалық шығармалардың көркемдік сабақтастық мәселелері тарихи-типологиялық тұрғыда салыстырылды. Көне түркі мұралары, орта ғасыр әдебиеті мен қазіргі қазақ поэзиясына ортақ өлең, толғау, арнау, мадақ, дастан, поэма түріндегі шығармалардың көркемдік-жанрлық табиғаты ғылыми талдаулардың басты өзегі болды.

Жұмыс барысында ғазал жанрының шығу тарихы қысқаша қарастырылып, ғазалдың жанрлық ерекшеліктері, болмыс-бітімі, уәзін өлшемі зерттелді. Орта ғасырлық түркі-қыпшақ әдебиетінің өкілдері - Сәйф Сараи, Хорезми, Абдулмәжид, Мухсин, Науаи, Бабыр шығармаларындағы ғазал жанрының ерекшеліктері мен айырмашылықтары сараланып, өздеріне тән көркем сөз үлгісі талданды. Көне түркі әдебиетіндегі ғазал жанрымен жазылған жырлар түпнұсқадан оқылып, нақты өлең шумақтары мен мысалдар арқылы ашып көрсетілді. Олардың шығармалары махаббат тақырыбында жазған қазақ ақындарының жыр жолдарымен салыстыра қарастырылды. Екі дәуірдегі ақындардың сөз қолданыстары, теңеулері, өлең өлшемдері жан-жақты зерделенді. Зер-

ттеу нәтижесі Институттың Ғылыми кеңесі шешімімен 2009 жылы «Қазіргі қазақ поэзиясындағы ежелгі әдебиет дәстүрі» атты ұжымдық монография ретінде жарық көрді (көлемі – 26 б.т.).

2009-2011 жылдар аралығында бөлім «Жыраулар поэзиясындағы тәуелсіздік идеясы мәселелері» атты тақырып бойынша істеді. Бөлім қызметкерлері ежелгі дәуірдегі ерлік жырлар мен елдікті, мемлекеттікті, тәуелсіздікті көкसेген поэзиялық туындылардың жанрлық-көркемдік ерекшеліктерін шығармашылық үндестік, сабақтастық тұрғысында тарихи-салыстырмалы әдіс негізінде талдап, пайымдау арқылы іргелі ғылыми еңбек жазуда. Сонымен қатар, елдік биік мақсаттарды көкसेген ежелгі түркі әдебиетіндегі шығармалар мен Қазақ хандығы тұсындағы жыраулық поэзиядағы тәуелсіздік идеяны саралау, сан ғасырлар бойы үзілмей келе жатқан көркемдік дәстүр жалғастығын, әдеби ағымдардың пайда болу жолдарын, әдеби жанрлар мен көркемдік тәсілдердің даму кезеңдерін тереңдей зерттеу – басты назарда ұсталды.

Жыраулық поэзиясының бастауында тұрған Сыпыра, Кетбұға, Асан Қайғы, Доспамбет, Қазтуған, Шалкиіз, Ақтамберді поэзиясындағы негізгі идея, басты арқау – елдік мұраттар, ел болу және тәуелсіздік идеясы болып табылатыны, бұл идеялардың көне түркілік бастаулардан тамыр алатыны, түркілердің тұтас ел болған кезеңінен бастап, қазақ ұлтының елдік тарихының өн бойына созылып жатқаны, бүгінгі әдебиетімізде де заңды жалғасын тауып отырғаны зерттеу жұмыстарында толығымен талданды.

Бөлім қызметкерлерінің мынадай еңбектері жарыққа шықты:

1. Қосан С. Тәзкіре-и Бұғра хан. Алматы, 2007.

2. Әбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Йасауидің ақындық әлемі. Алматы, 2007.

3. Әлібекұлы А. Мәмлүктер билігі кезіндегі түркі-қыпшақ әдебиеті (дамуы, әдеби өкілдері, өлең өлшемі). Алматы, 2008.

4. Ислам Жеменей. «Тарих-и Рашиди» еңбегінің әдеби әлемі. Алматы, 2009.

Қазақ әдебиеті мен мәдениетінің құндылығын танытатын ежелгі түркі дәуіріндегі жазба ескерткіштер мен орта ғасырлық әдеби жәдігерлер осы күнге дейін толық көлемде жарық көрген жоқ, көне әдеби жәдігерлерді дайындап жарыққа шығару ісі кенже қалып келді. Осы олқылықтың ор-

нын толтыру мақсатында 2006 жылдан бастап Ежелгі әдебиет бөлімі қызметкерлерінің тікелей қатысуымен Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың арнайы қаулысымен басталған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының шеңберінде 20 томдық «Әдеби жәдігерлер» атты ғылыми басылымы дайындалып, «Таймас» баспасынан 11 томы жарыққа шықты: «Көне дәуірдегі әдеби ескерткіштер»; Махмұт Қашқари. «Түрік сөздігі»; Жүсіп Баласағұн. «Құтты білік». – Алматы, 2007 ж.; Қожа Ахмет Иасауи. «Даналық кітабы». Ахмет Йүгінеки. «Ақиқат сыйы»; Сүлеймен Бақырғани. «Ақырзаман»; Рабғузи. «Пайғамбарлар қиссасы». – Алматы, 2008 ж.; Сәйф Сарайи. «Гүлстан би-т-түрки»; Махмұт әл-Кердери. «Жұмақтардың ашық жолы»; «Тәзкире-и Бұғрахан». Хорезми. «Мұхаббат-наме». – Алматы, 2010 ж.

Корыта келгенде, бөлімнің аз уақыт ішінде Мемлекеттік маңызы зор ұлттық құндылықтарымызды – көне дәуірдегі қазақ әдебиеті тарихының күрделі мәселелеріне қатысты жоспарлы және іргелі ғылыми-зерттеу жобаларын заманауи ғылым талаптарына сай сапалы орындап, жоғары жетістіктерге қол жеткізгендігін көруге болады.

*Серікбай Қосанов,
Гүлнар Құрманғали*

АБАЙТАНУ ЖӘНЕ ЖАҢА ДӘУІР ӘДЕБИЕТІ БӨЛІМІ

Абайтану және жаңа дәуір әдебиеті бөлімі – ХІХ ғасыр мен ХХ ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиетінің тарихын, абайтану мәселелерін зерттейтін ғылыми құрылым. Абайдың өмірі мен әдеби мұрасын жан-жақты қамтып, тереңдей зерттеу мақсатында 1944 ж. КСРО Ғылым академиясы Қазақ филиалының Тіл және әдебиет институты жанынан М.О. Әуезовтің жетекшілігімен ұйымдастырылған. Бөлімнің 1945-1946 жж. арналған ғылыми-зерттеу жұмыс Абай өмірі мен шығармашылығы туралы мынадай тақырыптарды қамтыды: «Абай дүниетанымының тарихы», «Абай Құнанбаевтың дүниетанымы», «Абай (Өмірбаян және естеліктердің дереккөздері)». Алғашқы жылдары бөлімде М.О. Әуезов, М.С. Сильченко, К. Жұмалиев, Ы.Т. Дүйсенбаев, Б. Кенжебаев, Қ.Мұхамедханов және т.б. әдебиет зерттеуші ғалымдар еңбек етті. Абайдың 100 жылдық мерейтойы қарсаңында ауқымды ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізіледі. С. Мұқановтың редакциясымен 1945 ж. Абайдың академиялық жаңа, толық жинағы басылды. М. Әуезов пен Б. Кенжебаев бірігіп жазған «Абай – қазақтың ұлы ақыны (1845-1945)» атты қазақ және орыс тілдеріндегі, М.Сильченконың «Абай» атты кітапшалары, М.Әуезовтің «Абай (Ибраһим) Кунанбаев (1849-1904)» атты орыс тіліндегі көлемді еңбегі, Абайдың Мәскеуде шыққан таңдамалы жинағына шыққан «Жизнь и творчество Абая (Ибрагим) Кунанбаева» (1954) атты кіріспе мақаласы және Абай шығармашылығының әр қырын қарастырған басқа да көптеген ғылыми мақалалары жарық көрді. Сонымен бірге ғылыми журналдар мен республикалық баспасөз бетінде М.Сильченконың «Прославленный казахский просветитель, поэт Абай Кунанбаев», Б. Кенжебаевтың «Абайдың қарасөздері», Е. Ысмайыловтың «Абай өлеңдерінің сұлулық әуезділік ерекшеліктері», «Абайдың өлең құрылысы туралы», «Абайдың көркемсөз шеберліктері туралы» зерттеу мақалалары жарияланды. Ұлы ақын шығармаларын жанрлық, көркемдік, шеберлік тұрғысынан талдап, оның өдемі ортасы мен ақындық дәстүрі туралы сөз қозғаған бұл ізденістер көлемді монографиялық зерттеулерге ұласты. Бұл ретте Қ.Жұмалиевтің «Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі» монографиясы (1948), Ә. Жиреншиннің

«Абай и его русские друзья» (1949) зерттеуін атап өтуге болады. М.Әуезовке пәле-жала жауып, саяси айып тағу мен Абайдың ақындық мектебін жоққа шығарудың басы Қазақстан К(б)П Орталық Комитетінің 1947 жылғы «Қазақ ССР Ғылым Академиясының Тіл және әдебиет институтының жұмысындағы саяси өрескел қателер туралы» қаулысы болды. Аталған қаулыда Тіл және әдебиет институтының саяси қателерге жол бергендігі әдебиет тарихына байланысты шыққан еңбектер мысалында сынға алынды. Қаулыда: «Тіл және әдебиет институтының ғылыми еңбектерінде, орта мектептерге арналған әдебиет оқу кітаптарында қазақтың ХІХ және ХХ ғасырлардағы көп ақындары мен жазушыларының творчестволық қызметіне біржақтылықпен, тек жақсы жағынан баға берілген. Өткендегі әдебиет өкілдері жалпы халық қайраткерлері болды деп көрсетіледі, ал олардың творчествосы тап күресіне байланыстырылмай, онан тыс тексеріледі, сөйтіп олардың шығармаларындағы феодалдық-реакциялық, буржуазиялық-ұлтшылдық сарындар қағажу, бүркеуде қалдырылды», – деп көпе-көрінеу еш себепсіз айып тағылып, М.Әуезовтің жалпы редакциясымен дайындалған «Қазақ әдебиеті тарихы» бірінші томының қолжазбасынан ұлтшылдық мін тапты.

1951 жылы 15 маусымда Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институты мен Қазақстан Жазушылар одағы бірлесіп өткізген, «Абайдың әдеби мұрасы мәселесін талқылауға арналған ғылыми айтыс» үш күнге созылды. Бұл мәслихат нағыз ғылыми айтыс мағынасында болмай, Абайдың әдебиет мектебін басты сын нысанасына алды. Осының алдында ғана М.Әуезовтің талантты шәкірті Қайым Мұхамедханов «Абайдың әдебиет мектебі» деген тақырыпта қорғаған кандидаттық диссертация осы айтысты өрбітуге сылтау болды. Ұлы жазушы-академиктің бірнеше жыл бойғы ғылыми ізденістері мен нақты дәлел-тұжырымдары негізінде пайда болған Абайдың ақындық мектебі туралы идеясына күмән келтіріліп, Қазақ ССР Ғылым академиясы мен Қазақстан Жазушылары одағының төралқалары «Қазақ әдебиетінің классигі Абай Құнанбаевтың өмірі мен творчествосын ғылыми жолмен зерттеу жөніндегі айтыстың қорытындысы туралы» қаулы қабылдады. «Соңғы уақытқа дейін Қазақстанның жеке әдебиет зерттеушілері «Абайдың ақындық мектебі» дейтін, ғылымға қарсы, буржуазиялық-объективтік концеп-

цияны уағыздап, өрескел саяси қате жіберіп келді», – деп атап көрсетілді қаулыда. Шәкәрім мен Тұрағұл буржуазияшыл ұлтшылдар тобына жатқызылып, Абай мектебі тарихи шындыққа қайшы келетін, ойдан шығарылған жалған, зиянды концепция ретінде жоққа шығарылды, оның авторы М.Әуезов, осы тұжырымды жақтаушылар С.Мұқанов, Қ.Жұмалиев, Е.Ысмайылов, Ә.Жиреншин саяси қателікке ұшырады деп жазды. Қ.Мұхамедхановтың Абайдың әдебиет мектебі туралы диссертациясы саяси зиянды еңбек ретінде танылып, «бұл диссертацияда совет өкіметі дәуіріне дейін өмір сүріп, оның қас жауларына айналған буржуазияшыл-ұлтшылдар да Абайдың «шәкірттері» деп мадақталды», – деген айып тағылды. Соның негізінде «Абай мектебі»дейтін концепция тарихи шындыққа ешбір қатысы жоқ және буржуазиялық-объективистік жалған концепция болып айыпталды» деген қорытынды жасалды. Соның салдарынан М.Әуезов қудалауға ұшырап, республикадан тыс жерге кетуге мәжбүр болса, Қ.Жұмалиев, Е.Ысмайылов, Қ.Мұхамедханов және т.б. ғалымдар ұзақ мерзімге сотталды. Осындай айыптаулардан кейін Тіл және әдебиет институтында жұмыс істеп келген абайтану бөлімі 1951 ж. жабылып, Семейдегі Абайдың әдеби-мемориалдық музейі ретінде ғана қызметін жалғастырды.

1950 жылдардың бас кезіндегі Қазақстандағы бұл «ұлтшылдық» айыптаулар науқаны Абайды зерттеушілерді сынағанмен Абайдың ақындық талантын жоққа шығара алмады. 1954 жылы ұлы ақынның қайтыс болуының 50 жылдығы кеңінен атап өтіліп, Абай өмірі мен шығармашылығы туралы көптеген мақалалар жарияланды. 1954 жылы және 1957 жылы М.Әуезовтің тікелей басшылығымен және қатысуымен Абай шығармаларының екі томдық жаңа жинақтары басылды. Бұл басылымдарда ақын шығармаларының текстологиясы жаңаша қаралып, ғылыми түсініктер толықтырылды.

1961-1976 жылдары қазақ әдебиеті тарихы бөлімін Қазақ ССР ҒА корреспондент-мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Ысқақ Тәкімұлы Дүйсенбаев басқарды.

Ы.Т. Дүйсенбаев бүкіл өмірін қазақ әдебиетінің тарихын және фольклорын зерттеуге арнап, оның ғасырлар бойы даму, қалыптасу, кемелдену кезеңдерін ашып зерделеуге айтарлықтай үлес қосты. Қазақ әдебиеті туралы ғалымның көп жылдық іздену, зерттеу, жұмысының нәтижесі 1960 жылдары жарық көрген «Қазақ әдебиеті тарихының» 3-томынан тұра-

тын алты кітабы болатын болса, соның 2-томының XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиетіне арналған 1-кітабы және XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіне арналған 2-кітабы Ы. Дүйсенбаевтың басшылығымен және бөлімде қызмет еткен белгілі әдебиеттанушы-ғалымдардың тікелей қатысуымен дайындалды. Ы. Дүйсенбаев және бөлім қызметкерлері Ө.Дербісәлин, М.Бөжеев, М.Жармұхамедов, А.Нұрқатов, Б.Ақмұқанова, К.Шәменов, Ғ.Әбетов, Ө.Есназаров осы кітаптарға бірнеше тарау жазып, қомақты үлес қосты, қазақ әдебиетінің XVIII ғасырдан бастап XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қиын да күрделі дәуіріне ғылыми талдаулар жасап, әдебиетіміздің көрнекті өкілдерінің шығармашылығына өз кезінде лайық баға бере білді. Бұхар, Дулат, Шортанбай, Мұрат, Сұлтанмахмұт, Бернияз т.б. көрнекті ақындар туралы сүбелі ғылыми пікірлер айтып, акын-жыраулар мен жазба әдебиеттің көрнекті өкілдерінің шығармаларын тақырыптық, идеялық, көркемдік жағынан өз деңгейінде талдап, олардың көркем сөз өнеріне қосқан үлестерін анықтады, әрқайсысының шығармашылық келбетін ашты. Ы. Дүйсенбаев өсіресе, Бұхар, Шортанбай шығармашылығын тануда, бағалауда үлкен еңбек сіңірді. Дулат, Шортанбай мұраларының көркемдігі мен халықтық сипатына, өмірді сипаттау ерекшеліктеріне, шеберлік әдіс-тәсілдеріне қарап баға берудің қажеттігін ұсынды. Ы. Дүйсенбаев Шортанбай ақының әдебиеттегі орнын айқындап белгілегенде, акын мұрасының ұтымды жақтарын, оның көркем әдебиетке мазмұн, түр жағынан қосқан үлесін дәл басып, аша білді. Дәл осындай ғылыми тұрғыдан дәйекті ой оның Дулат, Әубәкір, Кердері, Мұрат шығармашылығына қатысты зертеулерінде айқын аңғарылды.

«Қазақ әдебиетінің тарихының» 3-4 кітаптары негізінде жазылып 1979 жылы орыс тілінде жарық көрген «Қазақ әдебиеті тарихының» 2 томының да негізгі жұмыстары Ы. Дүйсенбаевтың басшылығымен орындалып, бөлім қызметкерлерінің негізгі тараулары жарияланды. «Қазақ әдебиетінің тарихының» қазақ және орыс тілдеріндегі басылымдарын дайындауға белсене қатысу барысында бөлім осы ретте үлкен табысқа қол жеткізді.

Қазақ әдебиетінің өткендегі нұсқаларын жариялаудағы үлкен жетістіктеріміз болып табылатын 1962, 1963 жылдары «Ғылым» баспасында жарық көрген «XVIII-XIX ғасырлардағы

казак акындарының шығармалары», «XX ғасырдың басындағы казак акындарының шығармалары» атты кітаптары да Ы.Дүйсенбаевтың редакциясымен жарияланды. Кейін осы еңбектердің негізінде 1965 жылы «Жазушы» баспасынан шыққан «Үш ғасыр жырлайды» кітабын шығарды. Осы кітаптардың қай-қайсысына да жазған алғы сөздерінде Ы.Т.Дүйсенбаев әдебиетіміздің XVIII ғасыр мен XX ғасыр басындағы өсу, өркендеу жолына ғылыми қонымды баға беріп, талдау жасады.

Бұлардан тыс Ы.Дүйсенбаев Абайдың екі томдық академиялық жаңа басылымын (1977), сондай-ақ С.Торайғыровтың екі томдық шығармалар жинағын (1967) дайындауға, алғы сөз бен ғылыми түсініктер жазуға және мәтіндік жұмыстар жүргізуге басшылық етті. Осы жинақтарды дайындау барысында аталған акындардың өлеңдері мен поэмаларының, Абайдың қара сөздерінің мәтіндеріне ерекше көңіл бөлді. Бұл жылдары Ә.Дербісәлиннің «Ыбырай Алтынсарин: өмірі мен қызметі туралы» (1965), «Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиеті: даму жолдары» (1966), «Дәстүр мен жалғастық: ауыз әдебиетіндегі ақындық дәстүр және XX ғасыр басындағы казак поэзиясы» (1976) атты монографиялары және «Мезгіл және қаламгер» (1968) атты мақалалар мен зерттеулер жинағы, Қ.Сыдиықовтың «Ақын-жыраулар» (1974), М.Жармұхамедовтың «Айтыстың даму жолдары» (1976) атты монографиялары, бөлім қызметкерлерінің «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері» атты зерттеулер мен мақалалар жинағы (1976) жарық көрді. 1969 жылы бөлім қызметкерлері К.Шәменов, М.Бегімбетованың құрастыруымен XX ғасырдың басындағы көрнекті акын Б.Күлеевтің «Айтшы, ақ қайың» атты таңдамалы шығармалар жинағы алғаш рет жеке кітап болып басылды.

1976-86 жылдары казак әдебиетінің тарихы бөліміне Қазақ ССР ҒА корреспондент-мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Ә.Ж.Дербісәлин басшылық етті. Бұл жылдары Ә.Ж.Дербісәлиннің тікелей басшылығымен XV-XVIII ғасырлардағы казак әдебиетінің тарихын кең көлемде зерттеген «Ерте дәуірдегі казак әдебиеті» ұжымдық монографиясы, «XV-XVIII ғасырлардағы казак поэзиясы» (1982), «XIX ғасырдағы казак поэзиясы» (1985) мәтіндер жинақтары жарық көрді. 1986 жылы Ә.Дербісәлин, М.Жармұхамедов және Ә.Күмісбаевтың дайындауымен алғаш рет

«Оғыз-наме», «Мұхаббат-наме» дастандарының қазақ тіліндегі ғылыми басылымы жарияланды. Осы кезеңде маман кадрлардың жетіспеушілігіне байланысты абайтану мәселелері бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстары жете жүргізілген жоқ.

1980 жылдардың соңында еліміздегі қайта құру, жариялылық және қоғамды демократиялық жаңғырту жағдайында сталиндік жеке басқа табыну кезеңіндегі халықтың мәдени мұрасына, көрнекті ақын-жазушылардың шығармашылығына баға берудегі өрескел қателіктер мен бұрмалаушылықтар өшкереленіп, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Комиссиясы әдебиет және өнер мәселелері бойынша 1930-40 және 1950 жылдары қабылданған қаулылардың күшін жойды. Соған сәйкес комиссия Абайдың ақындық мектебіне байланысты айыптың негізсіз екенін анықтады. «Қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымы, әсіресе, М.Әуезовтің зерттеулері Абайдың ақындық мектебі болғанын дәлелдеп, оның өзінен кейінгі қазақ поэзиясына жемісті ықпал жасағанын көрсетіп берді», – деп нақты айтып, осы мектептің үздік өкілдерінің бірі ретінде Шәкәрім Құдайбердиев есімін атады. Комиссия жұмысына қазақ әдебиеті тарихы бөлімінің белді қызметкерлері, көрнекті әдебиеттанушы-ғалымдар Ш.К.Сәтбаева, М.Жармұхамедов, Қ.Сыдықов, С.Дәуітов белсене қатысты.

Абайтану ғылымы еліміз тәуелсіздік алған жылдары ғана коммунистік идеология ұстанған қатан қағидалардың тар шеңберінен шығып, ғылыми өрісін еркін кеңейтуге мүмкіндік алды. Абайтанудың екінші тыныс алып, жана белеске көтерілуінің бел ортасында ұлттық әдебиеттану ғылымының қара шаңырағы – М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты тұрды. Еліміздегі қайта құру кезеңі басталған тұста сол кезде институт директоры болған іскер басшы Ш.Елеуєнов ұлы ақын шығармашылығын зерттеу ісіне баса назар аударып, қазақ әдебиетінің тарихы бөлімін Абайтану және қазақ әдебиеті тарихы бөлімі етіп қайта ашты. Бұл бөлімге 1987-1998 жылдары Қазақ ССР ҒА корреспондент-мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Ш.К.Сәтбаева жетекшілік етіп, абайтанудың өзекті мәселелеріне байланысты біршама жұмыстар тындырды. Бөлімнің зерттеу нысаны болған Шәкәрім Құдайбердиев, Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатовтың шығармашылық мұрасын зерттеу жөніндегі беделді

де белсенді мемлекеттік комиссияның құрамына Ш.Сәтбаева да енді.

Ғалым бұл абыройлы міндетті орындау ісінде Шәкәрім Құдайбердиевтің, Ахмет Байтұрсыновтың және Міржақып Дулатовтың шығармашылық мұрасын зерттеп, комиссия шешіміне негіз боларлық материалдарды жүйелеуге, қабылдауға белсене қатысты. Оның Шәкәрім Құдайбердиев туралы мақалалары жарияланып, ақынның тандамалы шығармаларының жинағын баспаға әзірлеу, шығару жұмысын басқарды, ойшыл ақынның шығармашылық ғұмырының негізгі кезеңдері мен талант қырларын талдаған «Шәкәрім Құдайбердиев» атты зерттеуі қазақ тілінде, «Шакарим Кудайбердиев» атты монографиясы орыс тілінде оқырман қолына тиді.

Сол сияқты Ш.Сәтбаева Ахмет Байтұрсыновтың тандамалы шығармаларының бір томдық жинағына көлемді алғы сөз жазды. Ол басқарған бөлім Қожа Ахмет Иасауидің, Мұрат Мөңкеұлының, Ыбырай Алтынсариннің, Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің, Міржақып Дулатовтың, Ғұмар Қарашевтің шығармаларын ғылыми түсініктемелерімен әзірлеп, жарыққа шығарды.

Ш.К.Сәтбаеваның осы кезеңде жазған «Проблемы изучения творческого наследия Абая Кунанбаева» (1988), «Абайды танып болдық па?» (1988) атты ғылыми мақалалары абайтануға байланысты алда зерттелуге тиіс проблемаларды айқындап, атқарылар қыруар жұмыстың жобасын жасауға негіз болды. Осы жылдары абайтану және қазақ әдебиетінің тарихы бөлімінің құрастыруымен «Қазақ поэзиясының антологиясы. XX ғасырдың бас кезі» (1993) мәтіндер жинағы және «XX ғасыр бас кезіндегі қазақ әдебиеті» ұжымдық монографиясы (1994) жарық көрді.

Еліміз егемендікке қол жеткізген кезде Абай мұрасын жинап зерттеуде мол тәжірибе жинақтаған институт ғалымдары ұлы ақын шығармаларын қайта қарап, тәуелсіздік мұраттары тұрғысынан жаңаша зерттеу қажеттігін жете түсінді. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті мен Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің «Абай (Ибраһим) Құнанбаевтың туғанына 150 жыл толуына әзірлік және оны өткізу туралы» 1990 жылдың 22 ақпанындағы № 68 қаулысы негізінде институтта абайтану бөлімі ғылыми-зерттеу құрылымы ретінде қайта ашылды. Бөлім меңгерушісі болып Абай, Мұхтар шығармашылығын зерттеп жүрген белгілі әдебиеттанушы-ғалым

М.Мырзахметұлы тағайындалды. Жаңа ғылыми ұжым ұлы ақынның 150 жылдық мерейтойына дайындық жұмыстарын жүргізе отырып, Абай шығармаларына мәтіндік зерттеулер жүргізуді, соның негізінде ақынның екі томдық академиялық жинағының жаңа нұскасын дайындап, оның өмірі мен шығармашылық мұрасын зерттейтін тың еңбектер жазуды мақсат етті. Бұл жұмыстарды атқаруға институттың сол кездегі директоры С.Қирабаев, білікті әдебиеттанушы-ғалымдар, академик З.Ахметов, М.Мырзахметұлы, Ж.Ысмағұлов, С.Қасқабасов, әдебиет зерттеушілер Б.Байғалиев, Қ.Салғарин, С.Қасымбеков тартылып, Семейден – Қ.Мұхамедханұлы шақырылды. 1991 жылы М.Мырзахметұлы Түркістанда ашылған Қ.Иасауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қызметке ауысқаннан кейін, бөлім жұмысына С.Қирабаев басшылық етті.

Қазақстан Ресубликасының өз алдына жеке мемлекет ретінде шаңырақ көтеріп, тәуелсіздікке қол жеткізуінің арқасында Абай мұрасын толыққанды зерттеуге кең мүмкіндік туды. Абай өмірі мен шығармашылығы тәуелсіздік талаптары тұрғысынан жан-жақты қарастырылып, абайтануға байланысты бұрын-соңды шыққан еңбектер сарапталды, ұлы ақын шығармаларының жазылу тарихы мен көркемдік ерекшеліктері туралы жаңа пайымдаулар жасалды. 1991-1995 жылдар аралығында бөлім қызметкерлерінің қажырлы еңбегінің арқасында Абай шығармаларының мәтіндері түгелдей қайта қаралып, барлық басылымдарына салыстырулар жүргізілді, шығармаларының ғылыми түсініктері қайта жазылып толықтырылды. Абай туралы замандастары мен ұрпақтарының бұрын-соңды жарияланбаған естеліктер жинағы абайтану тарихында алғаш рет құрастарылды. Абай өмірбаяны архивтік материалдар негізінде толықтырылып, Б.Байғалиевтің «Абай өмірбаянының дерек көздері» атты зерттеу жазылды. Бірлескен жұмыс игі нәтижесін беріп, Абай шығармаларының екі томдық толық жинағы дайындалды. Жинақты дайындау барысында бұрынғы басылымдарда айтылған ескертпелер назарға алынып, жанадан тыңғылықты мәтіндік зерттеу жұмыстары жүргізілді. Кезінде абайтану ғылымының елеулі табысы болған, 1957 жылы М.Әуезовтің басшылығымен және тікелей қатысуымен дайындалған Абай шығармаларының екі томдық толық жинағы жаңа академиялық ғылыми басылымға негіз болды. Жаңа екі томдық толық

жинақты дайындап құрастыруға қатысқан ғылыми шығармашылық топ ақынның барлық туындыларының мәтіндерін осыған дейін шыққан бұрынғы жинақтармен және жазба дерек көзі ретінде саналып жүрген белгілі қолжазбалармен қайтадан салыстыра зерттеулер жүргізді, шығармаларға түсініктер де тың деректермен толықтырылып, кей тұстарда қайтадан жазылды.

Абай шығармаларының бұл екі томдық академиялық толық жинағы абайтану тарихындағы үлкен жетістік болды. оның үстіне ЮНЕСКО шешімі бойынша ұлы ақынның дүниежүзілік деңгейде аталғалы отырған 150 жылдық мерейтойына жасалған қомақты тарту болды. Сол жылдары Абай өмірі мен шығармашылығына байланысты дайындалған жинақтар мен жазылған зерттеулердің барлығы дерлік осы мерейтой шеңберінде орындалды. Бұл ретте З.Ахметовтың «Абайдың ақындық өлемі», М.Мырзахметұлының «Абайтану тарихы», «Абайдың адамгершілік мұраттары», Ж.Ысмағұловтың «Абай: ақындық тағылымы», Қ.Салғариннің «Таным баспалдақтары» монографиялық зерттеулері жарық көрді. Олардың қатарында 1994 жылы шыққан «Абай және қазіргі заман» зерттеулер жинағы абайтанудың өзекті мәселелерін қамтыған жаңа көзқарастармен ерекшеленсе, Ж.Ысмағұловтың «Абай: ақындық тағылымы» монографиясында ұлы ақынның дарынды суреткерлікті дана ойшылдықпен ұштастырған кемеңгерлік кемелдігі ашып көрсетілді.

Ақын мерейтойы аталып өтілген 1995 жылы республика баспаларынан Абай шығармашылығына байланысты елуден астам аталыммен ғылыми-танымдық кітаптар мен зерттеулер, тақырыптық өлеңдер жинақтары жарық көрді. Еліміз тарихында алғаш рет «Абай» тұлғалық энциклопедиясының шығуы үлкен мәдени, ғылыми оқиға ретінде есте қалды.

Абай өмірі мен шығармашылығы туралы бөлім қызметкерлерінің жүздеген ғылыми және ғылыми-танымдық мақалалары республикалық және шетел баспасөзі беттерінде, ғылыми жинақтарда жарияланды, З.Ахметов, С.Қирабаев, М.Мырзахметұлы ЮНЕСКО шеңберінде алыс және жақын шетелдерде аталып өткен Абайдың 150 жылдық мерейтойына байланысты мәдени, ғылыми іс-шараларға қатысып, баяндамалар жасады.

1996 жылы абайтануға қосқан елеулі үлестері үшін академиктер З.Ахметов, С.Қирабаев, әдебиеттанушы-ғалымдар

М. Мырзахметұлы және К. Мұхамедханұлы ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаттары атанды.

Сол жылы шыққан ғылыми еңбектер арасында академик З.Ахметовтың «Абайдың ақындық өлемі» атты монографиясы ерекшеленіп тұрады. Мүлдем жаңаша, тәуелсіздік талаптары биігінен жазылған тың еңбекте поэзияны, сөз өнерін қазіргі заман деңгейінде түсіну тұрғысынан Абайдың ақындық тұлғасының өзгешелігі, ақынның шындықты тануы, суреттеуінің нақтылығы мен тереңдігі ашып көрсетілген. Ғалым Абай шығармаларын жүйелі түрде талдай отырып, ақынның ұлттық көркемдік-эстетикалық дәстүрлермен тығыз байланысын, әрі оның жаңашылдығын, орыс классикалық және өлем әдебиеті жетістіктерін жете игеруін білгірлікпен көрсете алған. Академиктің көп жылғы ізденістері нәтижесінде жазылған бұл кітап абайтанудағы жаңа сөз, жана пайымдауға негізделген еңбек деп қарастыру керек. Монографияда Абайдың ақын, ойшыл, ағартушы, композитор, ұлт ұстазы, қоғам қайраткері ретіндегі сан қырлы талантының астарлы сыры, суреткерлік шеберлігі терең зерттелген.

Абайдың ақындық мектебі туралы жан-жақты зерттеу жұмысы қолға алынып, бұл игі іс еліміз тәуелсіздік алған жылдары занды жалғасын тапты. М.Әуезовтің абайтануға байланысты және Абайдың әдебиет мектебі туралы тың деректер мен жаңалықтарға толы қолжазбалары 1988 жылы «Абайтанудан жарияланбаған материалдар» деген жинағында жарияланды. Абайдың ақындық мектебін ұстазымен бірге көтерісіп, бұл жолда көп қиямет көрген Қайым Мұхамедханов еліміз тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап 1951 жылы өзі құрастырып, М.Әуезов кіріспе мақаласын жазған Абайдың ақын шәкірттерінің басылып жатқан тұста тоқтатылып, жарық көрмей қалған жинағын қайта қолға алды. Ғалымның қажырлы еңбегінің нәтижесінде 1993-1997 жылдары «Абайдың ақын шәкірттері» атты төрт кітаптан тұратын жинақ жарық көрді. Бұл басылымға Абай мектебінің талантты шәкірттері Ақылбай, Мағауия, Тұрағұл, Көкітай, Көкбай, Уәйіс, Әріп, Әсет, Мұқа, Әубәкір, Иманбазар және т.б. бұрын-соңды белгілі-белгісіз болып келген шығармалары еніп, осы ақындар туралы Қ.Мұхамедхановтың көлемді зерттеулері жарияланды. Бұдан бөлек Шәкәрімнің шығармалар жинағы бірнеше рет жарық көріп, Көкбай, Әсет ақындардың кітаптары басылып шықты.

Абайтануда өнімді еңбек етіп келе жатқан аға ғалымдардың бірі М.Мырзахметұлы үшін де 1990 жылдар ғылыми табысқа мол болуымен есте қалды. Ғалым «Абайдың адамгершілік мұраттары» атты еңбегінде ұлы ақын кітапханасы негізінде Абайдың ежелгі шығыс ойшылдарымен пікір сабақтастығы мен абайтану мәселелерін сөз етсе, «Абай және Шығыс» атты монографиясында Абайдың шығыс мәдениетімен байланысын ғылыми тұрғыда жүйелеп баяндайды, ал «Абайтану тарихы» атты зерттеуінде алғаш рет абайтанудың бір ғасырға жуық тарихына егжей-тегжейлі шолу жасайды.

1995 жылы абайтануға байланысты жарық көрген елеулі еңбектер қатарында тілші-ғалым Р.Сыздықованың «Абайдың сөз өрнегі», фольклортанушы-ғалым С.Қасқабасовтың «Абай және фольклор», К.Мұхамедханұлының «Абай мұрагерлері», философ-ғалым Ғ.Есімнің «Хакім Абай», М.Бейсенбаевтың «Абай және оның заманы» зерттеулерін, Абай өмірін зерттеуші-журналист Б.Сапаралының «Байшөгел», «Кұнанбай қажы» атты тарихи-танымдық кітаптарын атауға болады. Сонымен бірге «Жүрегімнің түбіне терең бойла» атты Абай туралы Тұрағұл, Әрхам, Уәсила, Камалия, Көкбай, Төлеу естеліктері енген жинақ ұлы ақын тұлғасын ашып, өмірбаянын толықтыра түсті. Мұндай құнды кітаптар қатарында М.Мекемтасұлы құрастырып, екі рет шыққан «Абайды оқы, таңырқа...» жинағын атаймыз. Кітапқа XX ғасыр басында Абай мұрасы туралы жазған ұлт зиялыларының мақалалары топтастырылған.

Абайтану саласында аз ғана уақыт жұмыс істесе де, құнды зерттеулер қалдырған әдебиетші, архивтанушы Бейсенбай Байғалиев еңбегін атап кеткен абзал. Абай шығармаларының 1995 жылғы екі томдық толық жинағын дайындауға қатысқан қарымды қаламгердің ұзақ жылдар тірнектеп жинап зерттеген, Абайдың өмір жолына байланысты кей көлеңкелі тұстар мен күмәнді сауалдардың ақиқатын ашқан «Абай өмірбаяны архив деректерінде» атты монографиясы 2001 жылы басылып шықты.

Үлкен қарқын алған абайтанушылық ғылыми-зерттеу жұмыстары мерейтойлық шаралармен үндестіре жүргізілді де, одан кейін қайтадан тоқырап қалды, қаржы тапшылығына байланысты М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында абайтану бөлімі жабылып, Абай мұрасына бай-

ланысты жоспарлы зерттеу жұмыстары да бөсендеді. Абай шығармашылығына арналған, Абайдың ақындық дәстүрі мен ұлы ақынның шәкірттері туралы диссертациялар жазу бір сәт те тоқтаған жоқ. Институттың диссертациялық кеңесінде Абайдың талантты ақын шәкірттері Көкбай Жанатайұлы, Әріп Тәңірбергенұлы және Әсет Найманбайұлы шығармашылығы туралы, Абайдың аударма дәстүрі туралы кандидаттық диссертациялар қорғалды.

Абайтануға жанашырлық, шынайы қамқорлық академик С.Қасқабасов М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына директор болып келген 2001 жылдың күзінен басталып, оның бастамасымен институтта Абайтану және жаңа дәуір әдебиеті бөлімі ашылды. Бөлімді 2001-2002 жылдары басқарған ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор З.Ахметов абайтану ғылымы алдында тұрған келелі міндеттерді айқындап, ұжымның ғылыми-зерттеу жұмысының тұжырымдамасын жасап берді. Әр жылдары бөлімнің ғылыми жұмыстарына 1946 жылдан бері жұмыс істеген, қзақ әдебиеті тарихының үш басылымына да атсалысқан ф.ғ.к. Б. Ақмұқанова, ф.ғ.д. Б. Мамыраев, ф.ғ.д. Ж. Тілепов, ф.ғ.к. С. Ананьева, к.ғ.к. Р. Ахметов сияқты әдебиеттанушы-ғалымдар қатысып, өнімді еңбек етті.

2003-2006 жылдары бөлімге жетекшілік еткен филология ғылымдарының докторы, профессор А.К. Егеубаев абайтану мәселелеріне үлкен жауапкершілікпен қарап, он томдық «Қазақ әдебиеті тарихының» Абай дәуіріне арналған 4,5,6-томдарын жаңа тұрғыда жазу ісіне басшылық етті. «Қазақ әдебиеті тарихының» 4-томы ХІХ ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ әдебиетінің даму үрдістеріне арналып, А.К. Егеубаев «ХІХ ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ әдебиеті» атты көлемді кіріспе бөлім жазды, М.Өтемісұлы туралы портреттік мақала тәуелсіздік талаптары тұрғысынан жаңа көзқараспен жазылып, Сабырбай, Дулат, Шортанбай, Ұлбике ақындар поэзиясы туралы тараулар алғаш рет жарияланды, сондай-ақ осы басылымның бесінші томы ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдебиеті мәселелеріне арналып, А.К. Егеубаевтың «ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдебиеті» атты көлемді кіріспе мақаласымен ашылды, томда Абай шығармашылығы жаңа пайымдаулармен жазылып, Мұрат Мөңкеұлы, Әріп Тәңірбергенұлы шығармашылығы туралы алғаш рет толымды портреттік мақалалар берілді.

6-том XX ғасыр басындағы казак әдебиетіне арналып, А.К.Егеубаевтың осы кезең әдебиетінің даму үрдістері туралы кіріспе мақаласымен ашылды, томда Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов, Ш. Құдайбердіұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, Нарманбет Орманбетұлы, Ғұмар Қараш шығармашылығы туралы алғаш рет кең тұрғыдағы портреттік тараулар жарияланды.

2003 жылы көрнекті ақын Махамбет Өтемісұлының 200 жылдық мерейтойы ЮНЕСКО көлемінде аталып өтіп, бұл игі шараға бөлім қызметкерлері де айтарлықтай үлес қосты: ақынның 4 томдық академиялық шығармалар жинағы дайындалып, «Ғылым» баспасынан жарық көрді. Жұмыс барысында М.Өтемісұлының тұнғыш рет жүзеге асырылған академиялық басылымының ғылыми жаңалықтары төмендегідей:

1. Ақынның 1843-2003 жылдарды қамтыған биобиблиографиялық көрсеткіші түзілді;

2. 1908 жылғы Қазан басылымынан бастап, ақын шығармаларына текстологиялық сараптама жасалды;

3. Ертедегі басылымдар бойынша толық ғылыми сипаттама жасалып, сол басылымдардағы Махамбет шығармаларының факсимилесі, кириллицаға түсірілген көшірмелері жарияланды;

4. Махамбет өмірінің хронологиялық көрсеткіші жасалды;

5. Махамбет шығармаларын жинаушылардың аты-жөндерінің тізбесі алғаш рет жинақталып жасалды;

6. Махамбет өміріне қатысты жер-су атауларының, ақын өмір сүрген қоғамдағы әлеуметтік топтардың сипаттамалық көрсеткіші және т.б. ғылыми тараулар алғаш рет жүзеге асырылды. Осы жұмыстар барысында 1-томға ақынның өз туындылары, 2-томға орыс тіліне аударылған шығармалары, 3-томға М.Өтемісұлы туралы зерттеуер мен мақалалар, 4-томға Махамбет өмірінен сыр шертетін архив материалдары енгізілді. Сол жылы ЮНЕСКО-ның штаб-пәтері орналасқан Париж қаласында ақын шығармашылығына арналған конференция өтіп, онда академик С.А.Қасқабасов Махамбет поэзиясы туралы ғылыми баяндама жасады. Жыл қорытындысы бойынша Махамбет шығармаларын жариялап насихаттауға сіңірген еңбегі үшін академик С.А.Қасқабасов пен профессор А.К.Егеубаев Махамбет атындағы сыйлыққа ие болды.

2003 жылы жоба бойынша С.Торайғыровтың 3 томдық шығармалар жинағы дайындалып, жарық көрді.

2006-2008 жылдары жүзеге асырылған «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі Абай дәстүрі (1990-2006 ж.ж.)» атты жобалық тақырыпты орындау барысында 1990-2005 жылдардағы қазақ әдебиетінің көркемдік даму заңдылықтары Абай дүниетанымы, Абайдың суреткерлік мектебі, Абай және ұлттық идея, Абай дәстүрі және оның зерттелуі, дәстүрлі ақындық мектептер мен қазіргі поэзияның көркемдік-эстетикалық тоғысында, Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиетінің әдеби-тарихи процесіндегі орны, Қазіргі қазақ әдебиетіндегі ұлттық идеяның көрінісі және Абайдың елдік дүниетанымы (проза, поэзия, драматургия), Абай Құнанбаев – қазақтың жаңа жазба әдебиетінің негізін салушы және ұлт әдебиетінің жаңа кезеңі (1990-2005 жылдардағы қазақ әдебиеті) жобаның нысаны ретінде қарастырылды. Тәуелсіздік кезеңіндегі мемлекеттік, елдік идеялардың Абай көзқарастарымен ұштасуы, т.б. жаңа көзқарастар аясында қарастырылып, көркемдік-эстетикалық концепцияларды саралау, поэтикалық ерекшеліктерін жүйелеу, ұлттық көркемдік танымды қалыптастырып, одан әрі өрістету желісінде жүргізілді.

2007-2010 жылдары бөлімге басшылық еткен білікті ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Ж.Ысмағұлов жалғастырып, абайтануға байланысты ауқымды шараларды жүзеге асырды. 2004 жылы Абайдың қайтыс болғанына 100 жыл толуына арналған «Қазақтың бас ақыны» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция, 2007 жылы «Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті», 2009 жылы «Абай мұрасы – қазақтың ұлттық қазынасы» атты республикалық ғылыми-теориялық конференциялар өткізілді. Бұл ғылыми мәслихаттарда алыс-жақын мемлекеттердің, еліміздің көрнекті ғалымдары абайтанудың көкейкесті мәселелеріне байланысты мазмұнды баяндамалар жасап, құнды пікірлер айтты. Үш конференция материалдары да жеке-жеке кітап болып жарық көрді.

2009 жылы Абайтану және жаңа дәуір әдебиеті бөлімінің 2006-2008 жылдардағы жоспарлы ғылыми-зерттеу жұмысының нәтижесі «Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті» деген атпен жеке зерттеу кітабы болып жарық көрді. Жинақта 1990-2005 жылдардағы қазақ әдебиетінің көркемдік даму заңдылықтарымен бірге тәуелсіздік кезеңі әдебиетіндегі Абай дәстүрі зерттеліп, көркем шығармалардағы ұлттық идеяның көрінісі Абайдың елдік дүниетанымының көркемдік-эстети-

калык ұстанымдары тұрғысынан қарастырылды. Дәп осы жылы бөлім қызметкерлерінің дайындауымен Абайдың 1909 жылы Санкт-Петербургте жарық көрген тұңғыш жинағының екінші басылымы жүз жылдан кейін факсимиле түрінде және қазіргі қолда ныстағы әріпте жеке кітап болып басылып шықты. Сонымен қатар «Абайдың қара сөздері» ғылыми түсініктемелерімен және абайтануға қатысты ғылыми-библиографиялық көрсеткіш те баспа бетін көрді.

Абайтану бойынша соңғы жылдары шыққан елеулі еңбектер қатарында Ж.Ысмағұловтың «Абай: даналық дәрістері» (2008) атты ұлы ақынның бүкіл шығармашылық мұрасын тұтастай алып қарастырған еңбегін ерекше атау керек. Сол сияқты ғалым өткен жылы шыққан «Алтын ғасырдың ақ таны» (2009) атты зерттеулер жинағында Абай тұлғасына қайта оралып, ХХ ғасыр басындағы әдебиеттегі ақын дәстүрі туралы ой тұжырымдайды.

Бөлімде әр жылдары филология ғылымдарының кандидаттары – К.Шәменов, Ғ.Әбетов, Ө.Есназаров, Ж.Шойынбетов, Қ.Раев, Абайдың 1995 жылғы екі томдығын дайындауға қатысқан Б.Байғалиев, С.Қасымбеков, Қазақ әдебиеті тарихының он томдығын дайындауға қатысқан Т.Әлбеков, А.Сейітова, Т.Берікболов, С.Қамшыгер, т.б. жұмыс істеген.

Қазіргі кезде бөлімде ф.ғ.д. С.Дәуітов, филология ғылымдарының кандидаттары – Ш.Сариев, А.Зекенова, Д.Мұхамдиев және к.ғ.к. Ш.Серікжанова жұмыс істеуде.

Қазір Абайтану және жаңа дәуір әдебиеті бөлімі «ХІХ ғасыр мен ХХ ғасыр басындағы әдебиет және тәуелсіздік идеясы» жобалық ғылыми-зерттеу жұмысы бойынша жұмыс істеуде. Жұмыс барысында тарихи-әдеби процестің тұжырымдамасы айқындалып, осы дәуірдегі жеке ақындар мен жазушылар шығармаларындағы тәуелсіздік идеясы туралы мәселелер терең талданып, ақын-жазушылардың шығармашылық мұрасы қоғамдық мәні жағынан ғана емес, эстетикалық, поэтикалық, филологиялық принциптер негізінде пайымдалды.

Әдебиет

1. Абай: Энциклопедия / Бас ред.Р.Н.Нұрғалиев. – Алматы, 1995.
2. Абай және қазіргі заман. – Алматы, 1994.

1. З. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. — Алматы, 1995.

3. Абай және қазіргі заман: (өмірі мен әдеби мұраларының жана қырлары) //Редкол.: З.Ахметов (жауапты ред.) ж.б. — Алматы, 1994.

4. Абай және Шығыс / Құраст., алғы сөзі мен түсініктерін жазған Мырзахметов.— Алматы, 1994.

5. Абай Құнанбайұлы. Тандамалы өлендері. — Ташкент, 1922.

6. Абай Құнанбайұлы. Толық жыйнақ. Жыйнаушы: Әуезов Мұхтар; Алғы сөзін жазған І. Жансүгірұлы. — Қызыл-Орда, 1933.

7. Абай. Қазақ ақыны Ибрагим Құнанбаевтың өлендері / Бастырған: Кәкітай Ысқақұлы Құнанбаев. — Спб., 1909.

8. Абайдың ақын шәкірттері / Құраст. К.Мұхамедханұлы. — Алматы, 1994-1998. 1-4 кіт.

9. Абайтанудан жарияланбаған материалдар. — Алматы, 1988.

10. Ахметов З. Абайдың ақындық әлемі. — Алматы, 1995.

11. Әуезов Мұхтар Омарханұлы, Кенжебаев Б. Абай қазақтың ұлы ақыны (1845-1945). — Алматы, 1945.

12. Әуезов Мұхтар Омарханұлы. Абайтану дәрістері. — Алматы, 1995.

13. Байғалиев Б. Абай өмірбаянының дереккөздері. — Алматы, 2001.

14. Байтұрсынов А. Шығармалары. — Алматы, 1989.

15. Дербісәлин Ә. Ыбырай Алтынсарин: өмірі мен қызметі туралы. — Алматы, 1965.

16. Дербісәлин Ә. Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиеті: даму жолдары. — Алматы, 1966.

17. Дербісәлин Ә. Дәстүр мен жалғастық: ауыз әдебиетіндегі ақындық дәстүр және XX ғасыр басындағы қазақ поэзиясы. — Алматы, 1976.

18. Дулатов М. Шығармалары. — Алматы, 1989.

19. Жұмалиев Қ. Абайға дейінгі қазақ поэзиясы және Абай поэзиясының тілі. — Алматы, 1948.

20. Күлсеев Б. Айтшы, ақ қайын. — Алматы, 1969.

21. Қазақ әдебиетінің тарихы. — Алматы, 1960-1967. 1-3-томдар.

22. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. — Алматы, 2005-2006. 4-6-томдар.

23. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері. — Алматы, 1976.

24. Қазақ поэзиясының антологиясы. XX ғасырдың бас кезі. — Алматы, 1993.

25. Қасқабасов С. Абай және фольклор. — Алматы, 1995.

26. Мырзахметұлы М. Абайтану тарихы. — Алматы, 1995.

27. Мырзахметұлы М. Абайдың адамгершілік мұраттары. — Алматы, 1995.

28. XIX ғасырдағы қазақ поэзиясы. — Алматы, 1985.

29. XIX ғасырдағы қазақ ақындары. – Алматы, 1988.
30. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ақындарының шығармалары. – Алматы 1962.
31. Өтемісұлы М. Шығармаларының төрт томдық академиялық жинағы. – Алматы, 2003. 1-4-томдар.
32. Салғарин Қ. Таным баспалдақтары. – Алматы, 1996.
33. Сатпаева Ш.К. Шакарим Кудайбердиев. – Алматы, 1993.
34. Торайғыров С. Шығармалары. Екі томдық. – Алматы, 1967.
35. Үш ғасыр жырлайды. – Алматы, 1965.
36. Ысмағұлов Ж. Абай: ақындық тағылымы. – Алматы, 1994.
37. Ысмағұлов Ж. Алтын ғасырдың ақ таны. – Алматы, 2009.
38. Шөкәрім. Шығармалары. – Алматы, 1988.

Серікқазы Қорабай

ӘУЕЗОВТАНУ БӨЛІМІ

Кенес дәуірі (1963–1991)

1961 жылы шілде айының 27-де аса көрнекті қазақ-совет жазушысы, Мемлекеттік және Лениндік сыйлықтардың лауреаты, ғалым, қоғам қайраткері Мұхтар Омарханұлы Әуезов дүниеден өтті. Жазушыны мәңгі есте сақтау жөнінде Қазақ ССР Министрлер Советінің 1961 жылы 15 тамызда №10 қаулысы қабылданып, 1963 жылдың 28 қарашасында әдеби мемориалды музей-үйі ашылды. Бұл үйде М.О.Әуезов өмірінің соңғы он жылы (1951-1961 жж.) өткен еді (Алматы қаласы, Төлебаев көшесі 185).

Мұражай ашылған кезде жазушының жұмыс кабинеті мен жатын бөлмесі бұрынғы, яғни өзі тұрған кезіндегідей қалпында қалдырылды. Ал үйдің басқа бөлмелерінде жазушының өмірі мен шығармашылығын кеңінен сипаттайтын тұрақты экспозиция жасалды. Экспозицияның дені М.Әуезовтің бай, мазмұнды өз қоры. Бұларды жазушының зайыбы Валентина Николаевна Әуезова табыс еткен. Музей экспонаттарының ішінде М.Әуезовтің көзі тірі кезінде СССР халық мүсіншісі Е.Вучетичтің, суретші Б.Урманченің жасаған портреттері, Қазақстанның халық суретшілері Ө.Қастеев пен Қ.Телжановтың картиналары, скульптор П.Усачевтің М.Әуезовтің жастық шағын бейнелеген мрамор бюсті, Қырғыз ССР-ның көркем өнеріне еңбек сіңірген қайраткері Л.Ильинаның, суретші Е.Сидоркиннің М.Әуезов шығармалары бойынша жасалған иллюстрациялары, сонымен қатар Қазақ ССР-ның көркем өнеріне еңбек сіңірген қайраткерлері А.Нешев пен Э.Черномскийдің М.Әуезов шығармаларын театр сахнасына қоюға арнап жасаған макеттері, декорация эскиздері, костюмдері бар. М.О.Әуезовтің әдеби мемориалдық музей-үйінің алғашқы экспозициясы суретші Н.П.Александровтың жобасы бойынша жасалған.

1963 жылы мұражай ашылғаннан бері бұл орталық жазушының әдеби мұрасын жинақтап, насихаттау, шығармашылық өмір жолы мен қоғамдық қызметін, әдебиет саласындағы ізденістерін жан-жақты танытумен айналысып келеді.

Мұражайдың негізін салған, жазушының қызы, тарих ғылымдарының докторы (1975) Ләйла Мұхтарқызы Әуезова болды. Ол Москва мемлекеттік университетінің тарих

факультетін 1952 жылы бітірген. 1956-1962 жылдары ҚР Тарих, археология және этнография институтының ғылыми қызметкері, 1963-1993 жылдары М.О.Әуезов әдеби-мемориалды мұражай-үйінің директоры. Басты ғылыми жұмысы Қазан төңкерісіне дейінгі Қазақстан тарихы мен Қазақстанда жер шаруашылығының дамуы және М.О.Әуезов шығармашылығындағы Қазақстан тарихының проблемалары болды. 1980 жылы Ләйла Мұхтарқызы Әуезова ҚР ҒА-ның Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың иегері атанды. Л.Әуезованың «Развитие земледелия в Казахстане во второй половине XIX века»; «Исторические основы эпопеи «Путь Абая» (1969); «Проблемы истории Казахстана в творчестве М.О.Ауэзова» (1977) деген белгілі монографиялық зерттеулері бар.

Л.Әуезова өмірінің соңына дейін М.Әуезов мұражайының дамуына, өркендеуіне көп еңбек сіңірді. Оның басшылығымен көптеген ұжымдық жинақтар, зерттеушілердің жеке ізденістерін қамтитын ғылыми кітаптары жарыққа шықты. М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығы жайында әр түрлі іргелі жұмыстарды ұйымдастырып, жазушы еңбектерін қайта басып шығаруға ат салысты.

Соның алғашқысының бірі ретінде М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығына арналған «Мұхтар Әуезовтің музей-үйі» деген қазақ, орыс, ағылшын, неміс тілдеріндегі буклетті атауға болады (1969 жылы, екінші рет 1977 жылы жарық көрді).

1967 жылы М.Әуезовтің туғанына 70 жыл толуына байланысты конференциялар ұйымдастырылып, баспасөз бетінде мақалалар жарияланды, әрі естелік кітаптар жарық көрді. Осы кездері жазушының шығармалар жинағының 12-томдығын әзірлеу қолға алынды. Бұл 12 томдық 1967-1969 жылдар аралығында басылып шықты. Бұған Л.Әуезова басшылық жасаса, М.Бөжеев, Б.Наурызбаев, А.Нұрқатов, Б.Уақатов, К.Сыздықов сияқты белгілі ғалымдар томдардың ғылыми түсініктемелерін жазып, баспаға дайындаған.

Сонымен бірге бөлім қызметкерлері «Біздің Мұхтар» деген естелік кітапты да жарыққа шығарды. Бұл жинаққа М.Әуезовпен көзі тірісінде дос, жолдас, жақын таныс, қызметтес болған жазушылар мен ғалымдардың, қоғам қайраткерлерінің естеліктері енді. Кітапты құрастырып, түсініктемелерін жазған филология ғылымдарының кандидаты – Баламер Сахариев.

М.Әуезовтің туғанына 75 жыл толуына орайластырып, ары қарай бөлім қызметкерлері 1972 жылы қаламгердің 1917-1961 жылға дейін жазылған еңбектерін жинақтап, ол туралы жазылған зерттеулер мен мақалалардың библиографиялық көрсеткішін жасап, жеке кітап етіп дайындады (М.О.Әуезов творчествосы бойынша библиографиялық көрсеткіш). Бұл көрсеткіште М.Әуезовтің алғашқы кезеңдегі мақаласынан бастап, өмірінің соңғы күндеріне дейін жазған туындылары хронологиялық тәртіппен жүйелі түрде берілген. Сонымен қатар М.Әуезовтің шығармашылығы жайында (ол туралы) жазылған әр түрлі еңбектер де қамтылған.

Ал 1977 жылы М.Әуезовтің 80 жылдық мерейтойы республика көлемінде кеңінен аталып өтті. Осы мерейтой қарсаңында мұражайдың ауқымы да кеңейіп ғылыми қызметкерлерге арналып екі қабатты ғимарат пен деректі фильмдерді көрсететін 60 орындық мәжіліс залы салынды. Бұған дейін ғылыми қызметкерлер музей-үйдің екінші қабатында отырған еді. Жазушының музей-үйі осы уақытта күрделі жөндеу жұмысынан өтіп, екінші қабат жазушының өзі тұрған кезіндегі қалыпқа келтіріліп, келушілерге есігін ашты. Осы жарияланған экспозиция залының авторы суретші – Я.Нимиц.

Сонымен қатар бөлім қызметкерлері жазушының 80 жылдығына орай орысша 5-томдық шығармалар жинағын шығаруға ат салысты. Бұл басылым 1973-1975 жылдар аралығында жарық көрді. Оның редакциялық алқасын Л.Әуезова, Т.Ахтанов, М.Базарбаев, З.Кедрина, Л.Лебедева, Е.Лизунова, Г.Ломидзе, Ә.Шәріпов сияқты ғалымдар басқарды. Аталған 5-томдық шығармалар жинағына қаламгердің орыс тілінде жазылған мақалалары, зерттеу еңбектері мен әңгіме, пьесалары енді.

Осы мерейтой қарсаңында бөлім қызметкерлері жазушының мұрағатында сақталған қолжазба мұрасын бір ізге түсіріп, оның ғылыми сипаттамасын жасады (М.О.Әуезовтің қолжазба мұрасы. 1977). Кітапты Б.Сахариев, Т.Әкімов, Р.Досымбекова, А.Қуанышбаев, Н.Мұхаметхановтар құрастырды, ал жауапты редакторы Қазақ ССР Ғылым академиясының академигі – М.Қаратаев болды.

Жазушының 80 жылдық мерейтойына сәйкес «Певец народа» деген атпен шыққан кітапта орыс және шетелдік әдебиетшілердің М.Әуезовтің шығармашылығы туралы айтқандары жинақталып ұсынылған. Бұған қоса, «Мухтар Ауэзов

– классик советской литературы» деген мерекелік жиынның, конференция материалдарынан құралған жинақ та жарық көрді. Бұл кітапқа сол кездегі қоғам қайраткерлерінің, жазушылардың, ғалымдардың баяндамалары енді. М.Әуезовтің 80 жылдық мерейтойы Алматы, Семей, Киев, Москвада аталып өтілді.

Міне, осы дәстүр, ары қарай жалғасып, 1987 жылы 25 қыркүйекте М.О.Әуезовтің 90 жылдығы да кеңінен аталып өтті. Алматы қаласындағы Ленин атындағы сарайда салтанатты мәжіліс ұйымдастырылды. М.Әуезовтің туған жерінде мерекелік жиын болып, Семей қаласында М.Әуезов ескерткіші ашылды. Бөлім қызметкерлері М.О.Әуезовтің 90 жылдығына арналған салтанатты мәжілістің материалдарын жинақтап «Мұхтар Әуезов және қазіргі заманғы әдебиет» деген атпен кітап шығарды. Оны құрастырып, баспаға дайындағандар: Л.М.Әуезова, Е.Тәжібаев, Р.Досымбекова. Бұл жинаққа Одақтар үйінің Колонналы залындағы салтанатты кеш, Қазақ ССР Ғылым академиясының Ғалымдар үйі, «Совет жастарына интернационалдық тәрбие берудегі Әуезов шығармаларының маңызы» атты жас ғалымдар мен оқытушылардың ғылыми теориялық конференциясының материалдары енді.

Л.М.Әуезованың басшылығымен музей-үйінің қызметкерлері жазушының 20 томдық шығармалар жинағын дайындауды қолға алды. 1979–1985 жылдар аралығында жазушының жиырма томдық шығармалар жинағы толығымен жарық көрді. Аталған жиырма томдық шығармалар жинағы алғашқы шыққан 12 томдықтан үлкен айырмашылығы болды. Бұған кезінде ғылыми айналымнан алынып қалған, жазушыға тарихи «ашық хатын» жаздырған, тағдыры қилы, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісті суреттеген «Қилы заман» повесі Шыңғыс Айтматовтың алғы сөзімен енді. Сондай-ақ қолжазба қорында сақталып, тұнғыш рет осы жинаққа енген мақалалары мен басқа да көлемді еңбектері болды.

Сонымен қатар Ләйла Мұхтарқызы көрнекті абайтанушы, ғалым Мекемтас Мырзахметовпен бірге бұрын көпшілік оқырман қауымға белгісіз, ешқайда жарық көрмеген Абай шығармашылығына қатысты жазушының жазғандарын іріктеп, «Абайтанудан жарияланбаған материалдар» (1982) атты кітапты құрастырып, жарыққа шығарды. Кітап «Абай шығармаларының текстологиясы», «Абай мұрасының руха-

ни көздері», «Абайдың ақындық дәстүрі (мектебі)», «Абайтануға байланысты материалдар», «Абайтану жайлы еңбектерге пікірлер», «Абай жолы» эпопеясының жазылу тарихынан» деген тараулардан тұрды.

Ал «М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі» атты іргелі еңбекті, елу томдық академиялық басылымды, «Мұхтар Әуезов энциклопедиясын» және жазушының 100 жылдық мерейтойына дайындықтың негізгі жобасын Л.Әуезова бастағанмен, сонына дейін жеткізе алмады. Ләйла Мұхтарқызы 1993 жылы дүниеден өтті, оның бұл игі бастамаларын мұражай қызметкерлері жүзеге асырды.

Жазушының орысша бес томдық, қазақша он екі томдық, жиырма томдық шығармалар жинағы бұл ғылыми мекемеде істеген қызметкерлердің жүйелі, іргелі жұмыстарының нәтижесі болды.

М.Әуезовтің мұражай-үйі — ғылым, білім, мәдениет ошағының ордасы. Мұнда Жазушылар Одағы, Әдебиет және өнер институтының бастамасымен «Әдебиет пен өнердің халық университеті» құрылып (1964-2000), көпшілік қауымның рухани тұрғыдан өсіп, жетілуіне үлкен әсерін тигізді. Осы игі бастаманы филология ғылымдарының докторы, академик Рахманқұл Бердібаев ұйымдастырып (ректоры ретінде), оның кеңінен қанат жаюына көп еңбек сіңірді. «Халық университетінің» ғалым хатшысы болып мұражай қызметкері — Т.Әкім істеді. Онда әр түрлі тақырыптарда лекциялар, әдеби кештер, кездесулер ұйымдастырылып, қазақ халқының ғылымы, тарихы, әдебиеті, мәдениеті мен басқа рухани салаларын қамтып, насихаттауда өлшеусіз еңбектер атқарылды. Осы жылдар ішінде мыңға тарта сабақ жүргізілді, осы дәрістердің рухы мен бағыты Мұхтар Омарханұлының шығармашылығымен, ол қалдырған оймен, жолмен, дәстүрмен тығыз сабақтасып жатты. Оған еліміздегі өнер, ғылым, мәдениет саласындағы белгілі мамандар шақырылды. Нағыз ғылыми танымдық, эстетикалық, тәрбиелік мәні бар көптеген істер істелді. Кейбір ақын-жыраулар, термешілер мен айтыс өнерінің қас шеберлері осы халық университетінде өткізілген дәрістер арқылы халыққа танымал бола бастады.

Оның бағытының қандай екені 2000 жылы өткізген сабақтарының кейбір атауларынан да көруге болады:

1. С.Мұқанов — халық жазушысы (лектор — ф.ғ.д., профессор Т.Көкішев).

2. Түркістанға – 1500 жыл (лектор – Е.Смағұлов, тарих ғылымдарының кандидаты).

3. Берел олжалары (лектор – З.Самашев, археолог, тарих ғылымдарының кандидаты).

Халық университетінде белгілі ғалымдар, жазушылар мен мәдениет қайраткерлері дәріс оқып, өз ойларымен бөлісті. Олар: Әлкей Марғұлан, Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин, Ілияс Есенберлин, Әбдіжәмил Нұрпейісов, Серік Қирабаев, Зейнолла Қабдолов, Еркеғали Рахмадиев, т.б.

Тәуелсіздік дәуірі (1991–2011)

Еліміз егемендікке қол жеткізгеннен кейін ұлы жазушы М. Әуезовтің шығармашылығы тәуелсіздік тұрғысынан жаңаша пайымдалып, зерттеле бастады. Соның алғашқы бастамасы ретінде 1991 жылы «Ана тілі» баспасынан «Әдебиет тарихы» атты әйгілі кітабының жарық көргенін айтуға болады.

Дербестік жылдардың тағы бір айғағы – 1992 жылы мұражай жанынан «Әуезов қоры» құрылды. Оны алғаш ұйымдастырып, басқарған Л.М.Әуезова еді. «Әуезов қоры» 1997 жылы жазушының 100 жылдығына байланысты көптеген іс-шараларды ұйымдастыруға ұйтқы болды. «Әуезов қоры» жазушының бейнесі бедерленген жиырма теңгелік ақшаның, аудио дисктердің, «Дом Ауэзова» деген ғаламторда жеке сайтты ашып, М.Әуезов туралы айтылған ғалымдардың ұлағатты сөздерінен құралған аудармалы күнпарақты шығаруда үлкен еңбек етті. Қазіргі таңда «Әуезов қоры» Мұрат Мұхтарұлы Әуезовтің басшылығымен өз жұмысын жалғастыруда. 2010 жылы жазушы ұрпақтары мен «Әуезов қорының» ұйымдастыруымен және қаржылай көмек көрсетуі арқылы Сейітомар Саттаров «Мұхтар Әуезовтің ататегі» деген тарихи-құжаттық, діни-танымдық кітабын шығарды.

1994 жылы М.Әуезовтің әдеби мемориалдық музей-үйі төрт жылға жабылып, күрделі жөндеу жұмысы жүргізілді. Мұндағы мақсат мұражайды қайта қалыпқа келтіріп, көрерменге жаңа көріністе ұсыну болатын. 1951-1961 жылға дейін жазушының өзі тұрған екі қабатты мұражай-үйі бастапқы калпына келтірілді. Сонымен қатар М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығына арналған жеке, жаңа көрме залы жасалды. Ол ғимараттың авторы, белгілі архитектор Ш.Матайбеков. М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық еңбектері бой-

ынша жасалған жаңа экспозиция залының реставрациялық жұмыстарын – Б.Көшербаев жүргізді.

М.О.Әуезовтің 100 жылдық мерейтойы ЮНЕСКО көлемінде аталып өтілді. 1997 жылы 27 қыркүйекте жазушының 100 жылдық мерейтойында, реставрациялық жөндеуден өткен мұражай-үйінің есігін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев ашты. Ашылу салтанатына Ш.Айтматов, Д.Кугультинов, Полад Бюль-Бюль оглы және басқа да әдебиет пен өнер саласындағы қайраткерлер қатысты.

1997 жылға дейін мұражай М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бір бөлімі ретінде жұмыс атқарды. Жазушының 100 жылдығы қарсаңында мұражай институт құрамынан бөлініп, «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығы болып жеке шаңырақ көтерді (1996-1998). Бұрынғы музей-үйі ғылыми-мәдени орталыққа айналу барысында қызмет аясы кеңейе түсті. Мұнда атқарылатын жобалардың қоғамдық, ғылыми сипатына көңіл бөліп, үлес қосқан осы орталықтың директоры, филология ғылымдарының докторы – Т.К.Жұртбай. Ол 1990-1995 жылдары М.О.Әуезов мұражай-үйінің аға ғылыми қызметкері, 1996-1998 жылдары орталықтың директоры болып жұмыс істеді. Т.Жұртбай көптеген әдеби-сын, әдебиеттанушылық сипаттағы мақалалар және тарихи-танымдық тақырыптағы шығармаларымен танымал. Ол 1997 жылы М.Әуезовтің 100 жылдық мерейтойын өткізу кезіндегі іс-шараларға басшылық жасады.

1997-2000 жылдар аралығында бөлім қызметкерлері «М.О.Әуезовтің әлем мәдениетіндегі рухани мұрасы» және «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығын музейфикацияландыру» деген іргелі зерттеу тақырыбы бойынша жұмыс атқарды.

М.Әуезовтің 100 жылдығы кезінде «М.О.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі» (1997) атты кітап шықты. Бұл кітапта М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық мұраларынан, оның ғалымдық, педагогтік және қоғамдық қызметтерінен өте мол, қызықты деректер берілген. Шежіреде М.О.Әуезовтің орыс және шетел жазушыларымен, ғалымдармен, сондай-ақ өзге де ұлт өкілдерімен жазысқан хаттарынан, әдеби байланыстарынан мағлұмат беретін үзінділер алынған. Ғылыми жетекшілері және жауапты редакторлары: Л.М.Әуезова, Т.К.Жұртбай болды.

«Мухтар Ауэзов. Письма родным и близким» деген атпен жазушының 100 жылдығы кезінде 1940-1961 жылдар ара-

лығында жазылған хаттар топтамасы алғаш рет жарық көрді. Бұған дейін бұл хаттар еш жерде жарияланбаған болатын. Оқырман қауымға белгісіз болып келген жазушының жеке өміріне қатысты біраз деректердің сыры осы хаттар арқылы көрініс тапты.

«Жазушы» баспасынан жарық көрген «М.О.Әуезов туралы естеліктер» (1997), «Әуезов әлемі» деген кітаптар әуезовтанудағы елеулі еңбектер болды. Сонымен қатар М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығының қиын белестерінен сыр шертетін Т.Жұртбайдың «Талқы» (1997); «Бесігінді түзе» (1997) монографиялары жарық көрді. Байырғы қызметкер, ф.ғ.к., Т.Әкімнің «Даналық мәйегі» деген мұражай қорының барлық мүмкіндіктерін пайдаланған зерделі кітабы ұлы суреткер өмірінің белгісіз беттерінен сыр шерткен тың материалдарға толы еңбек болды.

1997 жылы «Мұхтар Әуезов энциклопедиясы» дайындалды, бірақ сол жылы белгісіз себептерге байланысты жарыққа шықпай, тек 2011 жылы жарық көрді. Бұл М.Әуезовтің бүкіл өмірлік ғұмырын, жасаған еңбектерін, жазған шығармаларын түгел қамтыған энциклопедия.

Сонымен қатар жаңа экспозиция залын жабдықтау үшін жазушының жеке заттары, сувенирлер, сыйлықтар, фотосуреттер, кітаптар, хатар, қолжазба қорын жүйелеу жұмыстары да кең көлемде жүргізілді.

Осы жылы М.Әуезовтің елу томдық академиялық шығармалар жинағының жобасы жасалып, 1997 жылы жазушының 100 жылдық мерейтойы қарсаңында алғашқы 1, 2, 3 томы жарық көрді. Оған басшылық жасаған сол кездегі орталық директоры Т.Жұртбай болды. Бұл – Орталық Азия халықтары арасында кең көлемде атқарылып отырған тұңғыш академиялық жинақ еді. Өйткені бұндай басылым орыс әдебиетінде болмаса, бұрынғы одақтас республикалардың ешқайсысында кездеспеген іргелі жобалардың бірі.

«Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығы 1998 жылдың мамыр айында қайта таратылып (реорганизация), М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қарауына өтті. «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығы деген атауы сақталып қалды. 1998-2000 жылдар аралығында «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығының және әуезовтану бөлімінің жетекшісі филология ғылымдарының докторы, профессор Б.Майтанов болды.

Б.Майтанов – Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі (1983), ҚР Гуманитарлық ғылымдар академиясының мүшесі (1997); Айтматов академиясының академигі (2010), Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты (2004), ҚР ЖОО-ның үздік оқытушысы (2006); «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» (2008) төсбелгісімен марапатталған, ҚР БҒМ-нің Ғылымдағы көрнекті жетістіктері үшін берілетін Мемлекеттік стипендияның иегері (2009-2010).

Б.Майтанов әдебиет теориясы мен тарихының өзекті мәселелерін зерделеген көптеген ғылыми-зерттеу еңбектерінің авторы. Көрнекті ғалымның М.Әуезов шығармашылығына қатысты «Мұхтар Әуезов – суреткер» (1996); «Сөз сыны» (2002), «Мұхтар Әуезов және ұлттық әдеби үрдістер» (2009) деген кітаптары жарық көрді. М.Әуезовтің 50 томдық академиялық жинағының редакциялық кеңесі төрағасының орынбасары.

Сондай-ақ 2000 жылы тарих ғылымдарының докторы Ләйла Мұхтарқызы Әуезованың 70 жылдық мерейтойы аталып өтіп, конференция ұйымдастырылды. Бөлім қызметкерлері осы конференция материалдарын жинақтап «Асыл қызы халқының» деген атпен кітап шығарды. Бұл кітапқа Л.М. Әуезованың негізгі зерттеу еңбектері мен ол туралы жазылған ғалымдардың, достарының, туыстарының естеліктері кірді.

2001 жылдан бүгінгі күнге дейін әуезовтану бөлімінің меңгерушісі филология ғылымдарының кандидаты – Д.А.Қонаев. Ол ҚазМУ-дің филология факультетін бітірген (1983). 1983-1986 жж. ҚРҒА М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының аспиранты, 1987-1993 жж. Осы институттың әуезовтану бөлімінің ғылыми қызметкері, 1993 жылдан бастап «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығының аға ғылыми қызметкері. 2004 жылдан жетекші ғылыми қызметкер. 1987 жылы филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алды. «Мухтар Ауэзов и русская литература» атты монографияның (1992) авторы. Оның ғылыми-зерттеу еңбектері М. Әуезовтің өмірі мен шығармашылығын зерттеуге арналған. Ол «М.О.Әуезовтің қолжазба мұрасы» мен «М.О.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі» атты кітаптарды (1997) құрастыруға қатысқан. М.Әуезовтің 50 томдық академиялық басылымына ғылыми түсініктемелер жазды.

Әуезовтану бөлімінің қызметкерлері 2000-2002 жылдар аралығында «М.О.Әуезов шығармашылығындағы этномәде-

ни дәстүрлердің ұлттық рухани өрлеу үстіндегі көріністері» атты жоба негізінде 2000 жылы «М.О.Әуезов шығармашылығының этнопсихологиялық негіздері»; 2001 жылы «М.Әуезов шығармашылығындағы этнографиялық құндылықтар»; 2002 жылы «М.Әуезовтің діни танымдық және этнопедагогикалық көзқарасы» деген тақырыпта ғылыми-зерттеулермен айналысты. Осы үш жылдық жұмыстың нәтижесінде «М.О.Әуезов шығармашылығындағы этномәдени дәстүрлер» (2004) атты монография жарық көрді (құрастырушылары: К.Рахымжанов, А.Болсынбаева).

Монографияға енген тараулар: «М.Әуезов шығармашылығының этнопсихологиялық негіздері (1920-30 жылдар)» (ф.ғ.д., Б.Майтанов); «Мұхтар Әуезов танымдағы дін және ұлттық бітім» (ф.ғ.к., Т.Әкім); «Роман-эпопея М.О.Ауэзова «Путь Абая» в русской литературной критике» (ф.ғ.к., Д.Конаев); «М.Әуезовтің этнопедагогикалық көзқарасы» (ф.ғ.к., С.Майлыбай); «М.О.Әуезов прозасындағы қазақ халқының этнографиялық құндылықтары» (ғ.к., Р.Әбдіғұлов); «М.Әуезов драмаларындағы билік сценасы» (ф.ғ.к., М.Ахетов); «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінің нұсқалары» (ф.ғ.к., А.Болсынбаева).

Бұл ұжымдық жинақта жазушының этнос тарихына, діни, қоғамдық-әлеуметтік көзқарастарына қатысты аса бай, сан салалы ғылыми, әдеби мұрасы жана көзқараспен пайымдалды.

2001-2004 жылдар аралығында «Әуезов үйінде» Сорос-Қазақстан қорының көмегімен «Мәдениетті талдау орталығы» жұмыс істеді. Оның мақсаты: республиканың рухани өмірін барлап, бағалап, әлемдік мәдени кеңістікпен байланыс орнату, жекелеген өнер салаларындағы күрделі мәселелерді талдау, еркін, демократиялық қоғам орнату жұмысына барынша ат салысу болды. Орталық ай сайын «Орда» атты электронды ақпараттық-талдау бюллетенін, мәдениет, өнер, философия мәселелеріне арналған «Тамыр» альманағын шығарып тұрды.

Ал 2003-2005 жылдары «М.О.Әуезовтің 1920-30 жылдардағы көркемдік-эстетикалық ізденістері» деген жоба бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді.

2003 жылы «М.Әуезовтің саяси-қоғамдық, публицистік қызметі» атты тақырып бойынша М.Әуезов шығармашылығын комплексті түрде зерттеу ұстанымдары, қазақ әдебиетінің ұлттық дәстүрі, М.Әуезов жаңашылдығы, М.Әуезов және ұлт

әдебиеті деген мәселелер қарастырылып, жан-жақты сараланды.

2004 жылы «М.Әуезовтің идеялық-эстетикалық ізденістері және қазақ баспасөзі» деген тақырыпта ХХ ғасырдың басындағы қазақ журналдарының көркемдік ұстанымдары, драмалық шығармаларының жанрлық-композициялық ерекшеліктері, әңгімелеріндегі көркемдік-эстетикалық ізденістер, өмірлік дерек пен тарихи шындықтың қарым-қатынасы қарастырылды.

Осы жылы «Мұхтар Әуезов туралы естеліктер» (2004) атты кітап шықты. Құрастырушылар: Д.Қонаев, С.Майлыбай, А.Қуанышбаев. Бұл кітапқа М.Әуезов жөнінде әр кездері жазылған оның өмірі мен шығармашылығы туралы естеліктер топтамасы енген.

Сонымен қатар 2004 жылы М.Әуезовтің өмірлік жары болған Валентина Николаевна Әуезованың (1904-1977) 100 жылдық мерейтойы аталып өтті. Осыған орай конференция ұйымдастырылып, баспасөз бетінде мақалалар жарық көрді.

2005 жылы «М.Әуезовтің жанрлық стильдік ізденістері» деген тақырыпта ғылыми жұмыстар жүргізілді. Бұнда негізінен М.Әуезовтің оқырманға бұрыннан белгілі көркем шығармаларымен қоса публицистикалық еңбектері жан-жақты қарастырылды. 1920-30 жылдардағы М.Әуезов прозасының жанрлық ерекшеліктері, текстологиясы және ұлттық дәстүр мен жазушының әсемдік әлемі жаңа қырынан талданды.

Осы үш жылдың (2003-2005) қорытындысы бойынша «М.О.Әуезовтің көркемдік-дүниетанымдық ізденістері (1920-30 жылдар)» (2006) деген атпен ұжымдық монография жарық көрді. Құрастырушылар: А.Болсынбаева, Е.Қаныкейұлы.

Бұл кітапқа енген тарауларды төмендегідей авторлар жазды: ф.ғ.д., Майтанов Б. «Мұхтар Әуезов және болмысты сезіну мен саралау»; ф.ғ.к., Қонаев Д. «Творческое сотрудничество М.О.Ауэзова с русскими писателями (20-е годы)»; ф.ғ.к., Әкім Т. «М.О.Әуезов және ХХ ғасырдың басындағы қазақ журналдарының көркемдік ұстанымдары»; ф.ғ.д., Сыздықов К. «Қазақ әдебиетіндегі ұлттық дәстүр және М.Әуезовтің жанашылдығы»; ф.ғ.к., Қайшыбаева Р. «Динамизм драматургии М.О.Ауэзова 30-х годов»; ф.ғ.к., Майлыбай С. «М.О.Әуезов повестерінің жанрлық ерекшеліктері (1920-30 жылдар)»; ғ.к., Әбдіғұлов Р. «М.Әуезовтің 1920-30 жылдардағы әңгімелері (текстология мәселесі және балалар тақырыбы)»;

ф.ғ.к., Ахетов М. «М.Әуезов шығармаларындағы діни-рухани сарындар»; ғ.к., Рахымжан К. «М.Әуезов прозасындағы көркемдік ізденістер»; ф.ғ.к., Раев Қ. «М.Әуезов және ХХ ғасыр басындағы жазушылар»; ф.ғ.к., Темирболат А. «Драматизм прозы М.О.Ауэзова 1920-1930-х годов (на материале рассказов)»; ф.ғ.к., Болсынбаева А. «М.Әуезов прозасының текстологиясы және мәтінді өңдеу жолдары»; ғ.к., Қаныкейұлы Е. «М.Әуезов және ұлт тәуелсіздігі».

Бөлім қызметкерлері 2005 жылы «Неизвестный Ауэзов» (Құрастырушысы — Р.Әбдіғұлов) деген кітапты шығарды. Бұл жинаққа М.Әуезовтің орыс тіліндегі бұрын жарық көрмеген әдеби мақалалары, қазақ-қырғыз фольклорына қатысты зерттеулері, «Хан Кене», «Дала дастаны (Степные были или Песни степей)», «Абай» сценарийі енді.

Сонымен бірге «М.О.Әуезов шығармашылығы бойынша библиографиялық көрсеткіш» (2005) Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасымен бірігіп шығарылды. Жауапты шығарушылар: Майлыбаева С, Досымбекова Р. Бұнда М.Әуезовтің шығармалары мен ол туралы 1917-1997 жылдары жазылған зерттеу еңбектер, мақалалар тізімі енді.

2006-2008 жылдар аралығында «М.О.Әуезовтің шығармашылық дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиетінің даму үрдістері» атты жоба негізінде 2006 жылы «Мұхтар Әуезов дәстүрі және қазақ әдебиетінің даму үрдістері»; 2007 жылы «Қазіргі қазақ прозасындағы М.Әуезов дәстүрі»; 2008 жылы «М.Әуезов және қазіргі қазақ драматургиясы» деген тақырыптар бойынша ғылыми зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Аталған тақырыптарды зерттеу нәтижесінде «М.О.Әуезов және қазіргі қазақ әдебиеті» (2008) деген монография жарық көрді. Жауапты шығарушы — Е.Қаныкейұлы. Бұл монографияда ұлы жазушының көркемсөздегі өміршен дәстүрі қазіргі қазақ әдебиетімен жан-жақты байланыстырыла отырып, әр қырынан нақты талданды. Кітапта М.Әуезовтің көпшілікке белгілі көркем шығармаларының жазылу тарихы, эпикалық баяндау үрдістеріндегі табиғат пен тұлға мәселесі, әдеби байланыстар, ұлт тәуелсіздігі мен текстологиялық ұстанымдары және қазіргі қазақ прозасындағы дәстүр жалғастығы (фольклорлық мотивтердің қолданылу ерекшеліктері, стиль поэтикасы мен мекеншак, драматургиядағы әдеби ықпалдастық) жана қырынан қарастырылады. Ұжымдық еңбектегі жекелеген зерттеулерде М.Әуезовтің

өлем әдебиетімен байланысы, XX ғасыр әдебиетімен ықпалдастық аялары, өз дәуірі мен тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан халықтары әдебиетіне шығармашылық, тұжырымдамалық, стильдік әсері, дәстүр қалыптастырушылық рөлі суреткердің этнопсихологиялық, көркемдік-эстетикалық жанашыл үрдістерімен тығыз сабақтас алынып зерттелген.

Кітап тарауларын төмендегі авторлар жазды: I бөлім «Мұхтар Әуезов дәстүрі және қазақ әдебиетінің даму үрдістері» (ф.ғ.д., проф. Сыздықов К.); «Заманалық сарын және М.Әуезовтің шығармашылық лабораториясы» (ф.ғ.к. Әкім Т.); «М.Әуезов және қазіргі қазақ романындағы эпикалық баяндау үрдістері» (ф.ғ.д., проф. Майтанов Б.); II бөлім бойынша «Қазіргі қазақ прозасындағы М.Әуезов дәстүрі» (ғ.к. Әбдіғұлов Р.); «М.О.Әуезов шығармаларындағы фольклорлық мотивтердің қазіргі қазақ әдебиетіндегі көрінісі» (ф.ғ.к. Майлыбаева С.); «М.Әуезов және қазіргі қазақ драматургиясы» (ғ.к. Рахымжанов К.); «Әдеби мұра және М.Әуезовтің текстологиялық ұстанымдары (тарихи тақырыптағы драмалық шығармаларының негізінде)» (ф.ғ.к. Болсынбаева А.); «М.О.Әуезов және қазіргі қазақ повесі: стиль поэтикасы» (ғ.к. Қаныкейұлы Е.); III бөлім бойынша «Русская литература и ее традиции в трудах М.О.Ауэзова» (ф.ғ.к. Қонаев Д.); «Проблема национальной независимости в творчестве М.О.Ауэзова» (ф.ғ.к. Қайшыбаева Р.); «Хронотоп в прозе М.О.Ауэзова и связи писателя с литературой народов Казахстана» (ф.ғ.к., доцент Темирболат А).

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми кеңесінің ұсынуымен «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша, Алматы қаласы әкімшілігімен бірігіп «Мұхтар Әуезов және Алматы» (2008) деген кітап шығарылды (жауапты шығарушы – Р.Әбдіғұлов). Бұл жинаққа М.Әуезовтің ғылыми-танымдық ізденістерін, жеке өміріндегі айтулы оқиғалар, оның қоғамдық-әлеуметтік қызметін, Алматы қаласының өсіп-өркендеуіне қосқан зор үлесін, өмірі мен шығармашылығына қатысты деректерді қамтитын мақала, зерттеулері енді.

2009-2011 жылдар аралығында бөлім қызметкерлері «М.О. Әуезов шығармашылығындағы тәуелсіздік идеясы» атты жоба бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысты.

2009 жылы «М.Әуезовтің ғылыми зерттеулері және тәуелсіздік идеясы» деген тақырып негізінде М.Әуезов ту-

ындыларындағы тәуелсіздік идеялары арқылы қазақ әдебиетінің танымдық, көркемдік әлеуеті, әлеуметтік даму, қалыптасу сатылары сараланды. М.О.Әуезов – қазақ ғылымы мен мәдениетінің басты қасиеттерін бойына жинақтаған тұлға. Сондықтан оның ұлт бірлігі мен дербестігі, рухани мұра, ұлттық мүдде туралы ғылыми, көркемдік-эстетикалық тұжырымдамалары тәуелсіздік тұрғысынан жанаша зерделенді.

..Осы жылы «М.О.Әуезов шығармашылығы бойынша библиографиялық көрсеткіш» (2009) жарық көрді. Жауапты шығарушылар: С.К.Майлыбай, А.Н.Нүрсейітова. Бұл 2005 жылы шыққан библиографиялық көрсеткіштің жалғасы ретінде кең көлемде толықтырылып дайындалды. Бұл көрсеткіш М.О.Әуезовтің шығармашылығына қатысты ғылыми-теориялық және әдеби-сын макалалардың, монографиялық зерттеулердің, сондай-ақ қаламгер туралы естеліктердің (1997-2007 жылдар аралығында) библиографиясын қамтиды.

2010 жылы «М.Әуезовтің шағын және орта эпикалық туындылары және тәуелсіздік идеясы»; 2011 жылы «М.Әуезовтің драматургиясы және тәуелсіздік идеясы» деген тақырыпта ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Бұл тақырыптарда М.Әуезов прозасына тән жанрлық, стильдік ерекшеліктердің ашылу жолдары, публицистикасындағы ұлттық идея, азаматтық сарын сырлары бағамдалды. М.Әуезовтің фольклорист, әдебиет тарихшысы, ғалымсыншы, теоретик ретіндегі білімдарлығы мен терең ғылыми тұжырымдамалары тәуелсіздік жылдарының мұрат, мақсаттары тұрғысынан зерттелді. 2009-2011 жылдар аралығында атқарылған ғылыми жұмыстардың негізінде «М.О.Әуезов шығармашылығындағы тәуелсіздік идеясы» атты ұжымдық монография дайындалды.

Жоғарыда аталған іргелі ғылыми-зерттеу жұмыстары М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры, ҚР ҰҒА академигі С.А.Қасқабасовтың басшылығымен, іскерлігімен жүзеге асырылды. Осы 2000-2011 жылдары әуезовтану бөлімінде орындалған іргелі ғылыми-зерттеу жобаларына ғылыми жетекшілік жасаған филология ғылымдарының докторы, профессор Б.Майтанов.

Әуезовтану бөлімінің атқарып отырған екінші ғылыми-зерттеу жобасы «М.О.Әуезов шығармаларының 50 томдық академиялық басылымы».

Бұл басылымның жарық көруі 1997 жылы жазушының 100 жылдық мерейтойы қарсаңында басталды. Бірінші томы 1997 жылы шықты да, екінші, үшінші томдары 1998 жылы жарық көрді. Қаржы мәселесіне байланысты 1999 жылы бұл игі бастама тоқтап қалып, бір жылдан кейін қайта жалғасын тапты.

2000-2002 жылдар аралығында 9 том (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12) «Ғылым» баспасынан жарық көрді.

2003-2005 жылдары 11 том (13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23) жарық көрсе, 2006-2008 жылдары 15 том (24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38) баспадан шықты.

2009-2011 жылдары 12 том (39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50) «Жібек жолы» баспасынан жарық көрді.

Бұл академиялық басылымда М.Әуезовтің 1917-1961 жылдар аралығында жазылған мақалалары мен әңгімелері, пьесалары, аудармалары, бүгінгі оқушы қауымға мүлде белгісіз туындылары, сөйлеген сөздері, баяндамалары, пікірлері, хаттары орын алды; мазмұны, маңызы, ауқымы, әлеуметтік салмағы жағынан алғанда да бұларды қазақтың мәдениеті мен көркемдік әлемін белгілі бір белестерге көтерген құбылыс ретінде бағалауға болады. Бұл еңбектерден оның ойшылдық қарымы, шығармашылық ұстанымы, қоғамдық, ұлттық, рухани-әлеуметтік мәселелерге деген көзқарасы айқын көрінеді. Ұлттық драматургия, кино, опера, балет салаларының қалыптасуына М.Әуезовтің қосқан үлесі зор. Әр түрлі жанрлардағы жазушының кейбір туындылары цензура сүзгісінен өте алмай, сахналарда қойылмады, жеке кітаптарына енбеді. Мысалы, «Ақан-Зайра», «Тартыс» пьесаларының, «Бекет» операсы, «Қалқаман-Мамыр» балетінің белгісіз нұсқалары осы 50 томдық академиялық басылымы арқылы ғана жарияланып отыр. Мұндай шығармашылық «ақтаңдақтар» тек тәуелсіздік кезеңінің арқасында ғана мүмкін болып, жарық көрді. Жазушының 50 томдығы бұрынғы жиырма томдықта жоқ жаңа дүниелермен толықты.

М.О.Әуезов шығармаларының 50 томдық академиялық басылымын жарыққа шығарудың ғылыми өзектілігі – егемендік алған еліміздің ұлттық рухани қазынасын жаңартқан құндылықтар негізінде танымдық, эстетикалық тұрғыдан байыта түсу мақсатынан туындады.

XX ғасырдағы ұлы ойшыл, суреткер М.Әуезов қаламынан туған жауһар туындылар – қазақ халқы үшін ғана емес,

бүкіл әлем жұртшылығының рухани игілігіне айналған асыл қазына. М.Әуезов өз елінің ұлттық сана, тарихи ойлау жүйесін жаңа сапалық деңгейге көтерген, ешкімге ұқсамайтын дара бейнелер сомдаған, көркем шығармашылығымен бірге әдебиеттану, фольклористика, эстетика, этнография, тарих, философия ғылымдары саласында іргелі еңбектер қалдырған жан-жақты дарын иесі, ғұлама ғалым болғандықтан, жазушының 50 томдық шығармалар жинағының академиялық басылымын дайындау мәдени өмір қажеттілігі әрі егемендікке қолы жеткен Қазақстан Республикасының интеллектуалдық қарым-қуатын айқындайтын аса маңызды іс болып табылmaq.

Әуезовтану бөлімінің қызметкерлері жазушының мұражай үйіне күн сайын шет елден және республиканың әр облыстарынан келетін қонақтарға, қала тұрғындарына, жоғарғы оқу орындарының студенттеріне, мектеп оқушыларына қаламгердің өмірі мен шығармашылығын таныстырып, М.Әуезовтің бай рухани мұрасын насихаттайды, лекция оқып, экскурсия жүргізіп келеді.

Сондай-ақ әр жылдары М.Әуезов мұражайында көптеген белгілі ғалымдар қызмет атқарды. Солардың бірі әдебиеттанушы-ғалым, филология ғылымдарының докторы — **Мұратбек Бөжеев**. Ол 1925 жылы Семейдің Қазак педагогикалық техникумын, Москва педагогикалық институтын бітірген (1932). 1934-38 жж. Москва тарих, философия және әдебиет институтының аспирантурасында оқыды. 1934-41 жж. ҚазПИ мен ҚазМУ-де оқытушы болды. 1957-62 жж. ҚР ҒА Тіл және әдебиет институтында кіші ғылыми қызметкер болса, 1962 ж. М.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде ұйымдастырушылардың бірі, және аға ғылыми қызметкер болып еңбек етті. Ал 1974-80 жж. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет пен өнер институтының текстология және қолжазбалар бөлімінде жұмыс істеді. 1960 ж. «Абай Құнанбаев шығармаларының идеялық-көркемдік ерекшеліктері» деген тақырыпта кандидаттық, 1973 ж. «XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиеті дамуының идеялық-көркемдік ерекшеліктері» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғады. Ол М.Әуезовтің қолжазбаларын оқып, текстологиялық талдаулар жүргізді, жазушы архивінің ғылыми сипаттамасын жазып, жазушының библиографиялық көрсеткішін құрастырды (1966). Сонымен қатар М.Әуезовтің 12 томдық шығармалар жинағын дайындап, ғылыми түсініктемелерін жазуға

қатысты. М.Бөжеев «Құрмет Белгісі» орденімен, «Еңбек ерлігі үшін» медалімен марапатталған.

Баламер Сахариев – әдебиет зерттеушісі, сыншы. Ол Алматыдағы Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтын бітірген (1950). 1962-63 жж. ҚР ҒА-ның Әдебиет және өнер институтында қызмет істеді. Ал 1963 жылдан бастап осы институтқа қарасты М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде аға ғылыми қызметкер болды. Ол қазақ әдебиетінің өзекті мәселелері мен кейбір жеке жазушылардың (М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мұстафин) шығармашылығына ғылыми талдау жасаған. Б.Сахариев «Уақыт тынысы» (1965), «Күрескер тұлғасы» (1979) атты ғылыми-зерттеу еңбектері мен көптеген әдеби-сын мақалалардың авторы. Ол «Қазақ совет әдебиеті тарихының» кейбір тарауларын жазып, орта мектептерге арналған «Қазақ совет әдебиеті» оқулығы авторларының бірі болды. М.Әуезовтің жиырма томдық шығармалар жинағын баспаға дайындап, ғылыми түсініктемелерін жазған.

Мекемтас Мырзахметұлы – әдебиет зерттеуші, абайтанушы-ғалым. Филология ғылымдарының докторы (1990), профессор, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты (1996). М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде 1975-1991 жылдар аралығында қызмет атқарды.

Ол М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағын дайындауға қатысып, ғылыми түсініктемелер жазды. Зерттеу еңбектерінің елеулі бөлігі абайтану мен әуезовтанудың күрделі мәселелеріне арналған. М.Әуезов мұрасы жайында: «Мұхтар Әуезов және Абайтану проблемалары» (1982), «Абайтанудан жарияланбаған материалдар» (1982); «Восхождение Мухтара Ауэзова к Абаю» (1994), «Әуезов және Абай» (1996) деген кітаптарды жариялады.

Керімбек Сыздықов – әдебиет зерттеуші ғалым, филология ғылымдарының докторы (1997). 1961 жылы Қазақ мемлекеттік ұлттық университетінің филология факультетін бітірген. 1967-1974 жылдар аралығында М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде ғылыми қызметкер болып жұмыс істеді.

Ол М.Әуезовтің библиографиялық көрсеткішін құрастырушылардың бірі (1972) және «Мұхтар Әуезов – әдебиет сыншысы» (1973), «Мұхтартанудың беймәлім беттері» (1997) деген кітаптардың авторы. М.Әуезовтің 20 томдық шығарма-

лар жинағын өзірлеуге де қатысқан (15, 16 томдарын құрастырып, ғылыми түсініктемелерін жазған).

Зейнолла Серікқалиев – жазушы, әдебиет зерттеуші, ғалым. Филология ғылымдарының кандидаты (1968). Халықаралық «Алаш» сыйлығының лауреаты (1994), «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» (2000). Әр жылдары «Жұлдыз» журналында, «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінде, Қазақстан жазушылар одағы сын секциясында меңгеруші, «Қазақстан» баспасының бас редакторы болып қызмет атқарды. М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде 1979–1992 жылдар аралығында қызмет атқарды. Оның М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығына қатысты көптеген мақалалары бар. М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағын шығаруға ат салысты. Осы көп томдықтың 20 томына жауапты шығарушы болып, ғылыми түсініктемелерін жазған. Ол «Ойлар, толғаныстар» (1967), «Жылдар сазы» (1964), «Дүниетаным даналығы» (1976), «Алтын жамбы» (2001) деген еңбектердің авторы.

Руда Досымбекова – М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде 1966–1998 жылдары ғылыми қызметкер болып еңбек етті. Р.Досымбекова М.Әуезовтің шығармашылығы бойынша бірнеше ғылыми мақалалар жазды. Ол М.О.Әуезов творчествосы бойынша библиографиялық көрсеткішін құрастыруға қатысқан. Жазушының 20 томдық шығармалар жинағын даярлауға үлес қосып, ғылыми түсініктемелерін жазды. «М.Әуезовтің қолжазба мұрасы» (1977), «М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі» (1997) деген кітаптарды құрастырушылардың бірі.

Нариман Мұхамедханов – М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде 1978–1991 жылдары ғылыми қызметкер болып жұмыс жасады. Н.Мұхамедхановтың М.Әуезов шығармашылығы туралы, оның ішінде «Манас» жырына қатысты жазған ғылыми мақалалары бар. М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағын шығаруға ат салысты.

Ерлан Тәжібаев – 1978–1990 жылдары М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде жұмыс істеді, әдебиеттанушы. «Мұхтар Әуезов және қазіргі заманғы әдебиет» (М.О.Әуезовтің 90 жылдығына арналған салтанатты мәжілістің материалдары. 1989.) деген жинақты құрастырушылардың бірі болды. М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағын шығаруға қатысқан.

Марат Әдібаев – 1978-2000 жылдарда жазушының әдеби-мемориалдық музей-үйінде ғылыми қызметкер болып жұмыс істеді. М.Әдібаев – ақын, аудармашы. «М.О.Әуезовтің жиырмамыншы жылдардағы өңгімелері мен повестерінің поэтикасы» (1984) атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғаған. Ол М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағын даярлауға қатысқан. М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығы жайында жазылған көптеген мақалалардың авторы. М.Әдібаев «М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі» (1997) атты кітапты құрастырушылардың бірі.

Сонымен қатар, М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде Тұрсынхан Әбдірахманова (1964-1965), Рената Қожамқұлова (1964-1966) сияқты ғалымдар жұмыс істеген. Аталған ғалымдар осы ұжымның ғылыми-мәдени деңгейін көтеруге үлкен үлес қосты. Жазушының әдеби-мемориалдық музей-үйінде ұзақ жылдар бойы инженер, кинооператор болып Иван Романович Большаков жұмыс істеген.

Ал 1997-1998 жылдары «Әуезов-үйі» ғылыми-мәдени орталығында қызмет атқарғандар: Б.Дүрмөнова директордың орынбасары, аға ғылыми қызметкер Б.Байғалиев, ғылыми қызметкер С.Жұртбаев. Сонымен қатар Қ.Бакбергенов, А.Найзабекова, М.Құйкалаков, С.Мерекеева, Ә.Шалданбаева, М.Аспандиярова, М.Әбдешов, Қ.Шаймерденов, Б.Түркеева, Ш.Жайшыбекова, А.Дәркембаева, Ә.Оразаева.

М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйі ашылғаннан бүгінгі күнге дейін жазушы мұрағатын зерттеп-зерделеп, қолжазбаларының ғылыми сипаттамасын жасап, экспозиция залының тақырыптарын жаңалап отырған, қолжазба қорының меңгерушісі болып жұмыс істеген, ғылыми қызметкер – **Андабек Қалибекұлы Қуанышбаев**. А. Қуанышбаев – өнертанушы, 1962 жылдан мұражайда қызмет атқарып келеді. Ол М. Әуезовтің 5, 12, 20 томдық шығармалар жинағын шығаруға ат салысып, жазушының елу томдық шығармалар жинағына ғылыми түсініктемелер жазып, мұражай туралы және М. Әуезовтің өмірі мен шығармашылығы жайында бірнеше ғылыми мақалалар жазды. Ол «М. Әуезов туралы естеліктер» (2004), «М. Әуезов шығармашылығы бойынша библиографиялық көрсеткіш 1917-1997» (2005, 2009), «М. Әуезовтің өмірі мен шығармашылығының шежіресі» (1997) атты кітаптарды құрастыруға қатысты. Қазіргі таңда М. Әуезовтің мұрағат қорындағы бұрын жарық көрмеген қол-

жазбаларының ғылыми сипаттамасын жасап, жүйелеп бір ізге түсіріп, еңбек етуде.

Талатбек Әкім – 1968 жылы ғылымдағы еңбек жолын М.О.Әуезовтің әдеби-мемориалдық музей-үйінде кіші ғылыми қызметкер болып бастады. 1993 жылы «Мұхтар Әуезовтің «Өскен өркен» романының шығармашылық тарихы» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. 1993 жылы аға ғылыми қызметкер, 2004 жылдан бері жетекші ғылыми қызметкер. Т.Әкім ұзақ жылдар бойы М.Әуезов шығармашылығын зерттеумен айналысып келеді. Ұлы жазушының өмірі мен шығармашылығы жайлы жазылған жүзден астам ғылыми мақалалар мен «Даналық мәйегі» (1997) атты кітаптың авторы. Ол М.Әуезовтің 20 томдық шығармалар жинағының ғылыми түсініктемелерін жазып, баспаға әзірлеуге қатысты. «М.О.Әуезовтің қолжазба мұрасы» мен «М.О.Әуезовтің өмірі мен шығармашылық шежіресі» атты кітапты (1997) құрастырушылардың бірі. Т.Әкім М.Әуезовтің 50 томдық академиялық басылымының бірінші томынан бастап қатысып келеді. Әр кітаптың негізгі жобасын жасап, ғылыми түсініктемелерін жазып, томдардың басты жауапты шығарушысы болды. «Мұхтар Әуезов энциклопедиясына» көптеген мақалалар жазды.

Санагүл Көлбайқызы Майлыбай – 1978 жылы лаборант, 1989 жылдан кіші ғылыми қызметкер, 1996 жылы қараша айынан ғылыми қызметкер, 2000 жылдың сәуір айынан аға ғылыми қызметкер болып әуезовтану бөлімінде еңбек етіп келеді. 1996 жылы мамыр айында «М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы пейзаж» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. Ол «Асыл қызы халқының» (2000), «М.Әуезов туралы естеліктер» (2004), «М.Әуезов шығармашылығы бойынша библиографиялық көрсеткіш 1917-1997» (2005, 2009) деген кітаптардың құрастырушысы болды. «Әуезов – пейзажист» (Алматы, 2004) атты монографиялық еңбектің авторы. Ол 2007 жылы 19 қыркүйекте «Киелі-Қазығұрт» деген деректі фильмнің сценарийі үшін «Шөкен жұлдыздары» кинофестивалінің дипломымен марапатталған.

М.Әуезов шығармашылығына байланысты елуге жуық мақала жазып, 20 томдық шығармалар жинағының материалдарын әзірлеуге қатысқан. «М.О.Әуезов өмірі мен шығармашылық шежіресі» (1997) атты кітапты құрастырушылардың бірі. М.Әуезовтің елу томдық академиялық басылымына

ғылыми түсініктемелер жазумен қатар, жекелеген томдарға жауапты шығарушы болды.

Раушан Қалиқызы Қайшыбаева – 1967 жылы ҚазМУ-дің филология факультетін бітірген. 1968 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Әдеби байланыстар бөлімінің аспиранты. 1971 жылы осы бөлімнің кіші ғылыми қызметкері, 1979 жылдан аға ғылыми қызметкері болды. 1973 жылы «Идейно-эстетические своеобразие творческих связей казахской и украинской литературы» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. 1977 жылы «Казахско-украинские литературные связи» деген атпен монографиялық еңбегі жарық көрді. Сонымен қатар «Межнациональные связи казахской литературы», «Интернациональный опыт и казахская литература», «Братство литератур» деген кітаптарды құрастыруға қатысты. 2004 жылы Әуезовтану бөліміне ауысып, жазушы мұрасын зерттеуге өз үлесін қосуда. М. Әуезовтің елу томдық шығармалар жинағының 14-томынан бастап ғылыми түсініктемелер жазып, жазушының қолжазбаларын оқып, басылымға дайындауда көп еңбек етті. Сонымен қатар бөлімдегі жобалық ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысып, тараулар жазды. Көптеген мақалалардың авторы.

1998-2009 жылдары Әуезовтану бөлімінде **Мамай Ахетов** аға ғылыми қызметкер болып еңбек етті. Ол 2002 жылы «М.Әуезов драматургиясындағы шешендік дәстүр» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. М.Әуезовтің елу томдық шығармалар жинағы бойынша ғылыми түсініктемелер жазып, томдарға жауапты шығарушы болды. Ол М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығына қатысты танымдық-теориялық мақалалардың авторы.

Рафат Әбдіғұлов – 1991-1995 жылдары М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Жамбылтану және халық шығармашылығы бөлімінде аға лаборант, кіші ғылыми қызметкер болып жұмыс істеген. Осы жылдары халық ақындары шығармашылығына қатысты библиографиялық көрсеткіш дайындау жұмыстарымен, Жамбыл айтыстарын зерттеумен айналысты.

1996 жылы «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығына кіші ғылыми қызметкер болып ауысты. Қазіргі таңда Әуезовтану бөлімінде ғылыми қызметкер болып жұмыс істейді.

М.О.Әуезовтің 100 жылдық мерейтойына қатысты жұмыстарға ат салысып, 1997 жылы шыққан «М.О.Әуезовтің өмірі

мен шығармашылық шежіресі» кітабына өнертану, мәдениет, театр, киноға қатысты материалдарды ҚР Мемлекеттік мұрағаты қорынан алып дайындаған.

1997 жылдан бері шығып келе жатқан М.Әуезовтің елу томдық шығармалар жинағына 200-дей шығармалардың мәтінін дайындап, ғылыми түсініктемелерін жазған. Оннан аса томға жауапты шығарушы болды. «Әуезовтанудың кейбір мәселелері» (2009) атты монографиялық еңбектің авторы. Бұл кітапқа М.Әуезовтің қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерін тереңдете зерттеген мақалалары мен Жетісудағы ұлт-азаттық қозғалысына қатысты шығармаларын талдаған зерттеулері кірді.

«Мұхтар Әуезов энциклопедиясына» 300-дей мақала жазып, орыс тіліндегі материалдарды қазақшалаған. «Жібек жолы» баспасынан шыққан Ернар Әуезовтің «Чайка» кітабын қазақшаға аударған. Сонымен қатар М.Әуезов шығармашылығына, қазіргі қазақ прозасына қатысты баспасөз бетінде бірнеше мақалалары жарық көрді.

Келіс Рахымжанов — 2003 жылдың ақпан айынан бастап әуезовтану бөлімінде ғылыми қызметкер болып жұмыс істейді. М.Әуезовтің өмірі мен шығармашылығына байланысты жиырмадан астам ғылыми-зерттеу мақалалар жазып, баспасөзде жариялаған. М.Әуезовтің елу томдық академиялық басылымының 12-томынан бастап ғылыми түсініктемелер жазып, баспаға әзірлеп, оннан астам томға жауапты шығарушы болды. Мәдениет, ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша «Қалғұты» (2006), «Шилі өзен» (2008) атты кітаптары жарық көрді. 2010 жылы «М.Әуезов драматургиясы: өмір шындығы және көркемдік шешім» атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғап, филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алды. Оның ғылыми мақалалары мен ізденістерінің негізгі бағыты М.Әуезовтің драмалық шығармалары және оның қазіргі әдебиетпен байланысы жайында.

Аманғайша Жолдыханқызы Болсынбаева — 1997 жылы «Әуезов үйі» ғылыми-мәдени орталығына кіші ғылыми қызметкер болып қабылданды. Орталықтың тарауына байланысты 1998-жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтындағы әуезовтану бөліміне кіші ғылыми қызметкер болып ауыстырылды. 2006 жылы осы бөлімде ғылыми қызметкер, 2008 жылдан аға ғылыми қызметкер. 2004 жылы ҚР ҰҒА академигі С.С.Қирабаевтың жетекшілігімен

«М.Әуезовтің Қараш-Қараш оқиғасы» повесі: шығармашылық тарихы мен текстологиясы» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. М.Әуезов өмірі мен шығармашылығына қатысты мақалалардың авторы. Жобалық тақырыптар бойынша тараулар жазып, жазушының елу томдық шығармалар жинағына ғылыми түсініктемелер жазумен қатар, жекелеген томдарға жауапты шығарушы болды.

Ермек Қаныкейұлы – 2003 ж. кіші ғылыми қызметкер, 2009 жылдан ғылыми қызметкер болып жұмыс істейді. 2010 жылы «М.О.Әуезов прозасындағы көркемдік уақыт пен кеңістік (1920-30 жылдар)» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. М.Әуезов өмірі мен шығармашылығына қатысты мақалалардың авторы. Жазушының елу томдық шығармалар жинағының 15-томынан бастап, ғылыми түсініктемелер жазып, жекелеген томдарға жауапты шығарушы болды.

Сондай-ақ бөлімде әр жылдары К.Баянбаев, А.Тойшан, К.Раев, кіші ғылыми қызметкерлер С.Құрманғалиева, Н.Салихарова, А.Пірімбетова жұмыс істеді. 2009 жылдан бөлімде методист Б.Жұмағалиева, аға лаборант А.Құрманғалиева, А.Күлсейітовалар жұмыс жасауда.

Аманғайша Болсынбаева

ТӘУЕЛСІЗДІК ДӘУІРДЕГІ ӘДЕБИЕТ БӨЛІМІ

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтындағы ірі құрылымдық бөлімшелердің бірі – тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет бөлімі. Бөлім 2010 жылы 12 шілдеде бұрынғы қазіргі қазақ әдебиеті (қазақ совет әдебиеті) бөлімінің негізінде қайта құрылды.

Бөлімнің тарихы 1934 жылы КСРО Ғылым академиясының Қазақ филиалы құрылған кезден бастау алады. 1936-1937 жылдары Қазақ филиалының әдебиет пен фольклор секторын Х.Есенжанов басқарды. Алғашында әдебиет секторы, кейін қазақ совет әдебиеті деп аталған бөлім әдебиет тарихын зерттеумен айналысты.

Қазақ кеңес әдебиетінің толыққанды тарихын жазудың алғашқы бір бастамасы 1949 жылы шыққан «Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі» еді. Ол кітапта үш кезенге бөлініп зерттелген кеңес дәуіріндегі әдебиеттің өркендеуі толығырақ қамтылды. Әдебиеттің нақты материалдары мол қамтылған ұжымдық еңбектің жалпы редакциясын Қ.Жұмалиев басқарды.

1955-1960 жылдары бөлім қызметкерлері кеңестік дәуір әдебиетін кеңірек зерттеуге бет бұрды. КСРО Жазушыларының екінші съезі (1954) мен КПСС XX съезінің (1956) қаулыларына байланысты И.В.Сталиннің жеке басына табыну кезінде орын алған қателіктер сыналып, демократиялық нормалар қалыпқа келтіріле бастағандықтан, «Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі» (1955) атты ұжымдық зерттеуде әдебиеттің өмірмен байланысын арттыру мәселесіне айрықша мән берілді. 1946-1948 жылдар ішіндегі партияның идеология саласындағы қаулыларында кеткен қателіктер мен оны орындау кезіндегі асыра сілтеушіліктер біртіндеп қалпына келе бастады.

Партия съезінің шешімдеріне сәйкес 1937 жылдары жазықсыз қудаланған қаламгерлер ақталды. Қазақстанда С.Сейфуллин, Б.Майлин, І.Жансүгіров, С.Шәріпов, М.Дәулетбаев сияқты жазушылар есімі мен шығармалары әдебиет тарихына қайта кірді. Ғалымдар ақталған қаламгерлер шығармаларының жинақтарын дайындауда, оны ғылыми айналымға түсіруде қарымды еңбек етті.

1961 жылға дейін Тіл және әдебиет институтының қазақ совет әдебиеті бөлімін Е.В.Лизунова (1925-1992) басқарды.

1958 жылы М.Әуезов пен С.Мұқанов басшылығымен «Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі» атты ұжымдық еңбек жарық көрді. Аталған еңбек қазақ кеңес әдебиетінің Қазан төңкерісінен кейінгі қырық жылдағы қалыптасу, даму тарихын қамтиды. Мұнда кеңестік дәуір әдебиетін төрт кезеңге бөліп зерттеу ұстанымы ұсынылды. «Қазақ совет әдебиеті дамуының алғашқы кезеңі», «Соғысқа дейінгі бесжылдықтар дәуіріндегі әдебиет», «Ұлы Отан соғысы кезіндегі әдебиет», «Соғыстан кейінгі жылдардағы әдебиет» деген бөлімдерде 1917-1958 жылдардағы қазақ кеңес әдебиетінің басты проблемалары нысанға алынып, дәуір шындығын көркем кестелеген туындылардағы негізгі идеялық-көркемдік жетістіктер сараланды. Сол тұстағы әдеби процестен толығырық мағлұмат беру мақсатында қазақ әдебиетіне 40 жыл ішінде үлес қосқан ақын-жазушылардың шығармашылық портреттері жасалып, басты шығармалары арнайы талдау нысанына алынды. Кеңестік дәуір әдебиетінің очеркі 1958, 1960 жылдары «Очерки истории казахской советской литературы» деген атпен орыс тілінде жарық көрді.

Қазақ совет әдебиеті бөлімі Маловичко мен С.Сейітовтің басшылығымен «Қазақ совет әдебиетінің мәселелері» (1957, 1960) атты 2 томдық ұжымдық еңбекті ғылыми айналымға қосты. Қазақ әдебиетінде еңбек тақырыбының игерілуі, кеңес қаһармандарын, коммунист тұлғасын социалистік реализм әдісімен бейнелеу сынды мәселелер 1950-жылдардың соңында саяси-идеологиялық талаптарға сәйкес әдебиеттанудың өзекті тақырыптарына айналды. Еңбек адамының әдеби бейнесі аясында дәуір тынысына сай көркем әдебиетте көрініс тапқан кеңестік өмір шындығын зерттеуде еңбек адамын бейнелеудегі жанр мүмкіншіліктері, көркемдік әдіс, мазмұн мен пішін бірлігі социалистік реализм заңдылықтарына орай зерделенді. Сонымен бірге жекелеген қаламгерлерге тән көркемдік-стильдік ізденістер, қаламгерлік шеберлік мәселелері сараланды. Қазақ әдебиетіне жанаша тыныс, соны леп әкелген туындыларды теориялық тұрғыдан талдау арқылы олардың жанрлық-композициялық сипатына баға беріліп, кеңестік қазақ әдебиетінің көркемдік өрісін кеңейткен шығармалар сараланды.

1959 жылы Тіл және әдебиет институты «Қазақ әдебиетінің негізгі проблемалары» атты ғылыми-теориялық конференция өткізді. Онда «Қазақтың ХҮІІІ-ХІХ-ХХ ғасыр-

дағы әдебиетінің тарихын зерттеу жайында» деген ұсыныс қабылданды. Осылайша қазақ әдебиетінің кешенді тарихын жүйелі түрде зерттеу ісі қолға алынды.

1959-1965 жылдарға арналған институттың ғылыми перспективалық жоспары жасалды. Онда фольклор мен жазба әдебиет шығармаларын кеңінен зерттеу мәселесі негізгі міндет етіп қойылды. Сөйтіп қазақ әдебиетін фольклор, төңкеріске дейінгі әдебиет, кеңестік әдебиет деп зерттеуге бет бұрды. Осыған орай әдебиеттің жаңа дәуірін зерттеу қазақ совет әдебиеті бөліміне жүктелді.

1960 жылы Мәскеуде шыққан «Очерки истории казахской советской литературы» (1960) атты ұжымдық еңбектің 1958 жылы қазақ тілінде жарық көрген очерктен біршама айырмашылығы бар. Зерттеуде жанрлар жеке-жеке қарастырылып, «Қазақ көркем тілі туралы» атты жаңа тарау қосылған. «СССР халықтары әдебиетінің өркендеуі» деп аталатын тарауда көпұлтты кеңес әдебиетіне шолу жасалған. Бұл еңбектің құндылығын арттырып тұрған – «Әдеби өмір шежіресі» мен «Қазақ совет әдебиетінің қысқаша библиографиясы».

1961-1964 жылдары бөлім меңгерушісі ҚР Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор **Есмағамбет Ысмайылов (1911-1965)** болды. 1961-1967 жылдар аралығында институт «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты 6 кітаптан тұратын үш томдық ұжымдық еңбекті көпшілік оқырманға ұсынды. «Қазақ әдебиеті тарихының» кеңестік дәуір әдебиетін қамтитын («Қазақ совет әдебиетінің тарихы») екі томдығының жетекшісі – Қазақ КСР Ғылым академиясының корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор **Е. Ысмайылов** болса, оны жазуға **Е. Ысмайылов, С. Ордалиев, Ә. Тәжібаев, Т. Нұртазин, Б. Шалабаев, М. Базарбаев, Р. Бердібаев, Е. Лизунова, М. Хасенов, Т. Көкішев, М. Дүйсенов, Ә. Нарымбетов** сияқты ғалымдар қатысты. Бұл кешенді зерттеу Одақ көлемінде жоғары бағаға ие болды.

1964-1988 жылдары бөлімді ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты **М. Қ. Қаратаев (1910-1995)** басқарды. Осы кезеңде ғалым қаламынан өз уақыты үшін маңызы зор монография, зерттеу, мақалалар жинағы туды. Ол айналасында өтіп жатқан әдеби құбылыстардан көз жазбай, бәрін

бақылап, өзекті мәселелерге қатысты толғамдарын дер кезінде жариялаумен ерекшеленді.

М.Қаратаев басқарған жылдары бөлім ерекше қарқынмен дамып, кадр жағынан толысты. Ол бірнеше ғылым докторлары мен ғылым кандидаттарын өзірледі. 1960-1970 жылдар аралығында он шақты ұжымдық зерттеумен бірге жеке-леген қызметкерлердің бірнеше монографиялары жарық көрді. Бөлім қызметкерлерінің ғылыми дайындығы арта түсті. Осы кезеңде бөлімде қызмет еткен М.Қаратаев, Е.Лизунова, Ы.Дүйсенбаев, М.Дүйсенов сынды ғалымдар филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады.

Көркем әдебиеттің қайсыбір теориялық мәселелерімен айналысуға ұмтылыс байқалды. 1967 жылы «Қазақ совет әдебиеті тарихының» екі томдығы (85 баспа табак) орыс тіліне аударылып, жарық көрді. Кітаптың алғысөзін бөлім меңгерушісі М.Қаратаев жазды.

1970-1975 жылдары бөлім қызметкерлері кеңестік дәуір әдебиетіндегі әдіс, тәсіл, жанр, стиль, шеберлік, тіл және тағы басқа сан алуан бір-бірімен сабақтас категорияларды жеке-жеке талдап, теориялық қағидалар негізінде терең зерттеулермен айналысты. 1970 жылдары «Қазақ совет әдебиетіндегі жанр проблемасы» атты ғылыми-зерттеу жобасы бойынша іргелі еңбекті жазу қолға алынып, М.Қаратаевтың басшылығымен «Жанр сипаты» (1971), «Стиль сыры» (1974) сынды ұжымдық еңбектер жарық көрді.

«Жанр сипаты» атты ұжымдық еңбекте көркемдік ізденіс үдерісін бастан кешіп жатқан қазақ кеңес әдебиетінің түр, пішіндік табиғаты түрлі аспектіде зерделенді. Кеңес дәуірінде өркен жайып, дамудың жаңа сатысына көтерілген сөз өнерінің жанрлық сипаты толымдылық танытуы поэзия, проза, драматургия салаларының жетістіктерімен айқындалды. Қазақ романдарының қалыптасуы, толысу тарихының кезеңдері мен поэтикасы сюжет, тіл, композиция көріністерімен сабақтастықта пайымдалды.

1975-1980-жылдары бөлім қызметкерлері «Қазақ әдебиетіндегі дәстүр мен жаңашылдық» деген ғылыми-зерттеу бағдарламасы бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізді. Онда кеңестік дәуір әдебиетіндегі дәстүр ұласуы мен жаңашылдық мәселесін негізгі үш жанр төңірегінде қарастыру мақсаты көзделді. Осы мақсатты жүзеге асыруда «Дәстүр

және жаңашылдық» (1980), «Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы» (1981), орыс тіліндегі «Традиции и новаторство в художественном освоении действительности» (1981) деген ұжымдық монографиялар әдебиеттану ғылымына қосылды.

«Дәстүр және жаңашылдық» атты бірінші кітапта қазақ әдебиетіндегі проза, драматургия салаларымен бірге әдебиетіндегі дәстүр және жаңашылдық мәселесі стиль мен шеберлік төңірегінде зерттелді. «Қазақ әдебиетіндегі дәстүр мен жаңашылдық диалектикасы» атты кіріспе тарауда осы кезең әдебиетінің жетістіктері дәстүр жалғастығымен көрсетілсе, шеберлік мәселесі новелла, әңгімелердің көркемдік-эстетикалық жетістігі пейзаж, психологизм мәселелерімен сабақтастырылды. Повесть, романдардың поэтикасын зерттеуде сюжет пен композицияға көңіл аударылып, М.Әуезов, Ғ.Мүсірепов, С.Мұқанов сынды жекелеген жазушылардың шығармалары негізіндегі әдеби талдаулар сол кезең әдебиетінің көркемдік-эстетикалық жетістігін зерделеуге қызмет етті. Әдебиетіндегі дәстүр жалғастығы оның бүгінгі мен өткенін салыстырудың нәтижесінде анықталды.

«Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы» деген екінші еңбекте поэзиядағы дәстүр ұласуын зерттеу мақсатында соңғы жылдардағы көркемдік ізденістердің қазақ әдебиетіне алып келген жаңашылдық сипатын көрсету мақсатында лирикалық және эпикалық туындыларды зерттеу көзделді. Осы мақсатта жекелеген ақындардың шағын лирикалары тақырыбына қарай табиғат, махаббат, көңіл-күй, өлеуметтік-философиялық, азаматтық деп топталып, ондағы дәстүр жалғастығы қарастырылса, қазақ поэзиясының бүгінгі мен кешегісін салыстыра зерттеудің нәтижесінде сол тұстағы поэмалардың көркемдік-эстетикалық жетістігі мазмұн мен түр жаңашылдығымен танылды.

1981-1985 жылдары «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі көркемдік шеберлік мәселесі» деген бағдарлама бойынша кеңестік дәуір әдебиетіндегі теориялық мәселелерді зерттеу мақсаты қойылды. «Көркемдік кілті – шеберлік» (1985) атты ұжымдық еңбекте поэзия, проза, драматургия жанрларындағы көркемдік-эстетикалық жетістіктер жекелеген ақын-жазушылар шығармаларындағы стиль мәселесімен желілес сараланды. Осындай ұжымдық зерттеулермен бірге жекелеген ғалымдардың монографиялары қазақ әдебиеттану ғылымының қоржынын байытты.

1986-1988 жылдары ғылыми-зерттеу жобасында қазақ әдебиетіндегі социалистік реализм әдісінің әдебиет салалары мен жанрларындағы пішіндік, мазмұндық өзгерістермен бірлікте көзделді. Кенестік әдебиеттегі социалистік реализм ұстанымдары поэзия, проза, драматургия жанрларында ауылшаруашылығы, малшаруашылығы, ірі өндірістерде қызмет етіп жатқан еңбек адамдарының көркем бейнесі арқылы көрініс тапты.

1988-1995 жылдары бөлім меңгерушісі қызметін ҚР Мәдениет министрі, Сыртқы істер министрі, Институт директоры болған көрнекті ғалым, қоғам қайраткері, филология ғылымдарының докторы, профессор **Мүсілім Базарбайұлы Базарбаев (1927-1995)** атқарды. Ол «Қазақ әдебиетінің тарихы» (1960-1967), орыс тіліндегі үш томдық (1968-1979) ұжымдық еңбектердің негізгі ұйымдастырушысы және авторларының бірі. Тоқсаныншы жылдардың басында жазған оның «Шәкәрім Құдайбердиев», «Мағжан Жұмабаев», «Жұбан Молдағалиев» атты тараулары кейін 10 томдық «Қазақ әдебиеті тарихының» 6, 7, 9 томдарына енді (2004, 2005).

Осы кезеңде бұған дейін саяси қуғындауға ұшыраған, әдеби мұрасы қолданыстан алынып тасталған қазақ әдебиеті мен өнерінің алыптарын ақтау жұмыстары арнайы Үкімет қаулысына сәйкес жүргізілді. Мемлекет тарапынан құрылған арнайы комиссия құрамында С.Қирабаев, М.Базарбаев, Ш.Елеукенов болды. М.Базарбаевтың басшылығымен және кіріспе мақаласымен Мағжан Жұмабаевтың 1 томдық және 3 томдық шығармалар жинағы жарық көрді. Оған Х.Абдуллин, Б.Дәрімбетов сынды әдебиетшілер атсалысты. Алаш арыстары А.Байтұрсынов, Ш.Құдайбердіұлы, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев шығармаларының жинағын халыққа жеткізуде ертелі-кеш Әдебиет және өнер институты мен осы бөлімнің әр алуан жауапты міндет, парызын лайықты орындауға ұжым қызметкерлерін жұмылдыра білген С.Қирабаев, М.Базарбаев, Ш.Елеукенов сияқты көшбасшы ғалымдардың еңбегі зор болды. С.Қирабаев «Жүсіпбек Аймауытов» (1993), Ш.Елеукенов «Мағжан Жұмабаев» (1995) атты монографиялар жариялады. Р.Тұрысбеков, Д.Қамзабекұлы, С.Аққұлұлы сияқты жас ғалымдар Мәскеу, Орынбор, Қазан қалаларына іссапарға жіберіліп, алаш қайраткерлері туралы мол мұрағаттық деректер жинады. Қазір олар осы саладағы белгілі маманға айналды.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін кеңестік дәуір әдебиетін қаралайтын көзқарас өрістеді. Осы жағдайдың толық дұрыс еместігін дәлелдеп, саяси жүйеге қарамастан күнды көркемдік мұра кейінгі заманға енші боп қалғанын дәлелдеуге бөлімнің бас ғалымдары әрі республикадағы көрнекті әдебиеттанушылар зор еңбек сінірді, дұрыс өдістанымдық ұстаным қалыптастырды.

1990 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында «1920-30-50 жылдардағы қазақ әдебиетін зерттеудің мәселелері» атты ғылыми-теориялық конференция өтті. Конференцияда қазақ кеңес әдебиетін зерттеп-зерделеу, XX ғасырдың екінші ширегіндегі қазақ әдебиетінің көркемдік сипаты және ол туралы әдеби-сын көзқарастар, Алаш әдебиетін зерттеу сынды көкейкесті мәселелерге арналған С.Қирабаев, М.Базарбаев, Т.Кәкішев, Б.Дәрімбетов, Р.Нұрғалиев, Б.Майтанов, Ә.Нағыметовтың баяндамаларында қазақ әдебиеттануына жаңа міндеттер жүктелді.

1990-1994 жылдары кеңестік дәуір тұсында біржақты бағаланған қазақ әдебиетін егеменді ел талабына сай жаңаша тұрғыдан зерттеу ісі қолға алынды. Мұнда жетпіс жылдан аса тарихы бар кеңестік дәуір әдебиетін негізгі үш кезеңге бөліп зерттеу ұстанымы ұсынылды. «20-30-жылдардағы қазақ әдебиеті», «40-50-60 жылдардағы қазақ әдебиеті» атты зерттеу жобаларында осы ұстаным негізге алынды. Бұл еңбекте тарихта қалыптасқан методологиялық дәстүр сақталып, әрбір онжылдықтағы әдебиетке шолу жасалды. Жиырмамыншы және отызыншы жылдардағы поэзия, проза, драматургия жанрларымен бірге әдеби сынға шолу тарау арналған, Ш.Құдайбердіұлы, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, А.Байтұрсынов, М.Дулатовтар сынды қаламгерлердің шығармашылық портреттері жасалған, XX ғасыр басындағы Алаш зиялыларымен толыққан қазақ әдебиетінің тарихы тұңғыш рет зерттелді.

Зерттеудің жалғасы 1940-1960 жылдар әдебиетін қамтиды. Бұл еңбекте «Соғыс жылдарындағы қазақ әдебиеті (1941-1945)», «Соғыстан кейінгі жылдардағы әдебиет (1946-1956)», «Жанғыру кезеңі (1956-1970)» атты негізгі үш бөлімнің бөріне де жанрлар бойынша шолу тараулар беріліп, 1960-жылдардағы тарихтың үлгісі сақталды.

Бұл жылдары бөлім қызметкерлерінің ғылыми біліктілігі жетіле түсті. Филология ғылымдарының докторы ғылыми

дәрежесін алу үшін Б.Майтанов «Қазақ тарихи-революциялық романындағы психологиялық талдау» (1990), Қ.Ергөбек «С.Мұқановтың шығармашылық лабораториясы» (1995) тақырыптарында диссертация қорғады. Ш.Сариев «1960-70 жылдардағы қазақ лирикасы. Көркемдік ізденістер» (1993), Т.Шапаев «Лирикалық тұлға жайында», Д.Мыңбаев «Смағұл Садуақасұлының әдеби мұрасы» (1994), С.Жүсіпов «Әлихан Бөкейхановтың өмірі мен әдеби-публицистикалық мұрасы (1870-1937)» (1995), Г.Ордаева «Қошке Кемеңгерұлының әдеби мұрасы» (1996), Г.Балтабаева «1970-80 жылдардағы қазақ әңгімелері» (1999) тақырыптарында кандидаттық диссертация қорғады.

1999 жылдың мамыр-қазан айларында **Құлбек Ергөбек**, 1999-2001 жылдары **Бекен Ыбырайым** бөлім меңгерушісі болды.

1995-1999 және 2002-2006 жылдары осы міндетті атқарған көрнекті ғалым, қоғам қайраткері **Серік Смайылұлы Қирабаев**. Оның ғылыми-ұйымдастырушылық қабілеті арқасында ұжым жұмысы жана сатыға көтерілді. Бар ғұмырын ұлттық әдебиетті зерттеуге арнаған ғалым ғылымдағы қызметі үшін «Еңбек Қызыл Ту», «Халықтар достығы» ордендерімен, көптеген медальдармен, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Құрмет Грамотасымен марапатталған. Ол — Ш.Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, Қазақстан және Қырғызстан Республикалары ғылымына еңбегі сіңген қайраткер, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Қазақстан Республикасының ең жоғары дәрежелі «Отан» орденінің иегері, Қазақстан Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Ресей Білім академиясының шетелдік мүшесі, Қазақстан Білім академиясының толық мүшесі, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері.

1988-1995 жж. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры болған ол әдебиеттің тарихы мен бүгінгі проблемаларын жетік білетін маман есебінде институтты дәуірдің жаңа міндеттерін орындауға жұмылдыруда өте пайдалы жұмыстар атқарды. Әсіресе әдебиет пен ғылымды тоталитарлық жүйенің ықпалынан шығаруға, оның ақтаңдақ беттерінің сырын ашуға, кезінде жазықсыз жазаланған ақын-жазушыларды ақтау мен олардың мұрасын жинап, бастыру, зерттеу ісіне ұжымды жұмылдыра білді.

С.Қирабаев еңбектері мен оның ақыл-кеңесі қазіргі дәуірде көп салада жүргізіліп жатқан М.О.Әуезов институ-

тының ғылыми-зерттеушілік бағытына бағдар қосып отырады. Оның басшылығымен М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бұл саладағы ғылымның орталығына айналып, онда тұрақты кадрлар тобы іріктелді. Институттың халықаралық байланыстары кеңейіп, қазақ халқының мәдени мұрасын бірлесіп зерттеу ісі (Монғолия, Қытай, Таяу шет ел мемлекеттері, т.б.) қолға алынды.

1997-1999 жылдары бөлім қызметкерлері «Жаңа кезеңдегі қазақ әдебиетінің тарихы» атты ғылыми-зерттеу бағдарламасы бойынша жұмыс істеді. Қазақ әдебиетінің даму ерекшеліктерін байыптау, әдебиеттің алуан жанрларындағы көркемдік-эстетикалық ізденістерді нақты мысалдар арқылы талдау және жинақтау мақсаты қойылды. Осы ауқымда кеңестік дәуір әдебиетінің үшінші кезеңін қамтитын «1970-90 жылдардағы қазақ әдебиеті» деген тақырып тыңғылықты зерттелді. Аталған кезең әдебиетіне жанрлық шолулармен бірге осы кезең әдебиетіне қомақты үлес қосқан ақын-жазушылардың шығармашылық портреттері жазылды, әдеби өмір шежіресі жасалды. Кейін бұл кезең әдебиеті 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихында» қайта қарастырылып, зерттеу мәтіндеріне толықтырулар, көптеген өзгерістер енгізілді.

2000-2002 жылдары бөлім қызметкерлері «Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті және әлемдік әдеби процесс» тақырыбы аясында ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді. Бұл бағдарламаның мақсаты — кеңестік дәуірдегі қазақ әдебиетінің тәуелсіздік мұраты биігінен тың назармен бағаланатын шынайы тарихын жасау, бүгінге дейін біржақты идеология ыңғайында зерделенген қазақ әдебиетінің өзекті шығармашылық мәселелерін айқын ашып көрсете отырып, көркемдік даму үдерісін әлемдік мәдениет контекстінде қарастыру болатын.

2002 жылы бөлім қызметкерлері Ғ.Мүсіреповтің 100 жылдығына орай «Ғабит Мүсірепов және әлемдік әдеби процесс» атты республикалық ғылыми-теориялық конференция өткізіп, баяндамалар жинағын жарыққа шығарды.

2003-2005 жылдары «XX ғасырдың 60-90 жылдарындағы қазақ әдебиеті әлемдік әдебиет контекстінде» атты жоба негізінде М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты қолға алған 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихын» жазуға атсалысты. Ұжым академик С.С.Қирабаевтың басшылығымен осы еңбектің 7-9 томдарын аяқтап, Республика

көлеміндегі мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарыққа шығарды.

Қазіргі қазақ әдебиеті аталған осы бөлім қызметкерлері 1917-1940, 1941-1955, 1956-1990 жылдармен дәуірленген бұрынғы ұстанымды сақтағанмен, тоталитарлық жүйе дәурен сүрген уақыттағы ғылыми-әдістанымдық көзқарастардан бөлек, тәуелсіздік кезең мұраттарына сай соны мәдени танымдық парадигманы басшылыққа алды. 1991-2001 жылдар аралығындағы тәуелсіздік дәуір әдебиеті жеке 10-томның мазмұнын құрады. Бұл томның жалпы редакциясын филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Ш.Р.Елеуқенов басқарды.

Қоғам тарихымен сабақтас әдеби даму кезеңдерінің өзіне тән тарихи-типологиялық ерекшеліктері, көркемдік-эстетикалық ұстанымдары, жанрлық-стильдік сипаттары, образ, характер жасау, көркемдік әдіс мәселелері жан-жақты жинақтау, талдаудан өткізіледі. Проза, поэзия, драматургия, әдебиеттану мен сын, халықаралық әдеби байланыстар туралы тараулар тұрақты түрде берілсе, деректі әдебиет, сатира, фантастика сияқты ішкі жанрлық жіктемеден шығатын жаңа баяндау құрылымдары да арнайы зерттеу назарына алынды. Көрнекті ақын, жазушылар жайлы шығармашылық портреттер іріктеліп ұсынылды. Әр томның соңында әдеби өмір шежіресі орын алды. Ұжымдық еңбекке алғаш рет қытай, моңғол қазақтары әдебиетінің өсіп-өркендеу кезеңі жанрлар бойынша зерттелді (З.Сейітжанов).

Аталған томдарды зерттеуге ҚР ҰҒА академиктері З.Ахметов, Р.Бердібаев, З.Қабдолов, С.Қирабаев, Р.Нұрғалилармен бірге ғылым докторлары Ә.Нарымбетов, Ш.Елеуқенов, Т.Кәкішев, Б.Құндақбаев, Ж.Ысмағұлов, А.Мархабаев, А.Егеубаев, Б.Ыбырайым, Д.Ыскақұлы, Б.Майтанов, Т.Сыдықов, К.Ергөбеков, Х.Әдібаев, З.Сейітжанов және филология ғылымдарының кандидаттары Г.Елеуқенова, М.Иманғазинов, Н.Ақыш, Ә.Қайырбеков, Г.Орда, Г.Балтабаева қатысты.

2007-2010 жылдары бөлім меңгерушісі филология ғылымдарының кандидаты **Нүрдәулет Бабиханұлы Ақыш** болды. Ол – Институт құрылтайшылығымен шығатын ғылыми-көпшілік «Керуен» журналы бас редакторының орынбасары, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, Жамбыл атындағы халықаралық сыйлықтың лауреаты.

2006-2009 жылдары «Қазіргі қазақ романы және оның тарихи дәстүрі» атты ғылыми жоба аясында С.Қирабаевтың жетекшілігімен зерттеу жұмыстары жүргізілді. Мақсат қазақ романының алғашқы үлгілерінен бастап, қазіргі таңға дейінгі даму үрдісін тәуелсіз елдің демократиялық құндылықтарды айқындау өлшеміне сай талаптарға жауап беретін тың арнада зерттеу болатын. Нәтижесінде 2009 жылы «Қазақ романы: өткені мен бүгіні» атты ұжымдық еңбек жарық көрді. Роман жанры бойынша жазылған зерттеулер әр жылдарда шыққан әдебиет тарихының шолу тарауларына кіріп келсе де, осы жанр туралы осы уақытқа дейін тұтас, жүйелі монография жазылмаған. Бұл – қазақ романының тарихын жасау жолында жана дәуір талабын ескеруден туған тұңғыш еңбек.

2007-2009 жылдары бөлім қызметкерлері «Көркем сөздің 100 шебері» атты қолданбалы ғылыми-зерттеу бағдарламасы бойынша «Қазақ көркем сөзінің шеберлері» атты ұжымдық еңбек жариялады (2010). Бұл кітапта қазақ әдебиетінің белгілі өкілдерінің өмірі мен шығармашылығы жөніндегі мәліметтер камтылды. Еңбектің негізгі ерекшелігі – классик жырау Бұқар жырау Қалқаманұлынан бастап қазіргі тәуелсіздік дәуіріне дейінгі аралықтағы көрнекті ақын-жазушылардың шағын шығармашылық өмірбаянын ғылыми түсінікті тілмен, нақты деректер арқылы тартымды баяндап шығуда.

Қазақтың көркем әдебиетін жаңа қырынан байытып, оның өсіп-өркендеуіне мол үлес қосқан сөз зергерлерінің өмірі мен шығармашылығы туралы жазылған еңбек орта және жоғары оқу орындарында қазақ әдебиеті пәні бойынша дәрістер, арнаулы курстар мен семинарлар жүргізгенде қажетті қызмет атқарады.

Бұл жылдары бөлім қызметкерлері М.Базарбаевтың 4 томдық таңдамалы шығармаларын жарыққа шығарды. Сонымен бірге С.Қирабаев пен М.Базарбаевтың 80 жылдық мерейтойына арналған ғылыми-теориялық конференция ұйымдастырып, материалдар жинағын «Академик Серік Қирабаев және ХХІ ғасырдағы әдебиеттану ғылымы», «Мүсілім Базарбаев және қазіргі әдебиеттану мен өнертану мәселелері» деген атаумен шығарды. Сонымен бірге ғалымдардың библиографиялық көрсеткіштері («Мүсілім Базарбайұлы Базарбаев», «Серік Смайылұлы Қирабаев») құрастырылды.

Ұлы Жеңістің 65 жылдығы қарсаңында бөлім қызметкерлерінің күшімен майдан газеттеріндегі өлеңдерді жина-

лып, сұрыпталып, «Майдан жырлары» (2010) атты кітап жарық көрді. Қанмен жазылған жыр жолдарының жас ұрпақ тәрбиесі үшін маңызы зор екендігі сөзсіз. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы қазақ поэзиясы орта және жоғары оқу орындарында қазақ әдебиеті пәні бойынша дәрістер, арнаулы курстар мен семинарлар жүргізгенде, зерттеу жұмыстарын жазғанда елеулі қызмет атқарады. Көпшілік оқырман осы жинақ арқылы майдан өмірінен бірсыпыра мағлұмат алады.

Сонымен бірге 2010 жылы «Майдангер қаламгерлер» атты анықтамалық жарияланды. Бұл анықтамалыққа 1941-1945 жылдары соғысқа қатысқан ақын-жазушылардың өмірі мен шығармашылығы жайлы мәліметтер енді. Онда майданда ерлік көрсеткен жауынгер қаламгерлер мен майдан газеттерінде қызмет еткен майдангер тілшілер туралы да бірсыпыра деректер берілді.

Қазіргі таңда бөлім қызметкерлері 2009-2011 жылдарға жоспарланған «XX ғасыр әдебиетіндегі тәуелсіздік идеясының көркем шешімі» (Жоба жеткішісі – С.С.Қирабаев) атты іргелі ғылыми-зерттеу жобасы бойынша жұмыс атқаруда. XX ғасыр ауқымында қазақ әдебиетіндегі ұлттық мұрат сипатын зерттеу, поэзия, проза, драматургия жанларының даму барысы, бағыт-бағдарын негізге ала отырып, оларға арқау болған тәуелсіздік идеясының көрініс алуы туралы тың тұжырымдар мен ғылыми жинақтаулар жасау міндеті қойылды.

Бөлімдегі бас ғылыми қызметкер, жетекші ғалым – қоғам қайраткері, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Парасат орденінің иегері Шериаздан Рүстемұлы Елеуқенов. Ол 1986-1988 жылдары М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры болды. Оған дейін Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Баспа, полиграфия істері жөніндегі Мемлекеттік Комитет төрағасы міндетін атқарды. 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихы», «Қазақ романы: өткені мен бүгіні» атты ұжымдық еңбектердің негізгі авторларының бірі ретінде қарымды еңбек етті.

Бөлімде әр жылдары филология ғылымдарының докторлары А. Нұрқатов, Ә. Шәріпов, Б. Наурызбаев, Т. Әбдірахманова (ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты), М. Хасенов, Ж. Ысмағұлов, С. Ордалиев, Ә. Нарымбетов, М. Атымов, Д. Қамзабекұлы, Р. Тұрысбеков, Г. Елеуқенова, филология ғылымдарының кандидаттары Р. Рүстембекова,

Ә.Райымбеков, Е.Жақыпов, К.Жыңжасарова, Ж.Молдағалиев, А.Нағметов, С.Баймолдин, Б.Дәрімбетов, Ш.Сариев, Т.Шапай, К.Керейкұлов, С.Аққұлұлы, Ж.Досбай, ғылыми қызметкерлер Б.Жұмағалиева, З.Ілиясов т.б. ұзақ жылдар бойы жемісті еңбек етті.

2010 жылдан бері тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет бөлімінің менгерушісі — филология ғылымдарының докторы, профессор **Бақытхан Қауасқанұлы Майтанов**. Ол — Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ЖОО-ның үздік оқытушысы ҚР Ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін төсбелгісінің иегері, Ш.Айтматов Академиясының академигі.

Тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиеті бөлімі қазіргі уақытта 2010 жылдан бастап бастамашылық негізде «XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті» атты жоба (жетекші — ф.ғ.д. Б.Майтанов) негізінде осы аттас ұжымдық кітап дайындау үшін еңбек етуде. Бұл еңбек Тәуелсіздіктің 20 жылдығына, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының құрылғанына 50 жыл толуына арналмақ.

Ұжымдық монографияда қазақ ұлты мен мәдениеті үшін тәуелсіздік ұғымының зор рухани қуаты, жасампаздық күші айқындалады. Тәуелсіздік дәуірі ұсынған жана демократиялық ұстанымдардың қазіргі қазақ әдебиетін дамытуға қосқан үлесі анықталады. Шолу тарауларда, шығармашылық портреттерде көркемдік-әдеби үдеріс сипаты тәуелсіздік және мемлекеттік идеяны бейнелеу мұратымен сабақтас қарастырылады, жана дәуір әдебиетінің өмір шындығын игерудегі көркемдік-эстетикалық жетістіктері ашып көрсетіледі.

Жоба ауқымында проза жанрларындағы лирика, поэма, толғау, балладалардағы тақырыптық, пішіндік толысу жолдары пайымдалады, драматургиядағы мазмұндық, құрылымдық өзгерістер, көрнекті қаламгер мен жас жазушылардың шығармаларына тән концептуалдық, стильдік тың шешімдер сараланады. Бүгінгі әдеби үдерістегі реализм, модернизм, постмодернизм дәстүрлерінің басты дүниетанымдық, құрылымдық сипаттары бағамдалады. Әдеби және ұлттық рухани құндылықтардың көркемдік әлемдегі табиғи жарасымы мен эстетикалық мазмұны зерделенеді.

Бөлімнің негізгі қызметкерлерінің бірі — Гүлжаһан Жұмабердіқызы Орда «Қошке Кеменгерұлының әдеби мұрасы» тақырыбында кандидаттық, «Әдебиеттану ғылымының

проблемалары және Мүсілім Базарбаев зерттеулері» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғап, «Алаштың бір ардағы» атты монографиясы үшін М.О.Әуезов атындағы сыйлықтың лауреаты атанды.

Қазіргі таңда тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет бөлімінде ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф. С.Қирабаев, филол.ғ.д., проф. Ш.Елеукенов, филол.ғ.д., проф. Б.Майтанов, филол.ғ.д. Н.Ақыш, филол.ғ.к. Г.Орда, филол.ғ.к. А.Қалиева, филол.ғ.к. Е.Ханкей, кіші ғылыми қызметкерлер Б.Мұқатай, Ж.Сәрсенбаева жұмыс істейді.

Библиография

(Қазақ совет әдебиеті, қазіргі қазақ әдебиеті, тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет бөлімінде жарияланған ұжымдық еңбектер)

1. Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі. — Алматы: ҚазССР ҒА басп., 1949. — 347 б.
2. Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі. — Алматы: Ғылым, 1955. — 420 б.
3. Вопросы казахской советской литературы. I том. — Алма-Ата: Наука, 1957. — 185 с.
4. Қазақ совет әдебиетінің мәселелері (ред. басқарғандар: Е.Ысмайылов, Е.Лизунова және С.Сейітов, жауапты ред.: А.Маловичко, С.Сейітов). — Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1957. — Т. 1. — 185 б.
5. Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі. — Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1958. — 510 б.
6. Очерки истории казахской советской литературы. — Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР, 1958. — 484 с.
7. Сәкен Сейфуллин. Әңгімелері мен повестері (Құраст. ред. қараған М.Базарбаев). — Алматы: Қазақ мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1958. — 265 б.
8. Очерки истории казахской советской литературы. — Москва: Академии наук СССР, 1960. — 686 с.
9. Қазақ совет әдебиетінің мәселелері (ред. басқарғандар: Е.Ысмайылов, Е.Лизунова және С.Сейітов, жауапты ред.: А.Маловичко, С.Сейітов). — Алматы: Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы, 1960. — Т. 2. — 222 б.
10. Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі. — Алматы: Ғылым, 1960. — 484 б.
11. Әдеби мұра және оны зерттеу. Қазақ әдебиетінің негізгі проблемаларына арналған ғылыми-теориялық конференцияның материалдары (1959. — 15-19 июнь). — Алматы: Ғылым, 1961. — 375 б.

12. Қазақ әдебиетінің тарихы. Қазақ совет әдебиеті тарихы. 3 том, Бірінші кітап. – Алматы, 1967. – 644 б.
13. Қазақ әдебиетінің тарихы. Қазақ совет әдебиеті тарихы. 3 том, Екінші кітап. – Алматы, 1967. – 664 б.
14. Жанр және шеберлік (Жауапты ред. М.Базарбаев). – Алматы: Ғылым, 1968. – 348 б.
15. Жанр сипаты (Ред.басқ. М.Қаратаев). – Алматы: Ғылым 1971. – 271 б.
16. История советской многонациональной литературы. – Москва: Наука, 1970-1974.
17. Стилль сыры (Жауапты ред. М.Қаратаев). – Алматы: Ғылым, 1974. – 336 б.
18. Дәстүр және жаңашылдық (Жауапты ред. М.Қаратаев, жауапты шығ. Ә.Нарымбетов). – Алматы: Ғылым, 1980. – 368 б.
19. Художественные искания современной советской многонациональной литературы. – Алма-Ата: Наука, 1980. – 256 б.
20. Традиции и новаторство в художественном освоении действительности. – Алма-Ата: Наука, 1981. – 147 с.
21. Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы. – Алматы: Ғылым, 1981. – 320 б.
22. Көркемдік кілті – шеберлік. – Алматы: Ғылым, 1985. – 348 б.
23. Қазақ совет әдебиеті. Әдебиеттану, сын және өнердің библиографиялық көрсеткіші (Құрастырып алғы сөзін жазған Ә.Нарымбетов). – 1917-1940. – I том. – Алматы: Ғылым. – 1970. – 356 б.
24. Казахская советская литература. Библиографический указатель по литературоведению и критике. (Составитель А.Нарымбетов). – 1917-1940. – том I. – Алма-Ата: Наука. – 1970. – С. 353.
25. Казахская советская литература // В кн.: История казахской литературы: в 3 т. – Алма-Ата: Наука, 1971. – 3 т. – 801 с.
26. Қазақ совет әдебиеті. Әдебиеттану мен сынның библиографиялық көрсеткіші (Құраст. Ә.Нарымбетов). – 1941-1955. – 2 том. – Алматы: Ғылым. – 1986. – 272 б.
27. Казахская советская литература. Библиографический указатель по литературоведению и критике (Составитель А.Нарымбетов). – 1917-1940. – том 2. – 1941-1955. – Алма – Ата: Наука. – 1986. – С.270.
28. Сәкен Сейфуллин. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1986-1988
29. Қазақ әдебиеті. Әдебиеттану, сын және өнердің библиографиялық көрсеткіші (Құраст. Ә.Нарымбетов). – 1961-1964. – 4 том. – 1-ші бөлім. – Алматы. 1997. – 309 б.
30. Қазақ әдебиеті. Әдебиеттану мен сынның библиографиялық көрсеткіші (Құраст. Ә.Нарымбетов, Ж.Исаева, Г.Ордаева). – 1956-1960. – 3 том. – Алматы: Ғылым. – 1997. – 202 б.

31. Казахская советская литература. Казахская советская литература. Библиографический указатель по литературоведению и критике (Составители А.Нарымбетов, Ж.Исаева, Г.Ордаева). – 1956-1960. – том 3. – Алматы: Ғылым. – 1997. – С. 20.

32. Әдебиеттану мен сынның библиографиялық көрсеткіші (Құраст. Ә.Нарымбетов). – 1961-1964. – 4 том. 2 бөлім. – Алматы: Ғылым. – 1998. – 90 б.

33. Казахская литература. Т. 4. 1961-1964. - ч.2. - Библиографический указатель по литературоведению и критике и искусству. – Алматы. – 1998. – С.88.

34. Қазақ әдебиеті. Әдебиеттану мен сынның библиографиялық көрсеткіші (Құраст. Ә.Нарымбетов). – 1965-1966. – 5 том. – Алматы: Ғылым. – 2001. – 278 б.

35. Әдеби өмір шежіресі (Құраст. Ә.Нарымбетов). 1-кітап. – Алматы: Ғылым, 1999. – 280 б.

36. Әдеби өмір шежіресі (Құраст. Ә.Нарымбетов). 2-кітап. – Алматы: Ғылым, 2002. – 262 б.

37. Әдеби өмір шежіресі (Құраст. Ә.Нарымбетов). 3-кітап. – Алматы, 2004. – 356 б.

38. Әдеби өмір шежіресі (Құраст. Ә.Нарымбетов). 4-кітап. – Алматы, 2007. – 236 б.

39. Әдеби өмір шежіресі (Құраст. Ә.Нарымбетов). 5-кітап. 1994-1996. – Алматы, 2007. – 230 б.

40. Жұмабаев Мағжан. Таңдамалы: Өлендер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар. – Алматы: Ғылым, 1992. – 272 б.

41. Өлихан Бөкейхан. Таңдамалы. (Алғы сөзін жазған М.Базарбаев). – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1995. – 477 б.

42. Жұмабаев Мағжан. 3 томдық шығармалар жинағы (Алғы сөзін жазған М.Базарбаев). – Алматы: Білім, 1995. – 1996.

43. Жүсіпбек Аймауытов. Бес томдық шығармалар жинағы. Алматы: Ғылым. 1996-1999.

44. 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. Жаңаша пайымдау (Бас ред., филол.ғ.д., проф., М.Базарбаев). – Алматы: Ғылым, 1997. – 510 б.

45. 40-50-60 жылдардағы қазақ әдебиеті. Жаңаша пайымдау (Бас ред., филол.ғ.д., проф., М.Базарбаев). – Алматы: Ғылым, 1998. – 400 б.

46. Қазақ журналдарындағы әдебиет және өнер (Құраст. Г.Орда). 1 кітап, 1918-1941. – Алматы: ҚР ҒМ-ҒА, 1998. – 290 б.

47. Ғабит Мүсірепов және әлемдік әдеби процесс (Жауапты шығ. Г.Орда). – Алматы: Ғылым, 2002. – 397 б.

48. Қазақ әдебиетінің тарихы (10 томдық). Кеңестік дәуір әдебиеті (1917-1940). 7-том. (Ред.басқ. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.Қирабаев). – Алматы: Қазақпарат. – 2004. – 462 б.

49. Қазақ әдебиетінің тарихы (10 томдық). Кенестік дәуір әдебиеті (1941-1956). 8-том. (Ред.басқ. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.Қирабаев). – Алматы: Қазақпарат. – 2004. – 520 б.

50. Қазақ әдебиетінің тарихы (10 томдық). Кенестік дәуір әдебиеті (1956-1990). – 9-том. (Ред.басқ. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.Қирабаев). – Алматы: Қазақпарат. – 2005. – 992 б.

51. Академик Серік Қирабаев және XX ғасырдағы әдебиеттану ғылымы (Академик Серік Қирабаевтың 80 жылдық мерейтойына арналған жинақ) (Жауапты шығ. Г.Орда). – Алматы: Unigue Service, 2007. – 480 б.

52. Серік Смайылұлы Қирабаев. Биобиблиографиялық көрсеткіш (Құраст. Ә.Нарымбетов, Г.Орда). – Алматы: ҚР БҒМ Орталық ғылыми кітапханасы, 2007. – 205 б.

53. «Мүсілім Базарбаев және қазіргі әдебиеттану мен өнертану мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары (Жауапты шығ. Г.Орда). – Алматы: Unigue Service, 2007. – 410 б.

54. Мүсілім Базарбайұлы Базарбаев. Биобиблиографиялық көрсеткіш (Құраст. Ә.Нарымбетов, Г.Орда). – Алматы: ҚР БҒМ Орталық ғылыми кітапханасы, 2007. – 140 б.

55. Қазақ романы: Өткені мен бүгіні. Ұжымдық монография (Жалпы ред. басқ.: ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.С.Қирабаев, филол.ғ.к. Н.Ақыш, жауапты шығарушы: филол.ғ.к. Г.Ж.Орда). – Алматы: «Алматы баспа үйі», 2009. – 644 б.

56. Майдан жырлары (Жалпы ред. басқ. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.С.Қирабаев, филол.ғ.к. Н.Ақыш, жауапты шығарушы: филол.ғ.к. Г.Ж.Орда). – Алматы: Арда, 2010. – 376 б.

57. Майдангер қаламгерлер (Жалпы ред.басқ. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.С.Қирабаев, филол.ғ.к. Н.Ақыш, жауапты шығарушы: филол.ғ.к. Г.Ж.Орда). – Алматы: М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2010. – 136 б.

58. Қазақ көркем сөзінің шеберлері (Жалпы ред.басқ. ҚР ҰҒА академигі, филол.ғ.д., проф., С.С.Қирабаев, филол.ғ.к. Н.Ақыш, жауапты шығарушы: филол.ғ.к. Г.Ж.Орда). – Қарағанды: Экожан, 2010. – 512 б.

**Бақытжан Майтанов,
Гүлжаһан Орда**

ӘДЕБИЕТ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ МЕТОДОЛОГИЯСЫ БӨЛІМІ

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы» бөлімі 1986 жылы 6 маусымда құрылды. Бөлімнің алғашқы меңгерушісі академик Зәки Ахметов (1928-2002) 1986-2002 жылдары ғылыми жобаларға тікелей жетекшілік етіп, бірқатар монографиялық еңбектердің жауапты шығарушысы болды.

Бөлім құрылған жылдардағы басты ғылыми бағыт әдебиеттанулық терминдер жасауға негізделді. Осыған байланысты З.Ахметовтің «Методологические проблемы разработок литературоведческих терминов» (доклад на V Всесоюз. тюркологической конф. 1988), «Методологические проблемы разработки терминов в казахском литературоведении» (Изв. АН КазССР. Сер филол. 1989) атты мақалалары жарық көрді.

Академик З.Ахметовтің «Абайдың ақындық әлемі» (1995) монографиясы және «Абай шығармаларының екі томдық толық академиялық жинағы» жарық көрді. Сондай-ақ, ғалым «Абай энциклопедиясының» да редакциялық алқасын басқарды. Ғылыми ізденістердің нәтижесі ретінде бөлім Зәки Ахметовтің бас мақаласымен «Әдебиеттану терминдерінің сөздігі» баспадан (1996, 1998) шығады. «Әдебиеттану терминдерінің сөздігінде» алғаш рет әдебиет теориясына қатысты әдеби ұғымдар мен «пәнсөздер» (терминдер) бір жүйеге түсірілді. Бөлім қызметкерлері қазақ әдебиеттануы мен әдебиеттану «пәнсөздеріне» қатысты ғылыми жұмыстар жүргізді. Бұл еңбекте әрбір «пәнсөздердің» мәнін ашуда қазіргі әдебиеттану ғылымының озық теориялық жетістіктері пайдаланылып, жалпы әдістемелік жағын алғанда негізінен теориялық поэтиканың пәндік ұстанымы басшылыққа алынды. Осы еңбекте асыл сөз (әдебиет) бен өнердегі, эстетикалық ұғымдардағы «пәнсөздер» (терминдер) мен түсініктерге ғылыми-анықтамалық мағлұматтар да берілді.

2000-2002 жылдардағы бөлімнің ғылыми жобасы «Методологические принципы изучения системы жанров в социокультурном и эстетическом контексте (начало XX века и современность)» деп аталады. Осы ғылыми жобаның негізінде Академик З.Ахметовтің «Основы теории казахского стиха» (2002) атты еңбегі ғылыми-теориялық ойлармен толықтырылып, қайта жарық көрді. Кітаптың «Система стихосложения

в казахской поэзии», «Ритмическое членение строк», «Ритмическая равноценность слогов – основа силлабики» атты бөлімдерінде қазақ өлең теориясының реттілігі мен ерекшеліктері әр қырынан дәлелденген. Ғалым С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, К. Жұмалиев, Е. Ысмайыловтардың зерттеулерін ерекше атай отырып, олардың теориялық ойларын дамытады.

Академик З.Ахметовтің жетекшілігімен 2000–2002 жылдары әдебиет теориясы бөлімі «Методологические принципы изучения системы жанров в социо-культурном и эстетическом контексте (начало XX века и современность)» ғылыми зерттеу жобасы бойынша еңбек етті. Осы ғылыми жобаны негізге ала отырып «Жанр және поэтика мәселелері» (2004) атты ұжымдық (қазақ және орыс тілдерінде) монография дайындап баспадан шығарды. Зерттеуде XX ғасырдың басынан бастап қазіргі қазақ әдебиетіндегі жанр мен поэтика мәселелері әдеби үдеріс (процесс) контекстінде қарастырылды. Зерттеу еңбек «Сөз өнеріндегі жанрдың ерекшеліктері мен көркемдік эстетикалық құндылықтары» және «Жанр және поэтика мәселелері» деп аталатын екі үлкен бөлімнен тұрады. Онда қазақ әдебиетіндегі жанрлық жүйе, әдеби үрдіс, эстетикалық контекст, әдебиеттің түрлері мен методологиясы ғылыми-теориялық тұрғыда зерттелген.

Монографиялық еңбекте көбіне қазақ әдебиетіндегі жанрлық жүйе мен жанрлық түрлердің көркемдік ерекшеліктері және стильдік ізденістері жөнінде теориялық мәселелер қозғалды. З.Ахметовтің «Пушкин және Абай. Жанрдың мәдени-эстетикалық арнасы» атты зерттеуінде көркем аударма жанры туралы теориялық тұжырымдар жасап, оның поэтикалық мәселелері талданады.

Осы жобадағы «Сөз өнеріндегі тек пен түр» атты зерттеуінде академик З.Қабдолов қазақтың асыл сөз өнеріндегі терминдік атауларды дұрыс қолдану мен оның теориялық тұжырымдарына талдау жасайды. Бұл зерттеуінде автор замандастарының туындыларын да әлем әдебиеті контекстінде салыстыра қарастырып, жанр табиғатын анықтап берді.

Ш.Р.Елеукенов «Пушкин және Абайдың эпистолярлық романы» деп аталатын зерттеуінде қазақ романының жанрлық ерекшеліктерін теориялық тұрғыда саралады. Эпистолярлық романның тұңғыш рет Абайдың шығармасында қалыптасқанын ғалым осылай айғақтап берді.

«Жанр және поэтика мәселелері» атты монографиялық еңбектің жауапты редакторы А.С.Ісімақованың «Концепция А.Байтұрсынова о романе и эволюция этой жанровой формы в мировой литературе» атты зерттеуінде А.Байтұрсынұлының ғылыми қағидаларының үндестігі тұңғыш рет М.М.Бахтиннің («Романизация стиля») тұжырымымен ғылыми тұрғыдан дәлелдеді. Осы орайда жалпы роман жанрының теориялық негіздері мен жанрлық, стильдік, көркемдік, эстетикалық құндылықтары әлемдік әдебиеттану контекстінде қарастырылды.

Г.Ж.Пірәлиеваның «Батырлық эпос жанрындағы психологизмнің бастаулары» және «Роман жанрындағы әдеби түс көрудің көркемдік табиғаты» зерттеулерінде фольклорлық мұрадағы психологиялық талдаудың алғашқы нышандары мен психологиялық романның жанрлық ерекшеліктері анықталған. Г.Ш.Елеуқенованың «Принципы исследования художественного рассказа 1950-1980-х годов» атты зерттеуінде қазақ әңгіме жанрының даму жолдары, оның көркемдік ерекшеліктері айғақталған.

«XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеттануындағы жанрлық жүйе» атты тарауда А.Т.Ойсылбай А.Байтұрсынұлының ғылыми-теориялық «Әдебиет танытқыш» атты еңбегіндегі әдеби ағымдар мен әдеби сын және асыл сөз өнеріндегі жанрлық түрлерді теориялық тұрғыда арнайы талдаған. Ғылыми еңбектегі теориялық, тәжірибелік тұжырымдар мен қағидаларды автор Тәуелсіздік кезең әдебиеттануының талаптары бойынша «Әдебиет танытқыштың» көкейкестілігін айқындады.

2002 жылдың басында академик Зәки Ахметовтің «Абайтану» бөліміне меңгерушілікке ауысуына байланысты, орнына филология ғылымдарының докторы Айгүл Серікқызы Ісімақова тағайындалды.

- Профессор А.С.Ісімақованың жетекшілігімен Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиеттануының даму заңдылықтарын, негізгі бағыты мен басты принциптерін айқындау мақсатында 2003-2005 жылдары бөлім қызметкерлері «Қазақ әдебиеттануы: тарихы, әдебиет теориясы, сыны, ғылыми тұжырымдары» атты ғылыми-зерттеу жобасы бойынша жұмыс жүргізді. Жобалық жұмыс (2003-2005 жж.) бойынша Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімінің басты жетістігі – ұлтымыздың ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсы-

нұлының бес томдық шығармалар жинағының тұңғыш рет ғылыми ортаға енгізілуі. Құнды жинақтың алғашқы томы «Алаш» баспасынан 2003 жылы «Алаш мұрасы» сериясымен жарық көрді. Кітапты құрастырушылар: А.Ісімақова, Г.Пірәлиева, С.Сәкенов, К.Мұстафаева.

Ахмет Байтұрсынұлы шығармалар жинағының I-томына «Қырық мысал», «Маса» өлеңдер кітабы және «Қазақтың бас ақыны», «Әдебиет танытқыш» (1926) атты ғылыми зерттеулері енген. Бұл басылымның басты ерекшелігі – 1989, 1991 жылдары жарық көрген ғалымның шығармалар жинағындағы «Қырық мысал» (1909, 1913, 1922), «Маса» (1911, 1922), өлеңдер кітабы және «Қазақтың бас ақыны» (1913), «Әдебиет танытқыш» алғашқы түпнұсқаларымен салыстырылып, өзгеріске ұшыраған тұстары қайта қалпына келтіріліп, толықтырылды. Томның «Ахмет Байтұрсынұлы – қоғам қайраткері, акын, қазақ тіл білімі мен әдебиеттануының реформаторы» атты бас мақаласын алаштанушы ғалым А.С.Ісімақова жазды. Осы мақаласында автор А.Байтұрсынұлы еңбектерінің бес томдығының құрылымы мен негізгі ұстанымдарын да анықтап көрсетеді.

А.Байтұрсынұлының бес томдық шығармалар жинағының алғысөзі мен ғылыми түсініктемелерін (II-том – «Жастардың оқу-тәрбие жұмысы түзелмей, жұрт ісі түзелмейді»; III-том – «Тіл-құралын» шығарушылардың алғысөзі; IV-том – «А.Байтұрсынұлы – қазақ өліпбиінің атасы һәм кемеңгер көсемсөзші»; V-том – «А.Байтұрсынұлы – қазақ халқының ар-ожданы» (Н.А.Назарбаев) А.С.Ісімақова жазды.

Тәуелсіздік кезең талаптары тұрғысынан жинақтың II-томына (2004) А.Байтұрсынұлының Т.Шонановпен бірге жазған «Оқу құралы» (1912) енгізілді. Қызылордада (1926, 1927) екі рет басылып, қайта жарияланбаған «Оқу құралы» алғаш рет төте жазудан қазіргі әріпке түсіріліп, ғылыми түсініктемелері берілді. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ балаларының ана тілінде сауат ашуына арналған алғашқы әліппенің, қазақ тілі грамматикасын танытатын тұңғыш оқулықтардың авторы. Жоба авторлары үшінші томға (2004) Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақша алифба» (1912), «Әліп-би» (1926), «Сауат ашқыш» (1926) атты оқулықтары мен XX ғасырдың басында қоғамдық салада туындаған өзекті мәселелерге қатысты жасаған ғылыми баяндамалары мен зерттеулерін топтастырған.

Төртінші том (2005) «Әліппе», «Сауат ашқыш (ересектер әліппесі)», «Әліппе-астар (әліппеге методикалық нұсқау)», «Тіл құралы» «Баяншы (методикалық жазбалар)», «Тіл жұмсар» атты оқулықтардан тұрады. А.Байтұрсынұлының лингвистикалық еңбектерінде алғаш рет қазақ тіл білімінің теориясының негізі қаланып, басты «пән сөздері» қалыптасқаны және оның қолданысқа енгізілгені алғысөзде ашып көрсетіледі.

Бесінші томға (2006) Ахмет Байтұрсынұлының «Ер Сайын» (1923), «23 жоқтау» (1926), сондай-ақ бұрын еленбей келген еңбектері мен көсемсөздері енген. Бұл томда А.Байтұрсынұлының «Қазақтың өкпесі», «Егін егу», «Шаруа жайынан», «Ауру жайынан», «Бас қосу турасында», «Жауап қат», «Бас қосуға рұқсат берілмеді», «Бас қосу», «Орынбор 13-нші октябір», «Білім жарысы», «Білім жарысы қақында», «Оқыту жайынан», «Андаспаған мәселе турасында», «Досмайыл қажыға ашық қат», «Губернатордың өзгертілуі», «Соғысушы патшалар», «Бұл заманның соғысы», «Түзетілген әріп» атты мақалалары топтастырылған. Сондай-ақ, бұлардың әрқайсысы алғаш рет мәтінтанулық (текстология) тұрғыда талданды.

Бөлімнің 2006-2008 жылдарға арналған іргелі ғылыми жобасы «Тәуелсіздік кезеңдегі қазақ әдебиеттануы» деп аталады. Осы ғылыми жобаның жетістігі – екі томдық «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы» (2008) атты монографияның I-томының жарық көруі. (Жауапты редакторы: Ісімақова А.С. Жауапты шығарушылары: Еркінбаев Ұ.О., Далабаева А.К.). Бұл еңбекте ұлттық әдебиеттану ғылымының қалыптасуы мен даму жолдары, әдебиет тарихы, сыны, теориясы саласындағы ізденістер тұңғыш рет жүйеленген.

Әлемдік әдебиеттану ғылымы контекстінде отандық яғни қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының өз орны, өз үлесі болуын анықтау – зерттеудің негізгі міндеті. Монографияда қазақ әдебиеттану ғылымының тарихи негіздері 5 тарауға топтастырылып зерттеледі: Бірінші тарауда «Ежелгі дәуірдегі әдеби таным арналары (VI-XIV)» (Ж.К.Смағұлов); «Қазақ әдебиеті туралы ғылымның бастауы (Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев)» (А.С.Ісімақова) атты екінші тарауларда көне заманнан ХХ ғасырға дейінгі кезеңдегі әдебиеттанулық ойлар арнайы зерттелді. «Кәсіби қазақ әдебиеттануының қалыптасуы (1900-1932)» (А.С.Ісімақова, Г.Ж.Пірәлиева, Д.Ысқақұлы) атты үшінші тарауда ұлттық

әдебиеттану ғылымының кәсіби деңгейде ХХ ғасыр басында қалыптасқаны ғылыми тұрғыда дәлелденді. Қазақ әдебиеттану ғылымы советтік кезеңнің саясаты пен идеологиясына тікелей қызмет етпеген, алайда кейін таптық мүддеге қызмет еткен ғылым саласы ретінде қарастырылды. Алаш зиялыларының еңбектері – кеңес дәуіріне дейін қалыптасқан қазақ әдебиеттану ғылымының негізін құрайды. 1931-1937 жылдары сталиндік репрессияға ұшыраған әдебиетшілердің басты еңбектеріне ХХ ғасырдың соңына дейін тыйым салынған. Қазақ совет әдебиеттануы А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышын» (1926) ескермей қалыптасқаны айғақталды. «Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеттануының дамуы (1932-1956)» атты төртінші тарауда (Г.Ш.Елеуенова, А.Т.Ойсылбай) М.Әуезов, С.Мұқанов, Е.Ысмайылов, Қ.Жұмалиев, Қ.Жұбанов, Б.Кенжебаев, Ә.Марғұлан, З.Шашкин, Т.Нұртазин, А.Нұрқатов, т.б. ғалымдардың зерттеулері қарастырылып, олардың совет қазақ әдебиеттануының дамуына қосқан үлесі анықталды.

Бесінші тарауда «1957-1991 жылдардағы қазақ әдебиеттануы» (Г.Ж.Пірәлиева) 1960-жылдардағы «жылымық кезең» қазақ совет әдебиетіндегі тың серпілісті туғызуға себеп болғаны анықталды. 1960-1990 жылдары әдеби сын мен әдебиеттануға келген жаңа толқын сөз өнерін көркемдік заңдылық тұрғысынан қарастырды. Осы тарауда 1960-90 жылдары қазақ әдеби сынына келген ғалымдар еңбектері сөз өнерінің көркемдік заңдылығы тұрғысынан зерделенген.

1988 жылы қазақ әдебиеттануының көшбастаушылары яғни Алаш әдебиеттанушыларының ақталуы, олардың еңбектеріндегі ұлттық рухани жүйе жаңа зерттеулерге жол ашты.

Бөлімнің 2006-2008 жылдарға арналған іргелі ғылыми жобасы «Тәуелсіздік кезеңдегі қазақ әдебиеттануы» деп аталып, осы ғылыми жобаның негізінде екі томдық «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихының» (2009) 2-томы жарыққа шықты. Жауапты редакторы: А.С.Ісімақова. Жауапты шығарушылары: Ұ.О.Еркінбаев пен А.Т.Ойсылбай. «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. Тәуелсіздік кезең. Тәуелсіз кезеңдегі қазақ әдебиеттану ғылымының басты мәселелері» қамтылған бұл еңбекте қазіргі ұлттық сөз өнерінің құндылықтары Тәуелсіз әдебиеттану ғылымы тұрғысынан сараланып зерттелді. Ұжымдық монографияда қазақ әдебиеттану

ғылымының Тәуелсіздік кезеңдегі жетістіктері теориялық тұрғыдан талданып, көркем сөз үлгілерін жүйелеу, дәуірлеуге қатысты түсініктер арнайы қарастырылды.

Жалпы алғанда кітапта тәуелсіз әдебиеттану ғылымының әдеби-теориялық әрі тарихи негіздері үш тарауға топтастырылып зерттелді: I. Тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиетті танытудың теориялық мәселелері; II. Қазақ әдебиеті тарихын жазу; III. Тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби сын.

«Тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиетті танытудың теориялық мәселелері» (А.С.Ісімакова) атты бірінші тарауында қазақ әдебиеттану ғылымының Тәуелсіздік кезеңдегі жетістіктері теориялық тұрғыдан талданды. Бұл тарауда әдебиетті танудағы жеке әдеби-тәсілдік бағыттардан бастап, көркем сөз үлгілерін жүйелеу түрлері сарапталып, Тәуелсіздік кезеңдегі әдістемелік жаңа бағыттардың ерекшеліктері айқындалды. 1931-1937 жылдар аралығындағы сталиндік репрессияға ұшыраған ұлттық ғылыми мұра мен әдеби жәдігерлер халыққа қайтарылды. Сонымен қатар бұған дейін тек орыс әдебиетімен салыстырмалы түрде қарастырылып келген ұлттық сөз өнері тікелей өз контекстінде зерттелу мүмкіндігіне ие болды. Совет әдебиеттануы тұсында «младописьменный» деп аталып келген ұлттық сөз өнері үлгілері жаңа тұрғыда қайта қарастырылғаны айғақталды. Бірінші бөлім «Тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиетті танытудың теориялық аспектілер» деп аталып, келесі тараулардан тұрады: «Ежелгі әдебиет үлгілерінің зерттелуі», «Тәуелсіздік кезеңіндегі абайтану», «Қазіргі кезеңдегі әдебиет тарихы мен әдебиеттанудың теориялық мәселелері», «Қазақ әдебиеттануының зерттелуі»,

«Әдеби байланыстардың теориялық негізі», «Бүгінгі постмодернистік зерттеулер», «Әдебиет танытқыштың» қазіргі әдебиеттанудағы орны. Теориялық аспект», «Қазіргі әдебиеттану ғылымындағы герменевтикалық, структуралистік және семиотикалық зерттеу тәсілдері».

I-тарауда қазақ әдебиеттану ғылымында ұлттық әдебиетті дәуірлеу мәселесі тұңғыш рет Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» атты ғылыми-теориялық еңбегінде айқындалғандығы анықталды. Кезінде Совет әдебиеттануы бұл мәселені батыл көтере алмады. Қазіргі Орта Азия, Қазақ жерінде қандай тайпалар тұрған? олардан қандай көркем сөз мұрасы қалды? деген сауалға сонау социализм билеп тұрған кезде батыл ғылыми мәселе етіп көтерген ғалымдардың бірі

– Бейсембай Кенжебаев болды. Совет әдебиеттануы «қазақ әдебиеті негізінен совет кезеңінен басталады» деген пікірді ұстанды. Б.Кенжебаев қалыптастырған ғылыми мектепті дамытушылар – Қ.Өмірәлиев, М.Жолдасбеков, М.Мағауин, Н.Келімбетов, А.Қыраубаева, т.б. нақты зерттеулерімен ежелгі қазақ әдебиеті және оның арналары деген ұғымды берік орнатты. Аталған ғалымдардың ғылыми-зерттеу еңбектерінде ежелгі қазақ әдебиеті қашан басталады, қандай жәдігерлерден тұрады деген ұғым нақтыланып, реттелді.

Б.Кенжебаев ұстанған басты мәселе: XIII-XIV ғасырлардағы қазіргі Қазақстан, Орта Азия, Еділ бойында түркі тілінде сөйлейтін көптеген ежелгі тайпалар аралас өмір сүрді. Бұл кезде түркі тайпалары әлі де жеке-жеке халық болып қалыптаспағандықтан, сол кездегі олардан қалған әдеби ескерткіштер қазіргі түркі тілдес халықтардың ортақ мұрасы болып есептеледі. Ежелгі әдебиетті дәуірлеу мәселесі Құлмат Өмірәлиевтің «XVI-XIX ғасырлар поэзиясының тілі» (1976), «Қазақ поэзиясының жанры мен стилі» (1983) монографияларында ғылыми тұрғыда дәлелденді.

Алтын Орда дәуіріндегі әдебиет, оған дейінгі ежелгі әдеби жәдігерлер қалай зерттелді деген сауалға Алма Қыраубаева нақты жауап берді. Ғалым «Ғасырлар мұрасы» (1988) атты еңбегінде ежелгі әдебиет нұсқалары төмендегіше жіктелген: XIII-XIV ғасырлардағы түркі тайпаларының тарихи-әлеуметтік жағдайы; Аударма нәзира әдебиет «Рабғұзи қиссалары»; Тыңтума әдебиет «Махаббатнама»; Ежелгі әдебиет дәстүрі.

«Ежелгі әдебиет үлгілерінің зерттелуі» атты тарауда Тәуелсіздік кезеңнің әдебиеттанушысы Ә.Дербісәлі «Қазақ даласының жұлдыздары» (1995), «Ислам жауһарлары мен жәдігерліктері» (2009), «Тарих-и Рашиди» нақ жолындағылар тарихы», «Жаһаннама», «Түркиядағы жазба жәдігерліктеріміз» (2009) сынды зерттеулерінде қазақ әдебиетінің көне бастаулары болып табылатын әдеби жәдігерлеріміз айқындалған. Қазақ әдебиеті совет кезінде айтылғандай «младописьменный» емес, алдында көне әдеби дәстүрі бар әдебиет екенін Отырар, Сығанақ, Жезді, Түркістан, Тараз, Баласағұннан шыққан ғұламалардың мұрасын анықтап беруі арқылы дәлелденді. Біз білетін Әбу Насыр әл-Фараби болса, әдебиеттанушы 30-ға жуық Фараб қаласынан шыққан нақты ғылыми еңбектері бар тұлғаларды анықтады. Ғалым еңбегінде 10

«Кердері тарландары», 13 «Түркістан перзенттерінің» ғылыми мұрасы туралы тұңғыш рет мағлұмат берілген. «Сығанак ұландары», «Женд даналары», «Баласағұн перзенттері», «Қазақ руханиятындағы Кердерілер» атты тарауларда осы тақырыптың мәні тереңдетіп ашылғаны айтылған. Аталған зерттеу алдымен қазақтың әдеби жәдігерлер саны бұрын айтылмаған есімдер мен олардың ғылыми мұрасымен толықтырылғандығымен құнды деп бағаланған.

Ә.Дербісәлінің зерттеуінде XIII-XIV ғасырлардағы түркі әдебиеті — әл-Фараби, Сағди, Фирдоуси, Низами, Юсуф Хас Хаджип, Ахмет Ясауи еңбектері Қайта өрлеу-ренессанстық тұрғыдан қарастырылған. Шығыс ренессансы Орта Азияда X ғасырда басталғаны анықталып, әл-Фараби, Әбу Әли ибн Сина, әл-Бируни, әл-Хорезми еңбектері осы ретте талданған.

«Тәуелсіздік кезеңіндегі абайтану» атты тарауда Тәуелсіздік кезеңіне қайта оралған алаш абайтануы да арнайы зерттеу нысанына айналды. Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, М.Жұмабайұлы, Ж.Аймауытұлы, С.Торайғырұлы, С.Сәдуақасұлы, К.Кемеңгеров, М.Әуезов, І.Жансүгіров, Р.Марсеков, Ы.Мұстамбаев, Б.Күлеев, Қ.Мұхамедханұлы, Б.Кенжебаев, т.б. зерттеулері қазіргі абайтануға жанаша серпіліс бергендігі және советтік кезеңде айтылмай келген абайтанулық мәселелер осы ретте сараланды. Осы тұрғыдан «Абайды оқы, таңырқа!» (1994) ғылыми жинағы (жауапты шығарушысы М.Мырзахметұлы) мен Тәуелсіздік кезеңіндегі абайтанулық зерттеулердің әдеби-теориялық ерекшеліктері қарастырылды.

Қазақстан Тәуелсіздік алғаннан кейін яғни 42 жылдан соң Қайым Мұхамедханұлының төрт кітаптан тұратын «Абайдың ақын шәкірттері» атты зерттеулері жарық көрді. Ғалым саналы ғұмырын Абай мұрасын, Абай мектебін, Абай өлеңдерінің текстологиясын зерттеуге арнаған. Сонымен қатар ғалым халықтың әдеби шығармашылық өкілдерінің (М.Дәулетбаев, А.Сабалов, І.Молдажанов) мұрасын мұрағат деректері арқылы қарастырған.

«Бүгінгі постмодернистік зерттеулерде» дүниежүзілік әдебиеттанудың классикалық филология, постмодернистік (постструктуралистік) әдісі бүгінгі әдебиеттану тәсілінің айырмашылығы мен ерекшелігі ретінде қарастырған. Қазіргі Ресей әдебиеттануында үш бағыттың бар екені анықталды: біріншісі — М.М.Бахтин теориясы негізінде, оның ғылыми

ойын дамытушылар Ю.М.Лотман, Г.С.Кнабе, Н.И.Конрад, В.Н.Топоров, А.С.Аверинцев, А.Я.Гуревич зерттеулері дүниежүзілік әдебиет пен әлемдік мәдениет төңірегінде болғандықтан кең көлемдегі сұранысқа ие. Екіншісі – Д.С.Лихачев, В.В.Кожин, Б.Г.Гончаров, М.Л.Гаспаров, В.Д.Сквозников, т.б. тек орыс әдебиетінің ұлттық мүддесін зерттеушілер. Бұлар М.М.Бахтиннің әдісін қолданғанымен орыс әдебиетінің үлгісін ғана алға тартумен ерекшеленеді. Үшіншісі – діни әдебиеттанулық (религиозное литературоведение) бағытта яғни Н.Бердяев, С.Г.Бочаров, В.Вейдле, В.С.Непомнящий, Т.А.Касаткина, У.Қалижан, А.Жақсылыков, т.б. теориялық зерттеулерінде іске асуда.

Сонымен қатар автор «қазіргі дүниежүзілік әдеби ілім постмодернизм, постструктурализм және деконструктивизм теориясына сүйенеді», – деп дәлелдейді. Осы ағымның басты өкілдері француз Ж.Ф. Лиотар, америкалық И. Хассан, Ф. Джеймсон, голландтық Д.В. Фоккем, Т.Дан, ағылшындық Дж. Батлер мен Дж. Лодж т.б. негізгі ұстанымдары сарапталған.

Осы тараудағы «Әдебиет танытқыштың» қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымындағы орны. Теориялық аспект» тараушасында қазақ әдебиеттану ғылымындағы тұңғыш ғылыми-теориялық еңбек А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы» қазіргі ХХІ ғасырдағы ғылым деңгейінен арнайы зерттеу нысанына алынған. «Әдебиет танытқыштың» бүгінгі дүниежүзілік әдебиеттану ғылымындағы орны айқындалған. А.Байтұрсынұлының ғылыми-теориялық тұжырымдары А.А.Потебня, Б.В.Томашевский, В.М.Жирмунский, А.И.Белецкий, Г.О.Винокур, Ю.Н.Тытянов, Р.Якобсон, В.Б.Шкловский, М.М.Бахтин, В.Кайзер, Г.Г.Гадамер, Р.Уэллек, О.Уоррен, Ю.М.Лотман, М.Л.Гаспаровтың ғылыми еңбектері Е.Ысмайылов, К.Жұмалиев, З.Қабдолов, З.Ахметов сынды қазақ ғалымдарының зерттеулерімен салыстыра талданған.

Монографиялық жинақтың «Қазақ әдебиеті тарихын жаңаша жазу мәселесі» (Г.Ж.Пірәлиева) атты екінші тарауында Тәуелсіздік тұсындағы ұлттық әдебиет тарихының жаңаша зерттелуінің ерекшеліктері мен бағыт-бағдары сараланды. ХХ ғасыр басындағы Алаш зиялыларының әдебиет тарихына, әсіресе қазақ әдебиеттануына тікелей қатысты еңбектері жүйеленіп, олар көтерген әдебиеттанулық мәселелер мен зерттеулері тұңғыш рет талданған. Қазақ әдебиетінің

10 томдық тарихы қайта жазылып, «Он ғасыр жырлайды» деген топтамадағы ұлттық сөз өнеріндегі көркем мәтіндер, түпнұсқалар өз қалпына келтірілгені айтылған.

Сөз өнеріне қойылар эстетикалық көркемдік талғам мен талап, оның шарттары Әбу Насыр әл-Фарабидің трактаттарынан басталып, Махмұт Кашқаридің «Түрік тілдерінің жинағы» т.б. соңғы әдеби ескерткіштерде негізі қаланғанын және олардың бүгінгі әдебиет теориясының ережелерінен еш кем еместігі анықталған. Бұл дәстүр ХҮ-ХҮІІ ғасырлардағы жыраулар поэзиясында өлең түріндегі өрнекке айналса, ХҮІІІ ғасырдағы би-шешендер, жыраулар мен ақындар поэзиясында философиялық терең толғауларға ұласқан. Ө.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Дулатұлы, Х.Досмұхамедұлы, М.Жұмабайұлы, С.Сәдуақасұлы сынды ғалымдар газет, журнал беттерінде мәдениет, әдебиет мәселелерін мемлекеттік тұрғыда көтергені анықталған.

Аталған жобада ұлттық әдебиеттану ғылымының тарихы да тұңғыш рет зерттеліп, оның барлық саласының ғылыми негіздері түгенделіп, кең арнада қаралып, осы сала мамандарының еңбектері арнайы сараланды. Ежелгі дәуір әдебиетін зерттеу мен жүйелеудегі әдістемелік, әдеби-теориялық жетістіктері көрсетілді. Ежелгі түркілердің арғы ата-тегі саналатын сақ пен ғұндардың ерлік дастандары мен қазақтың батырлық жырлары арасындағы байланыс белгілері (мазмұн, форма, стиль бірлігі) тарихи және теориялық аспектіде тақырып арқауына айналған.

«Тәуелсіздік кезеңдегі әдеби сын» атты (Г.Ш.Елеукенова) үшінші тарауда «Ғылыми зерттеулердегі кәсіби әдеби сын», «Мерзімді баспасөздегі көркем-әдеби сын» атты екі бағыт бойынша Тәуелсіздік тұсындағы әдеби-көркем сынның даму бағытын қарастырыған. Бұл тарауда Тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби сынның бағыт-бағдарын саралауға арналған әдеби сынның тарихы мен теориясы, сынның идеологиялық сипаты арнайы зерттелген.

А.Т.Ойсылбай жазған «Тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби-теориялық байланыстар» атты тараушада «Абай өлемі», «Әуезов өлемі», «Нұрпейісов өлемі» зерттеулері дүниежүзілік әдебиеттану контексінде сарапталған. А.Құнанбаев, М.Әуезов және Ө.Нұрпейісов шығармашылығының шет тілдеріне аударылуы, шетелдерде танылуы нақты талдаулар арқылы тұңғыш рет айғақталған.

«Халықаралық ғылыми-теориялық конференциялардағы қазіргі әдебиеттанудың зерттелуі» А.Қ.Далабаеваның тарау-шасында қазіргі әдебиеттанудың көкейкесті мәселелері қарастырылған. Тәуелсіздік кезеңінде әдебиеттану ғылымының жаңаша бағытта дамуына ықпал еткен ғылыми-теориялық конференциялардағы басты пікірлер де арнайы топтастырылған.

Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімінің 2006-2008 жылдарға арналған іргелі ғылыми жобасы «Тәуелсіздік кезеңдегі қазақ әдебиеттануы» деп аталады. Осы ғылыми-зерттеудің жемісі — үш томдық «Мировое литературоведение» (2007, 2008, 2009) хрестоматиясы. Бұл томдықтың ғылыми жаңалығы — қазақ әдебиеттану ғылымы тарихында яғни Тәуелсіздік кезеңде тұңғыш рет жарық көргендігі.

Тұңғыш хрестоматиялық еңбекте қазақ әдебиеттану ғылымындағы соны жаңалық, асыл сөз өнерінің басты мәселелері жайлы жүйелі ғылыми түсініктеме берілді және ғылыми ортада үлкен қызығушылықпен қабылданды. Бүгінгі жаңаша көзқарас пен тұжырымдардан тұратын бұл еңбекте әдебиеттанулық, теориялық, пәлсафалық, жалпы эстетикалық, мәдениеттанулық кәсіби зерттеулер кеңінен қамтылған.

Үштомдықты құрастырушылардың мақсаты — сөз өнерінің болмысы жайлы басты кәсіби зерттеулерді жүйелеу. Сонымен бірге еңбекте әдебиеттің өнер ретіндегі қасиетіне басым бағыт берілді. Бұл жинақта көркем мәтін, әдеби үдеріс (процесс), әдеби үрдіс (тенденция), өнер болмысы, талғам, сұлулық, әдеп, эстетикалық бейне, көркемдік бірлік ұғымы мен автор категориясы, әдеби шығарманың болмысы, жанрлық ерекшеліктері, шығарма әлемі, ондағы уақыт пен кеңістіктің орны, оқиға мен кейіпкерлер жүйесі, мотив пен психологизм, стиль, шығарма құрылымы, өлең сөздің табиғаты, сөз өнерінің әдеби тектер мен түрлеріне бөліну себептері, ұғымдар мен «пән сөздер» жаңаша ізденістер тұрғысынан жүйеленген.

Хрестоматиялық басылымның тағы бір ерекшелігі — әлемдік әдебиеттану ғылымының биік өресін танытатын авторлардың қатарында алғаш рет Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы» (1926) орыс тіліне аударылып берілуі. Сонымен қатар асыл сөз өнерінің қасиеті жайлы әл-Фарабидің теориялық трактаттары да жүйелі түрде ұсынылған. Хрестоматияға енген еңбектер классикалық филология-

да әбден мойындалған танымал мәтіндер. Олардың реті көбіне мәселелік және тарихи хронологиялық тәсіл бойынша рет-ретімен берілді.

Үштомдықтың алғысөзінде хрестоматияның негізгі құрылымы мен ұстанымдары және әрбір томның соңында кітапқа енген авторлар туралы ғылыми түсініктеме берілген.

Жинақтың I-томы келесі тараулардан тұрады: Өнердің спецификасы және оны танудың жолдары. Сөз өнері және оның тектері; Әдеби шығарма. II-том: Шығарма әлемі (кейіпкерлер, сюжет), Стилистика. Эпос, лирика, драмадағы сөйлеу тілі; Өлеңтану; Әдеби стиль. III-том: Әдеби жанрлар; Әдеби шығармалар өмірі; Шетел әдебиеттануы.

«Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы» бөлімі ғылыми жобалармен қатар бөлім қызметкерлерінің ұлттық әдебиеттану ғылымына үлес қосқан бірнеше монографиялық еңбектері жарық көрді. Мысалы, А.С. Ісімақованың «Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность)» (1998) атты монографиясын атауға болады. Монографияда XX ғасыр басындағы қазақ прозасының жанрлық бастаулары жан-жақты зерттелген. Ауыз әдебиеті дәстүрі, толғау жанры, Абайдың классикалық стилінің қазақ прозасының дамуына әсері теориялық талдаулар арқылы айқындалған. Монографиялық еңбекте қарастырылатын мәселелер жүйесі: Жанровые предыстоки казахской художественной прозы. Классический стиль Абая Кунанбаева и его роль в зарождении казахской художественной прозы. Открытие эстетического треугольника «Автор — герой — читатель» в «Ғақлия». Художественное открытие новой концепции человека и его место в вечно меняющемся мире. Экзистенциальная проблематика возвращенной литературы (Ш.Кудайбердиев, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жумабаев, М.Ауэзов). Культурные архетипы современной казахской прозы. Соотношение литературного и лиро-эпического кодов в структуре художественного текста (Т.Ахтанов, А.Кекильбаев, Д.Досжан, О.Бокеев, С.Санбаев) атты басты-басты төрт тарауға топтастырылған.

Бөлім меңгерушісі А.С.Ісімақованың «Возвращение плеяды экзистенциальная проблематика в творчестве Ш. Кудайбердиева, А. Байтурсынова, Ж. Аймауытова, М. Жумабаева, М. Дулатова и М. Ауэзова» (2002) атты монографиясы да қазақ әдебиеттану ғылымында алғаш рет Алаш

әдебиеттануының негізін салған еңбек болып табылады. Монографияда ұлт руханиятына қайта оралған Алаш зиялылары қазақ прозасына, ұлттық мұраға қалай әсер етті? Шынайы көркем сөздің мақсаты қандай өлшемдермен өлшенді? ХХ ғасыр басындағы қазақтың ұлттық әдебиеті адамды көркемдік тұрғыдан танудың биік үлгісін көрсеткені айғақталған. Бұл тұжырымдар Ш. Күдайбердіұлы, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, М. Әуезов көркем мәтіндері негізінде біріктіріп тұрған әдеби тәсілді сараптау арқылы айқындалған.

А.С.Ісімақованың «Алаш әдебиеттануы» (2009) атты іргелі ғылыми-хрестоматиялық монографиясы жарық көрді. «Алаш әдебиеттануы» — ғалым тұжырымдарының теориялық тұрғыда пайымдалған заңды жалғасы әрі іс-тәжірбиелік жемісі. Зерттеудің негізгі нысаны — ХХ ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиеттану ғылымының негізгі жетістіктерін айқындау болып табылады.

Кітап қазақтың көркем сөзді қастерлеген ата-баба сөзі қашаннан басталады? Алаш әдебиеттануы деген ұғым қашан қалыптасты? Алаш ғалымдары ғылымға (тарих, педагогика, оқу ісі, психология, саясаттану, т.б.) қандай үлес қосты? Тәуелсіздік кезеңінің қазіргі қазақ ғылымына Алаштың ғылыми мұрасы несімен қажетті болып табылуда? және қазақ көркем сөзінің көрнекті өкілдерінің әрбірінің ғылыми шығармашылық тұлғасын бүгінгі ХХІ ғасырдың әдебиеттанулық талаптары тұрғысынан қарастырған. Алаш әдебиеттануының шынайы келбетін әл-Фараби, Абай, Ыбырай, Шоқаннан бастап, Әлихан Бөкейханұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Жүсіпбек Аймауытұлы, Міржақып Дулатұлы, Халел Досмұхамедұлы, Смағұл Сәдуақасұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Қошке Кеменгер, С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, К. Жұбанов, М. Әуезовтердің ұлт әдебиетін зерттеудің кәсіби деңгейін қалыптастырғандығы тұңғыш рет анықталды. Сонымен қатар әрбір әдебиеттанушының қазақ әдебиетіндегі көркем сөз құдіреті, оған қосылған үлесі ғылыми, әдеби-теориялық зерттеулері нақты айқындалған. Автор асыл сөздің басты міндетін айғақтап, оны іс жүзінде қазақ тілінде көрсетіп берген де осы Алаш әдебиеттанушылары екенін нақты дәйектер мен тұжырымдар арқылы хрестоматиялық тұрғыда дәлелдеген. Қазақ әдебиеттануының кәсіби қалыптасу кезеңін автор ХХ ғасыр басы яғни 1905 жылдан бастайды.

Бөлім менгерушісі А.С.Ісімакованың келесі монографиялық еңбегі «Асыл сөздің теориясы» (2009) деп аталады. Бұл теориялық еңбекте ғалымның көркем сөздің теориялық сипаты жөніндегі зерттеулері топтастырылған. Кітап «Әлем әдебиетінің теориялық мәселелері»; «Қазақ әдебиетінің теориялық мәселелері» және «Замана тынысындағы асыл сөз» атты үш бөлімнен тұрады. Еңбекте әлемдік әдебиеттану ғылымының теориялық мәселелері мен ұлттық әдебиеттануымыздың келелі әдіснамалық һәм теориялық бағыттары, ұлт прозасының мазмұндық һәм құрылымдық ерекшеліктері жөніндегі ғылыми зерттеулердің нәтижесі сөз етіледі. Кітап - Ф.М.Достоевскийдің соңғы романы, Ағайынды Карамазовтардың қазақша аудармасы, Эрнест Хемингуэй – «lost generation», «жоғалған ұрпақтың» ең ірі өкілі, Натурализм және ХХ ғасырдың көркемдік құндылығы, О критическом реализме, Бүгінгі постмодернизм, Шәкәрім аудармалары жөнінде, А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы» мен К.Жұмалиевтің «Әдебиет теориясы», «Стиль романа Ж.Аймауытова «Қартқожа»», Әр буынның өз әдебиеті бар, Ұлт прозасы, Әдебиетте тоқырау болды ма? сынды қазіргі әдебиеттің мәселелерін қамтитын тараулардан тұрады.

Бөлімнің жетекші ғылыми қызметкері Г.Ж. Пірәлиеваның «Ішкі монолог» (1994) атты монографиялық зерттеуі жарық көрді. Монографияның негізгі тараулары: «Ішкі монологтың өзге де көркемдік бейнелеу құралдарымен байланысы», «Кейіпкер психологиясын бейнелеудегі суреткерлік ізденістер», «Ішкі монолог-көркемдік бейнелеу тәсілі». Кітапта ішкі монологтың кейіпкер психологиясын ашудағы көркемдік қызметі, көркем прозадағы қалыптасу, даму, кемелдену кезеңдері зерттелген. Автор Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Әуезов, Ә.Нұрпейісов, Ә.Кекілбаев, Т.Әбдіков сынды суреткерлердің шығармалары негізінде ішкі монологтың көркемдік қызметін талдайды.

«Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері (Түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем)» (2003) атты Г.Пірәлиеваның монографиялық зерттеуінде психологиялық бейнелеу құралдарының күрделі түрлері – түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем кейіпкердің ішкі рухани әлеміндегі психологиялық, түрлі сезімдік, эмоционалдық құбылыстарды бейнелеу құралдары ретінде тұнғыш рет арнайы қарастырылады. «Түс көрудің фольклор мен әдебиеттегі

көркемдік қызметі» деген алғашқы тарауда «Түс көру тәсілінің әдебиеттану ғылымында зерттелу», «Діни әдебиеттегі түс көру, жору, аян беру секілді көркемдік компоненттердің дүниеге келуі», «Қазіргі прозадағы түс көру тәсілінің көркемдік табиғаты» т.б. сөз болады.

Әдебиеттанушы Г.Ж.Пірәлиева «Қазақтың көркем прозасындағы психологизм және оның бейнелеу құралдары» (2007) атты оқулығында төмендегідей мәселелерді қарастырады: «Психологизмнің теориясы мен тарихы. Психологизм дегеніміз не? Психологизмнің бейнелеу құралдары. Психологиялық прозаның зерттелу тарихы. Психологиялық прозаның поэтикасы. Ж.Аймауытов шығармаларындағы психологиялық сипат. М.Жұмабаев – «Шолпанның күнәсі». М.Әуезов шығармаларындағы психологизм табиғаты. Б.Майлин, Ә.Кекілбаев, Ә.Нұрпейісов, Ғ.Мүсірепов, А.Сүлейменов, Ә.Тарази шығармаларындағы психологизм мәселелері және т.б.

Г.Ж.Пірәлиеваның «XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеттануы» (2007) деп аталатын оқулығында XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеттану ғылымының кәсіби қалыптасуына өзіндік үлес қосқан Алаш зиялыларының тек әдебиетке қатысты ғылыми зерттеу еңбектері мен сын мақалаларын бүгінгі Тәуелсіздік кезең көзқарасы тұрғысынан талдайды. Мысалы, А.Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» (1926), Ш.Құдайбердіұлының «Тіршілік-жан туралы» (1919) (сын-пікір) рецензия мақаласы, «Үш анық», «Қазақ айнасы», «Мұсылмандық шарты», Ж.Аймауытұлының «Психология», «Жан жүйе және өнер тандау» (1926), М.Жұмабайұлының «Педагогика» (1922) атты еңбектерін қарастырған.

2010 жылы Г.Ж.Пірәлиеваның «Кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиеттануы мен сыны» атты библиографиялық көрсеткіші жарық көрді. Мұнда көркем әдебиет, әдебиеттану, әдебиет теориясы, фольклор, әдеби сын мәселелеріне қатысты ғылыми монографиялық еңбектер реті хронологиялық бірізділікпен берілген.

Бөлімнің бас ғылыми қызметкері Г.Ш.Елеукуенованың «Казахский художественный рассказ» (2008) атты монографиясы жарық көрді. Кітаптың негізгі тараулары «Ойлау мәдениеті және ұлттық көркем прозаның қалыптасуы»; «Қазақ әңгімесінің жанрлық өзгешелігі»; «Қазақ әңгімесінің композициялық мүмкіндіктері мен заңдылықтары»; «Стиль

– шағын прозаның көркемдік жүйесін анықтайтын тәсіл»; «Рухаңи мәдениет тілі» деп аталады. Монографияда қазіргі әдеби сынның өзекті мәселелері зерттелген.

Бөлімнің ғылыми қызметкерлері «Қажым Жұмалиев және қазіргі әдебиеттану ғылымының мәселелері» (2007) атты академик Қ.Жұмалиевтің туғанына 100 жыл толуына арналған республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағын дайындады (жауапты шығарушы Ұ.Еркінбаев). Жинақта әдебиет тарихы, сыны, теориясы саласындағы ізденістер қарастырылған.

Академик Зәки Ахметовтің 80 жылдығына орай ұйымдастырылған «Академик З.Ахметов және бүгінгі қазақ әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелері» (2008) атты ғылыми-теориялық конференция материалдары жарық көрді. Жауапты шығарушылары: Ұ.Еркінбаев, А.Т.Ойсылбай. Кітапта қазіргі әдебиеттанудың теориясы мен сыны, әдебиет тарихының өзекті мәселелері кеңінен қамтылған. Сонымен қатар бөлім қызметкерлері Ұ.Еркінбаев пен М.Өзімханның дайындауымен институттың халықаралық «IX Әуезов оқулары» (2010) ғылыми жинақ жарық көрді.

Тәуелсіздік кезеңінде қазақтың ұлттық сөз өнері теориясы жаңа бағытта әлемдік әдебиеттанудың аясында зерттелді. Филол.ғ.к. Ұ.Еркінбаевтың «Әдебиет танытқыштың» теориялық негізі» (2008) атты монографиясында Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқышы» әлемдік әдебиеттану ғылымының контекстінде зерттелді. Монографияда А.Байтұрсынұлының ғылыми-теориялық пайымдаулары Б.В.Томашевский, В.М.Жирмунский, В.Б.Шкловский, М.М.Бахтин, А.И.Белецкий, Г.О.Винокур, Ю.Н.Тынянов, Р.Якобсон, Г.Г.Гадамер және В.Кайзер, Цв.Тодоров, Р.Уэллек О.Уоррен тұжырымдарымен қатар қарастырылған. Негізгі тараулары: «Сөз өнерінің поэтикасы», «Шығарма сөз жүйесіндегі стилистикалық айшықтар тілі», «Қара сөз бен дарынды сөз жүйесі».

Қазіргі кезде Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімінің ғылыми бағыттары қазіргі ұлттық әдебиеттану ғылымының Тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби үдерісті (процесс), оның даму динамикасын, әдебиет тарихы дәуірлерін кезеңдеу мен жүйелеу сияқты күрделі теориялық мәселелерді зерттеумен айналысуда. Бүгінгі әлемдік постмодернистік, постструктуралдық ағымдағы ғылыми

енбектер кеністігін ескере отырып, компаративистикалық зерттеу әдістерінің қазіргі қазақ әдебиеттанудағы көріністері қарастырылады.

Бөлім зерттеулерінің кешенді ғылыми тұжырымдары қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының теориялық және методологиялық көкейкесті мәселелерін, салыстырмалы әдебиеттанудың, сондай-ақ поэтика, стиль және жанр табиғатын тану мен талдауға ғылыми негіз болады.

Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімі қазақ әдебиеттану ғылымында Тәуелсіздік идеясының ғылыми негізін айқындауда. Бөлімнің 2009-2011 жылдар аралығында жүргізіліп келе жатқан «Қазіргі әдебиет туралы ғылымда Тәуелсіздік идеясының зерттелуі» атты жобалық зерттеуі – қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымындағы Тәуелсіздік идеясының негізгі зерттелу принциптерін айқындауға бағытталған. Жобаның ғылыми жетекшісі филол.ғ.д., профессор А.С.Ісімақова.

Жобаның негізгі тараулары төмендегідей: I бөлім – «Қазақ әдебиеттану ғылымындағы Тәуелсіздік идеясының теориялық мәселелері»; II бөлім – «Әдебиет тарихындағы Тәуелсіздік идеясының зерттелуі»; III бөлім – «Әдебиеттану мен сындағы Тәуелсіздік идеясының зерттелуі».

Жоба тақырыбының өзектілігін айқындайтын тағы бір маңызды ғылыми фактор – Тәуелсіздік идеясын әлемдік әдебиеттанудың көркемдік құндылықтар контекстінде қарастыру. Қазіргі әлемдік гуманитарлық ойдың жетістіктері ескеріле отырып, қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы мен теориясы, әдебиет сыны, әдеби үдерістегі (процесс) Тәуелсіздік идеясының басты бағыттары ғылыми-теориялық тұрғыда айқындалған.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ көркем әдебиетінің, әдебиеттануының, тарихының, теориясы мен сынының даму заңдылықтары мен эстетикалық ерекшеліктері әлемдік классикалық филология негізінде Тәуелсіздік идеясы тұрғысынан жаңаша қарастырылады.

Бөлімде республикалық, алыс-жақын шетелдердегі ғылыми орталықтармен байланыс орнатылған. Бөлім меңгерушісі профессор А.С.Ісімақованың жетекшілігіндегі ғылыми ұжым Флоренция университеті, славистика секциясымен (жетекшісі проф. Анна Хан), Мәскеудегі А.М.Горький атындағы Әлем әдебиеті институтының әдебиет теориясы

бөлімімен (меңгерушісі, проф. Л.И.Сазонова) және Мәскеудегі Ресей Мемлекеттік гуманитарлық университеті (кафедра меңгерушісі, проф. А.П.Гринцер), Мәскеу Мемлекеттік университеті әдебиет теориясы және орыс әдебиеті кафедрасымен (деканы, проф. О.Клинг), Ф.М.Достоевский атындағы ғылыми орталығымен (директоры, проф. С.Т.Әшімбаева), Санкт-Петербургтағы А.С.Пушкин атындағы «Пушкин үйі» ғылыми орталығымен, Бішкектегі Ш.Айтматов атындағы Тіл және әдебиет институтымен (жетекшісі Кыргыз ҒА корр-мүшесі А.Акматалиев), РҒА СБ Филология институтымен (проф. И.В.Силантьев) және т.б. әлемдік деңгейдегі әдебиеттанушы, теоретик ғалымдармен шығармашылық тығыз байланыста жұмыс істеуде. Бұл өз кезегінде бөлім қызметкерлерінің кәсіби бәсекелестігіне де оң ықпалын тигізіп келеді.

Бөлім меңгерушілігіне профессор А.С.Ісімақова тағайындалғаннан бері қорғалған кандидаттық: Г.Ж.Пірәлиева (1993) Р.С.Имаханбетова (2006), Ұ.О.Еркінбаев (2007), А.Мұхамеджанова (2009), А.Т. Ойсылбай (2010) және докторлық диссертациялар: Г.Ж. Пірәлиева (2004), Г.Ш. Елеуқенова (2006), М.С. Оразбек (2007), А. Тенбаева (2010).

Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімінің қазіргі құрамы төмендегідей: филол.ғ.д., профессор А.С. Ісімақова, филол.ғ.д., профессор Г.Ж. Пірәлиева, филол.ғ.д., профессор Г.Ш. Елеуқенова, филол.ғ.к., ғылыми қызметкерлер А.Мұхамеджанова, филол.ғ.к., ғылыми қызметкер А.Т. Ойсылбай, кіші ғылыми қызметкерлер М.К. Әзімханов, Е. Әбікенұлы, Г.Б. Қошанбаева.

Айсулу Ойсылбай

ӘЛЕМ ӘДЕБИЕТІ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР БӨЛІМІ

Әлем әдебиеті және халықаралық байланыстар бөлімін ашу туралы М. О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты Ғылыми Кеңесінің 2001 жылдың желтоқсан айында өткен отырысында шешім қабылданды. Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізіп, халықаралық қатынастардың кеңейіп, тереңдеу түсуінің арқасында институттың құрылымы осындай жаңа бөлімге толығыуы заман талабы болатын. Кезінде әлемдік әдеби үдерістер жайында қазақстандық әдебиеттанушылардың еңбектері басылып шықпағандықтан, осы жаңа бөлімнің мақсаты – әлем әдебиеті жайлы жан–жақты зерттеу жүргізіп, қазақ оқырманына әлемдік әдеби үдерістің жаңа көрінісін беріп, қазақ әдебиетін сол үдерістің қатарына қосып, оны әлем әдебиетінің бір бөлігі етіп таныту.

Кез–келген тарихи дәуірде әр елдің әдебиетінің даму ерекшелігі әр түрлі болғаны белгілі, сол себепті қазіргі замандағы болып жатқан әлемдік әдеби үдерістерді, олардың өзара байланысу мен ықпалдасу мәселелерін баса назар аударып зерттеу қажет. Тәуелсіздік кезеңінде халықтар арасындағы қарым-қатынас нығайып, ұлттық әдеби байланыстар жаңа сатыға көтеріледі. Жаңа ашылған бөлімді алғаш басқарған филология ғылымдарының докторы, профессор М.Х. Маданова (2002-2006 жж.), кейіннен филология ғылымдарының докторы, профессор Ш.Р. Елеукенов (2007-2009 жж.), бүгінгі күні, 2010 жылдан бастап бөлімді филология ғылымдарының кандидаты С.В. Ананьева басқарып келеді.

Әлем әдебиеті және халықаралық байланыстар бөлімінің зерттеу жұмыстарының негізгі бағыттары: қазіргі заман әлем әдебиеті, қазіргі қазақстандық әлем әдебиеті, компаративистика, Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиетінің халықаралық байланыстары. Бөлімнің он жылдық ғылыми–зерттеу жұмысының нәтижесінде ұжымдық және жеке монографиялар, ғылыми жинақтар, мақалалар жинағы, халықаралық ғылыми конференциялар материалдары, библиографиялық көрсеткіштер және т.б. еңбектер жарық көрді. Алыс және жақын шетел мемлекеттерінің ғылыми орталықтарымен шығармашылық байланыстар орнатылып, өзара ынтымақтастық келісімдеріне қол қойылды.

2003-2005 жылдарға арналған «*Мировой художественный процесс и литература независимого Казахстана (1991-2001)*» іргелі зерттеу бағдарламасының нәтижесінде «Литература народов Казахстана» / Жауапты редактор С.А. Қасқабасов, шығарылымға жауапты С.В. Ананьева (Алматы: «Ғылым», 2004. - 352 б.) ұжымдық монографиясы жарық көрді. Ұлттық әдебиеттер мамандарының шақырылуымен талдап жинақталған ғылыми еңбек тәуелсіздік кезеңінде алғаш жарық көрді. Қазақстан әдебиеті әр қилы және өзінше бірегей. Орыс, ұйғыр, неміс, күрд, татар, корей және т.б. әдебиеттердің өзіндік шығармашылық бірлестігі республикамыздың қазіргі заман әдеби үдерістің ерен белгісі. Бұл еңбекте тарихи шындықтың өзгеруі есепке алына отырып, әдебиеттер дамуында ең маңызды, болашағы бар тенденциялар жинақталып, олардың негізгі даму сатылары, стильдік ізденістері, рухани бірлестігі, өзара әсер мен өзара бөлісу үдерістері және қазіргі әдеби үдерістердің негізгі тенденциялары айқындалды. Компаративистика жағынан бұл ұжымдық монография Қазақстандағы әдебиеттердің жаңа сатыдағы дамуын зерттеуге ауқымды дерек көзі. Кітаптың құрылымы: Кіріспесі (С.А. Қасқабасов, Б.Б. Мамраев), Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әдебиеті (Ш.Р. Елеукенов) Орыс әдебиеті (С.В. Ананьева, Т.В. Кривошапова), Ұйғыр әдебиеті (М.Х. Абдрахманов), Неміс әдебиеті (С.В. Ананьева, Е.И. Зейферд), Корей әдебиеті (Ян Вон Сик, С.В. Ананьева), Күрд әдебиеті (К. Мирзоев), Татар әдебиеті (Ф.Х. Фаткуллин, А.К. Тусупова), Қазақстанның орыс тілді жазушылары. Сыни әдеби естеліктер. (В.В. Бади-ков, Г.К. Бельгер), Қорытынды (С.А. Қасқабасов).

«Литература народов Казахстана» ұжымдық монографиясы («ҚарМУ Хабаршысы. Филология сериясы», «Еуразия») сынды ғылыми басылымдардың «Достық—Дружба», «Казахстанская правда», «Корё ильбо», «Наука и высшая школа Казахстана», «Простор», «Нива», «Книголюб», «Вопрос—ответ» және т.б. газет, журналдардың беттерінде он баға алды. Қазақстан көп ұлтты ел болғандықтан, жоғарыда айтылған еңбек осы ұлттарды біріктіру, әрі өзара сыйластыққа тәрбиелейтін әдеби құндылық болып табылады.

«Очерки по мировой литературе рубежа XX—XXI столетий» / Жауапты редактор М.Х. Маданова, шығарылымға жауапты С.В. Ананьева (Алматы: ҚР БҒМ М.О. Әуезов атын-

дағы әдебиет және өнер институты, 2006 – 376 б.) жана ақпараттық ресурстардың қолданылуымен Азия мен Батыс және Шығыс Еуропаның ұлттық әдебиеттерді топтастырған ғылыми-көпшілік еңбек: Аталмыш еңбекте чехтың (Любомир Махала), түріктің (Мехмет Торенек), үндінің (Индра Нат Чаудхури), француздың (М.Х. Маданова), арабтың (Г.Е. Надирова) гректің (С.В. Ананьева), немістің (Е. И. Зейферт) латын америкасының (С.М. Алтынабаева), италияның (А.К. Машақова), ағылшынның (А.К. Тусупова) жапонның (А.Е. Ментебаева) және орыстың (Н.К. Сарсекеева) ұлттық әдебиеттерінің жарқын үлгілеріне әрі тақырыптық және жанрлық ерекшеліктеріне шолу жасалып, әйгілі қаламгерлердің үздік прозалық, поэзиялық шығармаларына талдау жасалады.

Жапон әдебиетін таныстыратын бөлімі үшін Жапонияның Қазақстан Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі Сигэо Нацуи өзінің үлкен алғысын білдіріп, ресми хатында: «Қазақстандық филологтар жапон қаламгерлерінің шығармашылығын зерттеп талдауы керемет жағдай екен», - деп атап өтті.

Қазақстандағы қазақ, орыс, неміс жазушыларының ізденістерінің салыстырмалы аспектіде Г. Бельгердің көпқырлы көркем әдеби шығармашылығы (проза, публицистика, аудармалар) Светлана Ананьева мен Лариса Бабкинаның «Творчество Герольда Бельгера в контексте современного литературного процесса» / Жауапты редактор Б.Б. Мамраев (Алматы: «Школа XXI века» компьютерлік баспа орталығы, 2004. -199 б.) атты еңбекке түрткі болды. Г. Бельгердің Еуразиялық ділі көп мәдениеттіліктің қазақстандық нұсқасын жасауда Батыс пен Шығыстың мәдени бағыттар ағымдарын байланыстырады. Еңбекте аудармашы, публицисттің шығармашылығының өзіндік ерекшеліктері көрсетіліп, оның прозалық шығармаларындағы басты тақырыптары мен өзекті мәселелері, оның ұлттық әлемге қарасты көркем бейнелерді ашу тәсілдері зерттеліп талданды. (Қуғын сүргін, соғыстар, соғыстан кейінгі жылдар) осы тақырыптарының барлығы Г. Бельгердің өзіндік бірегей, қайталанбас прозасында көрініс тапқан. Жазушы өзінің уақыт қойнауына бағынбайтын, ғасырлар тоғысындағы шығармашылық жолын әлі де жалғастыруда.

Светлана Ананьева мен Лариса Бабкинаның «Творчество Герольда Бельгера в контексте современного литературного процесса» кітабының тұсау кесері Алматыдағы Неміс үйінде

өткізілді. Кітаптің тұсау кесері туралы ақпарат пен пікірлер, лебіздер «Книголюб» альманахы мен «Наука и высшая школа Казахстана» газет беттерінде, Мәскеу университетінің «Вестник» журналында жарық көрді.

Ш. Айтматовтың туғанына 75 жыл толуына байланысты «Чингиз Айтматов и литература Казахстана» / Жауапты редактор С. А. Қасқабасов, құрастырғандар С.М Алтыбаева, А.К. Машакова (Алматы: «ДОИВА Братство» компьютерлік баспа орталығы, 2003. -108 б.) атты мақалалар жинағы жарық көрді. Жинаққа кірген әйгілі әдебиеттанушылар мен сыншылардың мақалаларында Ш. Айтматовтың шығармашылығы жан-жақты талданды. Ш. Айтматов, М. Әуезов, Ю. Домбровский, А. Нұрпейсова, Т. Пулатова, М. Смашко, Г. Бельгер, М. Пак шығармашылықтары арасында өзіндік параллель жүргізіліп салыстырылды. Ш. Айтматовтың шығармашылығына деген шетел сыншыларының пікірімен, оның поэтикалық анызына аса мән беріліп, аудармаларындағы ұлттық нақыш пен құндылықтардың берілуі зерттелді.

М.Х. Маданованың «Введение в сравнительное литературоведение» / Жауапты редактор С.А. Қасқабасов (Алматы: «ДОИВА – Братство» компьютерлік баспа орталығы, 2003. - 252 б.) атты оқу құралы Орталық Азия (CASSA) оқытушыларды қолдау Ассоциациясының қолдауымен баспадан шыққан. «Азаматтық білім беру» жобасының ашық мүшайрасының жүлдегері. Еңбекте салыстырмалы әдебиеттанудың теоретико-методологиялық оқудың негіздері, ғылымның негізгі категориялары мен ұғымдары ашылды және Қазақстан мен шетелдегі компаративистиканың қысқаша тарихы берілді. Басты назар әдебиет аралық және типологиялық қатынастарға, көркем аудармаға, саяхат әдебиетіне, әдебиет пен киноның өзара әрекеттесуіне аударылды.

Хронологиялық аспектіде әдебиеттер байланысы мәселелері бойынша бай фактілі материал А.К. Тусупованың «Казахско-англо-американские связи» / Жауапты редактор С.А. Қасқабасов (Алматы: ҚР БҒМ М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты, 2003 – 203 б.) еңбегінде жинақталған. Еңбекте қазақ халқының дәстүрін, өнері мен өдет-ғұрпын айқындайтын көркем аударманың тарихы көрініс тауып, жол естеліктері, күнделіктер, саяхатшылардың очерктері талданған. Монографияда Орталық Азия мен Қазақстанның мәдениетін зерттейтін орталықтар қызметтері және өлем

классикалық шығармаларының қазақ тіліне аударылу тарихы туралы мәліметтер келтірілген. Монография «Книголюб», «Простор» сынды республикалық журналдардың беттерінен он лебіздер тапты.

Пушкин жайлы мемуарлық әдебиетінде кеңістік пен уақыт мәселелері С.В. Ананьеваның «Время – Пространство – Автор. Приём автобиографизма и пространственно–временная организация художественного текста» (Алматы: ҚР БҒМ М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты, 2003 - 110 б.) Ф.М. Достоевский шығармашылығы А.С. Пушкиннің шығармаларымен салыстырмалы түрде зерттелді. Соңғы бөлімде Ф.М. Достоевский мен П. Коэльо шығармаларындағы кейіпкерлердің ортақ, яғни екі дүниеге де лайық тұстары табылды. Еңбек қосымша басылыммен «Голоса Сибири» (Кемерево, 2007-2008) альманахының төртінші–алтыншы шығарылымдарда шықты.

XX–XXI ғасыр тоғысындағы Қазақстан әдебиеті мен өнерінің Ресей, Франция, АҚШ, Түркия және т.б. елдердің ғалымдарымен байланыстардың ұлғаюы туралы С.В. Ананьеваның «Встречи, которые выбрали нас» (Алматы: «Школа XXI века» компьютерлік баспа орталығы, 2004. - 474 б.) мақалалар жинағында жинақталған. Басылымға М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының Ғылыми кеңесінің отырысынан мәлімдемелер, мақалалар, ақпараттар, оған қоса («Қозы–Қорпеш Баян Сұлу» эпосының 1500 жылдығына, «Манас» эпосының 1000 жылдығына, А.С. Пушкин туғанына 200 жыл, Абай мен Жамбыл 150 жылдығына, М. Әуезов пен С. Мұқановтың 100 жылдығына) арнап өткізілген ғылыми конференциялардың материалдары және («Простор», «Евразия», «АМАНАТ», «Мысль», «Нива», «Известия МОН РК серия филологическая», «Вестник МОН РК», «Казахстанская правда», «Наука Казахстана», «Книголюб», «Вечерний Алматы», «Новое поколение», «Экспресс К», «Deutsche Allgemeine Zeitung», «Музыкальная газета» және т.б.) алдыңғы қатарлы журналдар мен газеттерде атакты әдебиет және мәдениет қайраткерлерінің берген сұхбаттары, кітаптарға, монографияларға жазған пікірлері кірді. Материал: Сұхбаттар; Конференциялар; Мақалалар, ақпараттар, хабарламалар; Пікірлер; Мемуар тарауларына бөлінген.

С.В. Ананьеваның кітаптары республикалық («Евразия», «Книголюб»), ресейлік («Голоса Сибири», «Наша газета»,

Кемерово) және еуропалық баспасөзде («Kitej-grad») жақсы бағаға ие болды.

«Международные связи казахской литературы» сериясында Халықаралық Абай клубымен бірлесіп шығарған «Мир Абая» / Жауапты шығарушы М.Х. Маданова, құрастырушылар М.Х. Маданова, А.Қ. Машақова (Алматы: МКА, 2004. – 168 б.), «Мир Ауэзова» / Жауапты шығарушы М.Х. Маданова, құрастырушылар М.Х. Маданова, А.Қ. Машақова, Д.А. Құнаев, М. Салқынбаев (Алматы: МКА, 2004. – 212 б.), «Мир Нурпеисова» / Жауапты шығарушы А.Қ. Машақова, құрастырушылар М.Х. Маданова, А.Қ. Машақова (Алматы: МКА, 2006. – 164 б.) жинақтары жарық көрді. «Мир Абая» кітабы ағылшын, хинди, чех, венгер, неміс, француз, қытай, түрік, монғол тілдеріндегі жарияланымдардан тұрады. Мақалалардың авторлары Ж. Буйон, Ж. Расль, Р. Дор, А. Фишлер, А. Беннигсен, Ш.Л. Келькежей, Т. Виннер және т.б. «Мир Ауэзова» кітабына ағылшын, француз, хинди, парсы, грек, қытай, араб және түрік тілдеріндегі алпыс пікірлер енді. Л. Арагон, Ж. Буйон, А. Гатти, А. Фишлер, К. Пужоль, Р. Дор, Т. Виннер және басқалары қазақ прозаигінің бай палитрасын ерекше ашып берді. «Мир Нурпеисова» кітабына бүгінгі қазақ жазушысының шығармасына жазылған Ж. Буйонның, Т. Таденның, П. Кирхнердің, Л. Петерстің, В. Нойберттің, О. Шуберттің, Э. Тиленның, У. Браунның, Г. Циглердің, К. Обермюллердің, Л. Кошуттың, Р. Кейфердің, К. Одежанның, Л. Денидің, Л. Арагонның, А. Стилдің, А. Филипптің және тағы басқа Белгия, Болгария, Германия, Испания, Қытай, Люксембург, Словакия және Францияның өдебиеттанушылары мен сыншыларының сын пікірлері, пікірлері енді.

Францияның ақындары және прозаиктерінің шығармалары М.Д.Хамитованың «Современная французская литература» (Алматы, 2004) библиографиялық көрсеткішінде берілген. Қазақ жазушылары мен ақындарының шығармалары, 2001 жылғы ғылыми жарияланымдар А.Т.Қалиасқарованың «Казахская литература. 2001 год» (Алматы, 2004) библиографиялық көрсеткішіне енгізілді.

2003-2004 жылдары М.Х.Маданова және А.Қ.Машақова «Қыз Жібек» эпосын ЮНЕСКО мұрасының ауызша, материалды емес, теңдесі жоқ III-ші Прокламациясына енгізу жобасын іске асыру мақсатында еңбек етті.

2004 жылы Нью-Делиде өткен ауызша, материалды емес мұраны сақтап қалу Конвенциясын тарату бойынша ұйымдастырылған ЮНЕСКО семинарында М.Х.Маданова Қазақстан Республикасында фольклордың және ауызша мұра сақтап қалу шараларының қазіргі жағдайы туралы Ұлттық есеп берді. Никос Казандзакистың достар Халықаралық Қоғамының қазақстандық секциясы құрылды (пәтер-штабы Женева қ., Швейцария). 2005 жылы М.Х. Маданова Қоғамның координациондық комитетінің мәжілісіне қатысты (Афина, Греция). АҚШ, Иран, Англия, Үндістан, Румыния, Франция, Канада елшіліктері арқылы шетелдік кітапханаларға қазақ әдебиетінің тарихы бойынша кітаптарды тарату акциясын өткізді.

«Международные и литературные связи суверенного Казахстана»» (2006-2008) атты ғылыми тақырыпты зерттеу нәтижесінде бөлім қызметкерлері алыс және жақын шетел әдебиеттанушыларының қатысуымен екі ұжымдық монографияны жариялады.

ҚР ҒБМ М.О.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты және Ресей Ғылым Академиясы А.М.Горький атындағы Әлем әдебиеті институты даярлаған «Литературно-художественный диалог» / Жауапты редактор С.В.Ананьева (Алматы, 2008. - 214 б.) ұжымдық монографияда жалпыәлемдік әдеби үдерістердегі интегративті тенденциялар бейнеленді. Қазақстан әдебиеттанушылары (Ш.Р.Елеукенов, Г.Бельгер, Б.Б. Мамраев, М.Х. Маданова, С.В.Ананьева, А.К. Машакова, А.К.Тусупова, А.Е. Ментебаева), Ресейдің (К.К.Сұлтанов), Румынияның (Л.Которча) және Молдованың (М.Метляева) Шығыс пен Батыстың диалогы айқындалатын ұлттық әдеби үдерісті әлемдік әдеби үдерістің бөлігі деп көрсетті.

Монография бөлімдерінің авторлары әртүрлі әдеби – «археологиялық» құралдарды қолданған (Е.Зейферт), Б. Мамраев (Алматы), орыс контекстінде қазақ әдебиетіндегі романтизм және символизм туралы тұжырымдағанда - көркем системаны қолданады. К.Сұлтанов (Мәскеу) Кавказдың әдеби рецепциясын ұғынуда – мәтіннің тематикалық аспектілерін, С.Ананьева (Алматы) қазақстандық Пушкиниананы жанадан қарастырғанда (Н.Раевский, К.Гайваровский және басқалары) – мемуарлар, хаттар, күнделік. А.Машакова (Алматы) шетелде Абай шығармашылық мұрасын қабыл-

дануын зерттегенде – библиографиялық деректер. Монографияда жана әдеби үдеріс өткен дәуірлер жетістіктерінің мұра иесі екені көрсетілген. Кітаптағы негізгі зерттеу объектісі – басқа мәдениеттермен мәңгілік диалог құрып өмір сүретін қазақ әдеби мәтіні. Диалогтілік ұлттық мәдениеттердің ішкі қасиеті тұрғысынан әдеби үдерістерге халықаралық сипат береді. Мәдениеттердің диалогы арқылы бүгінгі салыстырмалы ізденістердің жанаруы жүзеге асады.

«Әдеби-көркем диалог» республикалық баспасөз беттерінде («Простор», «Казахстанская правда», «Deutsche Allgemeine Zeitung»), ресейлік басылымдарда (журнал «Знамя», альманах «Голоса Сибири», Кемерово) және Е. Зейферттің «Ловец смыслов, или культурные слои» (Мәскеу, 2010. – 270 б.) атты сын кітабында оң бағаға ие болды.

Бөлімнің ғылыми қызметкерлері «История казахской литературы периода Независимости» / Жауапты редактор Ш.Р.Елеуқенов (Алматы: Қаз Ақпарат, 2006) кітабының оныншы томын даярлауға белсене қатысты. Оныншы томда Ш.Р. Елеуқеновтың Тәуелсіздік кезіндегі қазақ әдебиеті туралы (Кіріспе, Алғысөз, Роман, Повесть), Б.Б.Мамраев және С.В. Ананьеваның «Литература народов Казахстана», М.Х. Маданованың «Международные связи казахской литературы» бөлімдері жарияланды.

Институттың алдыңғы қатарлы қызметкерлерінің жақын және алыс шетелдегі белгілі ғалым-әдебиеттанушыларымен, жазушыларымен, әдеби сыншыларымен және мәдениет қайраткерлерімен үшінші мыңжылдықтың басында жан-жақты ғылыми және шығармашылық қатынастары С.В. Ананьеваның «Международное сотрудничество Института литературы и искусства им. М.О. Ауезова» / Жауапты редактор Г.Т. Жұмасейтова (Алматы: ҚР ҒБМ М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2006. – 186 б.) кітабында жинақталды. Кітап екі бөлімнен тұрады: «Встречи в Институте литературы и искусства им. М.О. Ауезова», және «Совместные конференции и издания». Институттың халықаралық ғылыми және шығармашылық байланыстары түрлі формалармен және кең географиясымен ерекшеленеді: Франция, Ресей, АҚШ, Италия, Түркия, Испания, Германия, Венгрия, Корея, Үндістан, Египет, Өзбекстан, Украина, Қырғызстан.

Ш.Р. Елеуқенов «Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде. 1991-2001» (Алматы: Алатау, 2006), «Тәуелсіздік биігінен»

(Алматы: 2007) кітаптарында Қазақстанның дамуындағы бірінші онжылдықта жарық көрген басылымдарды бөле отырып, Қазақстандағы әдеби үдерістердің жалпы бейнесін талдаумен бірге, демократиялық өзгерістер және тәуелсіздік дәуірі ұстанымынан қазақстандық қоғамының өміріндегі жаңа құбылыстар бейнеленген ұлттық проза шығармалары да талданды. ҚР Мәдениет және ақпарат Министірлігі Ақпарат және архивтер комитетінің «Издание социально важных видов литературы» бағдарламасы бойынша қазақ классикалық және бүгінгі көркем әдебиеттің өзекті мәселелері туралы сұқбаттары, баяндамалары, эссе, мақалалары енген Ш.Р. Елеукуеновтың «Казахская литература: новое прочтение» (Алматы: Алатау, 2007) жинағы жарық көрді. Ш.Р. Елеукуеновтың кітабына жазылған пікірлер «Казахстанская правда», «Простор», «Керуен» және т.б. басылымдарда жарияланды.

ҚР ҒБМ М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты Әлем әдебиеті және халықаралық байланыстар бөлімінің «Международные связи казахской литературы в период Независимости» / Жауапты редактор Ш.Р.Елеукуенов, шығылуына жауапты С.В.Ананьева (Алматы: ИД «Жібек жолы», 2008. - 464 б.) монографиясының беттерінде Қазақ әдебиетінің алыс және жақын шетелдік елдермен халықаралық сипаты туралы жазылған. Оның өзектілігі интеграциялық үдерістердің ұлғаюына қарай, Қазақстан мен алыс және жақын шетелдік елдермен гуманитарлық және мәдени ынтымақтастықтың өсуіне байланысты. Монографияда мүлдем жаңа кезең — қазақ әдебиетінің алыс және жақын шетелдік елдермен халықаралық байланыстары белсенділеніп жаңа деңгейге шыққан, біздің мемлекет тарихындағы Тәуелсіздік кезеңі бейнеленген.

Омск, Барнаул университетінің, РҒА А.М. Горький атындағы Әлем әдебиеті институтының ғалымдары, Германия, Украина, Белорусия елдерінің әдебиеттанушылары мен баспагерлері кітапқа жоғарғы баға берді. Беларусь республикасындағы Қазақстан Елшілігі және Беларусь мемлекеттік мәдениет және өнер университеті ұйымдастырған және «Казахстан — Беларусь: опыт гуманитарного сотрудничества и сохранения межнациональной стабильности» (Минск, қазан 2009 ж.) ІІ-ші Қазақстан-Белорусь әдебиеттанушылар форумы және «Диалог культур и литератур» ресейлік жазушылар Одағының Аймақаралық мәдени ағартушылық жо-

басы аясында тұсау кесері болды (Кемерово, мамыр 2009 ж.). «Литературная газета» (Мәскеу), «Вестник Барнаульского университета», «Голоса Сибири» альманахында, «Ақиқат» және «Простор» журналдарында осы кітапқа жазылған пікірлер жарық көрді.

«Международные связи казахской литературы в период независимости» атты ұжымдық монографияның мақалалары теориялық-жалпылау және тарихнамалық сипатта немесе нақты бір материалды алған және шығармаларды салыстырмалы жүйеде қарастыруға арналған.

Қазақстан және Ресей басылымдарында («Жұлдыз», «Простор», «Голоса Сибири», Кемерово; «Страна Озарение», Новокузнецк; «Святоотеческие традиции русской литературы», Омск; Мәскеу, Астрахань, Минскіде өткен ғылыми конференциялар жинағы) зерттеу нәтижелері әр түрлі көлемде жарияланды. Бөлім РФА А.М.Горький атындағы Әлем әдебиеті институтымен Германиядағы, баспагер, аудармашы Л.Кошутпен, Бухаресттегі Ф.М.Достоевский шығармашылығын зерттеу Орталығымен және Яссы қаласындағы университетпен (Румыния), көптеген ресейлік басылымдармен, Түркиядағы белгілі оқу орталықтарымен (Университет Ризе Ризе қ.; Эгей университетінің түркология ғылыми-зерттеу институты; Фатих университеті және т.б.) жақсы ғылыми байланыстар қалыптасты.

Филология ғылымының докторы, профессор Ш.Р.Елеу-кеновтың бөлімдері М.Әуезов және А. Нұрпейсовтың шығармашылығы Ресей және ТМД елдерінің әдебиеттануы мен сынының қабылдануына арналған. Филология ғылымының докторы, профессор Б.Б.Мамраев және филология ғылым кандидаты, профессор С.В.Ананьеваның бөлімі қазақ-орыс әдеби байланыстарды жинақтайды. Филология ғылымының кандидаты А.Қ.Машақова қазақ әдебиетін көпке танымал қылу мақсатындағы ЮНЕСКО-ның ролі, шетелдік Шығыс әдебиеттанушылар зерттеулеріндегі қазақ әдебиет классиктерінің шығармашылығы және А. Нұрпейсовтың шетел сыншыларының пікірлері туралы жазды. Филология ғылымдарының кандидаты А.Е. Ментебаева Қазақстандағы салыстырмалы әдебиеттану туралы бөлімді даярлады. Филология ғылымының кандидаты Тусупова – Б.Канәпьянов, Б.Кенжеев және А.Кодардың поэтикалық шығармаларының аудармалары туралы баяндады. С.В.Ананьеваның «Қазақско

— украинские литературные связи» және «Казахско-белорусские литературные связи» келесі композиция бойынша құрылды: Украин және Беларусь баспаларындағы Қазақстан тақырыбының бейнеленуі; қазақ әдебиетіндегі славяндық тақырыптардың бейнеленуі; біздің елдер арасындағы ғылыми байланыстар. Ұжымдық монографияның мақалаларында қазақ, орыс, украин, және белорусь әдебиеттерінің өзара бірігіп істер атқаруы, XX ғасыр және — XXI ғасырдың басындағы соңғы он жылдықтағы нақты байланыстары қарастырылды. Монография авторларының ойы бойынша, бүгінгі тарихи-мәдени дамудың негізгі факторы болып біздегі ұлттық әдебиеттің мәдениеттер арасындағы диалогқа талпынуы, әр түрлі этномәдени интенция мен әсерді синтездеу және өзара бірігіп істер атқаруы жатады. Қазақстан әдебиеті жаңа социомәдени шындыққа үйрену барысында Батыс және Шығыс елдер әдебиетімен өзінің байланыстарын нығайтуда.

2009-2011 ж. ж. іргелі зерттеу бағдарламасы бойынша бөлім *«Мировой литературный процесс и казахская литература в зарубежной литературной критике (1991-2011)»* тақырыбы бойынша зерттеу жұмысын аяқтау барысында. «Новейшая зарубежная литература» / Жауапты редактор С.А. Қасқабасов, жауапты шығарушы С.В. Ананьева (Алматы: ИД «Жібек жолы», 2010. — 584 б.) ұжымдық монография әдебиеттанудың психоанализбен, философиямен, социологиямен, антропологиямен қосылуы; герменевтикалық рефлексияның жаңа деңгейге көшуі; кейіпкер арқылы «нарративті ұйқастықты» елестетуі; қатерлі дискурсивті күш ретінде «бірінші өздік» баяндауды көтермелеу және т.б. соңғы жылдардағы әлем әдебиеттануындағы негізгі тенденциялар деп көрсеткен ҚР ҰҒА академигі С.А.Қасқабасовтың Алғысөзінен басталады. XX-XXI ғасырлар тоғысында көптеген дүние жүзі елдерінде әдебиет пен әдебиеттанудың әрі қарай даму жолдарын болжау және жалпылауға қызығушылықтың белсенді артуы заңды еді. Ұжымдық монографияға алыс шетелдер әдебиеттері туралы мақалалар енді: немістің (К. Юргенсен, Гёттинген, Германия), француздың (Н. Пахсарьян, Мәскеу), румынның (Л. Которча, Б. Крецу, Яссы, Румыния), испанның (А. Машакова, Алматы), болгардың (П. Антоф, София, Болгария), корейдің (Г. Ким, Алматы), ағылшынның (Н. Левитская, Мәскеу), словактың (И. Тараненкова, Л. Сомолайова, Братислава, Словакия), американың (А. Тусупова, Ал-

маты), египедтің (А. Бисенкулов, Алматы). Орыс әдебиеті А.И. Чагин (Мәскеу) және Б.Б. Мамраев, Л.Н. Демченко (Өскемен) бөлімдерінде берілген. Қазіргі өдебиеттер жағдайы және ТМД елдер әдебиетіндегі негізгі тенденцияларға қырғыз (Ш.Р. Елеукенов, Алматы), украин (С.В. Ананьева, Алматы), молдаван (М. Метляева, Кишинёв) және азербайджан (Т. Джафаров, Баку) өдебиеттері туралы мақалалар арналған.

Кітапта жана ғасырдың бірінші он жылдығындағы өдеби нәтижелері, ұлттық өдебиеттердің өзін сипаттайтын көріністері берілген.

А.С.Пушкиннің 210 жыл толуына С.В.Ананьеваның «Казахстанская Пушкиниана» / Жауапты редактор С.А. Қасқабасов (Алматы: ИД «Жібек жолы», 2009. – 210 б.) және А.Т.Қалиаскарованың қазақ және орыс тілінде «Исследование наследия Пушкина в литературоведении Казахстана» (Алматы, 2009. – 184 б.) библиографиялық көрсеткіші арналды. Көрсеткіш бүгінгі кезде А.С.Пушкин мұрасын зерттеудегі ғылыми мақалалар, көркем шығармалар және еңбектердің ең толығырақ жинағы болып келеді. Қазақстандағыдай ТМД елдерінің еш бірінде Пушкиниана бұндай жарқырап дами алмады. «Казахстанская Пушкиниана» монографиясында С.В. Ананьева қазақстандық пушкиншылардың әлемдік Пушкинианаға енгізген үлесін жинақтады, ақынның шығармашылығы және өмірі туралы күрделі зерттеулер, (Н. Раевский, Г. Бельгер, С. Абдрахманов, Н. Щербанов, Е. Гусяров, О. Видова және басқалары) Пушкин поэзиясын қазақ тіліне аудару туралы (И. Жансүгіров және т.б.) және қазақстандық Пушкиниана туралы шығармалар әңгіме болып отыр. Кітаптың екінші тарауына А.С.Пушкиннің шығармашылығына және соңғы он жылдағы қазақ-орыс мәдени ынтымақтастығына арналған Халықаралық ғылыми конференциялар туралы мақалалар және автордың отандық, ресейлік және шетелдік басылымдарындағы библиографиясы енді.

Көп қилы және әр түрлі жанрлы Қазақстандық Пушкиниана Ресей және әлем контекстінде жаңа жаңалықтар ашып, оқушыға Пушкиннің дәуіріне жақындауға мүмкіндік туғызып, дуэль құпиясы мен жұмбағын шешуін тырысуға мүмкіндік береді. Оның тұсаукесерлері Қазақстан жазушылар Одағында (маусым 2010), «Страны СНГ и Балтии: единое межкультурное пространство» (Мәскеу, Ресей аудармашылар Одағы, мамыр 2010) семинарында және Астана қ.

2011 жылдың 6 маусым күні тұңғыш рет Қазақстандағы М.В.Ломоносов атындағы ММУ филиалымен бірге Ресейлік ғылым және мәдениет орталығында (директор – Б.П.Калиныч) дүние жүзі А.С.Пушкиннің туған күніне арнап өткізіп жатқан Бірыңғай орыс тілінің бір күніне арналған «Русский язык в мире: от Пушкина до наших дней» дөңгелек үтел аясында тұсау кесері болып өтті. Іс-шараға Қазақстан Республикасындағы Ресей Федерациясы Елшілігінің Кеңесшісі А.Н.Травин, шетелдегі отандастар және халықаралық гуманитарлық ынтымақтастық (Мәскеу) және т.б. бойынша тәуелсіз мемлекеттердің Ынтымақтастық істері бойынша Федеральды агенттіктің орыс тілді қолдауы және жастар бағдарламасын, білімберуді басқару төрағасы Л.А.Гамза қатысты. Тұсаукесер туралы ақпарат «Казахстанская правда», «Республика.kz», «Вечерняя Астана» беттерінде жарияланған болатын. «Казахстанская Пушкиниана» кітабына пікірлер «Ақиқат» журналында, «Казахстанская правда» газетінде, «Голоса Сибири» альманахында, Балтық және ТМД елдерінің аудармашылар Одағы сайтында <http://www.twunion.org/ru/about.htm> жарияланды.

С.В. Ананьеваның «Русская проза Казахстана. Последняя четверть XX века – первое десятилетие XXI века» / Жауапты редактор Б.Б. Мамраев (Алматы: ИД «Жібек жолы», 2010. – 352 б.) монографиясында республиканың мультимәдени ортасы жалпы әдеби үдерістің бір бөлігі және Қазақстанның рухани атмосферасында күрделі әсерін тигізіп отырған дара шығармашылық феномен ретінде Қазақстанның орыс прозасы зерттелді. Оның даму суреті республиканың ұлттық әдебиеттер диалогы және ғасырлар тоғысы дәуіріндегі бірыңғай мәдени кеністік аспектіде берілді. Автордың көзімен бүгінгі әдеби үдеріске еуразиялық мотив, Отан концепті және тарихи естелік, саяси репрессия тақырыбы, әр түрлі жанрлы Қазақстандық Пушкиниана, жеке адам тағдырымен ұштасқан дәуірді философиялық ұғыну жатады. Әдеби материалды комплексті түрде зерттеу Қазақстанның орыс прозасындағы жанрлық жүйе өзгерістерін байқауға, оның дамуындағы кейбір негізгі тенденцияларды, қайта құру дәуірінен кейінгі әдебиет мәселелерімен жаңа тақырыптарды айқындауға, ғасырлар тоғысындағы Қазақстан орыс әдебиетінің және XX ғасырдың бірінші он жылдығының ерекшелігін көруге мүмкіндік береді. Кітапқа рецензия әр

апталық «Литература и мастацтво» (Минск, Беларусь) беттерінде жарияланды.

ҚР ҒБМ М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының орыс, қазақ және ағылшын тілінде вев-сайт даярланды.

Халықаралық ынтымақтастық бірнеше бағытта дамып келеді: шетелдік баспалардағы жариялымдар, шетелдік ғалымдардың ғылыми мақалаларының біздің журналдар мен ғылыми жинақтардағы жариялануы, бірігіп конференциялар өткізу, ұжымдық монографияларды шығару және т.б. «Сибирь – Қазақстан» атты әдейі тарауы ашылған «Голоса Сибири» (Кемерово) ресейлік көркем-әдеби альманахпен көп жылдан бері шығармашылық байланыс жалғасып келеді. Альманахты құрастырушылардың талабы бойынша редколлегияға С.А. Қасқабасов, С.В. Ананьева ұсынылды.

2009 жылы «Классика литератур СНГ» атты сериясында Қазақстан әдеби мұрасына арналған «Льется песня под домбру» («Художественная литература» баспасы, Мәскеу) атты томын шығару жобасын ТМД-ға қатысушылар – мемлекеттер гуманитарлық ынтымақтастығының Халықаралық қорымен бірлескен еңбегі іске асты. Ғылыми жобаның жетекшісі және «Немеркнушее слово» кіріспе сөздің авторы ҚР ҒБМ М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры, ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымының докторы, профессор С.А.Қасқабасов. Түсініктер мен түсіндірме сөздіктің авторлары Институттың аға ғылыми қызметкері, филология ғылымының кандидаты А.Қ. Машақова және С.В. Ананьева. 2010 жылы ҚР ҰҒА академигі С.А.Қасқабасовтың Алғысөзімен «Небосвод над моей головой» атты кітаптың екінші томы жарық көрді. Ғылыми түсініктердің авторы С.Корабай. «Художественная литература» баспасында С.А. Қасқабасовтың «Золотая жила» (Мәскеу, 2010) кітабы жарияланды. ТМД елдерінің әдеби ескерткіштері және фольклор «Под парусом вечного неба» («Sailing under eternal skies Monuments of Folklore and Literature of the CIS Countries») Ғылыми академиясы және ТМД ұлттық ғылыми академия институттарының көмегімен жарияланды. Жоба жетекшісі – Ресей әдебиет Академиясының академигі Г.В.Пряхин. «Художественная литература» баспасы ҚР ҒБМ М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына және академик С.А. Қасқабасовқа мәтіндерді даярлап, томды жинақтауға қатысканы үшін алғысын білдірді.

Қазақстан, Египет, Түркия, Қытай, Өзбекстан, Ресейдің алдыңғы қатарлы музыкатанушылары, әдебиеттанушылары, және фольклоршы-мәтіншілері қатысқан РҒА А.М. Горький атындағы ӘӘИ-мен бірлесе «Духовное наследие и современная культура: текстология, освоение и изучение» (2005 ж.) халықаралық симпозиум өтті. Ресейдегі Абай Жылы және Қазақстанда Пушкин жылы аясында «Пушкин – Абай и казахская литература» (2006 ж.) ғылыми конференция өткізілді. Конференция жұмысына Ресей, Өзбекстан және Қазақстан әдебиеттанушылары қатысты. Алматыдағы Ресей Федерациясының Консулы, Ресейшетелынтымақтастық өкілі В.Т. Селиванов сөз сөйледі.

Бөлімнің алдыңғы қатарлы ғалымдарының Ресей Федерациясының Халықаралық симпозиумдары мен конференцияларына қатысуы белсенді түрде артып келеді: Ресей және Батыс мәдениет диалогы (Мәскеу: М.В. Ломоносов атындағы МҰУ, 2003-2005), Қазіргі контекстегі әдебиет (Челябинск: ЧМПУ, 2005), Әдеби білімберу мәселелері (Екатеринбург: ЕМПУ, 2005), Мәдениеттегі өнерлі адам феномені (Мәскеу, М.В. Ломоносов атындағы МҰУ, 2005), Тіл және мәдениет (Мәскеу, 2004-2011), Орыс әдебиетіндегі отандық дәстүрлер (Омск, 2005), Бірінші Ломидзевтік оқулар (Мәскеу, РҒА Горький атындағы ӘӘИ, 2005), Балтық және ТМД елдеріндегі орыс тілі. РҒА ортақ жинағына (Мәскеу, 2006), Ғылым бүгінгі аударма туралы (М.В.Ломоносов атындағы МҰУ Аудармашылық жоғарғы мектебі, 2006), Ұлттық әдебиеттер тарихын зерттеу мәселелері. Теория. Методология. Бүгінгі аспектілер (РҒА А.М. Горький атындағы ӘӘИ, 2007), Көркем шығармалардағы дүниенің суреті (Астрахань, АМУ, 2008), Ф.М. Достоевский Мәдениет диалогында (Коломна-Зарайск-Даровое, 2009), Әлем контекстіндегі Ф.М. Достоевскийдің шығармашылығы (Мәскеу-Покровское, 2009), Фольклоршылардың Екінші бүкілресейлік конгресі (Мәскеу-Ершово, РМОФО), Көркем шығармаларды талдау және мағнасын түсіндіру (Астрахань, 2010), Балтық және ТМД елдері: бірыңғай мәдениаралық кеңістік (Мәскеу, Ресей аудармашылық Одағы, 2010), Ресей немістерінің Ұлы Отан соғысы жылдарындағы және ұрпақтардың тарихи-естеліктеріндегі азаматтықтың ұқсастығы және ішкі дүниесі (РФ Аймақтық даму Министерствосы және Германия Федеративті Республикасының қолдауымен, Мәскеу, Ресей-Неміс Үйі, 2010) ТМД-ғы билингвизм:

орыс қосуы (М.В.Ломоносов атындағы МҰУ, Халықаралық білімберу Орталығы, 2010). С.В.Ананьева «Керуен» журналында (2009) РҒА А.М.Горький атындағы Әлем әдебиеті институтының алдыңғы қатарлы ғалымдары А.И.Алиева және К.К.Сұлтановтың монографияларына жазған пікірлері, С.А.Қасқабасовпен бірігіп жазған – Г.В.Пряхиннің шығармашылығы туралы мақала жарияланды. В.И.Габдуллина және Г.П.Козубовская (Барнаул), Е.Зейферт (Мәскеу), Ю.Сапожковтың (Минск), В.Кинг (АҚШ) монографиялары мен кітаптарына және «Голоса Сибири» альманахына жазылған пікірлер «Простор», «Евразия», «Deutsche Allgemeine Zeitung» журналдарында жарық көрді.

РФ Ғылыми басылымдары мен кітаптарына Институт ғалымдарының мақалалары жиі жарияланады – РҒА Известия. Филологиялық Сериясы (2005) Moskauer Deutsche Zeitung (Мәскеу), Мәтінді филологиялық талдау (Барнаул), Орыс әдебиетіндегі отандық дәстүрлер (Омск), Сібір дауыстары (Кемерово), Әдебиет мәдениет контекстінде: сюжет және мотив (Новосибирск), Орыс сұрағы: тарих және қазіргі кезең (Омск); Ф.М.Достоевскийдің шығармашылығы: мәселелер, жанрлар, интерпретациялар (Новокузнецк); Нұрлану елі (Новокузнецк); Украины – Наука та инновации (Дніпропетровськ), Сучасні наукові дослідження (Дніпропетровськ); Польши – Aktualne problemy nowoczesnych nauk (Przemysl), Dynamika naukowych badac (Przemysl), Nauka: teoria I praktyka (Przemysl); Чехии – Efektivni n?stroje modernich ved (Praha), Dny vedy (Praha), Vedecky pokrok na rozmezi tiscileti (Praha); Румынии – Studii de slavistic. Editura Universiti «Alexandru Ion Cuza» (Iasi); Болгарии – Новини на научния прогрес (София) және басқалары. Бөлімінің қызметкерлері С.В.Ананьева, А.К.Машакова, К.А.Сундеткалиева әрдайым «Возрождение» Қазақстан немістер ғылыми қоғамы Халықаралық конференциясының жұмысына белсенді қатысып келеді, «Deutsche Allgemeine Zeitung» беттеріне мақалалар мен рецензияларын жариялап отырады. С.В.Ананьева және К.А.Сундеткалиева Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ корейтану Орталығы және шығыстану факультетімен өткізілетін Халықаралық конференцияларда корей жазушылары мен ақындары шығармашылығы туралы баяндама жасап тұрады. Бөлімнің ғылыми қызметкерлері Жазушылар одағы және Қазақстан аудар-

машылар одағы, Неміс Үйі (Алматы) ұйымдастыратын іс-шараларға белсенді қатысуда.

Ресейшетелынтымақтастығы 2005 жылдан бері ресейлік әріптестермен бірлесіп атқарған іс-шараларымыздың барлығын қолдап келеді, Алматы қаласындағы РФ Генералды Консулы Б.Б.Мещанинов, Алматы қ. Ғылым және мәдениет Ресей Орталығының басшысы, ҚР-ғы РФ Генералдық консульдігінің Консулы, РФ Мемлекет премиясының лауреаты, РФ еңбегі сіңген мәдениет қызметкері, РГҒА академигі, профессор, филология ғыл. кандидаты И.Г. Тарханов белсенді қатысып отырады. 2009 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Русский мир» (Мәскеу) қорымен бірлесе отырып Н.В. Гогольдің 200 жыл толуына арналған «Русская литература в мировом контексте» атты Халықаралық симпозиумды және А.С.Пушкиннің 210 жыл толуына арналған «Русский язык и русская культура в мировом контексте» атты Халықаралық конференцияны өткізді. ҚР-ғы Ресей Федерациясының Төтенше және Өкілетті Елшісі М.Бочарников және Алматы қаласындағы РФ-ын Генералды Консулы Б.Б. Мещанинов М.О. Әуезовтың мұражайында болды. Ш.Р.Елеуқенов (2006) және С.В.Ананьева (2006, 2008, 2011) Ғылым және мәдениет Ресей Орталығында А.С.Пушкиннің шығармашылығы туралы Баяндамаларын оқыды (Астана қ.).

Минскіде Қазақстанның Елшілігі және Беларусь республикасындағы ҚР Төтенше және Өкілетті Елшісі А.В. Смирнованың бастауымен Қазақстан және Беларусь жазушылары мен мәдениеттанушыларының Форумы ұйымдастырылып тұрады. Біздердің қатынастарымыздың нығаюна БР-ғы ҚР елшілігінің кеңесшісі, «Литература и мастацтво» БРМ директоры А.Карлюкевичтің тигізген үлесі мол. Балтық және ТМД елдерінің аудармашылар Одағы сайтының бас редакторлары - Каринэ Халатовамен (Ереван, Армения), Ирина Демидова-Комомен - «Русская газета», Ю.Ковальскимен - «Радуга» әдеби-көркем журнал, А.Кораблевпен - «Дикое поле» альманахы және Түркиядағы ғалымдармен шығармашылық қатынастар қалыптасты. 2006 жылы Ш.Р. Елеуқенов Мағжан Жұмабаев Күндеріне қатысу үшін Түркияға шақырылды. 2008 ж. Риза қаласында (Түркия) Махмұт Қашқаридың 1000 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми симпозиумға Ш.Р. Елеуқенов қатысып, бір секцияның жұмысын басқарып,

ойшылдын шығармашылық мұрасы туралы баяндама жазады. 2001 жылдың мамыр айының 25-27 күндері Стамбұл қаласында Фатих университеті ұйымдастырған «Русский мир и русское слово в межкультурном пространстве» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияға С.В.Ананьева қатысып, «Евразийство и этнонациональная идентичность в современной литературе» атты баяндамасын оқыды.

Бөлім қызметкерлері Институтта француз әдеби сыншы Жан-Клод Лебренмен (2001), белгілі француз жазушысы, Гонкуровлік сыйлығының жүлдегері Бернар Шамбазбен (2002), американдық әдебиеттанушылар Кетти Куп және Джонатан Витчпен, әлеуметтік ғылымдар Жана мектебінің лекторларымен (Нью-Йорк, 2002), Гарвард университетінің Орталық Азияны зерттеу Орталығының директоры Джон Шоберлайнмен (2003), Орталық Азияны зерттеу Француз институтының Орталықазия филиалының директоры Реми Дормен және бұл институттың ғылым хатшысы Светлана Жаксонмен (2003, 2006), Бейбітшілік және рухани келісімдік Сыйлығының жүлдегері Альбер Фишлермен (2003, 2006), жазушы Михаил Пакпен (Мәскеу-Сеул, 2006), Никос Казандзакис достарының Халықаралық қоғамының президенті Дж. Стассинакиспен (Швейцария), ғалым-әдебиеттанушы Вэнсан Фурниомен (2007), ЮНЕСКО өкілі Кенджири Жинмен (Жапония, 2008), Колумбия университетінің профессоры Рафиз Абазовпен (2011) кездесулер ұйымдастырылды.

Корей Республикасының ғылыми орталықтарымен ынтымақтастығымыз кеңейуде. 2010 жылдың тамыз айында Алматыда Корей Республикасының мәдениет, спорт және туризм Министірлігінің ұйымдастыруымен Корей –Ортаазиялық шығармашылық симпозиумы болды. Оны өткізу идеясы Сеул қаласында 2009 жылдың қазан айының 28-29 күндері, С.А.Қасқабасов негізгі баяндамашылардың бірі болған, мәдени ресурстарды дамыту туралы Екінші Корей-Ортаазиялық конференцияда ұсынылды. Конференция санды вев-сайт және Орта Азия елдерінің аңыздары мен әңгімелерін бірлесіп зерттеу жұмыстарын жүргізуге арналды, конференцияны Корей Республикасының басшылығы және ЮНЕСКО-мен келісім негізіне сай құрылған, халықаралық түсінушілік үшін (ARCEIU), Азия-Тынықмұхиттық білім беру орталығы ұйымдастырды.

2011 жылдың 19-17 наурызында Қазақстандағы Корей Жылы аясында ҚР Мәдениет Министірлігі және М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтымен «Қазақ өуендері» АҚ колдауымен Қазақстан, Корей, Тәжікстан, Қырғызстан қатысқан мәдени ресурстарды дамыту туралы «Современная культура и культурное наследие» атты Орта-азиялық-Корей кеңесі өтті. Конференцияның материалдар жинағы жарияланды. Мәдени мұра халықтар ұрпағын, дәстүрін, өзіндік болмысын байланыстырушы жібі тәрзіді. Мәдени өзарақатынас, кеңеске қатысушылардың ойы бойынша, олардың өзіндік болмысын сақтап қалуға және әрі қарай дамуға талпыну, әр бір ұлттық мәдениеттің қайталанбайтынын, бірегейлігін ұғыну – ХХІ ғасырға апарар жол.

Kangnam университетіндегі Орта Азияны зерттеу Институтының директоры Хил Ким және педагогиялық білім беру Академиясымен (Барнаул қ.) ынтымақтастық туралы келісім-шарттарға қол қойылды.

Алматыда, 2011 жылдың 19 сәуір айында көрнекті украин акыны, прозаик, суретші және ойшыл Т. Шевченконың өліміне 150 жыл толуына байланысты Украинаның Генералдық Консулдығымен бірлесіп дөңгелек үстел ұйымдастырылды. ЮНЕСКО-ның шешімі бойынша бұл естелік бүкіл әлемде аталып өтуде. Дөңгелек столды Институт директоры С.А. Қасқабасов жүргізді. Алматы қаласындағы Украин Генералдық Консулы Л.М. Протасова Шевченконың өмірлік және шығармашылық жолы туралы баяндама жасады.

Бөлімде фғд, профессор Ш.Р.Елеукунов, фғд А.Т.Хамраев, фғк, доцент С.В.Ананьева (тақырып жетекшісі), фғк А.К.Машакова, фғк А.Х.Есенжан, ағылшын тілінен аудармашы Г.А.Аппакова, кіші ғылыми қызметкерлер А.Т.Қалиасқарова, К.А.Сундеткалиева, А.Бисенкулов еңбек етіп келеді. Бөлім қызметкерлері жыл сайын дәстүрлі «Ауэзовские чтения», «Абаевские чтения», «Кабдоловские чтения» және «Багизбаевские чтения» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларға қатысып отырады. Бөлім қызметкерлері – «Национальная идея и художественная культура» (2009), «Казахская литературная классика. Лучшие творения казахской литературы» (2009) қолданбалы жобалардың, «Керуен» ғылыми және әдеби-көркем журналының тұрақты авторлары. С.В.Ананьева «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» кітаптар топтамасына «Международ-

ные связи казахской литературы» (3-ші кітап), «Нарастающая динамика международного сотрудничества» (5-ші кітап), «Тема Казахстана в мировой литературе – результат Независимости» (8-ші кітап) мақалаларын жазды; А.К.Машакова «Зарубежная рецепция творчества современных казахских писателей и поэтов» (5-ші кітап) және «Современные французские и немецкие исследователи казахской литературы» (8-ші кітап). «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» (8-ші кітап) А.Есенжановтың «Некоторые аспекты видения зарубежного абаеведения» және А.Бисенкуловтың «Казахско-арабские связи периода Независимости» мақалалары енді.

С.В.Ананьева және А.К.Машакованың тікелей қатысуымен «Научные искания. Батырбекова Р.О» (2004), «Н.Смирнова. Исследования по казахскому фольклору» (2008), С.А.-Каскабасовтың қатысуымен С.«Золотая жила» (Мәскеу, 2010), «Оқымысты» (2010), «Заман және руханият» (2010), «Ш.Сәтбаева - әдебиеттанушы-ғалым» (2010), «Современная культура и культурное наследие» (2011) кітаптары жарияланды. С.В. Ананьева – «Евразия», «Керуен», «Ауэзовские чтения» журналдарының редколлегия мүшесі, С.С. Кирабаев, М.М.Базарбаев, З.А.Ахметов, Н.С.Смирнова, Ш.К.Сатпаевалардың мерейтойларына арналған конференция материалдар жинағын ұйымдастыру комитеті және редколлегия мүшесі, «Собрания сочинений Махамбета», «Собрания сочинений М.Базарбаева», «Собрания сочинений Ш.К.Сатпаевой в 5-ти томах» (2008-2011) редколлегия мүшесі.

«Мировой литературный процесс и казахская литература в зарубежной литературной критике (1991-2011)» атты іргелі зерттеу Бағдарламасы бойынша бөлім «М.Әуезов в творчестве писателей Центральной Азии» (Ш.Р.Елеуқенов), «Тема Казахстана в мировой литературе – результат Независимости» (С.В.Ананьева), «Казахская литература в Китае как объект литературной критики» (А.Т.Хамраев), «Казахская литература в современной французской и немецкой рецепции» (А.К.Машакова), «Зарубежное абаеведение» (А.Х.Есенжан), «Казахско-корейские литературные связи периода Независимости» (К.А.Сундеткалиева), «Казахско-арабские литературные связи периода Независимости» (А.А.Бисенкулов) бөлімдерінен құралған «Казахская литература в оценке зарубежной критики» аты ұжымдық монографиясын даярлау үстінде.

1961 жылы, М.О.Әуезовтың бастауымен Институт құрылған жылы, **Әдебиеттер өзара байланыстары** бөлімі ашылды. М.О.Әуезов «Развитие литературы народов СССР», «Пушкин и братские литературы советского народа», «Ф.М.Достоевский и Чокан Валиханов», «Брат наш, друг наш», «Киргизский героический эпос «Манас» және көптеген басқа да кітаптарында әдебиеттердің шығармашылық қарым-қатынасында олардың даралығы және эстетикалы-идеялық ерекшелігі анық айқындалады, себебі олардың қайталанбас бастаулары, ағымдары және қаламгерлердің өмірбаяндары бар деген фактілерді ғылыми түрде тұжырымдады. Өзінің еңбектерінде М.О.Әуезов осы қатынастардың эстетикалық нәтижелерін, олардың ұлттық әдебиеттерге, жанрларға, формаларға және көркемдік принциптердің дамуына тигізетін әсерін анықтады. Әдебиеттердің өзара байланыстар бөлімі филология ғылымының докторы, профессор, ғылымның көрнекті қайраткері, ҚазССР ҒА корреспондент-мүшесі Е.В.Лизунованың басшылығымен, кәсіби кемеліне келген қазақ әдебиеті тұрғысынан, байланыс формаларды шығармашылық байыту ұстанымы жағынан ССРО халықтарымен бірге шетелдерді де қамтитын бұл алуан түрлі және ұлан-ғайыр үдерісті зерттеу керек еді.

Евгения Васильевна Лизунова (1926-1993) 1946 жылы М.М. Киров атындағы Қазақ ұлттық университеттің тарихи-филология факультетін бітірген, ал 1950 жылы – ҚазССР ҒА Тіл және әдебиет институтының аспирантурасын тәмамдап, «Развитие исторического романа в казахской советской литературе» атты кандидаттық диссертациясын қорғады. Осы уақыттан бастап оның ғылыми қызметі Институтпен байланысты болды. 1950-1953 жж. – аға ғылыми қызметкер, 1953 жылдан бастап – қазақ совет әдебиеті бөлімінің меңгерушісі, 1961 ж. - өзара әдебиеттер байланысы бөлімінің меңгерушісі болып қызмет атқарды. 1964 жылы «Современный казахский роман» монографиясы бойынша докторлық диссертацияны қорғады.

Оның тікелей қатысуы және басшылық етуімен үлкен фактілі материалдар бойынша қазақ әдебиетінің шетелдер әдебиетімен шығармашылық қарым-қатынасының ерекшелігін, қазақ және орыс әдебиеттерінің қарым-қатынасы және өзара байу үдерісінің бастаулары, көркемдік дәстүрлердің дамуында орыс және қазақ классиктерінің шы-

фармашылық ролі, қазақ әдебиетінің эстетикалы-идеялы тәжірибесінің мағнасы және т.б. зерттелді. Е.В. Лизунова қазақ әдебиет тарихының мәселелерін, ССРО халықтар әдебиетінің өзара байуын, қазақ романының тарихын, М.О.-Әуезовтың және басқа да қазақ жазушыларының шығармашылығын зерттеді. Орыс және қазақ тілінде «Очерки истории казахской советской литературы» және «История казахской литературы» атты іргелі басылымдарды шығаруға қатысты.

Ауэзовтану оның ғылыми мұрасында маңызды орынды алады. М.О.Ауэзовтың бес томдық (орыс тілінде) шығармалар жинағына «Библиотека всемирной литературы» сериясында шыққан «Путь Абая» эпопеясына жазылған ғылыми түсініктердің авторы. Азия және Африка елдер ынтымақтастығының Қазақ Комитет Президиум мүшесі, КазССР Кеңес Министірлерінің әдебиет, өнер және архитектура саласында Қазақ ССР Мемлекеттік премиялар тағайындау комитет мүшесі, «Известия АН КазССР. Серия филологическая» және «Простор» журналдарының редколлегия мүшесі.

С.В. Лизунованың «Современный казахский роман» (1964) және «Мастерство Мухтара Ауэзова» (1968) іргелі еңбектері кәсіби әдебиеттанулық талдау, стильдік сезіну, өзіндік шығармашылық ізденістерімен ерекшеленеді. Ғалым-әдебиеттанушы М.О.Әуезовтың шығармашылық жолының ерекшеліктері, оның көркемдік шеберлігінің көп қырлы аспектілерін анықтап қана қоймай, роман-эпопеяның әдебиеттанулық талдауы қазақ ауыз халық әдебиеті шығармашылығындағы негізгі тенденциялармен тығыз байланыстыра білді. Е.В.Лизунова өзінің ғылыми еңбектерінде қазіргі романшылардың тәжірибесін жалпылады. Жаңа эстетиканы құру, сол кезеңдегі идеологиялық күрес контекстінде қазақ романы зерттелген бірінші ғылыми еңбек Е.В. Лизунованікі болды. М.О.Әуезовтың шығармашылығы әлем әдебиетінің үлкен шыңының бірі. Бұл ой Е.В.Лизунованың ғылыми монографияларының лейтмотиві. Сонымен қатар ол әдебиеттер байланысы сериясының іргелі еңбектерінің авторы. Е.В. Лизунованың ғылыми мектеп баспасы орыс-қазақ, қазақ-украин, қазақ-қырғыз, қазақ-татар және басқа әдеби байланыстар бойынша біртума ізденістермен ерекшеленеді.

1961 жылдан бастап кіші ғылыми қызметкер болып, 1970 жылы «Некоторые вопросы казахско-киргизских литератур-

ных связей» атты кандидаттық диссертацияны қорғағаннан соң (1970) — аға ғылыми қызметкері болып, өзара байланыстар бөлімінде А.О. Мусинов еңбек етті. Ол «Казахские литературные связи» атты көрсеткіштің, «Межнациональные связи казахской литературы» ұжымдық монографияның авторларының бірі және «Казахская литература в оценке зарубежной критики» атты жинақтың құрастырушысы. А.О. Мусиновтың «Казахско-киргизские литературные связи» атты монографиясы 1972-ші жылы және 2009 жылы - екі басылымды көтере алды.

Сирек кездесетін ақындық дарынның сын және ғылыми дарындармен тіркесіп келуі С.Сеитовті (1917-2007) ХХ ғасырдың көрнекті ғалымдарының қатарына қосты. 1941 жылы Абай атындағы ҚазПи-дің филология факультетін тәмамдаған соң Ұлы Отан соғысының бірінші күнінен бастап 1945 жылға дейін Сағынғали Сеитов Кеңес Армиясы қатарында азаматтық міндетін атқарды. Ол ІІ дәрежелі Қызыл Жұлдыз Орденімен, Ұлы Отан соғысына қатысканы үшін Польша және Монғолияның соғыс наградалары және медальдарымен наградталған. С.Сеитов - «Қырық жылды» (1957), «Әдебиет достығы» (1965), «Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі» (1966), «Тоғыскан Толқындыр» (1974), «Туыскандық тұғызғай» (1974), «Өленөлкесінде» (1984), «Пушкин лирикасын қазақ тіліне аудару дәстүрі» (1985), ұжымдық еңбектердің бөлімдерінің «Братство литератур» (Алма-Ата: Наука, 1968), «Брат наш, друг наш» (Т.Г. Шевченко туралы) және тағы да басқа еңбектердің авторы. Ғалымның есімі көптеген монографиялардың, қазақ әдебиеті тарихын, әдебиеттердің өзара байытылу мәселелерін зерттеуші авторы ретінде көптеген халықтардың әдебиет энциклопедияларына енгізілді. Ол әдебиеттер арасында көпір құрып, жана фактілерді ашып, оларды терең айқындап, қазақ әдебиетінің ұлтаралық байланыстарына, оның эстетикалық нәтижелеріне теоретикалық жинақтау жасап, социалистік реализмнің теретикалық мәселелерін, жаңашылдықты, ұлттық және интернационалдық жан-жақты бірлестікті зерттеді.

Ұлы Отан соғысының 65 - жылдығына орай М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты С.Сеитов «Қазақ-түркімен әдебиетінің байланысы» атты монографиясы жарық көрді, оның авторы бірінші рет монографиялық тұрғыдан көпғасырлық және біздің халықтар мәдениеттерінің қарқын-

ды байланыстарын зерттеді. Кітапта казак-түркімен диалогының көптеген түрлері мен формалары зерттелді: аударма, сынды мақалалар, казак ақындары мен жазушыларының шығармашылығындағы түркімен тақырыбы және казак тақырыбы – түркімендердің шығармашылығында. Бөтенді, баска ұлттық мұраны ұғыну және сақтау ғана емес, оның шығармашылық дамуын білдіретін рецепция деген түсінікті қолданады. Рецепцияның үдерісі, кітап авторының түсінігі бойынша, өзінің негізіне қарай диалогты болып келеді, карқынды қабылдауды, екі жақты байланысты, қабылданатыны эстетикалық ара қашықтықта болуды талап етеді. Осындай әдістеде рецепцияның барлық формалары ескеріледі: оқу, баға беру, және аударудан бастап сыни ұғыну және шығармашылық жарысуға дейін. Салыстыруға алынған объектілер еңбектің ортақ концепциясының талабына сай алынды.

Бүркіт Искақов (1924-1991) Қарағанды педагогикалық институтының Тіл және әдебиет факультетін және ҚазССР ҒА Институт аспирантурасын тәмамдады. Ұлы Отан соғысының ардагері. Әр түрлі баспаларда еңбек еткен. 1969 жылдан бастап - әдебиеттер өзара байланыстар бөлімінің қызметкері. Филология ғылымының кандидаты, әдебиеттанушы, акын, тілші, аудармашы, ондаған өлеңдер жинағының, «Қазак-татар әдебиеттер байланысы» (1976) ғылыми монографияның авторы. 1991 жылы «Қазак әдебиетінің жайық жағасында тұратын халықтар творчествосымен рухани байланыстары» атты монографиясы даярланып, Ғылыми Кеңестің ұсынысы бойынша, 2004 жылы жеке монография болып жарыққа шықты.

Байланыстар бөлімінде 1956 жылдан 1986 жылдар аралығында «Казахско-европейские литературные связи XIX – первой половины XX века» (1972), «Ч.Валиханов и русская литература (1984), «Шокан Уалиханов – филолог» (1984), «Казахская литература и Восток» (1982) монографиялардың авторы Ш.К.Сәтбаева аға ғылыми қызметкер болып еңбек етті.

XIII-XVIII ғғ. еуропалық саяхатшылар мен жазушылардың жазбаларында ертеректегі қазақ жері, оны қоныстанған халқы туралы мәліметтерді, Қазақстан туралы IX ғасырдағы батысеуропалық ғалымдар мен жазушылардың мағлұматтарын, IX ғасырдағы қазақ әдебиетінің батысеуропалық әдебиеттермен байланысын, совет дәуіріндегі қазақ-еуропалық

әдеби байланыстарды қарастырып, «Казахско-европейские литературные связи XIX – первой половины XX века» кітабында Шамшиябану Қанышқызы тұңғыш рет қазақ-еуропа әдебиеттер қатынасын зерттеді. Бай тарихи-әдебиет материалдары бойынша қазақ халқының кейбір еуропалық халықтардың көркемдік құндылықтарымен сусындауына, қазақ ағартушыларының әлем әдебиетімен шығармашылық қатынастарының айқындалуына, қазақ ұлттық әдебиетінің диапозонын кеңейтуіне орыс әдебиетінің тигізген ролі мен маңызы, қазақ жазушыларының шығармаларына жазылған шетелдік сынның материалдары талданған.

«Казахская литература и Восток» (Әдеби байланыстар тарихынан) атты монографияның алға қойған мақсаты деп автор байланыс сипатын және оның қазақ ұлттық көркем сөздің дамуына тигізген маңызын айқындау деп санады. Ш.К.Сәтбаева осы күнге дейін салыстырмалы-типологиялық негізінде түркітілдес халықтарға ортақ мұралардың зерттелмегенін қайғыра жазады. Қазақ халқы механикалық аударып, шығыс әдебиетін қазақ нышанына соқыр ғана аударып қойған жоқ. Басқа ұлттық шығармаларға деген шығармашылық қатынас әр уақыт айқындаушы болды. Ұлттық эпикалық дәстүр «Шах-наме» атты қазақ поэтикалық көшірмелерінде анық байқалады. Қазақ халқының шығыс әдебиет мұраларына шығармашылық қатынасының тағы бір мысалы ретінде Ш.К.Сәтбаева шығыс мотивтерден, тақырыптардан, сюжеттерден алынған – «Бозжигит», «Тахир и Зухра», «Сейфульмалик», «Мунлық – Зарлық», «Жусуп – Зылиха» деп санайды. IX ғасырда әлем әдебиетіне шығармашылық қатынасты жалғастырып, дамытып байытқан Абай.

Фактілі құжаттарды жинап «Ч.Валиханов и русская литература» және «Шоқан Уалиханов – филолог» кітаптарында Ш.К.Сәтбаева оның негізгі көздегені болатын этнография, география, филологияны айтпағанда, көне өнерді, орыс, батысеуропалық әдебиеттер тарихын, шығыс классикасын терең білген Шоқан Уалихановтың бейнесін ашады. Ш.Уалихановтың орыс демократиялық ойдың өкілдерімен, соның ішінде Ф.Достоевскимен тығыз, достық қатынастар мен байланыстары туралы күрделі ізденістері отандасымыздың қоғамдық қызметінің жаңа бір қырынан қазақ-орыс мәдени-саяси қатынастардың, мейірімді делдалы ретінде, ал сол арқылы батысеуропалық мәдениетке шығуды көрсетеді. Ш.К.Сәтба-

ева өзінің көп жобалы масштабы және терең ғылыми ізденістері үшін 1990 жылы ҚазССР ҒА I дәрежелі Ш.Уалиханов атындағы сыйлығының жүлдегері болды.

Белгілі әдебиеттанушы және сыншы Риман Қайдарович Қамысов (1940-1977) М.О.Әуезов атындағы ӘЖӨИ аспирантурасын тәмамдап (1965), кандидаттық диссертацияны қорғап және осы жылдан бастап әдебиеттер байланыстары бөлімінде қызмет етіп, жоспарлы тақырыптарды орындауда белсенді еңбегі сінген. Оның үлкен бөлімдері «Межнациональные связи казахской литературы» атты жинақта жарияланған, соның ішінде «Литературный процесс и некоторые вопросы взаимосвязей литератур в казахской критике 30-х годов» атты мақала. «Герой-современник в национальных литературах» мақаласында жоғары теориялық деңгейі айқын көрінеді. Р.Қ. Қамысов «Казахстан в балкарской литературе» тақырыбы бойынша жұмыс атқарды және қазақ-кабардин әдебиеттер байланысы бөлімінің авторы болды. Ол екі кітапшаның және «Герой нового мира» (Алма-Ата, 1972) көпке танымал монографияның авторы.

Белгілі әдебиеттанушы, филология ғылымының кандидаты Сабира Тойшыбаева (1927-1995) 1963 жылдан бастап өзара байланыстар бөлімінде еңбек етті. Ол бөлімнің ұжымдық жинаққа жазған «К проблеме положительного героя (опыт сопоставительного изучения в разработке образа современника)» бөлімнің және «Братство литератур» жинағына жазылған «Образы русских людей в казахских романах» атты үлкен мақаланың авторы. «Казахско-каракалпакские литературные связи» (Алма-Ата: Наука, 1977) фольклорлық және бүгінгі әдеби кәсіптік байланыстары екі халықтың сөз шеберлерінің шығармашылығы мысалында алынған материалдары болған монографиясы үлкен ғылыми резонансқа ие болды.

С.М.Киров атындағы ҚазҰУ-нің филология факультетін тәмамдаған соң 1969 жылдан бастап бөлімде қызмет атқарған Райхан Альжаппарова Абишева (1945-1996) өзін талантты зерттеуші ретінде танытты. Р.А. Абишева «История межнациональных связей» монографиясының бөлімдерін жазуға қатысты. «Братство литератур» жинағында «Интернациональные мотивы в творчестве М.Ауэзова 30-х годов» және «Опыт исследования творчества в аспекте связей литератур (на примере творчества П.Н. Кузнецова)» еңбектері жарық көрді. Тұңғыш рет қарастырылып, баспада жақсы пікірлерге ие

болған «Казахская литература в ее связях с литературами стран Азии и Африки» (автормен бірігіп) библиографиясы жарық көрді. 1961 жылдың шілде айынан бастап М.А.Алиева әдебиеттер өзарабайланыстары бөлімінде еңбек етті. Оның қаламына «Очерки истории уйгурской советской литературы» атты еңбекке жазылған «Уйгурский советский фольклор» бөлімі жатады. «Очерктерге» библиография және жылнама (5 т.б.) құрастырылды. М.А.Алиева - «Сборника уйгурских сказок» (ұйғыр тілінде, көлемі – 20 т.б.) құрастырушы, Алғысөздің (2 т.б.) және ғылыми түсініктердің авторы.

М.И.Абдрахманов - «Очерки истории уйгурской советской литературы» ірі ұжымдық еңбектің авторының бірі болды, ол «Литература 20-х – 30-х годов» және «Литература периода Великой Отечественной войны» («Творчество И.Саттарова» монографиялық бөлімін қоса) бөлімдерді жазды. Ол қызмет атқарған 1961 ж. бастап әдебиеттер өзара байланыстары бөлімінде М.И.Абдрахманов «Уйгурская советская поэзия 20-х - 30-х годов» кандидаттық диссертацияның тақырыбын бекітті.

1962 жылдан бастап 1978 жылдар аралығында бөлімде ең үздік қызметкер – И.Х. Габдиров еңбек етті, соңынан ол Қазақстанның орыс әдебиеті бөлімінің меңгерушісі қызметін атқарды.

Әр жылы бөлімде Шығыс елдерінің және ССРО республикаларының әдебиеттер өзара байланыстары бойынша мамандар – Ж.Аскарова және т.б. еңбек етті.

«Вопросы уйгурской советской литературы», «Уйгурская советская литература» жинақтардағы мақалалардың авторы болып келген Р.Исмаилов «Очерки истории казахской советской литературы» жұмысына жазылған «Творчество Нура Исраилова» бөлімінің авторы болып келеді. «Интернациональные традиции и обогащение национальной основы советской литературы» жазушы-әдебиеттанушы Бекежан Исагалиұлы Тлегеновтың кандидаттық диссертациясының тақырыбы болды. Ол қазақ-тәжік әдеби байланыстары тақырыбымен шұғылданды. 1961 жылдан бастап 1964 жылға дейін Эльвира Серікқалиеваның мақалалары жарық көрді. «Казахские литературные связи» библиографиясын құрастыруға А.О. Сарсенбаев белсенді қатысты.

Шығыс әдебиеттер саласының маманы, М.В.Ломоносов атындағы ММУ-нің Шығыс тілдер факультетінің түлегі,

шығыс әдебиет саласының маманы (пушту бөлімі) Інкәр Серікбаевна Бейсембаева 1972 жылдан бастап казак әдебиеті тарихының қызметкері, содан соң - әдебиеттер өзара байланыстарының ғылыми қызметкері болды. Ол жоспарлы тақырыптарды жазуға белсенді қатысып, «Проблему становления нового героя в афганской литературе» тақырыбы бойынша жазды. Кандидаттық диссертацияның тақырыбы «Проблема становления нового героя в малой прозе пушту».

Ташкент университетінің филология факультетінің түлегі Зоя Азизхановна Каюмова «Особенности развития межнациональных связей казахской и узбекской литератур» (1968-1978 жж.) тақырыбын зерттеді. Ол «Тема Казахстана в творчестве Миртемира», «Художественное своеобразие воплощения «казахской темы» в узбекской поэзии» (Зульфия, Миртемир), «Наш большой друг» және т.б. мақалаларды жазды.

Гүльбану Сергазиевна Канаева ЖенПи-дің филология факультетін тәмамдаған соң, 1968 жылдан бастап әдебиеттер өзара байланыстары бөлімінде еңбек етті. Жоспарлы тақырып бойынша азербайжан, молдаван, мордва, чуваш, марий әдебиеттер байланысы тарихының бөлімдерін зерттеуге қатысты. «Казахстан и его связи с литературами стран Азии и Африки» (Алма-Ата: Наука, 1973) кітабының (Р.Абишевамен бірге), жылнаманың және библиографияның құрастырушысы.

ҚазССР ҒА М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында 1976 жылдан бастап 1992 жылдар аралығында **Қазақстанның орыс әдебиеті бөлімі** жұмыс істеді. Оның ашылған күнінен бастап 1989 жылға дейін бөлімді филология ғылымының докторы, профессор Илеукең Хамидуллинович Габдиров (1912 – 1989) басқарды. 1961 жылдан бастап И.Х.-Габдиров ҚР ҒА М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында аға ғылыми қызметкер болып, ал 1976 жылдан бастап – Қазақстан орыс әдебиеті бөлімінің менгерушісі болды. Кандидаттық диссертациясы «Горьковские традиции в творчестве казахских писателей» (1948), докторлық диссертациясы «Русско-казахские литературные связи советской эпохи» (1968).

Қазақстанның орыс әдебиеті бөлімінің қызметкерлері «Очерки истории русской советской литературы Казахстана» (И.Х. Габдировтың редакторлығымен 1985), «Творчество

русских писателей Казахстана» (И.Х. Габдиров және Ш.Р. Елеуқеновтың редакторлығымен, 1992), «Евразийский талисман» (Ш.Р. Елеуқеновтың редакторлығымен, 1996), С.С.Акашеваның «Русская советская литература Казахстана (1917-1980 г.г.)» (Алматы, 1986) және «Русская советская литература Казахстана (1980-1990 г.г.)» (Алматы, 1992) библиографиялық көрсеткіштері жарық көрді.

Қазақстанның орыс әдебиетінің құрылуы және дамуының негізгі кезеңдері тарихи-әдебиет тұрғыдан «Очерки истории русской советской литературы Казахстана» және «Творчество русских писателей Казахстана» еңбегінде көрсетілді. «Очерктердің...» авторлық ұжымы – ф.ғ.д. И.Х. Габдиров, ф.ғ.к. А.Л. Маловичко, ф.ғ.к. Н.Ж. Сағандықова, ф.ғ.к. Ж. Каракузова, ф.ғ.к. Л.Е. Лихопудова, ф.ғ.к. А.Х. Есенжанов, С.А. Петрова, Е.В. Шатохина, С.С. Акашева тұңғыш рет Қазақстан орыс әдебиетінің тарихын хронологиялық аспектіде көрсетті. Кітапта әдеби үдерістің дамуы жанрлар тарихы, Қазақстанда қызмет атқаратын және қазақстандық емес әдебиетшілердің шығармашылығында республикадағы өмірдің шындығы көрсетілген орыс жазушылар шығармаларының көркемдік идеясының ерекшеліктері қарастырылды. «Әдеби үдерісті, оның тенденциясын зерттеу, мәселелі-тақырыптық, стильді-жанрлық жағынан хронологиялы жалғасу түрінде, әр кезеңнің ерекшелігін көрсетіп жүргізілген - деп жазылған «Алғысөзде».

«Творчество русских писателей Казахстана. Литературно-критические очерки» кітабында И.Шухов, А.Сорокин, А.Анов, М.Зверев, П.Кузнецов, Дм.Снегин, М.Симашко, И.Щеголихин, Г.Черноголова И.Корсуновтардың шығармашылық ерекшеліктері мен шеберлік дәрежелері қарастырылды. Ұжымдық монографияның авторлары И.Х. Габдиров, А.Л. Маловичко, К.С. Курова, С.М. Сагалович, С.В. Ананьева, В. Кошанова, С.С. Акашева азамат әрі суретші ретінде қалыптасқан жазушылардың қоршаған ортасын сипаттайтын библиографиялық материалдар кеңінен енгізілген. Сөз шеберлерінің шығармашылығына баға беруде, талдау тәсілінде біркелкіліктен аулақ болуға тырысты. Ұжымдық еңбек бір рухани кеңістікті құрастыратын Қазақстандағы еуразиялық мәдениеттердің қосылуының «тұңғыш, қарапайым ұғыну әрекеті». «Барлығы кітаптың байсалды, кәсіби түрде жазылғанын айғақтайды» (Р.Нұрғалиев).

И.Х.Габдиров – 5 кітаптың, 4 кітапшаның, 100-деген әдебиеттанушылық және публицистикалық мақалалардың авторы. И.Х.Габдировтың кітаптары, монографиялары, мақалалары кеңес дәуіріндегі қазақ-орыс әдеби байланыстарының теориялық мәселелерін, орыстың сөз шеберлерінің қазақ өмір шындығын көркемдік бейнелеу мәселелерін, дәстүр және жаңашылдық мәселелерін, қазақ әдебиетінің орыс сыны мен әдебиеттануындағы бейнесін, көркем аударманың сапасын т.б. зерттеуге арналған. И.Х.Габдировтың еңбектеріндегі әдеби өзара байланыстар мәселелерін бейнелегенде басқа ұлттық бейненің көркемдік ашылуына, оның тереңдігіне және қайталанбас болмысына ерекше көңіл бөлінді. «М. Горький и казахская советская литература» (1966) кітабында қазақ әдебиетіндегі горькилік дәстүрлер, қазақ және орыс әдебиеттерінің ортақ түйіскен жерлері (еңбекші класс, еңбекші адам және т.б.) анықталды. Қазақ және орыс әдебиеттерінің өзара байланысы және өзара әсері мәселелері екі ұлттық әдебиет өкілдерінің шығармашылығын және айрықша шығармаларын талдау мысалында қарастырылды.

«Русские советские писатели и Казахстан» (1970) монографиясында тарихи-әдебиет мағлұматтар негізінде маңызды эстетико-идеялық мәселелер – орыс кеңес жазушыларының шығармаларындағы басқа ұлттық мінезді, қазақ бейнесін, ұлттар интернационалдық достығын бейнелеу. Дм. Фурманов пен Вс. Ивановтың шығармашылық тағдыры Қазақстанмен тығыз байланысты. Қазақ тақырыбы орыс жазушыларының шығармашылығында қазақ фольклоры және жазба әдебиет тәжірибесін қолдана білген Л.Мартыновтың поэмалары, П.Кузнецовтың, Н.Ановтың, Дм.Снегиннің повестері мен романдарын талдау мысалдары негізінде қарастырылды. Басқа ұлттық тақырыпты, қазақ мотиві мен тақырыбына үндеу, орыс әдебиетін жаңа идеялармен, мінез-құлықтармен, бейнелеу тәсілдерімен байытты. И.Х. Габдиров әдебиет-аудармашының алдына болашаққа нақты мәселелерді көздеп, көркем аударманың ерекшеліктерін талдады.

Ұлттық және басқа ұлттықтың қатынасы, қазіргі әдебиет үдерісінің өзекті мәселелерін зерттеу, әдебиеттің типологиялық және жүйелі түрде зерттелуін, негізгі заңдылықтарын және оның алдыңғы тенденцияларын философиялық жалпылау – «О национальном и интернациональном в советской литературе» (1978) монографиясының негізгі тақы-

рыбы. Кітапта, бастапқы қадамында С.Сейфуллин тұрған, қазақ әдебиетінің өзі туралы өмірбаяндық жанрдағы айтарлықтай шығармалар; Н.Аноновтың, А. Алимжановтың тарихи және тарихи-революциялық повестері; С.Марковтың, Дм.Снегиннің; Г.Свиридовтың поэтикалық және прозалық шығармалары; М.Әуезовтың жол очерктері; Ш.Шарипов пен Т. Ахтановтың повестері және т.б. зерттелді. Қазақстан XX ғасырдың 70-80-ші жылдарындағы қазақ және орыс әдебиетінің негізгі даму тенденциясын анықтауға «Источник вдохновения» (1978) және «Писатель и действительность» (1984) кітаптары арналған. Қазақ ғалымының осы және басқа да еңбектері Г. Ломидзе, Н. Тимофеев, К. Горбунов, З. Кедрина, З. Османова, И. Дзевевериннің кітаптары мен мақалаларында «Вопросы литературы», «Вопросы философии», «Литературная газета», «Казахстанская правда» және т.б. журналдардың беттерінде жарияланған он пікірге ие болды.

А.Л. Маловичко (1921-1994 жж.) Ұлы отан соғысына қатысқан, 1-ші дәрежелі Отан соғысының орденімен, «За победу над Германией» медалімен және басқа үкімет наградаларымен марапатталған. Александр Лаврентьевич Маловичко филология ғылымының кандидаты, («Историко-биографическая пьеса в казахской советской драматургии», 1952), доцент, көптеген ғылыми мақалалардың, методикалық зерттемелердің, Алматы мен Москвада басылып шыққан (1957, 1958, 1960 жж.) «Очерки истории казахской советской литературы» авторының бірі. Қазақ мектебінің 10-шы сыныбына арналған «Русская советская литература» оқулығының авторлық ұжымының мүшесі, «Очерки истории русской советской литературы Казахстана» (Алма-Ата: Наука, 1985) авторының бірі. 1948 жылдан бастап 1951 жылға дейін – ҚазССР ҒА Тіл және әдебиет институтының аспиранты, 1951 жылдан бастап 1953 жылға дейін – Институттың ғылыми хатшысы, 1976 жылдан бастап 1991 жылға дейін – Қазақстан орыс әдебиеті бөлімінің аға ғылыми қызметкері. 1957 жылдан бастап 1976 жылға дейін Ал. Лаврентьевич ұстаз болып қызмет атқарды: Алма-Ата шеттілдер институтының доценті, С.М.Киров атындағы ҚазҰУ-нің орыс және шетелдер әдебиеті кафедрасының доценті, «Знание» қоғамының лекторы және т.б.

1991 жылдан бастап Қазақстан орыс әдебиеті бөлімінде белгілі әдебиет сыншысы, ф.ғ.к., ХХ ғ. Екінші жартысында

Қазақстандағы әдеби үдерісті зерттеген автор Николай Степанович Ровенский (1926-1995) аға ғылыми қызметкері болып еңбек етті. Н.С. Ровенскийдің мәселі мақалалары «Дружба народов», «Жұлдыз», «Қазақ әдебиеті», «Вопросы литературы», «Литературное обозрение», «Простор», «Литературная газета», «Известия», «Казахстанская правда» және т.б. Қазақстандағы алдыңғы қатарлы басылымдар мен көркем-әдебиет журналдар беттерінде және бүкілодақтық баспасөздерде жарияланды.

Н.С. Ровенский алдыңғы қатарлы қазақ ақындары, жазушылары, әдебиеттанушылары М. Базарбаевтың, А. Алимжановтың, О. Сулейменовтың және т.б. монографиялық басылымдарының редакторы болды. Әдеби сыншының дүниежүзілік оқырманға қазақ әдебиетінің көркемдік ерекшелігін ашуда және насихаттауда, қазақ жерінде Шығыс пен Батыстың мәдени жемісті ынтымақтастығына және тарихи заңдылы еуразиялық идеялардың дамуына үлкен үлес қосқанын ерекше бөліп айтқан жөн. Н. Ровенский қазақ тілінен Б. Майлиннің, С. Мұқановтың, У. Канахиннің, Р. Нұрғалиевтің және т.б. шығармаларын аударды. Н.С. Ровенскийдің кітаптары мен мақалалары туралы оң пікірлер «Литературная газета», «Литературная Россия», «Вопросы литературы», «Литературное обозрение», «Сибирские огни» және т.б. баспалар беттерінде жарық көрді. Н. Ровенскийдің «День и песня» (1961), «Талант и провинциальность» (1966), «Назначить себе высоту» (1973), «Читая и перечитывая» (1976); «Портреты» (1983), «Совпадение» (1986) және басқа да кітаптары қазақстандық әдебиеттанудың дамуына зор үлесін қосып, оның айрылмас бөлшегі болды. «Концепция личности в литературе Казахстана 60-70-х годов» (1992 ж.) кандидаттық диссертациясында әр түрлі жанрлы шығармалар материалдары негізінде (романдар, повестер, әңгімелер) сыншы XX ғасырдың 60-70-ші жылдарындағы Қазақстан әдебиетінің негізгі тақырыптарын қарастырды: «қөсемге табынушылықты» әшкерелеу әсерінен туатын адамның рухани жаңаруы (Т. Ахтановтың «Буран», И. Есенберлиннің «Схватка», З. Шашкинның «Доктор Дарханов»); (Ю. Герттін «Кто, если не ты?»; М. Мағауиннің «Голубое море», З. Қабдоловтың «Пламя» және т.б.) адамның атқарған ісіне баға бергендегі адамгершілік максимализмді тілмәш «винтикке» альтернатива ретінде құптау; адамның мінезқұлқындағы ең

керекті қасиеттің бірі - рухани байлығын көрсету (И. Шуховтың «Пресновские страницы», Ш. Муртазаның «Черное ожерелье», С. Муратбековтың «Дом молодых», Т. Алимкуловтың «Серый ястреб» және т.б.) ұлттық сананың өсуі ұлттық өзіндік сынды дамытудың негізі ретінде (У. Канахинның «Пока хожу по земле», Д. Исабековтың «Отчий дом» және т.б.); ұлттық тарихты қайта қарастырып көру, тарихты тотаритарлық жүйені сынға алу үшін қолдану (А. Алимжановтың «Караван идет к солнцу», «Стрела Махамбета», «Возвращение Учителя», И. Есенберлиннің «Кочевники» Маздак», М. Симашко «Емшан» және т.б.).

1992 ж. ҚР ҒМ—ҒА М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қазақстанның орыс әдебиеті және әдебиеттер өзара байланыстар бөлімдері әдеби байланыстар бөлімі болып қосылды. Бөлімді филология ғылымының докторы, профессор Ш.Р.Елеукенов басқарды. Бөлім «Евразийская основа в литературных отношениях России и Казахстана в XVIII–XIX и начале XX в.в.» тақырыбы бойынша зерттеу жұмысын жүргізді. Қазақ тақырыбы орыс әдебиеті мен өнеріндегі еуразиялықты айқындайтын форма ретінде ашып көрсеткен зерттеудің нәтижесінде ұжымдық монография «Евразийский талисман» (Алматы: Білім, 1996. — 181 б.) жарық көрді. Евразиялық концепциясы, жинақ авторларының ойы бойынша (Ш.Р. Елеукенов, Н.С. Ровенский, М. Симашко, С.М. Сагалович, С.В. Ананьева, С.С. Акашева), ұлы (Пушкин, Лермонтов, Толстой, Короленко, Горький) және әдебиет саласындағы қарапайым орыс жазушылары мен ақындарының Шығыс тақырыбына деген қызығушылығының себебін түсіндіре алады. Орыс және қазақ халықтар байланысы Екінші Екатерина, Державин, Пушкин және Абай, Достоевский және Шоқан Уалиханов, Блок, Мережковский, Бальмонт, Гребенщиков және Мағжан Жұмабаев, Потанин және Ахмет Байтұрсынов есімдерімен жарықтанған. Орыс әдебиетінің көптеген шығармаларын жаңаша оқу ұсынылған (В. Даль, М. Пришвин, Г. Гребенщиков, А. Новоселов, Н. Лесков және т.б.).

Қазақстан және Ресей арасындағы әдеби өзара байланыстардың еуразиялық негізі орыс ориенталистерінің жан қиярлық, шын мәнінде сопылық ісімен бекіген. Соның бірі — Ал. Ефимович Алекторов — «Білім Шығыста туылды, Батыста жарқырады, енді қайтадан, бұрын өшіріліп қалған Шығысқа

бет бұрып келеді» - деп санаған орыстың да, қазақтың да мәдениет қайраткері. Оның артында – екі рухани мәдениет түр: Еуропаның және Азияның. Алекторов, сол кездегі Ресей басылымдарының беттерінде Қазақстан туралы мақалалар, очерктер, басқа да жарияланымдардың жөй көрсеткіші ғана болып қоймаған, әйгілі био-библиографиялық «Указатель книг, журнальных и газетных статей и заметок о киргизах» (1900) көрсеткіштің авторы болды. Оған жазылған аннотациялар бағасыз зерттеу материалы, өткен ғасырдың ерекше публицистика антологиясы деуге болады. Славяндық әдебиетпен тамырлас жергілікті орыс әдебиеті Қазақстан және Ресей арасындағы әдеби байланыстардың дамуы мен өзара байытылуына ықпалын тигізді.

«Евразийский талисманға» жазылған оң пікірлер «Наука Казахстана», «Казахстанская правда», «Новое литературное обозрение» (Мәскеу), В.Бадиковтың «Новые ветры» кітабында жарияланды.

*Светлана Ананьева,
Аударған - Камия Сүндетқалиева*

КОЛЖАЗБА БӨЛІМІ

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты құрамындағы Қолжазба бөлімі жеке құрылым ретінде 1962 жылы ашылды. Ал осы бөлімдегі қолжазбалар қорының тарихы одан ертеректен басталады. Ресми деректерге қарағанда, ол халық әдебиетін жинау, жариялау ісімен тікелей байланысты болды: Қолжазбалардың бір орынға жиналуы — Қазақстанда Кеңес үкіметі орнағаннан кейін қолға алынған алғашқы оқу-ағарту жұмысының бір саласы ретінде жүргізіледі. Бөлімдегі ескі қолжазбалардың бірқатары 1920 жылдан белгілі фольклортанушы Әбубәкір Диваев ұйымдастырып, басталған алғашқы фольклорлық-этнографиялық экспедициялардың іздестіру-жинау жұмысы нәтижесінде зерттеушілер қолына тиіп, пайда болған. Кейінгілері — жоспарлы жұмыс үрдісінде және ғылыми зерттеулерге қажетті материал ретінде ел ішіндегі жинаушылардың, көшірушілердің, жалпы халық мұрасы жанашырларының игі ықпалымен бірте-бірте қордаланып, бай әдеби мұра отауы болып қалыптасты.

Бұл бөлімді әр жылдары белгілі әдебиеттанушы, фольклортанушы ғалымдар: Кеңестер Одағының батыры, КСРО Педагогика ҒА-ның академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор М.Ғабдуллин, филология ғылымдарының докторлары, профессорлар: М.Базарбаев, Ә.Нарымбетов, О.Нұрмағамбетова, Ш.Ыбраев, А.Сейдімбек, Ж.Тілепов, Б.Әзібаева, ҚР ҰҒА-ның академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор С.Қасқабасов, филология ғылымдарының кандидаттары: С.Сейітов, Ү.Субханбердина, С.Қосанов, Т.Әлбеков басқарды.

Қолжазба бөлімінің негізгі қорын 500 000-нан астам атаудан тұратын 1500-дей бумада жинақталған қазақ, шығыс тілдеріндегі (араб, парсы, шағатай, татар т.б.) ескі қолжазбалар және XIX ғасыр мен XX ғасыр басында жарық көрген қазақ мәдениеті мен тарихына қатысты литографиялық кітаптар, сондай-ақ жалпы ұзындығы 700 шақырымдай болатын 300-ге жуық аудиотаспа мен микрофильм, микрофишалар құрайды.

Бөлім қызметінің басты ғылыми бағыттары мыналар:

1. Қазақ қолжазбаларын заман талабына, қазіргі заманғы белгіленген мәртебесі мен маңызына сәйкес реставра-

циялау, консервациялау және олардың қолжазба мұра күйінде сақталуына, болашақ ұрпақтың пайдалануына жағдай жасау;

2. Қолжазба мұраларды ғылыми айналымға түсіру және оларды жүйелі жариялау арқылы жас ұрпақтың игілігіне жарту.

Осы бағыт-бағдарларды іске асыру мақсатында әр жылдары төмендегідей жұмыстар атқарылды:

– бұрын зерттелмеген, жарық көрмеген және белгісіз болып келген, сондай-ақ тыйым салынған халық әдебиеті үлгілерінің ғылыми және ғылыми-көпшілік басылымдарын дайындау;

– қолжазба мұраларды жанр бойынша жүйелеп, ғылыми сипаттамасын жазу; сол арқылы ғылыми айналымға енгізу;

– қолжазбалардағы фольклорлық және авторлық ауыз әдебиеті үлгілеріне мәтінтанулық зерттеулер жүргізу;

– қолжазбаларды консервациялау, мұрағаттау, қайта қалпына келтіру, қайта көшіру, мағынасын ашу және транскрипциялау, көне қолжазбаларды CD-ROOM-ға көшіру (400 к/диск).

Қолжазба қорының негізін қазақ халқының бай фольклорлық мұрасы, атап айтқанда ғашықтық, қаһармандық, тарихи, романдық, дастандық, ертегілік эпостары; діни, романдық, новеллалық-дастандары; батырлық, қиял-ғажайып, новеллалық, сатиралық және жан-жануарлар туралы ертегілері; айтыстар; жұмбақтар, макал-мәтелдер, қара өлең, ғұрыптық, балалар фольклоры үлгілері, ақын-жыраулар, би-шешендер, халық ақындары мұраларының үлгілері құрайды. Олардың дені XIX ғасырдың 70. – 80 жылдарынан бері хатқа түсіп; қазақ халқының рухани өміріне айырықша ықпал етіп келді.

Жазба жөдігерлер арасында М.Байжановтың, Т.Ізтілеуовтің, Ш.Жәңгіровтің, С.Шормановтың авторлық қолтаңбалары сақталған, сондай-ақ Бұхар жырау, Ақтамберді, Шалкиіз, Жиёмбет жырау, Абай, Нұржан, Әбубәкір Кердері, Дулат, Мұрат, Шортанбай, Мәшһүр Жүсіп, Нарманбет, Албан Асан сынды ХУ– ХХ ғасыр басында өмір сүрген ақын-жыраулар шығармаларының фотокөшірмелері мен қолжазбалары бар. Сонымен бірге Қазан төңкерісіне дейін жазылып алынған және басылып шыққан фольклорлық туындылардың Қазан, Уфа, С.-Петербург, Ташкент т.б. қалаларда араб қарпінде жарық көрген басылымдары жинақталған.

Қордың және бір ауқымды бөлшегін М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының әр жылдары ұйымдастырған фольклорлық экспедицияларда жазып алынған казактың аспаптық музыкасы мен музыкалық фольклорының, әсіресе халықтың «төкпе» және «шертпе» күй мектептерінің аса көрнекті өкілдері: Құрманғазы, Дәулеткерей, Дина, Тәттімбет, Есір, Баламайсан, Мәмен, Еспай, Сүгір, Қорқыт, Ықылас, Абылай хан күйлері, күйші-композиторлар: Т.Момбековтің, Н.Тілендиевтің, Г.Асқаровтың, Ғ.Хусайновтың, С.Нұрбаеваның, А.Қожабергеновтің (1958, 1962, 1964 жж. ғылыми экспедициялар) төл шығармалары, Ақан, Біржан, Естай, Жаяу Мұса, Кенен секілді өнші-ақындардың фономуралары, Кенес кезеңіндегі өнер майталмандарының, танымал халық ақындарының, жыршы-термешілердің, ғалымдардың, ақын-жазушылардың аудиожазбалары кұрайды.

Институт мұрағатындағы мәліметтерге қарағанда, Қолжазба бөлімі 1962 жылы бөлім меңгерушісі орнынан (алғашқы жылы бұл қызметті ешкім атқармаған), 1 аға ғылыми қызметкерден (филология ғылымдарының кандидаты Ш.Ахметов), 1 кіші ғылыми қызметкерден (Ғ.Сұлтанғалиева), 1 аға лаборанттан (Т.Қанағатов) және 1 лаборанттан (С.Шокпарова) тұратын шағын штатпен қызмет істей бастады. Осы жылы институттың 1959–1962 жылдарға арналған ғылыми-зерттеу жоспарындағы «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты ұжымдық зерттеуінің советтік фольклор бөлімі (Алматы, 1961. I том, II бөлім) жарық көрді. Бұл зерттеу жұмысына институттың барлық фольклорлық бөлімдері қатысқан, олардың арасына Қолжазба бөлімінің қызметкерлері: Ш.Ахметов пен Ғ.Сұлтанғалиеваның ғылыми-зерттеу еңбектері де енген. 1962 жылы бөлім қызметкерлері қатысуымен «Ақындар айтысы» атты айтыстар жинағы жарыққа шығады (Құраст.: Е.Ысмаилов, Б.Ысқақов, Ш.Ахметов. Алматы, 1962).

1963 жылы институт директоры М.Базарбаевтың бұйрығымен (№ 34, 1963 жыл 12 сәуір) Қолжазба бөлімі «Қолжазба және мәтінтану бөлімі» болып қайта құрылады. Оған институт жанындағы қолжазбалар қорын толықтыру, оларды жүйелеу және мәтіндерді зерттеп, ғылыми жұмыстар жазу міндеті жүктелді.

Жаңа бөлімнің меңгерушісі қызметіне белгілі фольклортанушы-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Мәлік Ғабдуллин тағайындалды (Ол бұл қызметті осы

күннен бастап 1968 жылдың наурыз айына дейін атқарды). Бөлімде М.Ғұмарова, Ш.Ахметов (аға ғылыми қызметкерлер), Б.Ысқаков, Г.Сұлтанғалиева, Т.Абдрахманова (кіші ғылыми қызметкерлер), Т.Қанағатов, С.Шоқпарова (аға лаборанттар), Қ.Қабдолова (лаборант) сынды қызметкерлерден құралған ұжым қалыптасты.

Осы жылы қолжазбаларды ғылыми-техникалық рәсімдеу және өңдеу жұмыстары бойынша алғашқы нұсқаулық құрал дайындалып, қолжазбалардың тақырыбы, жанрлары анықталды және материалдарды жинаушылар мен мәтіндердің авторлары белгіленді. Әсіресе ХҮІІІ, ХІХ ғасырлардағы және ХХ ғасыр басындағы ақын-жыраулардың өмірбаяны мен олардың шығармаларын жинаушыларға қатысты көптеген жазба материалдар топтастырылып, ғылыми өңдеуден өткізілді. Сондай-ақ кейбір ескі жазумен жазылған қолжазбалардың толық тізбесі жасалып, олардың қысқаша мазмұны түзілді.

1963 жылы Қолжазба және мәтінтану бөлімнің аға ғылыми қызметкері, филология ғылымының кандидаты М.Ғұмарованың құрастыруымен қазақтың аса көркем фольклорлық туындыларының бірі — «Қыз Жібек» жырының қазақ, орыс тіліндегі ғылыми басылымы жарыққа шықты (Қыз Жібек. Құраст.: Н.Смирнова, М.Ғұмарова). Сонымен бірге Фольклор, Қолжазба және мәтінтану бөлімдері қызметкерлерінің араласуымен 1961—1964 жылдар аралығында «Батырлар жырының» үш томдық ғылыми басылымы әзірленді (Құраст.: М.Ғұмарова, Б.Уахатов, т.б.).

1964—1965 жылдары Қолжазба және мәтінтану бөлімінің қызметкерлер құрамы (басқа бөлімге ауысқан - кіші ғылыми қызметкер Т.Абдрахмановадан басқалары) өзгеріссіз жұмыс істеді. Осы кезде бөлім қызметкерлерінің жұмылуымен қолжазбалардың көрсеткішін дайындау және оны ғылыми-техникалық рәсімдеу мен мәтінтанулық зерттеулер бойынша мынадай жұмыстар атқарылды: бөлімнің бүкіл қолжазба қорын талапқа сай тәртіпке келтіру; ақын-жыраулардың өмірбаяны мен оларды жинаушыларға қатысты арнаулы картотека жасау; қордағы барлық материалдардың шифрын түзу; қиын оқылатын ескі араб қарпіндегі мәтіндердің қысқаша мазмұнын жазу.

Осындай орасан зор жұмыстарды атқару нәтижесінде қолжазба материалдарының мұрағаттанған және жанр бой-

ынша жүйеленген картотекасы жасалынды, оның жалпы саны – 80 мың атауды құрады.

1964 жылы Қолжазба және мәтінтану бөлімінің қарымына алғашқы ауқымды жоспарлы жоба – қордағы қазақ қолжазбалардың ғылыми сипаттамасын жазу жұмысы тапсырылды. Келесі жылы жұмыстың алғашқы нәтижесі ретінде «Қазақ батырлар жырының ғылыми сипаттамасы» атты тұңғыш қолжазбалар көрсеткішін баспаға дайындау жұмысы басталды.

Қазақстанда алғашқы рет қолжазба мұралардың ғылыми сипаттамасын жазу сынды үлкен тақырыпқа кіріскенде бөлім қызметкерлерінің бұл саладан айтарлықтай тәжірибесі жоқ болатын. Сондықтан институт басшылығының ұйымдастыруымен КСРО-ның белгілі ғылыми орталықтары – Москва, Ленинград, Душанбе, Ташкент және Рига қалаларындағы қолжазбалардың ғылыми сипаттама жасау жөніндегі беделді ғалымдармен байланыс орнатылып, бөлім қызметкерлері олардың озық тәжірибесінен көп нәрсе үйренді. Нәтижесінде Қолжазба бөлімінде алдымен ғылыми сипаттама жасаудың әдістемелік жобасы жасалды. Бұл тәжірибелік әдістемені бөлімнің кіші ғылыми қызметкері Балташ Ысқақов орындады. Қысқа мезгіл ішінде осы әдістемелік басшылықты негізге алған бөлім қызметкерлері 103 жырдың ғылыми сипаттамасын жазып шықты. Олардың қатарында М.Ғұмарова, Т.Қанағатов, Қ.Қабдолова сынды қызметкерлер 1000 атаулы қолжазба материалға өңдеу жұмысын жүргізіп, 2000-нан астам жанрлық картотека түзді.

Құрылымның негізі ғылыми бағыттарының бірі – қолжазба қорын толықтыру жұмысы бойынша бөлімнің алғашқы жылдарында ғана қызметкерлердің анықтауымен қорға КСРО-ның және Қазақ КСР-нің Орталық ғылыми кітапханаларынан, сондай-ақ Москва, Ленинград, Қазан қалалары мұрағаттарынан қазақ әдебиеті мен тарихына қатысты 95 сирек кітап пен 40-қа жуық түрлі қолжазбалар алынды.

1964 – 1966 жылдары бөлім қызметкерлерінің мынадай еңбектері жарық көрді: «Айтыс» жинағының 1–3-томдары (Құраст.: Ш.Ахметов, Б.Ысқақов), «Көрұғлы» (Құраст.: М.Ғұмарова), «Біржан – Сара айтысы» (Құраст.: Б.Ысқақов, Ш.Ахметов), «Сәбит Дөнентаевтың шығармашылық жолы» (Құраст. Б.Ысқақов), «Халық ақыны С.Жанғабыловтың бір томдық таңдамалы шығармалары» (Құраст.: М.Ғұмарова,

Г.Жамансарина, К.Сыздықов), «Қазақтың 100 шешендік сөзі» (Құраст.: Т.Қанағатов).

1966–1968 жылдары бөлім қызметкерлері құрамы (қызметке алынған – аға ғылыми қызметкер Ү.Субханбердинадан басқалары) өзгеріссіз жұмыс істеді. 1968 жылы 14 наурызда Қолжазба бөлімі меңгерушісінің уақытша атқарушысы міндеті Ұлы Отан соғысының ардагері, белгілі ақын әрі әдебиетші, филология ғылымдарының кандидаты Сағынғали Сейітовке жүктелді, кейін ол жария байқау бойынша қайта тағайындалды.

1968 жылы бөлімге Б.Әзібаева (шілдеден), Е.Байтоқов (тамыздан) сынды жаңа қызметкерлер жұмысқа орналасты. Келесі жылы филология ғылымының кандидаты С.Сейітов «КСРО Қарулы күштеріне 50 жыл» мерейтойлық медалімен және мақтау қағазымен, ал 1970 жылы Қазақстан ғылымы мен мәдениетіне сіңірген ұзақ жылғы еселі еңбегі үшін бөлімнің бір топ қызметкерлері: Сағынғали Сейітов, Мәлике Ғұмарова, Балташ Ысқақов, Шеген Ахметов ел үкіметінің «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен марапатталды.

1970 жылы бөлім қызметкерлерінің мынадай еңбектері жарық көрді: «Әдеби мұра» атты (революцияға дейін жарық көрген қазақ басылымдардағы әдеби мұралар) ескі әдебиет шығармалары (Құрастырып, алғысөзін жазған Ү.Субханбердина), «Татар өндері» өлендер жинағы (Құрастырып, алғы сөзін жазған С.Сейітов).

1972 жылы Қолжазба бөлімі жаңа қызметкерлермен толығып, мынадай құрамда жұмыс істеді: С.Сейітов (бөлім меңгерушісі), М.Ғұмарова, Ш.Ахметов, Б.Ысқақов, М.Бөжеев, Ү.Субханбердина (аға ғылыми қызметкерлер), Е.Байтоқов, Г. Сұлтанғалиева, Т. Қанағатов (кіші ғылыми қызметкерлер), С.Шоқпарова, Б.Әзібаева, Қ.Қабдолова (аға лаборанттар), С.Ялымова (лаборант).

Осы жылы Институт директоры Ә.Шәріповтың 16 наурыздағы № 23 және 11 сәуірдегі № 29 бұйрығымен Қолжазба және мәтінтану бөлімінің аға ғылыми қызметкерлері М.Ғ.Ғұмароваға Қазақ КСР ҒА-ның Орталық ғылыми кітапханасы қолжазба қоры бойынша істеген ғылыми өңдеу жұмыстары және Ү.Субханбердинаға «Қазақ кітаптары» (1807-1917 жж.) библиографиялық көрсеткішін құрастырғаны үшін алғыс жарияланды.

1973 жылы Институт басшылығының ұйғарымымен Қолжазба және мәтінтану бөлімінің негізінде Фоно-фото-кино бөлімі жасақталды. Жаңа құрылған бөлімінің жетекшісі болып тажірибелі маман Ү.Субханбердина тағайындалып, құрылым жұмысына П.Рожковский, Ж.Молдағалиев, Т.Гаитов сияқты қызметкерлер жұмысқа тартылды. Ал 1975 жылы А. Жетпісбаева, Ф.Оразаев сынды қызметкерлермен тағы да толықты.

1972–1973 жылдары Қолжазба бөлімінің мынадай ғылыми еңбектері жарық көрді: Ү.Субханбердинаның құрастыруымен «Қазақ кітаптары» (1807–1917 жж.) библиографиялық көрсеткіші (1972), фольклортанушы М.Ғұмарованың құрастыруымен «Көрұғлы» (1973) дастаны.

1975 жылы 1 шілдеде Институт басшысының бұйрығымен фольклортанушы, филология ғылымының кандидаты О.А.Нұрмағамбетова институт директорының орынбасары қызметінен Қолжазба және мәтінтану бөлімінің меңгерушісі қызметіне ауыстырылады. Осы кезде бөлімге Б.Балажанов, Ж.Әбішев (аға лаборанттар), З.Уәлиева (лаборант) сияқты мамандар қызметке алынады.

Қолжазба және мәтінтану бөлімінің 1976–1978 жылдардағы жоспарлы зерттеу тақырыбы «Қазақ фольклоры үлгілерінің көптомдық басылымы және оның мәтінтану мәселелері» деп аталады (жетекшісі – О.Нұрмағамбетова), оның орындалуына фольклортану бөлімінің қызметкерлері де қатысты. Бұл тақырып бойынша қаһармандық эпостың 1-томы, айтыстың 1-томы, «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» жобасының «Батырлар жырына» арналған 1-томы (Жалпы редакциясын басқарған – Педагогика ғылымдары академиясының академигі М.Ғ.Ғабдуллин. Жауапты редакторы – филология ғылымының кандидаты Б. Ысқақов. Құраст.: М.Ғабдуллин, М.Ғұмарова, Ш.Ахметов, Т.Қанағатов, Г.Сұлтанғалиева, Б.Ысқақов. – Алматы, Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1975), сонымен бірге Шығыс хикаяларының желісіне құрылған «Ғашық-наме» жинағы (Құраст.: Ү.Субханбердина), қазақ, орыс тілдеріндегі «Қобыланды батыр» жыры нұсқалары (Құраст.: Н.В.Кайдш–Покровская, О.Нұрмағамбетова) жарыққа шықты. 1978–1979 жылдары Қолжазба және мәтінтану бөлімінің құрамына

М.Шафигов (кіші ғылыми қызметкер), Ә.Алманов (аға лаборант) қабылданса, Фоно-фото-кино бөлімі кадрлық өзгеріссіз жұмыс істеді.

1979 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының басшылығы қазақ халқының әдеби мұраларын зерттейтін Қолжазба орталығын ашу жөнінде мәселе көтерді. Бұл ұзақ жылдар бойы жинақталып, қордаланып келген көкейкесті мәселе болатын. Орталық ашу мәселесі сол кездегі республикалық баспасөзде, әдеби-ғылыми еңбектерде, баяндамаларда жекелеген адамдардың пікірі ретінде айтылып келген еді.

Бұл бастамаға осы салада көп жылдан бері қызмет етіп келе жатқан, қазақ қолжазбаларының проблемаларын жақсы білетін, халық мұраларына жаны ашитын зиялы қауым өкілдері мен институттың фольклортанушы, әдебиеттанушы ғалымдары ұйытқы болды. Олар Қазақ республикасының үкіметіне жазған ұсыныс хаттарында 1976 жылы КСРО Жоғары Кеңесі қабылдаған «Тарихи және мәдениет ескерткіштерін қорғау және оларды пайдалану» туралы заңына сүйене отырып, Қазақ КСР Ғылым академиясына қарасты ғылыми-зерттеу институттарында тарих, этнография, фольклор, әдебиет тарихы және өнер салаларына қатысты қолжазбалардың мол қоры жинақталғаны алға тартылып, бұл мұралардың ғылыми маңызы жылдан жылға арта түскеніне, олардың Қазақстан мен Орта Азияның тарихы мен мәдениетін, өзге де ғылым салаларын зерттеуде, сондай-ақ ел экономикасы мен шаруашылығын дамытуда зор тарихи рөлі бар екендігіне, бірақ соңғы кезге дейін оларды сақтау, ел игілігіне жаратып пайдалану, ғылым тұрғыдан зерттеу жұмыстарының істелмегендігіне назар аударды.

Қазақстан халқының сол кезеңдегі рухани-экономикалық өркендеу жағдайына байланысты жаңа іс-шараларды жедел қабылдаудың қажеттілігі дәлелденді. Әсіресе М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қолжазба бөліміндегі және Қазақ КСР ҒА-ның Орталық ғылыми кітапханасының Сирек кітаптар мен қолжазбалар қорларындағы әдеби мұралар заман талаптарына сай сақтау және ғылыми өңдеу қажет ететіндігі баса айтылды. Қазақ КСР-нің А.С.Пушкин атындағы көпшілік кітапханасы қорында (қазіргі Ұлттық кітапхана), сондай-ақ Москва, Ленинград, Ташкент, Фрунзе, Қазан, Уфа, Астрахань, Омбы т.б. қалалардың орталық кітапханалары мен мұрағаттарында сақталған қазақ қолжазбаларын анықтап, оларды елге қайтару мәселелері де сөз болды.

Қолжазба мұраларға байланысты қордаланған мәселелер қорытыла келіп, жоғарғы билік орындарына төмендегідей ұсыныстар жасалды:

а) казак және өзге тілдердегі (казак халқының тарихы мен мәдениетіне қатысты еместер де бар) қолжазбалар мен литографиялық басылымдарды бір жерге жинақтау;

ә) олардың заман талаптарына сай дұрыс сақталуына жағдай жасау;

б) қолжазба мұралардың ғылыми құндылығын анықтау мақсатында ғылыми-сараптамалық жұмыстар жүргізу.

Сонымен, бұл ұсыныстарды орындаудың тиімді жолы – Қазақ КСР ҒА-ның М.О.Әуезов Әдебиет және өнер институты құрамында «Қолжазба және мәтінтану орталығы» ғылыми құрылымын ашу қажет деп есептелді.

Болашақ «Қолжазба орталығының» құрылымы мына құрамда қарастырылды:

1. Сақтау және фотолаборатория секторы – 7 қызметкер

2. Қолжазбаларды өңдеу және қайта қалпына келтіру секторы – 7 қызметкер

3. Мәтінтану секторы – 8 қызметкер

4. Жарияланым секторы – 9 қызметкер

Осы жағдайда Қазақ КСР ҒА-ның Төралқасы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми орталық ашу туралы сұранысын қолдап, Қазақстан КП Орталық комитеті басшылығына өз тарапынан ұсыныс жасады (*М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты басшылығының Қазақстан КП Орталық комитетімен Институт жанынан жаңа Қолжазба орталығын ашу туралы жазысқан хат-хабарлары. 1979. Дереккөз: Институт мұрағаты*). Бірақ заман талабына орай көтерілген бұл жақсы бастама, бағалы ұсыныс белгісіз себептермен іске аспай қалды.

Аталған жылдары «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» көптомдығын баспаға дайындау жұмысы нәтижесінде 1979 жылы көрсеткіштің 2-томы «Ғашықтық жырлар» (Жауапты редакторы – филология ғылымының кандидаты Б.Ысқақов. Құрастырғандар: Ш.Ахметов, М.Ғұмарова, Ү.Субханбердина, Б.Ысқақов, Т.Қанағатов, Г.Сұлтанғалиева, Е.Байтоқов, С.Шокпарова, К.Қабдолова. – Алматы, Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1979) және 1981 жылы 3-томы «Тарихи жырлар» деген атпен (Жауапты редакторы –

филология ғылымының кандидаты М.Ғұмарова. Құрастырғандар: Ш.Ахметов, Ж.Әбішев, Е.Байтоқов, М.Бөжеев, М.Ғұмарова, Қ.Қабдолова, Т.Қанағатов, Ү.Субханбердина, Г.Сұлтанғалиева, Б.Ысқақов, М.Шафиғов, С.Шоқпарова. — Алматы, Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1981) жарық көрді.

1979—1982 жылдары Фоно-фото-кино бөліміне М.Аманкұлов (инженер), М.Дәрімбетов (лаборант), М.Ұйықбаева (стажер), М.Жиенғалиев (инженер) сынды қызметкерлер алынып, Мәтінтану және қолжазба бөлімі бір лаборантпен (Г.Мамутова) толықты. 1983 жылы екі бөлім — Қолжазба және мәтінтану және Фоно—фото—кино бөлімдері біріктіріледі де, ол «Қолжазба және фоножазба бөлімі» болып қайта құрылады. 1983—1985 жылдары бөлімнің меңгерушісі міндетін институт директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор М.Б.Базарбаевтың өзі қосымша атқарады.

1983—1986 жылдары бөлімге А.Айдашев, И.Муршель (кіші ғылыми қызметкер) сияқты жаңа қызметкерлер алынады, 1989 жылы олардың қатарына С.Сүтжанов, Г.Түлкібаева (аға лаборанттар), З.Парфенова (жұмысшы), Д.Есенжанова (стажер-зерттеуші) қосылды.

1983 жылы Қолжазба және фоножазба бөлімі дайындаған «Қазақ фольклоры мен әдебиет шығармаларының текстологиялық зерттелуі» атты зерттеулер жинағы (Алматы: Ғылым, 1983) жарық көрді. Қазақ фольклоры мен әдебиеті шығармаларын текстологиялық тұрғыдан зерттеудің алғашқы тәжірибесі ретінде жарыққа шыққан жинаққа — қазақ ертегілері, Алпамыс, Қобыланды, Қамбар, Қозы Көрпеш—Баян сұлу, Қыз Жібек эпостары, «Біржан Сара» айтысы, Шығыс тақырыбына арналған қазақ дастандары, дастан жанры, Абайдың, М.О.Әуезовтың, И.Байзақовтың шығармалары бойынша бір топ ғалым-зерттеушілердің (С.Қасқабасов, Ш.Ахметов, О.Нұрмағамбетова, М.Ғұмарова, Т.Қанағатов, Ү.Субханбердина, Б.Әзібаева, М.Бөжеев, Қ.Сыдықов, Е.Байтоқов) мақалалары енген.

Бөлім қызметкерлері дайындаған «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» атты ғылыми көрсеткіштің 4 — 6 томдары (4-том: ХҮ—ХІХ ғасырлардағы ақындар шығармалары / Жауапты редакторы — филология ғылымының кандидаты М.Ғұмарова. Сипаттаманы жазуға қатысқан авторлар: Ә.Алманов, Ш.Ахметов, Ж.Әбішев, Б.Әзібаева, Е.Байтоқов, М.Бөжеев, М.Ғұмарова, Қ.Қабдолова, Т.Қанағатов, М.Ша-

фигов, С.Шоқпарова. – Алматы, «Ғылым», 1985. – 360 бет; 5-том: ХХ ғасыр басындағы ақындар шығармалары / Жауапты редакторы – филология ғылымының кандидаты М.Ғұмарова. Сипаттаманы жазуға қатысқандар: Ә.Алманов, Ш.Ахметов, Ж.Әбішев, Б.Әзібаева, Е.Байтоқов, М.Бөжеев, М.Ғұмарова, Қ.Қабдолова, Т.Қанағатов, М.Шафиғов, С.Шоқпарова. – Алматы, «Ғылым», 1986. 216 бет; 6-том: Айтыс /Жауапты редакторы – филология ғылымының докторы Ә.Нарымбетов. Сипаттаманы жазуға қатысқандар: А.Айдашев, Ә.Алманов, Т.Алпысбаев, Ш.Ахметов, Ж.Әбішев, Б.Әзібаева, Е.Байтоқов, М.Бөжеев, М.Ғұмарова, Қ.Қабдолова, Т.Қанағатов, М.Шафиғов, С.Шоқпарова. – Алматы, «Ғылым», 1989. – 296 бет) және «Қазақ халық әдебиеті» атты көптомдықтың он бір томы, дәлірек айтқанда, «Батырлар жырының» бес томы (1986–1989), «Ертегілердің» төрт томы (1988–1989), «Айтыстың» екі томы (1988) жарық көрді. Соңғы жинақтарды құрастырып, ғылыми түсініктерін жазуға М.Ғұмарова, О.Нұрмағамбетова, Қ.Сыдықов, Ж.Әбішев, А.Айдашев, Т.Алпысбаев, Е.Құдайбергенов, Ә.Алманов қатысты.

1990 жылы 1 тамызда Қазақстан үкіметі өз шешімімен «М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты жанынан «Қолжазба және мәтінтану» ғылыми орталығын ашу туралы» арнайы қаулы қабылдады. Бұл Ғылыми орталық Қазақстан тарихында тұңғыш рет ашылған ескі қолжазбалар мен литографиялық кітаптарды зерттеумен айналысатын бірден-бір мамандандырылған ғылыми құрылым болды.

«Қолжазба және мәтінтану» ғылыми орталығы құрамына жаңадан ашылған: Ғылыми сипаттама және жүйелеу, Фольклорлық жазбалар және мұрағаттау бөлімдері, сондай-ақ бұрынғы Қолжазба және фоножазба бөлімінің негізінде құрылған «Мәтінтану және жариялау» бөлімдері енгізілді.

Орталықтың жетекшісі лауазымына белгілі фольклортанушы, филология ғылымдарының кандидаты Шәкір Ыбраев тағайындалды. Ал оның үш құрылымдық бөлімдеріне: Мәтінтану және жариялау бөліміне – филология ғылымының докторы Ә.Нарымбетов, Фольклорлық жазбалар және мұрағаттау бөліміне – жазушы-этнограф, филология ғылымының кандидаты А.Сейдімбеков, Ғылыми сипаттама және жүйелеу бөліміне – филология ғылымының кандидаты Ш.Ыбраев меңгеруші (бұл қызметті қосымша атқарды) болып бекітілді.

1985–1990 жылдарға арналған «Қазақ фольклорының үлгілері» атты ғылыми-зерттеу жоспарының жұмысын Мәгінтану және жариялау бөлімі атқарды. Құрамында Ә.Нарымбетов (тақырып жетекші), Б.Әзібаева (аға ғылыми қызметкер), Ә.Алманов (ғылыми қызметкер), Ж.Әбішев, Т.Алпысбаев (кіші ғылыми қызметкерлер), К.Ханафин (аға лаборант), Г.Сыдықова, М.Өтемісова, О.Некрасова, Г.Сұлтанбаева (лаборанттар) сынды қызметкерлер жұмыс істеді.

Осы кезеңде «Қазақ халық әдебиеті» көптомдығын баспаға дайындау жұмысы да жалғасын тауып, «Батырлар жырының» бір томы (1990), «Дастандардың» екі томы (1990) және «Дала уалаяты газетінің» әдеби нұсқалар мәтіндерінің үш кітабы (1989, 1990, 1992) жарық көрді. Бұл жинақтарды құрастырып, ғылыми түсініктерін жазғандар: О.Нұрмағамбетова, К.Сыдықов, Б.Әзібаева, М.Шафиғов, Т.Алпысбаев, Е.Құдайбергенов және Ү.Субханбердина сынды қызметкерлер болды.

Көптомдықтарға «Едіге», «Алаңқай», «Бозқұлан», «Күрәнбай», «Шора», «Шал батыр», «Бозоғлан», «Бахтияр», «Шәкір-Шәкірат», «Мұнлық-Зарлық» т.б. ондаған бұрын жарияланбаған жырлар мен дастандардың нұсқалары мен версиялары енгізілсе, әдеби нұсқаларда «Дала уалаятының газетінде» жарияланған таңдамалы материалдар берілді.

1990–1995 жылдарға арналған «Фольклорлық мұраларды жинау, сақтау және жүйелеу әдістемесінің мәселелері» атты жоспарлы ғылыми-зерттеу жұмысымен Фольклорлық жазбалар және мұрағаттау бөлімі шұғылданды. Бұл бөлімнің қызметкерлері: А.Сейдімбеков (тақырып жетекшісі), Ф.Оразаева (аға ғылыми қызметкер), Ү.Әбдіғаппарова, Қ.Алпысбаева, К.Әбілқасымов, Ф.Бейсенбаев, С.Сүтжанов, С.Оразбаев, Д.Есенжанова, Ғ.Қалибекұлы (кіші ғылыми қызметкерлер), Г.Молдашева, Ф.Қабдықайыров, Г.Жиенбаева (аға лаборанттар), Ш.Тұмсабаева (лаборант).

Фольклорлық жазбалар және мұрағаттау бөлімі 1990 жылдан бастап жұмыс істеді және онда мынадай ғылыми жұмыстар атқарылды:

а) қолжазбалар мен фоно-фотоматериалдарды ғылыми жүйелеу және олардың картотекасын жасау;

ә) араб, латын өріптерінде жазылған қолжазбаларды қазіргі қазақ жазуына түсіру және оларды қайта жаңғыртудан өткізу;

б) қолжазба қорын байыту мақсатында ғылыми экспедициялар ұйымдастыру және олардың жұмысын реттейтін координациялық жұмыстар жүргізу;

г) қолжазба орталығының жұмысын жетілдіру үшін фольклорлық мұраларды жинау, сақтау және жүйелеу жұмыстарының өдістемелік көмекші құралын басып шығару.

Осы жылдары «Қазақ қолжазбалары және оларды ғылыми сипаттау мен жүйелеудің проблемалары» атты тақырыппен Ғылыми сипаттама және жүйелеу бөлімі қызметкерлері шұғылданды. Бөлімде Ш.Ыбыраев (тақырып жетекшісі), Ү.Субханбердина (аға ғылыми қызметкер), М.Шафиғов (ғылыми қызметкер), Қ.Саттаров, С.Сәкенов, Г.Түлкібаева, Б.Қорғанбеков, М.Бекмолдаев, Б.Шоңқабаев, П.Әуесбаева, Ж.Шалғынбаева, А.Сағындықұлы (кіші ғылыми қызметкерлер), Т.Әлбеков, З.Сәмтікбаева, С.Баһрамова (аға лаборанттар), Г.Жиенбаева (лаборант) қызмет істеді. Бөлімнің жұмыс жүйесі халықаралық Аарне – С.Томпсен өдістемесі бойынша атқарылды.

1992 жылы қоғамдағы уақытша қиындықтарға байланысты мекеме құрылымдарында көптеген өзгерістер орын алды. Институт директорының 24 наурыздағы № 40 бұйрығы бойынша қызметкерлер саны қысқартылды да Фольклорлық жазбалар және мұрағаттау және Қолжазба және фоножазба бөлімдерінің негізінде Деректану, библиография және ғылым тарихы бөлімі құрылды. Жаңа бөлім мынадай құрамда жасакталды: Ә.Нарымбетов (бөлім меңгерушісі), Г.Ордаева, Ж.Исаева, Д.Әбдіков (аға лаборант), Г.Қанаева (архив меңгерушісі), Г.Ибрагимова (лаборант).

Институт басшысының 1994 жылғы 15 желтоқсандағы № 146 бұйрығымен сол жылдың қыркүйек-желтоқсан айларында мекеменің бөлім меңгерушілері мен ғылыми қызметкерлері арасында өткізілген аттестациялау қорытындысына байланысты ғылыми күштерді үнемді пайдалану мақсатында кейбір бөлімдер біріктірілді, соған орай екі жыл бұрын құрылған Деректану, библиография және ғылым тарихы бөлімі енді «Қазіргі қазақ әдебиеті» бөліміне қосылды.

1995 жылы Қолжазба және мәтінтану орталығының меңгерушісі болып филология ғылымының докторы, профессор Сейіт Касқабасов тағайындалды (бұл қызметті 1998 жылға дейін атқарды). Осы жылдары Орталықта қолжазбаларды жүйелеуге байланысты үлкен шаралар қолға алынып,

қорда сақталған мұраларға атауына, бумасы мен жанрына байланысты картотека жасалып, кейін оның электронды нұсқалары түсіріле бастады. Институттың фоно қорында сақталған ұнтаспалар (жалпы ұзындығы – 700 шақырымға жуық) тындауға, зерттеуге қолайлы және болашақ ұрпаққа жақсы сақталған күйінде жеткізу үшін заманауи техниканы пайдаланып, CD-ROOM-ға көшіріле бастады. Сонымен қатар, Қазақ қолжазбаларының мөтінтану саласына қатысты екі монографиялық зерттеу жазылды. Бұл тұрғыда, әсіресе, халық мұраларын тарих қойнауынан үлкен қажырлықпен қайта жаңғыртқан танымал библиограф, әдебиетші-ғалым Ү.Субханбердинаның еңбегі зор. Атап айтқанда, Ү.Субханбердинаның жетекшілігімен «Қазақ. Алаш. Сарыарқа» (1993), «Дала уалаяты газеті» жинағының 4, 5-ші кітаптары (1994, 1996), «Ғашықтық дастандар» (1994), «Батырлық дастандар» (1995), «Айқап» (1995) және әдебиетшілер: А.Сейдімбековтің, Б. Әзібаеваның, Б. Адамбаевтың, М. Шафиғидың, С. Сәкеновтың т.б. құрастырып, дайындауымен «Абылай хан» (1995), «Кенесары – Наурызбай» (1995), «Мақал–мәтелдер» (1996) сияқты жинақтар жарыққа шыққан.

Бұл кезеңде қазақ әдебиеттануы тарихында бұрын қолға алынбай келген ХІХ ғасырдың 2-жартысында Қазақстан аумағында шығып тұрған алғашқы қазақ тілді мерзімді басылым – «Түркістан уалаяты газетінің» әдеби нұсқалары қазіргі ұлттық әліпбиге түсірілді (Құраст.: Ү.Субханбердина, П.Әуесбаева, Т.Әлбеков, С.Қосан, Т.Әкімова) және «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасының» кезекті, ертегілерге арналған 7-томы баспаға тапсырылды. Бірақ қаржы қиындықтарына байланысты бұл жинақтар біраз кідірістен соң 2003 жылы ғана баспадан шықты.

1998 жылы Орталықтың меңгерушісі болып филология ғылымдарының докторы Ж.Тілепов тағайындалды. Бұл кезде қолжазба мұраларды жүйелеу жұмыстары жалғастырылып; 1998 жылы бөлім қызметкерлері ҚР ҰҒА-сы ұйымдастырған ғылыми экспедиция жұмысына қатысты. Осы сапарлар барысында жинақталған материалдардың негізінде 2001 жылы «Қазақ халқының мақалдары мен мәтелдері» атты жинақ баспаға әзірленіп, кейін жарыққа шықты (Жауапты редакторы – филология ғылымының докторы Ж.Тілепов. Құраст.: Қ.Алпысбаева, П.Әуесбаева, Т.Әлбеков, С.Қосанов, С.Сәкенов). 1999 жылы ХІХ ғасырдың белгілі өкілі Шал ақынға байланы-

сты халықаралық ғылыми-теориялық конференция ұйымдастырылып, ақын шығармалары алғаш рет «Шал Күлекеұлының шығармалары» деген атпен жеке жинақ болып басылып шықты (Құраст.: С.Қосанов, Т.Әлбеков).

2000—2006 жылдары Қолжазба және мәтінтану орталығына филология ғылымдарының докторы Б.Әзібаева жетекшілік жасады. Бұл жылдары құрылымда Қ.Алпысбаева, С.Ақашева, Ж.Шалғынбаева, П.Әуесбаева, Р.Әлмұханова, Т.Әлбеков, С.Қосан, М.Жүмәділова, Б.Әбжетов, Т.Әкімова, Ж.Рақышева, Н.Мүрсәлімова, Г.Тұрлықожаева, Ж.Салтақова, А.Ақан, Г.Сапарғалиева, Н.Садықова, Д.Дайыров, Б.Жайлыбаев, М.Әлсейітова еңбек етті. 2002 жылы Орталықтың қызметкерлері мысал және жазба айтыстардың жеке-жеке жинақтарын әзірледі, сонымен бірге, академик С.Қасқабасовтың бастамасымен «Бабалар сөзі» көптомдығының алғашқы жеті томы дайындалып, баспадан жарық көрді. Олар мыналар: «Діни дастандар» (1—3 томдар), «Хикаялық дастандар» (4—5 томдар), «Жұмбақтар» (6-том), «Шора батыр» жыры (7-том). Томдарды баспаға дайындауға Б.Әзібаева, Қ.Алпысбаева, Т.Әлбеков, С.Қосан, М.Жүмәділова, Б.Әбжетов, Т.Әкімова, Ж.Рақышева сынды бөлім қызметкерлері және Ш.Керім, Б.Қорғанбеков сияқты басқа мекемелер мамандары тартылды.

2003 жылы Қолжазба және мәтінтану орталығының көп жылғы жұмысының жемісі — «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» көрсеткішінің кезекті 7-томы жарық көрді (7-том: Ертегілер /Жауапты редакторы — ҚР ҰҒА-ның академигі, филология ғылымының докторы, профессор С.А.Қасқабасов. Құрастырып, дайындағандар: Ж.Әбішев, Б.Әзібаева, Е.Байтоқов, М.Бөжеев, Т.Қанағатов, Қ.Қабдолова, М.Шафиғи, С.Шоқпарова. — Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2003. 224 бет). Сондай-ақ осы жылы бөлім жоспарынан тыс негізде «Қазақтың мифтік әңгімелері» (Құраст.: Ш.Ыбыраев, П.Әуесбаева) жинағы жарық көрді.

2004 жылы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың арнайы қаулысымен орасан зор Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы жасалып, оны жүзеге асыру жұмысы басталды. Шын мағынасында, Тәуелсіздік кезеңінде іске асқан ұлттық ауқымдағы ұлы рухани жоба болып саналатын «Мәдени мұра» бағдарламасының бір тармағы — қазақ фольклорының 100 томдық жана

ғылыми басылымын дайындау жобасы қолға алынып, ол «Бабалар сөзі» сериясы» деп атаумен белгілі болды. Жүзтомдықтын жоспарын жасауға академик С.А.Қасқабасов бастаған институттың танымал ғалымдары атсалысты.

Жаңа «Бабалар сөзі» сериясы Қолжазба және мәтінтану орталығының қазақтың аса бай фольклорлық мұраларын жариялаудың 2002 жылы бастаған жоспарлы жұмысының жалғасы ретінде, бірақ оның соны үлгідегі ғылыми басылымы ретінде дайындалып, Астана қаласындағы «Фолиант» баспасынан шығаруға келісім-шарт жасалды. Бұл серияның жұмысы 2004—2006 жылдары Қолжазба және мәтінтану орталығына, ал 2006 жылдан осы құрылымның атауы өзгерген мұрагері — «Қолжазба» бөліміне жоспарлы ғылыми жұмысына қосымша — ғылыми-қолданбалы жоба ретінде бекітілген. Жоба жұмысы осы бөлімнің қызметі ретінде бүгінге дейін жоспарды түрде атқарылып келеді. Серияның редакциялық алқасының төрағасы болып Институт директоры — академик С.А.Қасқабасов тағайындалған, ал томдардың жауапты редакторы міндеті — бөлім меңгерушісіне жүктелген, сондай-ақ ол ғылыми-шығармашылық топтың басшысы міндетін де атқарады.

«Бабалар сөзі» сериясы бойынша 2004—2006 жылдары мына жүйеде жиырма төрт том фольклорлық мұралар жарық көрді: тоғыз том — «Хикаялық дастандар» (1—9 томдар), жеті том — «Діни дастандар» (10 — 16-томдар), алты том — «Ғашықтық дастандар» (17 — 22-томдар) және екі том — «Қытайдағы қазақ фольклоры» (23, 24-томдар). Томдарды құрастырып, ғылыми қосымшаларын жазуға Б.Әзібаева, Қ.Алпысбаева, П.Әуесбаева, Т.Әлбеков, С.Қосан, М.Жұмаділова, Б.Әбжетов, Т.Әкімова, Ж.Рақышева, Ж.Салтақова, А.Ақан секілді қызметкерлер ат салысты және Қытай Халық республикасында тұратын қазақ азаматы Оразанбай Егеубаев үлкен азаматтық үлес қосты.

2005 жылы Орталықтың қызметкерлері дайындаған «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» көрсеткіші бойынша дастандарға арналған 8-томы басылып шықты (8-том: Дастандар /Жауапты редакторы — филология ғылымының докторы Б.Әзібаева. Құрастырғандар: С.Акашева, Қ.Алпысбаева, Б.Әбжетов, Т.Әкімова, Т.Әлібеков, Р.Әлмұханова, П.Әуесбаева, М.Жұмаділова, С.Қосан, Ж.Рақышева, Ж.Шалғынбай. — Алматы: «Үш қиян», 2005. — 360 бет).

2006 жылы қараша айында Қолжазба және мәтінтану орталығының негізінде «Мәтінтану және деректану» және «Қолжазба» деген екі дербес құрылым жасалды. Осы екі бөлімнен бұрынғы Орталықтың қызметін жалғастыру дәстүрі – Қолжазба бөліміне берілді.

Жаңа Қолжазба бөлімінің жетекшісі қызметіне акын әрі әдебиет зерттеушісі, филология ғылымдарының кандидаты С.Қосан тағайындалды. 2006–2009 жылдары бөлімде С.Қосан (менгеруші), Қ.Алпысбаева, С.Сәкенов, Қ.Тастанов, Т.Әкімова, Ж.Салтақова, М.Әлсейітова, Е.Сманова, Б.Тұрлымбеков, М.Меңлібаева, С.Айпенова, Г.Иманәлиева, Н.Елесбай, Ғ.Райыс (2009 жылдан), А.Оралбек (2009 жылдан) қызмет атқарды.

Аталған кезеңде «Бабалар сөзі» сериясы бойынша отыз тоғыз том төмендегі жинақтары басылып шықты: сегіз том – «Қытайдағы қазақ фольклоры» (25–32-томдар), жиырма том – «Батырлар жыры» (33–52-томдар), үш том – «Ғашықтық жырлар» (53–55-томдар) және сегіз том – «Тарихи жырлар» (56–63-томдар). Жинақтарды құрастырып, ғылыми қосымшаларын жазуға бөлім қызметкерлері: С. Қосан, Б.Әзібаева, Қ. Алпысбаева, Т. Әлбеков, Т. Әкімова, С. Сәкенов, Қ. Тастанов, Ж. Рақышева, Ж. Салтақова, А. Ақан, Б.Тұрлымбеков, Н. Мүрсәлімова, Н. Елесбай, А. Оралбек және басқа бөлімдерден С. Қорабай, О. Егеубаев, С.Дәуітұлы, А. Әлібекұлы, М. Шафиғи жұмылдырылды.

2010 жылы Қолжазба бөлімі менгерушісі қызметіне филология ғылымдарының кандидаты, доцент Т.Әлбеков тағайындалды және бөлімге жаңа қызметкерлер алынды (Қ.Орынғали, Н.Мүрсәлімова). Осы жылы «Бабалар сөзі» сериясы бойынша жеті жинақ дайындалды: бір том – «Жұмбақтар» (64-том); бес том – «Макал-мәтелдер» (65–69-томдар); бір том – «Қара өлең» (70-том) және жоспардан тыс жұмыс бойынша «Қазақ қолжазбалары» сериясының екі томы (Авторлық тарихи жырлар. 1, 2-томдар) басылым көрді. Жинақтарды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындаушылар: Т.Әлбеков, Қ.Алпысбаева, С.Қосан, Қ.Орынғали, Т.Әкімова, Н.Елесбай, А.Оралбек, Ш.Керім, Ғ.Рахымбаева.

2002–2010 жылдары бөлім қызметкерлері бекітілген жоспар бойынша қорда сақталған қолжазбаларды жүйелеу, олардың электронды каталогын жасау, ғылыми сипаттамасын жазу, қазақ эпосының бұрын-соңды жарық көрмеген

таңдаулы үлгілері мәтіндерінің электронды жинағын әзірлеу жұмыстарына белсене араласып, қомақты нәтижелерге қол жеткізді. Нақты айтқанда, көрсетілген мерзімде «Электронды жинақтың» 1– 38 томдары, «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» көрсеткішінің батырлар жырына арналған кезекті 9-томы баспаға әзірленіп, қолжазбалардың 1– 738-бумалары жүйеге түсірілді және олардың электронды каталогы жасалды.

Бөлім қызметінің іргелі зерттеу бағыты бойынша биылғы, 2011 жылы істелетін жұмысының маңыздысы – «Тәуелсіздік идеясын жырлайтын қазақ эпостарының қолжазба нұсқалары: сақтау, жүйелеу, жариялау мәселелері» атты монографиялық зерттеу. Ұжымдық еңбекте Институттың қолжазба бөлімінде және еліміздің өзге де сирек қорларында сақталған эпостық шығармалар – Алпамыс батыр, Қобыланды батыр, Ер Тарғын, Ер Сайын, Ер Едіге, Орақ-Мамай, Қарасай-Қази, Абылайхан, Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр, Ер Ағыбай, Жанқожа батыр т.б жырлардың жиналу тарихы, сақталу және жариялану үдерістері, нұсқаларының сюжеттік желісіндегі ерекшеліктері талданып, туындыларға арқау болған халықтар ынтымағы, ұлт бірлігі, ел тәуелсіздігі, мемлекет тұтастығы, отаншылдық идеялары жанжақты қарастырылады.

Бөлім қызметкерлері жариялаған еңбектер:

1. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. 1– 2 томдар. / Құраст., текстерін, түсініктерін жазғандар: З.А.Ахметов, С.Қасқабасов. – Алматы: Жазушы, 1995.
2. Азибаева Б. Казахские народные романические дастаны. Монография. – Алматы: Ғылым, 1990.
3. Азибаева Б. Казахский дастанный эпос. Монография. – Алматы: Ғылым, 1998.
4. Алпысбаева К. Шоқан Уәлиханов – фольклортанушы. Монография. – Алматы: Ғылым, 2001.
5. Ахметов Ш. Ленин және балалар әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1969.
6. Әлібек Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2008.
7. Әлібек Т. Құланаян Құлмамбет. Монография. – Алматы: Алем-Систем, 2004.

8. Әлібек Т., Алпысбаева К., Әуесбаева П. Кейбір халық әдебиеті үлгілерінің салыстырмалы текстологиясы. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2007.

9. Әлібек Т., Алпысбаева К., Әуесбаева П. Казак фольклоры текстологиясының кейбір мәселелері. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2004.

10. Әуесбаева П. Казак фольклорындағы әңгіме жанры. Монография. – Алматы: Ғылым, 2001.

11. Ғабдуллин М., Ысқақов Б. Халық ауыз әдебиеті. 8-класка арналған оқу құралы. – Алматы: Мектеп, 1974.

12. Ғұмарова М.Ғ. Қазақтың халық поэзиясындағы В.И. Ленин бейнесі. – Алматы: Ғылым, 1973.

13. Джамбул Джабаев. Избранные произведения /Составление, вступительная статья и научные комментарии С.Каскабасова. – Алматы: Ғылым, 1996.

14. Қазақ фольклоры мен әдебиет шығармаларының текстологиялық зерттелуі. – Алматы: Ғылым, 1983.

15. Нарымбетов Ә. Ерлік пен жеңіс жыры. – Алматы: Ғылым, 1990.

16. Нарымбетов Ә. Қазақ совет әдебиеті. Әдебиеттану, сын және өнердің библиографиялық көрсеткіші. 2-том. – Алматы: Ғылым, 1986.

17. Нарымбетов Ә. Қалижан Бекхожин. – Алматы: Рауан, 1993.

18. Нұрмағамбетова О. Жамбыл және халық поэзиясы. – Алматы: Қазақстан, 1976.

19. Нұрмағамбетова О. Тәжібаев Ә. Ұлы жыршы (Ж.Жабаевтің туғанына 125 жыл толуына). – Алматы: Ғылым, 1972.

20. Раис Ғ. Сөз өнері теориясы: Оқулық кітап. – Алматы: Таңбалы, 2010.

21. Сейдімбеков А. Күй шежіре. – Алматы: КРАМДС-Яссауи, 1992.

22. Сейдімбеков А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. – Алматы: Санат, 1997.

23. Сейдімбеков А. Мың бір маржан: Қара өлең табиғаты. – Алматы: Өнер, 1989.

24. Сейітов С. Әдебиеттер достығы. Мақалалар мен зерттеулер. – Алматы, Жазушы, 1965.

25. Сейітов С. Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі. – Алматы, Ғылым, 1966.

26. Сейітов С. Өмір суреттері (әдеби-сын мақалалар жинағы). – Алматы: Жазушы, 1969.

27. Тазхире-и Бұғра хан. /Көне түркі тілінен аударып, ғылыми түсініктемелерін жазған С.Қосан. – Алматы: Толағай, 2008.

28. Тарақты Ақселеу (Сейдімбеков А.). Балталы, Бағаналы ел аман бол. – Алматы, 1993.

29. Таракты Ақселеу. Қазақтың әйгілі күйшілері: IX-XX ғасырлар. – Алматы, 1992.

30. Шеризат-Гүлшат. Ғылыми басылым./ Құрастырып, алғы сөз, ғылыми түсінігін жазған Б.Әзібаева. – Алматы, 2001.

31. Ыбыраев Ш. Эпос әлемі. Қазақ батырлар жырының поэтикасы. Монография. – Алматы: Ғылым, 1993.

32. Ыбыраев Ш., Алпысбаева К., Әлібек Т. Халық өдебиетін жинау, жүйелеу, сақтаудың әдістемелік құралы. Толықтырылған екінші басылымы. – Алматы: Кие, 2009.

33. Ысқақов Б. Оқу кітабы: Үлкендерге арналған. – Алматы: Қазмемкөркемөдеббас., 1963.

34. Ысқақов Б. Сәбит Дөнентаевтың ақындық жолы. – Алматы: Мектеп, 1966.

Бөлім қызметкерлері құрастырып, алғы сөздері мен түсініктерін жазып, жариялаған ғылыми басылымдар:

1. «Асау – Барак» немесе табындар тарихына кіріспе / Баспаға дайындаған – С.Сәкенов. – Алматы: Аманат, 2005.

2. Абай Құнанбаев. Библиографиялық көрсеткіш (1988-2006 жж.) / Құрастырып, алғы сөз, қосымшаларын жазған – Т.Әлбеков. – Алматы: Арда, 2008.

3. Ақжолтай Ағыбай батыр / Құрастырып, ғылыми түсініктерін жазғандар: А.Ісімақова, С.Сәкенов. – Алматы: Ғылым, 2002.

4. Әдебиет әлемінде. / Құраст.: С.Сәкенов, Т.Әлбеков, С.Қосан. – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2010.

5. Білім – дария. Аудиокітап. / Құраст.: С.Сәкенов, Т.Әлбеков, С.Қосан. – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2010.

6. Дербісәлин Ә.Ж. Байтақ пен Бөйтерек: Ғылыми еңбектері мен ол туралы әдеби көркем және ғылыми, деректі материалдар жинағы. / Құраст.: Дербісәлина Б.Ә., Дербісәлина Ж.Ә., Орынғали Қ.С. – Алматы: Арда, 2009.

7. Ер Әжібай. / Құрастырып, алғы сөз, ғылыми түсініктерін жазған – Т.Әлбеков. – Алматы: Журналист, 1997.

8. Жансүгірұлы І. Өтірік (Ел әдебиетіне жинақ). / Құраст.: Т.Әлбеков, С. Шахина. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2001.

9. Жанұзақ Шынанұлы. Бақтиярдың қырық бұтағы. / Құрастырып, алғы сөз, ғылыми түсініктерін жазған – Т.Әлбеков. – Алматы: Толағай, 2007.

10. Қазақ ақыны Ибраһим Құнанбайұғлының өлеңі. / Құрастырып, сөздігін жазғандар: Т.Әлбеков, С.Қосан, А.Әлібекұлы. – Алматы: Кие, 2009.

11. Қазақтың мәдени мұраларын жинаудың бірыңғай әдістемесі / Құраст.: К.Алпысбаева, Т.Әлбеков т.б. – Алматы: Білім, 1998.

12. Абай. Қара сөздері. / Құраст. Т.Әлбеков. – Алматы: Арда, 2008

13. Құланаян Құлманбет. Сөзімнің қыл сыймайды арасына.../ Құрастырып, алғы сөзін, ғылыми түсініктерін жазған – Т.Әлбеков. – Алматы: Ана тілі, 1998.

14. Құлсариев Е. Жыр – керуен./ Құрастырып, алғы сөзін, ғылыми түсініктерін жазған Т.Әлбеков.– Алматы: Ана тілі, 2004.

15. Қырымның қырық батыры./ Редакторы өрі ғылыми қосымшасын өзірлеген – С.Сәкенов. – Алматы: Арыс, 2005.

16. Тақпақ айтып, өн шырқайық /Құраст.: Б.Ысқақов. – Алматы: Жазушы,1961.

17. Ұрпаққа ұлағат. Аудиокітап. /Құраст.: С.Сәкенов, Т.Әлбеков, С.Қосан. – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2010.

**Қалиолла Орынғали,
Тоғжан Әкімова.**

МӘТІНТАНУ ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ БӨЛІМІ

2007 жылы Қолжазба және мәтінтану орталығының негізінде «Мәтінтану және деректану» мен «Қолжазба және каталогтау» бөлімдері құрылды. «Мәтінтану және деректану» бөлімін құрудағы басты мақсат текстология мәселелерін арнайы зерттейтін өз алдына дербес ұжым қалыптастыру болды. Себебі елімізде эдициялық мәтінтанудың мол тәжірибесі жинақталғанына қарамастан, осы тәжірибені теориялық жағынан түйіндеу, аталған саланың теориялық мәселелерін анықтап талдау, жүйелі тарихи-текстологиялық сараптау мен басылымға сыни көзбен қарау жағы соңғы кезге дейін кемшін соғып жатты. Соның бір дәлелі, бұл салада 2009 жылға дейін азын-аулақ мақалалардан өзге екі монографиялық жұмысты ғана атай аламыз:

1. Қазақ фольклоры мен әдебиет шығармаларының текстологиялық зерттелуі. — Алматы: Ғылым, 1983.

2. «Қозы Көрпеш — Баян сұлу» эпосының текстологиясы. — Алматы: Ғылым, 1994.

1983 жылы жарық көрген ұжымдық еңбекте әдебиет пен фольклордың жекелеген мәтіндеріне мәтінтанулық талдаулар жасалса, кейінгі еңбекте белгілі эпостың бір ғана мәтіні текстологиялық тұрғыдан сарапталады. Басқа сөзбен айтқанда мәтінтануды филология ғылымдарының жүйесінде ғылыми пән ретінде қалыптастыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі екені айқын. Ашығын айту керек, бұл мәселе соңғы кезге дейін толық шешімін тапқан жоқ.

Жаңадан құрылған «Мәтінтану және деректану» бөлімінің ұжымын 2004-2006 жылдары «Бабалар сөзі» ғылыми басылымының көптеген томдарын дайындауға белсенді түрде атсалысқан бұрынғы Қолжазба және мәтінтану орталығының қызметкерлері құрады, олар: ф.ғ.д. Б.У.Әзібаева, ф.ғ.к. Ж.Рақышева, А.Ақан, Э.Мейірбекова.

Бөлім басшылығына 1999-2006 жылдар аралығында «Қолжазба және мәтінтану» орталығын басқарып келген ф.ғ.д. Б.У.Әзібаева тағайындалды.

Институт директоры С.А.Қасқабасов төрағалық ететін институттың Ғылыми кеңесінің ұйғарымымен жүзеге асқан жоғарыда айтылған қайта құрылымдау ісі дер кезінде қабылданған шешім болды. Өйткені, осы ғылыми орталық құрылғаннан бастап, қызметкерлердің ғылыми ізденістері

мәтінтанудың негізгі күрделі мәселелерін анықтап, саралауға бағытталды.

2009 жылы бөлім ұжымы ҚР БҒМ М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми-зерттеу жобасының жоспарына сәйкес қолға алынған «Фольклор мәтінтануы: Өткені мен бүгіні» атты ұжымдық монографияны дайындап, жарыққа шығарды.

Еңбек үш бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде фольклор мәтінтануының мақсаты мен міндеті анықталып, мәтінтанудың негізгі нысаны – мәтінге түсінік берілді, ғылымда қалыптасқан вариант, версия сияқты терминдер және мәтіндік өзгерістердің типтері мен түрлері қарастырылды.

Екінші бөлімде фольклор жарияланымдарының тарихы сарапталды. Олар Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдегі басылымдар (1807-1917), кенестік кезеңдегі басылымдар (1971-1991), тәуелсіздік кезеңіндегі басылымдар (1992-2005) деп үш кезеңге бөлініп сипатталды. Әр дәуір басылымдарының нақты мақсаты, міндеті болуымен қатар, олар нақты бір аудиторияға арналған. Тарауларға жазылған мақалаларда қарастырылып отырған жылдардағы басылымдардың табиғаты мен түрлері анықталып, сипаттамасы берілді, оларға ортақ негізгі кемшіліктер көрсетілді.

Сонымен ұжымдық монографияның бірінші, екінші тарауларында мәтінтанудың ғылыми-теориялық проблематикасы анықталып, біраз мәселелері талданып, саланың жалпы жағдайы сарапталды. Алғашқы екі тараудың алты мақаласын Б.У.Әзібаева жазса, бір мақала С.Бралинаға тиесілі.

Ал, еңбектің үшінші тарауында жеке шығармаларға арналған текстологиялық талдаулар жинақталды.

Еңбекке енген талдаулар ғылыми-теориялық деңгейі жағынан алып қарағанда жоғары сапасымен ерекшеленеді; олардың қолданылу аясы өте кең: гуманитарлық ғылымдарда, оқу-ағарту процесінде, мәдениет саласында, редакциялық-баспа ісінде т.б. Монографияға жазылған мақалалар жаңалығымен, тың ойларымен ерекшеленіп, ғылыми-көпшілікке алғаш рет ұсынылып отыр.

«Фольклор мәтінтануы: Өткені мен бүгіні» атты ұжымдық монография Мәтінтанудың филология ғылымдары жүйесінде жеке ғылыми пән ретінде қалыптасуына ықпал етіп, осы бағыттағы ғылыми тың ізденістерге негіз қалап, серпін беретіні анық.

Енбектің тараулары мен тараушаларын жазған ғалымдар: филология ғылымдарының докторы, профессор **Б. Өзібаева** («Андатпа», «Фольклор мәтінтануы: қағидалары мен міндеттері», «Фольклор мәтінтануының негізгі нысаны – мәтін туралы түсінік», «Варианттардың өзара өзгешеліктері: табиғаты мен түрлері», «XIX, XX ғ.ғ. басындағы фольклор жарияланымдары туралы [1807-1917]», «Кенес кезіндегі қазақ фольклоры басылымдарының типтері мен түрлері [1917-1991]», «Тәуелсіздік кезеңіндегі басылымдар», «Бозжігіт» жыры: мәтінтанулық зерттеудің қорытындылары», «Әсет ақынның «Ер Шеризат» дастанының текстологиясы»); филология ғылымдарының кандидаты **С. Бралина** («Мәтін – фольклор теориясының ұғымы ретінде»); филология ғылымдарының кандидаты **Е. Мағауин** («Шокан жинаған «Едіге» жырының текстологиясы туралы бірер сөз»); ҚР ҰҒА-ның академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор **Р. Бердібаев** («Эпос басылымдары»); ҚР ҰҒА-ның академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор **С. Қасқабасов** («Қазақ әндерінің мәтіні туралы»); филология ғылымдарының кандидаты **Қ. Алпысбаева** («Едіге туралы жырлардың нұсқалық ерекшеліктері», «Абылай туралы жырдың» басылымдары», «Таһир-Зүһра» дастанының текстологиясы»); филология ғылымдарының кандидаты **Ж. Асанов** («Едіге» жыры ұлттық версияларының ұқсастықтары мен айырмашылықтары»); филология ғылымдарының кандидаты **Ж. Рақышева** («Камбар батыр» жырының текстологиясы», «Қисса Зияда, Шаһмұрат» дастаны басылымдарының өзгешеліктері», «Қаһарман» дастанының жарияланымдары»); фольклортанушы **А. Ақан** (Р. Мәзкожаев жырлаған «Көрұғлы» эпосының текстологиясы).

2007-2008 жылдары бөлім қызметкерлері «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында шығарылып отырған «Бабалар сөзі» ғылыми сериясының 43, 48, 52-томдарын дайындады. «Бабалар сөзі» сериясының 43-томына «Камбар батыр» (370 бет) эпосының он бір нұсқасы енді. Жыр нұсқаларының көпшілігі бұрын-соңды жарияланбаған. Эпостың басты сюжеті ноғайлы-қазақ хандығы кезеңінің кейбір оқиғаларын қамтиды. Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын жазып баспаға дайындаған – **Ж. Рақышева**, жауапты шығарушысы – **Т. Әкімова**.

«Бабалар сөзінің» 48-томына (536 бет) әлсіздердің қорғаны, өділеттің жаршысы ретінде танымал **Көрұғлының** өске-

ри жорықтарын жырлайтын шығармалар енді (9 мәтін). Жарияланған мәтіндердің көпшілігі алғаш рет баспа бетін көріп, түпнұсқаларынан еш өзгертусіз берілді.

48-томды құрастырып, мәтіндерін баспаға дайындаған Б.У.Әзібаева мен А.Ақан. Сонымен қатар Б.У.Әзібаева аталған томға 22 беттік алғысөз бен 24 беттен тұратын ғылыми түсінік жазса, А.Ақан 6 беттік ғылыми түсінік жазып, томның жауапты шығарушысы міндетін атқарды.

Томға жазылған алғысөзде «Көрұғлы» эпосына жан-жақты сипаттама беріліп, оның жанры айқындалып, генезисі мен қаһарманның бейнесі, қызметі анықталып, типтік сарындары сөз болады; ғылыми түсініктерде қамтылған шығармалардың сюжеті мен негізгі мотивтері талданып, мәтінтанулық сараптамалар жасалған, сонымен қатар өзге де нұсқалары мен версиялары, жырлаушы, жинаушы, жариялаушылар жөнінде мәліметтер берілген.

«Бабалар сөзінің» 52-томын (350 бет) да құрастырғандар Б.У.Әзібаева мен А.Ақан. Б.У.Әзібаева аталған томға 24 беттен тұратын ғылыми түсінік жазса, А.Ақан 3 беттік ғылыми түсінік жазды. Томға енген архаикалық эпостардың да мәтіндері түпнұсқадан еш өзгертусіз берілді.

2009 жылы «Қазақ фольклоры мен фольклортануының библиографиялық көрсеткіші (2002-2005)» жарық көрді, көлемі – 136 бет. Көрсеткішті құрастырып, баспаға әзірлеген ф.ғ.к. Ж.Рақышева, жауапты шығарушысы – Э.Мейірбекова. Библиографиялық көрсеткіш 2002-2005 жылдар аралығында жарық көрген фольклорлық мәтіндер мен қазақ фольклортануы бойынша жүргізілген зерттеулерді қамтиды, атап айтқанда олар – монография, автореферат, газет-журналдардағы мақалалар мен қазақ және орыс тілдеріндегі рецензиялар.

2009 жылы «Қамбар батыр» жыры және оның текстологиясы» атты монография жарияланды, көлемі – 150 бет. Авторы – ф.ғ.к. Ж.Рақышева. Монографияда қазақ халқының танымал батырлық эпостарының бірі «Қамбар батыр» жыры қарастырылған. Еңбек кіріспеден, екі бөлімнен және қорытындыдан тұрады. Зерттеуге «Қамбар батыр» эпосының жарық көрген және қолжазба күйінде сақталған нұсқалар негіз болған.

2009 жылы Б.У.Әзібаеваның «Қазақ дастандары» атты монографиясы жарық көрді, көлемі – 287 бет.

Еңбекте қазақ эпосының көлемі жағынан комақты, бұрын-соңды зерттелмеген деуге де болатын қабаты – дастандық эпос шығармаларының бары дәлелденген. Жұмыста тұңғыш рет дастандық эпосты кешенді түрде, жанр жүйесі ретінде қарастыру жүзеге асырылды. Сондай-ақ, монографияда 65 дастандық шығармаға сюжеттік-типологиялық және мәтінтанулық сараптаулар жасалды.

Автор дастанның ұлттық эпос дамуының соңғы сатысын құрайтынын дәлелдей келіп, оның ұлттық фольклорлық және жалпышығыстық дастан дәстүрінің негізінде пайда болғанын, қазақтың тұрмыс-тіршілігіне негізделіп, қоғамның қажетін өтегенін атап көрсетеді.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде қазақтың дастандық эпосының құрамы жанрлық тұрғыда: діни, ғашықтық, хикаялық және әскери дастандардан тұратыны анықталды. Бұл жанрлардың әрқайсысы өзінің табиғатына, түрлі дәстүрлердің ықпалына, генезисінің ерекшелігіне т.б. байланысты өзіндік қасиеттерге ие.

Дастандық шығармалардың сюжеттік құрылымының негізін қазақ фольклорының сюжет, сарындары, бір кездері қазақ топырағында орын алған шынайы оқиғалар, жалпышығыстық фольклорлық мұралар, ежелгі және ортағасырлардағы Шығыс әдебиеті, сондай-ақ мұсылман мифтері мен аңыздары, діни қайраткерлердің өмірінде болған делінетін оқиғалар мен эпизодтар құрайды.

2010 жылы бөлім қызметкерлерінің дайындауымен «Қазақ эпосы» атты ғылыми-көпшілікке арналған басылым жарық көрді.

Томды құрастырып, алғы сөз, қосымшаларын жазып, редакциясын басқарған: Б.У.Әзібаева; аннотациялардың авторлары – Б.У.Әзібаева, Ж.Рақышева, А.Ақан. Кітапқа қазақ халқының алпыс үш эпосының аннотациялық мазмұны енді. Солардың ішінде көне, классикалық батырлық, ғашықтық, тарихи және дастандық эпос үлгілері қамтылды.

Бүгінгі күнге дейін көпшілікке кеңінен танымал кейбір қазақ эпостары ғана орыс тіліне аударылып, жарияланғаны белгілі. Олар: «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр», «Ер Тарғын», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Айман, Шолпан» жырларының орыс тіліндегі ғылыми және көркем басылымдары. Сонымен қатар «Қобыланды батыр»

мен «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» және «Қыз Жібек» эпостары Мәскеуде жарияланды (1975, 2003).

Дегенмен, қазақ эпосы ауқымды түрде өзге тілдерге, соның ішінде орыс тіліне де тәржімаланған емес. Бұл дегеніміз, біздің қоғамымыздың орыс тілді бөлігі ұлттық эпосымыздың эстетикалық құндылығынан қағыс қалып қана қоймай, олардың ауқымы, сюжеттік-тақырыптық және көркемдік деңгейі жөнінде де шынайы мағлұматы болмай келді.

Осыдан келіп құрастырушылардың мақсаты анықталды, яғни орыс тілді оқырмандарға қазақ эпостарының барлық түрінен мағлұмат беру. Авторлар материалдарды дайындау барысында мүмкіндігінше эпос мазмұнындағы негізгі эпизодтар мен фабулалық элементтерді, негізгі кейіпкерлердің сюжетқұраушы қадамдарын, олардың іс-әрекеттерінің себебін ашып көрсетуге, сонымен қатар этнографиялық детальдар мен тарихи шындықты сақтауға тырысты.

Кіріспе мақалада ұлттық эпостың генезисі мен негізгі даму кезеңдеріне, оның түрлері мен жанрларына қысқаша шолу жасалып, кейбір эпостық үлгілерге ақпараттық сипаттама берілді. Сондай-ақ, том сөздікпен, мәтіндерде кездескен қазақ этносының негізін құрайтын рулар мен тайпалар, тарихи және діни тұлғалар, мифтік, ертегілік кейіпкерлер, мәтіндерде кездесетін эпикалық және географиялық атаулар жайындағы қысқаша мәліметтер қамтылды; сонында пайдаланылған әдебиеттер тізімі берілді.

Бүгінгі таңда бөлім қызметкерлері «Тәуелсіздік кезеңінде жарияланған көркем шығармалардың текстологиясы» атты ұжымдық монографияны дайындады. Монография үш бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде тәуелсіздік кезеңінде жарияланған әлеуметтік маңызы бар фольклорлық шығармалардың басылымдарына талдау жасалып, эдициялық мәтінтанудың жетістіктері көрсетілді, ғылыми басылымның маңызды қағидаларын игеру, қолдану үрдісінің көңіл көншітерілік динамикасы байқалды. Сонымен бірге, басылымдардың көпшілігіне ортақ қателіктер де анықталды.

Екінші бөлім әдеби шығармалардың текстологиясына арналды. Жазба әдебиет текстологиясының кейбір өзекті мәселелеріне арналған көлемді мақала жазылып, көркем жазба әдебиет жарияланымдарының негізгі әмбебап қағидалары мен басылымның техникасы қарастырылды. Сонымен қатар,

М.Жұмабаев, С.Сейфуллин, А.Байтұрсынов шығармалары жарияланымдарының текстологиялық сараптамасы оқырман назарына ұсынылды.

Үшінші бөлімде фольклорлық мәтіндердің басылымына қатысты эдициялық текстологияның негізгі қағидалары сөз болды.

Монография Институттың Ғылыми Кеңесінде талқыланып, баспаға ұсынылды.

Ұжымдық монографияға жазылған мақалалардың авторлары – Б.У.Әзібаева, Ж.Рақышева, А.Ақан. Жауапты редакторы – Б.У.Әзібаева, жауапты шығарушысы – А.Ақан.

Мұнымен қатар «Қазақ фольклоры мен фольклортануының библиографиялық көрсеткіші (2006-2010)» дайындалды, көлемі – 80 бет. Көрсеткішті құрастырып, баспаға әзірлегендер Э.Мейірбекова мен К.Тілеухан. Библиографиялық көрсеткіш 2006-2010 жылдар аралығында жарық көрген фольклорлық мәтіндер мен қазақ фольклортануы бойынша жүргізілген зерттеулерді қамтиды, атап айтқанда ол – монография, автореферат, газет-журналдардағы мақалалар мен қазақ және орыс тілдеріндегі рецензиялар.

Көрсетілген мерзім ішінде бөлім қызметкерлері Институттағы қоғамдық шаруаларға белсене қатысып, конференцияларда баяндамалар жасаумен қатар, мақалаларын жариялап отырды.

2010 жылы бөлімнің кіші ғылыми қызметкері А.Ақан «Р.Мәзқожаев жырлауындағы «Көрұғлы» эпосы: сюжетикасы мен текстологиясы» атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады (2011 жылдың мамыр айында ЖАК тарапынан бекітілді).

2009 жылы Б.У.Әзібаеваға профессорлық атақ берілді.

2010 жылы Б.У.Әзібаева Ш.Уәлиханов сыйлығының лауреаты атанды.

2006-2011 жылдары бөлім қызметкерлері жариялаған кітаптар тізімі

1. Фольклор мәтінтануы: Өткені мен бүгіні. Ұжымдық монография. – Алматы, 2009. – 285 б.

2. Қазақ фольклоры мен фольклортануының библиографиялық көрсеткіші (2002-2005). Құрастырған Ж.Рақышева, жауапты шығарушы Э.Мейірбекова. – Алматы, 2009. – 136 б.

3. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 43 т. (Батырлық жырлар). Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындаған: Рақышева Ж. – Астана: Фолиант, 2007. – 416 б.

4. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 48 т. (Батырлық жырлар). Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындағандар: Әзібаева Б., Ақан А. – Астана: Фолиант, 2008. – 536 б.

5. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 52 т. (Көне эпос). Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындағандар: Әзібаева Б., Ақан А. – Астана: Фолиант, 2008. – 352 б.

6. Әзібаева Б.У. Қазақ дастандары. Монография. – Алматы, 2009. – 287 б.

7. Рақышева Ж. «Қамбар батыр» жыры және оның текстологиясы». Монография. – Алматы, 2009. – 150 б.

8. Казахский эпос. Аннотированные изложения содержания 63 казахских эпосов. Комплектация тома, предисловие, приложения, общая редакция: Азибаевой Б.У. Авторы аннотаций – Азибаева Б.У., Рақышева Ж., Ақан А. – Алматы, 2010. – 472 стр.

9. «Тәуелсіздік кезеңінде жарияланған көркем шығармалардың текстологиясы». Монографияға тараулар жазғандар – Б.Әзібаева, Ж.Рақышева, А.Ақан. – Алматы, 2011. – 140 б. (баспада).

10. Қазақ фольклоры мен фольклортануының библиографиялық көрсеткіші (2006-2010). Құрастырғандар: Э.Мейірбекова, К.Тілеухан. – Алматы, 2011. – 80 б. (баспада).

Бақытжан Әзібаева

МУЗЫКАТАНУ БӨЛІМІ

XX ғасырдың бастапқы онжылдықтары республика мәдени өмірінде елеулі оқиғаларға толы кезең болды. Өткен ғасырдың 30–40 жылдар аралығында жаңа мәдениеттің қалыптасуында музыкалық білім ошақтарының негізі қаланып, музыкалық және драма театры құрылып, көптеген фестивальдар, слеттер, көрмелер және т.б. іс-шаралар өткізілді.

Қырқыншы жылдары ҚазКСР Ғылым академиясы Президиумының жанындағы «Өнертану» секторы ашылды. Бұл сектордың негізін қалаған музыкатанушы, композитор, дирижер, ҚР ҰҒА-ның академигі (1946), өнертану ғылымдарының докторы, ҚазКСР-інің халық артисі (1944) А.К.Жұбанов 1950 жылға дейін бөлім меңгерушісі міндетін атқарды. Ал 1951–61 жылдары ҚазССР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтындағы өнертану бөлімін, кейін 1961–68 жж. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының музыкатану бөлімін басқарды. Арнайы мамандардың жетіспеуіне байланысты бұл секторда өнертану саласының арналарын зерттейтін санаулы қызметкерлер еңбек етті.

Академик Ахмет Қуанұлы – Қазақстан мәдениетінің, өнер саласының дамуына үлкен үлес қосқан тұлға. Оның көпқырлы, яғни композиторлық, орындаушылық, педагогикалық, қоғамдық қайраткерлігімен қоса ұйымдастырушылық қабілеті ерекше көрінді. 1934 жылы композитор құрған домбырашылар ансамблінің негізінде қазіргі белгілі академиялық Құрманғазы атындағы халық аспаптар оркестрі ұйымдастырылды. Сонымен бірге еліміздің оқу ағарту саласына Батыс Еуропа музыкалық білім жүйесінің енуіне белсенді атсалысты.

Қазақстан жазба кәсіби музыкасының жаңа белесте дамуында да А.К.Жұбановтың композиторлық шығармашылығы ерекше орын алады. Ол көпшілікке белгілі «Отаным», «Ақ Шолпан», «Жылқышы», «Лирикалық өн», «Қарлығаш» т. б. әндер мен бірнеше хор, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» пьесасына (Ғ.М.Мүсірепов, 1938), қазақтың тұңғыш «Амангелді» көркем фильміне (М.Ф.Гнесинмен бірге, 1938), сонымен қатар бірнеше камералық аспаптық шығарма, «Абай» (1944), «Төлеген Тоқтаров» (Л.А.Хамидимен бірге, 1947) опералары және тағы да басқа ірі туындыларды дүниеге әкелді.

Академик қазақ халық музыкасының тарихын, әнші-күйші композиторлардың өмірі мен шығармашылықтарын

зерттеп, «Құрманғазы» (1936), «Қазақ халық композиторларының өмірі мен творчествосы» (1942) атты ғылыми еңбектер жазды. Өзінің іргелі «Ғасырлар пернесі» (1958) және «Замана бұлбұлдары» (1963) атты еңбектерінде ХІХ ғасырда өмір сүрген ауызша кәсіби халық таланттарының музыкалық шығармашылық келбетін ашты. Келешектегі музыкатану ғылымының дамуына бағыттар ашып, артына өшпес із қалдырды. Осы жылдары А.Қ.Жұбановтың ұлт мәдениетінің тарихында айтулы орны бар «Қазақ халқының аспаптық музыкасы. Домбыра, қобыз, сыбызғы күйлері» (құрастырушы З.Жанұзақова, 1964) атты ғылыми еңбегі жарыққа шықты.

А.Қ.Жұбановтың ғылыми жетекшілігіменен бөлім дәстүрлі музыкалық мәдениет пен кәсіби композиторлық шығармашылықтың тарихи және теориялық мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерттеді. Музыка зерттеуші мамандарды даярлауда ғалымның белсенді қызметі нәтиже беріп, алғашқы жоғары дәрежелі кадрлар пайда болды. Атап айтқанда, жас өнертанушылар мен аспиранттар, ізденушілер легінде: М.Ахметова, Б.Ерзакович, Б.Ғизатов, Ж.Рсалдин, З.Қоспақов, Т.Мерғалиев, Ғ.Бисенова, А.Темірбекова, Н.Кетегенова, З.Жанұзақова, Т.Бекхожина, С.Күзембаева және т.б. болды. Жас ғалымдарды тәрбиелеу барысында Қазақстан аймақтарына экспедициялық сапарлар ұйымдастырып, көптеген халық мұраларын, әнші-күйші туындыларын таспаға жазып, қағазға түсіріп, келешек ұрпаққа аманат етіп, сақтап қалды.

1960 жылдары А.Жұбанов Қазақстанда тұңғыш рет өнертану саласы бойынша диссертациялық кеңестің ашылуына белсенді қызмет атқарып, оның аспирантары Қазақстанда тұңғыш ашылған арнайы біріккен диссертациялық кеңесте кандидаттық диссертация қорғады: Ғ.Бейсенова («Песенное творчество Абая Кунанбаева»), Б.Ғизатов («Казахский государственный оркестр народных инструментов имени Құрманғазы» (музыкально-историческое исследование), Н.Кетегенова («М.Төлебаев мелодиясының халықтық ән негізі»), З.Қоспақов («Жизнь и творчество Жаяу Мусы Байжанова»).

Осы жылдары бөлімнің ғылыми қызметкері музыкатанушы М.М.Ахметова профессор В.Беляев жетекшілігімен өзінің «Қазақтың халық музыка дәстүрі және оның Кеңестік Қазақстан композиторларының ән шығармашылығында дамуы» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясын Москва қаласында қорғады. Ахметова Мәриям Мұқатайқызы (1921 ж.т.)

музыка зерттеуші, «Ерен еңбегі үшін» медалінің (1970), ҚР ҰҒА-ның Ш.Ш.Уәлиханов атындағы сыйлығының иегері (1975), ҚазКСР-нің еңбек сіңірген өнер қайраткері (1983).

Ғалым қазақ халық музыкасындағы дәстүр мен жаңашылдық мәселелерімен, Қазақстан композиторларының ән мен хор шығармашылығын зерттеумен айналысты. Ұзақ жылдар бойы зерттеу нәтижесінде оның «Қазақстан композиторларының әндері мен романстары» (1964), «Песня и современность» (1968), «Песенное творчество Абая» (1995), «Казахские народные песни о Ленине» (1969), «Казахская советская музыка» (А.Жұбанов пен Б.Ерзаковичпен бірге, 1975), «Традиции казахской песенной культуры» (1983) сияқты еңбектері жарық көрді.

1945-1955 жылдары музыкатану бөлімінде өнертану ғылымдарының кандидаты (1967), профессор (1980), ҚазКСР жоғарғы мектебінің құрметті қызметкері (1980) Бисенова Ғафура Нұрғалиқызы қызмет атқарды. Зерттеуші ғылыми еңбектерінде қазақ халық және кәсіби музыканың өзекті мәселелерін көтерді. Олар «Песенное творчество Абая Кунанбаева» атты монографиясында, «Казахский академический театр оперы и балета» (Б.Мекишевпен бірге, 1954), «Опера «Абай» (1958), «Жамал Омарова» (1958) кітапшаларында, «Дина Нурпеисова» (1977), «Лидия Гончарова» (1977), «Еркегали Рахмадиев» атты очерктерінде көрініс тапты.

Музыкатану бөлімінде ән жанры бойынша елеулі еңбектер жазған тағы бір қызметкер музыкатанушы, өнертану кандидаты, педагог Темірбекова Алма /Қайрат/ Зарапқызы (1929-2009). Академик А.К.Жұбановтың жетекшілігімен «Песенная культура казахов Семиречья» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясын Москва қаласында сәтті қорғап, осы еңбегінің негізінде 1975 жылы «Казахские народные песни» монографиясы жарыққа шықты. 1961-1982 жылдары қызмет еткен ғалым Жетісу өлкесінің ән мәдениетін зерттеумен шұғылданды. Музыка өнері бойынша жазған ғылыми зерттеулері «Ладо-ритмическая основа казахской советской народной песни» (1976), «Алмазная россыпь» (1980), «Қазақтың әдет-ғұрып, тұрмыс-салт әндері» (2001) кітаптарында жарияланды.

Институттың музыкатану бөлімін 1968-1986 жылдары музыка зерттеуші, отандық музыкатану ғылымының негізін қалаушылардың бірі, композитор, педагог, ҚазКСР-нің еңбек

сінірген өнер қайраткері (1945), өнертану докторы, профессор, ҚР ҰҒА-ның корр. мүшесі Борис Гиршевич Ерзакович (1908-1997) басқарды. Ол академик А.К.Жұбановтың ғылыми жетекшілігімен «Казхское народное песенное творчество дооктябрьского периода» атты кандидаттық диссертациясын Москва қаласында қорғады.

Ғалымның шығармашылық жолы қазақтың халық музыкасын зерттеуден басталды. Радиода қызмет еткен жылдардан бастап Ә.Қашаубаев, И.Байзақов, Е.Өмірзақов, К.Леке-ров, Ж.Елебеков, Ж.Омарова сынды ұлтымыздың аса шебер әншілерінің 500-ге жуық әндерін нотаға түсірді. Сонымен қатар, Республикамыздың облыстарына оннан астам музыкалық-этнографиялық экспедиция ұйымдастырып, 2500-ге жуық қазақтың халық және авторлық әндерін, домбыра, қобыз күйлерін жинап, нотаға түсірді. Құнды үлгілерді жеткізген информаторлардың ішінде Естай Беркімбаев, Кенен Әзірбаев, Қали Байжанов, Молдахмет Тырбиев, Шөкір Әбенев, Науша Бөкейханов тәрізді көрнекті өнер шеберлері болды.

Б.Г.Ерзаковичтің отандық музыкатану саласына қосқан елеулі үлесінің бірі алғаш рет эпос жанрын зерттеп, жүйелеп, талдап, ғылыми айналымға енгізуі. Тұңғыш рет «Қыз-Жібек», «Алпамыс», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырларын нотаға түсіріп, талдау барысында батырлық және лиро-эпикалық деп екі түрге бөледі. Зерттеуші жалпы эпос жанрын әуенді-речитативті, музыкалық-қойылымды, тұтас-музыкалық (музыкалық-аяқталған) деп топтайды («Қазақтың халық әндері». 1955). Музыкатанушы-ғалым ҚР ҰҒА-ның Ш.Уәлліханов атындағы сыйлығына ие болған «Қазақ совет музыкасы» атты еңбекті (М.М.Ахметова және А.К.Жұбановпен бірлесіп, 1976), көптеген энциклопедиялық мақалаларды жазды. Сондай-ақ, «Қазақтың профессионалдық музыкасы (1960-1970) және фольклорлық музыкасының даму заңдылықтары», «Қазақ халықының музыкалық мұрасы» (1984-1987) атты ғылыми жобаларға жетекшілік етті.

Қазақ музыкасының тарихын, теориясын ұзақ жылдар бойы зерттеген Б.Г.Ерзаковичтің қаламынан «Творческие связи казахской и русской музыки» (1962), «Музыкальное искусство Казахстана» (1962), «Песенная культура казахского народа» (1966, сол жылы Мәскеуде осы тақырыпта докторлық диссертациясын қорғады), «В созвездии музыкаль-

ных культур» (1978), «Музыкальное наследие казахского народа» (1979), «У истоков казахского музыкознания» (1987) атты еңбектер туындады.

Бөлім қызметкерлерінің құрастыруымен 1982 ж. жарыққа шыққан «Қазақтың музыкалық фольклоры» атты жинақта Қазан төңкерісіне дейінгі ұлттық ән-күй үлгілері топтастырылды (жауапты редакторы Б.Г.Ерзакович). Мұнда тұрмыс-салт, әдет-ғұрып тақырыбындағы, тарихи дастандар мен эпикалық сюжеттердегі және аңыз, ертегі, мысалдар мен акындар сарындарының таңдаулы үлгілері орын алған.

Бөлімді Б.Г.Ерзакович басқарған жылдары музыкатанушы мамандар ұлағатты ұстаз А.К.Жұбановтың «Ән-күй сапары» (1976) еңбегін жариялады. Бұл жылдары бөлімде Т.Бекхожина, К.Жүзбасов, З.Коспаков, З.Жанұзақова, Т.Мерғалиев, С.Ә.Күзембаева, Б.И.Қарақұлов секілді жас мамандар қызмет атқарды. Б.Ерзаковичтің жетекшілігімен М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты жанынан ашылған Диссертациялық кенесте А.Нугманова («Вокальное воспитание детей и подростков в казахских общеобразовательных школах»), С.А.Кузембаева («Ладо-гармоническая основа ранних опер Е.Г.Брусиловского»), Т.М.Алибакиева («Песенное творчество уйгурского народа /наследие/»), Н.Головнёва («Формирование национального стиля в казахских симфониях Е.Г.Брусиловского»), Б.И.Каракулов («Локальные особенности ладовой организации казахского песенного мелоса»), Тен Чу («Песенная культура советских корейцев»), П.М.Моминов («Становление и развитие музыкального воспитания и образования младших школьников Казахстана /1920-1970/»), К.Жузбасов («Песенный фольклор казахов Горного Алтая»), К.Тулентаев («Песенная культура казахов Прибалхашья»), Р.К.Хасанова («Процессы становления и развития уйгурской музыкальной драмы») кандидаттық диссертацияларын қорғады.

Олардың арасында институт қызметкерлері З.Коспаковтың «Әнші тағдыры» (1971), «Жаяу Мұса» (1977), «Ақсиса» (1985), «Қазақ музыкасының тарихнамасы» (Б.Г.Ерзаковичпен бірге, 1986) атты кітаптары, С.Ә.Күзембаеваның «Формирование гармонии в казахской музыке» (1977), «Воспеть прекрасное» (1982) сынды іргелі еңбектері, Б.И.Қарақұловтың «Асыл мұра» музыкалық-этнографиялық жинағы (1981) жарық көрді.

1962-80 жылдары музыка бөлімінде фольклоршы-музыкатанушы, әнші Бекхожина Талиға (1919-1995) қызмет етті. Бірнеше жыл бойы фольклорлық экспедиция құрамында болған ол Қазақстанның және Өзбекстанның жергілікті тұрғындары арасынан бұрын белгісіз болып келген әндерді нотаға түсіріп (1500-ден астам), халық шығармашылығының орындаушылары жайында деректер жинады. Этнограф халық әндерімен қатар, домбыра, қобыз, сыбызғы күйлерінің табиғатына терең бойлап, олардың шығу тарихын зерттеді, эпостық жанрға да мән беріп, жырлардың маңызды проблемаларын көтерді.

Т.Бекхожинаның көп жылғы еңбегінің нәтижесінде «Қазақтың 200 әні» (1972), «Қазына» (1979), «Аманат» (1989), «Шәкәрім» (1989), «Даланың назды саздары» (1996) және т.б. еңбектері баспа бетінен жарық көрді.

Қазақстанның шалғай аймақтарының музыкалық фольклорын зерттеген ғалымдардың бірі музыкатанушы, өнертану кандидаты Жүзбасов Қайролла Түсіпұлы (1941-1995). Ғалым қазақ музыка фольклорының және оған өзге елдер (алтай, монғол, орыс) музыкасының әсер-ықпалы, әсіресе, Алтай қазақтарының тарихи жағынан қалыптасқан өзіне тән жергілікті музыкасының жанры мен түрін теориялық тұрғыда зерттеу мәселесімен айналысты. Қ.Жүзбасовтың ғылыми зерттеу жұмысы «Музыкальный фольклор казахов Горного Алтая» деген атпен 2007 жылы баспадан жарық көрді.

Бөлімде 1956-1982 жылдары Ленинград консерваториясының теория-композициялық факультетін бітірген музыкатанушы, фольклоршы Жанұзақова Зәуре Бейсенқызы (1932 ж.т.) ғылыми қызметкер болып істеді.

Ол қазақтың фортепианолық және камералық-аспаптық музыкасының қалыптасу жолдарын, халық ән шығармашылығы мен аспаптық музыкасының ерекшеліктерін зерттеу мәселелерімен айналысты.

Зәуре Бейсенқызы «Казахская инструментальная музыка» (1964); «Туған өлке (Ғали Дүйсеновтың әндері)» (1975) жинақтарының бөлімдерін дайындады. 2007 жылы А.В. Затаевичтің «Қазақ халқының 500 ән-күйі» атты жинағын толықтырып, қайта өңдеп шығарды. Бұл еңбек А.В. Затаевичтің академиялық әргелі еңбегінің толықтырылған басылымы. Мұнда халық арасына кеңінен таралған дәстүрлі музыка үлгелері ұлттық мәдениетіміздің көрнекті өкілдері айтуы бой-

ынша жазып алынған. А.В.Затаевичтің «500 ән, күйінің» академиялық басылымы екі бөлімнен тұрады: біріншісі – Факсимиле (бірінші басылымы, 1931 ж.) және екіншісі – реставраторлық толықтырулары. Жеке бөлімдер фрагменттердің екі тілді вербаликалы болуы осы тараулардың мазмұнына тікелей қатысты. Екінші бөлімге ән мәтіндері, «ре-соль» бұрауына түсірілген күйлер, агогикалық орысша-қазақша терминдердің көрсеткіші және жазып алынған түпнұсқалар жөнінде мағлұматтар, әр түрлі көрсеткіштер енгізілген. Алғаш рет ән мәтіндері әуен-поэтикалық калпына келтіріліп, дәстүрлі музыкалық логикасына сәйкес барлық ән, күй ноталарына ғылыми негізделген метро-ритмикалық реставрация жұмыстары жүргізілді.

1987-1993 жылдары бөлімді музыка зерттеуші ғалым, өнертану кандидаты, профессор Сара Әділгерейқызы Күзембай (1937 ж.т.) басқарды. Бөлімде Қ.Жүзбасов, З.Қоспақов, Б.И.Қарақұлов қызмет етті. Ол М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының музыкатану бөлімінде өз еңбек жолын ғылыми қызметкер ретінде 1966 жылдан бастады.

1991 жылдан бастап еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін музыка өнері бөлімінде көптеген жетістіктер болды. Осы ретте отандық мамандардың даярлауда баса мән беріліп, ұлттық рухани құндылықтарды игеріп, ғылыми зерттеп, жандандыруға әрі насихаттауға назар аударылды.

С.Ә.Күзембаева дәстүрлі және қазіргі заман музыкасының әртүрлі аспектілерін, ұлттық өнер жолының тарихи-теориялық қалыптасуын, композиторлық шығармашылықтың көркемдік-стильдік бағыттарын, Шығыс және Батыс Еуропа мәдениетіндегі фольклор мен жанашылдық белгілердің тоғысуы сияқты күрделі проблемаларды, сонымен қатар музыкалық театрдың қалыптасуы және дамуын, орындаушылық өнердің үлкен шеберлерінің творчествосын терең зерттеді. Бұл мәселелер 300-ге жуық мақаласында, онға жуық іргелі еңбегінде көрініс тапты.

Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы кезеңінде қайта ашылған Диссертациялық кеңесте профессор С.Ә.Күзембайдың ғылыми жетекшілігімен бөлім аспиранттары А.Қ.Омарованың «Оперные произведения композиторов Казахстана в контексте музыкально-исторического процесса (1930-1960 гг.)», Г.Жоламанованың «Традиции домбрового кюя в казахской опере» тақырыбындағы кандидаттық диссертациялары қорғалды.

Бұл жылдары бөлім Мәскеудегі бүкілодақтық өнертану институтымен тығыз ғылыми-мәдени байланыста болды. Мысалы зерттеуші С.Ә.Күзембайдың Бүкілодақтық «Музыкальная жизнь», «Ежегодник музыкальных событий» журналдарында «Первая казахская радиоопера «Курмангазы», «Опера об уйгурской народном герое (об опере К.Х.Кужамьярова «Садыр палван»)» және «Е.Рахмадиев» атты мақалалары жарыққа шықты. Ал, 90-жылдары ғалымның Мәскеуден жарық көрген Үлкен Ресей энциклопедиясының «Опера» бөлімінің «Истории музыки народов СНГ» тарауын және «Истории музыки народов Средней Азии и Казахстана», «История музыки народов СССР» кітаптарының Қазақстанның опера, балет және симфониялық музыкасы туралы тарауларын жазды.

Бөлімге 1994-1998 жылдары музыка зерттеуші, өнертану ғылымдарының докторы, профессор Болат Ишанбайұлы Қарақұлов (1942 ж.т.) менгеруші болды. Б.И.Қарақұлов 1967 жылы Москва консерваториясындағы хор дирижері мамандығын тәмамдап, 1973 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының аспирантурасын бітіріп, сол жылы «Локальные особенности ладовой организации казахского песенного мелоса» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғады.

Ғалым бір монографияның, екі музыкалық-этнографиялық жинақтың және музыка өнеріне қатысты көптеген мақаланың авторы. Ол ғылыми конференцияларға, республикалық және халықаралық деңгейдегі симпозиумдарға белсенді қатысып, Ресей, Украина, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Словакия, Венгрия, Италия, Түркия, Израиль, АҚШ елдерінде ғылыми мақалаларын жариялаған. Оның ғылыми жетекшілігімен Р.Несіпбай, К.Клопова, Г.Ысқақова, Б.Оспанов, Ж.Қожахметова және т.б. қазақ музыкасы мен симметриологиясы бойынша әртүрлі тақырыптағы кандидаттық диссертациялар жазылды.

Енбек жолында зерттеуші ҚР ҰҒА М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының музыкатану бөлімімен қатар Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының қазақ музыка кафедрасының, ғылыми зерттеу лабораториясының менгерушісі және осы оқу орнының ғылыми жұмыстары жөніндегі проректоры қызметін атқарды.

Б.И.Қарақұлов 1991 жылы «Симметрия музыкальной системы» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғады.

Ол «Симметрия музыкальной системы» атты монографиясы үшін Кембридж Университетінің (Ұлыбритания) 1992-1993 жылғы «Халықаралық Адам» құрмет белгісімен марапатталды. Ол әр жылдары зерттеуші өнертану бойынша Диссертациялық кеңестің төрағасы және кенес мүшесі, ҚР ЖАК Сараптау комиссиясының мүшесі, Қазақстан композиторлар Одағының музыкатану секциясының төрағасы болды. Қазіргі уақытта ол ICTM Халықаралық дәстүрлі музыка Ассоциациясының және Бүкіләлем симмертолог Ассоциациясының (ISIS – Symmetri) мүшесі.

Бұл жылдары бөлімде аға буын өнертанушы-ғалымдар З.Қоспақов, Қ.Жүзбасовпен бірге ө.ғ.к. А.Қ.Омарова, Р.Т.Несіпбай, Ғ.З.Бегембетова, Ж.С.Ордалиева сияқты ғылыми қызметкерлер еңбек етті. 1995 жылы А.Қ.Омарованың Жамбылдың мерейтойына байланысты «Жамбыл и Айкумыс» Л.А.Хамиди» атты кітабы жарыққа шықты. Мұнда Қ.Бекхожиннің «Жамбыл мен Айкүміс» драмасына жазылған Л.Хамидидің бұрын-соңды арнайы зерттеу нысанына алынбаған операсы 40-жылдардағы музыкалық-театр қойылымдарының шеңберінде тұңғыш рет қарастырылып, бұл туындының жаңа опералардың туындауында атқарған міндеті мен маңызы анықталған.

1998-2000 жылдары бөлімге музыкатанушы, фольклоршы, өнертану кандидаты, 1973 жылдан Қазақстан композиторлар Одағының мүшесі. ҚР мәдениет қайраткері Қоспақов Зейнұр /Зайнақұл/ Қоспақұлы (1932-2007) басшылық етті.

З.Қоспақов /қазақтың ұлттық музыка өнерінің тарихына байланысты жазылған көптеген ғылыми еңбектердің авторы. Оның қаламынан туған зерттеулерде өткен замандағы халықтың кәсіби әнші-композиторлары және қазіргі кездегі көрнекті әншілердің орындаушылық қызметімен артистік шеберліктері (Жаяу Мұса, Үкілі Ыбырай, Балуан Шолақ, Естай, Майра, Кенен, Қали Байжанов т.б.) кеңінен сараланды. Қазақтың әншілік салт-дәстүрін осы дәуірге жеткізіп-жалғастырушылардың шығармашылығы туралы жазылған еңбектері музыкалық оқу орындарында кеңінен пайдаланылуда. З.Қоспақов музыкалық терминдерді қазақ тіліне аударып, қалыптастыру жүйесінде де елеулі істер тындырды. Қазақ музыка қайраткерлері жайында ҚСЭ (12 томдық), «Ұлттық энциклопедияда» (6 томдық), «Абай», «Мұхтар Әуезов», «Қазақ өнері», «Музыкальный энциклопедический

словарь» (1990) және басқа басылымдарда жүздеген мақалалары мен очерктері жарияланды.

Бұл жылдарда оның «Қазақтың өншілік өнері» (1998) еңбегімен қатар бір топ авторлармен біріккен «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік» (2000) кітабы жарыққа шықты.

Ғылыми қызметкерлер Р.Т. Несіпбай қазақтың халық және кәсіби-композиторларының күйлерін талдау арқылы олардың интроверттік сипатын дәлелдеп, оның шеңберінде дүниетаным, дәстүрлі мәдениеттегі макро және микрокосмос, суырып-салма дәстүріне қатысты мәселелерді өзінің «Кюй-тоқпе в системе традиционного мироотношения казахов (проблемы темы, формы и композиции)» (2000) атты монографиясында қарастырды. Автор қазақтың күй өнерін Орта Азиядағы маком, өзірбайжандағы мугам, индиядағы рага жанрларымен салыстырмалы тұрғыдан зерттейді.

Осы уақытта музыкатану бөлімінде Т.Ж. Егинбаеваның («Музыкальное наследие Абая Кунанбаева и его преломление в камерно-вокальном творчестве композиторов Казахстана»), Ғ.З. Бегембетованың «К. Байсеитова и становление оперного жанра в Казахстане» Г.Б. Абдрахманның («Современное самодетельное песнетворчество казахской музыкальной культуры»), Г.А. Бегалинованың («Казахский музыкальный язык»), С.Қалиевтің («Формы функционирования кюев-шертпе в контексте творческого мышления кюйши»), Р.Т. Несіпбайдың («Кюй-тоқпе в системе традиционного мироотношения казахов /проблемы темы, формы и композиции/») және А.С.Сабырованың «Абай и Шакарим: музыкальная эстетика и песенное наследие» тақырыбындағы кандидаттық диссертациялары талқыланып, институт жанындағы Диссертациялық кеңесте қорғалды.

2000 бастап бөлімге музыка зерттеуші ғалым, өнертану докторы (2007), профессор (1996), халық ағарту ісінің үздігі (1997), Халықаралық акпараттандыру Академиясының академигі (2004), 1972 жылдан Қазақстан композиторлар Одағының мүшесі, Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың иегері (2009), ҚР еңбекгі сіңген қайраткер (2010) Сара Әділгерейқызы Күзембай (1937 ж.т.) басшылық етіп келді. Оның ғылыми жетекшілік етуімен көптеген кандидаттық диссертациялар қорғалды. Бұл кезеңде бөлімде З.Қоспақов, Б.И.Қ-

арақұлов, Ш.Г.Гуллыев, Ж.С.Ордалиева, Т.Қ.Жұмалиева, Р.Т.Несіпбай, А.Ж.Қазтуғанова қызмет етті.

2000 жылдардан бастап С.Күзембайдың ғылыми жетекшілігімен Е.Үсенбаев, Э.Волшаник (Израиль), Г.Мұсағұлова, Ә.Мұхамеджан, Б.Тұрмағамбетова, Ғ.Оразғалиева, Л.Жұмабекова, А.Ерғалиева, З.Қасымовалардың әр түрлі тақырыптағы кандидаттық диссертациялары қорғалды.

Осы жылдары жоспарланған Ғылыми-зерттеу жобасының нәтижесінде аталмыш ғалымдардың очерктері «Қазақ музыка в контексте культур» жинағында жарияланды (2002). Бұл жинаққа Қазақстанның дәстүрлі және қазіргі музыка өнерінің тарихи-теориялық мәселелерін зерттеуге арналған мақалалар мен очерктер енгізілді.

2003-2005 жылдары бейнелеу өнері және театртану бөлімдерімен бірігіп музыкатану бөлімі Институттың «Қазақстанның өткен дәуірдегі және қазіргі заман музыка өнері» атты ғылыми-зерттеу жобасы бойынша «Қазақ өнерінің тарихы» атты үштомдық күрделі еңбек шығарды. «Ежелгі Қазақстан өнері» атты бірінші томда бейнелеу, театр өнерімен қатар музыка өнерінің бастапқы кезеңдері қарастырылып, онда ежелгі Қазақстан мәдениеті дамуының алғашқы кезеңдері анықталды. Ұлттық көне музыкамызды жүйелеу, сипаттау, талдау, қарастыру барысында Орта Азия халықтары музыкасының бастаулары, отбасылық, әдет-ғұрып, тұрмыс-салт өндері, халық музыка аспаптары, көне аңыз-күйлер, көне қобыз өнері мен сыбызғы күйлері жанжақты зерттелді.

«Қазақстанның орта ғасырлардағы мәдениеті» атты екінші томда бейнелеу, театр, музыка өнерлерінің орта ғасырлардағы қалыптасуы мен болмысы зерттелді. Қазақстанның өнертану саласындағы зерттеуші-ғалымдарының түрлі тақырыптағы, шығыс ойшылдарының философиялық-эстетикалық көзқарастары, Орта Азия халықтары музыкасының бастаулары, бақсы өнері, тарихи әндер, көне археологиялық ескерткіштерде салынған музыкалық аспаптар, қылқобыздағы эпикалық халық күйлері және т.б. мәселелер тарихи-теориялық тұрғыдан зерделенді.

Ал, үшінші томда ауызша кәсіби ән өнерінің негізін қалаған Біржан сал, Жаяу Мұса, Мұхит сал, Әсет, Естай, Балуан Шолақ секілді әнші-композиторлардың шығармашылығы, дәстүрлі аспапты музыкамен қатар кәсіби жазба дәстүріндегі жанрлардан опера өнерінің қалануы мен қалып-

тасуы, симфониялық музыка жанрлары туралы тың ізденістер жарияланды.

Музыкатану бөлімі тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінен бастап республикалық және халықаралық көлемде көпқырлы, кәсіби мамандар дайындап келеді. Мысалы, Институт қабырғасында қорғалған диссертациялардың қатарында бөлімнің аспирант, қызметкерлерімен бірге республикамыздың әр облыстарынан келген ізденушілер біліктілігін көтеріп, Қазақстанның арнайы орта және жоғары оқу жүйелерінде ғылымға, қоғамға, білімге өз үлестерін қосып келеді. Сондай-ақ, музыкатану бөлімі жақын және алыс шет елдерге мамандар даярлаумен қатар, халықаралық ғылыми-мәдени тығыз қарым-қатынастарды орнатып, жүргізуде. Мысалы, Қырғызстаннан (Р.Аманова), Израильдан (Ә.Волшаник) арнайы келіп қорғаса, АҚШ-тан халықаралық деңгейдегі әйгілі ғалым, фольклортанушы, өнертану докторы, профессор И.Земцовский мен қазақтың эпос музыкасын алғаш рет ғылыми теориялық деңгейде терең зерттеген А.Құнанбаева, Өзбекстаннан өнертану докторлары Т.Б.Гафурбеков, Р.С.Абдуллаев, М.А.Хамидова Қырғызстаннан К.Ш.Дюшалиев және т.б. ғылымдар шеберлік сағаттарын өткізіп, дөңгелек үстелде қызу пікір таластар жүргізді.

2003 жылы бөлім қызметкерлері А.З.Бұлтбаева мен Р.С. Малдыбаева Ресей Федерациясының Мәдениет Министрлігінің қаржыландыруы және Ресей Өнер Тарихы институтының фольклор секторының ұйымдастыруымен Санкт-Петербург қаласында өткізілген «Международная Школа молодых фольклористов» атты жобасына М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты атынан қатысты.

2004 жылы алыс шет елдегі қандастарымыздың музыка мұрасын жинау мақсатымен ұйымдастырылған экспедицияда ғылыми қызметкер Ә.А.Нұрбаев фольклортану қызметкері А.Тойшанмен бірге монғол еліндегі қазақтардың рухани мәдениетіндегі құндылықтарды таспаға түсіріп, институт фонокорын толықтырды.

2006-2008 жылдарда жүзеге асырылған «Қазақстанның қазіргі заман музыка өнері: ағымдар мен бағыттар» атты ғылыми-зерттеу жобасы негізінде атқару барысында бөлім қызметкерлері «Қазақстанның тәуелсіздік жылдарындағы музыка өнері» атты ұжымдық монография құрастырып, баспадан шығарды (2008).

Аталмыш ұжымдық еңбекте Қазақстанның тәуелсіздік кезеңіндегі музыка өнерінің болмысы мен көркемдік ағымдары ғылыми тұрғыдан қарастырылады. Мұнда бірыңғай концепцияда жүйеленген, жан-жақты ашылып жазылған көлемді ғылыми очерктер мағыналы және мәнді мәдени құбылыстарды қамтып, зерттеу нысанына айналған. Сонымен қатар, оларға тән тақырыптық, жанрлық, стильдік сипаттары айқындалды. Бұл күрделі және өзекті мәселелерді саралау барысында еңбек екі бөлімге жіктеліп, оның біріншісінде – дәстүрлі музыка түрлері (үйлену әдет-ғұрып әндері, қобыз және домбыра күйлері, айтыс және әншілік орындаушылық өнері), ал екіншісінде – кәсіби жазба музыка өнерінің (опера, көпшілік қауымға арналған ән, эстрада, оның ішінде поп, рок музыкасы, ДЭККО жанрлары, эстрада үлгісіндегі ысқышты аспапта орындаушылық өнері) қазіргі уақыттағы жағдайы пайымдалған.

2004-2009 жылдары бөлім қызметкерлері Қазақстан Республикасының президенті Н.Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асқан жоспарланған Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында «Қазақ музыкасы. Антологиясының» көп томдығын жарыққа шығарды. Бұл жоба М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қызметкерлері мен Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясының мамандарының бірлесе жұмыс істеуімен жүзеге асты. Профессор С.Ә.Күзембайдың жетекшілігімен күйшілер Қ.Ахмедияров (1946-2010), Б.Ысқақов, Қ.Сахарбаева, бөлім қызметкерлері З.Қоспақов, Ә.Нұрбаев, Г.Мұсағұлова, А.Б.ұлтбаева, А.Қазтуғанова, Б.Тұрмағамбетова, Л.Жұмабекова, З.Қасымова қатысты.

Онда Ежелгі және Орта ғасырдағы музыка фольклорының ән және көне аспаптық күйлерінен бастап ХХ ғасырдағы композиторлардың шығармашылықтарына дейін қамтылды. Қазақ музыкасы тарихында тұңғыш рет жарық көріп отырған көптомдық «Қазақ музыкасы Антологиясының» I-томында ұлттық мұрамыздың көне түрлері: сарындар (бақсы, ақындар сарындары және жай сарындар), әдет-ғұрып, тұрмыс-салт әндері (арбау, байлау әндері, жарапазан, бесік жыры, үйлену салтының әндері) және байырғы қобыз, шаңқобыз, сыбызғы, домбыра күйлерінің нұсқалары жүйелі түрде жинақталып беріледі. Антологияның II томы Орта ғасырдағы музыка фольклорына арналды. Мұнда эпикалық және жы-

раулық дәстүрдің нұсқалары, қазақтың батырлық, лиро-романдық эпостарының музыкасы, жыр, толғау, терме, діни мақамдар, халықтың еңбек, тарихи, қоңыр және лирикалық өндері келтірілді. Сонымен қатар, ұлттық аспапты өнердің көптеген үлгілері – тарихи, әдет-ғұрып, лирикалық және жыр-күйлер енгізілді. III томда қазақ халқының саз өнеріндегі алғашқы авторлық музыканың үлгілері қамтылады. Осы томға тұңғыш рет Қабан жыраудың, Нияз серінің, Мүсірәлі шығармалары енгізілді. Сондай-ақ басылымда айтыс жанры алғаш рет орын алды.

Антологияның IV томы «Кәсіби халық композиторларының шығармашылығы (XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басы)» деп аталып, қазақ халқының аса дарынды, айрықша талант иелері, артына өлмес мұра қалдырған кәсіби өнер өкілдерінің туындылары кірді. Олардың шығармалары сұрыпталып, белгілі бір аймақтың (Арқа, Жетісу, Батыс Қазақстан, т.б.) стильдік ерекшеліктерін қамтитын әуендік, ырғақтық жағынан бай, әуезді музыкалық нұсқалары енгізілді. Атап айтқанда, бұл томға өн өнерінің белгілі өкілдері – Біржан сал, Ақан сері, Абай, Дәурен сал, Сүйінбай, Балұан Шолақ, Мұхит, Адайдың жеті қайқысы, домбыра өнерінің шертпе және төкпе мәнерінде орындалған күйлер – Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Тоқа, Тіленді, Байсерке, қобыз музыкасының үлгілері – Ықылас, айтыс күйлер мен айтыс мақамдары кірді.

Бесінші томға Арқа, Жетісу, Сыр бойы, Батыс және т.б. белгілі бір аймақтың стильдік ерекшеліктерін қамтитын әуендік-ырғақтық жағынан бай, әуезді музыкалық нұсқалар, яғни домбыра, қобыз, сыбызғы күйлері, айтыс мақамдары топтастырылды.

Отандық музыкатану саласында тұңғыш рет жарық көріп отырған бұл антология тәжірибеде кең қолданысқа ие болып, орта және жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларына енді. Бұл еңбектің маңызы туралы республикалық баспасөз беттерінде жарияланып, бұқаралық ақпарат құралдарында құнды пікірлер айтылды.

2006 жылы ғылыми қызметкер Ж.Ордалиеваның «Созвучие: Габит Мусрепов и музыка» кітабы жарияланды. Кітапта қазақтың белгілі жзушысы Габит Мүсіреповтың шығармашылық мұрасының музыкаға қатысты тұстары қарастырылады. Ғалымның музыкалық-сыни мақалаларының

орны, жалпы ұлттық музыка мәдениет тарихындағы жазушының ролі жан-жақты қарастырылған. Ғ.Мүсреповтің драматургиясының негізінде жазылған «Қыз Жібек», «Амангелді», «Тұтқын қыз», «Ақан сері – Ақтоқты» т.б. қазақ оперларының музыкалық драматургиясы, опера стилистикасы сияқты маңызды мәселелер зерделенеді.

Қазақстан Республикасына Тәуелсіздігіне 20 жыл толуына орай М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты дайындағын 10 кітаптан тұратын «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» атты серияның 3 кітабына С.Ә.Күзембайдың «Воплощение идеи независимости в казахской опере», Г.Ж.Мұсағұлованың «Интерпретация идеи независимости в симфоническом творчестве композиторов Казахстана», А.З.Бұлбаеваның «Тәуелсіздік идеясының эпикалық жырдағы көрінісі» атты мақалалары енді. Бұл кітап қазақ өнері мен мәдениетіндегі тәуелсіздік идеясы мәселелеріне арналған. Өнердің басты салалары бейнелеу, музыка, театр өнеріндегі елеулі туындыларда халықтың, мемлекеттің өзіндік қайталанбас жолын табуға, азаттығын баянды етуге ұмтылған ізденістері мен идеялық көзқарастарын республиканың белгілі өнертанушы ғалымдары жан-жақты зерделеп ой елегінен өткізуде. Қазақстан тәуелсіздігінің жиырма жылдық мерейтойы қарсаңында қолға алынған бұл өзекті тақырып пен көтерілген мәселе келешекте жалғасын табады деп жоспарлануда.

Бөлім қызметкерлерінің ғылыми зерттемелері нәтижесінде олар кандидаттық диссертацияларын қорғап, жеке монографиялары жарық көрді. 2006 ж. С.Ә. Күзембайдың «Национальные художественные традиции и их конвергентность в жанре казахской оперы» (2006) монографиясы шықты. Еңбекте отандық музыкатану ғылымының тарихында тұңғыш рет халықтың көркемдік дәстүрінде опера жанрына тән және оған негіз болатын белгілерді анықтау мәселесі жүйелі түрде зерттелді. Көзделген жаңашыл ғылыми идея *ертегі, жұмбақ өлең, сарындар, тарихи ән, бата сөз* сияқты музыкалық-поэтикалық фольклор үлгілерінің пайдалануы нақтылы түрде «Қыз Жібек», «Жалбыр», «Ер Тарғын» (Е.Брусилковский), «Абай» (А.Жұбанов, Л.Хамиди), «Біржан – Сара» (М.Төлебаев), «Еңлік – Кебек», «Жиырма сегіз» (Ғ.Жұбанова), «Айсұлу», «Ақан сері – Ақтоқты» (С.Мұхамеджанов), «Қамар сұлу», «Алпамыс», «Тың туралы ән», «Абылай хан» (Е.Рахма-

диев), «Махамбет» (Б.Жұманиязов) операларында қарастырылады.

Опералық формалар мен олардың мазмұнының арақатыстылығы қазақ және түркітілдес халықтардың эпикалық шығармашылығының негізінде, олардың дүниетанымы мен ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, толық әрі терең ашылған. Фольклордың көптеген түрлерінде кездесетін операның қайнар көздері өзінің интерпретациясын, трансформациясын және даму жолын қазақ операларында бастан кешіргені, соның нәтижесінде олардың ұлттық негіздері жаңа жанрда көрініс табатындығы ғылыми түрде алғаш рет дәлелденеді.

Г.Ж.Мұсағұлова отандық опера зерттеу бағытында алғаш рет Қазақстан композиторларының операларындағы речитатив түрлерін игеріп, фольклорлық музыкалық-поэтикалық дәстүрмен тығыз байланыста қарастырды. Автордың «Национальное своеобразие речитаций в казахской опере» (2008) атты монографиясында опера жанрындағы речитативтердің эволюциясын көрсету, сонымен қатар олардың түрлерін, қолдану заңдылықтарын, көркемді түрде мәнерленуін, жанрлық, драматургиялық мүмкіндіктерін, шығарманың сюжеттік-сахналық құрылымына олардың ықпалын белгілеуге бағытталған.

А.З.Бұлтбаева «Қыз Жібек» жырының бірнеше орындаушылық нұсқаларын нысанаға алынып, «Эпос және музыка» (2008) атты монографиясын шығарды. Автор монографияда әр үлгіні нотаға түсіріп, олардың музыкалық көркемдігін салыстырып саралайды. А.Бұлтбаева өз зерттеуінде жалпы қазақ жыры жайлы, оның ішінде «Қыз Жібек» эпосына қатысты айтылған ой-пікірлерді саралап, отандас және шетел музыкатанушылары мен әдебиеттанушы ғалымдардың методикасын жаңа көзқараспен зерделеді. Сонымен қатар, кітапта «Қыз Жібек» жырының құрамына кірген фольклорлық жанрлардың орнын және олардың өз қызметін қаншалықты сақтағаны көрсетілді; жыршылардың эстетикалық көзқарастары, орындаушылық ерекшеліктері және әр орындаушының шығармашылық әдістемесінің өзгешелігі анықталып, эпикалық дәстүрдің бүгінгі таңда көрініс табуы ғылыми тұрғыдан дәйектелді.

Бұл кезеңде бөлім қызметкерлерінің бірнеше іргелі зерттеу жұмыстары баспа жүзін көрді. Күй өнеріндегі жанр мен стиль мәселелерінің бір-бірімен байланыста зерттелуі және

олардағы музыкалық һәм беймузыкалық компоненттерінің жүйелену тарапы алғаш рет А.Ж.Қазтуғанованың «Қазақтың арнау күйлері (жанр және стиль мәселелері)» (2008) монографиясында қарастырылды. Мұнда қазақтың аспапты музыкасындағы жанр және стиль типологиясының саралануы «халық білімі», тарихи және теориялық музыкатану, ғылымдар шектестігі негізінде өзгеше сапалық деңгейде жүзеге асырылған. Сондай-ақ, ғылымда бұрын-соңды пайдаланылмаған әрі жаңаша бағаланатын ауқымды фактологиялық материал назарға алынып, олардың ішіндегі аттас туындылардың бір бөлігі ретінде жеке топты құрайтын жалқылық пен жалпылық ұғымдағы арнау күйлері тұңғыш рет жанр және стиль мәселелері шеңберінде зерттеледі.

Зерттеушілердің ғылыми-шығармашылық жұмыстарында аймақтық музыкалық дәстүрлер де қалыс қалмады. Мысалы, отандық музыка мәдениетіндегі осы уақытқа дейін игерілмей келген Батыс Қазақстан аймағының ән жанры мен өншілік өнері тұтастай (ғұрыптық, тұрмыстық үлгілер және халықтық, авторлық лирика) Б.Ж.Тұрмағамбетованың «Қазақстанның батыс аймағының өн мәдениеті» (2009) атты монографиясында жан-жақты қарастырылады. Кітапта аймақтағы өн мектебінің негізін салған Мұхит Мералыұлы және маңғыстаулық кайқылар дәстүрі өзара салыстырмалы талданып, сонымен қатар заман саясатына байланысты есімдері айтуға тиым салынған бірнеше ауызша кәсіби автор шығармашылығы жаңаша көзқараспен сараланып, мұралары алғаш рет музыкалық-теориялық аспектіде талданады. Музыкатану саласындағы беймәлім болып келген «сағыныш ән», «мәтөк ән», «күлдіргі өлең» түрлері ұлттық музыка мәдениеті аясында алғаш рет зерттеліп, ғылыми айналымға ұсынылады.

А.Ж.Қазтуғанова мен Б.Ж.Тұрмағамбетованың аталған монографиялары 2011 ж. академик Салық Зиманов атындағы республикалық жас ғалымдар сайысында «Қоғамдық ғылымдағы үздік еңбектер» санатынан табылып, алтын медальдар мен арнайы лауреаттық премияға ие болды.

Сонымен қатар республика мәдениетіндегі елеулі жаңалықтардың бірі ? С.Ә.Күзембай, Г.Ж.Мұсағұлова, З.М.Қасымованың «Қазақ опералары» атты кітаптың қазақ, орыс тілдерінде 2010 ж. жарық көруі. Мұнда елімізде музыкалық театрлардың құрылған кезінен бастап бүгінге дейін қалыпта-

сқан Қазақстан композиторларының шығарған 50-ге жуық опералары қамтылған.

Опера шығармалары алғаш рет көпәспектiлi тұрғыда зерттелген. Кiтапта отандық композитор-классиктердiң және кәзiргi авторлардың Қазақстанның тәуелсiздiк алғаннан берi жазған барлық опералары қамтылған. Сонымен қатар жазылған, бiрақ әр түрлi себептерге байланысты сахнаға қойылмағандар немесе театр репертуарларында қолдау таппаған туындылар да iшiнара қарастырылады. Басылым материалдары композиторлардың өмiрбаяндарымен толықтырылған, шығармалардың қысқаша шығу тарихы, сюжетi берiлген, оларға музыкалық-теориялық талдау жасалған. Жинаққа профессор С.Ә.Күзембайдың операның маңызды сюжеттiк-тақырыптық үрдістерi жайлы шолудың негiзiнде жазылған кiрiспе мақаласы енгiзiлген.

Материалдар опералардың жазылу, шығу уақытына қарай хронологиялық тәртіп бойынша орналастырылды. Кiтаптың соңында опера атауларының көрсеткiшi берiлдi.

2000 жылдардан берi музыкатану бөлiмiнде алпысқа жуық қазақтың музыка өнерiнiң түрлi жанрлары туралы, атап айтқанда, халық және кәсiби ән өнерi, домбыра, кобыз, сыбызғы күйлерi, жазба дәстүрiнiң кәсiби жанрлары (опера, симфония, концерт, вокалдық-хор музыкасы, ұлт және үрмелi аспаптар оркестрiне арналған) 60-қа жуық кандидаттық диссертациялар талқыланып, солардың iшiнде 30-ға жуығы Әдебиет және өнер институтының Диссертациялық кеңесiнде қорғалды.

Профессор С.Ә.Күйзембай және бөлiм қызметкерлерi бұрыннан қалыптасқан ғылыми және шығармашылық байланыстары арқылы жоғары оқу орындарында шеберлiк кластар мен ғылыми семинарлар өткiзiп келедi, олардың қатарында Алматы қаласындағы Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясын, П.И.Чайковский атындағы Алматы музыка колледжiн, Астана қаласындағы Қазақ ұлттық музыка университетiн, Орал қаласындағы М.Өтемісов атындағы Мемлекеттiк Батыс-Қазақстан университетiн атаймыз.

Бөлiм меңгерушiсi профессор С.Ә.Күзембайдың еңбек сүйгiштiгi мен қажырлы қайраткерлiгiнiң, жiгерлiгiнiң арқасында музыкатану бөлiмi Республикалық және Халықаралық деңгейде белсендi әрi қарқынды дамып келедi. А.Қ.Жұбанов пен Б.Г.Ерзаковичтiң 100 жылдық мерейтойының қарсаңын-

да «А. Жубанов и становление искусствovedения в Казахстане» және «Б.Г.Ерзакович – музыка зерттеуші» атты конференциялары және Қазақстанның халық артистері, Мемлекеттік сыйлықтың иегерлері Қ.Байбосынов, Қ.Ахмедияров, ҚР өнер қайраткері С.Жанпейісованың қатысуымен өнер бейсембіліктері ұйымдастырылды.

Бөлім қызметкерлері бүгінгі таңда Қазақстанның дәстүрлі және композиторлық шығармашылығының өзекті болып отырған тарихи және теориялық мәселелер қарастырылатын ғылыми жобаларды жоспарлап отыр. Мысалы, «Тәуелсіздік жылдардағы музыкатану ғылымы» атты тарау жазылуда. Зерттеушілердің ғылыми мақалалары әртүрлі республикалық және халықаралық конференцияларда, жақын және алыс шет елдердің газет-журналдарында жарияланып келеді. Олар республикамыздың мәдени өмірі саласында (БАҚ, орта және жоғары оқу орындары үшін маңызды оқу құралдарын жазуда) белсенді қызмет етіп келеді.

*Айнұр Қазтуғанова,
Бақыт Тұрмағамбетова*

ТЕАТР ӨНЕРІ БӨЛІМІ

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Театр өнері» бөлімі Қазақстандағы сахна өнерінің тарихы, теориясы және театр сыны бағытында ғылыми зерттеу жұмыстарымен айналысатын алғашқы және іргелі өнертану орталықтарының бірі болып табылады. Алғашында құрамында бейнелеу өнері, музыкатану және театртану салалары бойынша мамандарды жинақтаған «Өнертану» секторы Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақ КСР-ның Ұлттық Ғылым Академиясы Президиумында қазақ өнері мен мәдениетінің танымал қайраткері, композитор, академик Ахмет Қуанұлы Жұбановтың жетекшілігімен ашылды. 1951 жылдан бастап секторға өнертану ғылымдарының докторы, Қазақ КСР ҰҒА корреспондент-мүшесі Борис Гиршевич Ерзакович меңгеруші болды.

Бұл кезеңде республика театрының тарихы мен теориялық мәселелерін зерттеу ісі ресейлік мамандар Н.И.Львов, В.Мессман, Л.И.Богатенкова, Л.Варшавскийлердің еншісінде болатын. Сонымен бірге бұл кез Т.Есенгельдин, Б.Құндақбайұлы, З.Кереева, Р.Ғабитова, Н.Шәукенбаевалар секілді қазақтан шыққан зерттеушілердің театртану ғылымына тартыла бастаған кезі болатын. «Өнертану» секторының қазақ театр өнерінің тарихына арналған алғашқы зерттеулері осы жылдары жарыққа шықты. Өнертану ғылымдарының кандидаты Н.И.Львовтың «Казахский академический театр драмы» (1954) деп аталатын қысқа очеркі қазақ драма театрының шығармашылық жолының бастау көзінен 1953 жылға дейінгі аралығын қарастырса, осы зерттеушінің «Қазақ театры» атты тарихи очеркі «КСРО халықтарының театрлар тарихы» сериясымен 1961 жылы Мәскеудің «Искусство» баспасынан шықты (редакциясын жасаған Г.Гоян). Қазақстандағы кәсіби сахна өнерінің пайда болуы мен даму бағыт-бағдарын айқындаған автор ұлттық театр өнерінің тарихын, жалпы тенденцияларын бағамдап театртанушылық тұрғыдан жүйелеген. Еңбек Қазақстандағы драма, опера және балет, балалар мен жасөспірімдер, облыстық театр ұжымдарының тарихи қалыптасуы мен даму жолдарын ашуға тырысқан.

1961 жылы Қазақ КСР Ұлттық Ғылым Академиясы Президиумының шешімімен М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және

өнер институты болып қайта құрылып, өнертану саласы жеке құрылым ретінде «Театр және бейнелеу өнері бөлімі» деген атаумен жұмыс істей бастады. Осы жылдардан бастап институттың кіші ғылыми қызметкерлері Б. Құндақбайұлы және Л.И. Богатенкова Мәскеудегі А.В. Луначарский атындағы Мемлекеттік театр өнері институты жанынан ашылған «КСРО халықтары театры» кафедрасының меңгерушісі, өнертану ғылымдарының докторы, профессор Г. Гоянның жетекшілігімен шыға бастаған 6 томдық іргелі зерттеу жұмысына тартылып, «Қазақ театры» бөлімдерін жазуға араласады. Сонымен бірге Институттың ғылыми зерттеу жобалары мен жекелеген авторлардың ізденістері нәтижесінде Ш. Құсайынов, О. Олидор, Н. Шәукенбаева, С. Ордалиев, Е. Жақыпов, К. Қуандықов, Ә. Тәжібаев, Р. Нұрғалиевтің қазақ театры және драматургиясы жайлы іргелі еңбектері халық игілігіне айналды.

1971 жылы Қазақ КСР ҰҒА Президумының № 132 шешімімен «Театр өнері» бөлімі жеке отау құрып, жаңа қарқынмен жұмысын бастайды. Бөлімнің меңгерушісі қызметіне көрнекті ақын, драматург, филология ғылымдарының докторы Әбділдә Тәжібаев келді. Еліміз театртанушы мамандары алдына жаңа талаптар қойылып, қазақ сахна өнерінің тарихын бастау көзінен бастап толық қамтыған іргелі жоба жұмысы басталады. Бөлім құрамында театр мен экран өнерімен айналысқан: Б.Құндақбайұлы, Л.Богатенкова, Ф.Оразаев, Л.П.Сарынова К.Сиранов, Н.Шәукенбаева, Р.Оспанова, С.Мусина секілді кәсіби зерттеушілер тобы өнімді еңбек етті. Бөлімнің осы жылдардағы театртану саласындағы ерекше табысына ұлттық сахна өнерінің толық тарихын мол деректі құжаттық негізге сүйене жазылған: «Қазақ театрының тарихы» (I том, 1975; II том, 1978) атты екі томдық зерттеу жұмыстарын және «Балетное искусство Казахстана» (1976) жатқызуға болады.

Әр жылдары «Театр және кино» бөлімі болып жұмыс істегенде қазақ сахна өнері мен экран өнерінің тарихы мен өзекті мәселелерін зерттеген «Бүгінгі таңдағы қазақ актерлік өнері», «Қазақ кеңестік кино тарихы» жобасының «Қазақ киносы» тараулары, «Қазақ киносындағы ұлттық және интернационалдық тақырыптар» бойынша жұмыстар жасалынып, жеке кітап болып басылып шықты.

1945 жылдан қазақ кино өнерін дамытуға белсене ат салысқан танымал зерттеушінің бірі Қабыш Сиранов). 1942

жылы ВГИК-тің киносценарий факультетін бітірген ол «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас алаш») газетінің редакциясында тәжірибе жинақтап, КСРО Халық комиссарлар кеңесі мекемесінде (1940-1942), Алматыда құрылған Орталық біріккен киностудияда (ОБКС), 1961-1976 жылдар аралығында Қазақстан Республикасы ҰҒА-ның Әдебиет және өнер институтындағы «Театр және кино» бөлімінің аға ғылыми қызметкері болып еңбек еткен ол 1964 жылы кандидаттық диссертациясын қорғады.

1973 жылдары бөлімнің ғылыми-зерттеу жұмысына жас мамандар тартылып, К.Әлімбаева, Р.Оспанова, Р.Абдулахатова, К.Айнағұлова секілді кинотанушылармен толықты. Бүгінгі қазақ кинотану саласының жетекші маманы Бауыржан Нөгербек осы бөлімде 1985-1999 жылдар аралығында қызмет атқарды. 1989 жылы «Қазақстан анимациялық фильмінің пайда болуы мен даму тарихы» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғады. Осы кезеңде қазақ ұлттық киносының қалыптасуы мен даму тарихы жазылып, соның нәтижесінде 1980 жылы «Қазақ киносы тарихының очеркі» («Очерки истории казахского кино») атты ұжымдық еңбек жарыққа шықты (жауапты ред. Ә.Тәжібаев).

Ұлттық кино өнерінің соғыстан кейінгі жылдардағы даму жолы туралы зерттеуде қазақтың алғашқы «Аманкелді», «Абай әні», «Оның уақыты келеді» т.б. сияқты көркем фильмдердің пайда болуы, көркемдік ерекшеліктері сараланады. Қазақ киносында 1950-60 жылдары түсірілген тың игеру, тарихи-азаматтық тақырыптар, ұлттық кинематографияның нағыз толысқан кезеңі қаралып, республиканың көркем кинодағы замана тақырыбын игерген толымды туындылары талданады, ондағы кейіпкер мінезінде көрініс берген тұлғалық келбеті қарастырады.

Бөлімде атқарылған жоғарыдағы аталған ғылыми зерттеу қазақ киносының қалыптасуы мен даму тарихын 30 жылдардан бастап 70 жылға дейінгі аралықты жүйелі түрде баяндайды. Келесі зерттеу жұмыстары да ұлттық кинодраматургияның қалыптасуы мен дамуы, деректі кино және Қазақстандағы мультипликацияның жағдайы секілді арнайы тақырыптарға арналады. Өнертану ғылымдарының кандидаттары К.Смайылов, Б.Нөгербектің очерктерінде ұлттық кинодраматургия шығармаларының кинодағы бір-бірімен өзара байланысу мәселелері, ұлттық кино өнерінің қайнар көздері ай-

кындалады. Бүгінгі деректі кино өнерінің қалыптасуы мен дамуы, осы замандағы бағыт-бағдары, осы жанрды жандандыру жолдарын автор қазақ деректі киносының шеберлері шығармашылығы мысалында айшықтайды. Қазақ мультипликациясының қайнар көзі, тарихы, өсу жолы және елеулі шығармашылық табыстарына арналған зерттеулер жан-жақты айтылады.

Институт жоспарлы жұмыстарының негізінде 1976 жылы Л.Сарынованың «Балетное искусство Казахстана» атты зерттеу монографиясы жарыққа шықты. Қазақ балет өнері жайлы жазылған алғашқы зерттеу жұмысында көне дәуірдің қойнауынан келе жатқан халық би фольклорының қазақ халқы үшін жат еместігі, республикадағы қазақ кәсіби балет өнерінің қалыптасуы мен даму жолдары сараланады. Зерттеудің басым бөлігі Абай атындағы Мемлекеттік академиялық опера және балет театрының шығармашылық ізденістеріне (1930-1975) арналған. Л.Сарынова қазақ халқының өткен тарихында «...өзіндік би мәдениеті болғандығы» жайлы пікірді дәлелдеу үшін этнографтар, тарихшылар, археологтар, музыкатанушылар және ұлттың танымал ғалымдарының зерттеулерін мысалға келтіреді. Автор би өнерінің түп төркіні мен ұлттық дәстүріндегі негіздеріне, эстетикалық принциптеріне кеңінен тоқталады.

Зерттеуші ұлттық балет өнерінің қарастырып жатқан аралығын бірнеше кезеңдерге бөледі. Олар: I. «Ұлттық балет театрының тууы», мұнда автор жас республиканың мәдени өміріндегі қиыншылықтарға қарамастан қазақ балет өнерінің қалыптасуының алғашқы қадамдарына, XX ғасырдың 30-40-шы жылдарындағы кәсіби би өнерінің негізін қалаушылар жайлы сыр тарқатады. «Кәсібилену» атты II кезеңде автор ұлттық спектакльдерді қоюға бет бұрған қадамда В.Великановтың «Қалқаман мен Мамыр», И.Надиоровтың «Көктем» және И.Надиоров пен Е.Манаевтың музыкасына қойылған «Қазақ би сюитасы» сөз болады. «Кемелдену жолында» (1948-1958) деп аталатын III кезеңі — қазақ балетінің жаңа дәуіріне арналған. Кәсіби балет артистерінің орындаушылық шеберлігі өсіп жоғары білімді қазақ балетмейстерлерінің қатарының көбейуі жаңа ізденістерге бастап балет сахнасында ұлттық фольклорға негізделген В.Великановтың. — «Қамбар мен Назым» балетінің пайда болуына алып келді.

Зерттеуші өзінің еңбегін «Жаңа шығармашылық ізденіс-

тер» (1958-1975) атты зерттеу тарауымен аяқтайды. IV кезең – қазақ хореографиясында жаңашылдық үдерісіндегі жарқын бетбұрысты дамытқан, сол уақыттарда балетмейстерлік қызметте танылған З.Райбаев пен Б.Аюхановқа арналады. Театр репертуарында Ғ.Жұбанованың «Аққанат туралы аңыз», Е.Брусиловскийдің «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» атты бүгінгі заманның ырғағына лайықты жазылып қойылған спектакльдері талданады. Кітаптың жеке бөлімдері орындаушылық өнерге, қойылымдардың сценографиясы мен сол уақыттағы театрдың ішкі мәселелеріне арналады.

1981 жылдан Театр өнері бөліміне Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қайраткері, қазақтан шыққан тұңғыш театртанушы маман, өнертану ғылымдарының докторы, профессор Бағыбек Құндақбайұлы жетекшілік етті. Ол Ташкенттің А.Н.Островский атындағы театр-көркемсурет институтының театртану факультетін бітіргеннен кейін 1958 жылдан өмірінің соңғы күніне дейін М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында кіші ғылыми қызметкерден бөлім меңгерушісіне дейінгі жауапты міндетті атқарды. Б.Құндақбайұлы – Мәскеудегі А.В.Луначарский атындағы ГИТИС-тің аспирантурасында оқып 1964 жылы өнертанудан кандидаттық диссертация қорғаған тұңғыш қазақ кәсіби театр зерттеуші-сыншы, өнертану докторы (1996), Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, «Құрмет» ордені және бірнеше медальдармен марапатталған.

Ғалым қазақ театрының өткен тарихынан бастап бүгінгі жетістіктеріне дейінгі аралықты қамтитын көптеген монографиялар, зерттеулер және сыни, проблемалық мақалалар мен рецензиялар жазып қалдырды. Осы жылдары институттың Ғылыми кеңесінің шешімімен жарыққа шыққан Б.Құндақбайұлының негізгі зерттеу еңбектері: «Қазақтың академиялық драма театрына 40 жыл» (К.Нұрпейісовпен бірігіп жазған, 1966); «Режиссер және спектакль» (1971); «Путь театра» (1976); «Уақыт және театр» (1981); «Бел белестер» (1987); «Мұхтар Әуезов және театр» (1997); «Заман және театр өнері» (2001); «Театр туралы толғаныстар» (2006); 6-томдық «История советского драматического театра» (қазақ театры тараулары, 1966-1971); үш томдық «Қазақ өнерінің тарихы» (театр бөлімдері 1-том 2006; 2-том. 2007; 3-том (1 кітап) 2008).

Б.Құндақбайұлының «Уақыт және театр» (1981) атты кітапқа автордың әр жылдары театр туралы жазған зерт-

теулері іріктеліп алынған. Мұндағы сөз болып, талдау мен зерттеулердің нысанасына ілінген спектакльдердің барлығы да автордың кезінде тікелей сахнадан көрген, кезінде олардың ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, көркемдік сипатын саралаған мақалалар мен ғылыми очерктерінен, жекелеген қойылымдар мен өнер қайраткерлері жайындағы толғаныстарынан түзілген. Бұл жинаққа театр туралы автордың сұрыпталған, театр тарихына қажеттілері, сахналық өнердің даму бағыт-бағдарын, көркемдік келбетін танытатын мақалалары енген. Кітаптың алғашқы беттеріндегі көлемді үш мақалада театртанушы-зерттеушілердің бүгінге дейін назарына ілінбей келген сахна өнерінің халықтық негіздері мен алғашқы драмалық шығармалардың көркемдік ерекшеліктері сөз болады.

Жинақта режиссура мәселелері жайындағы материалдарға баса мән беріліп, осы тақырыпқа арналған зерттеулер мен мақалаларға молырақ көңіл аударылған. Кітаптың «Театр және режиссура» деп аталатын бөлімі тікелей осы мәселеге арналған. Сонымен қатар монографияда көптеген сахна қайраткерлерінің шығармашылық еңбек жолдарын саралаған портреттер де бар. Сахналық өнеріміздің белгілі бір кезеңін суреттейтін бұл еңбекте М.Әуезов атындағы академиялық драма театрынан бастап, көптеген облыс орталықтарындағы ұжымдардың қойылымдары да кеңінен сөз болады.

Өнертану ғылымдарының докторы Людмила Ивановна Богатенкова Қазақ КСР ҰҒА Өнертану секторындағы еңбек жолын Театр өнері бөлімінің кіші (1957), аға (1964), жетекші (1986) ғылыми қызметкері болып қырық жылдан аса жұмыс істеді. Ол театр өнері бөлімінде қазақ сахна өнерінің теориясы мен тарихына байланысты ғылыми-зерттеулермен айналысты. Республикадағы орыс тілді академиялық және облыстық театрлардың келбетін тұрақты назарда ұстап, олардың тарихы мен шығармашылық өсу жолдарына арналған мақалалар, рецензиялар және зерттеулерді үнемі жариялап отырды. Еліміздегі театрлардың жалпы даму процесін, жекелеген кезеңдерін, қазақ театрының, облыстық театрдың шығармашылық даму жолына арналған мақалалар «Жұлдыз», «Простор», «Театр» журналдарында, «Советская культура», «Известия», «Казахстанская правда», «Moscow news», «Ленинская смена» секілді газеттерде Одақтық және республикалық баспасөз беттерінен түскен емес.

Л.И. Богатенкованың әр жылдары жарық көрген «Казахский театр в годы Великой Отечественной войны» тарауы «История советского драматического театра» «Бүгінгі кезеңдегі қазақ сахна өнері» (1969) тарауы, «Қазақ театрының тарихы», 2 том, (1978), «Современное казахское сценическое искусство», (1979), «Верность времени» (1981), «Театр: поиски и надежды» (1983), «Услышать и понять человека» (1987), «В поисках невымышленного времени», (1996) зерттеу тараулары мен монографиялық кітаптары қазақ театр мәдениетінің кеңестік дәуірі және өтпелі кезеңдегі тыныс-тіршілігі мен бағыт-бағдарынан мол мағлұмат береді.

Зерттеуші қазақстандық сахна шеберлерінің орындаушылық лабораториясын зерттеп, олардың өмірі мен шығармашылық портреттерін үлкен жүрек жылуымен жазды. Қазақ сахнасының алғашқы, орта толқын хас шеберлері: С. Кожамқұлов, Ш. Айманов, Х. Бөкеева, В. Харламова, Ш. Жандарбекова, Н. Жантөриннің, т.б. өнерпаздардың шығармашылық портреттерін жасады. Қазақстан КСР Мәдениет министрлігінде Театр сыны мен театртану кеңесінің мүшесі, Қазақ театр қайраткерлері қоғамының басқарма мүшесі, Республикалық орыс драма театрының Көркемдік кеңесінің мүшесі және көптеген өнер мерекелерінде әділқазы мүшесі болып заманының театр процесіне қызу араласты.

XX ғасырдың аяғында еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі қоғамдық-саяси, рухани һәм әлеуметтік өмірін елеулі өзгерістерге алып келді. 1991 жылдан бастап егемен елдің ғылымы алдында жаңа ұстанымдарды ұлықтайтын, өнер мен мәдениет саласындағы қайта құрулар, өткен тарихымыз бен мәдениетімізге соны көзқарастармен саралаулар қажет болатын. Осы бағытта бір ізділікпен жасалған жұмыстар өтпелі кезең қиындықтары мен ауыртпалықтарына қарамастан жақсы нәтижелер берді. Тәуелсіздіктің алғашқы он жылында бұрынғы Одақ көлеміндегі байланыстар ажырап, жас мемлекеттің экономикасы, өнері мен ғылымының өзді-өзіне келуі, қалыптасуы кезеңі болды. Осы кезеңнің екінші онжылдығынан бастап (2000 жыл Мәдениетті қолдау жылы) жаңа қарқынмен даму жолына түсті. Жаңа ғылыми-зерттеу жобалар бағыттары белгіленіп, бұрын көтерілмеген тың тақырыптар бойынша еңбектер жазыла бастады.

Тәуелсіздік жылдары Б. Құндақбайұлы Жүсіпбек Аймауытовтың бұрын жариялауға рұқсат етілмеген драматургия-

лық шығармалары мен театрға байланысты мұраларын жинастырып, зерттеу нәтижесінде «Шернияз» (1990) деген атпен жеке кітапты жарыққа шығарды. Зерттеуші қазақ халқының асыл ұлдарының бірі Ж. Аймауытовтың драматург-жазушы ғана емес, оған қоса ол дүниежүзілік классикалық пьесаларды қазақшалаған әрі өзі жазған драмалық шығармаларды қазақ топырағында алғаш сахналаған режиссерлік еңбегін де елеусіз қалдырмай, ашып көрсетеді.

«Мұхтар Әуезов және театр» (1997) деп аталатын іргелі еңбегінде Б.Құндақбайұлы ұлттық драматургия мен театрдың қалыптасу, даму жолдарын саралай отырып, бүгінгі қазақ театрының өркендеу үрдісін ашып көрсетеді. Мұнда ол ұлттық мәдениетіміздің ұлы қайраткері М.Әуезовтің қазақ драматургиясының негізін қалап, оны ары қарай дамытуға ерекше көңіл бөлгендігін зерттеген. Мұнда автор драматургтің классикалық үлгіге айналған «Еңлік – Кебек», «Қарагөз», «Айман – Шолпан», «Абай», «Түнгі сарын», «Қарақыпшақ Қобыланды» пьесаларының барлық театрлардағы қойылымдарын ғана қарастырмай, мәтіннің өзіне де талдау жасап шыққан. Осы пьесалардың әр кезеңдік өзгерістерге қарай қайта жазылғандығы сыншының назарынан тыс қалмаған. Мәселен: «Еңлік–Кебектің» 1917, 1922, 1943, 1957, «Қарагөздің» 1925, 1959 жылдардағы автор тарапынан енгізілген өзгерістері тарихи дәлділікпен берілген. Сонымен бірге М.Әуезовтің театрлық, эстетикалық көзқарасы, әлемдік классиканы қазақшаға аудару жайы, әр жылдары театр мен драматургия туралы және театр сыны төңірегінде жазғандары да бұл еңбекте жан-жақты айтылған.

Б.Құндақбайұлының «Заман және театр өнері» (2001) атты еңбегі автордың ғылыми-зерттеушілік қарымының ауқымды екенін танытады. Төрт бөлімнен тұратын кітапта ұлттық театр өнерінің соңғы он-он бес жылдық тарихы, оның өзекті мәселелері жан-жақты қарастырылған. Сахна өнерінде салмақты еңбек қалдырған жеке тұлғалар, не болмаса театр шежіресінде айтарлықтай із тастаған спектакль жайында саликалы сөз қозғап, ғылыми тұрғыда жете зерттелген әрі байсалды теориялық тұжырымдар жасалған. «Таланттар тобынан» деп аталатын алғашқы бөлімде қазақ сахна өнеріне елеулі еңбек сіңірген жазушы-драматургтер, актерлер мен режиссерлер еңбегі жайында жан-жақты, толымды сөз өрбіткен зерттеу мақалалары топтастырылған. Бұл зерттеулердің

өрқайсысы өнер адамының шығармашылық өмір жолы мен дарын табиғатын ашып көрсетуге, олардың театр тарихында алатын орнын нақтылай белгілеуге ерекше ден қоюымен құнды.

Театртанушы-ғалым бұл бөлімде актер мен режиссер өнерін ұлттық классика мен осы заманғы драматургиялық туындылардың қойылуымен тығыз байланыста қарастыруы арқылы сахна санлақтарының ізденіс ерекшелігі мен өнерде ұстанған суреткерлік позициясын айқындауға ұмтылады. Олар жасаған сахналық образдар мен режиссерлік қойылымдардың қазақ сахнасындағы тарихи орнын айқындап анықтайды.

Еңбектің екінші бөлімі кейінгі он жыл бедерінде өткізілген театр фестивальдері және осы фестивальдер кезінде арнайы қойылған әр алуан спектакльдер, яғни Алматы, Жезқазған, сондай-ақ ТМД астаналары – Ашғабад, Бішкек пен Ташкент қалаларында өткен театр фестивальдерінің қойылымдары жайында жазылған зерттеу-мақалалардан құралады. Мұнда автор Болгарияда өткен театр фестивалі кезінде көрген жеке спектакльдер туралы тұшымды ой-пікірлерін, әсіресе, қазіргі әлемдік театр қайраткерлерінің режиссерлік және актерлік шығармашылықта халықтық өнер дәстүрлерін жаңа көзқараста пайдаланып дамыту мәселесіне қатысты өз пайымдауларын білдірген.

Үшінші және төртінші бөлімге топтастырылып берілген мақалаларда қазіргі ұлттық театрымызда қойылған осы заманғы және тарихи тақырыптағы спектакльдер мен Алматы қаласына гастрольдік сапармен келген облыстық театрлар қойылымдары жайында сөз болады. Автор осы бөлімдегі мақалаларында бүгінгі театр өнерінің өзекті мәселелерін тілге тиек ете отырып, жалпы облыстық театрлардағы сахналық ізденістер мен оққылықтар, олардың даму тенденцияларын, репертуар мен шеберлік мәселесін, өсіп-өркендеу мен даму барысын, бағыт-бағдарын сөз етеді.

Б.Құндақбайұлы театртанумен қатар Институттың әдебиеттану саласына да өз үлесін қосты. Ол театрдың маңызды құрамдас бөлігін құрайтын драматургия жанрының қазақ театр өнерімен қатар өрілуін зерттеді. «Қазақ әдебиетінің тарихы» он томдығына енген «1920-30 жылдардағы драматургия» тарауында Ж.Аймауытов, М.Әуезов, С.Сейфуллин, Қ.Кемеңгеров, М.Дулатов, Ж.Тілепбергенов, Ж.Шанин,

Б.Майлин, І.Жансүгіров, Ғ.Мүсірепов пьесаларының жазылу тарихына тоқталып, кәсіби талдаулар жасаған. Ал осы кітаптың келесі томындағы «1941—1956 жылдардағы драматургия» тарауында Ғ.Мүсіреповтің «Ақан сері — Ақтоқты», Қ.Мұқашевтың «Дала дастаны», С.Мұқановтың «Шокан Уәлиханов», М.Ақынжановтың «Ыбырай Алтынсарин», М.Әуезовтің «Намыс гвардиясы», «Қаракыпшақ Қобыланды», Ш.Құсайыновтың «Кеше мен бүгін», «Алдар көсе» пьесаларының көркемдік ерекшеліктеріне жан-жақты тоқталады. «Қазақ әдебиетінің тарихы» кітабының 9-томында бұрын-соңды зерттеу нысанасына ілінбеген 70-90 жылдардағы қазақ драматургиясы Б.Құндақбайұлының тиянақты қарастыруымен осы кезеңдегі жанрдың даму бағыт-бағдарын айқындады. Орта буын талантты жазушы-драматургтер: О.Бөкей, Д.Исабеков, А.Сүлейменов, С.Сматаев, Ә.Тауасаров, Н.Оразалин, Ш.Мұртаза, т.б. драматургиялық шығармалары талданып, көркемдік ерекшеліктері анықталған.

Театр өнері бөлімі қайтадан қалпына келтіріп жаңаша серпіліспен жұмыс жасауына тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қабырғасында Диссертациялық кеңестің қайта ашылуы қазақ өнері мен мәдениеті тапшылық көріп келген өнертанушы жас ғалымдар қатарын толықтыру ісіне серпіліс берді. Осы кеңес кандидаттық ғылыми атақ қорғауға мүмкіндік беретін біріккен Б.Құндақбайұлының төрағалық етуімен толымды жұмыс істеп, соңғы жылдары 17.00.01 — театр өнері, 17.00.02 — музыка өнері, 17.00.04 — бейнелеу өнері бойынша Республиканың бас қалалары Алматы мен Астанада және кең байтақ еліміздің түкпір-түкпірінде еңбек етіп жатқан көптеген өнертану ғылымының кандидаттарын аяқтандырды. Театртану саласы бойынша осы аралықта Б.Құндақбайұлының, кейінірек өзі қанаттандырған шәкірттерінің жетекшілігімен біргелікте жас ізденушілер сахна өнерінің өралуан тақырыптарына арналған ғылыми зерттеулер жазып, кандидаттық диссертацияларын қорғап шықты. Олар: У.К.Садықова «Современный герой на сцене казахского академического театра им. М.Ауэзова»; Н.Ф. Ким «Становление корейского музыкально-драматического театра», Е.Жуасбек «Қазақ қуыршақ театрының қалыптасуы мен дамуы» (1994); Қ.А.Сүлейменова «Орыс классикасы қазақ сахнасында. (Гогольден — Булгаковқа дейін)» (1996); Г.Т.Жұмасейітова «Казахский

балетный театр 1975-1995гг.» (Соотношение традиционных и новаторских приемов в балетмейстерском искусстве) (1999); Б.К.Нұрпейіс «Ғ.Мүсірепов атындағы академиялық Жастар мен балалар театрының шығармашылық эволюциясы» (1970-1995 ж.ж.) (1999); К.М.Сейтметов «Кәсіби актерлік өнердің тууы, қалыптасуы» (2002); А.О.Мұқан «Қазақ опера театрының режиссура, орындаушылық, шеберлік және репертуар мәселелері» (1980-1996 ж.ж.) (2004); І.О.Тойған «Қазақ биінің даму белестері» (Мемлекеттік «Салтанат» және «Алтынай» би ансамбльдерінің шығармашылығы негізінде) (2005); Г.Ю.Сайтова «Уйгурский сценический танец» (на материале спектаклей и концертных программ уйгурского театра г.Алматы) (2005); Ә.Б.Шаңқыбаева «Казахская хореография: развитие форм и художественных средств» (2006); Қ.Д.Сүлеева «Становление и основные этапы развития сценографии Казахстана» (1920—1970-е годы): особенности и проблемы» (2006); Қ.Д.Айтқалиева «Балетмейстер Дәурен Әбіловтің шығармашылық мұрасы» (жетекшісі Г.Т.Жұмасейітова 2007); Т.К.Жаманқұлов «Ұлттық театрды дамытудағы шешендік өнер» (2007); А.С.Еркебай «Қазіргі қазақ театр өнеріндегі тарихи драмаларды игеру мәселелері» (жетекшісі С.Д.Қабдиева 2010); З.У.Исламбаева «Қазақ драма театрларының тәуелсіздік жылдарындағы даму тенденциясы» (шығыс және солтүстік өңірлерінің театрлары негізінде) (жетекшісі Б.К.Нұрпейіс 2010); А.Б.Құлбаев «Қазақ сахнасында ым-ишарат, қимыл-қозғалыстың орнығып қалыптасуы» (жетекшісі Б.К.Нұрпейіс 2010); Жұмаш А.Ы. «Ұлттық театр өнеріндегі сахналық тілдің орны» (жетекшісі А.О.Мұқан 2010).

Бөлім қызметкерлерінің құрамы жасарып, жаңадан қалыптасқан білімді мамандар келіп, Тәуелсіздік кезеңінде жаңа мазмұнға ие болды. 2010 жылдан бастап «Театр өнері» бөлімінің меңгерушілігіне өнертану ғылымдарының кандидаты А.О.Мұқан сайланды. Қазіргі таңда қазақ сахна өнерін зерттейтін республикадағы негізгі ғылыми-зерттеу орталық болып қалыптасқан бұл бөлімде қазақ театртанушылардың орта және жас буын шығармашылық тобы жемісті еңбек етуде. Атап айтар болсақ, өнертану ғылымдарының кандидаттары: Г.Т.Жұмасейітова, Б.К.Нұрпейіс, жас театртанушы ғалымдар А.С.Еркебай, З.У.Исламбаева, Л.Е.Татанова, М.М.Тәшімова, А.С.Тылахметовалар. Театр өнері бөлімі

бүгінгі таңдағы республиканың белгілі театр және кино саласының мамандары ҚР Мемлекеттік сыйлықтың иегері Ө.Т.Сығай, өнертану ғылымдарының кандидаттары С.Д.Қабдиева, А.Н.Қадыров, Б.Р.Нөгербек секілді ғалымдармен тұрақты ғылыми және шығармашылық байланыс орнатқан. Олар бөлімнің ғылыми-зерттеу жобаларының жұмысына қатысып келеді.

2000-2002 жылдары Театр бөлімінде орындалған «Қазақ театрының режиссурасы» атты ғылыми-зерттеу жұмысының тақырыбы ұлттық театр өнерінің аса күрделі де актуалды мәселесі режиссураның тарихы мен теориясына арналған. Бұл - бұрын-соңды зерттелмеген тың тақырып; әрі ол бүкіл қазақ театр өнері түрлерін, атап айтқанда, драмалық, музыкалық (опералық), би-балет қойылымдары мен жанрлары тұтас қамтылып зерттелді. Режиссура сахналық өнердің аса маңызды да актуалды мәселесінің бірінен саналады әрі ол бүгінгі заманның талап-тілегіне қарай қарастырылды. Кез-келген сахналық туынды жанрлық үлгісіне, түр-сипатына қарамастан мейлі ол драмалық, мейлі ол музыкалы, немесе би, пантомима аралас шығарма болса да оның шынайы өнер туындысына айналуы тікелей режиссураның деңгейіне, яғни режиссер-суреткердің ұстанған көркемдік бағыт-бағдары мен шығармашылық ізденістеріне байланысты. Осы маңызды ұғым тұтас ғылыми зерттеудің орталық желісі болып тартылды. Жазылған еңбектегі барлық талдаулар мен ғылыми пайымдаулар осы маңызды ойға бағындырылған. Нәтижесінде бөлім қызметкерлері бірнеше авторлық монографияларды баспадан шығарды. Аға ғылыми қызметкер Г.Т.Жұмасейітова «Страницы казахского балета» атты республикадағы екі негізгі балет ұжымының шығармашылығы қарастырылған авторлық монографиясы пайда болды.

Монография екі бөлімнен тұрады. I – бөлім 1975-95 жылдардағы Абай атындағы Қазақ Мемлекеттік опера және балет театрының шығармашылық ізденістеріне арналады. Осы уақыттағы қазақ балетмейстерлерінің кезеңдік қойылымдары төмендегі: 1) «Ұлттық тақырыптағы қойылымдар»; 2) «Түпнұсқа қойылымдар»; 3) «Классикалық мұраларды интерпретациялау мәселелері» атты тарауларда қарастырған. Бұл тараулардың мазмұны балет қойылымдарындағы дәстүр және жаңашылдық, ұлттық және классикалық туындылар байланысының теориялық бағытын анықтайды. Қазақ балетінің

әрбір қойылымындағы, әрбір тарих беттеріндегі актерлер мен ұстаз-репетиторлардың классикалық дәстүрді сақтауы және ұлттық орындаушылық өнерді жаңа сатыға көтерген қазақ Терпсихора шеберлерінің шығармашылық еңбектері төртінші тарауда баяндалады.

II бөлімде балетмейстер Б. Аюхановтың эстетикалық ұстанымы, жаңа бағыттағы ізденістері қарастырылады. 1975-1995 жылдар аралығындағы бірнеше танымал қойылымдарын талдау арқылы оның балетмейстерлік қолтаңбасындағы ерекшеліктерді айқындауға қол жеткізген. Шығармашылығында симфониялық күрделі музыканы кеңінен қолдану, классикалық би мен халық биінің синтезін табу, қойылымдарына күрделі әдеби сюжетті негіз ету, труппада балет сахнасына арналмаған аз санды актерлік құрамда кордебалет пен жеке солистің болмауы қазақ балетіндегі камералық жанрдың дамуына негіз жасағаны айқындалады.

Бөлім ғылыми қызметкері А. Мұқан «Қазақ опера театры» атты зерттеуінде (2008), Абай атындағы Қазақтың мемлекеттік академиялық опера және балет театрының 1980-2000 жылдары аралығындағы шығармашылық жолын, режиссурасын нысан етіп ала отырып, ұлттық өнер тарихында опера театрының алатын орнын, театрдың шығармашылық келбеті мен көркемдік бағыт-бағдарын саралайды. Монографияда опера театрының сахнаға қойылған спектакльдері үш тарауға бөліп қарастырылады. «Ұлттық опера ізденістері» атты I-бөлімде аталмыш кезеңдегі опера театрының шығармашылық даму жолында ұлттық композиторлар шығармашылығы, «Сахнада классикалық опера» атты II-бөлім әлемдік классикалық опера туындыларын қою үрдісіндегі дәстүр жалғастығына, ал, «Өтпелі кезең қойылымдарындағы уақыт үні» атты III-бөлімде замандас авторлар шығармаларындағы дәуір тынысы талданады. Ұлттық операны сахналауға және жеке қойылымға шақырылған режиссерлердің соны ізденістері сөз болып, ұлттық опера режиссурасының даму бағыт-бағдары мен даралық сипаттары айқындалды. Еліміз күрделі кезеңдерді басынан өткізген сәттегі театрдың шығармашылық жолы, жетістіктері, ұлттық, классикалық, заманауи тақырыптарды меңгеруі, репертуарлық саясаты, режиссурасы мен орындаушылық шеберліктері сөз болады.

2003-2005 жылдар аралығында Театр өнері бөлімі іргелі зерттеу бағдарламасы бойынша жасалған «Қазақ театры:

калыптасуы мен бүгінгі даму бағыт-бағдары» деп аталатын ғылыми зерттеу жұмысында қазақ театрының тууынан қазірге дейінгі қалыптасып өсу жолы мен негізгі даму кезеңдері қамтылып жазылды. Осы үш жыл көлемінде жүргізілген жұмыста сексен жылдан артық ғұмыры бар қазақ театры тарихының құрылу, қалыптасу жылдарында жіберілген ақтаңдақ беттердің орнын толтырып, театр генезисі мен ұлттық режиссурасының пайда болуына көңіл аударылды. Нәтижесінде «Қазақ өнерінің тарихы» 2007, 2008, 2009) және «История казахского искусства» (2008, 2009) атты қазақ-орыс тілдерінде 7 кітаптан тұратын 3 томдық көлемді монографиялар жарық көрді. Бұл еліміздің көне дәуірден тәуелсіздік алғанға дейінгі мәдени-рухани дамуындағы бейнелеу, музыка, театр өнерінің түрлі тарихи кезеңдері жайлы деректер қайтадан қорытылып жүйеленген, тәуелсіз Қазақстан үшін маңызды болып табылатын іргелі зерттеу жұмыс болып табылады. Кітапты шығару халқымыздың рухани дамуы мен білім беру саласына серпін берген, сан салалы ұлттық ғылымды дамытуда маңызы зор болып табылатын Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жүзеге асырылды.

«Қазақ өнерінің тарихы» атты ұжымдық монографияның I томы (2007) бейнелеу, театр, музыка өнерлерінің бастапқы кезеңдерінің ауқымды материалы негізінде ежелгі Қазақстан мәдениеті дамуының елеулі беттерін ашып көрсетуге арналды. Театр өнерінің негізін құрайтын фольклорлық аса бай көркем мұра талданды. Ұлттық сахна өнерінің ежелгі дәуірдегі тарихи қалыптасуы мен дамуын көрсететін зерттеуге «Қазақ би өнерінің қайнары» және «Қазақ халқының фольклорындағы театр элементтері» атты екі зерттеу мақалалары жатады. Бұл зерттеуде қазақ театрының бастау көздеріне шолу жасап алғашқы ұлттық пластиканың сипаттары, фольклор үлгілерінде кездесетін театр элементтерінің пайда болуы мен қалыптасу жолдары сараланады. Театр өнерінің, оның дамуының қазіргі сахна мәдениетінің ұлттық дәстүрлермен сабақтастығын анықтауға, ұлттық театрдың бірегейлігі мен оның жалпы әлемдік мәдени контексте алатын орны мен ролін жете түсінуге баса назар аударылған. Сахна өнерінің қалыптасу және дамуының кезеңдері, оның негізгі жанрлары мен барлық түрлері, сондай-ақ XX ғасырдың кәсіби театрының ең маңызды жетістіктері қазақ ұлттық дәстүрі мен руханиятын, қазақтың ділі мен дүниетанымы

негіздерін тұтастай зерттеу үшін де өзекті болып табылады. Ұлттық театр өнерінің бастау көзіндегі театр элементтері қазіргі заман талабына сай жаңа көзқарастар тұрғысынан зерттелді.

Еңбектің келесі II томы (2007) Орта ғасырлар кезеңіндегі Қазақстан мәдениетіне арналған алғаш рет жарық көрген ғылыми зерттеу. Еңбекте қоршаған ортаның адамзат дүниетанымымен, өзіндік көзқарасымен тығыз байланысы көрініс тапқан. Сонымен қатар қазақ мәдениетіндегі ежелгі парадигмалардың сахна өнерінде, символдар мен белгілерде қалыптасуы бүгінгі өнертанудың күрделі әрі өте маңызды бөлшегі ретінде тарихи-теориялық негізде талданды.

Ұжымдық монографияның III томының I кітабы (2008) XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы өнердің барлық түрлерінің жаңа кезеңдердегі қалыптасуы мен дамуын зерттеуге арналған. Театр, кино және би өнерлерінің көркем-идеялық болмысын айқындайтын шығармалардың өзіндік ерекшеліктерін ғылыми-теориялық һәм тарихи тұрғыдан тану – екі кітапты құрайтын еңбектің негізгі мазмұны. Зерттеу нысанасына енген өнер шығармалары салалық және жанрлық үлгілеріне қарай топтастырылып, жеке-жеке тарауларға жіктеліп жүргізілді. Қазақ кәсіби театрының алғашқы қадамынан бастап, қалыптасуы мен даму белестері кеңінен қамтылып, ұлттық топырақта еуропалық үлгідегі тұңғыш спектакльді ұйымдастырушы Ж.Аймауытовтың «Біржан мен Сара» айтысын сахнаға бейімдеп шығаруы, қойылымның орындаушылық һәм режиссерлік шешімі, сыртқы құрылымы мен көркем-идеялық мазмұны арнайы талданды. Ғылым Б.Құндақбайұлы бұл қойылымның жүзеге асқан 1915 жылғы 15 ақпанын ұлттық театрдың туған күні деп дәлелдейді.

Зерттеудің мұнан кейінгі тарауларында мемлекеттік драма театрының ашылуы мен оның Қызылорда кезеңінің көркем-идеялық бағыт-бағдары, театрдың 1930-50 жылдардағы репертуар саясаты мен режиссурасы жан-жақты қарастырылып, кәсіби деңгейі айқындалды. Сонымен бірге труппаның құрылымы мен актерлік өнерінің ерекшеліктері кеңінен қарастырылған. Театрдың дамуы мен қалыптасу үрдісі елімізде болып жатқан тарихи құбылыстармен тығыз байланыста зерделенеді. Мұнда театрдың тарихы – кезеңдік спектакльдердің тарихы деген ұстанымға басымдылық берілді.

«Алғашқы асулар», «Театрдың тууы, тұңғыш спектакльдер», «Репертуар және режиссура мәселелері», «Кәсіби театрдың даму жолдары», «Отты жылдар театры және репертуар саясаты», «Бүгінгі күн тақырыбын меңгеру», «Хореография өнерінің пайда болуы мен қалыптасуы», «Қазақ кинематографиясының тууы мен кинодраматургиясының алғашқы кадамдары», «Ұлттық кино өндірісінің пайда болуы» атты тараушалар қазақ сахна өнері мен экран өнерінің қалыптасуы мен дамуын ХХ ғасырдың бел ортасына дейін кезең-кезеңге бөліп зерттейді.

«Қазақ өнерінің тарихы» ІІІ том 2 – кітабы (2009 ж.) алдыңғы томдардың жалғасы болып, онда «Комедиялық спектакльдер» атты тараумен басталып, осы күрделі жанрдың қазақ сахнасында көрініс табуы мен театрдың жекелеген ізденістері сарапталады. «Эпостық спектакльдер» тарауында театрдың ұзақ жылғы репертуары мен актерлік-режиссерлік өнерінің ерекшелігі мен көркем-идеялық бағыт-бағдары нақты мысалдармен талданады. Ал, «Тарихи-революциялық спектакльдер» тарауында осы тақырып аясында жазылып сахнаға қойылған пьесалардың сахналануына ерекше көңіл аударылған. Қазақ театрының шығармашылық дамып қалыптасуындағы аударма пьесалардың ықпалына, ұлттық дүниелермен шектелмей, орыс, әлемдік классикамен бірге басқа халықтар драматургиясының озық үлгілерінің сахнаға қойылуын зерттеуге жеткілікті орын берілді. «Өнер туыстығы», «Қайта құру кезеңіндегі театр», «Аударма репертуар» атты тараушаларда тақырып аясында қазақ драма театры жүріп өткен шығармашылық жолының тәуелсіздік алғанға дейінгі кезеңі тұтастай сарапталады.

Театрдың даму белестерінде шешуші роль атқаратын актерлік және режиссерлік өнердің даму үрдістеріне көңіл бөлініп, жекелеген ірі шығармалық тұлғалар жасаған сахналық бейнелерімен бірге режиссердің іргелі ізденістеріне, қойылымның көркемдік сапасына ортақ сахна суретшісі, музыкасын жазған композитор жұмыстары да назардан тыс қалмаған. Зерттеуді жүргізу барысында авторлар ұжымы өнер шығармаларынан тыс, архивтік, фото-фоно материалдарын, әртүрлі басылымдардағы сан қилы ой-пікірлерді де ғылыми айналымға енгізді. Еңбек – қазақ өнерінің негізгі түрлерін тұтастай зерттеуді мақсат тұтқан және бұл біздің елімізде ғана емес, тұтас аймақтағы тұңғыш басылым.

2006-2008 жылдары бөлім «Егемендік кезеңіндегі қазақ театрларының даму үрдісі: бүгінгі ахуалы, бағыт-бағдары» атты зерттеу тақырыбы бойынша жұмыстар жүргізді. Осының нәтижесінде Тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан сахна өнерінің жай-күйін зерттеп, нәтижесінде бүгінгі таңдағы қазақ театрларының даму жолын өзіндік ерекше құбылыс ретінде қарастырған «Қазақ сахна өнері. Тәуелсіздік кезеңі» атты ұжымдық монография (2009) дүниеге келді.

Зерттеу объектісі – Қазақстанның әр түрлі өңірінде орын тепкен қазақ театрларының егемендік жылдарындағы шығармашылық даму жолы, қол жеткізген нәтижелер мен асқан асулары және сонымен бірге алда шешімін табуы қажет ететін өзекті мәселелері. Зерттеушілер Республикадағы қазақ театрлары жағрапиялық-территориялық аймақтарға шоғырланып орналасуына сай, мәдени орталықтарға және жанрлық ерекшеліктеріне сай тоғыз тарауға топтастырып қарастырады. Әрбір аймақтың өзіндік ерекшелігіне байланысты театрдың түзген репертуары, ұстанған бағыт-бағдары мен өзіндік даму жолдары сараланады. Театрлардың репертуар қалыптастыру барысындағы көрерменнің көркемдік-эстетикалық талғамына жауап берер шығармаларға мән беру басты назарда ұсталды. Еңбекте ұлттық сахна өнері мен мәдениеті бүгінгі қазақ театртанушылар мектебінің бірнеше ұрпағының көзқарасы арқылы зерделенеді.

Ұлттық болмыстың қалыптасуы халықтың сан-салалы болып дамыған өнерімен байланысты. «Алматы және Астана қалаларының театрлары» деп аталатын бірінші бөлімде М.Әуезов атындағы академиялық драма, Ғ.Мүсірепов атындағы Жастар мен балалар, Абай атындағы академиялық және К.Байсейітова атындағы Ұлттық опера және балет, Қ.Қуанышбаев атындағы Астана қалалық драма театрларының егемендік жылдарындағы даму тенденциясы сөз болады. Астаналық танымал театрлардың құрылған кезінен бастап халқына әр қилы тақырыптан ой қозғайтын түрлі жанрдағы қойылымдардан тұратын репертуары талданады. Ұлттық режиссурадағы егемендік тұсында өзіндік қолтаңбаларымен танылған секілді суреткерлердің кәсіби театр өнерін қалыптастырудағы еңбектеріне ғылыми тұрғыдан баға беріледі.

Ал, ұлттық опера мен балет өнерінің даму тенденциясын айқындау еліміздегі екі іргелі ұжым – Абай атындағы Академиялық және К.Байсейітова атындағы Ұлттық опера және

балет театрлары шығармашылығы мысалында сөз болады. Республикада қойылымдарымен танылған опера режиссерлері мен балетмейстерлердің қойылымдарындағы соны ізденістері сараланды. Б.Аюхановтың жетекшілігіндегі Мемлекеттік классикалық би театр ұжымының еліміздегі балет өнерін жаңа түрде, заманауи сипатта бағыттаудағы ерекшелігі зерделенеді. Бұл театр репертуарындағы қойылымдардағы бишілердің орындау шеберлігімен бірге эксперименттік қойылымдары да назардан тыс қалмайды. Қазақ хореографтарының шығармашылық ізденістері барысында классикалық туындылар кәсібилікті көтеру мектебі болуымен бірге, театр репертуарын сақтап қалды.

Облыстық театрлардағы кәсіби білікті режиссерлердің шығармашылығы, актерлер шеберлігін танытқан рөлдері, классикалық, аударма және замандас бейнесін суреттеген спектакльдерінің сахналық шешімдері қазақ сахна өнеріндегі даму тенденциясын айқындайтын зерттеудің негізгі бөлімдеріне айналды. Егемендік жылдарында қай театрда болмаса да актерлік ізденістерге жол ашатын аударма шығармалармен қатар ұлттық дүниелерге көп мән беруге мүмкіндік туды.

Зерттеудің «Оңтүстік Қазақстан театрлары» деп аталатын тарауы Н.Бекежанов атындағы Қызылорда, Абай атындағы (Тараз), Ж.Шанин атындағы Оңтүстік Қазақстан (Шымкент) және Қ.Жандарбеков атындағы Жетісай қазақ драма театрларына арналған. Қызылорда театры репертуарындағы спектакльдерді сахналауда режиссерлер ізденісіндегі ұлттық классикалық шығармалар қаһармандарының, тарих беттерінде даналығымен, күрескерлігімен танылған тұлғалардың жарқын бейнесін, әлем сахнасынан берік орын алған аударма пьесаларды сахналау барысында өзіндік ерекшеліктері ашылады. Абай атындағы Жамбыл облыстық қазақ музыкалық драма театры бүгінгі заман тынысын берудегі Қ.Қасымовтың, Шымкент театрының егемендіктен кейінгі шығармашылық жолында режиссер Е.Оразымбетов шығармашылық ізденісі, автор идеясын сахна арқылы жеткізе білудегі ұтымды шешімдерінің бүгінгі уақыт талабымен үндестігі сараланады.

«Солтүстік Қазақстан театрлары» тарауында тәуелсіздік жылдарында шаңырақ көтерген Ж.Аймауытов атындағы Павлодар, С.Мұқанов атындағы Петропавл облыстық қазақ дра-

ма театрларының даму үрдісі жан-жақты қарастарылған. Бұл аймақтағы театр өнерінің құрылу тарихы ХХ ғасырдың алғашқы жылдарынан-ақ бастау алғанмен кеңестік дәуірде үстемдік құрған орыстандыру саясатының кесірінен дами алмады. Тек еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі ғана осындай жергілікті ұлттық театр өнерінің кең қанат жайып, халықтың рухани-мәдени деңгейін көтеріп аймақтағы ұлттық болмыс пен сана-сезімді оятуға үлкен ықпал етті. Зерттеуде аталмыш театрлар репертуарындағы қойылымдардың көркемдік деңгейі, авторлық ой-идеяның жаңарған жаңғырған ұлт болмысына тигізер әсер-ықпалы кеңінен сөз болады.

Сондай-ақ, «Шығыс Қазақстан театрлары» атты тарауда Абай атындағы Шығыс Қазақстан (Семей) және Жамбыл атындағы Шығыс Қазақстан (Өскемен) облыстық қазақ драма театрларының даму жолы қаралады. Сахнаға қойылған шығармалардағы тақырып өзектілігі, идея айқындылығы, көркемдік дәрежесі, бүгінгі көрерменнің эстетикалық деңгейімен сәйкестілігі, олардың мәдениетінің өсуіне тигізер ықпалы баяндалады. Өзіндік шығармашылық жолын дамытуда қоғамдық, тұрмыстық-әлеуметтік мәні зор мәселелер мен ұлттық сана сезімді оятатын танымдық тағлымы мол тақырыптары бар спектакльдер сараланады.

Зерттеудің «Батыс Қазақстан театрлары» тарауы Т.Ахтанов атындағы Ақтөбе, Батыс Қазақстан (Орал), Махамбет атындағы Атырау, Н.Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық қазақ драма театрларының шығармашылық даму жолына арналған. Облыстық қазақ музыкалық драма театрларының репертуарын отаршылдық кезеңдегі елі мен жерінің тәуелсіздігі үшін шайқасқан қолбасшылар мен батырлардың жаугершілік жолын суреттейтін шығармалар құраған. Зерттеушілер осы шығармалардың тарихи дәлділігіне, кейіпкер-тұлғалардың сахналық-көркемдік бейнесінің шынайы берілуіне назар аударады.

«Орталық Қазақстан театрлары» деп аталатын тарауда С.Сейфуллин атындағы Қарағанды, С.Қожамқұлов атындағы Жезқазған, Ш.Құсайынов атындағы Ақмола облыстық қазақ драма театрларының шығармашылық келбетіндегі бүгінгі таңдағы ізденіс басты назарда болған. Театрдың шығармашылық деңгейі, әлем драматургтерінің күрделі классикалық туындыларының облыстық театр сахнасынан көрініс табуы, кеңестік идеология тұсында қазақ классикалық шығармала-

рындағы дәуір тынысын беретін кейіпкерлердің бүгінгі режиссерлік ой-қиялмен жаңаша сипат алуы талданды. Сахналық жаңаша шешімдердің бастауы ұлттық тамырдан өріс алып жатқандығына ерекше мән берілген.

Бүгінгі театр фестивальдерінің келбетін анықтайтын «Театр Қазақстана: фестивальный профиль» деп аталатын тарауында С.Қабдиева дәстүрлі байқауларда көрініп жүрген өнер ұжымдарының жеткен жетістіктері мен кемшін тұстары, шығармашылық тәжірибе алмасуға негіз болған театр фестивальдерінің қазақ сахна өнерін дамытудағы рөлі жан-жақты сараланады. Тәуелсіз ел театрларының сайысқа түскен озық шығармалары қазақ сахна өнерінің бағыт-бағдарын бағамдап, жалпы ұлттық театр өнерінің бүгінгі даму тенденциясын айқындауға мол мүмкіндік береді.

Елімізде тұңғыш рет қолға алынған бұл ұжымдық еңбек бұрын айтылмаған өзіндік тың ойларымен, жан-жақты талдауларымен, өткір сыни көзқарастарымен құнды. Ұжымдық монографияда көтерілген мәселелер мен шығарылған қорытындылар қазақ сахна өнерінің бүгінгі қоғамдық өмірден алар орны, рөлі жайлы жаңа іргелі зерттеулер мен қызу пікірталастарға қозғау салары анық.

Осы жоба аясында «Жібек жолы» баспасынан жетекші ғылыми қызметкер Г.Жұмасейітованың «Хореография Қазақстана» (2010) атты монографиясы шықты. Кітапта тәуелсіздік кезеңіндегі ұлттық хореографияның даму тенденциялары үш кәсіби балет труппалары негізінде (Абай атындағы Мемлекеттік академиялық опера және балет театры, К.Байсейітова атындағы Ұлттық опера және балет театры және Б.Аюхановтың басқаруындағы Мемлекеттік академиялық би театры) қарастырылады. Зерттеудің нысанасына Contemporary dance бағытында істейтін Гүлнар Адамованың бүгінгі үлгідегі театр биінің «Самрұк» және «Gabbasov Sisters Company» ұжымдарының шығармашылық еңбектері алынған. Кітапта осы кезеңдегі балет фестивальдері мен жарыстарына шолу жасалып, облыстардағы хореография кадрларын даярлау мәселелері де сөз болады.

Шығармашылық өмірін театр сахнасында өткізген, бірақ кезінде еңбегі зерттеу нысанасы болмаған немесе есімдері ұмытыла бастаған сахна шеберлерінің өмірі мен шығармашылық келбеті жаңа заман тұрғысынан, соңғы кездері табылып жатқан дерек көздерімен толығып берілді. Тәуелсіздіктің

жиырма жылдығына орай жарыққа шыққан бұл еңбек ұлттық сахна өнерінде көрініс берген егемен еліміздің өнері мен мәдениетін тереңнен тануда бұрын көтерілмеген сонылығымен құнды.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Өнертану» секторында өнердің негізгі үш саласы: бейнелеу, музыка, театр өнері бөлімдері 2009-2011 жылдарға арналған «Тәуелсіздік идеясының қазақ театр сахнасындағы көрінісі» деп аталатын ғылыми-зерттеу жобасын орындау барысының нәтижесінде ұжымдық 2 кітап жарық көрді. Қазақстан тәуелсіздігінің жиырма жылдық мерейтойы қарсаңында қолға алынған бұл зерттеуде қазақ өнері мен мәдениетіндегі тәуелсіздік идеясына арқау болар негізгі мәселелер қарастырылған. Институттың мұндай ұжымдық іргелі зерттеулері 2009 жылдан бастап өнертану, музыкатану және театртану бөлімдері «Өнертану» секторы болып біріккеннен кейін жаңа белеске көтерілді. Нәтижесінде «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» атты үш кітаптан тұратын ұжымдық жинақ жарық көрді (2010).

«Театр өнері» бөлімінің мамандары (Б.Нұрпейіс, А.Мұқан, Г.Жұмасейітова) қазақ сахна өнерінің бастапқы кезеңінде Ж.Шанин режиссурасындағы тәуелсіздік идеясының көрініс беруін қарастырады. Ұлттық театр өнерінің туу мен қалыптасуының алғашқы қадамындағы үлкенді-кішілі жетістіктері Ж.Шаниннің есімімен байланыстырылып, оның 1924 жылы жазылып, келесі жылы жеке кітап болып шыққан «Арқалық батыр» трагедиясы мәтініндегі авторлық ой-идеясының спектакльді сахналау барысында көрініс берген тәуелсіздік идеялары айтылады. Қазақ опера сахнасындағы салт-дәстүр мен ән күйдің небір ғажап үлгілерінің бұлақ көзі, халқымыздың мәдени мұрасын сақтаушы – операдағы ән-орындаушылық дәстүр жалғастығымен байланыстыра зерттеу, М.О.Әуезовтің «Абай» операсы ұлт театр өнерінің жаңа белесі болғанын, қазақ ұлттық драматургиясы қалыптасып, кәсіби театрдың пайда болуы мен биік белестерден көрінуге жасалған ықпалы пайымдалады. Сонымен бірге бұл тарауда фольклорлық сюжетке негізделіп жазылған «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Қалқаман – Мамыр», «Қарагөз» балет спектакльдеріндегі хореография, сахналық қою ерекшелігі, соны ізденістер талданып «Ақсақ құлан» балетіндегі кейіпкер сомдаудағы орындаушылардың ізденістері сараланады.

Осы зерттеу жобасы негізінде «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» (2010) атты 6-кітапта Тәуелсіздік идеясы тарихи және классикалық шығармаларды қою тәжірибесіндегі сахналық ізденістерді (М.Тәшімова, А.Еркебай, З.Исламбаева) зерттеулермен толыққан. М.Әуезов атындағы Қазақтың Мемлекеттік академиялық драма театрының сахнасында қойылған фольклорға негізделген шығармалардағы тәуелсіздік идеясы М.Әуезовтің «Қарагөз» (реж. Ә.Мәмбетов) трагедиясы мен Ш.Хұсайыновтың «Алдар көсе» (реж. Ә.Рахымов) комедиясы арқылы ашып көрсетілді. Мөржан бейнесі бір рулы елдің іргесінің берік болып, ауызбіршілігі сөгілмесін деген ниеттегі қатал жан болып суреттелуі сараланса, қалың көпшіліктің Алдар көсесі керісінше, қарапайым халықтың арасынан шығып ептілігі мен қулығының арасында пейілі тар ғай-манаптарды келеке қылып езілген халықтың алдына жығып беріп халқын мұратқа жеткізуді армандайды. Ә.Кекілбаевтың «Абылай хан» (реж. Б.Атабаев) мен М.Байсеркеновтың «Абылай ханның ақырғы күндері» спектакльдері – қазақ елінің тәуелсіздігі, бостандығы үшін күрескен Абылай ханның өмірі мен қайраткерлігін суреттейтін, халқының азаттық жолындағы толассыз күресі театр режиссерлерінің елеулі ізденістерімен көрінген қойылымдар мысалында талданады.

Тәуелсіздік жылдарындағы классикалық шығармалар: М. Әуезовтің «Еңлік – Кебек», «Қарагөз», «Абай», Ғ. Мүсіреповтің «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» спектакльдерінде ұлттық салт-дәстүрді, әдет-ғұрыпты кенінен дәріптеу мақсаты алдыңғы шепке шығады. Фольклорлық-эпостық шығармалар негізінде классикаға айналып, ұлттық драматургияның інжу-маржаны болған туындылардың көркемдік деңгейі бүгінгі көзқараспен зерттеледі.

Алматы қаласы – Республикамыздың ірі мегаполисі болумен бірге әр алуан бағыт-бағдар ұстанған қазақ кәсіби театрлары орналасқан өнер ордаларының да алтын бесігі. 50-ден аса Қазақстан театрларының ішіндегі тарихқа бай, өзгелерге ұқсамайтын ерекшеліктері мен кескін-келбеті айқын мемлекеттік, академиялық, республикалық көп ұлтты бірегей 16 өнер ұжымы Алматы қаласын еліміздің рухани-мәдени өмірінің орталығына айналдыруы Театр өнері бөлімінің мамандарының назарынан тыс қалған жоқ. Алматы қаласы әкімдігінің «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша қолдан-

балы зерттеу жұмысы аясында театртанушылар еліміздің өнері мен мәдениетінің астанасы – Алматы қаласының өнер ордаларының келбетін көпшілікке таныстырар «Алматы театрлары» (2010) кітабын дайындап, баспадан шығарды. Алматы қаласындағы театрлардың шығармашылық келбеті мен бүгінгі тыныс-тіршілігінен хабардар ететін кітап егемендік алғаннан кейін еліміз бен аймақтағы ірі қаржылық және мәдени орталығына айналған Алматы қаласы театрларының панорамасы өзіндік жаңа келбеті бар, әр алуан бағыт-бағдар ұстанған жас театрлары жайлы сыр шертеді. Бүгінде көп ұлтты Қазақстан Республикасының толеранттылығын, мәдени өмірінің жарқын келбетін көрсетер бұл театрлардың өзіндік бояу-бедері мен болмысы көпшілік қауым тарапынан қызығушылық туыдырып келеді. Қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде фотосуреттермен иллюстрацияланған кітап өнер-сүйер жұртшылық пен оңтүстік астана – Алматы қаласының қонақтарына арналған.

Қазақ театры, оны зерттеуші мамандар тәуелсіз қазақ мемлекетінің қоғамдық өмірінде болып жатқан осындай елеулі тарихи-мәдени оқиғалар контекстінен алшақ кеткен емес. Театр өнері, оның сахнасындағы орындаушылары қоғамдық ортада болып жатқан көркем мәдени құбылыстардың әрқашан қайнаған ортасында жүргендіктен сахна шеберлерінің өмірі мен шығармашылық келбетін мемлекеттің тарихындағы маңызды процестерден бөліп қарауға болмайды. Олардың орындаушылық келбетін отандық және әлемдік қауымдастық назарына бар бітім-болмысымен таныстыру, бүгінгі театртану мамандарының маңызды міндеттері саналады. Осы тұрғыдан алғанда М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Театр өнері бөлімі қолданбалы зерттеу жобалары бойынша қазақ сахнасының танымал қайраткерлерінің шығармашылығына арналып, актерлер мен режиссерлердің тұлғалық келбетін айқындап, оларды көпшілік оқырманға таныстыру мақсатында жазылған «Қазақ сахнасының шеберлері» (2010) атты ұжымдық кітабы жарық көруі – осы сөзіміздің айғағы. Қолданбалы зерттеу жобасының негізінде жүзеге асқан ұжымдық монографияны кәсіби орындаушылық өнер шеберлерінің шығармашылық бейнесін жасауға арналған соңғы кездегі толымды еңбектердің бірі деп айта аламыз.

Зерттеудің негізгі мақсаты – қазақ сахнасының негізін қалаушы танымал тұлғалардан бастап, бүгінгі күнге дейін

дамып өркендеген орындаушылық өнерді оқырманға таныстыру. Театртанушы мамандар қазақ сахна өнерінің тарихында елеулі із тастаған, республикаға және кезінде Одаққа танымал болған сахна жұлдыздар шоғырын: актер, режиссер, өнші, биші, балетмейстерлердің өмірі мен шығармашылық жолын зерттеп жазды. Қазақ театрының өркендеуіне өлшеусіз еңбек сіңірген тұлғалар Ж.Шанин, С.Қожамқұлов, Қ.Қуанышбаев, Е.Өмірзақов, Қ.Бадыров, К.Жандарбеков, К.Байсейітова, Қ.Байсейітов, Ш.Жиенқұлова, т.б. бастап, олардың ізін жалғастырушы ұзын саны тоқсанды құрайтын өнерпаздардың шығармашылық өмірі қазақ театр өнерінің тарихымен, жеткен биіктерімен ажырамастай тұтастықта қарастырылады. Осындай атақты драма, опера, балет артистерінің қазақ театрының өркендеуіне сіңірген зор еңбектің нәтижесінде ұлттық сахнадағы орындаушылық өнерінің қалыптасуы мен даму кезіндегі заңдылықтары және өзіндік ерекшеліктері сараланады. Авторлар қазақ сахнасында орындаушылық өнердің дамуы жолындағы кезеңдерді, халық өнерінен нәр алған дәстүрлі орындаушылықты, қайталанбас ұлттық ерекшеліктері мен өзіндік сипатын ашып, қазақ театрының актерлік ізденістерінің әлемдік театр өнерінің деңгейінде алар орнын анықтады.

Бөлім қызметкерлері әр жылдары Қазақстан Республикасының Ғылым мен білім саласын дамытудағы жетістіктері үшін арнайы тағайындалған сыйлықтарының жеңімпаздары атанды. Б.Құндақбайұлы ҚР гуманитарлық ғылымдар саласындағы «Шоқан Уәлиханов» атындағы І дәрежелі сыйлықтың лауреаты (2005), ҚР Білім және ғылым министрлігі тарапынан жас ғалымдар үшін берілетін Мемлекеттік ғылыми стипендияға әр жылдары Г.Жұмасейітова (2000) мен З.Исламбаевалар (2008) ие болды. ҚР Білім және ғылым министрлігі тағайындаған гуманитарлық ғылымдар саласындағы үздік жұмыстары үшін жас ғалымдарға берілетін М.О.-Өуезов атындағы сыйлықты А.Еркебай (2008), ҚР Білім және ғылым министрлігі тағайындаған ғылымдағы үздік жетістіктері үшін берілетін Мемлекеттік ғылыми стипендияны Г.Жұмасейітова (2010) иеленді. Қазақстан Театр қайраткерлері Одағының театр сыншылары үшін арнайы сыйлығымен (2011) З.Исламбаева марапатталды.

Қазіргі уақытта Театр өнері бөлімінің қызметкерлері «Қазақ сахна өнеріндегі тәуелсіздік идеясы» атты іргелі жоба

аясында жұмыс істеп жатыр. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Өнертану» секторының мамандары бүгінгі таңда тығыз шығармашылық қарым-қатынаста. Өнертанушылардың бірігіп ұйымдастырған ірі халықаралық, республикалық ғылыми-теориялық және ғылыми-практикалық конференцияларында, дөңгелек үстелдерінде жасаған баяндамалары жеке жинақтар болып жарыққа шығуда.

Қазақ сахна өнерінің өзекті мәселелері мен теориялық тұғырнамасын жасауда белсенділік танытып жүрген театртанушы ғалымдар республикадағы арнайы жоғары оқу орындары Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Астана қаласы Ұлттық өнер университеті, ҚР Театр қайраткерлері Одағы Басқармасымен тығыз шығармашылық байланыста жұмыс істейді. Театр өнері бөлімі Институт қабырғасында ұйымдастырылған әр алуан деңгейдегі: «Қазақстан өнері мен мәдениетінің танымал қайраткерлері Ә.Қастеев, Қ.Бадыров, Ж.Елебековтің 100 жылға толуына арналған Республикалық ғылыми-практикалық конференция (Алматы, 2004.), «Қазақстан мен Орталық Азияның дәстүрі және қазіргі өнері» Халықаралық ғылыми-теориялық конференция (Алматы, 2004.), «А.Жұбанов және Қазақстандағы өнертану ғылымдары» атты республикаларық ғылыми-теориялық конференция. (Алматы, 2006.), «Мүсілім Базарбаев және қазіргі әдебиеттану мен өнертану мәселелері» Халықаралық ғылыми-теориялық конференция (Алматы, 2007.), «Б.Г.Ерзакович – музыка зерттеушісі» Б.Г. Ерзаковичтің 100 жыл толуына орай өткізілген Халықаралық ғылыми-практикалық конференция (Алматы, 2008.), В.В.Теляковскийдің 115 жылдығына арналған ғылыми-практикалық конференция (Алматы, 2010.), «Қазақстанның әдебиеті мен өнеріндегі Ұлы Отан соғысы тақырыбы» Халықаралық ғылыми конференция (Алматы, 2010.), «Тәуелсіздік және Абайтану» Халықаралық ғылыми-теориялық конференция (Алматы, 2010.) сынды іс-шараларды ұйымдастырушы және белсенді қатысушылары болды.

Бөлім қызметкерлері жыл сайын Институт қабырғасында өткізуі дәстүрге айналған «Әуезов оқулары» атты жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы мен «Абай оқулары» атты Халықаралық ғылыми-теориялық конференциясына сахна өнерінің өзекті мәселелеріне

арналған ғылыми баяндамаларымен қатысып келеді. Театр-танушы мамандар – 2005 жылдан бастап Институтта шығатын республикалық ғылыми және әдеби-көркем «Керуен» журналына қазақ театр өнерінің бүгінгі хал-ахуалы мен бағыт-бағдары жөнінде жазатын тұрақты авторлары. Олар – халықаралық, республикалық театрлар фестивалдерінің қазылар алқасы мен сыншылар коллегияларының мүшелері. А.Мұқан 2008 жылы Бішкек қаласында өткен жазушы Шыңғыс Айтматовтың 80 жылдық мерейтойына арналған «Арт-Ордо» халықаралық театрлар фестивалінің сыншылар коллегиясына мүше болды. 2010 жылы Түркия республикасының Стамбул қаласында өткен халықаралық опера фестиваліне қатысып, осы жылдың қараша айында Ақтөбе қаласында өткен «Ассалаумағалейкум – II» атты Халықаралық қуыршақ театрларының фестивалінде, қазан айында Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясында өткен А.Токпановтың 95 жылдығына арналған республикалық «Студент жастар театр фестивалінде» әділ қазылар алқасының мүшесі болды. Бөлім қызметкерлері Қазақстан Театр қайраткерлер одағының ұйымдастыруымен өткен өнерпаздарды «Еңлікгүл» сыйлығына ұсыну комиссиясына тұрақты сарапшы ретінде қатысып келеді. (А.Мұқан, З.Исламбаева).

Г.Жұмасейітова Ресей мен Қазақстанның Театр қайраткерлері одағының және «Русские театры за рубежом» қоғамының шақыруымен Ресейдегі Бүкіл Ресейлік театр фестиваліне (2006), Қырғызстандағы Әлем халықтарының эпосы бойынша әлемдік фестиваліне (2007) қатысты. ЮНЕСКО-ның ұйымдастыруымен Орта Азияның Кластерлік бюросындағы семинарда (Өзбекстан, 2007) Қазақстанның атынан баяндама жасады. Жапониядағы ЮНЕСКО-ның – Тынық мұхитындағы Мәдени орталығы шақыруымен Жапонияның 4 қаласындағы (Токио, Киото, Нара, Осака) жаттығу-курстарына (2008), Қазақстандық делегацияның құрамы Тәжікстандағы СНГ мемлекеттерінің ғылыми және шығармашылық интелленциясының III Форумына (2008) қатысты.

Театртанушы ғалымдар өздерінің біліктілігін арттырып, білімін шындау жолында республикадағы Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы мен Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы секілді іргелі жоғары оқу орындарында және арнайы орта білім беретін колледждерде оқу процесіне араласып, ғылыми-зерттеу саласындағы

ізденістерді тәжірибеге енгізу мәселесімен де тұрақты айналысып келеді.

Бөлім қызметкерлері Қазақстан Республикасы Президенті әкімшілігі, Білім және ғылым, Мәдениет министрліктері, қалалық әкімдіктер тарапынан өткізілетін ірі мәдени шараларға, іргелі һәм қолданбалы ғылыми-зерттеу жобаларын орындауға тұрақты түрде қатысып келеді. Театр өнері бөлімінде 2010 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің әкімшілігі Ішкі саясат бөлімінің тапсырысымен Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес еліміздегі театр мекемелерін нарық жағдайына бейімдеуге қатысты жүргізілген сараптама жұмыстарының барысында мемлекет тарапынан қаржыландырылатын театрлар туралы соңғы бес жыл көлемінде нақтылы мәліметтер негізінде жинастырылған дерек көздеріне сараптама жасалды. Алынған нәтижелерге қорытынды шығарумен бірге республика театрларының даму тенденцияларын, уақыт талабына сай бейімделуі мен бағыт-бағдарын айқындады.

Театр өнері бөлімде шыққан кітаптардың тізімі

1. Львов Н.И. «Казахский академический театр драмы» Краткий очерк. Издательство Академии Наук Казахской ССР Алма-Ата:1954. 80 б.

2. Львов Н.И. Казахский академический театр драмы. — Алма-Ата: «Ғылым», 1957.

3. Львов Н.И. «Казахский театр» Исторический очерк, (под общей редакцией профессора Г.Гоян). — Москва, «Искусство» 1961.

4. Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы. — Алматы: «Жазушы», 1971.

5. «Қазақ театрының тарихы», I том, — Алматы: «Ғылым», 1975. (жауапты редакторы Ә.Тәжібаев)

6. Қазақ театрының тарихы. II том, — Алматы: «Ғылым», 1978. (жауапты редакторы Ә.Тәжібаев)

7. Сарынова Л. «Балетное искусство Казахстана» — Алма-Ата: «Ғылым» 1976 ж.

8. Шаукенбаева Н. Актерское мастерство. Творческие портреты мастеров казахской сцены. — Алма-Ата: «Ғылым» 1979. 164 б.

9. Кундакбаев Б. Казахский театр //История советского драматического театра. — Москва: «Искусство», Т. 1-6. 1966-1971.

10. Кундакбаев Б. История театроведения народов СССР. — Москва: «Искусство», 1987.

11. Құндақбаев Б., Облыстық казак театрлары. — Алматы: «Ғылым», 1965.
12. Құндақбаев Б., Нұрпейісов К. М.Әуезов атындағы Казак Мемлекеттік академиялық драма театрына 40 жыл. — Алматы: «Ғылым», 1966.
13. Құндақбаев Б. Путь театра. — Алма-Ата: «Жалын», 1970.
14. Құндақбаев Б. Режиссер және спектакль. — Алматы: «Ғылым», 1971.
15. Құндақбаев Б. Уақыт және театр. — Алматы: «Ғылым», 1981.
16. Құндақбаев Б. Мұхтар Әуезов және театр. — Алматы: «Ғылым», 1997.
17. Құндақбайұлы Б. Заман және театр өнері. — Алматы: «Өнер», 2001.
18. Құндақбайұлы Б. Театр туралы толғаныстар.— Алматы: «Өнер», 2006. —318б.
19. Богатенкова Л.И. Современное казахское сценическое искусство. — Алма-Ата: «Өнер», 1979.
20. Богатенкова Л.И. Верность времени. — Алма-Ата: «Өнер», 1981.
21. Богатенкова Л.И. Театр: поиски и надежды. — Алма-Ата: «Өнер», 1983.
22. Богатенкова Л.И. Услышать и понять человека. — Алма-Ата: «Өнер», 1987.
23. Богатенкова Л.И. В поисках невымышленного времени. — Алматы: «Ғылым» 1996.
24. Богатенкова Л.И. «Казахский театр в годы Великой Отечественной войны» //«История советского драматического театра» — Москва: «Искусство», Т. 1-6. 1966-1971.
25. Оразаев Ф. Жастық шақ театры. — Алматы: «Ғылым», 1978.
26. Очерки истории казахского кино. — Алма-Ата. «Ғылым», 1980 (ответственный ред. А.Тажибаяв).
27. Нөгербек Б. Кино Казахстана. — Алматы: Национальный продюсерский центр, 1998. 272 с.
28. Жумасейтова Г. Страницы казахского балета. — Астана: «Елорда», 2001.—144 с.
29. Мұқан А. Казак опера театры — Алматы: «Арда», 2008. — 168 б.
30. «Казак өнерінің тарихы» 1-том — Алматы: «Өнер», 2006.
31. «Казак өнерінің тарихы» 2-том. — Алматы: «Өнер», 2007
32. «Казак өнерінің тарихы» 3-том I кітап — Алматы: «Өнер», 2008. -
33. «Казак өнерінің тарихы» 3-том II кітап — Алматы: «Өнер», 2009. - 480 б.
34. «История казахского искусства» 1-том — Алматы: «Арда», 2007. - 416 с.

35. «История казахского искусства» 2-том – Алматы: «Арда», 2008 - 456 с.
36. «История казахского искусства» 3-том – Алматы: «Арда», 2009. - 896 с.
37. Қазақ сахна өнері. Тәуелсіздік кезеңі. – Алматы: «КИЕ», 2009. - 488 б.
38. Қазақ сахнасының шеберлері. – Алматы, «Танбалы», 2010. 504 б.
39. Алматы театрлары. – Алматы. «Алматыжарнама», 2010. 271 б.
40. Жұмасейітова Г. Хореография Қазақстанның. Период независимости. – Алматы: «Жібек жолы», 2010. - 220 с.
41. Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет. 3-кітап. – Алматы: Signet Print, 2010, 271 б.
42. Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет. 6-кітап. – Алматы: Signet Print, 2011, 347 б.

Амангельді Мұқан

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ БӨЛІМІ

ҚР БҒМ М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Бейнелеу өнері» бөлімі Қазақстандағы бейнелеу өнерінің тарихы, теориясы және көркем сыны негізінде іргелі зерттеу жұмыстарымен айналысатын ең ірі өнертану орталықтарының бірі. Өз құрамына бейнелеу өнері, музыка-тану және театртану салалары бойынша мамандарды жинақтаған «Өнертану» секторы қиыншылығы мол соғыс жылдарында Қазақ КСР-ның ҒА Президиумында қазақ мәдениетінің белгілі қайраткерінің бірі, академик А.К.Жұбановтың басшылығымен ашылды.

1952 жылдан бастап бөлім меңгерушісі өнертану ғылымдарының докторы, Қазақ КСР ҒА корреспондент-мүшесі Б.Г.Ерзакович болды. Оның жетекшілігімен ең алғаш рет Қазақстан бейнелеу өнерін қамтитын «Қазақстан бейнелеу өнері» (1963) атты еңбек жарық көрді. Бұл кітапта 1917-1960 жылдардағы Қазақстан бейнелеу өнерінің пайда болуы мен түрлі жанрларының дамуы көрініс тауып, суретшілер шығармаларына талдау жүргізілді. Сонымен қатар шеберлер жайлы бұрын соңды жарияланбаған биографиялық мәліметтер беріліп, сәндік-қолданбалы өнер негізінде сол кезеңде заманауи болып табылған қазақ ою-өрнектері қарастырылды.

Өнертанушылар 1950 жылдардың ортасынан бастап бейнелеу өнерінің түрлі мәселелері бойынша альбомдарға, журналдарға, газеттерге және каталогтарға мақалалар жариялай бастады. Мәскеулік және республикалық басылымдарда жарық көрген, қазіргі уақытқа дейін сұранысқа ие Е. Вандровскаяның – «Ә. Қастеев», «К. Тельжанов», «Л.П. Леонтьев»; Р.Копбосынованың – «Сахи Романов»; Л. Марченконың – «Г. Исмаилова»; Е. Микульскаяның «Әбілхан Қастеев»; И. Рыбакованың – «А. Ғалымбаева», «А. Черкасский»; Г. Сарықұлованың «Е.Сидоркин» атты монографиялары республикамыздағы монографиялық альбом каталог жанры дамуының алғашқы сатысына айналды. 1956 жылы танымал кескіндемеші Ә.Қастеевтің шығармашылығына арналған алғашқы ғылыми еңбек «Әбілхан Қастеев» (Е.Микульская) атты монографиясы жарыққа шықты.

1961 жылы «Өнертану» секторы (театртану және бейнелеу өнері) М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының құрамына енді. Кейіннен өнертану секторынан жеке

дара «Бейнелеу өнері» бөлімі құрылып, қызметкерлер өз шығармашылықтарын Қазақстанның кескіндеме, графика, мүсін және сәндік-қолданбалы өнерінің құрылу, қалыптасу және даму мәселелеріне толығымен арнаған болатын.

1960-70 жылдар шеберлердің еліміздің мәдениетіне қосқан үлесі тұрғысынан қарастырылатын өнертанушылық талдауларға материал жинақтайтын кезең болды. Бөлім өнертанушылары – Г. Сарықұлова, М. Ғабитова, Е. Микульская және И. Рыбакова – Қазақстан көркемсурет мектебі шеберлерінің шығармашылығын зерттеген алғашқылардың қатарынан еді. Олар негізгі кейіпкерлерді анықтап, суретшілердің басты туындыларына мұқият талдау жасап, бейнелеу өнерінің жанрдың дамуына әсер еткен маңызды параметрлерді анықтады.

1971-1990 жылдары «Бейнелеу өнері» бөлімінің меңгерушісі қызметін өнертану ғылымдарының кандидаты Г. А. Сарықұлова атқарды. Г. А. Сарықұлова отандық өнертанудың бастауында тұрған Қазақстан өнертанушыларының аға буын өкілдерінің қатарында. Оның «Евгений Сидоркин», «Антощенко-Оленев» атты Қазақстан графикасы бойынша алғашқы монографиялық және жинақ еңбектері Ресей баспаларында жарық көрді.

Ол Қазақстанда алғашқылардың бірі болып, бейнелеу өнері бойынша кандидаттық диссертация қорғады. Осы жылдары кескіндеме, графика, монументалды және қондырғылы мүсін өнерінің өзекті мәселелері көтерілген «Қазақстан бейнелеу өнері тарихының очерктері» (1977) жарық көрді.

1967 жылы отандық өнертану ғылымында тұңғыш рет XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі графика өнерінің негізгі мәселелері мен ізденістері туралы Г. Сарықұлованың «Қазақстан графикасы» атты кітабы басылып шықты. Бұл еңбекте Қазақстан графика өнерінің қалыптасуы мен алғашқы суретші-саяхатшылардың суреттерінен бастап Е. Сидоркин, М. Қисамединов, А. Рахманов, А. Гурьев, И. Исабаев және т. б. кәсіби шеберлердің жетістіктеріне дейін жүйелі түрде зерттелген.

«Изобразительное искусство Казахстана» (1963) (авторлары: М. Ғабитова, Е. Микульская, И. Рыбакова, Г. Сарықұлова), «Мастера изобразительного искусства Казахстана» (1972, 1984) (авторлары: М. Ғабитова, И. Рыбакова, Г. Сарықұлова) және «Графика Казахстана» (авторы Г. Сарықұлова) және т. б.

жинақтар бейнелеу өнерінің тыңғылықты зерттелуіне жол ашты.

М.Ғабитова, Е.Микульская, И.Рыбакова және Г.Сарықұлованың өнертанушылық еңбектері Қазақстан бейнелеу өнерімен ғана шектеліп қалмай, сонымен қатар Кеңес Одағы халықтарының бейнелеу өнеріне де арналды. Оның мақалалары бауырлас республикалардың сериялық кітаптарында да жарияланды. Осы басылымдардың қатарына «Изобразительное искусство Казахской ССР» (Москва, 1978), «Искусство народов СССР» (Москва, 1960-77, 9-шы томында Қазақстан өнеріне арналған мақала) атты еңбектері кіреді.

Бөлімнің аға буын өнертанушыларының еңбектері мен сыни очерктері кезекті өнертану теориясының құнды әрі маңызды қайнарына айналып, авторларға Қазақстан өнері тарихының жылнамасына кескіндеме, графика, мүсін және театралды-сәндік өнерінің белгілі шеберлерінің есімдерін енгізуге мүмкіндік берді.

Кейіннен кескіндеме, графика, мүсін және колөнер шеберлері шығармашылығының зерттелуіне негіз болған «Қазақстан бейнелеу өнерінің шеберлері» атты кітаптың екі басылымы (1972, 1984) жарық көрді. 1989 жылы «бейнелеу өнері» бөлімінің қызметкерлері «Революцияға дейінгі Қазақстан бейнелеу өнерінің тарихынан» атты жоба бойынша жұмыс жасауды аяқтады. Бірақ өкінішке орай, Қайта құру кезеңдерінің қиыншылықтарына байланысты және КСРО-ның ыдырауы себепті бұл еңбек жарыққа шықпай қалды.

«Очерки истории изобразительного искусства Казахстана» (құрастырушы Г.Сарықұлова) атты жинақтың авторлары алғы сөзде республикадағы өнертану саласының әліде жас екендігін айта келіп, дегенмен осы саланы зерттеуде аз нәрсе жасалмағандығын да ескерте кетеді. Жинақты құрастырушы, кітапты бейнелеу өнерінің түрлері бойынша бөлу арқылы, материалдың барынша қорытылуына, жеткізу тілінің ұғынықты өрі тұжырымды болуына баса назар аударды.

Жеке тұлғалардың шығармаларынан алған әсерлерді «қарапайым әрі қысқа» түрде бөлісу, өнер әлемінің толық көрінісін құрастыру, суретшілер туындыларындағы уақыт көрінісіне түсінік беру қажеттілігі зерттеушілерге ойларын басты мәселеге жинақтауға мүмкіндік берді.

1980 жылдары бейнелеу өнерін зерттеуде таптаурындардан алшақтау жалғасын тауып, суретшілер шығармашылығындағы қауымдастық ойлау жүйесіне, рәсімділік пен мифологизацияға аса назар аударылды.

1986 жылы жас өнертанушы Ерғалиева Р.Ә. «Преломление фольклорных образов в живописи и графике Казахстана» атты тақырып бойынша такандидаттық диссертациясын қорғады. Әрдайым бөлімнің жоспарлық жұмыстарына, «Мастера изобразительного искусства Казахстана» атты жинақтың басылымына қатысып жүретін Р.Ә.Ерғалиеваның мақалаларында жаңа тақырыптар мен ұлттық бейнелеу өнерді игерудің жаңа деңгейлері көрініс тапты.

Бейнелеу өнерінің көне наным-сенімдер, дәстүрлер, қазақ халқының рухани мұрасы және шығармашылықтың қайнар көздерімен өзара байланысы зерттеушілер жұмыстарының басты тақырыптарына айналды. Бұл кезеңде кескіндемеге деген шынайы ұлттық және кәсіби қатынастың өзара синтезі көрініс тапты. Қазақстандық көркем өмірде қалыптасқан осындай қалыпқа сүйене отырып, республикамыздың бейнелеу өнерінде болып жатқан жағдайларға баға беруге мүмкіндік пайда болды.

Осы кезеңде негізгі сыни ойлар жиынтығы М.О.Әуезов атындағы ӘӨИ-да шоғырланды. Р.Ә.Ерғалиеваның «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» (Алматы, «Ғылым», 2002), «Современная живопись Казахстана» (М., «Искусство», 1989, № 12), «Традиции и новаторство в современной скульптуре Казахстана» («Известия» АН РК, 1988, № 1), «Экстаз и медитация в казахской скульптуре» (М., «Искусство», 1990, № 9), «Эпос и художник» («Известия» АН КазССР. Серия филологическая, 1978, № 4), «Казахские народные игры в графике Е.Сидоркина» («Известия» АН КазССР. Серия филологическая, 1979, № 3), «Заметки о развитии натюрморта в живописи Казахстана» («Известия» АН КазССР, Серия филологическая, 1980, № 2), «Дорогое наследие» («В мире книг». Москва, Советский художник. 1982, № 10), «Из опыта книжной иллюстрации к произведениям фольклора» («Известия» АН КазССР. Сер. филол. 1982, № 3), «Фольклор и графика» («Простор», 1982, № 4) мақалалары және басқада ғылыми еңбектері заманауи өнердің дәстүрлі қазақ мәдениетімен өзара терең байланысы мәселелерін көтерді.

Бейнелеу өнері мәселелері «Искусство» журналының 1990 жылғы №9 номерінде жарқын түрде көтерілді. Журналдың бұл номері Қазақстан өнеріне арналып, республикамыздың өнертанушылар тарапынан әзірленді. Бұл журналда жарық көрген мақалалардың басым бөлігі негізінен бейнелеу өнері бөлімі қызметкерлерінің зерттеулері еді. Қайта құру кезеңінің рухани тынысы журналдың мына бір үндеуімен жеткізілді: «Өнер саясаттан тыс болуы қажет, ол барлық жағдайда да халық пен елді байланыстырушы қызметін атқарған және әліде атқаратын болады». Идеологиялық прессингтің жойылуы түрлі бағыттардың және стильдердің дамуына жол ашып, сыншылардан жаңа әрі талантты анықтауды ғана емес, сонымен бірге дайындығы жоқ көрерменге жана формалардың өзіндік ерекшеліктерін жеткізу талап етілді. Сонымен қатар дәл осы баспада заманауи кезеңдегі көркем сынның басты бағыттары белгіленді. Оларды суретшілердің болмысты шығармашылық тұрғысынан ұғыну өзгерістері және Шығыс пен Батыстың өзара қарым-қатынасын бақылауға деген ұмтылыс біріктірді.

Токсаныншы жылдары жазылған Р.Ә.Ерғалиеваның, «Экстаз и медитация в казахской скульптуре», Р.Т.Көпбосынованың «Искусство Казахстана 1980-х годов, И.Юферовның «Этюды в неформальных тонах» атты мақалаларында көтерілген мәселелер бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтқан емес. Монографиялық материалдарды ұсыну стилі өзгертілді. Л. Уразбекованың «Гнездо птицы» (Т. Тогусбаев жайлы), К.Лидің «Феномен манекена» (Е. Тулепбаев жайлы) мақалаларында авторлар ең бірінші суретшілер дүниетанымына баса назар аударып, бейнелеу өнеріндегі өзіндік ерекшеліктерін кеңінен зерттеді.

1992-1995 жылдар аралығында бейнелеу өнері бөлімінің менгерушісі Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қайраткері, ҚазБСҚА академигі Ш.Е.Уәлиханов болды. Ш.Е.Уәлиханов – Қазақстанның мемлекеттілігі мен тәуелсіздігінің символына айналған Тәуелсіздік Монументінің, Қазақстан Республикасы Елтаңбасының, біздің қаламыздың келбеті мен стилін құрайтын көптеген ғимараттардың, еліміздегі көптеген мемориалды кешендер мен монументтердің авторы, ақын, драматург, ғылым және қоғам қайраткері. Ол «бейнелеу өнері» бөліміне менгеруші болған жылдары басқа да орталықтармен тығыз шығармашылық тәжірибелік байланыстар орнатты.

Ш.Е.Уәлихановтың көптеген шығармаларынан дәстүрлі қазақ мәдениеті мен тарихының негіздері айқын көрініс тапты. Оның туындылары ұлттық рух пен колориттің таза әрі байырғы мәніне толы. Шығармаларына көпмәнді әрі көпдеңгейлі символика, максималды этномәдени стилистикалық және семантикалық ассоциациялар тән. Ш.Е.Уәлихановтың туындыларында қазақ мәдениетінің ішкі дүниетанымдық константалары ірі масштабты сәулеттік-кеңістікті ойлау жүйесі арқылы көрініс тапқан.

Шота Уәлиханов – Шокан Уәлиханов атындағы ҚР Мемлекеттік Сыйлығының иегері (1970), Қазақстанның Еңбек сіңірген архитекторы (1978), Қазақстан Суретшілер одағының мүшесі (1997), Сәулет кафедрасы бойынша ҚазБСҚА-ның академиялық профессоры (1999), «Құрмет» белгісінің иегері, Шығыс елдерінің Халықаралық сәулет өнері академиясының толық мүшесі (2001), «Тарлан» сыйлығының лауреаты (2001). Ол ҚР Тәуелсіздік Монуменінің (Алматы), Кенесары хан ескерткішінің (Астана), ядролық сынақтардың құрбанына арналған «Сильнее смерти» ескерткішінің (Семей), Ғани Мұратбаев ескерткішінің (Алматы) және басқада көптеген Қазақстан монументалды өнерінің белгілі туындыларының авторы бола тұра, ғылыми-теориялық жұмысты да қатар алып жүрді. Оның қаламына Қазақстан өнерінің тарихының ғылыми пайымдауларына жанды эмоционалды бағыт енгізген «Архитектура наших городов» (о городах Казахстана) («Декоративное искусство СССР» № 8, 1980), «Феномен рождения подлинной архитектуры» («Моспроектовец» № 3 1982), «Молодые побеги могучих корней» (29 апреля 2003 г. «Казахстанская правда»), «Рождение Монуменга независимости» (6 ноября 1998 г. Столичное обозрение), «Архитектурное творчество как синтез идеи и технологии» (Мадрид 8 мая 1975 г. Выступление на XII Всемирном конгрессе международного Союза архитекторов) атты мақалалар тиесілі.

«Бейнелеу өнері» бөлімін ауыртпашылығы мол қайта құру жылдарында басқарған Шота Уәлиханов бөлімнің кадрлық әлеуетін сақтап, өнертанушылық зерттеулердің жалғасуын қамтамасыз етті, Қазақстан өнертану ғылымының келешегін белгілей алды.

Тәуелсіздік кезеңі жас республиканың көркем мәдениеті мен «Бейнелеу өнері» бөлімінің өнертанушыларының алдына жаңа мақсаттар мен міндеттер қоя білді.

Äлменов Баймен,
түнғыш директор.

Академик З. Ахметов және
ақын Ж. Молдағалиев

М. Әуезов Тіл және әдебиет институты
қызметкерлерімен бірге.

Институт директоры Ә. Шәріповтің қабылдауында.

Ә. Шәріпов музыкатану бөлімінде.

Ғ. Мүсірепов, Е. Ысмайылов, М. Қаратаев және институт қызметкерлері айтыста.

Институт қызметкерлері халық ақындарымен кездесуі.

Директор М. Базарбаевтың кабинетінде.

Мерекелік шеру.

Ғылыми конференциядан кейін.

Сенбілікте.

Академиктер М. Қаратаев пен
С. Қирабаев мәжіліс кезінде.

«Әуезов үйі» ғылыми-зерттеу
орталығының қызметкерлері.

Академик З. Қабдолов мінбеде.

С. Қасқабасов конференцияға
келген қонақтармен бірге.

Ғылыми кеңес мүшелерінің бір тобы.

Институт қызметкерлерінің жазушы
Ғ. Мүсіреповпен кездесуі.

Мәжіліс залында.

Институт қызметкерлері М. Әуезов мұражайында.

Директор С. Қасқабасов жиналыс өткізуде.

Солдан: Ж. Ысмағұлов, Ш. Елеукенов,
Б. Құндақбаев, Ш. Сариев.

Фольклортану бөлімі.

Ежелгі және орта ғасырлар әдебиеті бөлімі. 2

Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет бөлімі қызметкерлері.

Әдебиет теориясы бөлімі.

Әуезовтану бөлімі.

Қолжазба бөлімі.

Әлем әдебиеті және халықаралық байланыстар бөлімі.

Музыкатану бөлімі.

Театрғану бөлімі.

Бейнелеу өнері бөлімі.

Ғылыми кеңес мәжілісі.

Бөлім қызметкерлерінің құрамында өнертану ғылымдарының кандидаттары Г.А.Сарықұлова, И.А.Рыбакова секілді республикамыздың жетекші өнертанушылары, кескіндеме академигі К.Т-Б.Тельжанов және Р.Г.Ғабитова, Е.Микульская (1950-1980), Р.Ә.Ерғалиева, Л.С.Уразбекова, Р.Т.Көпбосынова (1970-1990 жылдардың әр кезеңдерінде), А.Кәкімжанова, Б.Ибраев, сынды еліміздің ең үздік өнертанушы мамандары болды.

Бөлімнің іргелі зерттеу жұмысының «Қазақстан бейнелеу өнерінің негізгі тарихи кезеңдері және қазіргі даму тенденциялары» атты бағдарламасына (2003-2005) ҚР ҰҒА Академигі, КСРО Халық суретшісі, Ресей Өнертану Академиясының корреспондент-мүшесі, Қазақстанның Халық суретшісі, ҚР Мемлекеттік Сыйлығының лауреаты, ҚР Еңбек сіңірген өнер қайраткері, профессор К.Т-Б.Тельжанов ғылыми кеңесші болды.

1995 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін Қазақстан өнертану ғылымының негізі болып табылатын бейнелеу өнері бөліміне өнертану ғылымдарының докторы, профессор Ерғалиева Райхан Әбдешқызы жетекшілік етіп келеді. Ол бейнелеу өнері бойынша Қазақстандағы алғашқы өнертану ғылымдарының докторы. Қазіргі кезде бөлім Қазақстан бейнелеу өнерін зерттейтін басты әрі негізгі ғылыми-зерттеу орталығы болып саналады.

Бейнелеу өнері бөлімімен Мемлекеттік орталық мұражайы, Ә.Қастеев атындағы Мемлекеттік орталық өнер мұражайы, ҚР Суретшілер одағы, Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, көркемөнер галереялары сынды мемлекеттік мекемелердің Р.Т.Көпбосынова, Л.С.Уразбекова, Е.Г.Малиновская, С.Құмарова, К.Ж.Мұқажанова секілді көптеген жетекші өнертанушылары, А.Ж.Жадайбаев, А.К.-Юсупова, О.В.Батурина, Ә.Р.Ахметова сынды жас өнертанушылар өте тығыз ғылыми және шығармашылық байланыста. Қазір бөлімде өнертану ғылымдарының кандидаттары – Труспекова Х.Х., Шарипова Д.С., Юсупова А.К., жас өнертанушылар Қарғабекова Р.И., Ыдырыс З.А., Ақсақалова Ж.А.

Соңғы жылдары бөлім қызметкерлері бірнеше авторлық монографиялар шығарды: «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» (Ерғалиева Р.Ә., 2002); «От поэзии сказаний к поэтике красок» (Ерғалиева Р.Ә., 2004); «Феномен степи в живописи» (Ерғалиева Р.Ә., 2008), «Очер-

ки казахского изобразительного искусства» (Шарипова Д.С., 2008), «Живопись Казахстана 1980-1990-х гг.: пути и поиски» (Юсупова А.К., 2009), «Пейзажная живопись Казахстана» (Батурина О.В., 2009).

Р.Ә.Ерғалиеваның «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» атты кітабында бейнелеу өнеріндегі жаңа түрлерінде этномәдени дәстүрлердің бейімделу мәселелері біздің елімізде алғаш рет көтеріліп зерттелді. Монография қазақ өнертану ғылымындағы өнердің жаңа түрлерінің дәстүрлі ұлттық мәдениетпен өзара рухани байланысында тереңінен зерттелген алғашқы еңбек болып табылады. Қазақстанның мәдениеті мен өнерін зерттеуге арналған гуманитарлық ғылымдар үшін үлкен ғылыми-теориялық маңызы бар монография мынадай ғылыми ойларға ие: көркемдік мектептің қалыптасуы дәстүрлі көзқарастар секілді ұлттық мәдениетпен рухани байланысып, дәстүрлі санаға негізделген; көркемдік әрекеттің «жаңа» түрлеріне өзге халықтың әсері нәтижесінде пайда болған өнердің кәсіби түрлері – кенепке майлы бояумен салу, Қазақстанның монументалды және қондырғылы (станокті) мүсін өнері өз бойына дәстүрлі мәдениеттің барлық спектрін жинақтайды.

Аталған кітапта алғаш қазақ өнертану ғылымының зерттеуінде бейнелеу өнерінің жаңа түрлерінің халықтың дәстүрлі мәдениетімен өзара байланысының қарқыны мен деңгейі, дәрежесі мен сипаты анықталды. XX ғасырдағы кәсіби кескіндеме мен мүсін өнері қалыптасуының ең қуатты компоненттерінің бірі әрі, рухани негізі ретінде қазақтардың ұлттық сипаты, ділдік ерекшеліктері көрініс тапқан.

Р.Ә.Ерғалиеваның «От поэзии сказаний к поэтике красок» деп аталатын монографиясы XX ғасыр Қазақстан бейнелеу өнеріндегі мәдени мұра сынды кәсіби кекіндеме мен графикада фольклорлық кейіпкерлер мен бейнелерінің интерпретациялануына арналған. XX ғасырдағы Орталық Азиядағы көркемөнер мектептерін дәстүрлі ұлттық руханилық пен дүниетаным тұрғысындағы көзқараста зерттеу қазіргі уақытта өнертанудың өзекті мәселесіне айналды.

Ғалымның «Феномен степи в живописи» атты еңбегінде XX ғасырдағы Орталық Азия мен Қазақстандағы дала мәдениеті мен бейнесі зерделенеді. Отанымыздың символы мен метафорасын, еліміздің дәстүрлі мәдениетінің құндылығы мен көрініс жүйесін бейнелеген дала бейнесі заманауи мәде-

ниетте маңызды орын алады. Даланы түркі танымының бекеті ретінде қабылдаған суретшілер әрдайым өз жұмыстарында мифологиялық қабаттардың шежіресін, дәстүрлі дүниетанымын, Қазақстан мен Орталық Азия халықтарының ұлттық ерекшелігін, тарихы мен бүгінгі шынайы өмірін көрсете білді.

Кітапта кен байтақ қазақ даласының көркіне сүйсінген батыс, орыс, украин, қазақ, қырғыз, өзбек, түркімен халықтары шеберлерінің шығармашылығына талдау жасалынған. Автор әрбір ұлттық кескіндеме мектептерінің өзіндік ерекшеліктерін, даланың рухани мұрасының қазіргі мәдениетте жүзеге асырылу ерекшеліктерін анықтады.

Д.С.Шарипованың «Очерки казахского изобразительно-го искусства» атты монографиясы Қазақстан бейнелеу өнеріндегі ұлттық мектептің қалыптасу процестерін қамтитын очерктер жинағы болып табылады. Онда 1930-50 жылдар аралығындағы Қазақстан кескіндемесінің басты келелі мәселелері мен белгілі тұлғалар шығармашылығы қамтылған.

Автор бейнелі әрі көркем жеткізу тілі арқылы қарастырылып отырған кезеңдегі шығармалардың ерекшелігін, поэтикалық мәнгерлілігін, мағыналық тереңдігі мен қайталанбас құндылықтарын, сонымен қатар ұлттық кескіндеме мектебінің қалыптасу ерекшеліктерін айқын әрі түсінікті формада жеткізуге тырысқан.

А.К.Юсупованың «Живопись Казахстана 1980-1990-х гг.: пути и поиски» атты монографиясы Қазақстан кескіндемесі дамуындағы бағыттарды зерттеуге арналған. Өз зерттеуінде автор көркем жеткізу тілінің ерекшеліктеріне, оның даму заңдылықтарына және шығармалардағы бейнелі-кескіндемелік құрылымына басты назар аударады.

Бейнелеу өнері бөлімінде «Мастера изобразительного искусства Казахстана» атты жинақтың басылымы қайта қалпына келтірілді. 2004 жылы бейнелеу өнері бөлімі сырттан шақырылған жетекші өнертанушылардың қатысуымен (Көпбосынова Р.Т., Уразбекова Л.С., Малиновская Е.Г., Мұқажанова К.Ж., Ли К.В. және т.б.) «Мастера изобразительного искусства Казахстана» атты ұжымдық монографиясын жарыққа шығарды. 1980-1990 жылдардағы белгілі Қазақстан суретшілері Т. Тоғысбаев, Б. Табиев, Б. Тұлкиев, Р. Ахметов, Е. Төлепбай, А. Ақанаев, Ә. Сыдыхан, З. Түсіпова, Әлібай және Сауле Бапановтар және басқа да шеберлер шығармашылығын қамтыған монографияның

үшінші басылымы бейнелеу өнері бойынша жарық көрген академиялық шығарылымдардың қалыптасқан ғылыми дәстүрін сәтті жалғастырды.

2009 жылы осы кітаптың төртінші шығарылымы жарық көрді. Ұжымдық монографияда О.Тансықбаев, Б. Урманче, В. Эйферт, К. Ахметжан, Ғ. Баянов, Р. Юсупов, Ж. Қайрамбаев, А. Курбанов, К. Әжібеков, М. Нұрке сынды ірі шеберлері мен тәуелсіздік кезеңіндегі белгілі басқа да суретшілердің шығармашылығы жан-жақты қарастырылды.

Еңбекте әрбір автордың ғылыми-әдістемелік қағидаларының ерекшеліктері байқалады. Жинақты құрастырушылардың мұндай әдістері Қазақстанның ұлттық көркемсурет мектебінің қалыптасу ерекшеліктерін кешенді зерттеуге деген құлшынысынан туындаған. Авторлар әрбір шебердің шығармашылығын жеке дара және бірегей түсініктердің өзіндік түйіні, өміршең әсерлер мен көркем тәжірибелердің бірігуі тұрғысынан қарастырады. Басылымның ерекшелігі — белгілі қазақ шеберлерінің шығармашылығына жаңа көзқарас қалыптастыру, аз зерттелген тарихи әрі биографиялық материалдардың авторлар назарына ілігуі.

2009 жылы бөлім қызметкерлері қолданбалы зерттеу жұмысының нәтижесінде «100 шедевров искусства Казахстана» атты кітап шығарды. Еңбекте кескіндеме, мүсін және графика өнерінің ең танымал шеберлерінің туындылары қарастырылып, талданды. Ұжымдық монографияны жазу барысында бөлім қызметкерлері бейнелеу өнерінің белгілі туындылары арқылы Қазақстанның көркемсурет мектебінің бүкіл бай қазынасы мен сан алуандығын көрсетуді мақсат етті. Жоба тұжырымдамасының негізіне жауһарларды белгілеу мен тандап алуға арналған мынадай негізгі шарттар қойылды: көркем сапа, туындының белгілі шебердің шығармашылық тағдырындағы маңызы, стилистикалық бағыт эволюциясындағы шығарманың маңыздылығы, үстемдік еткен эстетикалық тұжырымдамалармен өзара байланысы, қоғамдық контекст мен мемлекеттің мәдени саясатын ұғынудағы мәні, идеялы-философиялық кешеннің репрезентациясы, ұлттық ерекшеліктің негізгі көрінісі, портрет, тарихи картина, тұрмыстық жанр, пейзаж, натюрморт сынды түрлі жанрлар дамуын ұғыну деңгейі.

«100 Шедевров искусства Казахстана» атты кітабындағы аннотациялы-сараптамалық зерттеулер көркем ескерткішті

сипаттаудың алдын ала жасалған құрылымы бойынша жазылды. Еңбекте дәстүрлі өнертанушылық талдау әдісі ең жарқын көркем әсерлерге жасалған жанды эмоционалдық пікірлермен байланыстырылды. Жинақталған және зерттелген материал ауқымды деңгейдегі Қазақстан бейнелеу өнерінің шығармашылық эволюциясын кенінен түсінуге, ұлттық мектептің түрлі кезеңдерінің құрылуы мен дамуы барысындағы дәстүрлі өнер және әлемдік кескіндеме, мүсін импульстерінің байланысын жете ұғынуға мүмкіншілік берді. Осылайша бір кітапқа жинақталған қазақ мәдениетінің тамаша үлгілері мен олардың тереңдетілген талдаулары Қазақстан бейнелеу өнері насихатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылды.

2003-2005 жылдар аралығында бейнелеу өнері бөлімі іргелі зерттеу бағдарламасы бойынша «Қазақстан бейнелеу өнерінің негізгі тарихи кезеңдері және қазіргі даму тенденциялары» атты жобамен жұмыс жасады. Бұл ғылыми жоба тұңғыш рет өнер дамуының негізгі кезеңдерін тұтастай зерттеуді ұсынды. Осы жобаның нәтижесінде қазақ және орыс тілдерінде «Қазақ өнерінің тарихы» атты 3 томдық шығарылды. Бұл еліміздің көне заманнан қазіргі күнге дейінгі көркем мәдениетінің дамуындағы түрлі тарихи кезеңдерді кешенді түрде зерттеген өнертану саласындағы маңызды еңбек болып саналады.

Сонымен қатар археология, этнография, Қазақстан тарихы жөніндегі жаңа деректерге сүйене отырып, қазақ мәдениетінің көнеден бүгінгі күнге дейінгі көркем-эстетикалық өзіндік тұрмыс-тіршілігі анықталды.

Жобалық жұмыстың негізгі тарауларында ежелгі, орта ғасыр, қазіргі Қазақстан көркемөнерінің көркем-эстетикалық және тұтастай өзіндік дүниетанымдық тұжырымдамасы мен қалыптасуы, даму тарихының негізгі хронологиялық сатылары зерттеліп, негізгі жанрлары мен түрлері, дәуірлік сипаттары анықталды.

Қазақстан көркем мәдениетінің жүйелі немесе дискретті кезеңдерін зерттеу оның территориясында тарихи-мәдени бірліктердің, мемлекеттік құрылымдардың қалыптасуымен тікелей байланысты. Мұндай жүйелі, кешенді зерттеу өнердің аймақтық және әлемдік мәдени кеңістіктегі ролі мен маңыздылығын, біздің аймақтың қазіргі кездегі көркемөнер процесі мен өнердің жалпы әлемдік қазынасына қосқан орасан зор

үлесін ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Жобаның «Қазақстан өнерінің тарихы» атты ғылыми тарауында Қазақстанның бейнелеу және сәулет өнері ұлттық, сондай-ақ, жалпыадамзаттық көркем мәдениеттің тамаша, бірегей әрі біртұтас ошағының өзара байланысқан бөліктері ретінде жүйелі әрі объективті түрде зерттелді.

Бұл жоба Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асып жатқан, рухани және білім саласының дамуына үлес қосатын арнайы мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында орындалды.

Жоба театртану және музыкатану бөлімдерімен бірлесіп отырып жасалды.

Бөлім қызметкерлерінің 2006–2008 жылдарда зерттелген «Қазақстанның тәуелсіздік кезеңіндегі бейнелеу өнері: қазіргі болмысы, даму бағыттары» тақырыбындағы ғылыми-зерттеу жобасының нәтижесі ретінде жарыққа шыққан «Изобразительное искусство Казахстана. Период независимости» атты ғылыми еңбекте егеменді Қазақстанның қазіргі бейнелеу өнері қазақ мәдениеті мен өркениетінің бірегей феномені тұрғысынан зерттелді.

Бөлім қызметкерлерінің үш жылдық еңбектерінің нәтижелері М.О.Әуезов атындағы ӘӨИ-ның іргелі-ғылыми зерттеу жұмыстарының аясында жүзеге асырылды. Өнертанушылық мақалалар жинағы тәуелсіз Қазақстанның қазіргі заман бейнелеу өнеріндегі маңызды феномендерді жинақтауға және жүйелеуге арналған. Авторлар соңғы екі жыл аралығында болған маңызды мәдени құбылыстарды барынша айшықтап талдауға тырысты.

Кеңес өкіметі тұсында қалыптасқан Қазақстан бейнелеу өнерінің алғаш рет идеологиясыз және цензурасыз дамуы Тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан өнерінің маңызды әрі тұжырымдамалық негізі болып табылды. Әлеуметтік идеологиялардың жойылуы мен қазақ өнерінің дамуы алғаш рет өнертану саласында негізгі рухани тіректерді, көркем қағидалар сабақтастығы мен инновациялық мүмкіндіктер ізденістерін қалыптастыруға жол ашты.

Еңбекте заманауи бейнелеу өнерінің үйлесімділік жүйесі ұсынылды. Ондағы қазіргі заман өнерінің барлық түрлері мен жанрлары, дәстүрлі бағыттары мен тәжірибелік формалары дамуының негізгі сатылары мен идеологиялық парадигмала-

ры зерделі оқырманға көз алдында жасалынып жатқан өнер өлемінің барлық жетістігі мен маңыздылығын ұғынуға мүмкіндік берді.

Алғаш рет Қазақстанның қазіргі заман өнерінің жалпы ахуалына тарихи-мәдениеттанушылық талдау жұмысы жүргізілді. Соның негізінде қазақ мәдениетінің алуан түрлері мен жанрларының сипаттамасы мен эволюциясы, бейнелеу өнерінің ұнамды тақырыптары мен көріністері анықталды. Осы жобадан Қазақстанның заманауи өнеріндегі жаңа бағыт, атап айтатын болсақ, жаңа технологиялармен және дәстүрден тыс материалдармен байланысты көркемөнер саласын алғаш рет ғылыми тұрғыдан тұжырымдады. Қелешекте жаһандану процестерінің ажырамас бір бөлігіне айналатын Contemporary Art терминімен анықталатын өнердің жаңа түрлері Қазақстан заманауи өнерінің тәжірибесіне белсенді түрде еніп, жан-жақты пайымдауды талап етеді.

Қазіргі таңда бөлім қызметкерлерімен «XX ғасыр қазақ бейнелеу өнеріндегі тәуелсіздік идеясы» (2009-2011 жж.) атты іргелі зерттеу жобасы бойынша жұмыс жүргізілуде. Жоба авторлары тандаған Қазақстанның көркемөнер өміріндегі көпқырлы көріністердің жалпылама теориялық зерттеулерін жасау идеясы жекелеген ескерткіштерді талдауға, жекедара туындылардағы Қазақстан мәдениетінің жалпы заңдылықтары тарихының бейнесін анықтауға мүмкіндік берді.

Қазақстан бейнелеу өнеріндегі пішінді зерттеу арқылы теориялық мәселелерді қою мен ұғыну, тәуелсіздік идеясын жеткізу тәсілі мен ұлттық сана-сезімінің қалыптасуы зерттеушілердің басты назарына алынды. Онда этникалық кодтар мен архетиптер, ұжымдық және жеке даралық сәйкестік, әлемнің көркемдік көрінісі, тақырыптық және бейнелік қатар ұлттық сана-сезімінің өсу көрінісіне байланысты Қазақстан көркемсурет мектебінің өзін-өзі билеу стратегиясы анықталды. Қазақ бейнелеу өнеріндегі тәуелсіздік идеясы мәселелері контекстіндегі өнертанушылық, өлеуметтік және эстетикалық тұрғыдағы жеке даралық шығармашылық мүмкіндігі мен ортақ көркем процестер маңызды орын алды.

Жобаны зерттеу барысында алғаш рет тәуелсіздік идеясының көрініс табуы мен этникалық кодтар трансформациясының өзара байланысынан негізгі мәселелер жиынтығы және жанрлық басымдылығы айқындалды. Бірінші рет Қазақ-

стан бейнелеу өнеріндегі этникалық кодтардың негізгі ерекшеліктері, монументалды мүсін өнерінің ең басты идеялық және пластикалық тұжырымдамалары, Қазақ шеберлері туындыларындағы дәстүр жалғастығы, шығармалардың тақырыптық және бейнелілік қатары анықталды.

Театр және музыка өнері бөлімдерімен бірлесе отырып ірі халықаралық және республикалық конференциялар («Қазақстан және Орталық Азияның дәстүрлі және қазіргі заман өнері» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция, 2004; Ә.Қастеевтің туылғанына 100 жыл толуына арналған ғылыми-теориялық конференция, 2004), «Рухани мұра және қазіргі мәдениет: текстология, игеру, зерттеу» атты Халықаралық ғылыми симпозиум (2009), «Ахмет Жұбанов және Қазақстанның өнертану ғылымдары» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция (2006) өткізілді.

2009 жылдың соңына қарай бейнелеу өнері бөлімі ұйымдастырған театр суретшісі В.В.Теляковскийдің 115 жылдығына арналған «Социальные утопии и мифы в искусстве Казахстана XX века» атты Халықаралық ғылыми-теориялық конференция ғылыми-ұйымдастырушылық резонансқа ие болды. Конференция материалдары негізінде 2010 жылы көлемді жинақ жарыққа шықты. Мұнда кеңес кезеңінде тағдыр төлкегімен Қазақстанға келген суретші мұрасы ғылыми тұрғыда қарастырылды.

Бөлім қызметкерлері академиялық басылымдардан өзге Қазақстан кескіндемесі, мүсін, графика және сәндік-қолданбалы өнері дамуындағы күрделі үрдістердің ғылыми негіздемесіне зор үлес қосқан және көптеген ғылыми құндылығы жоғары бейнелеу өнері бойынша альбом, каталог, кітаптарды жарыққа шығарды. Өнертанушы мамандардың жетекшілігімен елімізде және шет елдерде қазақ бейнелеу өнері саласында бірнеше айтулы көрмелер өткізілді. Қазақстан бейнелеу өнерінің әлемдік көркемөнер сахнасына шығуына жол ашқан Ренн, Токио, Берлин, Париж, София, Мәскеу, Ленинград, Киев, Вильнюс, Ташкент, Бішкек, Алматы, Баку, ТМД және Таяу Шығыс басылымдарында жарық көрген қазақ өнертанушыларының жарияланымдары мен баяндамалары әлем ғалымдарының қызығушылығын оятты.

Бөлімнің Халықаралық байланыстары бөлім меңгерушісі Р.Ә.Ерғалиева мүшелікте болып табылатын АІСА Халықаралық сыншылар ассоциациясының қызметі негізінде қайта

жанданды. Зерттеуші Р.Ә.Ерғалиева 1999 жылы Жапониядағы Халықаралық сыншылар конгрессінде «Tradition and Identity during Transitional Period. Transition: Changing Society and Art» атты баяндама жасады. (XXXII AICA Congress // AICA Japan Congress. Tokyo: 1999).

2000 жылы «Turk Dunuasi kultur ve sanat sempozyumu» атты Халықаралық ғылыми симпозиумда Ерғалиева Р.Ә. «История и ментальность турков в казахской живописи» (Suleyman Demirel Universitesi. — Isparta/Turkiye, 2000) тақырыбында баяндама жасады.

2006 жылдың қазан айында ол Парижде (Франция) өткен 40-шы Халықаралық сыншылар конгрессіне қатысты. Конгресс негізінде «Парижский конгресс художественных критиков 2006 года» атты мақала жарияланды (Алматы, Шахар-культура. № 14, 2007).

Р.Ә.Ерғалиева «Пути и новые формы сохранения эпического наследия» атты Халықаралық симпозиумда «XX ғасыр бейнелеу өнеріндегі қазақ фольклоры» атты баяндама жасады (Бишкек, Кыргызстан. 2006). Сол жылы өнертанушы-ғалым 2003 жылғы ЮНЕСКО-ның Конвенциясына арналған Халықаралық симпозиумға (Өзбекстан Республикасы, Бойсун) қатысты.

2009 жылы Жапонияның мәдени құндылықтарды сақтау ғылыми-зерттеу институтының (ACCU – Агентство по культуре и научно-исследовательский институт сохранения культурных ценностей) шақыруымен Р.Ә.Ерғалиева семинар-тренинг жұмыстарына қатысты. Бұл институт Жапониядағы ЮНЕСКО-ның материалдан тыс мәдениетті сақтау идеясының негізгі өткізушілері мен жүзеге асырушылары болып табылады.

«Философия және өнертану: пәнаралық өзара әрекеттестіктің әдіснамасы» атты Халықаралық ғылыми конференцияда (Баку, 2010) XX және XXI ғасыр аралығындағы қазақ кескіндемесі мысалындағы тұрақты шамалар мен келешекті болжау идеясы мен суретшілер көзқарастары қамтылған «Ностальгия және болжам» атты баяндама жасалды.

Тоқсан сайын жарыққа шығатын «Санат» ғылыми басылымында бөлім меңгерушісі Р.Ә.Ерғалиеваның мақалалары мерзімді басылып тұрады

2006 жылы өнертанушы ҚР Білім және ғылым министрлігінің Құрмет грамотасымен, ал 2007 жылы «Қазақ-

стан ғылымының дамуына қосқан үлесі үшін» атты төс белгімен марапатталды. Бөлім қызметкерлері институттың ғылыми және көркем-әдеби «Керуен» журналына алғашқы шыққан жылдарынан бастап (2005) белгілі қазақ суретшілері жайлы, қазіргі таңда шығармашылықтары өзекті болып келе жатқан шеберлер туралы және еліміздегі көркемөнердің заманауи жағдайын қамтитын мақалар жазып келеді.

Соңғы жылдары бөлім қызметкерлері Халықаралық конгрестерде, симпозиумдар мен конференцияларда көптеген баяндамалар жасады. Халықаралық ірі форумдарда негізгі баяндамашылар ретінде қатысты («Өнер дағдарысқа қарсы. Инвентаризация» атты Қазақстан суретшілерінің форумы – Труспекова Х.Х., Шарипова Д.С.).

Өнертану ғылымдарының докторы, профессор Ерғалиева Р.Ә. – бейнелеу өнері бойынша қазақстандық, ресейлік және шетелдік басылымдарда, оның ішінде Франция, Жапония, Түркия, Болгария, Англия және Израильде жарық көрген кескіндеме, мүсін және графика өнерінің негізгі мәселелеріне арналған 200-ге жуық мақаланың авторы.

Оның еңбектерінде қазақ бейнелеу өнерінің қазіргі түрлерінің дәстүрлі қазақ сана-сезімімен, көпғасырлық дүниетанымдық құндылықтарымен, қазақ халқының рухани артықшылығымен өзара байланысы мен сабақтастығының тұжырымдамасы жасалған. Сонымен қатар оларда ХХ ғасырдағы қазақ кескіндеме, мүсін және графика өнерінің қалыпташуы мен даму ерекшеліктеріне жаңа көзқарас қалыптасқан.

Ерғалиева Р.Ә. ғылыми қызметпен қатар, біздің елімізде және шет елдерде қазақ өнерінің басты жетістіктерін насихаттап, Қазақстан суретшілер Одағымен, Ә.Қастеев атындағы Мемлекеттік өнер мұражайымен, Халықаралық Көркем сыншылар Ассоциациясымен тығыз қарым-қатынаста еңбек етуде.

Бөлім қызметкерлері конкурстық комиссиялардың, халықаралық бағдарламалардың эксперттері. Р.Ә.Ерғалиева әдебиет және өнер саласы бойынша Мемлекеттік сыйлықтарды табыстайтын Мемлекеттік комиссияның мүшесі, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Рәміздері бойынша Республикалық комиссияның мүшесі, Халықаралық жастар шығармашылық «Шабыт» фестивалінің қазылар алқасының төрағасы. 2006 жылы ол ҚР білім және ғылым Министрлігінің құрмет грамотасымен, 2007 жылы «Қазақ-

станның ғылымының дамуына қосқан үлесі үшін» атты кеуделік белгімен марапатталды.

Өнертану ғылымдарының кандидаты Х.Х.Труспекова көне скиф-сақтар және түркі кезеңі, ортағасыр өнері мәселелерімен айналысады. Зерттеуші алғаш рет Қазақстанның тәуелсіздік кезеңіндегі сәулет өнері материалдарын өнертанушылық тұрғыдан қарастырып жүр. Ғалымның аналитикалық зерттеулері Қазақстан қалаларының жаңару және жаңа сәулеттік-көркем келбетінің қалыптасуы кезеңін қамтиды, оның ішінде ерекше орынды Астана қаласының қазіргі архитектурасы алып отыр. Х.Х.Труспекова ХХ ғасырдың алпысыншы жылдарындағы қазақ кеңес кескіндемесі мен кәсіби колөнер материалдарын жаңа деректер бойынша қайта зерттеді. Соңғы жиырма жыл аралығында қарқынды дамып келе жатқан Қазақстанның актуальды өнері (контемпорари-арт) алғаш рет ғылыми тұрғыдан қарастырылды.

Өнертанушы-ғалым Х.Х.Труспекованың зерттеуінде кеңес кезеңіндегі және егеменді Қазақстан өнеріндегі авангардтық бағыттардың негізгі теориялық және аналитикалық мәселелерін көтерді.

Өнертану ғылымдарының кандидаты Д.С.Шарипованың негізгі зерттеу нысаны ғылыми қызығушылығы 1930-50 жылдардағы Қазақстан бейнелеу өнері. Өнертанушы қазақ көркемсурет өнеріндегі сабақтастық мәселелерін, портрет және пейзаж жанрларының ерекшелігін, сол кезең өнеріндегі тоталитарлық идеологиямен байланысты болған негізгі мәселелерді қарастырды. Ол өз зерттеулерінде Ә.Қастеев, А.Черкасский, Ә.Ысмайылов, С.Калмыков, Б.Урманче және т.б. суретшілердің шығармашылықтарына аса көңіл аударды. Сонымен қатар Д.С.Шарипова қазіргі замандағы Қазақстан ескерткіштерін зерттеумен де айналысады. Мүсін өнерін кеңінен қарастыруда ол заманауи қазақ мүсін өнерінің өткен кезеңге қарағанда өз деңгейін күрт өзгертуіне, атап айтқанда, жас мемлекеттің ұлттық идеясының қалыптасуына пластиканың зор үлес қосқандығына баса назар аударды.

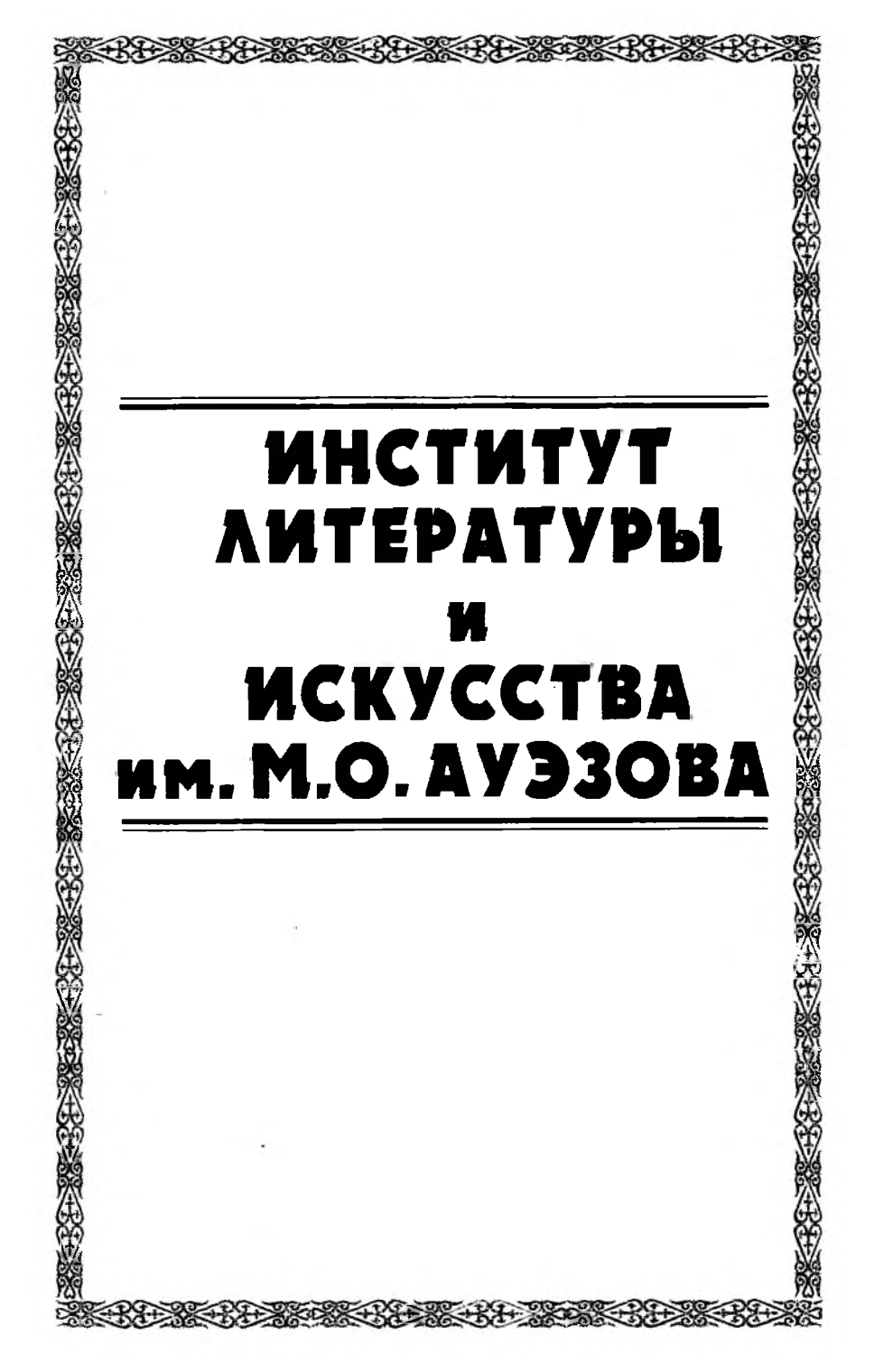
Бөлімнің ғылыми қызметкері Р.И.Қарғабекова Қазақстанның дәстүрлі әрі қазіргі сәндік-қолданбалы өнері мәселелерін зерттеумен айналысады. Қазіргі уақытта жас өнертанушы колөнер шеберлерінің шығармашылығын зерттеп, жанашылдық пен сабақтастық мәселелерін қарастыру үстінде.

2002-2010 жылдар аралығында 17.00.04 – бейнелеу, сәндік-қолданбалы және сәулет өнері мамандығы бойынша өзекті мәселелерге негізделген А.К.Юсупованың «Основные тенденции в развитии живописи Казахстана в 1980-90 гг.», Л.Оразбекованың Кочевой Восток в творчестве ведущих мастеров русской живописи (вторая половина XIX - первая половина XX вв.)» Д.Шарипованың «Творчество А. Кастеева в контексте становления живописной школы Казахстана (1930-50-е годы)», О.Батуринаның «Основные тенденции и этапы развития пейзажного жанра в живописи Казахстана (1920-80-е годы)», Ә.Жадайбаевтың «1970-80 жылдардағы Қазақстанның портреттік жанры», С.Кобжанованың «Мировые художественные традиции в развитии живописи Казахстана 1930-1980-е годы», Ж.Натбаевтың «Орал Таңсықбаев шығармашылығындағы пейзаж жанры», Б.Асанованың «Казахский художественный войлок как феномен кочевой культуры», А.Жексембаеваның «Казахские тканевые мозаичные изделия «кұрақ»» атты сегіз өнертанушылық жұмыс қорғалды.

Осы аталып өткен диссертациялық жұмыстардың ішінде алты ғылыми еңбектің жетекшісі - өнертану ғылымдарының докторы, профессор Р.Ә.Ерғалиева болды. Бұл – ҚР БҒМ М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бейнелеу өнері бөлімі негізінде Қазақстандағы ғылыми өнертанушылық мектептің қалыптасқандығын көрсетеді.

Қазіргі уақытта ҚР БҒМ М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Бейнелеу өнері» бөлімінде Қазақстан өнерінің өзекті мәселелеріне саналатын теориялық және әдістемелік зерттеулер жүргізілуде. Бейнелеу өнері бөлімі қызметінің ерекшелігі жоғарғы оқу орындар, мұражайлар, ҚР Суретшілер Одағы, көркемөнер галереялары, шығармашылық ұйымдар сынды еліміздің жетекші көркемөнер институттарымен тығыз қарым-қатынас орнатуында.

Райхан Ерғалиева
Аударған – Жазира Ақсақалова

**ИНСТИТУТ
ЛИТЕРАТУРЫ
И
ИСКУССТВА
ИМ. М.О. АУЭЗОВА**

ПРЕДИСЛОВИЕ

В этом году исполняется 50 лет со дня основания Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова. Его история начинается с Казахского научно-исследовательского института национальной культуры, организованного 10 ноября 1933 года при Комитете науки КазЦИК. В состав Института были включены Казахский центральный архив, региональный музей, бюро краеведения, Институт педагогической лаборатории и привлечены научные сотрудники Казахского государственного университета, общественные и культурные деятели. Первым директором назначен крупный общественный деятель Баймен Алманов (1934-1936). Под его редакцией в 1935 году вышли в свет первые Труды НИИ национальной культуры (Ценные памятники киргизского и казахского фольклора). Казахский научно-исследовательский институт национальной культуры занимался исследованием проблем истории, археологии, языка, литературы, фольклора, театра, хореографии, музыкального и изобразительного искусства. Такие представители национальной интеллигенции, как О.Жандосов, С.Мендешев, Т.Жургенов, С.Аспандияров, С.Сейфуллин, К.Кожыков, М.Ауэзов и другие беззаветно трудились для развития казахской науки.

В результате исследований археологических памятников на территории Казахстана историками были опубликованы сборники «Труды», «Қазақстанның өткендегі тарихы туралы деректер мен материалдар». Плодотворно развивалось и литературоведение. В области истории литературы научные исследования проводили И.Жансугуров, С.Сейфуллин, М.Ауэзов. Значительный вклад в сбор и сохранение богатого наследия казахского фольклора внёс А.Байтурсынов. Архивные документы и публикации свидетельствуют о системной работе, проводившейся сотрудниками Института в 1934-1935 годах. В сферу их деятельности входил сбор образцов устного народного творчества казахов: эпос, сказки, пословицы-поговорки, часть из которых была опубликована. Это был очень важный период первого профессионального внимания к богатейшей национальной культуре казахов, первых шагов по её изучению и систематизации. Были изданы книги, где собраны произведения казахских народных акынов, в периодической печати публиковались научные статьи о ли-

тературе. Впервые были поставлены проблемы абаеведения, стихи великого поэта были изданы отдельной книгой. В секторе изобразительного искусства были собраны и зафиксированы более 300 видов традиционного казахского орнамента. На основе этих обширных материалов 15 сентября 1935 года Институту было поручено организовать национальную художественную галерею.

25 августа 1936 года Казахский научно-исследовательский институт национальной культуры был реорганизован в сектор истории, казахского языка, литературы и народного творчества Казахского филиала Академии наук СССР. Его директором был назначен видный ученый Сарсен Аманжолов (1936-1941).

В годы сталинских репрессий в рядах жертв жестокой идеологии оказались многие представители казахской интеллигенции — поэты, писатели, литературоведы, журналисты. Существовал определённый запрет на глубокое изучение национальной истории, литературы. К тому же, в годы Великой Отечественной войны многие учёные ушли на фронт. Несмотря на это, в 1941 году сектор казахского языка, литературы и народного творчества Казахского филиала Академии наук СССР вошел в состав Института языка, литературы и истории, а в 1945 году произошло разделение на Институт истории, археологии и этнографии и на Институт языка и литературы. В качестве директора Института был утверждён Ныгмет Тиналиевич Сауранбаев (1941-1946).

В разные годы Институтом руководили и внесли свой немалый вклад в развитие филологической науки Есмагамбет Исмаилов (1946-1948), Малик Габдуллин (1948-1951), Ахмеди Искаков (1951-1953), Исмет Кенесбаев (1957-1961). После Великой Победы в Институт вернулись учёные-фронтовики, которые принялись активно изучать вопросы языка, литературы, фольклора, искусства. Однако решением Центрального Комитета Компартии Казахстана от 21 января 1947 года «О грубых политических ошибках в работе Института языка и литературы Академии наук Казахской ССР» и от 10 апреля 1951 года «О статье в газете «Правда» «За марксистко-ленинское освещение вопросов истории Казахстана» труды многих учёных были подвергнуты резкой критике, их исследования были объявлены идеализацией буржуазной жизни, тоской по прошлому. Среди учёных, на которых обрушилась

партийная критика, оказались К.Сатпаев, М.Ауэзов, Е.Бекмаханов, К.Жумалиев, Е.Исмаилов, А.Маргулан, А.Жубанов, Б.Кенжебаев, И.Кенесбаев. Учёные Института Б.Сулейменов, К.Мухамедханов, Б.Искаков по решению суда были осуждены на 25 лет лишения свободы.

Потребность культурной общественности республики в трудах Института была велика. Об этом говорит и трехкратное издание учёными-литературоведами книги «Очерки по истории казахской советской литературы» (1949, 1955, 1958). Также были опубликованы коллективные монографии «Вопросы казахской советской литературы» (1957), «Қазақ совет әдебиетінің мәселелері» (1957-1960), «Очерки по истории казахской советской литературы» (1958-1960). Ставшие невинными жертвами репрессии 1937-38 годов поэты и писатели И.Жансугуров, С.Сейфуллин, Б.Майлин были реабилитированы и их произведения стали доступны читателю.

В мае 1961 года, по инициативе академика К.Сатпаева и писателя-учёного М.Ауэзова, на основе Института языка и литературы был сформирован Институт литературы и искусства Академии наук Казахской ССР. Первым директором Института был назначен Муслим Базарбаев (1961-1970, 1981-1985). В августе 1961 года, когда Мухтар Омарханович Ауэзов ушел из жизни, Институту литературы и искусства было присвоено имя великого писателя. В ноябре 1963 года дом, в котором он жил и творил в последние годы своей жизни, стал Литературно-мемориальным музеем и вошёл в состав Института. Здесь же был создан научный отдел по исследованию наследия М.Ауэзова.

К основным научным направлениям Института в эти годы в области фольклористики, литературоведения и искусствознания относятся научные исследования, публикация фольклорных текстов, научное описание рукописей, составление каталогов рукописей и опубликованных фольклорных текстов, проблемы сбора, записи и реставрации фольклорных и музыкальных произведений.

В этом направлении в Институте работали отделы фольклора, - казахской советской литературы, дореволюционной истории литературы, литературных связей, рукописи и искусствоведения. В них трудились такие выдающиеся учёные и деятели искусства и литературы, как М.Базарбаев, З.Ахметов, М.Ауэзов, М.Габдуллин, А.Ж.Дербисалин, И.Т.Дуй-

сенбаев, Б.Г.Ерзакович, А.К.Жубанов, К.Жумалиев, Б.Кенжебаев, М.Каратаев, Е.В.Лизунова, Ш.К.Сатпаева, М.С.Сильченко, Н.С.Смирнова, Е.Исмаилов, А.Тажимаев.

Спектр исследовательской активности и широта охвата научной проблематики Института последовательно расширяется. В 1961-1967 годах учёными Института подготовлен и выпущен в свет трёхтомный труд «История казахской литературы» (на казахском языке 6 книг, на русском языке 3 книги). Для фундаментальных трудов «История советской многонациональной мировой литературы» (9 том), «История мировой литературы» (9 том), опубликованных в Москве, написаны разделы о казахском фольклоре и литературе, подготовлены материалы для «Краткой литературной энциклопедии». Изданы классические образцы национального фольклора и музыки: 3 тома «Казахские сказки» (на казахском и русском языках), 3 тома «Батырлар жыры» (на русском языке 1 том), 3 тома айтысов и несколько книг по музыкальному фольклору.

В 60-е годы впервые увидело свет 12-томное собрание сочинений М.О.Ауэзова (1967-1969). В 1979-1985 гг. собрание сочинений великого писателя было дополнено и переиздано в 20 томах.

В эти годы во главе Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова стояли такие видные учёные и общественные деятели, как **Ади Шарипов (1971-1981)**, **Заки Ахметов (1979-1981)**. Их труды в области казахского литературоведения вплоть до настоящего времени являются главной профессиональной основой для научного осмысления национальной литературы.

С первых лет основания Институт занимается фундаментальными научными исследованиями вопросов фольклористики, литературоведения, искусствознания. Были изданы такие труды как: «История казахской фольклористики», «Типология казахского фольклора», «Проблемы казахских исторических песен», «Казахская литература древнего периода», «Произведения казахских поэтов XVIII-XIX веков», «Үш ғасыр жырлайды», «Казахская поэзия XV-XVIII веков», «Очерки истории изобразительного искусства Казахстана», «История казахского театра».

Начиная с 1985 года, во время перестройки, учёные Института провели огромную работу по реабилитации жертв

сталинских репрессий — участников движения Алаш и по сбору, публикации, исследованию их наследия. В то время при непосредственном участии директоров Института Шерияздана Елеукунова (1986-1988) и Серика Кирабаева (1988-1995) были реабилитированы невинно репрессированные деятели движения Алаш Ш.Кудайбердиев, М.Ж.Купеев, А.Байтурсынов, М.Дулатов, М.Жумабаев, Ж.Аймаутов, Г.Карашев, С.Садуакасов. Были найдены и собраны их труды, опубликованные в периодической печати. В результате начали выходить в свет однотомные сборники сочинений Магжана Жумабаева с предисловием А.Тажимаева (1989), Шакарима Кудайбердиева с предисловием Шамшиябану Саптаевой (1988), Жусупбека Аймаутова с предисловием Серика Кирабаева (1989), Миржакипа Дулатова с научной статьей Жумагали Исмагулова (1991). Их литературное наследие впервые стало предметом научного исследования, параллельно проводилась активная популяризация их творчества в среде культурной общественности страны.

С первого года обретения независимости Республикой Казахстан Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова приступил к изданию фольклорного и литературного наследия, запрещенного в советский период. Богатейшее устное народное творчество и письменная литература казахов впервые стали предметом пристального научного изучения как национальное наследие народа суверенной страны. Были опубликованы сборники «Дала уалаятының газеті» (1994, 1996), «Ғашықтық дастандар» (1994), «Батырлық дастандар» (1995), «Айкап» (1995), «Абылайхан» (1995), «Кенесары-Наурызбай» (1995), «Макал-мәтелдер» (1996), составленные учёными А.Сейдимбековым, Б.Азибаевой, М.Шафиги, Б.Адамбаевым, У.Субханбердиной.

Ученые М.Жармухамедулы, М.Шафиги, С.Даутов перевели на казахский язык книгу «Диуани хикмет» выдающегося тюркского поэта Ходжа Ахмета Яссауи (издана в 1993 году).

С 1990-го года по инициативе Института началась подготовительная работа по празднованию 150-летнего юбилея Абая и Жамбыла. Были подготовлены двухтомники академических сочинений двух акынов и «Абай энциклопедиясы». В 1995 году под эгидой ЮНЕСКО было проведено празднование 150-летия Абая Кунанбаева. Ученые З.Ахметов, С.Ки-

рабаев, М.Мырзахметулы, Б.Мамраев активно участвовали в мероприятиях, проводившихся в ближнем и дальнем зарубежье, выступали с докладами, публиковались статьи в периодической печати. В 1996 году за огромный вклад, внесённый в изучение наследия великого казахского мыслителя и поэта Абая Кунанбаева З.Ахметов, С.Кирабаев, М.Мырзахметулы, К.Мухамедханулы были удостоены Государственной премии РК.

В 1995-2000 годах Институтом руководил ученый-фольклорист **Шакир Ибраев**.

В 1996 году под эгидой ЮНЕСКО было отпраздновано 150-летие известного казахского акына Жамбыла Жабаева, а в 1997 году – 100-летний юбилей великого писателя М.Ауэзова.

В канун 100-летнего юбилея М.О.Ауэзова в доме-музее писателя были проведены капитальные реставрационные работы. Торжественное открытие Музея 27 сентября 1997 года прошло при участии Президента РК Н.А.Назарбаева. Научное исследование обширного творческого наследия М.Ауэзова получило новый импульс. В короткий срок увидели свет научные статьи, книги о жизни и творчестве писателя, созданные учёными Института. В 1997 году была подготовлена энциклопедия «Мухтар Ауэзов», изданная в 2011 году. В год празднования 100-летнего юбилея был запущен проект по изданию академического собрания сочинений Мухтара Ауэзова в 50-ти томах, тогда вышли в печать первые 3 тома.

С 2001 года директором Института был назначен известный ученый –фольклорист **Сеит Аскаревич Каскабасов**. В первые годы Независимости из-за сокращения финансирования и ухода из Института квалифицированных специалистов некоторые отделы вынужденно закрывались или объединялись. С приходом нового руководства начала проводиться активная работа по восстановлению кадрового потенциала и развитию новых научных направлений в сфере филологии и искусствоведения. Открываются новые отделы и приглашаются молодые учёные. Наряду с отделами фольклора, истории литературы, рукописи и текстологии, теории литературы, театрального и музыкального искусства, научно-культурного центра «Дом Ауэзова», в последние десять лет открылись отделы: мировой литературы и международных связей, литературы периода независимости, абаеведения и

новой литературы, текстологии, восстановлен отдел изобразительного искусства.

В 2004–2011 годы ученые Института активно работали над реализацией национально-стратегического проекта «Культурное наследие». В рамках этой Государственной программы впервые в нашей стране увидели свет 75 томов 100-томной серии «Бабалар сөзі» («Наследие предков»), 11 томов 20-томной серии «Әдеби жәдігерлер» («Литературные памятники»). Впервые были подготовлены и опубликованы 8 томов «Антологии казахской музыки», 3 тома «Мирового литературоведения» и 3 тома «Мировой фольклористики». В ближайшее время будет доведена до конца работа по изданию серий «Бабалар сөзі» и «Әдеби жәдігерлер».

Полностью завершены исследовательские работы и в канун празднования 50-летнего юбилея Института вышло в свет академическое издание Полного собрания сочинений великого писателя казахского народа М.О.Ауэзова в 50-ти томах.

Институт проводит огромную работу по подготовке и выпуску образцов казахского фольклора и литературы, имеющих большое культурно-историческое и научное значение. Увидели свет подготовленные сотрудниками института 8 томов «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы». Полностью переписаны на СД-диски образцы музыкального наследия, собранного во второй половине XX века. Осуществляется работа по переносу на электронные носители фольклорного и музыкального наследия, хранящегося в рукописном фонде Института.

В Институте проводится работа по программе фундаментальных и прикладных исследований Министерства образования и науки Республики Казахстан. В связи с этим, в 2002 году Институт приступил к подготовке Стратегического проекта на 2003–2011 годы. В 2003–2005, 2006–2008, 2009–2011 годах были реализованы три больших программы. В результате, в 2003–2005 годы опубликованы коллективные труды «Қазақ әдебиетінің тарихы» («История казахской литературы») в 10-ти томах, «Қазақ өнерінің тарихы» («История казахского искусства») в 3-х томах. Впервые искусство Казахстана было концептуально представлено во всем многообразии его видов и целостной преемственной связи с древнейших времен до наших дней.

В 2006-2008 годы по теме «Тәуелсіздік кезіндегі әдебиет пен өнер» в контексте мирового литературного процесса были исследованы фольклорные мотивы в современной литературе и искусстве, влияние древней литературы и средних веков на поэзию периода Независимости, вопросы творческой преемственности поэтов и писателей XIX – начала XX веков, жанры казахской литературы 60-90-х годов XX столетия. Всесторонне изучено и по-новому рассмотрено богатое творческое наследие М.О.Ауэзова. Систематизированы, в свете новых методологических и концептуальных позиций представлены важные периоды развития изобразительного искусства и художественной культуры Казахстана, по-новому рассмотрены научная классификация, различные проблемы национального музыкального искусства с древних времен до XXI века, основные периоды развития и закономерности казахского театрального искусства, всесторонне изучены в современный период глобализации особенности развития международных литературных связей. В результате увидели свет 24 коллективные монографии.

В 2009-2011 годы проводились исследования по программе «Қазақ әдебиеті мен өнеріндегі тәуелсіздік идеясы» («Идея Независимости в казахской литературе и искусстве»). В итоге издано 10 книг серии «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» («Идея Независимости и художественная культура»).

В рамках данной программы сотрудниками института было всесторонне изучено воплощение идеи Независимости в казахском фольклоре, литературе, изобразительном и театральном искусстве. Исследованы идеи единства и сохранения государственности, страны и независимости, отраженные в национальном искусстве слова со времен саков и гуннов до периода Алтын Орды, с момента создания казахского ханства и до обретения Независимости. В художественных произведениях, рожденных во время национально-освободительных движений на пути к Независимости, раскрывались идеи и цели казахского народа. Воспет героизм личностей, боровшихся за сохранность своей земли, страны, всесторонне проанализирована их деятельность, являющаяся примером для нового поколения.

Институтом литературы и искусства им. М.О.Ауэзова подготовлен план Стратегического развития на 2012-2020 гг.,

имеющий большое социально-политическое значение. В ближайшее время в Институте будут исследованы фольклор, литература и искусство этносов, проживающих в Казахстане, будет обозначена роль литературы и искусства в определении содружества и единства народов нашей родины, будут изучены становление, развитие, перспективы развития литературы и искусства казахов, проживающих за рубежом, осмыслены их взаимоотношения с литературой и искусством стран, в которых они живут, степень их влияния на отечественную культуру:

Книга приурочена к юбилею Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова и посвящена его 50-летию. В ней представлены основные вехи становления научной деятельности каждого из отделов нашего Института.

Акжигит Алибекулы

ОТДЕЛ ФОЛЬКЛОРА

Историю отдела фольклора можно разделить на три больших периода. В первый период, охватывающий 1930-1940-годы, отдел существовал в следующих формах: сектор, отделение. В этот период ученые-филологи опирались на труды М.О.Ауэзова «Әдебиет тарихы» (1927) и С.Сейфуллина «Ежелгі әдебиет нұсқалары» (1931), «Қазақ әдебиеті» (1932). Если в 30-40-годы фольклористами велась работа по сбору фольклорных материалов, то в 40-годы публикуются исследовательские работы. Сектор собрал большой материал, который нужно было изучить с точки зрения фольклористики. Возникла необходимость обобщать и издавать тексты. Второй период, 1940-1950-годы, характеризуется бурным развитием по изучению традиционного и советского фольклора. С 50-годов ставилась цель собрать и изучать советский фольклор, в том числе фольклор рабочих. Также этот период знаменателен запланированием издания многотомников истории казахской литературы.

Следует отметить, что задолго до формирования отдела фольклора при Институте литературы и искусства в 1961 году, ученые, как лидеры в продвижении национальной идеологии, трепетно относились к духовным ценностям народа. В рамках классовой политики они смогли заложить прочный фундамент будущей науки в духе национальной приоритетности. Особо хочется отметить коллективную монографию «Қазақ әдебиетінің тарихы. Фольклор. т.І. Алматы, 1948», вышедшую под общей редакцией М.О.Ауэзова.

К сожалению, работа еще в рукописном варианте подверглась незаслуженной критике. Критика была абсолютно ненаучной, политически-идеологизированной, и в итоге неправильного подхода она оказалась в списке «вредных» и была исключена из научного оборота (см. Постановление ЦК КП(б) Казахстана от 21 января 1947 г. «О грубых политических ошибках в работе Института языка и литературы Академии наук Казахской ССР»). Надо отметить, что эта монография была началом запланированной многотомной истории казахской литературы. Но эта задача не была выполнена, так как книга опиралась на научную базу того времени, и теоретическая сторона уступала идеологии, политическим принципам. Нужно отметить, что в данной монографии есть про-

рыв, новый подход в изучении истории фольклора по жанровым принадлежностям. Например, в нем рассмотрены такие жанры, как скотоводческие песни, религиозные, Наурыз, баксы сарыны, бадик, заговор, жалбарыну, жарамазан и свадебные песни: тойбастар, жар-жар, сынсу-жұбату, беташар; печальные песни – прощания, естірту, соболезнавание, причитание.

1957-1959 гг. были выпущены в свет «Батырлар жыры» на казахском и русском языках, а также осуществлено научное издание эпосов «Камбар-батыр», «Алпамыс-батыр» и «Кыз-Жибек», под редакцией М.О.Ауэзова и Н.С.Смирновой, изданы «Қазақ ертегілері» в трех томах, на казахском и русском языках, «Айтыс» в трех томах.

Большая работа была проведена по изданию истории литературы «Қазақ әдебиетінің тарихы», первый том которого в двух книгах был посвящен фольклору (1961), и 1968 году был выпущен один том на русском языке. В нем охвачены основные жанры фольклорного наследия, в частности, обрядовый фольклор, сказки, богатырские и героические эпосы, шешендик создер, лиро-эпос, состязательные песни, фольклор рабочего класса. А вторая книга данного тома посвящена т.н. советскому фольклору, и соответственно в ней проанализирован репертуар акынов, жырышы, жырау.

В связи с кончиной М.О.Ауэзова, в 1961 году обязанность заведомом была возложена на Е.Исмаилова. Затем отдел возглавляли в разные годы М.Каратаев, М.Габдуллин, Р.Бердибаев, Ш.Ибраев. С сентября 2001 г. отдел работает под руководством С.А.Каскабасова.

Начиная с 1970-годов начались теоретические исследования в тесном взаимодействии с общесоюзными центрами. Теперь во главу угла ставилась задача – углубления теоретических и текстологических проблем, использования мировой фольклористики и этнологии, применения международных методов выявления в фольклоре типологического и собственно национального. Так появилась книга «Казахский фольклор в собрании Г.Н.Потанина» (1972), которая является первым научным обобщением работы, проделанной известным фольклористом Г.Н.Потаниным по сбору и изучению казахского фольклора. Составители – С.А.Каскабасов, Е.А.Костюхин, Н.С.Смирнова, Е.Д.Турсунов. Они же в этом же плане издали сборник «Казахские сказки о животных» (1979).

Отмечая то, что предпочтение отдавалось первопубликациям, составители писали: «Помня, что каждая публикация — документ не только фольклорный, но и фольклористический, так как она дает представление о том, кто и почему обращался к изданию народных сказок, что в них видел, зачем записывал, а порою — что и как изменял в сказке, составители отказались от подделки этих документов» («Казахские сказки о животных». Алма-Ата, 1979, с.6).

В Москве в серии «Эпос народов СССР» издан «Кобланды-батыр» (1975). Указанные издания отличаются от прежних рядом особенностей: тексты даются с основными вариантами и переводами, сопровождаются исследовательскими статьями и комментариями, приводятся сведения об исполнителях, выявляются текстовые разночтения вариантов.

Монография «Қазақ тарихи жырларының мәселелері» (1979, «Вопросы казахской исторической песни») посвящена изучению генезиса и развития исторической песни (тарихи өлең) и исторического эпоса (тарихи жыр). Рассматриваемые эпосы разделены по стадийному принципу. Первый раздел посвящен определению жанрового состава и жанровым особенностям эпосов, отражающим героические действия батыров XVIII века: Абылай хана, Каракерей Кабанбая, Канжығали Боғенбая, Шакшак Жанибека, Олжабай батыра, Утеген батыра, Аркалык батыра. По эпосам, сложеным о событиях XIX века и первой четверти XX века, рассмотренным во втором разделе, выявлены особенности использования в историческом эпосе архаических мотивов.

Коллективная монография «Қазақ фольклорының типологиясы» (Алматы, 1981, «Типология казахского фольклора») посвящена изучению как теоретических, так и практических проблем типологии различных жанров казахского фольклора — эпоса, сказки, обрядово-бытовой песни, легенд и преданий. Авторский коллектив, учитывая теоретические достижения современной фольклористической науки, выявляет генетическую общность, контактные связи и общетипологическое сходство казахского фольклора с устным творчеством ряда народов. Соответственно этому в монографии в широком сопоставительном плане привлекаются материалы тюрко-монгольского региона, которые, в свою очередь, анализируются на различных уровнях фольклорного текста (сюжета, мотива, художественно-изобразительных средств и

др.). При этом устно-поэтические жанры подверглись как синхронному, так и диахронному аспекту изучения.

В 1986-1989 г. по серии «Қазақ халық әдебиеті. Көп томдық» изданы 17 томов фольклорного наследия по жанрам, сказки — 4 тома, богатырские эпосы — 6 тома, героические эпосы — 3 тома, дастаны — 2 тома и айтыса 2 тома.

В «Қазақ фольклористикасының тарихы: (революцияға дейінгі кезең)» (Алматы, 1988, «История казахской фольклористики (досоветский период)» прослеживается история зарождения и развития казахской фольклористической науки, начиная со второй половины XVIII века до начала XX столетия. В ней даны исследовательские портреты собирателей, издателей и исследователей казахского фольклора и этнографии.

Изданы сборники фольклорных материалов, собранные известным ученым В.В.Радловым относительно казахскому фольклору, под названиями «Алтын сандық» (1991), «Ел қазынасы — ескі сөз» (1994) по первоисточникам.

Книга «Қазақ фольклорының тарихилығы» (1993, «Историзм казахского фольклора») посвящена раскрытию проблем в двух аспектах: историзм фольклора и историзм фольклористики. Авторы рассматривали проблемы методологии эпосоведения (Р.Бердибаев), вопросы историзма мифа и легенды (С.Каскабасов), этнографические истоки детского фольклора К.Матыжанов и т.д. с эволюцией жанров и их исторического бытования.

Действительность и фольклорная традиция, роль фольклора в современной жизни и др. актуальные проблемы стали основной темой для коллективного сборника «Фольклор шындығы» (Алматы, 1990). Также следует отметить работу Б.Абылкасимова «Фольклор», «Ауыз әдебиеті» ұғымдары туралы», который развил научную мысль М.Дуйсенова («Қазақ әдебиеті», 1971, 2 июля), в итоге сегодняшняя фольклористика раздельно рассматривает понятий «фольклор» и «устная поэзия».

Наряду с коллективными монографиями ученые-фольклористы издавали индивидуальные исследования. В трудах С.Каскабасова «Қазақша волшебная сказка» (1972), «Қазақтың халық прозасы» (1984, «Қазақша народная проза»), Е.Турсунова «Генезис-казахской бытовой сказки» (1973), «Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері»

(1976, «Носители древнего устного фольклора»), Б. Уахатова «Қазақтың халық өлеңдері» (1974, «Казахские народные стихи»); «Қазақтың тұрмыс-жырларының типологиясы» (1983, «Типология обрядово-бытовой песни казахов»); Р. Бердибаева «Қазақ эпосы» (1983, «Казахский эпос») изучены вопросы как отдельных жанров, так и общих закономерностей жанрового развития фольклора, специфических и типологических черт каждого жанра. Эти работы показали достижения советской и мировой фольклористической науки.

С обретением Независимости Казахстана начался новый этап в развитии казахстанской фольклористической науки.

Сотрудниками отдела фольклора издана коллективная монография «Қазақ фольклорының поэтикасы» (2001, «Поэтика казахского фольклора»), в которой исследованы различные аспекты поэтики эпоса: сюжетная и композиционная структура фольклорного произведения, принципы изображения героев, трансформации анимистических, тотемических, магических верований в художественные приемы и средства, специфика и виды циклизации в казахском фольклоре.

Отдел фольклора принимал активное участие в реализации фундаментальных исследований Института в 2003-2005 гг. Сотрудниками отдела подготовлен I-ый том десятитомного труда «Қазақ әдебиетінің тарихы» («История казахской литературы»), посвященный фольклорному периоду эволюции художественной словесности. В отличие от предшествующих изданий по истории фольклора, это фундаментальное исследование, имеет ряд преимуществ: история фольклора четко разграничена от истории литературы, определен особый статус фольклора как своеобразной художественной системы.

Впервые в национальной фольклористике фольклор рассматривается в трех ипостасях: 1) фольклор как миропонимание и культура древних людей; 2) фольклор как часть человеческой жизнедеятельности и быта; 3) фольклор как искусство слова и художественное наследие.

Отходя от литературных принципов изучения, как это имело место в ранних изданиях, где фольклор был представлен в синхронной проекции, в статичном состоянии, впервые на первый план выдвинуты принципы фольклористического подхода. Изучение на уровне мировой фольклористики

и применение новейших методологий позволили показать генезис и эволюцию фольклорных жанров от самых ранних, синкретических форм до полноценных художественных образований. Раскрыты древние основы классических сюжетов и мотивов, прослежена их трансформация в образы и поэтические приемы художественных произведений. Работа отличается также тем, что фольклор исследуется в историко-стадиальном и историко-типологическом аспектах.

Коллективная монография состоит из 3 частей: «Духовная культура древности», «Фольклор эпохи Казахского ханства», «Фольклор в новое время». Первая часть посвящена рассмотрению таких видов, как трудовой, обрядовый фольклор и собственно архаичный фольклор. Во второй части, в силу отсутствия записанных фольклорных материалов, объектом издания стали каменные письменные памятники. Раздел назван «Фольклор в памятниках тюркской письменности». В главе «Фольклор эпохи Казахского ханства» показан сложный процесс жанровых изменений, а именно, как многие древние жанры и сюжеты получают новый импульс и трансформируются в настоящие художественные образования. Именно на этот период падает процесс исторической, биографической и генеалогической циклизации эпоса и других жанров, что позволил ученым найти в фольклорных произведениях своеобразное отражение жизни и быта периода людей Казахского ханства.

В третьей части исследовано состояние фольклора в новое и новейшее время, показано, какие изменения испытывают традиционные жанры XVII-XIX и XX столетий, и как возникают новые жанры, вызванные к жизни историко-культурными и социально-политическими событиями.

Сотрудниками отдела фольклора в 2006-2008 гг. выполнен проект «Қазіргі қазақ әдебиетіндегі фольклорлық дәстүр» («Фольклоризм современной казахской литературы»). В итоге издана коллективная монография «Қазіргі әдебиет және фольклор» («Современная литература и фольклор»), которая состоит из 3 частей: «Современная поэзия и фольклор», «Фольклорная традиция в современной прозе», «Фольклорные мотивы в современной драматургии». В них исследованы типы и формы взаимосвязей литературы и фольклора: генетическая, оппозиционная, созвучная. Как свидетельствует сама тема, под определением современная литература

выбрана художественная литература периода независимого Казахстана.

При изучении связи современной литературы с фольклором в трех ее видах (поэзия, проза, драматургия) выявлено, что каждый из этих видов словесного искусства имеет свои особые приемы в использовании фольклора. Драматургия, например, использует фольклор в более сжатом виде, тогда как в прозаических произведениях фольклор привлекается более широко. И подобного рода исследование было осуществлено в казахской, тем более в среднеазиатской фольклористической науке впервые. В книге были также раскрыты особенности творческой лаборатории писателей в применении фольклорных традиций, освоении и их разработке в процессе авторского, индивидуального творчества.

С 2009 года сотрудники отдела работают над реализацией проекта «Ұлттық фольклорда тәуелсіздік идеясынын жырлануы» («Идея независимости в национальном фольклоре»). По разделам «Рулық-тайпалық дәуірдегі тәуелсіздік идеясы» («Идея независимости при родовом строе») и «Қазақ хандығы тұсындағы тәуелсіздік идеясы» («Национальная идея в эпоху Казахского ханства») проведены соответствующие исследовательские работы. По данной тематике сотрудниками опубликовано более 70 статей, 8 из которых за рубежом.

Сотрудниками отдела также подготовлены 5 томов сказок для серии «Бабалар сөзі». При подготовке их составители соблюдали фольклористические принципы, в качестве первоисточника использовались рукописи, хранящиеся в фондах Института и Центральной научной библиотеки. Проведены также текстологические работы, определены сюжетные параллели по международным указателям.

В последние годы издано несколько индивидуальных монографий работников отдела.

В 1992 году за монографию «Казахская несказочная проза» С.А.Каскабасову Указом Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева присуждена Государственная премия Республики Казахстан в области литературы, искусства и архитектуры.

За последние годы ученый издал ряд книг, в частности, сборник «Елзерде» (Алматы, 2008), составленный из трудов разных лет, «Алтын жылға. Зерттеулер мен мақалалар» и др. К юбилею академика С.А.Каскабасова издан научный сбор-

ник «Заман және руханият» («Времена и духовность»), в который включены статьи, ученых дальнего и ближнего зарубежья посвященные актуальным проблемам литературоведения и фольклористики.

В книгу С.Каскабасова «Ой-сана» включены интервью, опубликованные в разные годы в различных изданиях. В своих беседах автор размышляет о будущем казахского народа в условиях глобализации, о повышении востребованности казахского языка, о том, что будущее Казахстана зависит от внедрений инновационных технологий, и т.д.

В книге «Президент және мәдени мұра» ученый и директор Института знакомит читателей с работами по осуществлению Государственной программы «Мәдени мұра». Особо значимы статьи «Президент назарында – Мәдени мұра», «Мәдени мұра – рухани жаңғырудың негізі», «Ұлт мұрасын ұрпаққа жеткізу – парыз», «Мәдени мұра – ұлттық рухтың тірегі» и др.

В монографиях Б.Абылкасымова «Телқоныр (Қазақтың көне наным-сенімдеріне қатысты ғұрыптық фольклоры)» (Алматы, 1993, «Архаичный обрядовый фольклор»); Ш. Ыбыраев «Эпос әлемі» (Алматы, 1993, «Мир эпоса»); К.Слямжанулы «Рухани уыз» (Алматы, 1995); Ш.Керима «Қазақ жұмбағы» (Алматы, 1999, «Қазақская загадка»), Б.Азибаевой «Қазақстанның дастаны эпос» (Алматы, 1998) выявлены типологические и специфические жанровые особенности на основе конкретного сравнительно-сопоставительного анализа.

Ведущим научным сотрудником К.С.Матыжановым исследован казахский семейный обряд и выпущена монография «Қазақтың отбасы фольклоры» («Қазақстанның семейный фольклор», Алматы, 2007). Данное исследование отличается новым подходом в изучении выбранного объекта, в аспекте отношения обряда к фольклору и имеет четкие разграничения как в тематическом, так и во внутрижанровом делении. Ученый выделяет биографический цикл индивида в соответствии с периодами: 1. Әлпештеу фольклоры; 2. Үйлену фольклоры; 3. Азалау фольклоры. Каждый из них соответственно имеет внутрижанровые деления.

В монографии Р.Т.Алмухановой «Қазақ фольклорындағы антикалық сарындар» проанализированы стадияльные типологические особенности казахского и античного греко-рим-

ского фольклора в аспекте жанра, образа, сюжета и мотива. Доказано, что архаичность казахского фольклора в сравнении с античной мифологией обусловлена различиями общественно-экономических формаций и в разновременном становлении государственности. Типологическое исследование позволило доказать, что архаичные мотивы казахского фольклора имеют доисторическую историю. Разделяя мысль С.А.-Каскабасова в том, что Тенгри является более архаичным образом в стадиальном отношении, чем Зевс, исследователь при рассмотрении мотива «божье наказание» установила наличие в тюркском Тенгри начальных признаков классической мифологии. Единство в основном догмате: единобожие при тенгрианстве и при классической исламе не вызывало противоречий, что также позволило в дальнейшем сохранить архаичность казахского фольклора. Автором предлагаются свои суждения относительно Умай-Ана, Алпамыс-батыра, Коркут-Ата и т.д.

В монографии ведущего научного сотрудника А. Гойшанулы «Түрік-моңғол мифологиясы» («Тюрко-монгольская мифология». Алматы, 2009) в связи с особенностью выбранной темы объектом исследования послужили казахские и монгольские мифы. Научная новизна монографии состоит в том, что впервые осуществлены систематический обзор и комплексное сравнение, классификация, анализ материалов по казахским и монгольским этиологическим, космогоническим мифам. Доказано, что мифологические материалы двух народов, дополняя друг друга, способствуют восстановлению архаических образов и древних понятий. Выявлено, что мифы казахов и монголов имеют как общие, так и специфические национальные черты. Общность во многом объясняется как генетически, так и сходством жизнедеятельности казахского и монгольского народов в условиях кочевого и скотоводческого уклада жизни в прошлом.

Фольклорные экспедиции. В 1961-1971 годах периодически были организованы фольклорные экспедиции по Казахстану и Каракалпакии. В частности, в 1963 году Б.Искаков, Т.Бекхожина, Т.Канагатов собирали фольклор в автономной Республике Каракалпакстан, а А.Жубанов, Т.Мергалиев, Г.Султангалиева ездили с целью собирания фольклорных материалов в западные области Казахстана, Б.Адамбаев – в восточные регионы. В 1965 г. в результате научной

поездки в северный Казахстан С.Муканов, Е.Исмаилов, Б.Адамбаев отыскиали жирши М.Ержанова, также ранее неизвестных носителей фольклора таких, как Таласпай Нурпейи-сов, Камали Мукажанов, Токаш Садыков, Есенбай Шыныбаев, Абдраш Оспанов, Тайса Садыков, от них записан поэтический фольклор в объеме 45-50 тыс. строк. Огромная значимость данной экспедиции заключается в том, что найдена информация относительно жирши Жаманкул, с которым в 1841 г. встречался Ч.Ч.Валиханов.

В поездке по южно-казахстанским областям, в частности, в населенные пункты Шаулдер, Шаян, Арыс, Каратас младший научный сотрудник Н.Торекулов записал 200 пословиц и поговорок, 200 афоризмов, 20 сказок и т.д., К.Сейдаханов – от жителей районов Шелек, Арал, Жалагаш и других собрал 20000 строк традиционного фольклора. Экспедиция «Кызылорда-Шымкент» отмечена удачной находкой: удалось сделать копию письма С.Малова А.Диваеву, хранящегося в Ташкентском архиве.

Младший научный сотрудник Б.Искаков записал на магнитную ленту, также тексты эпосов «Кыз Жібек», «Қобыланды», «Құлбек батыр», «Мақамбай батыр». В последующие годы такие масштабные фольклорные экспедиции организовывались не так часто, но по рукописям, собранным в 1980-е годы, можно узнать, что фольклористы ездили по областям с целью собирания фольклорных материалов.

Указом Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева 1998 год был объявлен годом Национальной истории и единства народов Казахстана. Он дал новый стимул для проведения фольклорной экспедиции по республике.

В 2005 г. по инициативе нашего Института была организована фольклорно-музыкальная экспедиция в Монголию. В ней приняли участие сотрудники института: музыковед А.Нурбаев и фольклорист А.Тойшанулы. В результате от казахов Баян-Улгийского района записаны новые материалы ранее неизвестные науке.

Все эти архивные материалы составляют основную базу рукописных фондов как Института, так и Центральной научной библиотеки МОН РК. Они и сегодня востребованы в фольклористических исследованиях.

«Мәдени мұра» («Культурное наследие»). В 2007-2008 гг. изданы 3 тома «Мировой фольклористики» по программе

«Мәдени мұра» (сост. С.А.Каскабасов и А.Тойшанулы). В данный сборник включены классические фольклористические исследования мирового масштаба с привлечением редких библиографических источников. При составлении этого сборника учитывалась многовекторность научных суждений, со стороны составителей не было допущено субъективного вмешательства.

В первый том включены работы наиболее известных ученых Америки, Европы и Азии, которые интересны для фольклористов республики. В конце каждого авторского исследования даны комментарии, примечания и дополнения, в соответствии с источниками. Составители со своей стороны представили биографические данные и информацию относительно представленных авторов. Во второй и в третий тома сборника включены работы ученых Франции, Голландии, Канады, Финляндии, Румынии, Венгрии и Монголии.

Международные связи. В советский период научная взаимосвязь между республиками считалась одной из самых приоритетных, актуальных проблем. В 1961 году на Всесоюзном совещании в Киеве, посвященном народной поэзии советского периода, приняли участие М.Каратаев и замдиректора по науке О.Нурмагамбетова, научный сотрудник отдела фольклора Б.Адамбаев. А в 1965 году О.Нурмагамбетова и младший научный сотрудник К.Сейдеханов приняли участие в научной конференции в Улан-Удэ, посвященной проблемам изучения советского фольклора.

В 1964 году на научной конференции, посвященной изучению проблем историзма в фольклоре, организованной Ученым советом отделения литературы и языка АН СССР, присутствовали М.Каратаев, Е.Исмаилов. Последний выступил с научным докладом на VIII Международном конгрессе этнографов и антропологов (Архив НАН РК, Ф-33, 0.-1. д. 182). На Всесоюзном научном совете в 1968 году в г. Душанбе, посвященном проблемам связи фольклора и литературы с докладами выступили О.Нурмагамбетова — «Қазақ совет әдебиеті және оның фольклормен байланысы» («Казахская советская литература и ее связи с фольклором»), Н.С.Смирнова — «Казахская советская поэзия и традиции фольклора», М.Габдуллин — «С.Мұқановтың 20-жылдардағы поэзиясындағы фольклор» («Фольклор в поэзии 20-х годов С.Муканова»), Б.Адамбаев — «Қазақтың шешендік өнері және

олардын әдебиетпен байланысы» («Казахские ораторские речи и их связь с литературой»).

Архивные документы подтверждают тесную взаимосвязь с Институтом мировой литературы им. А.М.Горького АН СССР в Москве. В 1967 г. М.Сильченко и О.Нурмагамбетова работали над подстрочным переводом эпоса «Козы-Көрпеш – Баян-Сұлу» и передали труд в этот авторитетный институт не только всесоюзной значимости, но и имевший огромный успех во всем мире.

В свою очередь, поступали предложения со стороны ИМЛИ. Так в письме от 30 января 1969 г. читаем: «Институт мировой литературы им. А.М.Горького готовит научное совещание по вопросу о подготовке публикации текстов эпоса «Идигэ». Прошу Вас выделить докладчика из Казахстана и проспект одобренного Вами сообщения заблаговременно (в течение марта) отослать в Ленинград в адрес акад. В.М.Жирмунского». (Архив НАН РК, Ф. 33, 0. 1. д. 591).

В 1965 г. на базе нашего института было проведено совещание фольклористов. На этом мероприятии заместитель директора Института мировой литературы им. А.М.Горького А.А.Петросян выступила с докладом об эпосах народов СССР.

В отчете указывается, что в августе этого года совместно с Союзом писателей Казахстана было проведено республиканское совещание с участием народных акынов, собирателей фольклора. На совещании выступили с докладом член-корр. АН КазССР, зав. отделом фольклора Е.Исмаилов и М.Каратаев.

Старший научный сотрудник У.Субханбердина и младший научный сотрудник Г.Султангалиева привезли архивные материалы, относящиеся к казахскому фольклору из городов Казань, Уфа, Чебоксары (23/IX – 12/X 1967 г.).

Тесная взаимосвязь с соседними государствами сохранена и в наши дни, и не только ближнего зарубежья, имеются тесные контакты с Турцией, Монголией, Южной Кореей и др.

Под руководством акад. С.А.Каскабасова в Южной Корее издано несколько казахских сказок и эпосов на корейском и английском языках. Такая работа наглядно демонстрирует новый размах независимой казахской науки, достигнутый за годы суверенности государства.

Научно-теоретические конференции также проводились при непосредственном участии в их организации сотрудников отдела фольклора. Особо важные из них: в 2002 году организована международная конференция к 1500-летию создания эпоса «Қозы-Көрпеш–Баян-сұлу», также в 2005 г. «Духовное наследие и современная культура: текстология, освоение и изучение», под эгидой Госпрограммы «Культурное наследие», в которой приняли участие ученые из Москвы: доктор филологических наук, завотделом фольклора, член-корр. РАН В.М.Гацак и ученый секретарь ИМЛИ им.А.М.-Горького РАН, доктор филологических наук А.И.Алиева.

Подготовка кадров. Сотрудники отдела регулярно повышают научный уровень. С.А.Каскабасов, А.Сейдимбек, Б.У.Азибаева, К.С.Матыжанов, Ш.Т.Керим, будучи кандидатами наук, работая в отделе фольклора, подготовили и успешно защитили докторские диссертации.

Совет института был единственным научным центром по подготовке фольклористов по всему Казахстану и соседних стран.

Защищены диссертации на соискание докторской степени: А.И.Сагитовым – «Каракалпакские героические эпосы», Х.Т.Зарифовым – «Проблема изучения узбекского фольклора», А.Айымбетовым – «Каракалпакские народные сказители», Р.Музафаровым – «Связь татарского фольклора с фольклором южных славян» и др.

На сегодня в отделе фольклора работают 4 доктора наук: С.А.Каскабасов, К.Матыжанов, Ш.Керим, Р.Алмуханова и 1 кандидат филологических наук – А.Тойшанулы и 1 кандидат исторических наук – Н.Алимбай. Сотрудник отдела, ныне доктор филологических наук К.Матыжанов в 1990 г. защитил кандидатскую диссертацию «Қазақтың фольклорлық балалар поэзиясы», в 2004 г. защитил докторскую диссертацию «Қазақтың отбасылық ғұрыптық фольклоры». Ш.Керим, также будучи сотрудником отдела, защитил кандидатскую диссертацию «ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың бас кезіндегі қазақ әнші-ақындарының (сал, серілер) шығармашылығындағы жалпылық және даралық мәселелері», в 2000 г. докторскую диссертацию «Қазақ фольклорындағы жұмбақ жанры». В 2008 году кандидатскую диссертацию «Қазақ пен моңғол мифологиясының типологиясы» защитил А.Тойшанулы, в 2010 г. Р.Алмуханова защитила докторскую диссер-

тацию «Қазақ фольклоры мен антика әдебиетінің типологиясы».

В настоящее время отдел работает над выполнением проекта «Қазақ фольклорындағы ұлттық идеяның жырлануы» – («Идея независимости в национальном фольклоре»).

Риза Алмуханова

ОТДЕЛ ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Вопросы периодизации казахской литературы в идеологической и научно-литературной сфере сопровождались продолжительно долгими спорами и дискуссиями на протяжении

В советское время трудно было в полном объеме исследовать истоки национальной литературы казахского народа, которые берут начало из древнего мира, то есть со времен сака-гуннов, в связи с чем до 60-70 годов XX века преобладало мнение о том, что история казахской литературы начиналась со времен Бухар жырауа и Абая. Однако, спустя время с изменением общественного мнения история казахской литературы вступила в обновленный этап эпохи возрождения. Положительные изменения особенно проявились 1957-1959 годов в период оттепели.

Вместе с тем, вопросы исследования древней литературы активизировались в конце 60-х годов прошлого века.

Исследовательские работы, научные интерпретации литературных текстов, систематизация и периодизация древней литературы не сразу преодолели многочисленные преграды. Исследование данного направления является результатом тщательной, кропотливой работы подлинных ученых.

Для изучения древних письменных памятников важное значение имеют работы по интерпретации текстов и сравнению текстологических методов ученых-языковедов академиков Н.Сауранбаева, I.Кенесбаева, Г.Айдарова, И.Жанпеисова, А.Курышжанова, Э.Ибатова, М.Томанова, М.Балакаева, С.Аманжолова, Б.Абылкасымова, М.Исаева, Р.Сыздыкова и т.д. Наряду с ними научные исследования известных казахских ученых и писателей М.Ауэзова и С.Муканова, выдающихся деятелей литературы и фольклора А.Маргулана и А.Коньратбаева, а также труды преданного исследователя и заступника древней литературы Б.Кенжебаева оказались ценным вкладом в изучение древней литературы. Среди названных ученых значительную роль в истории казахской литературы сыграл Бейсенбай Кенжебаев, действительно и принципиально подходивший к вопросу периодизации древней литературы и отстаивавший свое мнение и выводы.

В середине 60-х годов, с началом изучения истории древней литературы большой интерес представляли работы док-

тора филологической наук, профессора Х.Суюншалиева. А профессор Б.Кенжебаев в свою очередь акцент делал на подготовке молодых талантливых соискателей, исследовавших древнюю литературу. В результате успешно защитили кандидатские диссертации «Поэзия акын-жырауов ХУ-ХУІІІ» М.Магауин 1967 в году, М.Жолдасбеков «Эстетический смысл Орхонских памятников» в 1969 году и А.Кыраубаева в 1974 году о письменном памятнике кипчакской литературы «Мухаббат-нама». Вскоре появились в печати монография ««Қобыз сарыны» (1968), антологические книги «Ертедегі әдебиет нұсқалары» (1967), «Алдаспан» (1970) М.Магауина, «Қазақ әдебиетінің көне дәуірі» (1970), «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері» (1973) Б.Кенжебаева, «Ақын-жыраулар» (1974) К.Сыдықова, «Асыл арналар» (1986) М.Жолдасбекова, «Ғасырлар поэзиясы» (1987) Х. Суюншалиева, «Ғасырлар мұрасы» (1988) А.Кыраубаевой, «Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі» (1986) Н.Келимбетова. Хрестоматия «Ертедегі қазақ әдебиеті» (1967), в выпуске которой приняли участие некоторые выше перечисленных исследователей, явилась новаторской для своего времени.

Как бы то ни было у ученых-литературоведов того времени не было возможности более углубленно изучать древний период казахской литературы. Так как многие ученые, в том числе К.Сатпаев, М.Ауэзов, Х.Жумалиев, Е.Бекмуханов, М.Каратаев, А.Коныратбаев хорошо знавшие древнее наследие, имеющие полное представление о древней летописи казахского народа были подвержены советским идеологическим гонениям. На изучение истории и культурного наследия был наложен запрет.

В последнее десятилетие Советского Союза Институт стал заниматься исследованием ценного наследия истории казахской литературы, результатом научных исканий стали переводы на казахский язык литературных текстов средних веков.

Например, ученые-литературоведы того времени А.Дербисалин, М.Жармухамедов, О.Кумисбаев представили казахскому читателю качественный перевод произведений «Оғыз-нама», «Мухаббат-нама».

Если опираться на документальные архивные сведения, в 1989-1993 годы Ш.К.Сатпаева, заведующая отделом истории казахской литературы, член-корреспондент АН КазССР, совместно со своим отделом организовала специальную ра-

боту по исследованию древнего периода казахской литературы. Под руководством Ш.К.Сатпаевой на пятилетний срок была запланирована проектная работа по исследованию религиозно-дидактических произведений Караханидского периода «Диуани хикмет» Ходжа Ахмета Яссави и «Хибат-ул хакаик» (Подарок истин) Ахмеда Югнаки в созвучии с историей казахской литературы, выполнение которой было возложено на М.Жармухамедова, С.Даутова, М.Шафигова, Н.Сагындыкову и младшего научного сотрудника Р.Ахметова. В результате М.Жармухамедов, С.Даутов, М.Шафигов перевели на казахский язык «Сборник хикметов» А.Яссави за короткий срок и подготовили его к изданию с транскрипцией на древнетюркском языке. Р.Ахметов исследовал «Жизнь и творчество А. Югнаки» объемом в 2 п.л. Н.Сагындыкова перевела с древнетюркского на казахский язык некоторые главы письменного источника, религиозно-агиографического «Кисас-ул анбийя» средних веков и подготовила транскрипцию.

Сборник суфийских стихов «Диуани хикмет» («Ақыл кітабы») Ходжа Ахмеда Яссави впервые вышел отдельной книгой на казахском языке в 1993 году в Алматы. Раздел «Ежелгі дәуір әдебиеті» был начат в 1992 году как и отдельные научные работы, с целью проведения исследований за первые два года по теме «Казахская литература древнего периода» (генезис и жанровое формирование). В эти годы ученые отдела М.Жармухамедов и М.Шафигов для сбора, ознакомления, перевода, исследования наследия Яссави ездили в командировку в г. Туркестан. В музее Яссави глубже познакомились с наследием шаира. Наряду с этим М.Жармухамедов сделал всесторонний анализ хикметов в суфийской литературе тюркского шаира, мыслителя, а также был закреплен научным консультантом фильма о Яссави. В Национальной библиотеке Казахстана проведена торжественная презентация сборника «Дивани хикмет» («Даналық кітабы») в ноябре 1993 года (Алматы). К книге (объемом в 17 п.л.) М.Жармухамедовым было написано «Предисловие» на 30 страницах. В том же году в июле ученый принимает участие в симпозиуме о литературе тюркских народов в Анкаре, сделал доклад о традициях поэтов-жырау в казахской литературе. С его помощью издается «Насабнама» Яссави на нескольких языках, его доклад издается на турецком языке.

Ученые отдела занимаются также исследованиями наследия Сулеймена Бақыргани. Являясь руководителем этого направления ученый-востоковед О.Кумисбаев проводит работы по переводу некоторых поэтических сборников выше-названного хорезмского кипчакского шаира суфийского направления, начиная с 1992 года.

Сохранились архивные документы о работе отдела по переводу дастана «Хосров-Ширин» кипчакского шаира Кутыпа на казахский язык в эти годы. В 1992 году О.Кумисбаев принимает участие в конференции тюркологов в Казани. В 90-е годы в переводческой работе отдела Древней литературы принимал участие М.Шафигов, один из редких востоковедов-каллиграфов в те годы.

В свете вышеназванных работ возрастает авторитет отдела, возрастают его возможности. Ученые Института выходят на международную арену с целью представления казахского литературоведения другим народам.

Несмотря на недостаток кадров в отделе, весомая работа велась в 1994 году под руководством члена-корреспондента НАН РК Ш.К.Сатпаевой. За это время сотрудники отдела участвовали в подготовке второго тома многотомной «Истории казахской литературы», посвященного XV-XVIII векам. Например, были высоко оценены книги исследований «Жамиат таварих» («Шежірелер жинағы») К.Жалаири и «Шежире-и түрк» А.Бахадурхана, написанные старшими научными сотрудниками отдела М.Жармухамедовым и К.Сыдыковым, содержательность и новизна глав в «Ақын, жыраулар поэзиясындағы уақыт пен шындық һәм көркемдік көріністер». Увидели свет монографии «Көркемдік өрнектер» К.Сыдыкова о поэзии акынов-жырау XV-XVIII веков, «Қазақ поэзиясының тарихилығы» Ж.Тлепова.

Экономический кризис в начале 90-х годов прошлого века не обошел стороной и Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова. Отдел казахской литературы древнего периода закрывается в связи с сокращениями и недостатком специалистов-востоковедов, тюркологов, владеющих арабским, персидским, чагатайским языками, уходом некоторых ученых на преподавательскую работу в вузы. Незадолго до этого судю по одному из архивных документов 1994 года, было предложение, чтобы отделом с 1995 г. руководил доктор филологических наук С.А.Каскабасов.

В справочном заключении комиссии Отделении Общественных наук НАН РК во время аттестации Института в 1994 году за подписью академика З.Кабдолова читаем: «Многие ценные монографии, сборники текстов Института до сих пор не изданы издательством «Гылым» из-за недостатка финансов и бумаги. Мы пришли к справедливому решению, что наряду с этим в связи с недостатком кадров, по составу отделов есть такие предложения: объединить отдел литературы древнего периода с отделом истории казахской литературы, отдел библиографии и текстология с отделом истории современной казахской литературы Института».

После этого через восемь лет приказом директора Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова академиком С.А.Каскабасовым от 5 января 2002 года заново был открыт отдел древней и средневековой литературы.

Новый отдел, пополнившийся молодыми специалистами, законный продолжатель научного направления прежнего отдела истории литературы, некоторые исследования стал проводить с новых позиций. На отдел было возложено вести научные исследования, беря за основу программу истории литературы, начиная с древних тюркских письменных памятников (VIII-X в.в.) по (XV-XVIII в.в.) в поэзии жырау Казахского ханства. Заведовать отделом был назначен известный исследователь литературы, доктор филологических наук, профессор Бауыржан Жумаханулы Омаров. Перед сотрудниками отдела встала задача сбора, перевода средневекового наследия огузов-кипчаков, эпохи Алтын Орды, кроме этого исследование древней тюркской литературы. В составе отдела были известные исследователи литературы: доктора филологических наук Б.Омаров, М.Жармухамедов, А.Егеубаев, кандидаты филологических наук С. Косан, А.Алибекулы, Т.Кыдыр, Г. Курмангали. Следующее поколение ученых состоит в основном из специалистов-востоковедов.

После создания отдела древней литературы был подготовлен научный проект «Литература древнетюркского периода и средних веков», посвященный фундаментальному исследованию на 2003-2005 годы. По проекту были написаны исследования «Древнетюркская литература», «Культура периода тюркско-монгольского единства», «Литературное наследие на огузо-кипчакском языке», «Литература времен

Караханидов», «Литература периода Алтын Орды», «Литература кипчаков-мамлюков», «Литература периода Казахского ханства».

В связи с переходом заведующего отделом Б.Омарова в 2004 году на другую работу, вместо него заведовать отделом был назначен кандидат филологических наук А.Турганбаев. Отдел в прежнем составе продолжал научные искания по составленной ранее программе, по возможности достигая весомых научных результатов.

В марте 2005 года вместо заведующего отделом А.Турганбаева был назначен кандидат филологических наук, доцент С.С.Корабай. В отделе работали С.С.Корабай, М.Жармухамедов, С.Даутов, С.Косан, А.Алибекулы, Т.Кыдыр, Г.Курмангали, Б.Капасова, А.Абдрасилкызы.

Исследования истории древней литературы, проведенные за эти годы, определили ее основное развитие, уточнены хронологические рамки этого периода. Также произведения, не исследовавшиеся в советское время, были исследованы с новых позиций, были даны конкретные ответы на спорные вопросы, не находившие своего ответа. История казахской литературы была исследована по-новому, наряду с этим многие литературные редкости, о которых до настоящего времени не говорилось, были изучены с научной стороны. Были сделаны научные выводы согласно закреплённой теме по исследованию национальных, историко-социальных и художественных особенностей литературных вариантов средних веков в созвучии с современной казахской литературой.

Проводилась исследовательская работа «Литература древнетюркского периода и средних веков», связанная с литературным наследием периода Тюркского каганата и истоков древней литературы. Были собраны ценные сведения о культуре того времени относительно литературы, хотя в данный период не было богатого литературного наследия. В главах научной работы по проекту были рассмотрены особенности развития той эпохи и художественность древнего наследия, его историко-литературные свойства и национальные, историко-социальные особенности племенных союзов, общественно-политическое положение, взаимоотношения саков, гунов, тюркско-монгольских, тюркско-китайских народов: Всесторонне изучены актуальные вопросы в главах исследования, в которых выражены своеобразные взгляды на

них. За это время были определены Орхоно-Енисейские надписи и надписи, найденные на берегу реки Талас времен Тюркского каганата, общие для тюркоязычных народов литературные варианты, введены в научный оборот. Сопоставлены рунические надписи, найденные на берегу реки Талас времен Тюркского каганата, переведенные русскими и казахскими исследователями, сделан качественный перевод. В ходе исследовательской работы отдела впервые комплексно и объемно были исследованы важные моменты в исторической системе древней казахской литературы.

По теме «Литература древнетюркского периода и средних веков» была проведена исследовательская работа, связанная с изучением истоков древней литературы и литературным наследием времен Тюркского каганата. Были собраны ценные сведения о культуре, имеющей отношение к литературе. В исследовательских главах научной проектной работы были рассмотрены особенности развития и наряду с этим описание эпохи, художественность древнего наследия, его историко-литературные свойства, взаимоотношения, общественно-политическое положение сакских, гуннских, тюркско-монгольских, тюркско-китайских племенных союзов, живших в разное время.

Впервые в казахском литературоведении были систематизированы научные взгляды, собраны литературные произведения и факты, связанные с ними, в главах «Литература мамлюков-кипчаков», «Исламская литература средних веков в казахской степи». Например, в главе «Тюркско-кипчакская литература времен власти мамлюков» (развитие, литературные представители, поэтика) впервые в истории казахской литературы отдельно рассмотрено тюрко-кипчакское наследие времен власти мамлюков. Было доказано, что наследие Египта на тюркско-кипчакском языке времен Тюркского каганата является общим для всех тюркских народов и казахской литературы, в том числе. Были получены научные результаты о художественных особенностях поэзии, исторической содержательности кипчакской литературы в сопоставлении с литературным наследием на тюркско-кипчакском языке времен мамлюкской власти с древней тюркской литературой. Были найдены соответствия традиционного тюркского размера с размером аруза, вошедшего в египетскую тюркско-кипчакскую литературу из мусульманско-во-

сточной поэзии, и ее жанрами. Были приведены новые факты о поэтах, писавших на тюркско-кипчакском языке и определено их место в истории литературы.

В истории казахской литературы впервые всесторонне исследуются литературные аспекты письменных летописных произведений XV-XVII веков Средней Азии и Казахстана в период формирования нашей государственности. И среди них некоторые источники, то есть литературная составляющая письменных памятников до нынешнего времени не была объектом отдельного научного исследования.

Изучение летописных произведений как объектов литературы позволило выявить жанровые, языковые, стилевые, сюжетно-композиционные особенности, всю совокупность их признаков как памятников художественной литературы. Выявлен генезис в рамках преемственности литературы. Составлена классификация (автобиографическая, агиографическая, панегирическая, нарративно-компилятивная) летописных произведений.

Подтверждена эффективность использования образцов устного народного творчества, фольклорные мифы, сказы и легенды летописных произведений. На основе сопоставительного анализа проанализированы связь и созвучие летописных произведений с древнетюркской и современной литературами и типологически близкими жанрами мировой литературы. В исследованиях впервые всесторонне рассмотрены жизненный и творческий путь Захир ад-дина Мухаммеда Бабура и его знаменитое произведение «Бабырнама».

В пятнадцатилетие независимости страны в области литературоведений начинается углубленное изучение вопросов взаимосвязи средневековой и древнетюркской литературы с восточным духовно-культурным миром.

Отдел древней литературы рассматривает средневековую и древнетюркскую литературы с требованием иной точки зрения то есть с точки зрения независимости. В ходе такого рода изучения доказано, что древняя письменность является первоначальным истоком казахской письменной литературы.

На примерах сопоставительного анализа раскрыты созвучие мотивов и особенности средневековых произведений, их связь с современной казахской поэзией. На основе этого сформулированы основные научные выводы. Благодаря но-

вым методам изучения истории казахской литературы была получена возможность всестороннего анализа многочисленных древних литературных памятников письменности, которые по сей день рассматривались односторонне.

Результаты проведенных исследований вошли в виде глав во второй том («Литература древних и средних веков», 2006) и в третий том («Литература Казахского ханства и эпохи Алтын орды», 2008) десятитомника Института Литературы и искусства им. М.О.Ауэзова.

В опубликованных книгах всесторонне исследованы литературные аспекты древних письменных источников, периода Караханидов, а также литература относящаяся к эпохе Алтын Орды и Казахского ханства.

Наряду с ранее изученными произведениями были рассмотрены не изученные письменные памятники, то есть литературная составляющая письменных памятников не была объектом литературоведения.

Во время исследования изучены материалы на казахском, турецком, арабском, персидском и русском языках и некоторые материалы на западно-европейских языках имеющие отношение к древнеказахской литературе.

В рамках Проекта 2003-2006 года «Литература древних и средних веков» успешно защитили кандидатские диссертации Серикбай Косан (2005), Акжигит Алибекулы (2005), Торали Кыдыр (2005), Гулнар Курмангали (2007), Айнура Абдирасилкызы (2007), Балжан Тоекина (2010).

Исходя из требований нового периода развития казахской литературы Министерством образования и науки Республики Казахстан Институту Литературы и искусства им. М.О.Ауэзова была поставлена задача разработать новый научный проект на 2006-2008 годы. Отдел древней литературы в этот период проводил исследовательскую работу по теме: «Традиции древней литературы в современной казахской поэзии». В рамках данного научно-исследовательского проекта всесторонне исследованы проблемы преемственности традиций поэзии казахских акынов конца XX и начала XXI веков путем сопоставления с поэзией VIII-XV веков, рассмотрены многовековые историко-литературные процессы и глобальные литературные направления, а также выявлены жанрово-эстетическое сходства и особенности современной поэзии с древнетюркской поэзией. В том числе определены

вопросы творческой связи и созвучий современной казахской поэзии с творчеством средневековых авторов.

На основе сопоставительного анализа и историко-сопоставительного метода использовались новые методы сравнения современной казахской поэзии с древней литературой.

В ходе научно-исследовательского процесса сопоставлялись произведения «Алып Ер Тонга», «Огыз қаган», «Тонькөк», «Култегин» с произведениями казахских поэтов К.Мырза-Әли, М.Әлімбаева, Ж.Әбдираша, Т.Медетбека, Е.Раушанова, Ж.Бодешулы, У.Есдәулета, А.Егеубасва и др., выявлены их особенности и сходные черты.

Изучались афоризмы, тропы и формы разных фигур древнетюркских памятников: анафора, эпифора, инверсия, антитеза, градация и др.

Проанализированы глубинные закономерности идеи независимости, создания государства, подвиги и деяния героев в честь сохранения родной земли, древнетюркские памятники в контексте их связей с литературным процессом в период Независимости страны.

В главе по теме «Литература эпохи караханидов и современная поэзия» представлен сравнительно-сопоставительный анализ произведений видных представителей современной казахской поэзии с творениями караханидского периода («Құтты білік», «Диуани хикмет», «Ақиқат сыйы», «Хакім ата»), раскрыты особенности созвучия сюжетов и мотивов, единство тематики поэзии разных эпох. А также особую ценность представляют результаты, полученные на основе исследования влияния караханидской поэзии на содержательные характеристики казахского стихотворного искусства. Определено место поэтической традиции караханидского периода в поэмах и дастанах, написанных современными акынами периода Независимости страны.

Определены жанровые особенности древнетюркской литературы и их влияние на современную казахскую поэзию и творчество молодых акынов. В главах научно-исследовательского проекта исследуются пути влияния поэзии жырау периода Казахского ханства, эпохи Караханидов и Алтын Орды на дастаны и поэмы молодых казахских акынов периода Независимости в истории казахской литературы и их отражение в литературоведении. На основе сравнительного анализа текстов определены источники духовного созвучия,

которые обусловили духовную целостность речевой организации произведений.

На основе историко-типологического сопоставления показаны мыслительные, гуманистические, дидактические, художественно-эстетические грани созвучия тюркской литературы средневековья с современной литературой периода Независимости страны (1991-2005 гг.). Основное внимание уделяется выявлению общих художественных своеобразий поэм, дастанов тюркских, средневековой литературы современной казахской поэзий, их жанровая природа.

Выявлен генезис литературного жанра газели и его жанровые особенности в системе стихосложения, а также влияние на казахскую поэзию. Выявлена специфика авторских художественных решений, сходство и отличие при использовании жанра газели литературными деятелями тюрко-кипчаков средневековья Сайф Сарай, Хорезми, Абдулмәжид, Мухсин, Науаи, Бабыр.

В монографии в качестве примеров приведены отрывки стихов из оригинальных древнетюркских источников, написанных в жанре газели.

Подтверждена их ценность в рамках канонической традиционности в контексте литературных связей на примере анализа любовной лирики в сравнении с современной казахской поэзией. Обозначены проблемы духовной целостности выражения речи, стержни познания мира ювелирами слов, обусловленные глубиной мышления и эстетическими видением поэтов разных эпох.

Результаты исследований опубликованы в виде монографий по решению Ученого совета института 2009 года (в количестве -26 п.л.).

В 2009-2011 годах отдел проводил исследовательскую работу над проектом «Проблемы идеи независимости в поэзии жырау».

Сотрудники отдела методом историко-сравнительного анализа определяют глубинные закономерности идеи независимости поэзии жырау периода Казахского ханства в контексте ее связей с общетюркским и современным литературными процессами, обозначают пути, отражающие истоки возникновения идеи независимости. Особое внимание уделено преемственности, связующей нити многовековой художественной традиции. А также рассматривается появление

разных литературных течений, становление и развитие литературных жанров и эстетических методов.

Проанализированы и всесторонне раскрыты мысли жырау Сыпыра, Кетбуга, Асан Кайғы, Доспамбета, Казтугана, Шалкииза, Ақтамберды жырау и др. осоздании и сохранении государства. Исследованы идеи гуманности, народного единства, независимости в поэзии жырау и их созвучие с идеей независимости современного Казахстана. А также всесторонне раскрыты подвиги и деяния героев.

В рамках реализации постановления первого президента Республика Казахстана Н.А.Назарбаева в контексте исполнения государственной программы 2006 года о «Культурном наследии» и устранения вышеупомянутых недостатков сотрудниками отдела древней литературы и издательством «Таймас» опубликованы 11 томов 20-ти томника «Литературные памятники»: «Литературные памятники древних веков»; «Диуани лугати-и-т-турк» Махмуда Кашкари; «Кутты билик» Жусипа Баласагуна; — Алматы, 2007 г.; «Диуани хикмет» Ходжа Ахмеда Яссави; «Хипбату-л-хакаик» Ахмеда Югнаки; «Кисасу-л-анбия» Рабгузи, 2008 г.; «Акырзаман» Сулеймана Бакыргани; «Гүлстан би-т-түрки» Сайфа сарая; «Нахджу-л-фарадис» Махмуда әл-Кердери; «Тазкире-и Буграхан», «Мухаббат-наме». Хорезми. — Алматы, 2010.

Опубликованные работы сотрудников отдела:

5. Қосан С. Тәзкире-и Бұғра хан. — Алматы, 2007.

6. Абдирасилқызы А. Поэтический мир Ходжа Ахмеда Яссави. — Алматы, 2007.

7. Алибекұлы А. Тюрко-кипчакская литература в период мамлюков (развитие, литературные представители, стихосложение). — Алматы, 2008.

8. Ислам Жеменей. Литературный мир Тарих-и Рашиди. — Алматы, 2009.

До настоящего времени не в полном объеме опубликованы литературные памятники древней и средневековой тюркской письменности, составляющие сокровищницу казахской литературы и культуры в целом. Таким образом, публикация и определение их роли в формировании казахской литературы является основной задачей литературоведения на современном этапе.

В целом, следует отметить, что отделом ведется активная работа по мониторингу и определению наиболее перс-

пективных путей и подходов дальнейшего углубленного изучения и исследования древней литературы для истории казахской литературы. Исследование такого масштаба продиктовано насущными потребностями и требованиями независимости нашего государства.

*Серикбай Кусанов
Гульнара Курмангали*

ОТДЕЛ АБАЕВЕДЕНИЯ И ЛИТЕРАТУРЫ НОВОЙ ЭПОХИ

Отдел абаеведения и литературы новой эпохи — один из основных и ведущих подразделений Института. Силами сотрудников отдела в годы независимости подготовлено и издано несколько десятков монографических работ, коллективных трудов, антологий, хрестоматий и учебников, а также опубликовано сотни научных статей в различных научных сборниках и периодических изданиях.

Отдел имеет долгую и богатую историю. Первые научные изыскания по казахскому литературоведению появились в середине двадцатых годов XX века со времени образования и функционирования общества по изучению Казахстана. Официальная история отдела начинается с периода организации Казахского института национальной культуры в 1934 году. С 1936 года отдел истории казахской литературы находился в составе сектора казахского языка, литературы и народного творчества Казахского филиала АН СССР, затем с 1941 года — в составе Института истории, языка и литературы. В 1944 году в целях всестороннего исследования жизни и литературного наследия Абая Кунанбаева под руководством М.О. Ауэзова был организован отдел абаеведения в составе вновь преобразованного Института языка и литературы. В первые годы в отделе плодотворно работали видные ученые-литературоведы М.О. Ауэзов, М.С. Сильченко, К. Жумалиев, И.Т. Дюсенбаев, Б. Кенжебаев, К. Мухамедханов и др. В преддверии столетнего юбилея Абая были проведены большие научно-исследовательские работы. В 1945 году под редакцией С. Муканова был издан новый, полный академический сборник сочинений Абая, также были опубликованы исследования «Абай — великий поэт казахского народа (1845-1904)» на русском и казахском языках М. Ауэзова и Б. Кенжебаева, «Абай» М. Сильченко, «Абай (Ибрагим) Кунанбаев (1845-1904)» М. Ауэзова на русском языке и другие его научные статьи. Следует отметить еще и монографию «Казахская поэзия до Абая и язык поэзии Абая» (1948) К. Жумалиева, исследование «Абай и его русские друзья» А. Жиреншина. После неоднократных необоснованных обвинений по поводу существования поэтической школы Абая отдел абаеведения был закрыт и продол-

жил деятельность как литературно-мемориальный музей Абая в г.Семее.

Однако научные изыскания по абаеведению в Институте языка и литературы АН КазССР не приостановлены. Широко отмечалось пятидесятилетие со дня смерти великого поэта в 1954 году, было опубликовано много статей о жизни и творчестве Абая. В 1954 и 1957 годах под непосредственным руководством М. Ауэзова и с его участием были подготовлены и изданы новые академические сборники сочинений Абая в двух томах.

В 1961-1976 годах заведующим отделом истории казахской литературы был член-корреспондент АН КазССР, доктор филологических наук, профессор И.Т. Дюсенбаев. В эти годы под его руководством были изданы две книги 2-го тома трехтомной «Истории казахской литературы», посвященные казахской литературе XVIII — начала XX веков, основные разделы которых написали сотрудники отдела истории казахской литературы, известные впоследствии ученые А. Дербисалин, М. Божеев, М. Жармухамедов, А. Нуркатов, Б. Акмуканова, К. Шаменов, Г. Абетов, У. Есназаров. Изданный в 1979 году на русском языке 2-ой том «Истории казахской литературы» был подготовлен на основе этого казахского издания.

В 1977 году под руководством И.Т. Дюсенбаева было осуществлено новое академическое издание произведений Абая в двух томах, также впервые были подготовлены и изданы сочинения С. Торайгырова в двух томах (1967), сборник избранных произведений Б. Кулеева (1969), поэтические сборники «Произведения казахских акынов XVIII-XIX веков» (1962), «Произведения казахских акынов начала XX века» (1963). Вышли в свет монографии «Ибрай Алтынсарин: о жизни и деятельности» (1965), «Предоктябрьская казахская демократическая литература: пути развития» (1966), «Традиция и преемственность: поэтическая традиция в устной литературе и казахская поэзия начала XX века» (1976) А. Дербисалина, «Акыны и жырау» К. Сыдикова (1974), «Пути развития айтыса» (1976) М. Жармухамедова и др.

В 1976-1986 годах отделом истории казахской литературы руководил член-корреспондент АН КазССР, доктор филологических наук, профессор А. Ж. Дербисалин. Под его непосредственным руководством изданы коллективная монография «Древняя казахская литература» (1982), сборники

произведений «Казахская поэзия XV-XVIII веков» (1982), «Казахская поэзия XIX века» (1985), осуществлено научное издание литературных письменных памятников средневековья «Огуз-наме» и «Мухаббат-наме».

С началом перестройки и демократизации в обществе в 1987 году отдел истории казахской литературы был преобразован в отдел абаеведения и истории казахской литературы, заведующей которым стала член-корреспондент АН КазССР, доктор филологических наук, профессор Ш.К.Сатпаева. Под ее руководством в отделе велась большая текстологическая работа по восстановлению древних письменных памятников, впервые на казахский язык была переведена книга «Диуани хикмет» А.Яссауи с научными комментариями. Будучи членом Комиссии по изучению творческого наследия Ш.Кудайбердиева, А.Байтурсынова, Ж.Аймаутова, М.Дулатова, М.Жумабаева, Ш.К.Сатпаева приняла активное участие в научном исследовании их огромного наследия: в 1988-1989 годах при ее участии были изданы сборники избранных произведений Ш.Кудайбердиева и А.Байтурсынова, затем под ее руководством – сочинения Мурата Монкеулы, Ибрая Алтынсарина, Миржакыпа Дулатова, Гумара Карашева и двухтомник Машхур-Жусупа Копеева с научными комментариями, а в 1993 году была издана ее монография «Шакарим Кудайбердиев». Кроме всего этого под ее руководством были подготовлены и изданы «Антология казахской литературы. Начало XX века», коллективные монографии «Казахская литература начала XX века» (1994) и «История казахской литературы. XV-XIII вв.» (2000).

С.С.Корабаев, несколько лет работая в отделе истории казахской литературы и принимая участие в разработке ее проблем, смело взялся за исследование одной из актуальных вопросов казахского литературоведения – сатиры начала XX века и написал в 1992 году диссертационную работу «Развитие сатиры в казахской литературе начала XX века». По результатам его исследования выяснено, что казахская сатира рассматриваемого периода сыграла большую воспитательную и художественную роль для просветительно-демократической литературы, имела свою жанровую систему и явилась особым этапом развития национальной сатиры, характеризующимся расцветом басенного жанра, эпиграммы, памфлета и сатирических пьес.

Отличительная особенность первой главы «Роль поэтической школы Абая в развитии сатиры начала XX века», как заметно из названия, это современный подход к изучению сатирической традиции поэтической школы Абая. Тем более материалы, появившиеся в результате восполнения «белых пятен» в казахской литературе, позволили автору по-новому взглянуть на мировоззренческий аспект наследия самого Абая и его учеников. Из представителей абаевской школы особо выделяются Кокбай, Арип, Шакарим и Аубакир, которые в своих сатирических произведениях глубоко и остро раскрыли тему взаимоотношений личности и разложившегося общественного строя, смело критиковали бесправие, корыстолюбие. Во второй главе диссертации «Идейно-художественные особенности сатиры в казахской литературе начала XX века» рассматриваются особенности развития сатиры в творчестве А.Байтурсынова, М.—Ж.Копеева, М.Дулатова, С.Донентаева и др. В главе детально исследуется проблема традиции и новаторства в сатире рассматриваемого периода, выявляется ее новизна, качественно отличающая сатиру начала XX века от сатиры предшествующей, анализируются идейная направленность, тематика, объекты казахской сатиры.

Эта глава отличается новизной включенного в нее творчества реабилитированных поэтов и писателей, таких как А.Байтурсынов, М.Дулатов, Г.Карашев и др., которые внесли большой вклад в развитие сатиры в казахской литературе начала XX века. Автору удалось сделать интересные наблюдения и выводы, проникнуть в художественную ткань сатирических произведений казахских литераторов начала XX века, проследить их идейно-художественные особенности и проблемно-тематическое многообразие.

Творчество великого поэта всегда привлекало пристальное внимание общественности республики. 22 февраля 1990 года вышло постановление ЦК Компартии Казахстана и Совета Министров Казахской ССР «О подготовке к проведению 150-летия со дня рождения Абая (Ибрагим) Кунанбаева». На его основе в Институте вновь был организован отдел абаеведения. Республиканская юбилейная комиссия и отдел абаеведения разработали и реализовали обширную абаевскую программу Института, приуроченную к 150-летию юбилею великого поэта, которая вошла как составная часть в Государственную программу.

В процесс научного, литературно-критического изучения творчества великого поэта-мыслителя Абая, популяризации его богатейшего наследия внесли свой весомый вклад сотрудники отдела абаеведения. Помимо академического издания произведений Абая и научных трудов по его творчеству, постановлением Президента Республики Казахстан «О мерах по усилению подготовки к празднованию 150-летия со дня рождения Абая Кунанбаева» от 12 января 1995 года Национальной академии наук было поручено провести научную юбилейную сессию с участием широкого круга мировой научной общественности, которая состоялась в Доме Парламента 8-9 августа 1995 года. В работе сессии приняли участие известнейшие ученые, государственные и общественные деятели из 22 стран мира.

29-30 июня 1995 г. Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова провел республиканскую научно-теоретическую конференцию «Духовное наследие Абая в конце ХХI века», где с основными докладами выступили академики З.Ахметов и С.Кирабаев. Работа конференции велась по четырём секциям, на которых было заслушано около 80 докладов и сообщений.

Сотрудники отдела абаеведения в течение пяти лет под руководством академиков С.Кирабаева и З.Ахметова проводили кропотливую работу по подготовке нового полного академического издания собрания сочинений Абая в 2-х томах. Книга увидела свет в канун юбилейной сессии НАН РК. Во вступительной статье, в комментариях и во всех других материалах, составляющих научный аппарат издания, изложена во многом новая концепция творчества Абая, отражающая современное состояние абаеведения. К тому же научный аппарат представлен здесь намного полнее, чем прежде, поскольку дополнен новыми материалами.

Вместе с тем учеными отдела абаеведения в 1995 году были изданы фундаментальные монографии, среди которых труды академика НАН РК З.Ахметова «Поэтический мир Абая», доктора филологических наук, профессора М.Мырзахметова «Духовные истоки творчества Абая», «История абаеведения», «Абай и Восток», «Восхождение Мухтара Ауэзова к Абаю», доктора филологических наук Ж.Исмагулова «Абай: поэтические уроки», кандидата филологических наук К.Мухамедханова «Наследники Абая» и подготовленный им

сборник произведений учеников Абая «Поэты-ученики Абая» в 4-х книгах, К.Салгарина «Ступени к познанию», коллективная монография «Абай и современность», сборники «В душу взглядишь глубже...», «Слово об Абае», «Юмор Абая», «Читай Абая и удивляйся», а также воспоминание Турагула «Об отце» и сборник ранее не изданных воспоминаний современников, родных и близких Абая.

17 апреля 1995 г. в Санкт-Петербурге с успехом прошла международная научно-теоретическая конференция «Абай и духовная культура человечества», где выступили с докладами «Абай как классик казахской литературы» академик НАН РК С.С.Кирабаев, «Русские писатели в творчестве Абая» академик НАН РК З.А.Ахметов, «Принципы реалистического изображения жизни в произведениях Абая» доктор филологических наук Ж.Ысмагулов.

В монографии «Абайдын акындык өлемі» — «Поэтический мир Абая» З.Ахметова с позиций современного понимания природы поэтического искусства раскрыты своеобразие творческой личности Абая, оригинальность и глубина художественного видения им действительности. Анализируя произведения Абая в общей системе его творчества, ученый показал тесную связь поэта с художественно-эстетическими традициями, его новаторство, творческое восприятие достижений русской классической и мировой литературы. Основанная на многолетних изысканиях автора книга отличается современным подходом к освещению многих важных проблем, связанных с творчеством Абая. Пристальное внимание уделено проблеме творческой личности как эстетической категории, которая дает возможность учитывать неповторимое своеобразие, самобытность художника слова, грани его таланта. Убедительно раскрывается феноменальная многогранность творческой личности Абая — поэта, мыслителя, просветителя, композитора, наставника молодежи и общественного деятеля.

В 1996 году из-за финансовых затруднений отдел был закрыт, и его функции вновь были переданы в отдел истории казахской литературы. Исследование казахской литературы начала XX века, воссоздание процесса художественной мысли являлись одной из важнейших проблем деятельности отдела. В данном аспекте систематизированно изучены особенности развития казахской литературы этого периода в моно-

графии доктора филологических наук Б.Б.Мамраева «Основные тенденции развития казахской литературы первой четверти XX века» (1998), в которой на большом разножанровом литературно-художественном материале комплексно рассмотрены основные тенденции развития национальной литературы в соотношении с социально-культурной парадигмой Казахстана исследуемого периода, определены закономерное и особенное в эволюции казахского художественного слова, индивидуальное своеобразие поэтов и писателей, по-новому осмыслена проблема традиций и преемственности развития литературы, показан ее возрожденческий характер и роль в духовном пробуждении общества.

В 2000 году отдел начал разработку научно-исследовательской темы «История казахской литературы XIX века». В процессе работы сотрудники отдела под руководством кандидата филологических наук С.С.Корабая начали исследовать историю отечественной литературы рассматриваемого периода с позиций сегодняшнего дня, преодолевая идеологический кризис, который в силу объективных причин возник на рубеже 80-90-х гг. XX века, в результате чего были написаны новые научные разделы и отдельные труды ученых. Это прежде всего фундаментальная монография доктора филологических наук М.Жармухамедулы «Жанр айтыс в казахской поэзии: истоки и развитие», научная новизна которой заключается в том, что это фактически первое серьезное исследование обобщающего характера, посвященное подробному анализу процесса становления и развития айтыса, богатейшего по своей природе жанра казахской литературы. В ней впервые в отечественном литературоведении широко и всесторонне рассмотрены разновидности айтыса, что позволило сделать принципиально значимые выводы относительно специфики его жанров. Автор исследования убедительно доказал, что айтыс и поныне вносит большой вклад в дело художественного творчества народа по воспеванию современной жизни независимого Казахстана. Следует отметить также монографию доктора филологических наук Б.Омарова «Течение скорби «зар заман» в казахской литературе (генезис, типология, поэтика)», в которой впервые всесторонне освещается творчество крупных представителей этого течения Дулата Бабатайулы, Шортанбая Канайулы, Мурата Монкеулы, Абубакира Шоканулы, Асана Барманбекулы.

Кандидатская диссертация научного сотрудника отдела К.Х.Салимгереева «Литературное наследие Нуржана Наушабаева» (2001) была посвящена исследованию творчества видного казахского поэта конца XIX – начала XX веков Нуржана Наушабаева. В ней автором определены особенности гражданской, просветительской и философской лирики поэта.

В конце 2001 года в Институте произошли преобразования, в связи с чем было организовано совершенно новое подразделение – отдел абаеведения и литературы новой эпохи, заведующим которого стал выдающийся ученый-литературовед, академик НАН РК З.Ахметов. Он стал душой абаеведения, укрепил отдел молодыми учеными, разработав новую программу исследования казахской литературы XIX – начала XX веков. Под его руководством было подготовлено и издано первое академическое собрание сочинений С.Торайгырова в 2-х томах, начата работа по подготовке такого же издания произведений М.Утемисова в 4-х томах. Но не суждено было сбыться его планам, жизнь ученого трагически оборвалась в декабре 2002 года. Его дело продолжили новый зав.отделом, доктор филологических наук А.К.Егеубаев и ученики З.Ахметова.

Занятия академическими собраниями сочинений в отделе обусловили бурное развитие текстологической, источниковедческой и библиографической работы, благотворным результатом чего явилось издание произведений М.Утемисова в 4-х томах (2003), однотомника Дулата Бабатайулы (2003), приуроченных к 200-летию со дня рождения этих видных поэтов. Следует особо отметить, что юбилей М.Утемисова праздновался под эгидой ЮНЕСКО.

Последней по времени написания и издания является монография З.Ахметова «Поэзия шыны – даналык» («Верх поэзии – мудрость»). Она была опубликована в 2002 году, после его трагической гибели. Эта книга представляет собою как бы квинтэссенцию исследований ученого по теории литературы и стиха, по истории литературы, литературным связям и традициям, по абаеведению, а также новые разыскания и наблюдения над поэтикой доабаевской и послеабаевской поэзии. В этой монографии также рассматриваются ряд общетеоретических проблем литературы, в частности, вопросы теории поэтической речи и особенности казахского поэтического языка, специфика национального стихосложе-

ния. Причем, они изучаются в тесной связи с этапами исторического развития словесного искусства казахского народа, с историко-литературным процессом, особенно с творчеством Абая. Большое внимание уделено образности и метафоричности поэтической речи, ибо в них наиболее четко проявляются национальная специфика и природа казахского языка в целом. Глубоко исследованы стиховые формы устной народной поэзии и искания в письменной, в том числе современной литературе.

Следует отметить: художественная форма, язык, стиховая орнаментика поэтического произведения изучаются ученым не изолированно, а в их взаимосвязи, как целостная художественная система, которая рассматривается академиком З.Ахметовым с позиции того, какую роль она играет в раскрытии содержания произведения. При изучении этих проблем ученый особо отмечает роль поэта, который для создания художественного образа выбирает именно ту форму и поэтическую орнаментику, то слово и тот способ изложения, которые вместе взятые наиболее полно раскрывают содержание произведения и мысли автора. Говоря об этом, ученый подчеркивает, что нельзя прямолинейно связывать отдельно взятые рифму, ритм и строфу только с содержанием или чувством, выраженным в конкретном анализируемом произведении. Большое внимание уделяет З.Ахметов творчеству и роли поэта вообще, его индивидуальности и способности не только сочинять стихи, но и его умению воздействовать на читателя или слушателя. С этой проблемой ученый связывает проблему восприятия поэзии и впервые в национальном литературоведении отмечает три его вида: а) восприятие поэзии поэтом. Для этого нужна особая склонность к искусству слова и вдохновение; б) восприятие поэзии исследователем. В этом случае необходимы умение вникать в суть произведения и анализировать его в совокупности со всеми художественными компонентами стихотворения или поэмы, делать обобщения, для чего исследователь должен обладать как тонкой наблюдательностью, так и знанием системы и искусно ею пользоваться; в) восприятие поэзии рядовым человеком, и это восприятие является наиболее естественным. Оно требует от простого читателя тяги к поэзии и больших усилий. Но в этом случае читатель, если он не профессиональный литературный критик, не стремится кра-

сочно изложить, как он понял стихотворение и какое чувство оно вызвало в нем. Ученый считает, что эти три вида восприятия поэзии близки между собою и в какой-то мере последовательны. И поэт, и исследователь – прежде всего читатель и только затем критик и интерпретатор.

Академик З.Ахметов в названной монографии еще раз, по-новому обратился к творчеству великого Абая. В отличие от прежних абаеведческих штудий, он при анализе поэтического искусства и сочинений Абая применил разные методы исследования и приемы изложения и указал, какой из них применим при изучении или чтении того или иного произведения поэта-гения. Ученый глубоко раскрыл значение доабаявской поэзии в творчестве Абая, его роль в создании новой казахской литературы и изменении ее общественно-эстетического назначения. Им на большом материале показано, какое благотворное влияние оказали поэзия и проза Абая на литературу последующего периода, особенно на творчество Ш.Кудайбердиева, А.Байтурсунова, М.Дулатова, С.Торайгырова, М.Жумабаева, наследие которых стало открыто доступным лишь недавно. Следовательно, З.Ахметов за короткое время сумел изучить проявления абаевской традиции в литературе начала XX века.

Самым серьезным итогом деятельности отдела был выход в 2005-2006 гг. 4-6 томов десяти томной «Истории казахской литературы». Это этапное, широкоохватное, обобщающее исследование казахской литературы XIX в. – начала XX в., начиная с общетюркских истоков и завершая литературным процессом послеабаявского периода. Этому предшествовала большая работа по научному проекту «Закономерности развития казахской литературы новой эпохи (XIX в. – начала XX в.)», рассчитанного на 2003-2005 годы. Впервые углубленно исследованы проблемы творческой преемственности видных поэтов и писателей XIX – начала XX в., проанализированы закономерности развития литературы рассматриваемого периода, разработаны актуальные проблемы историко-литературного процесса и освещены основные литературные течения. В результате этой работы истории казахской литературы новой эпохи посвящены три тома нового десяти томного издания «Истории казахской литературы». Этот период условно разделен на три этапа. Первый этап – это 1-ая половина XIX века, которая характеризуется возникновением

более приближенного к жизни акынского творчества. И во вступительной части 4-го тома «Истории казахской литературы» (2005) дан развернутый обзор творчества акынов, в котором рассматриваются наиболее значительные проблемы литературы в тесной связи с закономерностями развития общественно-политического процесса того времени. Многие из них впервые раскрываются в свете новых подходов к тем или иным общественно-политическим явлениям в жизни народа.

Наиболее крупным авторам посвящены отдельные главы. Среди них следует особо выделить таких видных представителей эпохи скорби «зар заман», как Дулат Бабатайулы, Шортанбай Канайулы, а также героической поэзии, отражающей тематику национально-освободительного движения в лице Махамбета Утемисова, творчество которых рассматривается в наиболее полном объеме и с более глубоким раскрытием их идейно-эстетических особенностей.

Исследовательские материалы пятого тома «Истории казахской литературы» (2006) всесторонне анализируют пути развития и становления второго завершающего периода новейшей казахской реалистической литературы (1850-1900г.г.) и являются продолжением четвертого тома. Настоящее исследование представляет собою обобщение закономерностей развития казахской литературы с середины до самого конца XIX века. Выбран проблемно-тематический, жанрово-художественный метод исследования. Такой принцип позволяет выделить самое значительное, характерное в развитии литературы. Наиболее крупным мастерам художественного слова посвящены монографические главы. Особое место уделено творчеству великого мыслителя, поэта Абая Кунанбайулы и лаборатории его поэтической школы.

В научном издании обобщен опыт художественно-эстетической, общественно-гражданственной школы, направлений казахской литературы. Особое внимание уделено тем произведениям, которые отражали мечты и чаяния народа о свободе, независимости, стремлении к самостоятельному самобытному развитию. Ряд произведений этого периода впервые подвергся научному анализу и исследованию. Том открывается обстоятельным анализом новейшей казахской литературы, где определены тенденции развития литературного процесса второй половины XIX века. Наиболее значительные проблемы литературы рассматриваются в тес-

ной связи с закономерностями развития общественно-политического процесса того времени, многие из которых впервые раскрываются в свете новых подходов к событиям национальной истории. Во вступительной части тома дается развернутый обзор творчества поэтов. Творческие портреты Абая Кунанбаева, Ш.Уалиханова, И.Алтынсарина, Акмуллы Мухамедиярулы, Мурата Монкеулы, Базар жырау Ондасулы, Акан серэ Корамсаулы, Шангерее Бокеева, Мусабек Байзакулы, Актана Керейулы, Биржан сал Кожагулулы, Шади Жангирова, Майлыкожи Шотанулы, Арипа Танирбергеноулы, Нуржана Наушабайулы, Асета Найманбайулы представляют собой отдельную монографическую ценность. Творчество десятков других ярких представителей данного периода проанализированы в обзорной части тома.

Совершенно новые условия и широкое поле деятельности открылись перед литературоведами в годы Независимости. Народу были возвращены художественные богатства послеабаяевского периода, в том числе и бесценные сокровища писателей так называемого алашординского направления. Соответственно возникла необходимость нового видения, новых подходов к изучению и освещению этого богатейшего наследия.

Уже при подготовке материалов пятого тома настоящего издания приходилось по-новому рассматривать многие проблемы с методологической точки зрения, с тем чтобы освободить их из-под влияния прежнего идеологического диктата, узкоклассовой оценки литературных явлений. Почти все содержание шестого тома было пронизано духом обновления прежних представлений. Во главу угла при этом выдвигалась необходимость рассмотрения идейно-эстетических достоинств тех или иных явлений литературы в тесной связи с конкретно-историческими особенностями того времени, с настойчивыми призывами общественного прогресса. На передний план ставилась связь национальной литературы с историей народа, обостренное внимание уделялось органической связи художественной правды с правдой исторической. Новые реалии просветительно-демократического направления в литературе рассматривались в свете художественно-эстетических традиций народа и в неразрывной связи с ними.

Именно с таких позиций определялся подход к оценке и изучению новаторского наследия Ш.Кудайбердиева, А.Бу-

кейханова, А. Байтурсынова, М. Дулатова, М. Жумабаева, С. Донентаева, С. Торайгырова. Это наследие, безмерно обогатившее духовную сокровищницу народа, рассматривалось как органическое продолжение и дальнейшее развитие великой традиции Абая, которая стала подлинным стимулом последующего расцвета национальной литературы.

В результате возвращения запрещенных ранее имен и явлений значительно обогатилась современная казахская литература, неизмеримо поднималась поэтическая ее планка, рельефнее стала духовная связь общества и литературы, усилилось влияние духовных факторов на национальное самосознание народа. Все это и определило общее содержание 6-го тома «Истории казахской литературы» (2006).

В 2006 году после внезапной кончины профессора А. К. - Егеубаева отдел возглавил доктор филологических наук Ж. Ысмагулов, под непосредственным руководством которого в 2006-2008 годах написана плановая коллективная монография «Традиции Абая и казахская литература в период независимости», которая вышла отдельной книгой в 2009 году. В настоящей монографии исследованы закономерности художественного развития казахской литературы в 1990-2005 годах, традиции Абая и место литературы периода независимости в историко-литературном процессе. Отражение идеи независимости в художественных произведениях рассмотрены с позиций нравственного миропонимания Абая. В 2008 году изданы «Слова назидания» Абая. Книга подготовлена сотрудниками отдела на основе двухтомного академического собрания сочинений великого поэта 1995 года.

В 2009 году Институт провел республиканскую научно-теоретическую конференцию «Наследие Абая – национальное сокровище казахов», посвященную 100-летию первого выхода книги Абая в 1909 году в Санкт-Петербурге. В организации этого научного форума приняли активное участие отдел абаеведения, сотрудники которого издали материалы конференции отдельной книгой, также их силами подготовлен и осуществлен факсимильный выпуск первого санкт-петербургского 1909 года издания книги Абая.

В настоящее время отдел завершает научно-исследовательскую работу над проектом «Литература XIX – начала XX века и идея независимости». В будущей монографии под таким названием впервые подробно исследуются проблемы

творческой преемственности видных поэтов и писателей XIX – начала XX века, анализируются закономерности развития литературы этого периода, рассматриваются актуальные проблемы историко-литературного процесса в аспекте идеи независимости.

Работа сотрудников отдела отмечена различными государственными премиями. В 1996 году академики З.Ахметов и С.Кирабаев, доктора филологических наук Ж.Ысмагулов и М.Мырзахметулы, ученый-абаевед К.Мухамедханов удостоены Государственной премии РК за вклад в дело изучения наследия Абая, доктор филологических наук С.Даутов – международной премии имени Жамбыла за исследования поэтического наследия Ж.Жабаева в 1996 году, доктор филологических наук А.К.Егеубаев – премии имени Махамбета за подготовку и издание четырехтомного собрания сочинений М.Утемисова в 2003 году.

Серікказы Қорабай

ОТДЕЛ АУЭЗОВЕДЕНИЯ

Советский период (1963-1991)

27 июня 1961 года ушел из жизни великий казахский писатель, лауреат Ленинской и Государственной премий, крупный ученый и общественный деятель Мухтар Омарханович Ауэзов. По постановлению Совета Министров Казахской ССР № 10 от 15 августа 1961 года об увековечении памяти Мухтара Омархановича Ауэзова было принято решение об открытии его музея. 28 ноября 1963 года литературно-мемориальный Дом-музей М.О.Ауэзова открыл свои двери для первых посетителей. В этом доме по ул.М.Тулеебаева, 185 М.О.Ауэзов прожил свои последние десять лет жизни с 1951 по 1961 год.

Этот дом и богатейший фонд, ставший основой экспозиции и включающей в себя рукописное наследие и личную библиотеку, передала в дар Институту литературы и искусства супруга писателя – Валентина Николаевна Ауэзова.

Первая экспозиция музея просуществовала 10 лет до 1973 года. Автор – художник Н.П.Александров. Экспозиция располагалась только на первом этаже дома. Единственной мемориальной комнатой был тогда рабочий кабинет Мухтара Омархановича. В 1973 году была создана новая экспозиция (автор проекта – художник Я.Нимиц), которая привлекала внимание посетителей музея двадцать лет. В экспозицию вошел и второй этаж дома. Была открыта вторая мемориальная комната – спальня, а затем и уголок интерьера столовой комнаты. Для расширения второй экспозиции были построены дополнительные помещения, учитывая интересы научных сотрудников и технических работников, а также кинозал.

За годы своего существования музей превратился в один из крупнейших очагов казахстанской и мировой культуры. Мемориальные ценности «Дома Ауэзова» – рукописи, архивные материалы, фотографии, негативы, экспонаты, личные вещи, эпистолярное наследие, кино-видео, аудио материалы являются национальным достоянием Казахстана и служат символом духовной культуры нации.

В экспозиции музея находятся прекрасные образцы изобразительного и прикладного искусства. Среди них – работы народного художника СССР Е.Вучетича, портреты М.Ауэзова народных художников Казахстана А.Кастеева, К.Тель-

жанова, С. Мамбесва, Н. Нурмухамедова, графические иллюстрации к роману «Путь Абая» Е. Сидоркина, а также эскизы костюмов и декораций к пьесам М. Ауэзова известных художников Г. Исмаиловой, А. Ненашева и Э. Чарномского.

Всю основную работу по созданию музея возглавила дочь писателя Лейля Мухтаровна Ауэзова (1929 – 1993), которым руководила 30 лет вплоть до последних дней жизни. Л. М. Ауэзова – доктор исторических наук (1975). В 1952 году закончила исторический факультет Московского Государственного университета. В 1952-1962 г.г. работала научным сотрудником в Институте истории, археологии и этнографии Академии наук Казахстана, а с 1962 по 1993 год была директором литературно-мемориального Дома-музея М. О. Ауэзова. Ее научные труды были посвящены проблемам дореволюционной истории Казахстана, развитию в это время земледелия, а также историческим вопросам в творчестве М. О. Ауэзова. В 1980 году Л. М. Ауэзова была удостоена премии им. Ш. Уалиханова. Л. М. Ауэзовой были написаны монографии «Развитие земледелия в Казахстане во второй половине 19 века», «Исторические основы эпопеи «Путь Абая» М. О. Ауэзова» (1969), «Проблемы истории Казахстана в творчестве М. О. Ауэзова» (1977).

Под руководством Л. М. Ауэзовой коллектив музея опубликовал большое количество книг по изучению творческого наследия М. О. Ауэзова. Она внесла огромный вклад в дело исследования, собирания и опубликования многочисленных произведений М. О. Ауэзова.

В 1969 и 1977 годах были изданы буклеты «Дом-музей Мухтара Ауэзова» о его жизни и творчестве на немецком, английском, французском, казахском, русском языках.

«Дом Ауэзова» имеет совершенно оригинальный статус, что отличает его от других музеев и учреждений культуры. Он входит в состав Института литературы и искусства им. М. О. Ауэзова и помимо своей большой культурно-просветительской работы, основную свою деятельность посвящает научно-исследовательским изысканиям.

Главное направление научно-исследовательской работы отдела-музея является собирание, изучение, публикация и пропаганда творческого наследия М. О. Ауэзова, которое рассматривается во взаимосвязи казахской литературы с мировой литературой.

Здесь под руководством Л. М. Ауэзовой были подготовлены и увидели свет — 5-ти (Москва: Художественная литература, 1975), 12-ти (Жазушы, 1967— 1969), 20-ти томные собрания сочинений М. О. Ауэзова. В последних относительно полно на казахском языке представлено творческое наследие писателя, включая в себя ранее неопубликованные произведения, статьи, выступления. При подготовке этих изданий коллективом музея осуществлялась тщательная собирательская и текстологическая работа над рукописями писателями. Сотрудниками были написаны обстоятельные научные комментарии. Выход в свет 20-ти томного издания явился крупным событием в жизни республики, так как в этом издании был опубликован ряд художественных произведений («Хан Кене», «Қилы заман»), научно-исследовательских трудов и статей, находившихся под запретом с 20-х годов.

Также в эти годы вышел сборник воспоминаний об М. О. Ауэзове «Біздің Мұхтар». В сборник вошли воспоминания друзей, коллег по работе, родственников, писателей, ученых и общественных деятелей, знавших лично М. О. Ауэзова. Составителем сборника и автором научного комментария был кандидат филологических наук Баламер Сахариев.

В большой работе «Научное описание рукописного наследия М. О. Ауэзова» (Алматы: Ғылым, 1977 г., 50 п. л.) показывается в полном объеме научное описание опубликованного и неопубликованного рукописного наследия М. О. Ауэзова, хранящегося в архиве отдела-музея. Материалы архива писателя богаты и разнообразны, а в своей значительной части уникальны. Они оставались в большинстве своем малоизвестными. И лишь выход этой книги дал возможность исследователям составить представление об их характере. Эта работа рассчитана на специалистов-филологов, исследователей творчества писателя и работников библиотек. Составители — Т. Акимов, Р. Досымбекова, А. Куанышбаев, Н. Мухамедханов, Б. Сахариев, ответственный редактор — академик АН КазССР М. Каратаев.

«Библиографический указатель по творчеству М. О. Ауэзова» вышел в 1972 году. Этот указатель представляет собой наиболее полный перечень публикаций произведений М. О. Ауэзова, библиографических сведений об исследовании его жизни и творчества на казахском и русском языках, а также на языках народов мира. Составление подобного научно-ин-

формационного справочника — итог многолетней собирательской работы, связанной с изучением и описанием литературного наследия писателя. Богатейший историко-литературный материал, зафиксированный в Указателе, поможет полнее раскрыть жизнь и деятельность М.О.Ауэзова, его напряженный труд во многих жанрах — прозе, драматургии, публицистике, литературоведении, педагогической и общественной деятельности.

Также были подготовлены и выпущены в свет сборники материалов, посвященных 80-летию и 90-летию М.О.Ауэзова — «Певец народа» (1977) и «Мухтар Ауэзов и современная литература» (1987). Книги содержат богатый материал, дающий представление не только о личности художника, его творчестве, но и отражают проблемы, стоящие перед литературоведами в 70-х и 80-х годах.

В 1982 году в издательстве «Наука» в Алматы был издан сборник «Мухтар Ауэзов. Неопубликованные материалы по абаеведению» (19,5 п.л.). Составители — д.и.н. Л.М.Ауэзова и д.ф.н. М.Мырзахметов. В сборнике впервые представлены ранее неопубликованные исследования об Абае Кунанбаеве, имеющие большую научно-теоретическую ценность, особенно с позиций нового подхода к изучению поэтического окружения Абая.

Со времени начала работы музея с 1964 по 2000 год при Доме-музее был организован «Народный университет казахской литературы и искусства». Под руководством ректора — известного ученого Рахманкула Бердибаева (ученый секретарь Т.Акимов) было проведено более 500 занятий. Здесь читали лекции, делились своими мыслями крупные ученые, деятели культуры, маститые писатели Алькей Маргулан, Габит Мусрепов, Габиден Мустафин, Ильяс Есенберлин, Абдижамил Нурпеисов, Серик Кирабаев, Зейнолла Кабдолов, Еркегали Рахмадиев и многие другие. На занятиях велись дискуссии по вопросам развития казахского языка, изучения древнего наследия культуры, возрождения полузабытых музыкальных, литературных фольклорных традиций казахского народа.

Период независимости (1991-2011).

За 20 лет независимости он превратился в единственный мемориальный научно-культурный центр по ауэзоведению.

Сотрудники «Дома Ауэзова» вот уже много лет занимаются исследованием жизни и творчества писателя, собиранием и публикацией его многотомных произведений.

В 1991 году в издательстве «Ана тілі» в Алматы вышла подготовленная музеем-отделом книга М.О.Ауэзова «Әдебиет тарихы». Это переиздание в полном объеме первой истории казахской литературы, опубликованной в 1927 году в г.Кызыл-Орде, несомненно представляет большой интерес для изучения истории казахской литературы в свете раскрытия «белых пятен» в оценке литературного процесса второй половины 19 века.

В книге Д.Кунаева «Мухтар Ауэзов и русская литература», вышедшей в 1992 году в издательстве «Рауан» в Алматы, анализируется влияние русской классической литературы на творчество классика казахской литературы М.О.Ауэзова. В ней приводятся примеры тесного творческого содружества казахского писателя с его современниками — видными деятелями русской культуры, показано своеобразие этих контактов, их роль во взаимном творческом обогащении. Большое внимание уделено нелегкой творческой судьбе М.О.Ауэзова, неоднократно подвергавшегося идеологической «чистке», особенно в период создания романа-эпопеи «Путь Абая».

Несомненный интерес представляет и научно-исследовательская деятельность М.О.Ауэзова, в частности, его работы о взаимодействии и взаимовлиянии национальных литератур. В работе широко использованы письма, документы, мемуары, многие из которых были опубликованы впервые.

В 1997 году была подготовлена новая экспозиция музея (автор — художник Бердалы Күшербаев), которая была открыта к 100-летию М.О.Ауэзова.

1997 год был объявлен, по решению ЮНЕСКО, годом Мухтара Ауэзова и занесен в список мировых памятных дат. Поэтому в связи с предстоящим столетним юбилеем писателя в 1994 году Правительство Республики Казахстан приняло постановление о переименовании музея в Научно-культурный центр «Дом Ауэзова» и проведении реставрационных и строительных работ. Сложная и кропотливая работа продолжалась четыре года. В результате этого была проведена полная реконструкция и реставрация музея, построены дополнительные помещения для архива и уникального рукописного фонда.

27 сентября 1997 года обновленный комплекс музея был открыт Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым в присутствии многочисленных зарубежных гостей, приехавших на празднование 100-летнего юбилея М.О.Ауэзова. На открытии присутствовали Чингиз Айтматов, Давид Кугультинов, Полад Бюль-Бюль оглы и многие деятели литературы и искусства.

За годы независимости сотрудниками отдела-музея опубликованы также многочисленные монографии по творчеству М.О.Ауэзова, в том числе: «Летопись жизни и творчества М.О.Ауэзова» (Алматы: Ғылым, 1997 год, 63 п.л.), которая представляет собой наиболее полный и ценный источник для исследования многогранной художественной, научной, педагогической и общественной деятельности М.О.Ауэзова, его творческих связей с представителями казахской, русской и литературами других народов. Начата эта работа была еще при жизни Л.М.Ауэзовой под ее руководством. Публикация огромного количества неизвестных ранее архивных источников, писем, воспоминаний современников и других документов дает уникальный по своей ценности материал для изучения атмосферы времени, литературного процесса 20-60-х годов. Основу летописи составляют многочисленные архивные материалы – письма, дневники, черновики рукописей, документы, воспоминания, протоколы собраний, газетные статьи. Они подробным образом повествуют об уникальной творческой, научной, общественной и личной биографии великого художника. В его биографии получили отражение не только факты личной жизни, но и важнейшие события времени, истории общественных отношений, развития культуры, науки, литературы Казахстана. Но главной ценностью этой большой работы является ее новизна. До сих пор в Казахстане подобных работ не существовало. «Летопись жизни и творчества М.О.Ауэзова» явилась первым монументальным собранием документов о жизни и творчестве великого писателя современности. Большая работа составителей заключается в том, что они не имели аналогов в этой области в нашей республике.

Книга «М.О.Ауэзов в воспоминаниях современников» (Составитель Д.Кунаев. – Алматы: Жазушы, 1997г.) содержит воспоминания писателей, ученых, людей, близко его знавших, работавших с ним, изучавших его литературное

наследие. Большой интерес представляют воспоминания и суждения виднейших казахских писателей, ученых и общественных деятелей, с которыми в течение долгих лет М.О. Ауэзов связывал трудный и вдохновенный путь развития казахской литературы.

Также были подготовлены и выпущены в свет сборники материалов, посвященных 100-летию М.О. Ауэзова. Книги содержат богатый материал, дающий представление не только о личности художника, его творчестве, но и отражающий проблемы, стоящие перед казахским литературоведением в 90-х годах 20 века. На страницах этих книг ученые отдела музея анализируют творчество М.О.Ауэзова с новых позиций, начиная с периода независимости Казахстана, что позволяет судить о новом уровне казахского литературоведения. Например, в издательстве «Жибек жолы» в 1997 году вышла книга Д.Кунаева и М.М.Ауэзова «Творец вечных ценностей». Она была издана на четырех языках: казахском, русском, английском и французском.

В 1997 году в издательстве «Білім» в Алматы вышла книга «М.О.Ауэзов. Письма к родным и близким». Материалы, собранные в книге, представляют огромную ценность в эпистолярном наследии великого казахского писателя. Они охватывают значительный временной период с 1940 по 1961 год. Письма адресованы родным и близким – супруге, дочери, сыновьям и коллегам по перу. Основная ценность этих писем в том, что они никогда не публиковались и читателям были представлены впервые. В них содержатся размышления писателя о тех или иных проблемах, связанных с работой над романом «Путь Абая», а также историей казахской литературы, фольклором и трудами казахстанских ученых. Также высказываются оценки о деятелях культуры Казахстана и других республик, входивших в бывший Советский Союз.

Большой интерес представляют воспоминания и впечатления писателя о крупных мероприятиях, на которых решались вопросы, связанные с развитием литератур народов, населявших Советский Союз. Например, известная дискуссия по киргизскому эпосу «Манас», заседания Комитета по присуждению Ленинских и Государственных премий, съезды, пленумы союза писателей и др.

Крупными исследовательскими работами по творчеству М.О.Ауэзова можно назвать книги доктора филологических

наук Т.Журтбаева – «Талқы» (1994) и «Бесігінді түзе» (1997). Т.Журтбаев возглавлял Научно-культурный центр «Дом Ауэзова» с 1993 по 1998 год.

В 2000 году в издательстве «Комплекс» увидела свет книга «Асыл кызы халқының» подготовленная Д.Кунаевым и посвященная дочери М.О.Ауэзова Лейле Мухтаровне Ауэзовой, которая была организатором литературно-мемориального музея М.О.Ауэзова и возглавляла его в течении 30-ти лет с 1963 по 1993 год. В книге даются статьи, эссе и выступления известных ученых, общественных деятелей, в которых раскрывается светлый облик человека глубочайшей культуры и высокого интеллекта, ученого и наставника.

В 2005 году в издательстве «Жибек жолы» вышла книга «Неизвестный Ауэзов» (составитель – Д.Кунаев, Р.Абдигулов – ответственный редактор). В ней публикуются произведения М.О.Ауэзова, которые в свое время по разным причинам не вышли в свет. Это прежде всего несколько литературоведческих статей, посвященных исследованию творчества А.С.Пушкина, А.П.Чехова, А.А.Фета, Л.Андреева и других ярких представителей русской классической литературы, а также отдельная статья, содержащая анализ пьес выдающихся западноевропейских драматургов Метерлинка, Ибсена и Гауптмана.

Эти статьи были написаны М.О.Ауэзовым в 20-е годы – в период с 1923 по 1928 год, то есть в годы учебы в Ленинграде, и представляют собой доклады, подготовленные им для спецкурсов или спецсеминаров. Однако уровень литературоведческого анализа, ход мыслей, а также глубина и тонкость понимания художественного мира классиков русской литературы свидетельствуют о высоком уровне и литературоведческом таланте М.О.Ауэзова. Свои выводы он строит исходя из подробного сюжетно-композиционного разбора исследуемых им пьес и стихотворений.

Отдельным блоком представлены в настоящем издании значительные по объему исследовательские работы по казахскому и киргизскому фольклору. Объектом тщательного рассмотрения М.О.Ауэзова явились самые яркие образцы казахского и киргизского эпоса. Особого внимания заслуживает фундаментальное исследование крупнейшего в мире киргизского эпоса «Манас», явившееся одним из достижений М.О.Ауэзова на литературоведческом поприще. Эта ра-

бота была начата в 1930 году, когда он был аспирантом Среднеазиатского государственного университета в Ташкенте. Завершить ее удалось лишь в 1934 году, после освобождения из вынужденного двухлетнего заключения.

В сборник малоизвестных произведений казахского классика вошла также пьеса «Хан Кене», посвященная последнему казахскому хану Кенесары Касымову и его восстанию против царской администрации в 20 – 40-ые годы 19 века, и текст пьесы «Дала дастаны» («Степные были, или Песни степей») на русском языке, которая никогда не ставилась и не публиковалась.

«Библиографический указатель по творчеству М.О.Ауэзова» выдержал издания в 2005 и 2009 годах общим объемом 75 п.л. Этот указатель представляет собой наиболее полный перечень публикаций произведений М.О.Ауэзова, библиографических сведений об исследовании его жизни и творчества на казахском и русском языках, а также на языках народов мира. Составление подобного научно-информационного справочника – итог многолетней собирательской работы, связанной с изучением и описанием литературного наследия писателя. Богатейший историко-литературный материал, зафиксированный в указателе, поможет полнее раскрыть жизнь и деятельность М.О.Ауэзова, его напряженный творческий труд во многих жанрах – прозе, драматургии, публицистике, литературоведении, педагогической и общественной деятельности.

Большой интерес представляют данные, характеризующие творческие связи писателя с музыкальными и драматическими театрами Казахстана, велико значение переводов М.О.Ауэзова из русской и западноевропейской классики для обогащения казахского театрального искусства и литературы. В указателе наиболее полно представлено собрание сведений о публикациях произведений М.О.Ауэзова и библиографических данных об исследованиях его жизни и творчества на казахском и русском языках, а также на языках народов мира. Значительный интерес представляют материалы, относящиеся к изданиям его ранних произведений, главным образом малоизвестных в настоящее время литературно-критических и публицистических статей 20-х годов, давно ставших библиографической редкостью вместе с теми органами печати, в которых они публиковались. Раскрыты псевдонимы

мы, под которыми молодой М. Ауэзов публиковал свои произведения. Среди них: «Семинарист Ауэзов», «Аргын» (под этой подписью была впервые опубликована «Судьба беззащитных» в 1921 году в журнале «Кызыл Казакстан»), «Жаяу сал», «Коныр», «Айғақ» (псевдоним установлен М. Божеевым), «Казпедтехникум» (псевдоним установлен К. Мухамедхановым).

Литература о жизни и творчестве М. О. Ауэзова объединяет большое количество разнородных по своему характеру материалов. Это монографические исследования, статьи в сборниках, вся масса газетно-журнальных публикаций, посвященных творчеству писателя. Прециеловия, научные комментарии к изданиям его книг, мемуарная литература, официальные документы, связанные с его жизнью. Кроме того, в библиографии отмечено и отражение творчества М. О. Ауэзова в учебно-педагогической литературе. Все перечисленные труды М. О. Ауэзова значительно обогащают представление о его творческих исканиях, жизненном пути и об отдельных моментах, не получивших в свое время освещения в истории казахской литературы.

В 2008 году была выпущена книга «Мұхтар Ауэзов и Алматы», которая затрагивает алматинский период жизни и творчества великого казахского писателя. В книгу вошли крупные научно-исследовательские работы М. О. Ауэзова, написанные им в Алматы, а также воспоминания о нем и статьи видных казахских ученых о вкладе М. О. Ауэзова в науку и культуру Казахстана.

В период независимости Казахстана вышла самая крупная монография по творчеству М. О. Ауэзова видного ученого и критика, доктора филологических наук, профессора Б. К. Майтанова, возглавлявшего Научно-культурный центр «Дом Ауэзова» с 1998 по 2000 год – «Мұхтар Әуезов – суреткер» (1996); «Мұхтар Әуезов және ұлттық әдеби үрдістер» (Алматы: Жібек жолы, 2009, 34 п. л.). Б. Майтанов – член Союза писателей Казахстана (1983), академик Академии гуманитарных наук (1997), академик Айтматовской академии (2010), Лауреат премии им. Ш. Уалиханова (2004), лучший преподаватель высших учебных заведений Республики Казахстан (2006), награжден нагрудным знаком «За вклад в научное развитие Республики Казахстан» (2008), был удостоен Государственной стипендии Министерства образования и

науки РК за выдающиеся успехи в науке (2009-2010). Бахытжан Кауасканович Майтанов – автор многочисленных трудов по теории литературы и проблемным вопросам современной казахской литературы.

Численность выпущенных исследований и монографий ученых работающих в научно-культурном центре, составляет около тридцати книг.

С 1997 года по настоящее время ведется работа над главным проектом отдела – изданием 50-ти томного полного академического собрания сочинений, в которое входит огромное количество новых архивных материалов, писем, неизвестных рукописей, набросков, блокнотных записей, докладов, выступлений на различных форумах и дискуссиях, лекций, отзывов, рецензий, составляющих огромное творческое и научное наследие М.О. Ауэзова в максимальном объеме.

Шедевры художественной мысли великого гуманиста 20 века М.О. Ауэзова стали духовным достоянием не только казахской нации, но и имеют общечеловеческое значение. Он поднял национальное самосознание, художественное, историческое мышление своего народа на мировой уровень. Поэтому академическое издание сочинений писателя в 50-ти томах является не только духовной необходимостью, но и показывает интеллектуальную зрелость науки Республики Казахстан перед мировой общественностью.

Сотрудниками музея-отдела определены варианты рассказов, повестей, романов, произведений драматургии, публицистики, киносценариев, переводов, научных статей, монографий, исторических прототипов его героев, даты написания произведений, их издание, постановки спектаклей, участвующих в них актеров, режиссеров, его окружения, общественных деятелей, деятелей культуры, науки, литературы. Написаны научные комментарии по истории создания произведений, биографические данные исторических личностей, окружавших его, по эпистолярному наследию и взаимодействию с авторами переписки.

Сотрудниками музея-отдела выявлены фундаментальные вопросы поэтики, стиля, творческой лаборатории, эстетики писателя. Дается конкретный анализ его прозы и драматургии, их объективной исторической и культурной значимости как в современном национальном литературоведении, так и в мировом литературном духовном процессе.

В 2011 году планируется выпуск последнего 50-го тома, завершающего этот уникальный проект по прошествии 14-ти лет.

В 2000-2002 году сотрудники отдела работали над плановой коллективной монографией «Этно-культурные традиции казахов в процессе национального возрождения и их отражение в творчестве М.О.Ауэзова», которая была опубликована в 2004 году. Составители: К.Рахимжанов (ответственный редактор), А.Болсынбаева.

В монографию вошли разделы «Этнопсихологические основы творчества М.О.Ауэзова» – д.ф.н. Б.Майтанов; «Религия и национальное своеобразие в романе-эпосе «Путь Абая» – к.ф.н. Т.Аким; «Роман-эпосея «Путь Абая» в русской литературной критике» – к.ф.н. Д.Кунаев; «Этнопедagogические взгляды М.О.Ауэзова» – к.ф.н. С.Майлыбаева; «Этнографические ценности казахского народа в прозе М.О.Ауэзова» – Р.Абдигулов; «Сцены суда в пьесах М.О.Ауэзова» – к.ф.н. М.Ахетов; «Варианты повести М.О.Ауэзова «Выстрел на перевале Караш» – к.ф.н. А.Болсынбаева. В коллективной монографии с новых позиций исследуются взгляды писателя на историю этноса, религию, общественно-социальные явления в жизни казахского народа.

В соответствии с разработанной стратегической программой научных исследований Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова отдел-музей подготовил за период с 2003 по 2005 год и выпустил в свет плановую коллективную монографию «Художественно-эстетические искания М.О.Ауэзова в 20-е – 30-е годы» (Алматы, 2006, 304 с.) Составители: А.Болсынбаева, Е.Каныкейулы. В монографию вошли разделы д.ф.н. Б.Майтанова «Мухтар Ауэзов и осознание, обобщение бытия»; к.ф.н. Д.Кунаева «Творческое содружество М.О.Ауэзова с русскими писателями (20-е годы)»; к.ф.н. Т.Акимина «М.О.Ауэзов и художественные критерии казахских журналов начала 20 века»; д.ф.н. К.Сыздыкова «Национальные традиции в казахской литературе и новаторство М.О.Ауэзова»; к.ф.н. Р.Кайшибаевой «Динамизм драматургии М.О.Ауэзова 30-х годов»; к.ф.н. С.Майлыбаевой «Жанровые особенности повестей М.О.Ауэзова»; Р.Абдигулова «Рассказы М.О.Ауэзова 20-30-х годов» (текстология и детская тема); к.ф.н. М.Ахетова «Религиозно-духовные течения в произведениях М.О.Ауэзова»; К.Раева «М.О.Ауэзов и писа-

тели начала 20 века»; д.ф.н. А.Темирболат «Драматизм прозы М.О.Ауэзова 1920-1930-х годов» (на материале рассказов); к.ф.н. А.Болсынбаевой «Особенности текстологической работы в прозе М.О.Ауэзова»; к.ф.н. Е.Каныкейулы «М.О.Ауэзов и национальная независимость».

В книге разносторонне рассматриваются ранее неизвестные читателю художественные и публицистические труды М.О.Ауэзова. По-новому исследуются жанровые особенности, текстология, национальные традиции, эстетика в творчестве писателя. Подробно рассматриваются этнографические особенности в рассказах и повестях писателя, его рассказы на детскую тематику. Особо исследуется отношение писателя к вопросам национального своеобразия казахского народа.

За период с 2006 по 2008 год сотрудники подготовили и выпустили в свет плановую коллективную монографию «Мухтар Ауэзов и современная казахская литература» (Алматы, 2008, 391 с.). Ответственный за выпуск – Е.Каныкей.

В этой монографии художественные традиции великого писателя рассматриваются в связи с произведениями современной казахской литературы с разных точек зрения. Известные произведения М.О.Ауэзова исследуются по нескольким художественным проблемам: творческая история создания произведений, стиль эпического повествования, природа и личность, литературные связи, отношение к национальной независимости, текстологические особенности, традиции писателя в современной прозе, использование фольклорных методов, хронотоп, драматургические приемы. Все это рассматривается с новых позиций оценки современных художественных произведений.

Авторы разделов монографии:

1-ая часть. «Традиции Мухтара Ауэзова и особенности развития казахской литературы» – д.ф.н. К.Сыздыков; «Творческая лаборатория М.О.Ауэзова» – к.ф.н Т.Аким; «М.О.Ауэзов и особенности эпического повествования в современном казахском романе» – д.ф.н. Б.Майтанов;

2-ая часть. «Традиции М.О.Ауэзова в современной казахской прозе» – Р.Абдигулов; «Фольклорные мотивы в произведениях М.О.Ауэзова и их аналоги в современной казахской прозе» – к.ф.н. С.Майлыбаева; «М.О.Ауэзов и современная казахская драматургия» – к.ф.н. К.Рахимжанов;

«Литературное наследие и текстологические принципы М.О.Ауэзова» — к.ф.н. А.Болсынбаева; «М.О.Ауэзов и современная казахская повесть: поэтика стиля» — к.ф.н. Е.Каныкейулы.

3-я часть. «Русская литература и ее традиции в трудах М.О.Ауэзова» — к.ф.н. Д.Кунаев; «Проблемы национальной независимости в творчестве М.О.Ауэзова» — к.ф.н. Р.Кайшибаева; «Хронотоп в прозе М.О.Ауэзова и связи писателя с литературами народов Казахстана» — д.ф.н. А.Темирболат.

В 2011 году вышла в свет в издательстве «Атамұра» энциклопедия «Мұхтар Ауэзов» (100 п.л.). Этот огромный труд создавался сотрудниками отдела-музея в течение многих лет.

В разное время в отделе ауэзоведения работали многие известные ученые. Среди них — Муратбек Божеев. Он был известным ученым-литературоведом, доктором филологических наук. В 1925 году окончил Казахский педагогический техникум в Семипалатинске и Московский педагогический институт в 1932 году. С 1934 по 1938 год обучался в аспирантуре Московского института истории, философии и литературы. В 1934-1941г.г. преподавал в КазГУ и КазПИ. С 1957 по 1962 год работал младшим научным сотрудником в Институте языка и литературы АН КазССР. С 1962 года, со времени организации литературно-мемориального музея М.О.Ауэзова работал старшим научным сотрудником. В 1960 году защитил кандидатскую диссертацию «Идейно-художественные особенности творчества Абая», а в 1973 году защитил докторскую диссертацию «Идейно-художественные особенности в казахской литературе конца 19-го и начала 20-го века». Работая в отделе ауэзоведения, занимался рукописным наследием писателя и был составителем первого библиографического указателя по творчеству М.О.Ауэзова (1966). Также принимал участие в подготовке 12-ти томного собрания сочинений писателя и писал научные комментарии к этим томам.

Баламер Сахариев — литературовед и критик. Закончил Казахский педагогический институт им.Абая в 1950 году. С 1963 года работал в литературно-мемориальном Доме-музее М.О.Ауэзова в должности старшего научного сотрудника. Он занимался изучением творчества М.О.Ауэзова, С.Муканова, Г.Мустафина и был автором многих литературно-критических статей и двух монографий. Также являлся одним из ав-

торов учебника по казахской советской литературе и участвовал в написании глав по истории казахской советской литературы. Б.Сахариев активно участвовал в подготовке 20-ти томного собрания сочинений М.О.Ауэзова и написал к нему ряд научных комментариев.

Мекемтас Мырзахметов – литературовед, крупный ученый-абаевед. Доктор филологических наук (1990), профессор, лауреат Государственной премии Республики Казахстан (1996). С 1975 по 1991 год работал в коллективе литературно-мемориального Дома-музея М.О.Ауэзова. Активно участвовал в подготовке 20-ти томного собрания сочинений писателя и писал к нему научные комментарии. М.Мырзахметов написал большое количество трудов по ауэзоведению и абаеведению. Среди них «Мухтар Ауэзов и проблемы ауэзоведения» (1982), «Восхождение Мухтара Ауэзова к Абаю» (1994), «Ауэзов и Абай» (1996) и др.

Керимбек Сыздыков – крупный ученый-литературовед, доктор филологических наук (1997). Закончил филологический факультет Казахского Государственного университета. Работал в литературно-мемориальном Доме-музее М.О.Ауэзова с 1967 по 1974 год. Участвовал в подготовке библиографического указателя по творчеству М.О.Ауэзова (1972). Автор книг по ауэзоведению – «Мухтар Ауэзов – литературный критик» (1973), «Неизвестные страницы ауэзоведения» (1997). Активно участвовал в работе и писал научные комментарии к 20-ти томному собранию сочинений М.О.Ауэзова.

Зейнолла Сериккалиев – писатель, ученый-литературовед. Лауреат Государственной премии РК. Кандидат филологических наук (1968). Работал в литературно-мемориальном Доме-музее М.О.Ауэзова с 1979 по 1992 год. Написал большое количество статей о жизни и творчестве М.О.Ауэзова. Участвовал в подготовке 20-ти томного собрания сочинений писателя и писал к ним научные комментарии.

Руда Досымбекова проработала научным сотрудником в литературно-мемориальном Доме-музее М.О.Ауэзова с 1966 по 1998 год и написала большое количество статей по творчеству писателя. Была одним из составителей библиографического указателя по творчеству М.О.Ауэзова (1972). Участвовала в подготовке 20-ти томного собрания сочинений и была одним из составителей книг – «Рукописное наследие

М.О.Ауэзова» (1977) и «Летопись жизни и творчества М.О.Ауэзова» (1997).

Нариман Мухамедханов проработал в литературно-мемориальном Доме-музее М.О.Ауэзова с 1978 по 1991 год. Участвовал в подготовке 20-ти томного собрания сочинений писателя и написал ряд статей по творчеству М.О.Ауэзова, в том числе «М.Ауэзов и «Манас».

Ерлан Тажибаев работал в музее-отделе ауэзоведения с 1978 по 1990 год. Был составителем сборника «Мухтар Ауэзов и современная литература», выпущенного к 90-летию юбилею писателя в 1987 году.

Марат Адибаев работал в музее-отделе ауэзоведения с 1978 по 2000 год. Защитил кандидатскую диссертацию «Поэтика ранних рассказов М.О.Ауэзова 20-х годов». Участвовал в подготовке 20-ти томного собрания сочинений писателя и «Летописи жизни и творчества М.О.Ауэзова».

Также внесли свой большой вклад в работу литературно-мемориального музея М.О.Ауэзова в разные годы научные сотрудники Турсынхан Абдрахманова – Народный писатель РК, Рената Кожамкулова и Иван Романович Большаков – инженер, фотограф и кинооператор.

Содня открытия литературно-мемориального Дома-музея М.О.Ауэзова и до сегодняшнего дня работает Андабек Калибекович Куанышбаев. Он является крупным исследователем творческого наследия М.О.Ауэзова, написал большое количество статей на тему связи Мухтара Ауэзова с театральным и изобразительным искусством, а также кино. Долгое время А.Куанышбаев является главным хранителем и редким знатоком фонда экспонатов и рукописного наследия М.О.Ауэзова. Будучи еще соратником Л.М.Ауэзовой, А.Куанышбаев участвовал во всех проектах, связанных с изучением жизни и творчества М.О.Ауэзова, которые выполнял литературно-мемориальный Дом-музей М.О.Ауэзова. В последние годы он занимался систематизацией и анализом рукописного наследия М.О.Ауэзова, а также фондов кино-фото-фоно документов. Долгие годы занимался пропагандой жизни и творчества великого казахского писателя и провел огромное количество экскурсий и лекций для посетителей музея.

Талатбек Аким начал работать в литературно-мемориальном Доме-музее М.О.Ауэзова с 1968 года и трудится в нем

и поныне. В 1993 году защитил кандидатскую диссертацию «История создания романа М.О.Ауэзова «Племя младое». Т.Аким долгие годы занимается изучением творческого наследия М.О.Ауэзова и является одним из самых крупных ученых-ауэзоведов на данный момент. Он написал более 50 научных статей по творчеству М.О.Ауэзова и издал в 1997 году крупную монографию, о творческой лаборатории писателя. Участвовал в подготовке почти всех изданий собраний сочинений М.О.Ауэзова и сейчас успешно работает над изданием полного собрания сочинений писателя в 50-ти томах.

Санагуль Майлыбаева работает в музее-отделе ауэзоведения с 1978 года. В 1996 году защитила кандидатскую диссертацию «Пейзаж романа-эпопеи М.О.Ауэзова «Путь Абая». Участвовала в качестве составителя во всех переизданиях сборников воспоминаний и библиографических указателей по творчеству М.О.Ауэзова. В 2004 году выпустила монографию «М.О.Ауэзов – пейзажист» и является автором более 50-ти научных статей по творчеству М.О.Ауэзова. С.Майлыбаева активно участвовала в работе по подготовке 20-ти томного собрания сочинений М.О.Ауэзова и книги «Летопись жизни и творчества М.О.Ауэзова». Сейчас плодотворно трудится, участвуя в подготовке 50-ти томного полного собрания сочинений М.О.Ауэзова.

Раушан Калиевна Кайшибаева работает в отделе ауэзоведения с 2004 года и внесла большой вклад в изучение творческого и научного наследия М.О.Ауэзова. В 1977 году опубликовала монографию «Казахско-украинские литературные связи». Была составителем сборников «Межнациональные связи казахской литературы». «Интернациональный опыт и казахская литература», «Братство литератур» и др. Начиная с 14-го тома, активно участвует в подготовке к изданию 50-ти томного полного собрания сочинений писателя, детально изучает рукописи, ведет исследовательскую работу, пишет научные комментарии к томам. Р.Кайшибаева опубликовала большое количество статей по вопросам взаимосвязи литератур, а также по жизни и творчеству М.О.Ауэзова.

Рафат Абдигулов работает в отделе ауэзоведения с 1996 года. Участвовал в работе над книгой «Летопись жизни и творчества М.О.Ауэзова» и собрал для этого издания большое количество документов и материалов из фондов Цент-

рального Государственного архива РК по культуре, искусству, театру, кино. Активно участвует в работе по подготовке 50-ти томного полного собрания сочинений М.О.Ауэзова, обнаружил много новых неопубликованных материалов, написал большое количество научных комментариев, был ответственным за выпуск десяти томов. В 2009 году опубликовал большую монографию «Некоторые вопросы ауэзоведения». Для энциклопедии «Мухтар Ауэзов» (1911) написал 300 научных статей. Вышедшую в издательстве «Жибек жолы» книгу «Чайка» Эрнара Ауэзова перевел на казахский язык. По вопросам, связанных с жизнью и творчеством М.О.Ауэзова и другим проблемам казахского литературоведения, опубликовал большое количество статей в средствах массовой информации.

Келис Рахымжанов работает в отделе ауэзоведения с 2003 года. Опубликовал более 20-ти научных статей по жизни и творчеству М.О.Ауэзова. Активно участвует в подготовке 50-ти томного полного собрания сочинений М.О.Ауэзова. Начиная с 12-го тома, пишет обстоятельные научные комментарии, был ответственным за выпуск более 10 томов. В 2006 и 2008 годах опубликовал две отдельные книги рассказов и стихотворений. В 2010 году защитил кандидатскую диссертацию «Жизненная правда и художественное решение в драматургии М.О.Ауэзова». В связи с вопросами драматургии М.О.Ауэзова опубликовал большое количество статей на эту тему.

Мамай Ахетов работал старшим научным сотрудником в отделе ауэзоведения с 1998 по 2009 год. В 2002 году защитил кандидатскую диссертацию «Традиции ораторского искусства в драматургии М.О.Ауэзова». Участвовал в подготовке 50-ти томного полного собрания сочинений М.О.Ауэзова, писал научные комментарии, был ответственным за выпуск ряда томов.

Амангайша Жолдыханкызы Болсынбаева работает в отделе ауэзоведения с 1997 года. В 2004 году защитила под руководством академика С.Кирабаева кандидатскую диссертацию «Творческая история и текстология повести М.О.Ауэзова «Выстрел на перевале Караш». Написала большое количество статей по жизни и творчеству М.О.Ауэзова и активно участвует в подготовке к изданию 50-ти томного полного собрания сочинений М.О.Ауэзова, пишет научные комментарии, была ответственной за выпуск ряда томов.

Ермек Каныкейулы с 2003 года является научным сотрудником отдела ауэзоведения. В 2003 году защитил кандидатскую диссертацию «Категории времени и пространства в художественной прозе М.О.Ауэзова». Автор ряда статей о жизни и творчестве М.О.Ауэзова. Начиная с 15-ого тома, участвует в подготовке к изданию 50-ти томного полного собрания сочинений М.О.Ауэзова, пишет научные комментарии, был ответственным за выпуск нескольких томов.

Наряду с перечисленными выше научными сотрудниками, работающими над полным собранием сочинений М.О.Ауэзова, в работе также помогали в разные годы А.Тойшан, К.Раев, писатель К.Баянбаев, А.Примбетова, Н.Салихарова, методист Б.Жумагалиева, лаборанты А.Курмангалиева, А.Кулсеитова.

В настоящее время работа музея – отдела ауэзоведения направлена на успешное выполнение плановой научной темы, рассчитанной на 2009 – 2011 годы – «Идея независимости в творчестве М.О.Ауэзова», а также улучшение материального состояния фондов экспонатов и улучшение всего спектра музейной работы.

Дияр Кунаев

ОТДЕЛ ЛИТЕРАТУРЫ ЭПОХИ НЕЗАВИСИМОСТИ

Отдел литературы эпохи независимости является одним из крупных подразделений Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова. Он сформирован на основе бывшего отдела современной казахской литературы (казахской советской литературы).

История вышеназванного отдела берет свое начало с периода основания Казахского филиала Академии наук СССР в 1934 году. В 1936-1937 гг. сектор литературы и фольклора Казахского филиала возглавлял Х.Есенжанов. Подразделение, называвшееся в начале сектором литературы, позже переименованное в отдел казахской советской литературы, занималось исследованием истории литературы.

Книга «Очерки истории казахской советской литературы», изданная в 1949 году, по сути, стала началом создания полной истории казахской советской литературы. Литература советской эпохи рассмотрена в книге путем выделения трех этапов развития, что в свою очередь способствовало наиболее полному ее изучению. Коллективный труд, вышедший под общей редакцией К.Жумалиева, отличается широким охватом изучения конкретных литературных материалов.

В 1955-1960 гг. сотрудники отдела уделяли большое внимание разностороннему исследованию литературы советской эпохи. С критическим переосмыслением ошибок, связанных с культом личности, и восстановлением демократических норм согласно постановлениям Второго съезда писателей СССР (1954) и XX съезда КПСС (1956), в коллективном исследовании «Очерки истории казахской советской литературы» (1955) огромное внимание уделялось вопросу укрепления единства литературы и жизни страны. Таким образом, в области партийной идеологии начался процесс ликвидации последствий ошибок, имевших место при издании постановлений и в ходе их выполнении в 1946-1948 годы.

Согласно решениям партийного съезда писатели, невинно осужденные в 1937 году, были оправданы, в результате чего творчество С.Сейфуллина, Б.Майлина, И.Жансугурова, С.Шарипова, М.Даулетбаева снова вошло в историю литературы Казахстана. Ученые активно работали над изданием сборников сочинений реабилитированных писателей, а также над их введением в научный оборот.

До 1961 года отделом казахской советской литературы Института языка и литературы заведовала **Е.В.Лизунова** (1925-1993). В 1958 году вышел в свет коллективный труд под названием «Очерки истории казахской советской литературы», подготовленный под руководством **М.Ауэзова** и **С.Муканова**. Данное исследование охватывает становление и историю развития казахской советской литературы в послереволюционный период (1917-1958). Здесь опробован принцип научного исследования, согласно которому история литературы советской эпохи делится на четыре периода. В разделах «Истоки казахской советской литературы», «Литература эпохи пятилеток довоенных лет», «Литература в годы Великой Отечественной войны», «Литература послевоенных лет» рассмотрены основные проблемы казахской советской литературы 1917-1958 годов, изучены произведения, изображающие историческую картину эпохи, и выявлены идейно-художественные достижения отдельных мастеров слова. Также в целях предоставления наиболее подробных сведений об историко-литературном процессе учеными были написаны творческие портреты поэтов и писателей, внесших значительный вклад в развитие литературы, где всесторонне проанализированы их известнейшие произведения. «Очерки истории казахской советской литературы» на русском языке были изданы дважды в 1958 и 1960 годы.

Отдел казахской советской литературы под руководством **А.Маловичко** и **С.Сеитова** ввел в научный оборот двухтомный коллективный труд «Проблемы казахской советской литературы» (1957, 1960). В конце 1950-ых годов согласно политическим и идеологическим требованиям актуальными вопросами в литературоведении стали освоение темы труда в казахской литературе, изображение советских героев, коммуниста методом социалистического реализма. Художественное отображение жизни советских людей исследовалось в неразрывной взаимосвязи с литературным образом человека труда, изображенного в духе данной эпохи. При этом проблемы внутрижанровых изменений, художественного метода, содержания и формы строго рассматривались в рамках закономерностей социалистического реализма. Также изучены вопросы творческой индивидуальности и подробно проанализированы художественно-стилевые поиски отдельных мастеров слова. В ходе проведения теоретического исследо-

вания конкретных произведений, вошедших в историю литературы как исключительно новый художественный взгляд на действительность, особое внимание уделялось рассмотрению их жанрово-композиционного своеобразия.

В 1959 году Институт языка и литературы провел научно-теоретическую конференцию «Актуальные проблемы казахской литературы», в ходе которой было предложено «исследование истории казахской литературы XVIII-XIX-XX вв». Таким образом, были предприняты меры по комплексному исследованию истории казахской литературы.

В это время разрабатывался план научной перспективы Института на 1959-1965 годы, основная задача которой заключалась в широкомасштабном исследовании фольклорного наследия и письменных произведений. Исследования истории казахской литературы теперь велись по следующей периодизации: фольклор, дореволюционная литература и советская литература. Изучением нового периода в истории литературы занимался отдел казахской советской литературы.

Коллективный труд «Очерки истории казахской советской литературы», изданный на русском языке в 1960 году, в некоторой степени отличается от «Очерков», вышедших в 1958 году на казахском языке. В исследовании литературные жанры рассмотрены по отдельности. В русском варианте коллективного труда имеется новая глава под названием «О казахском художественном языке». А в главе «Развитие литератур народов СССР» авторами произведен научный обзор многонациональной советской литературы. Значимость рассматриваемого труда заключается в наличии в нем «Летописи литературной жизни» и «Краткой библиографии казахской советской литературы».

В 1961-1964 годы отделом заведовал член-корреспондент Национальной Академии наук РК, доктор филологических наук, профессор **Есмагамбет Ысмайылов** (1911-1965). В 1961-1967 гг. Институтом был издан коллективный труд «История казахской литературы» в 3-х томах (из шести книг). Два тома «Истории казахской литературы», в которых охвачена литература советской эпохи, были подготовлены под руководством члена-корреспондента НАН РК, доктора филологических наук, профессора **Есмагамбета Ысмайылова**. В научно-исследовательской работе принимали участие **Е. Ысмайылов**,

С.Ордалиев, А.Тажобаев, Т.Нуртазин, Б.Шалабаев, М.Базарбаев, Р.Бердибаев, Е.Лизунова, М.Хасенов, Т.Какишев, М.Дуйсенов, А.Нарымбетов. Данное комплексное исследование получило высокую оценку на уровне Союза.

В 1964-1988 гг. заведующим отделом являлся академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, лауреат Государственной премии РК Мухамеджан Каратаев (1910-1995). В этот период увидели свет весьма значимые для своего времени монографии, исследования ученого и сборники научных статей. Ученый отличался умением своевременно реагировать на происходящие вокруг себя литературные явления, тем самым подтверждая непосредственную причастность к процессу осмысления животрепещущих проблем современной науки.

Во время управления М.Каратаева отдел выделялся особенно интенсивной научной деятельностью. Заметно вырос кадровый состав научного подразделения. Под его руководством прошли подготовку несколько докторов и кандидатов наук. Именно в это время сотрудники отдела М.Каратаев, Е.Лизунова, Ы.Дюйсенбаев, М.Дюйсенов защитили диссертации, подготовленные на соискание степени доктора филологических наук. В 1960-1970 годы отделом были изданы около десятка коллективных исследований, а также несколько монографий отдельных сотрудников.

Наблюдалось стремление углубленно исследовать некоторые теоретические вопросы художественной литературы. Так в 1967 году вышли в свет два тома «Истории казахской советской литературы» (85 п.л.) в переводе на русский язык. Предисловие книги было написано заведующим отделом М.Каратаевым.

В 1970-1975 годы сотрудники отдела занимались глубоким изучением таких разнообразных, вместе с тем тесно взаимосвязанных между собой категорий как метод, способ, жанр, стиль, мастерство, язык и др. В основу подобных исследований легли конкретные теоретические концепции. В семидесятые годы взгляд ученых был сосредоточен на проблемах жанрового развития литературы. В связи с обоснованной необходимостью всестороннего изучения данной проблемы, сотрудники отдела начали научно-исследовательскую работу по новому фундаментальному проекту. Результаты исследования по проекту «Жанровые проблемы в казахской

советской литературе» были опубликованы в коллективных монографиях «Жанр сипаты» (1971), «Стиль сыры» (1974).

В коллективном труде «Жанр сипаты» казахская литература, непрерывно развивающаяся благодаря художественным поискам писателей, исследуется в аспекте жанровых видов и форм. Жанровая природа искусства слова, поднявшегося в советский период на новый уровень развития, раскрыта путем выявления существенных достижений отдельно взятых жанровых видов – поэзии, прозы и драматургии. Исторические этапы становления, развития казахского романа и его художественная поэтика осмыслены путем глубокого анализа сюжетно-композиционного строя и языковой особенности произведений.

В 1975-1980 годы сотрудники отдела осуществляли работу по научно-исследовательской программе «Традиции и новаторство в казахской литературе». Целью ученых было рассмотрение проблем традиционной преемственности и новаторства в литературе советского периода в рамках отдельно взятых во внимание литературных жанров. В результате всестороннего исследования литературоведческая наука пополнилась рядом коллективных монографий, среди которых можно выделить следующие труды: «Дәстүр және жаңашылдық» (1980), «Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы» (1981) на казахском языке и «Традиции и новаторство в художественном освоении действительности» (1981) на русском языке.

Объектами исследования в рамках художественного мастерства и стиля в книге «Традиции и новаторство» («Дәстүр және жаңашылдық», на каз. яз.) становятся вопросы традиции и новаторства не только в области прозы и драматургии, но и литературной критики. Во вступительной статье под названием «Диалектика традиции и новаторства в казахской литературе» литературные достижения рассматриваемого периода представлены традиционной преемственностью, а художественно-эстетические приобретения современной новеллы и рассказа соотнесены с вопросами индивидуального мастерства. В ходе изучения поэтики повести, романа уделялось внимание сюжетно-композиционному строю художественного произведения. В данном аспекте разносторонне проанализированы литературные сочинения М. Ауэзова, Г. Мусрепова, С. Муканова, что в свою очередь дало возмож-

ность оценить художественно-эстетический уровень литературного процесса в целом. Традиционная преемственность в области литературной критики раскрыта путем сравнительно-исторического рассмотрения.

В следующей книге «Традиционная преемственность в казахской поэзии» («Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы», на каз. яз.) предметом изучения послужили лирические и эпические произведения в казахской поэзии. Исследование проводилось с целью раскрытия традиционной преемственности и новаторства в художественных исканиях поэтов. Лирические сочинения казахских поэтов рассмотрены по тематической группировке (любовная лирика, природная лирика, философская лирика и т.д.). Сравнительно-исторический анализ казахской поэмы разных лет в аспектах формы и содержания, жанровых трансформаций предоставил возможность оценить художественно-эстетические достижения современной поэмы.

Исследования, проводимые сотрудниками отдела в рамках программы «Проблема художественного мастерства в современной казахской литературе» в 1981-1985 годы, были сосредоточены на задаче более углубленного изучения теоретических вопросов, касающихся литературы советского периода. Художественно-эстетические достижения литературных жанров – прозы, поэзии и драматургии в коллективном труде «Ключ к мастерству» («Көркемдік кілті – шеберлік» (1985), на каз. яз.) определены путем изучения индивидуальных стилистических особенностей отдельно взятых творцов слова. Наряду с вышеуказанными коллективными трудами казахская литературоведческая наука за эти годы пополнилась также и монографиями отдельных ученых.

В 1986-1988 гг. научно-исследовательская работа была направлена на решение таких задач как выявление основных черт метода социалистического реализма в казахской литературе, раскрытие его потенциальных возможностей и оценка художественных видоизменений жанра, формы и содержания в рамках данного метода. Принципы социалистического реализма нашли выражение во всех жанрах советской литературы путем художественного изображения человека труда. Проблема своеобразия художественного мира всей советской литературы поначалу бытовала в обличии проблемы героя.

В 1988-1995 годы отделом заведовал выдающийся ученый, общественный деятель, доктор филологических наук, профессор **Муслим Базарбаев** (1927-1995), занимавший в разное время посты Министра культуры и Министра иностранных дел РК, директора Института. Он является основным организатором и одним из авторов трехтомного коллективного труда «История казахской литературы», изданного на казахском (1960-1967) и русском (1968-1979) языках. Научные разделы «Шакерим Кудайбердиев», «Магжан Жумабаев», «Жубан Молдагалиев», написанные ученым, позже вошли в 6-, 7- и 10-тома (2004-2005) десятитомной «Истории казахской литературы».

В это время в соответствии со специальным Постановлением Правительства РК проводились работы по реабилитации репрессированных казахских поэтов и писателей и возвращению их литературного наследия. В составе специальной государственной комиссии были ученые С.Кирабаев, М.Базарбаев, Ш.Елеукенов. В ходе работы под руководством М.Базарбаева увидели свет однотомное и трехтомное собрания сочинений Магжана Жумабаева, вступительные статьи в которых написаны М.Базарбаевым. В работе участвовали также литературоведы Х.Абдуллин, Б.Даримбетов. Следует отметить колоссальный труд ведущих ученых С.Кирабаева, М.Базарбаева, Ш.Елеукунова в организации работы всего коллектива Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова и в частности сотрудников отдела современной казахской литературы, силами которых наследие алашординцев – А.Байтурсынова, Ш.Кудайбердиева, М.Дулатова, Ж.Аймаутова, М.Жумабаева стало достоянием народа. В рамках работы были опубликованы монографии «Жусипбек Аймаутов» (1993) С.Кирабаева, «Магжан Жумабаев» (1995) Ш.Елеукунова. Молодые ученые Р.Турысбеков, Д.Камзабеков, С.Аккулулы – ныне известные специалисты по литературе Алаш – в результате командировочных поездок в Москву, Оренбург и Казань ввели в научный оборот множество архивных документов, касающихся деятелей Алаш.

На первых порах эпохи независимости наблюдалась тенденция критического переосмысления литературы советского прошлого. В связи со сложившейся ситуацией в отечественной науке ведущие ученые отдела совместно с известными литературоведами страны принялись за разработку и внедре-

ние верных методологических принципов, согласно которым литература советского периода оценивалась в первую очередь как художественное наследие.

В 1991 году в Институте литературы и искусства имени М.О.Ауэзова прошла научно-теоретическая конференция «Проблемы исследования казахской литературы 1920-30-50 годов». В докладах С.Кирабаева, М.Базарбаева, Т.Какишева, Б.Даримбетова, Р.Нургалиева, Б.Майтанова, А.Нагиметова, посвященных актуальным проблемам изучения казахской советской литературы, осмысления художественного своеобразия казахской литературы и литературно-критических воззрений второй половины XX столетия, исследованию наследия Алаш, были намечены новые задачи отечественного литературоведения.

В 1990-1994 гг. внимание ученых было сконцентрировано на проблеме переосмысления литературы, получившей одностороннюю оценку в советский период. Литературоведы сосредоточили свои усилия на изучении казахской советской литературы с позиции суверенной действительности. При исследовании семидесятилетней истории советской литературы предлагалась периодизация, разделенная три этапа развития. В рамках исследовательских проектов «Казахская литература 1920-30 годов», «Казахская литература 1940-50-60 годов» соблюдались установившиеся методологические принципы, согласно которым был произведен научный обзор литературы каждого десятилетия. Проанализированы художественные приобретения казахского литературного творчества двадцатых, тридцатых годов XX века во всех жанрах, отдельная глава посвящена литературной критике данного исторического периода, представлены творческие портреты Ш.Кудайбердыулы, Ж.Аймаутова, М.Жумабаева, А.Байтурсынова, М.Дулатова. Таким образом, вышеназванное исследование является первым в истории казахского литературоведения научным трудом, посвященным полноценному изучению казахской литературы, пополненной наследием Алаш.

Продолжение исследования охватывает литературу 1940-60 гг. В трех основных разделах данной работы («Казахская литература военных лет (1941-1945)», «Литература послевоенных лет (1946-1956)», «Период возрождения (1956-1970)») представлены обзорные главы по литературным жанрам. От-

метим также, что при написании истории соблюдался методологический принцип исследования 1960-ых годов.

В эти годы значительно повысился уровень научной квалификации сотрудников отдела. Были защищены диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук Б.Майтановым «Психологический анализ казахского историко-революционного романа» (1990) и К.Ергобеком «Творческая лаборатория С.Муканова» (1995). Также защитили кандидатские диссертации Ш.Сариев («Казахская лирика 1960-70 гг. Художественные искания», 1993), Т.Шапаев («О лирическом герое»), Д.Мынбаев («Литературное наследие Смагула Садуакасова», 1994), С.Жусипов («Жизнь и литературно-публицистическое творчество Алихана Бокейханова (1870-1937)», 1995), Г.Ордаева («Литературное наследие Кошке Кеменгерова», 1996), Г.Балтабаева («Казахский рассказ 1970-80 гг.», 1999).

С мая по октябрь 1999 года должность заведующего отделом занимал Кулбек Ергобек, в 1999-2001 годы – Ибраим Бекен Бекмуратович.

В 1995-1999 гг. и 2002-2006 гг. обязанности заведующего отделом выполнял академик, доктор филологических наук, выдающийся ученый, общественный деятель **Серик Смаилович Кирабаев**. Благодаря его научным и организаторским способностям деятельность учреждения поднялась на новую ступень. Посвятивший всю свою жизнь исследованию национальной литературы, выдающийся ученый и педагог С.Кирабаев за заслуги в науке награжден орденами «Трудового Красного Знамени», «Дружбы народов», многими медалями, Почетной Грамотой Президиума Верховного Совета Казахской ССР. Он – лауреат премии имени Ш.Ш.Уалиханова, заслуженный деятель науки Республики Казахстан и Республики Кыргызстан, лауреат государственной премии РК, обладатель ордена высшей степени РК «Отан», академик НАН РК, зарубежный член Российской академии образования, член Академии образования Казахстана, заслуженный деятель Республики Казахстан.

В 1988-1995 гг., являясь директором Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, ученый проявил себя как настоящий специалист в области истории литературы и современности и организовал научную деятельность коллектива, направленную на решение задач нового времени. Осо-

бое значение имеет его активная руководящая деятельность по организации работы в рамках высвобождения литературы и науки от влияния тоталитарного режима, раскрытия белых пятен в истории литературы, реабилитации репрессированных поэтов и писателей и возвращению (сбор, издание, исследование) их творческого наследия.

Труды С.Кирабаева и его научно-консультационная деятельность и по сей день имеют весомую значимость при осуществлении многоплановой научно-исследовательской работы в Институте литературы и искусства имени М.О.Ауэзова. Институт, в котором трудятся высококвалифицированные специалисты-ученые, под руководством С.Кирабаева превратился в научный центр, занимающийся исследованиями в области истории литературы. В годы его руководства расширились международные связи Института, что в свою очередь позволило исследовать культурное наследие казахского народа совместно с другими странами (Монголия, Китай, Ближнее зарубежье и т.д.).

В 1997-1999 гг. сотрудники отдела работали над выполнением научно-исследовательской программы «История казахской литературы нового периода». При этом усилия были сосредоточены на таких магистральных направлениях как осмысление особенностей развития казахской литературы, детальный анализ художественно-эстетических поисков мастеров слова во всех жанрах. Также в рамках этой программы проведено всестороннее исследование третьего периода советской литературы по теме «Казахская литература 1970-90 гг.». Литература рассматриваемого периода представлена обзорными главами, разделенными по жанрам, и творческими портретами отдельных творцов слова, внесших значительный вклад в литературное развитие. Содержание исследовательского труда дополняет также «Летопись литературной жизни». Литература данного периода позже вновь рассматривалась в рамках создания десяти томной «Истории казахской литературы».

В 2000-2002 гг. отдел занимался исследовательской работой по теме «Казахская литература советского периода и мировой литературный процесс». Программа осуществлялась с целью создания полноценной истории казахской литературы советского периода с точки зрения независимости, выявления и изучения наиважнейших литературоведческих про-

блем, исследованных ранее в узких аспектах, рассмотрения процесса художественного развития в контексте мировой культуры.

В 2002 году сотрудники отдела провели республиканскую научно-теоретическую конференцию «Габит Мусрепов и мировой литературный процесс», посвященную столетию со дня рождения писателя, и выпустили сборник докладов.

В 2003-2005 гг. сотрудники участвовали в работе по созданию «Истории казахской литературы» в десяти томах, которая издавалась Институтом литературы и искусства имени М.О. Ауэзова в рамках проекта «Казахская литература 60-90 гг. XX века в контексте мировой литературы». Коллектив под руководством С.Кирабаева подготовил 7-9 тома, которые вышли в свет в рамках государственной программы «Культурное наследие».

Сотрудники отдела современной казахской литературы, соблюдая ранее установленные принципы периодизации (1917-1940; 1941-1955; 1956-1990), придерживались совершенно иных научных взглядов, соответствующих новым парадигмам культурного познания. Последний том десятитомного издания, подготовленный под общей редакцией доктора филологических наук, профессора, лауреата Государственной премии РК Ш.Р.Елеуенова, охватывает историко-литературный процесс 1991-2001 годов.

Разносторонне рассмотрены и проанализированы проблемы историко-типологических особенностей, характерных периодам развития литературы, художественно-эстетические принципы, жанровая и стилевая специфика, создание образов и характеров. Главы, посвященные изучению проблем развития прозы, поэзии, драматургии, литературоведения и литературной критики, международных литературных связей, получили традиционное значение в композиционном строе исследовательских трудов. Предметом рассуждения становились и новые повествовательные структуры, исходящие из таких внутрижанровых классификаций как документальная литература, сатира, фантастика. Был написан ряд творческих портретов выдающихся поэтов и писателей. Каждый том заканчивается летописью литературной жизни соответствующего периода. В коллективном труде впервые исследованы этапы жанрового развития литературы казахов, живущих в Монголии и Китае.

В работе по созданию вышеназванных томов принимали участие академики НАН РК З.Ахметов, Р.Бердибаев, З.Кабдолов, С.Кирабаев, Р.Нургалиев, доктора наук А.Нарымбетов, Ш.Елеукенов, Т.Какишев, Б.Кундакбаев, Ж.Ысмагулов, А.Мархабаев, А.Егеубаев, Б.Ибраим, Д.Ыскакулы, Б.Майтанов, Т.Сыдыков, К.Ергобеков, Х.Адибаев, З.Сеитжанов, а также кандидаты наук Г.Елеукенова, М.Имангазинов, Н.Акыш, А.Каирбеков, Г.Орда, Г.Балтабаева.

В 2007-2010 гг. отделом руководил кандидат филологических наук **Акыш Нурдаулет Бабиханович**. Н.Акыш – заместитель главного редактора научно-популярного журнала «Керуен», учредителем которого является Институт им. М.О.Ауэзова, член Союза писателей Казахстана, лауреат международной премии имени Жамбыла.

В 2006-2009 гг. под руководством С.Кирабаева проводились работы по научно-исследовательскому проекту «Современный казахский роман и его исторические традиции». Целью исследования является всестороннее изучение казахского романа с точки зрения независимости, начиная с самых первых его образцов и заканчивая произведениями современности. Результаты исследования отражены в коллективной монографии «Казахский роман: прошлое и настоящее» (2009). Она, в сущности, является первой книгой, посвященной истории развития казахского романа.

В 2007-2009 гг. сотрудниками отдела осуществлена работа по прикладному научно-исследовательскому проекту «Сто мастеров художественного слова». В рамках этого проекта был издан коллективный труд «Мастера казахского художественного слова» (2010). Значимость данной книги обусловлена ее содержательностью. В ней приведены творческие биографии выдающихся казахских поэтов и писателей, начиная с жырау Бухара Калкаманулы до наших современников. Творческие биографии мастеров слова выполнены в общедоступном научном стиле.

Данная книга, где собраны творческие биографии самых ярчайших казахских поэтов и писателей, пользуется успехом среди учащихся и преподавателей общеобразовательных школ, средне специальных и высших учебных заведений.

В эти годы сотрудниками отдела было подготовлено и издано 4-х томное собрание избранных сочинений М.Базарбаева. Отдел организовал научно-теоретические конферен-

ции, посвященные 80-летию ученых С.Кирабаева и М.Базарбаева, и опубликовал сборники материалов конференций: «Академик Серик Кирабаев и литературоведческая наука XX века», «Муслим Базарбаев и проблемы современного литературоведения и искусствознания». А также коллективом отдела составлены библиографические указатели: «Муслим Базарбаевич Базарбаев», «Серик Смаилович Кирабаев».

В канун 65-летия Великой Победы усилиями сотрудников отдела вышла в свет книга «Майдан жырлары» («Военная поэзия», 2010), где собраны стихотворения военных лет, опубликованные на страницах фронтовых газет. Безусловно, что пламенные стихи, написанные в кровавом поле войны, имеют огромное значение в воспитании молодого поколения в духе патриотизма.

Вместе с тем в 2010 году была опубликована книга «Майдангер қаламгерлер» («Писатели-фронтовики»). Литературный справочник содержит сведения о жизни и творчестве поэтов и писателей, участвовавших в войне в 1941-1945 гг. Повествуется о героических подвигах писателей-фронтовиков, а также приведены некоторые сведения и о журналистах-фронтовиках.

В настоящее время сотрудники отдела работают над фундаментальным научно-исследовательским проектом «Художественное воспроизведение идеи независимости в литературе XX века», запланированным на 2009-2011 гг. (Руководитель проекта – С.С.Кирабаев). Данное научное исследование направлено на решение следующих задач: изучение национальной идеи в казахской литературе, прослеживание тенденций развития литературных жанров – прозы, поэзии и драматургии, научное обобщение литературоведческих концепций, связанных с художественным воплощением идеи независимости.

Одним из главных специалистов отдела и ведущим ученым является общественный деятель, доктор филологических наук, профессор, лауреат Государственной премии РК, обладатель ордена «Парасат» Шериаздан Рустемович Елеукенов. В 1986-1988 гг. он был директором Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова. До этого ученый занимал должность председателя Государственного комитета по делам печати и полиграфии при Совете Министров Казахской ССР. Ш.Елеукенов в числе основных авторов при-

нимал активное участие в работе по созданию коллективных трудов «История казахской литературы» в 10-ти томах, «Казахский роман: прошлое и настоящее».

В разные годы в отделе плодотворно работали доктора филологических наук А.Нуркатов, А.Шарипов, Б.Наурызбаев, Т.Абдирахманова (лауреат Государственной премии РК), М.Хасенов, Ж.Ысмагулов, С.Ордалиев, А.Нарымбетов, М.Атымов, Д.Камзабекулы, Р.Турысбеков, Г.Елеуменова; кандидаты филологических наук Р.Рустембекова, А.Раимбеков, Е.Жакипов, К.Мынжасарова, Ж.Молдагалиев, А.Нагметов, С.Баймолдин, Б.Даримбетов, Ш.Сариев, Т.Шапай, К.Керейкулов, С.Аккулулы, Ж.Досбай; научные сотрудники Б.Жумагалиева, З.Ильясов и другие.

С 2010 года заведующим отделом литературы эпохи независимости является доктор филологических наук, профессор **Бахытжан Кауасканович Майтанов**. Он – лауреат премии имени Ш.Уалиханова, Лучший преподаватель вузов, академик Академии Ч.Айтматова.

В настоящее время (с 2010 года) отдел литературы эпохи независимости на инициативных началах работает над проектом «Казахская литература XXI века» (руководитель – д.ф.н. Майтанов Б.) и изданием одноименной коллективной монографии. Указанная монография посвящается 20-летию Независимости Казахстана и 50-летию со дня основания Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова.

В коллективной монографии раскрывается духовное значение понятия независимости в национальном мире и культуре казахского народа. Научно осмыслена роль новых демократических принципов, приобретенных в эпоху независимости в развитии казахской литературы. Рассмотрение особенностей литературно-художественных процессов в обзорных главах и творческих портретах теснейшим образом связано с целью воспроизведения идеи независимости и государственности. Выявлены художественно-эстетические достижения литературы последнего десятилетия, интенсивные поиски новых выразительных возможностей, обеспечивающих полноценное художественное воссоздание действительности.

В рамках проекта проведен всесторонний анализ выдающихся произведений прозаического жанра, рассмотрены жанровые виды лирики (поэма, толгау, баллада и т.д.), в ас-

пекте художественных изысканий, касательно формы и содержания изучены драмы последних лет. Проведена достаточная работа, подтверждающая объективность суждений исследователей по поводу выявления основных идейной и структурной специфики реализма, модернизма и постмодернизма. Прослежены гармоничные сплетения национальных духовных ценностей в художественном мире.

Одним из основных сотрудников отдела является Гульжахан Орда Жумабердиевна. Она защитила кандидатскую («Литературное наследие Кошке Коменгерулы») и докторскую («Проблемы литературоведения и исследования Муслима Базарбаева») диссертации. За монографию «Алаштың бір ардағы» Г.Орда была удостоена премии имени М.О.Ауэзова (2002).

В настоящее время в отделе работают академик НАН РК, д.филол.н., проф. С.Кирабаев, д.филол.н. проф. Ш.Елеуке-нов, д.филол.н., проф. Б.Майтанов, д.филол.н. Н.Акыш, к.филол.н. доц. Г.Орда, к.филол.н. А.Калиева, к.филол.н. Е.Ханкей, младшие научные сотрудники Б.Мукатай, Ж.Сарсенбаева.

*Бахытжан Майтанов
Гульжахан Орда*

ОТДЕЛ ТЕОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИИ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Отдел теории литературы и методологии литературоведения Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова был создан 6 июня 1986 года. У истоков этого отдела стоял доктор филологических наук, профессор, академик Заки Ахметов (1928-2002). С 1986 по 2002 годы З.Ахметов руководил многочисленными научными проектами и был ответственным редактором издания отдела.

В связи с поставленной задачей научными сотрудниками отдела впервые в истории казахского литературоведения издан «Словарь литературоведческих терминов» с большой вступительной статьей академика З.Ахметова в 1996, 1998 годах, включающий в себя более тысячи научных терминов и понятий, ранее выпавших из научного оборота в советский период истории страны. В этом труде введены в научный оборот новые термины по литературоведению, теоретические понятия по поэтике и теории литературы. Стратегический проект по данной теме был разработан им в статьях «Методологические проблемы разработок литературоведческих терминов» (доклад на V Всесоюзной тюркологической конференции, 1988), «Методологические проблемы разработки терминов в казахском литературоведении» (Известия АН КазССР. Серия филологическая, 1989). Сотрудники отдела были активно задействованы в реализации данного проекта.

В начальный период Независимости Республики Казахстан 1995 году издана монография академика З.Ахметова «Мир поэзии Абая» («Абайдың ақындық өлемі»), в которой он приводит статью А.Байтурсынова «Главный казахский поэт» (1913) и академический двухтомник Абая. Наряду с этим З.Ахметов в 1995 году был ответственным редактором энциклопедии «Абай». В указанных трудах по-новому переосмыслены произведения Абая Кунанбаева. С высот Независимости Республики Казахстан изучено наследие классика казахской литературы как основателя казахского литературного языка, духовного потенциала нации. При исследовании наследия Абая академик З.Ахметов руководствовался научно-методологическими разработками основоположников абаеведения в казахской науке о литературе А.Бокейханова, А.Байтурсынова, М.Дулатова, М.Жумабаева и других

представителей казахской интеллигенции начала двадцатого столетия.

Труд «Основы теории казахского стиха» (2002), дополненный и заново изданный З.Ахметовым, включает новые теоретические положения исследователя. В главах «Система стихосложения в казахской поэзии», «Ритмическое членение строк», «Ритмическая равноценность слогов – основа силлабики» показаны особенности теории казахского стиха. Изучая научные труды классиков казахской советской литературы С.Сейфуллина, И.Жансугурова, а также исследования литературоведов К.Жумалиева, Е.Исмайылова, он разбивает их теоретические положения в новых условиях.

Под руководством академика З.Ахметова была начата научная работа «Жанр және поэтика мәселелері», которая была завершена отделом теории литературы под руководством д.филол.наук А.С.Исмаковой. Коллективная монография на русском и казахском языках издана в 2004 году. Монография состоит из двух больших разделов «Сөз өнеріндегі жанрдың ерекшеліктері мен көркемдік эстетикалық құндылықтары», «Жанр және поэтика мәселелері». В данном сборнике с методологической научно-теоретической позиции исследуются жанровая система, литературный процесс, эстетический контекст, виды литературы. В научной монографии рассматриваются следующие научные проблемы: З.Ахметов «Пушкин и Абай» (Культурно-эстетическое русло жанра), А.С.Исмакова «Концепция А.Байтурсынова о романе и эволюция этой жанровой формы в мировой литературе», Ш.Р.Елеукунов «Эпистолярные романы Пушкина и Абая», Ж.Дадебаев «Жанрово-эстетические корни национальной литературы» (Билге Будын Таниркут), Г.Ж.Пралиева «Начала психологизма в богатырском жанре эпоса», С.Сакенов «Типологические мотивы в эпосе «Бердикожя батыр». А также – З.Ахметов «Жанр и изображение слова», З.Кабдолов «Род и вид в искусстве слова», А.С.Исмакова «Жанровая «память» казахской художественной прозы», Ш.Р.Елеукунов «О методологических принципах исследования жанровой поэтики символистических стихов Магжана», Г.Ж.Пралиева «Художественная природа снов в жанре романа», С.Сакенов «Особенности изображения правды жизни в историческом эпосе», Г.Ш.Елеукунова «Принципы исследования художественного рассказа 1950–1980 годов», А.Т.Ойсылбай «Исследова-

ние жанровой системы в казахском литературоведении начала XX века». Под руководством академика З.Ахметова с 1986 года по 2002 годы были защищены кандидатские диссертации Д.А.Конаевым (1987), С.Д.Байшевой (1988), М.Абсеметовым (1992), Г.Ж.Пралиевой (1994), Т.Шанбаевым (1994), А.А.Тлепбергеновой (1997), Т.И.Кошеновой (1998), А.Т.Сыдыковой (1999), К.К.Алкожаевым (1999), С.Касеновым (1999), М.Оразбековой (2000), Р.З.Муқышевой (2000), Б.У.Джолдасбековой (2002), докторские диссертации Б.А.-Байтанаевым (1994), К.Сыздыковым (1997), С.Ашимхановой (1999), Х.К.Рустемовой (1998), А.Исмаковой (1998), А.Кулумбетовой (1999).

Со времени открытия отдела здесь работали доктора филологических наук, профессора Муслим Базарбаев, Шериаздан Елеукунов, Отеген Кумисбаев, научные сотрудники Айгуль Исмакова, Торегелди Бекниязов, Айгуль Жетписбаева, Марат Абсеметов, с 1990 года Галым Доскенов, Турдыгул Шанбай, Гульзия Пралиева, Галымжан Муканов, Гульнар Елеукунова, Айслу Ойсылбай, Айсара Далабаева, Айгерим Уалиева, Болат Мурсалим, Абай Маукараулы, Камшат Мустафаева, Райхан Имаханбетова, Айдынгүл Хаван, Кымбат Сейдалина, Корлан Кошанбаева, Салтанат Рахымжанова, Нуржан Рахымжанов.

С 2002 года по настоящее время отделом теории литературы и методологии литературоведения руководит доктор филологических наук, профессор А.С.Исмакова.

В 2003 году отделом было подготовлено и издано пятитомное собрание сочинений крупного государственного и общественного деятеля, литературоведа, тюрколога, лингвиста, поэта, переводчика Ахмета Байтурсынова, которое можно назвать главным достижением отдела. Научное наследие впервые введено в современный научный оборот. Ответственным редактором пятитомника является д.ф.н. А.С.Исмакова, которая предваряет первый том вступительной статьей «Ахмет Байтурсынов – общественный деятель, поэт, реформатор казахского языкознания и литературоведения», второй том – статьей «Жастардың оқу-тәрбие жұмысы түзелмей, жұрт ісі түзелмейді» («Пока не исправит учебно-воспитательную работу молодежи, народное дело не поправится»), третий том – «Тіл-кұралын» шығарушылардың алғысөзі», Предисловие к издателям «Тіл-кұрал», четвертый том – ста-

тъей «А. Байтұрсынұлы – қазақ әліпбиінің атасы һәм кеменгер көсемсөзші» («Ахмет Байтұрсынов – основатель казахского букваря и гениальный публицист»), пятый том – «А. Байтұрсынұлы – қазақ халқынын ар-ожданы» («А. Байтұрсынов – честь и гордость казахского народа») (Н. А. Назарбаев).

Пятитомное собрание сочинений вышло в издательстве «Алаш» (2003) в серии «Алаш мұрасы». Составители первого тома А. С. Исмакова, Г. Ж. Пралиева, С. Б. Сакенов, К. М. Мустафаева. Главным отличием этого издания является то, что в него вошли такие художественные произведения А. Байтұрсынова, как «Қырық мысал» (1909, 1913, 1922), «Маса» (1911, 1922), книга стихов и «Главный казахский поэт» (1913), «Әдебиет танытқыш» (1926), которые были сопоставлены и выверены как с первыми изданиями (1992), так и современными (1989, 1991). Таким образом впервые были восстановлены пробелы, допущенные в последних изданиях.

Во второй том сочинений А. Байтұрсынова вошел «Оқу құралы» («Учебное пособие»), написанный им совместно с Т. Шонановым в 1912 году, впервые дважды изданный в Кызыл-Орде (1926, 1927) и с тех пор больше не издававшийся. Впервые в период Независимости «Оқу құралы» был переведен с арабской графики на современный казахский язык и к нему даны обширные научные комментарии. Учебное пособие состоит из трех разделов, первый называется «Әдебиет, тұрмыс, енбек» («Литература, быт, труд»). Эта научно-учебная хрестоматия рассчитана на учителей и учеников. При этом познавательный материал подкреплен художественными текстами, рассказами и стихотворениями Ыбрая Алтынсарина, Абая, Б. Майлина, М. Дулатова. Тексты из «Живого родника» и трудов Ш. Валиханова подкреплены художественными текстами Ж. Аймауытова, Ушинского, Вагнера, Покровского. При этом для подкрепления знаний приводятся также ценные сведения из истории казахского народа. Второй раздел «Ғылым»-«Наука» посвящен научным сведениям о растениях и животных, а также вечно меняющейся природы. Третий раздел «Дүние» (Мир) состоит из научно-познавательных статей о звездах, планетах, солнце, земле, затмении солнца и луны, кометах, и также даны географические сведения об Азии, Европе, Африке, Америке и Австралии.

Авторы проекта включили в третий том сочинений А. Байтұрсынова (2004) учебники, научные доклады и иссле-

дования актуальных проблем начала XX века: «Қазақша алифба» (1912), «Әліп-би» (1926), «Сауат ашқыш» (1926) на казахском языке и научных трудов ученого о грамматике казахского языка.

Четвертый том (2005) состоит из учебников «Әліппе», «Сауат ашқыш (ересектер әліппесі)», «Әліппе-астар (әліппеге методикалық нұсқау)», «Тіл құралы», «Баяншы (методикалық жазбалар)», «Тіл жұмсар». В лингвистических трудах А. Байтурсынова впервые основана теория казахского языкознания, об этом говорится в Предисловии к этому тому.

В пятый том А. Байтурсынова (2006) включены «Ер Сайын» (1923), «23 жоктау» – «23 плача» (1926) и другие труды и публицистика ученого, которым прежде не придавалось особого внимания. В этом томе опубликованы статьи А. Байтурсынова «Қазақтың өкпесі», «Егін егу», «Шаруа жайынан», «Ауру жайынан», «Бас қосу турасында», «Жауап кат», «Бас қосуға рұқсат берілмеді», «Бас қосу», «Орынбор 13-нші октиабір», «Білім жарысы», «Білім жарысы қакында», «Оқыту жайынан», «Андаспаған мәселе турасында», «Досмайыл кажыға ашық кат», «Губернатордың өзгертілуі», «Соғысушы патшалар», «Бұл заманның соғысы», «Түзетілген әріп», являющиеся образцом жанра. При этом эти статьи впервые текстологически проанализированы.

Коллективный труд «История казахского литературоведения» («Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы») в двух томах вышел из печати соответственно в 2008, 2009 годах. Ответственный редактор научного проекта – профессор А.С.-Исмакова, научные сотрудники Улан Еркінбаев, Айсулу Ойсылбай, Айсара Далабаева, Марат Азимханов, Ерболат Абикенулы, Гульжан Кошанбаева подготовили редактирование научного исследования. Этот труд является первым исследованием, в котором в историко-литературном и научно-теоретическом уровне осуществлена разработка основных проблем национального литературоведения от его общетюркских истоков до современного периода независимости. Получила освещение структурная и художественно-эстетическая система основных категорий науки о литературе, отраженная в трудах ведущих казахских литературоведов.

Структуру книги составляют аналитические главы-обзоры и творческие портреты литературоведов. Основные разделы монографии: «Истоки литературоведческой мысли в

древние века (VI-XIV)»; «Начало казахского литературоведения в трудах Ш.Валиханова, Ы.Алтынсарина и А.Кунанбаева»; «Становление профессионального казахского литературоведения (1900-1932)»; «Развитие казахского литературоведения в советский период (1932-1956)»; «Казахское литературоведение 1957-1991 годов».

В первой главе — «Истоки литературоведческой мысли в древние века (VI-XIV)» рассмотрены истоки литературоведческой мысли, выявлены литературоведческие оценки и понятия в Орхоно-Енисейских памятниках, в научном наследии аль-Фараби, «Диуани-лугат-ат-тюрки» М.Кашгари, «Кутадгу билиг» Ж.Баласагуни, «Диуани Хикмет» А.Иассауи, «Хисса-сул-анбия» И.Рабгузи. В этой главе поэзия акынов и жырау в жанре толгау в творчестве Асан Кайгы, Казтуган жырау, Доспамбета, Шалкииза, Жиёмбета, Маргаска, Ақтамберды рассматривается с позиции выявления социальной роли художественного слова и его места в обществе. Первую главу «Истоки литературоведческой мысли в древние века (VI-XIV)» написал кандидат филологических наук, доцент Ж.Смагулов.

Во второй главе «Начало казахского литературоведения в трудах Ш.Валиханова, Ы.Алтынсарина и А.Кунанбаева» исследуются литературоведческие мысли и определения критериев художественности в научных трудах ученого-востоковеда Ш.Валиханова, поэта-педагога Ы.Алтынсарина и классика казахской литературы А.Кунанбаева. Художественная интерпретация действительности, роль художественного слова и основные требования к нему являются объектом исследования этой главы. В этой связи подробно рассмотрены литературоведческие взгляды А.Кунанбаева. Он впервые дал теоретическое определение поэзии, впервые выделил художественное слово как объект высокого поэтического слога. Кроме того, он явился первым критиком произведений своих предшественников с высоты современной ему мировой литературы. Эту главу «Начало казахского литературоведения в трудах Ш.Валиханова, Ы.Алтынсарина и А.Кунанбаева» написала доктор филологических наук А.С.-Исмакова.

В третьей главе «Становление профессионального казахского литературоведения» исследован период с 1900 по 1932 годы. Это период профессионально сложившейся казахской

литературной критики и появления первых исследований по истории и теории казахской литературы. В главе рассмотрены литературоведческие труды А.Бокейхана, А.Байтурсынулы, К.Кеменгерулы, Х.Досмухамедулы, М.Жумабаева, С.Садуакасулы, М.Дулатова, Ж.Аймаутова, Р.Марсекова, Г.Тогжанова, С.Сейфуллина, М.Ауэзова, С.Торайгырова и др. Отдельно представлены творческие портреты А.Бокейхана, А.Байтурсынулы и С.Сейфуллина.

Первая теория литературы – «Әдебиет танытқыш» (1926) – впервые на казахском языке объясняла суть художественного слова – «асыл сөз», определив место и социальную роль самой литературы, появившейся из духовных потребностей человека. В книге осуществлен теоретический анализ истории казахской литературы категориально, т.е. через «пән сөздері». Глава «Становление профессионального казахского литературоведения» написана докторами филологических наук А.Исмаковой и Г.Пралиевой.

В четвертой главе «Развитие казахского литературоведения в советский период» рассмотрен литературоведческий процесс 1932–1956 годов. После репрессии 1937–1938 годов стали запрещенными основные литературоведческие труды А.Бокейхана, Х.Досмухамедулы, А.Байтурсынулы, М.Ауэзова и др. Объектом исследования этой главы стали литературоведческие труды С.Сейфуллина, М.Ауэзова, С.Муканова, К.Жумалиева, Б.Кенжебаева, Е.Исмайылова, З.Шашкина, М.Каратаева – первых представителей советского периода. В этой главе научные творческие портреты «Алихан Бокейхан», «Ахмет Байтурсынулы», «М.Дулатулы», «Кудайберген Жубанов», «Габиден Мустафин» написаны А.Исмаковой, «Ж.Аймауытулы», «М.Жумабаев», «С.Сейфуллин» написаны доктором филологических наук, профессором Д.Ыскакулы.

В литературной критике и литературоведческих трудах основной упор делался на поиск положительного героя – часто представителя рабочего класса. Акцент был не на существенных экзистенциальных ценностях, а на политической оценке, т.е. на позициях партийности литературы. Поэтому казахское литературоведение активно пропагандировало образ партийного работника, представителя рабочего класса или передовика-чабана. Тема поднятия целины стала одной из ведущих, а художественные ценности оставались вторичными.

Глава «Развитие казахского литературоведения в советский период (1932-1956)» написана доктором филологических наук Г.Елеукуновой и научным сотрудником А.Ойсылбай. Научные творческие портреты: «Мухтар Ауэзов» написан доктором филологических наук, профессором К.Сыздыковым, «Сабит Муканов» – Д.Ыскакулы, «Кажым Жумалиев» – академиком НАН РК С.Кирабаевым, «Бейсенбай Кенжебаев» – доктором филологических наук, профессором Т.Какишулы, доктором филологических наук А.Исмаковой, «Есмагамбет Исмаилов» – доктором филологических наук Д.Ыскакулы, «Мухаметжан Каратаев» – доктором филологических наук Б.Майтановым, «Алкей Маргулан» – кандидатом филологических наук С.Сакеновым, «Темиргали Нуртазин» написан докторами филологических наук А.Исмаковой и Г.Пралиевой.

В разделе пятой главы «Казахское литературоведение 1957-1991 годов» исследован литературоведческий процесс после «оттепели», когда наметился поворот к некоторой идеологизации и соцреализм начал трактоваться как более открытая система. В 1988 году произошла реабилитация политических деятелей партии «Алаш». Уже в следующем году в научный оборот были возвращены фундаментальные исследования казахского литературоведения: «Әдебиет танытқыш» (1926) А.Байтурсынулы, «Казахская народная литература» (1928) Х.Досмухамедулы и «История литературы» (1927) М.Ауэзова. Между тем казахское литературоведение советского периода представило казахскую литературу в контексте мировой литературы, но без учета «белых пятен» своей истории, т.е. без полноценного литературоведения начала XX века.

Этот период казахского литературоведения представлен в следующих творческих портретах: М.Базарбаев, Ш.Сатбаева, З.Ахметов, З.Кабдолов, С.Кирабаев, Т.Какишулы, Р.Бердибай, Р.Нурғали, Ш.Елеукунов и С.Каскабасов.

Последняя пятая глава «Истории казахского литературоведения» написана докторами филологических наук Г.Елеукуновой и Г.Пралиевой. Научные творческие портреты написаны: «Муслим Базарбаев» – кандидатом филологических наук Г.Ордой, «Шамшиябану Сатбаева» – кандидатом филологических наук С.Корабаем, «Заки Ахметов» – академиком АН РК С.Каскабасовым, «Зейнолла Кабдолов» – док-

торами филологических наук Ж.Дадебаевым и Г.Пралиевой, «Серик Кирабаев» – доктором филологических наук Б.Ыбраимом, «Турсынбек Какишулы» – кандидатом филологических наук А.Зекеновой, «Рахманкул Бердибай» – доктором филологических наук, профессором Д.Ыскакулы, научным сотрудником Д.Жакановой, «Шериаздан Елеукунов» – доктором филологических наук, профессором А.Нарымбетовым, «Немат Келимбетов», «Мырзатай Жолдасбеков», «С.Садырбайулы», «М.Мырзахметулы» – доктором филологических наук Г.Пралиевой, «Рымгали Нургали» – доктором филологических наук Д.Ыскакулы, «Сеит Каскабасов» – кандидатом филологических наук С.Корабаем. Наряду с этим следующие подразделы написаны: «Халел Досмухамедулы» – кандидатом филологических наук Р.Альмухановой, «Кошке Кеменгерулы» – кандидатом филологических наук Г.Орда, «Абдильда Тажибаев» – доктором филологических наук С.Даутовым, «Малик Габдуллин» – доктором филологических наук С.Негимовым, «Ыскак Дуйсенбаев» – кандидатом филологических наук К.Мукатаевой.

Издание этой книги подготовили научные сотрудники отдела теории литературы и методологии литературоведения Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова МОН РК А.Т.Ойсылбай, А.Далабаева, Р.Имаханбетова, У.Еркинбаев, К.Сайдалина, А.Мухамеджанова, К.Кошанбаева.

Второй том «Истории казахской литературоведческой науки» (1991-2005) является научным проектом за 2006-2009 годы. Второй том представляет собой исследование нового типа. В данном исследовании в хронологической последовательности – от древнетюркских корней до постмодернизма включительно – рассматриваются ведущие художественные тенденции и излагается сущность современных литературоведческих методов, способствовавших тому, чтобы наиболее адекватно было описано и изучено литературное произведение как неповторимое художественно-эстетическое целое. Авторы выявили неустойчивость эстетических критериев в различные эпохи, но при этом обнаружили их тесную связь, которая функционирует в форме отталкивания от позиций предшественников. Эти рассуждения при всей их глубине не раскрывают в полном объеме понятие «художественная литература». Поэтому в литературоведческой науке существует лишь описание предмета, которым с разной степе-

ни точности оперируют теория литературы и литературная критика.

В первой главе «Теоретические проблемы литературоведения периода независимости» исследован не только современный литературный процесс, но и рассмотрены современные способы теоретических рассуждений и анализа с учетом достижений литературоведения всего XX века. При этом выяснилось, что теоретические поиски современного казахского литературоведения находятся в контексте мирового процесса. Это выявлено в разделе «Теоретические проблемы литературоведения периода независимости в контексте современной мировой литературоведческой мысли».

В казахском литературоведении имеют место как классические теоретические исследования, так и постмодернистские способы аргументации в анализе художественного процесса и литературного произведения в отдельности. Это является объектом исследования раздела «Теоретические проблемы современного литературоведения». Большое влияние на характер современных теоретических исследований оказало возвращенное теоретическое литературоведение Алаш в «Әдебиет танытқыш» А. Байтұрсынулы. В этом разделе проекта рассмотрен «Әдебиет танытқыш» и его воздействие на современную теорию литературы. Автор в теоретическом аспекте демонстрирует не только состоятельность основных положений этого труда, но и выявляет их современную востребованность.

В разделе «Теоретические проблемы современного литературоведения» установлено, что классический, структурно-семиотический и постмодернистские способы анализа являются наиболее востребованными в современном литературоведении. Данная проблема является основным содержанием раздела «Структуралистические, герменевтические и семиотические способы анализа в современном литературоведении».

Комплексный подход к литературоведению эпохи независимости позволяет вывести определенные принципы и формулировки, приемлемые для разработки проблем художественного творчества. В коллективной монографии «Казахское литературоведение периода независимости» указанные проблемы поэтики исследуются в разделе «Современные проблемы теории литературы».

Период профессионально сложившейся казахской литературной критики и появления первых исследований по истории и теории казахской литературы представлен литературоведческими трудами А.Бокейхана, А.Байтурсынулы, К.Кеменгерулы, Х.Досмухамедулы, С.Садуакасулы, М.Дулатова, Ж.Аймауытова, Р.Марсекова, Ы.Мустамбаева, Г.Тогжанова и др.

Современная литература опирается на современные литературные течения, такие как постмодернизм, постструктурализм и деконструктивизм. Представители этого направления француз Ж.Ф.Лиотар, американцы И.Хассан, Ф.Джеймсон, голландцы Д.В.Фоккем, Т.Дан, англичане Дж.Батлер и Дж.Лодж и др.

В этом же разделе анализируется творчество А.Байтурсынулы наряду с другими представителями российского и мирового литературоведения Б.В. Томашевского, В.М. Жирмунского, А.И. Белецкого, Г.О. Винокурова, Ю.Н. Тынянова, Р. Якобсона, В. Кайзер, Р. Ингарден, Г. Гадамера, В.Б. Шкловского, М.М. Бахтина, Р. Уэллека и О. Уоррена, М. Гаспарова и др.

Раздел «Новые исследования по истории казахской литературы» ставит своей целью характеристику развития проблем национального литературоведения в аспекте исследования истории казахской литературы в контексте мирового литературоведческого процесса. В проекте творчество отдельных литературоведов исследовано в русле тенденций эпохи независимости Республики Казахстан.

В разделе «Новая литературная критика периода независимости» осуществлен обзор ведущих тенденций современной казахской литературной критики, который проводится с учетом ее последних жанровых разновидностей, таких как эссе, рецензия, литературный портрет и т.д. Казахская литературная критика периода независимости в силу своей специфики и возможностей способна находить и демонстрировать читателю достоинства и недостатки современного художественного произведения. Современный литературный критик, как показывает литературоведческий анализ, стремится к тому, чтобы полнее выявить замысел автора и помочь ему избавиться от творческих недостатков. Безусловно, существует предвзятая и недобросовестная критика, но не она определяет общий высокий уровень литературной критики в целом.

Современное казахское литературоведение периода независимости до сих пор специально не исследовано. Основной задачей исследования является выявление и становление новых методов и способов в исследовании художественности, художественных направлений, стилей, новых жанровых форм. В этом исследовании раскрыта и рассмотрена роль современного казахского литературоведения в современном научно-культурном пространстве. В данной монографии впервые выявлены структурно-семантические особенности этапов становления и развития основных направлений казахского литературоведения в период независимости.

Первая глава «Теоретические проблемы литературоведения периода независимости» написана профессором А.С.Исмаковой, вторая глава монографии «Теоретические проблемы современного литературоведения» написана Г.Пралиевой, третья «Новая литературная критика периода независимости» – Г.Елеукуновой. Подразделы «Теоретический аспект» и «Герменевтические, структуралистские и семиотические способы исследования казахского литературоведения» написаны У.Еркинбаевым. Подраздел «Современное литературоведение в международных научно-теоретических конференциях» написан научным сотрудником А.Далабаевой, «Литературно-теоретические связи периода независимости» – А.Т.Ойсылбай. Редакционная работа проведена научными сотрудниками отдела теории литературы и методологии литературоведения У.Еркинбаевым, А.Ойсылбай, А.Далабаевой, М.Азимханом, Е.Абикенулы, Г.Кошанбаевой.

Под руководством завотделом А.С.Исмаковой был подготовлен научно-исследовательский проект «Термины и понятия литературоведения». Этот проект до сегодняшнего дня не потерял своей актуальности по новизне литературоведческих терминологических направлений в национальном литературоведении «пән сөздері» и мировой классической науке. В 2007, 2008, 2009 годах издана трехтомная хрестоматия «Мировое литературоведение». Данная книга-хрестоматия является первым изданием в отечественном литературоведении, дающим теоретическое и прикладное представление о ведущих проблемах науки о литературе.

Первый том учебного пособия «Мировое литературоведение» (2007) состоит из трех больших разделов: 1. Специфика искусства и принципы его изучения. 2. Литература как

вид искусства и ее роды. 3. Литературное произведение и содержит хрестоматийный материал по теории мирового литературоведения, начиная с «Избранных трактатов» аль-Фараби, трудов Г.Гегеля, Н.Г.Чернышевского, Н.А.Добролюбова, И.Тэна, А.Н.Веселовского, В.Шкловского, Ю.Тынянова, А.Байтурсынулы, М.Бахтина, Ю.Лотмана в первом разделе.

Второй раздел состоит из трудов аль-Фараби, Ж.Б.Дюбо, Г.Э.Лессинга, Г.Гегеля, В.Г.Белинского, Н.Г.Чернышевского, А.Байтурсынулы, М.Бахтина, Ю.Лотмана, И.Гете, Р.Уэллека и О.Уоррена, В.Кожина, Л.Я.Гинзбург, Г.Гадамера, Ж.Женнета, Ц.Тодорова.

Третий раздел содержит материалы трудов Л.Н.Толстого, А.А.Потебни, А.П.Скафтымова, М.Бахтина, В.Виноградова, Р.Уэллека и О.Уоррена, Д.С.Лихачева, Р.Барта, М.Фрайзе, Г.Гегеля, Ю.Тынянова, А.Ф.Лосева, Г.Гачева и В.Кожина. Данная книга представляет особую ценность в плане доступности широкой аудитории произведений классиков мирового литературоведения.

Второй том «Мирового литературоведения» (2008) является первым изданием в казахстанском литературоведении, дающим целостное представление об основных проблемах теории и истории литературы. Это хрестоматия, состоящая из ключевых фрагментов исследований известных представителей мировой литературоведческой мысли как Запада, так и Востока. В аспекте системного изучения здесь охвачены важнейшие вопросы теоретического литературоведения — генезис и эволюция литературы в целом и важнейших ее категорий: автора и героя, художественного образа, сюжета и композиции, жанра и стиля и др. Тексты расположены в тематической последовательности, с учетом основных стадий развития искусства слова и широкого сопоставительного контекста — литературоведческого, философского, культурологического и др.

Второй том хрестоматии состоит из трех больших разделов: «Литературное произведение», «Литературные жанры», «Функционирование литературных произведений», которые включают труды Аль-Фараби, М.М.Бахтина, Ю.М.Лотмана, А.Байтурсынулы, Д.С.Лихачева, Г.В.Гегеля, Б.Шоу, А.Н.Веселовского, Л.С.Выготского, А.И.Белецкого.

Заключительный третий том хрестоматии «Мировое литературоведение» из серии «Культурное наследие» включает

в себя труды по теории литературы и культуры выдающихся исследователей-гуманитариев второй половины XX века – периода деконструктивизма, отступления от позитивистских задач в науке и напряженного обсуждения общих эпистемологических проблем искусства с герменевтических позиций. Расположение материала в данном томе отображает процесс «сращения» филологии и современных философских дискурсов на самых разных уровнях и этапах: от художественного метода до концептуального фонда современной теории литературы и синтетичности представленных научных методологий в целом. Том содержит главы: «Литературоведение и филология», «Концепции словесного искусства и новые методологии анализа», «Художественный образ», «Автор, читатель и текст», «Проблема художественного метода», «Литература и психоанализ», «Жанры и жанровые концепции», «Проблемы литературной критики».

В научной монографии А.Исмаковой «Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность)» (1998) на материале творчества Абая и возвращенной плеяды деятелей духовной культуры и литературы автор доказывает высший художественный уровень казахской прозы в начале XX века. В этой монографии впервые теоретически проанализированы художественные особенности произведений Ш.Кудайбердиева, А.Байтурсынова, Ж.Аймауытова, М.Жумабаева, М.Дулатова, а также раннего М.Ауэзова.

В научной монографии А.Исмаковой «Возвращение Плеяды. Экзистенциальная проблематика в творчестве Ш.Кудайбердиева, А.Байтурсынова, Ж.Аймауытова, М.Жумабаева, М.Дулатова и М.Ауэзова» (2002) на материале творчества возвращенной в период независимости плеяды казахских поэтов и писателей первой трети XX века – Шакарима Кудайбердиева, Ахмета Байтурсынова, Жусупбека Аймауытова, Магжана Жумабаева, Мирякуба Дулатова и Мухтара Ауэзова показано, что вехи развития казахской литературы – это вехи художественного постижения человека.

В следующей монографии профессора А. Исмаковой «Теория художественного слова» («Асыл сөздің теориясы», 2009) рассмотрены теоретические закономерности современной художественной литературы. В главах книги «Теоретические проблемы мировой литературы», «Теоретические про-

блемы казахской литературы», «Художественное слово и современность» рассмотрен современный литературный процесс. При этом на анализе художественных текстов теоретически обосновывается и утверждается истинное, сокровенное предназначение художественной литературы.

Монография профессора А.Исмаковой «Литературоведение Алаш» («Алаш әдебиеттануы») посвящена малоисследованному периоду казахской литературы начала XX века. В монографии впервые анализируется научное литературоведческое наследие ученых Алаш, разрабатываются вопросы истории становления и развития казахской науки о литературе в ее целостности. Государственные деятели, поэты и писатели в начале XX века внесли особый вклад в развитие казахского литературоведения. Автор доказывает, что в их трудах сформировалось профессиональное казахское литературоведение, запрещенное в советский период.

Что означает понятие «Литературоведение Алаш»? Какой вклад внесли ученые Алаш в науку (литературоведение, историю, педагогику, психологию, методику, политологию)? Чем и почему именно сегодня в период Независимости Республики Казахстан востребовано научное наследие Алаш? В монографии научное наследие Алаш переосмыслено с позиций современных достижений науки о литературе. По мнению ученого, у истоков казахской науки о литературе стоят аль-Фараби, Абай Кунанбаев, Ибрай Алтынсарин и Шокан Уалиханов. Их научная позиция — о сокровенном предназначении искусства слова была продолжена и развита в научных трудах Ахмета Байтурсынова, Алихана Бокейханова, Жусупбека Аймауытова, Мыржакыпа Дулатова, Магжана Жумабаева, Смагула Садуакасова, Кошке Кеменгерова, Халела Досмухаммедова, Сакена Сейфуллина, Илияса Жансугурова, Кудайбергена Жубанова, Мухтара Ауэзова, чьи труды были под запретом вплоть до периода Независимости Казахстана.

До недавнего времени считалось, что казахское литературоведение сложилось после революции 1917 года. В книге обосновывается, что казахская наука о литературе сложилась еще задолго до советской власти. Чтобы не быть голословным, автор доказывает это положение конкретным научным анализом и подкрепляет хрестоматийными текстами, что и является ценностью данного издания.

Главный научный сотрудник отдела теории литературы доктор филологических наук Г.Пралиева опубликовала следующие монографии и учебные пособия: «Ішкі монолог» – («Внутренний монолог») (1994), «Ізденіс өрнектері. Әдеби сын. Зерттеу. Сұхбат» («Пути поиска. Литературная критика. Исследование. Интервью») (2001), «Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері» (Түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем) («Проблемы психологизма в казахской литературе» (Сновидения, бейвербальные жесты, предметный мир) (2003), учебное пособие «Қазақтың көркем прозасындағы психологизм табиғаты және оның бейнелеу құралдары» («Природа психологизма в казахской художественной прозе и ее наглядность») (2007), учебное пособие «XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеттануы» («Казахское литературоведение начала XX века») (2007), «Кенестік кезеңдегі қазақ әдебиеттанушылары» («Казахские литературоведы советского периода») (2010), учебное пособие «XX ғасырдағы қазақ әдебиеттануы (1920-2005 жж.)» («Казахское литературоведение XX века (1920-2005 гг.)») (2010).

Главным научным сотрудником, доктором филологических наук Г.Ш.Елеуеновой издана научная монография «Казахский художественный рассказ» (2008). В ней исследованы структурные возможности казахского рассказа, прослежены методы анализа текстов малой художественной прозы, которые могут быть использованы при рассмотрении произведений других жанров. Особое внимание уделяется повествовательной структуре жанра, его пространственно-временной и лексико-семантической организации, а также стилевому многообразию национального рассказа на широком историческом фоне (со второй половины XIX века до начала XXI в.). В этом аспекте рассматриваются как художественные тексты малой прозы, так и тексты стихотворных и фольклорных произведений, при объединяющей роли образной природы искусства слова.

Г.Ш.Елеуенова активно участвует в плановых научных исследованиях отдела в свете государственной программы «Культурное наследие». Ею написаны разделы «Развитие казахского литературоведения в советский период 1932-1956 годов» (в соавторстве Г.Ж.Пралиевой), «Казахское литературоведение 1957-1991 годов» в двухтомной «Истории казахского литературоведения» (2008 – первый том). Также Г.Е-

леукунова участвовала в издании «Мирового литературоведения».

К 100-летию академика Кажыма Жумалиева с помощью научных сотрудников отдела была проведена республиканская научно-практическая конференция «Кажым Жұмалиев және қазіргі әдебиеттану ғылымының мәселелері» (2007), на которой рассматривались вопросы литературной критики, истории и теории. Материалы изданы в сборнике, ответственным за выпуск является У.Еркинбаев.

Материалы научно-теоретической конференции, посвященной 80-летию академика Заки Ахметова, были опубликованы в сборнике «Академик З.Ахметов және бүгінгі қазақ әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелері» (2008). Ответственные за выпуск У.Еркинбаев, А.Т.Ойсылбай. В книге широко освещаются актуальные проблемы современного литературоведения: теории, критики и истории литературы.

Научные сотрудники отдела У.Еркинбаев и М.Азимханов были ответственными за издание сборника «IX Әуезов окулары» (2010) (IX Ауэзовские чтения). В 2008 году вышла монография старшего научного сотрудника отдела, кандидата филологических наук У.О.Еркинбаева «Теоретическая основа «Әдебиет танытқыш» («Теории словесности»). Она представляет собой одну из первых попыток целостного рассмотрения литературно-теоретического наследия А.Байтұрсынова. В этой связи в рамках теоретической поэтики выявлены общие методологические установки «Әдебиет танытқыш»; принципы соотношения теоретической и лингвистической поэтики, показывающей литературно-теоретическое положение начала XX века: определены теоретический уровень и терминологическая система «Теории словесности» («Әдебиет танытқыш») с учетом достижений современной литературоведческой науки.

В работе впервые анализируется творчество А.Байтұрсынова наряду с другими представителями российского и мирового литературоведения Б.В.Томашевского, В.М.Жирмунского, А.И.Белецкого, Г.О.Винокурова, Ю.Н.Тынянова, Р.Якобсона, В.Кайзера, Р.Ингарден, Г.Г.Гадамера, В.Б.Шкловского, М.М.Бахтина, Р.Уэллека и О.Уоррена, М.Гаспарова и др. Также в работе отражаются теоретические и методологические концепции современного литературоведения. В раскрытии сути отдельных категорий «Әдебиет та-

ныткыш» А. Байтурсынова учтены теоретические концепции современных литературоведов В.Е.Хализева, С.Н.Бройтмана, Н.Д.Тамарченко, С.Н.Зенченко и т.д.

Впервые отделом теории литературы и методологии литературоведения дано научное обоснование идеи Независимости в литературе и казахском литературоведении. Научный проект под названием «Исследование идеи Независимости в современной литературе», проводимый с 2009 по 2011 годы, посвящен исследованию основных принципов идеи Независимости в казахском литературоведении. Научный руководитель проекта – д.ф.н., профессор А.С.Исмакова. I раздел «Теоретические проблемы идеи Независимости казахского литературоведения»; II – «Исследование идеи Независимости в истории литературы»; III – «Исследование идеи Независимости в литературоведении и критике». Еще один существенный научный фактор, подтверждающий актуальность темы проекта – анализ идеи Независимости в контексте художественных ценностей мирового литературоведения. В связи с тем, что достижения в современной мировой гуманитарной мысли устаревают, идеи Независимости рассматриваются с научно-теоретической позиции основных направлений истории и теории, литературной критики, литературного процесса казахского литературоведения.

Отдел осуществляет связь с научными центрами республики, ближнего и дальнего зарубежья.

Под руководством заведующей отделом, профессором А.С.Исмаковой ведется работа в тесной связи с научным коллективом университета Флоренции, с секцией славистики (руководитель Анна Хан), отделом теории литературы Института Мировой литературы имени А.М.Горького в Москве (заведующая – профессор Л.И.Сазонова), Российским гуманитарным университетом в Москве (зав.кафедрой, проф. А.П.Гринцер), с кафедрой теории литературы и русской литературы МГУ (декан, проф. О.Клинг), с научным центром имени Ф.М.Достоевского (директор, проф. С.Т.Ашимбаева, с научным центром имени А.С.Пушкина «Пушкинский дом» в Санкт-Петербурге, с литературным центром и отделом Манасоведения в Бишкеке (руководитель, член-кор. НАН А.Акматалиев), Институтом филологии СО РАН (проф. И.В.Силантьев) и другими литературоведами мира. Все это служит профессиональному росту научных сотрудников отдела.

За время заведования отделом профессором А.С.Исмаковой в отделе защищены кандидатские диссертации Р.С.Имаханбетовой (2006), У.О.Еркинбаевым (2007), А.Б.Мухамеджановой (2009), А.Т.Ойсылбай (2010) и докторские диссертации Г.Ж.Пралиевой (2004), Г.Ш.Елеукуновой (2006), М.С.Оразбек (2007), А.Тенбаевой (2010).

Состав отдела теории литературы и методологии литературоведения на сегодняшний день таков: д.ф.н, профессор А.С.Исмакова, д.ф.н, профессор Г.Ж.Пралиева, д.ф.н., профессор Г.Ш.Елеукунова, кандидаты ф.н., научные сотрудники А.Б.Мухамеджанова, А.Т.Ойсылбай, младшие научные сотрудники М.К.Азимханов, Е.Абикенулы, Г.Б.Кошанбаева.

Айман Мухамеджанова

ОТДЕЛ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕЖДУНАРОДНЫХ СВЯЗЕЙ

В декабре 2001 года на заседании Ученого Совета Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова было принято решение об открытии отдела мировой литературы и международных связей. Открытие нового отдела в структуре Института стало возможным благодаря обретению Независимости и диктовалось всё более расширяющимися и углубляющимися международными контактами. Задача отдела – показать казахскую литературу как часть мировой и вовлечь ее в мировой литературный процесс, проводить исследования по мировой литературе с целью дать казахстанскому читателю наше видение мирового литературного процесса, так как ранее труды казахстанских литературоведов о мировом литературном процессе не издавались.

Изучение современного литературного процесса невозможно без внимания к проблемам взаимосвязей и взаимовлияний, причём, как известно, каждая историко-литературная эпоха имеет свою специфику, в том числе в области литературных взаимосвязей, которые, в свою очередь, могут быть едва заметны, завуалированы и сложно опосредованы. В период Независимости литературные контакты национальных литератур основаны, по-прежнему, на культурных и литературных отношениях между народами и суверенными государствами, но выходят на совершенно иной уровень. Вновь созданный отдел возглавила доктор филологических наук, профессор М.Х. Маданова (2002-2006 гг.), впоследствии отделом руководили доктор филологических наук, профессор Ш.Р. Елеукенов (2007-2009 гг.), кандидат филологических наук, доцент С.В. Ананьева (2010 – по настоящее время).

Основные направления научных исследований отдела мировой литературы и международных связей: современная мировая литература, современная казахстанская литература, компаративистика, международные связи казахской литературы периода Независимости. Итогом десятилетнего функционирования отдела по результатам завершённых научно-исследовательских тем явились коллективные и индивидуальные монографии, научные сборники, сборники статей, материалы международных научных конференций, библио-

графические указатели и т.д. Установлены творческие контакты, заключены договора о двустороннем сотрудничестве с научными центрами стран дальнего и ближнего зарубежья.

Результатом выполнения программы фундаментальных исследований

«*Мировой художественный процесс и литература независимого Казахстана (1991-2001)*» в 2003-2005 годах стала коллективная монография «Литература народов Казахстана» / Ответственный редактор С.А. Каскабасов, ответственная за выпуск С.В. Ананьева (Алматы: НИЦ «Гылым», 2004. - 352 с.). Научный труд обобщающего плана с привлечением специалистов по национальным литературам издан в суверенном Казахстане впервые. Литература Казахстана – явление уникальное и многогранное. Своеобразный творческий феномен включает русскую, уйгурскую, курдскую, немецкую, татарскую, корейскую и другие литературы, представляющие современный литературный процесс республики. В книге с учётом изменившихся исторических реалий обобщены наиболее важные и перспективные тенденции развития литератур, выявлены основные этапы их развития, стилевые искания, духовная общность, процессы взаимовлияния и взаимодействия и основные тенденции современного литературного процесса. В плане компаративистики коллективная монография представляет интерес как солидная источниковедческая база для изучения литератур Казахстана на современном этапе. Структура книги: Введение (С.А. Каскабасов, Б.Б. Мамраев), Казахская литература периода Независимости (Ш.Р. Елеукенов), Русская литература (С.В. Ананьева, Т.В. Кривошапова), Уйгурская литература (М.Х. Абдрахманов), Немецкая литература (С.В. Ананьева, Е.И. Зейферт), Корейская литература (Ян Вон Сик, С.В. Ананьева), Курдская литература (К. Мирзоев), Татарская литература (Ф.Х. Фаткуллин, А.К. Тусупова), Русскоязычные писатели Казахстана. Литературно-критические заметки (В.В. Бадиков, Г.К. Бельгер), Заключение (С.А. Каскабасов).

«Литература народов Казахстана» получила положительную оценку на страницах научных изданий («Вестник КАРГУ. Серия филологическая», «Евразия»), республиканских газет и журналов «Достык – Дружба», «Казахстанская правда», «Корё ильбо», «Наука и высшая школа Казахстана», «Простор», «Нива», «Книголюб», «Вопрос – ответ» и т.д. В

условиях полиэтничного и мультикультурного казахстанского общества коллективная монография «Литература народов Казахстана» обладает большим воспитательным потенциалом в укреплении толерантности, уважения к национальным культурам и литературам нашей республики.

В «Очерках по мировой литературе рубежа XX – XXI столетий» / Ответственный редактор М.Х. Маданова, ответственная за выпуск С.В. Ананьева (Алматы: Институт литературы и искусства им.М.О.Ауэзова МОН РК, 2006. – 376 с.) определены состояние и основные тенденции развития мирового литературного процесса рубежа веков. Научно-популярный дайджест национальных литератур Азии, Восточной и Западной Европы подготовлен на основе нового материала, с привлечением Интернет-ресурсов. В книге представлено жанровое и тематическое многообразие чешской (Любомир Махала), турецкой (Мехмет Торенек), индийской (Индра Нат Чаудхури), французской (М.Х. Маданова), арабской (Г.Е. Надирова), греческой (С.В. Ананьева), немецкой (Е.И. Зейферт), латиноамериканской (С.М. Алтыбаева), итальянской (А.К. Машакова), английской (А.К. Тусупова), японской (А.Е. Ментебаева) и русской (Н.К. Сарсекеева) литератур, показаны их типологические особенности, даны краткие биографические сведения о ведущих мастерах художественного слова, проанализированы крупные произведения прозы, поэзии и драматургии.

Глубокую благодарность за раздел о современной литературе Японии выразил в официальном письме господин Сигэо Нацуи, Чрезвычайный и Полномочный Посол Японии в Республике Казахстан, отметив, что ему «особенно приятно, что казахстанские филологи занимаются вопросами, связанными с изучением творчества японских писателей». На «Очерки...» опубликованы рецензии в республиканской прессе, «Книголюб» и т.д.

Многогранное литературно-художественное творчество Г. Бельгера (проза, публицистика, переводы) в сравнительном аспекте художественных исканий казахских, немецких и русских писателей Казахстана стало объектом исследования Светланы Ананьевой и Ларисы Бабкиной в книге «Творчество Герольда Бельгера в контексте современного литературного процесса» / Ответственный редактор Б.Б. Мамраев (Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «Школа XXI

века», 2004. – 199 с.). Творчество писателя обусловлено евразийским мировосприятием. Евразийский менталитет Г. Бельгера позволяет соединить восточные и западные культурные потоки, создавая казахстанский вариант поликультурности. В книге показано своеобразие творчества известного переводчика, публициста, писателя, исследованы основные темы и проблемы прозы, пути и способы раскрытия художественных образов, составляющие его национального образа мира. Художественный мир прозы Г. Бельгера, в котором отражены целые пласты истории (репрессии, война, трудовая армия, послевоенное время и современная действительность), уникален, своеобразен и неповторим. Писатель продолжает свой творческий путь на изломе времён, на грани веков и тысячелетий.

Презентация книги Светланы Ананьевой и Ларисы Бабкиной «Творчество Герольда Бельгера в контексте современного литературного процесса» состоялась в Немецком Доме г. Алматы. Рецензия на книгу и информация о презентации опубликованы в альманахе «Книголюб», газете «Наука и высшая школа Казахстана», в «Вестнике Московского университета».

75-летию со дня рождения Ч. Айтматова посвящён сборник статей «Чингиз Айтматов и литература Казахстана» / Ответственный редактор С.А. Каскабасов, составители С.М. Алтыбаева, А.К. Машакова (Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «ДОИВА-Братство», 2003. – 108 с.). В статьях литературоведов отдела и вузов Казахстана всесторонне проанализировано творчество Ч. Айтматова, выявлено своеобразие его творческой манеры, стиля, особенности художественного восприятия действительности, проведены интересные параллели творчества Ч. Айтматова и М. Ауэзова, Ю. Домбровского, А. Нурпеисова, Т. Пулатова, М. Симашко, Г. Бельгера, М. Пака. Уделено внимание поэтике мифа, оценке творчества Ч. Айтматова за рубежом, передаче национального своеобразия его произведений в переводах на иностранные языки.

Учебное пособие М.Х. Мадановой «Введение в сравнительное литературоведение» / Ответственный редактор С.А. Каскабасов (Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «ДОИВА-Братство», 2003. – 252 с.), ставшее призёром открытого конкурса Проекта «Гражданское Образование», издано

Ассоциацией поддержки преподавательской деятельности Центральной Азии (CASSA). В нём раскрываются теоретико-методологические основы изучения сравнительного литературоведения, основные категории и понятия науки, дана краткая история развития компаративистики в Казахстане и за рубежом. Основное внимание уделяется изучению проблем межлитературных отношений, контактно-генетических и типологических связей, художественного перевода, литературы путешествий, имагологии, взаимодействия литературы и кино, музыки, живописи и других видов искусства.

Богатый фактологический материал по проблемам литературных взаимосвязей обобщен в хронологическом аспекте в монографии А.К. Тусуповой «Казахско-англо-американские литературные связи» / Ответственный редактор – С.А. Каскабасов (Алматы: Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова МОН РК, 2003. – 203 с.). В книге отражена история художественных переводов, проанализированы путевые записки, дневники, очерки путешественников, открывающие богатый мир народного искусства, обычаев и традиций казахского народа. Монография содержит сведения о научных центрах, осуществляющих координацию изучения культур Центральной Азии и Казахстана, и данные по истории переводов и публикаций произведений мировой классики на казахском языке. Монография А.К. Тусуповой получила положительный отклик на страницах республиканских журналов - «Простор», «Книголюб».

Проблемы пространства и времени на примере анализа романов Ф.М. Достоевского «Идиот», «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы» и «Пиковой дамы» А.С. Пушкина; приём автобиографизма в мемуарной литературе о Пушкине исследованы в монографии С.В. Ананьевой «Время – Пространство – Автор. Приём автобиографизма и пространственно-временная организация художественного текста» / Под общей редакцией С.А. Каскабасова (Алматы: Институт литературы и искусства им.М.О.Ауэзова, 2003. – 110 с.). Творчество Ф.М. Достоевского изучается в сравнительном плане с произведениями А.С. Пушкина, осуществляется выход на мемуарную литературу и казахстанскую Пушкиниану. В завершающей главе «Особенности повествовательной структуры в романах Ф.М. Достоевского «Бесы» и Пауло Коэльо «На берегу Рио-Пьедра села я и заплакала»

выявлено общее в изображении героев, живущих в двух мирах: прошлом и настоящем, что отражается в повествовательной структуре произведений, особенностях хронотопа и т.д. Книга вышла дополненным изданием в четвертом-шестом выпусках альманаха «Голоса Сибири» (Кемерово, 2007-2008).

Некоторые тенденции развития литературы и искусства Казахстана на рубеже XX-XXI столетий на фоне укрепления и значительного расширения связи казахской научной мысли с учёными России, Франции, США, Турции и других стран обобщены в сборнике статей Светланы Ананьевой «Встречи, которые выбрали нас» (Алматы: Компьютерно-издательский центр ОО «Школа XXI века», 2004. — 474 с.). Издание включает статьи, информации, сообщения с заседаний Учёного совета Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МОН РК, материалы о проведенных научных конференциях к памятным датам (1500-летию эпоса «Козы Корпеш — Баян Сулу», 1000-летию эпоса «Манас», 200-летию со дня рождения А.С. Пушкина, 150-летию Абая и Жамбыла, 100-летию М. Ауэзова и С. Муканова и др.), интервью с известными деятелями науки и искусства, рецензии на книги, монографии, опубликованные на страницах ведущих журналов и периодических изданий Казахстана («Простор», «Евразия», «АМАНАТ», «Мысль», «Нива», «Известия МОН РК. Серия филологическая», «Вестник МОН РК», «Казахстанская правда», «Наука Казахстана», «Книголюб», «Вечерний Алматы», «Новое поколение», «Экспресс К», «Deutsche Allgemeine Zeitung», «Музыкальная газета» и др.) в период первого десятилетия Независимости Республики Казахстан. Материал расположен по рубрикам: Интервью; Конференции; Статьи, информации, сообщения; Рецензии; Методу.

Книги С.В. Ананьевой получили положительную оценку в республиканской («Евразия», «Книголюб»), российской («Голоса Сибири», «Наша газета», Кемерово) и европейской прессе («Kitej-grad»).

В серии «Международные связи казахской литературы» совместно с Международным клубом Абая изданы сборники «Мир Абая» / Ответственная за выпуск М.Х. Маданова, составители М.Х. Маданова, А.К. Машакова (Алматы: МКА, 2004. - 168 с.), «Мир Ауэзова» / Ответственная за выпуск М.Х. Маданова, составители М.Х. Маданова, А.К. Машакова, Д.А.

Кунаев, М. Салкынбаев (Алматы: МКА, 2004. – 212 с.), «Мир Нурпеисова» / Ответственная за выпуск А.К. Машакова, составители М.Х. Маданова, А.К. Машакова (Алматы: МКА, 2006. – 164 с.). «Мир Абая» включает пятьдесят публикаций с английского, хинди, чешского, венгерского, немецкого, французского, китайского, турецкого и монгольского языков. Авторы статей – Ж. Буйон, Ж. Расль, Р. Дор, А. Фишлер, А. Беннигсен, Ш.Л. Келькежей, Т. Виннер и др. «Мир Ауэзова» содержит шестьдесят откликов с английского, французского, хинди, фарси, греческого, китайского, арабского и тюркских языков. Оригинально раскрывают богатство палитры казахского прозаика Л. Арагон, Ж. Буйон, А. Гатти, А. Фишлер, К. Пужоль, Р. Дор, Т. Виннер и др. В «Мир Нурпеисова» вошли рецензии, послесловия и отклики на произведения современного казахского писателя Ж. Буйона, Т. Тадея, П. Кирхнера, Л. Петерса, В. Нойберта, О. Шуберта, Э. Тиле, У. Брауна, Г. Циглера, К. Обермюллер, Л. Кошута, Р. Кейфер, К. Одежана, Л. Дени, Л. Арагона, А. Стиля, А. Филипп и многих других критиков и литературоведов Бельгии, Болгарии, Германии, Испании, Китая, Люксембурга, Словакии и Франции.

Произведения поэтов и прозаиков Франции отражены в библиографическом указателе М.Х. Мадановой «Современная французская литература» (Алматы, 2004). Произведения казахских писателей и поэтов, научные публикации за 2001 год включены в библиографический указатель А.Т. Калиаскаровой «Казахская литература. 2001 год» (Алматы, 2004).

В 2003–2004 годах М.Х. Маданова и А.К. Машакова работали над проектом по включению эпоса «Кыз Жибек» в III-ю Прокламацию шедевров устного и нематериального наследия ЮНЕСКО. В 2004 году на семинаре ЮНЕСКО по распространению Конвенции по сохранению устного и нематериального наследия в Нью-Дели с Национальным отчетом по состоянию фольклора и мерам сохранения устного наследия в Республике Казахстан выступила М.Х. Маданова. Создана казахстанская секция Международного Общества друзей Никоса Казандзакиса (штаб-квартира в г. Женеве, Швейцария). В 2005 году М.Х. Маданова принимала участие в заседании координационного комитета Общества (Афины, Греция). Отдел провёл акцию передачи книг по истории казахской литературы зарубежным библиотекам че-

рез посольства Канады, Франции, Румынии, Индии, Англии, Ирана и США.

Итогом реализации научной темы «*Международные литературные связи суверенного Казахстана*» (2006-2008) стало издание сотрудниками отдела двух коллективных монографий с участием литературоведов дальнего и ближнего зарубежья. Интегративные тенденции в общемировом литературном процессе отражены в коллективной монографии «Литературно-художественный диалог» / Ответственный редактор С.В. Ананьева (Алматы, 2008. – 214 с.), подготовленной Институтом литературы и искусства им.М.О.Ауэзова МОН РК и Институтом мировой литературы им. А.М. Горького Российской Академии наук. Литературоведы Казахстана (Ш.Р. Елеукенов, Г. Бельгер, Б.Б. Мамраев, М.Х. Маданова, С.В. Ананьева, А.К. Машакова, А.К. Тусупова, А.Е. Ментебаева), России (К.К. Султанов), Румынии (Л. Которча) и Молдовы (М. Метляева) представили современный национальный литературный процесс как часть мирового литературного процесса, в котором ярко проявляется диалог Востока и Запада.

Авторы разделов монографии используют различные литературно-«археологические» инструменты (Е. Зейферт). Б. Мамраев (Алматы), размышляя о романтизме и символизме в казахской литературе в контексте русской, - художественную систему. К. Султанов (Москва), постигая литературную рецепцию Кавказа, - тематические аспекты текста. С. Ананьева (Алматы), воссоздавая казахстанскую Пушкиниану (Н. Раевский, К. Гайворонский и др.), - мемуары, письмо, дневник. А. Машакова (Алматы), изучая восприятие творческого наследия Абая за рубежом, - библиографический источник. В монографии прослежено как новый литературный процесс наследует достижения прежних эпох. Главный объект изучения в книге – казахский литературный текст, живущий в вечном диалоге с другими культурами. Диалогичность как внутреннее свойство национальных культур придаёт литературному процессу международный характер. Именно через диалог культур происходит обновление современных сравнительных исследований.

«Литературно-художественный диалог» высоко оценён на страницах республиканской прессы («Простор», «Казахстанская правда», «Deutsche Allgemeine Zeitung»), российс-

ких изданий (журнал «Знамя», альманах «Голоса Сибири», Кемерово) и в книге критики Е. Зейферт «Ловец смыслов, или культурные слои» (Москва, 2010. – 270 с.).

Научные сотрудники отдела принимали активное участие в подготовке десятого тома «Истории казахской литературы периода Независимости» / Ответственный редактор Ш.Р. Елеукунов (Алматы: ҚазАқпарат, 2006). В десятом томе опубликованы разделы Ш.Р. Елеукунова о казахской литературе периода Независимости (Введение, Предисловие, Роман, Повесть), Б.Б. Мамраева и С.В. Ананьевой «Литература народов Казахстана», М.Х. Мадановой «Международные связи казахской литературы».

Разносторонние научные и творческие контакты ведущих сотрудников Института с известными учёными-литературоведами, писателями, литературными критиками и деятелями искусства ближнего и дальнего зарубежья в начале третьего тысячелетия обобщены в книге С.В. Ананьевой «Международное сотрудничество Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова» / Ответственный редактор Г.Т. Жумасеитова (Алматы: Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МОН РК, 2006. – 186 с.). Книга состоит из двух разделов: «Встречи в Институте литературы и искусства им. М.О. Ауэзова» и «Совместные конференции и издания». Международные научные и творческие контакты Института отличаются разнообразием форм и широкой географией: Франция, Россия, США, Италия, Турция, Испания, Германия, Венгрия, Корея, Индия, Китай, Египет, Узбекистан, Украина, Литва, Кыргызстан.

В книгах «Қазақ әдебиеті тәуелсіздік кезеңінде. 1991-2001» (Алматы: Алатау, 2006), «Тәуелсіздік биігінен» (Алматы, 2007) Ш.Р. Елеукунов анализирует как общую картину литературного процесса в Казахстане, с акцентом на издания, увидевшие свет в первое суверенное десятилетие его развития, так и произведения национальной прозы, в которых нашли отражение новые явления в жизни казахстанского общества с позиции эпохи независимости и демократических преобразований. По программе «Издание социально важных видов литературы» Комитета информации и архивов Министерства культуры и информации РК издан сборник работ Ш.Р. Елеукунова «Казахская литература: новое прочтение» (Алматы: Алатау, 2007), включающий статьи, эссе,

выступления и интервью по актуальным проблемам казахской классической и современной художественной литературы. Рецензии на книги Ш.Р. Елеукенова опубликованы в «Казахстанской правде», журналах «Простор», «Керуен» и т.д.

О международном характере взаимосвязей казахской литературы со странами дальнего и ближнего зарубежья идет речь на страницах коллективной монографии отдела мировой литературы и международных связей ИЛИ им.М.О.Ауэзова МОН РК «Международные связи казахской литературы в период Независимости» / Ответственный редактор Ш.Р. Елеукенов, ответственная за выпуск С.В. Ананьева (Алматы: ИД «Жибек жолы», 2008. — 464 с.). Её актуальность обусловлена возрастанием гуманитарного и культурного сотрудничества между Казахстаном и странами дальнего и ближнего зарубежья в связи с усилением интеграционных процессов. В монографии отражён совершенно новый период — период Независимости в истории нашего государства, в который международные связи казахской литературы со странами дальнего и ближнего зарубежья активизировались и вышли на новый уровень.

Книга высоко оценена учёными Института мировой литературы им.А.М.Горького РАН, университетов Омска, Барнаула, литературоведами и издателями Германии, Украины, Беларуси. Ее презентации состоялись в рамках работы II-го Казахстанско-Белорусского форума культурологов «Казахстан — Беларусь: опыт гуманитарного сотрудничества и сохранения межнациональной стабильности» (Минск, октябрь 2009 г.), организованного Посольством Республики Казахстан в Республике Беларусь и Белорусским государственным университетом культуры и искусств, и Межрегионального культурно-просветительского проекта Союза российских писателей «Диалог культур и литератур» (Кемерово, май 2009). Вышли в свет рецензии в «Литературной газете» (Москва), «Вестнике Барнаульского университета», альманахе «Голоса Сибири» (Кемерово), журналах «Ақиқат» и «Простор».

Статьи коллективной монографии «Международные связи казахской литературы в период независимости» носят обобщенно-теоретический и историографический характер или обращены к конкретному материалу и посвящены рассмотрению произведений в сопоставительном плане. В том или ином объеме результаты проведенных исследований были

опубликованы в изданиях Казахстана и России («Жулдыз», «Простор», «Голоса Сибири», Кемерово; «Страна Озарение», Новокузнецк; «Святоотеческие традиции русской литературы», Омск; в сборниках материалов научных конференций Москвы, Астрахани и Минска). У отдела установились хорошие научные связи с ИМЛИ им. А.М.Горького РАН, издателем и переводчиком из Германии Л. Кошуттом, с Центром по исследованию творчества Ф.М. Достоевского в Бухаресте и университетом г. Яссы (Румыния), с целым рядом российских изданий, с известными учебными центрами Турции (университет Ризе, г.Ризе; научно-исследовательский институт тюркологии Эгейского университета; Фатих университет и др.).

Разделы доктора филологических наук, профессора Ш.Р. Елеукунова посвящены восприятию творчества М. Ауэзова и А. Нурпеисова в литературоведении и критике России и стран СНГ. Раздел доктора филологических наук, профессора Б.Б. Мамраева и кандидата филологических наук, доцента С.В. Ананьевой обобщает казахско-российские литературные связи. Кандидат филологических наук А.К. Машакова пишет о роли ЮНЕСКО в популяризации казахской литературы, о творчестве классиков казахской литературы в исследованиях литературоведов зарубежного Востока и отзывах зарубежных критиков о творчестве А. Нурпеисова. Кандидат филологических наук А.Е. Ментебаева представила главу о сравнительном литературоведении в Казахстане. Кандидат филологических наук, доцент А.К. Тусупова — о художественных переводах поэтических произведений Б. Канапьянова, Б. Кенжеева и А. Кодара. Главы С.В. Ананьевой «Казахско — украинские литературные связи» и «Казахско - белорусские литературные связи» строились в следующей композиции: отражение казахстанской тематики в изданиях Украины и Беларуси; отражение славянских тематик в казахской литературе; научные контакты между нашими странами. В статьях коллективной монографии прослежено реальное взаимодействие казахской, русской, украинской и белорусской литератур, их конкретные связи последнего десятилетия XX века и начала XXI века. Основным фактором современного культурно-исторического развития, по мнению авторов монографии, является стремление наших национальных литератур к межкультурному диалогу, к взаимодей-

ствию и синтезу различных этнокультурных интенций и влияний. Казахская литература, адаптируясь к новой социокультурной реальности, укрепляет свои контакты с литературой стран Запада и Востока.

По Программе фундаментальных исследований 2009-2011 г.г. отдел завершает разработку темы «*Мировой литературный процесс и казахская литература в зарубежной литературной критике (1991-2011)*». Коллективная монография «Новейшая зарубежная литература» / Ответственный редактор С.А. Каскабасов, ответственная за выпуск С.В. Ананьева (Алматы: ИД «Жибек жолы», 2010. — 584 с.) открывается Предисловием академика НАН РК С.А. Каскабасова, который основными тенденциями мирового литературоведения последних лет обозначает: соединение литературоведения с психоанализом, философией, социологией, антропологией; выход герменевтической рефлексии на более высокий уровень; представление «нарративной идентичности» через персонажей; выдвижение «перволичного» повествования как критической дискурсивной силы и т.д. На рубеже XX-XXI столетий во многих странах мира закономерно активизировался интерес к обобщению и прогнозированию дальнейшего пути развития литератур и литературоведения. Коллективная монография включает статьи о литературах стран дальнего зарубежья: немецкой (К. Юргенсен, Гёттинген, Германия), французской (Н. Пахсарьян, Москва), румынской (Л. Которча, Б. Крецу, Яссы, Румыния), испанской (А. Машакова, Алматы), болгарской (П. Антово, София, Болгария), корейской (Г. Ким, Алматы), английской (Н. Левитская, Москва), словацкой (И. Тараненкова, Л. Сомолайова, Братислава, Словакия), американской (А. Тусупова, Алматы), египетской (А. Бисенкулов, Алматы) литератур. Русская литература представлена в разделах А.И. Чагина (Москва) и Б.Б. Мамраева, Л.Н. Демченко (Усть-Каменогорск). Современной литературной ситуации и основным тенденциям литератур стран СНГ посвящены статьи о кыргызской (Ш.Р. Елеукенов, Алматы), украинской (С.В. Ананьева, Алматы), молдавской (М. Метляева, Кишинёв) и азербайджанской (Т. Джафаров, Баку) литературах.

В книге подводятся предварительные литературные итоги первого десятилетия нового века, освещаются наиболее характерные черты национальных литератур.

210-летию со дня рождения А.С. Пушкина посвящены монография С.В. Ананьевой «Казахстанская Пушкиниана» / Ответственный редактор С.А. Каскабасов (Алматы: ИД «Жибек жолы», 2009. – 210 с.) и библиографический указатель А.Т. Калиаскаровой «Исследование наследия Пушкина в литературоведении Казахстана» (Алматы, 2009. – 184 с.) на казахском и русском языках. Указатель является на сегодня наиболее полным собранием научных статей, художественных произведений и трудов по изучению наследия А.С. Пушкина. Ни в одной стране СНГ Пушкиниана не получила такого яркого развития, как в Казахстане. В монографии «Казахстанская Пушкиниана» С.В. Ананьева обобщает вклад казахстанских пушкинистов в мировую Пушкиниану, речь идёт о значительных исследованиях жизни и творчества поэта (Н. Раевский, Г. Бельгер, С. Абдрахманов, Н. Щербанов, Е. Гусяров, О. Видова и др.), переводах поэзии Пушкина на казахский язык (И. Джансугуров и др.) и произведениях Казахстанской Пушкинианы (Дм. Снегин, К. Кешин, К. Гайворонский, Г. Доронин, М. Кузин и др.). Вторая часть книги включает статьи о Международных научных конференциях, посвященных творчеству А.С.Пушкина и казахстанско-российскому культурному сотрудничеству за последние десять лет, и библиографию статей автора в отечественных, российских и зарубежных изданиях.

Многоплановая и разножанровая Казахстанская Пушкиниана в контексте российской и мировой дарит новые открытия, даёт возможность читателю приблизиться к пушкинской эпохе, попытаться разгадать загадку гения и тайну дуэли. Ее презентации состоялись в Союзе писателей Казахстана (июнь 2010), в рамках семинара «Страны СНГ и Балтии: единое межкультурное пространство» (Москва, Союз переводчиков России, 2010) и круглого стола «Русский язык в мире: от Пушкина до наших дней», посвященного единому Дню русского языка, впервые проводимого во всем мире в день рождения А.С. Пушкина, 6 июня 2011 года в Российском центре науки и культуры в г.Астане (директор – Б.П. Калинин) совместно с Казахстанским филиалом МГУ им. М.В.Ломоносова. В мероприятии приняли участие А.Н. Травин, Советник Посольства Российской Федерации в РК, Л.А. Гамза, начальник Управления образовательных, молодежных программ и поддержки русского языка Федерально-

го агентства по делам Содружества независимых государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству (Москва) и др. Информация о презентации была опубликована на страницах «Казахстанской правды», «Республика.kz», «Вечерняя Астана». Рецензии на «Казахстанскую Пушкиниану» опубликованы в журнале «Акикат», «Казахстанской правде», «Голосах Сибири» и на сайте Союза переводчиков стран СНГ и Балтии <http://www.twunion.org/gu/about.htm>.

Как часть общелитературного процесса мультикультурной среды республики и в то же время самостоятельный творческий феномен, оказывающий существенное воздействие на духовную атмосферу Казахстана, исследуется русская проза Казахстана в монографии С.В. Ананьевой «Русская проза Казахстана. Последняя четверть XX века – первое десятилетие XXI века» / Ответственный редактор Б.Б. Мамраев (Алматы: ИД «Жибек жолы», 2010. – 352 с.). Картина её развития дана в аспекте диалога национальных литератур республики и единого культурного пространства эпохи рубежа веков. Авторское видение современного литературного процесса включает евразийские мотивы, концепт Родины и исторической памяти, тему политических репрессий, разножанровую Казахстанскую Пушкиниану, философское осмысление эпохи в соотнесённости с судьбой отдельной личности. Комплексный подход к изучению литературного материала позволяет проследить изменения жанровой системы в русской прозе Казахстана, выявить некоторые основные тенденции её развития, новизну тем и проблем литературы постперестроечной эпохи, показать отличия русской литературы Казахстана периода рубежа веков и первого десятилетия XXI века. Рецензия на книгу опубликована на страницах еженедельника «Литература и мастацтво» (Минск, Беларусь).

Подготовлен веб-сайт ИЛИ им.М.О.Ауэзова МОН РК на русском, казахском и английском языках.

Международное сотрудничество развивается по ряду направлений: публикации в иностранных изданиях, публикации научных статей зарубежных учёных в наших журналах и научных сборниках, совместное проведение конференций и выпуск коллективных монографий и т.д. На протяжении ряда лет продолжают творческие контакты с российским литературно-художественным альманахом «Голоса Си-

бири» (Кемерово), на страницах которого открыта специальная рубрика «Сибирь-Казахстан». По предложению составителей альманаха в его редколлегию включены С.А. Каскабасов, С.В. Ананьева.

В 2009 году осуществлялась работа над совместным с Международным фондом гуманитарного сотрудничества государств – участников СНГ (МФГС) проектом по выпуску тома «Льетса песня под домбру» (издательство «Художественная литература», Москва), посвященного литературному наследию Казахстана, в серии «Классика литератур СНГ». Руководителем научного коллектива и автором вступительной статьи «Немеркнувшее слово» является директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МОН РК, академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор С.А. Каскабасов. Авторы комментариев и пояснительного словаря – старший научный сотрудник Института, кандидат филологических наук А.К. Машакова и С.В. Ананьева. В 2010 году вышел второй том «Небосвод над моей головой» с Предисловием академика НАН РК С.А. Каскабасова. Научные комментарии – С. Корабай. В издательстве «Художественная литература» издана книга С.А. Каскабасова «Золотая жила» (Москва, 2010). Фольклор и литературные памятники стран СНГ «Под парусом вечного неба» («Sailing under eternal skies Monuments of Folklore and Literature of the CIS Countries») изданы при содействии Академий наук и институтов национальных академий наук стран СНГ. Руководитель проекта - академик Академии российской словесности Г.В. Пряхин. Издательство «Художественная литература» благодарит за предоставление текстов и участие в подготовке сводного тома академика С.А. Каскабасова и Институт литературы и искусства им.М.О. Ауэзова МОН РК.

Совместно с ИМЛИ им. А.М. Горького РАН проведен международный симпозиум «Духовное наследие и современная культура: текстология, освоение и изучение» (2005 г.) с участием ведущих фольклористов-текстологов, литературоведов и музыковедов России, Узбекистана, Китая, Турции, Египта и Казахстана. В рамках Года Абая в России и Пушкина в Казахстане проведена международная научная конференция «Пушкин – Абай и казахская литература» (2006 г.). В работе конференции приняли участие литературоведы России, Узбекистана и Казахстана. С приветственным словом

выступил представитель Росзарубежсотрудничества, Консул Российской Федерации в Алматы В.Т. Селиванов.

Активизируется участие ведущих ученых отдела в Международных симпозиумах и конференциях Российской Федерации: Россия и Запад: диалог культур (Москва: МГУ им.М.В.Ломоносова, 2003-2005), Литература в контексте современности (Челябинск: ЧГПУ, 2005), Проблемы литературного образования (Екатеринбург: ЕГПУ, 2005); Феномен творческой личности в культуре (Москва, МГУ им. М.В.Ломоносова, 2005), Язык и культура (Москва, 2004-2011), Святоотеческие традиции в русской литературе (Омск, 2005), Первые Ломидзевские чтения (Москва, ИМЛИ им.А.М.Горького РАН, 2005), Русский язык в странах СНГ и Балтии. К общему собранию РАН (Москва, 2006), Наука о переводе сегодня (Высшая школа перевода МГУ им. М.В. Ломоносова, 2006), Вопросы изучения истории национальных литератур. Теория. Методология. Современные аспекты (ИМЛИ им.А.М.Горького РАН, 2007), Картина мира в художественном произведении (Астрахань, АГУ, 2008), Ф.М. Достоевский в диалоге культур (Коломна-Зарайск-Даровое, 2009), Творчество Ф.М. Достоевского в мировом контексте (Москва – Покровское, 2009), Второй Всероссийский конгресс фольклористов (Москва-Ершово, ГРЦРФ, 2010), Анализ и интерпретация художественного произведения (Астрахань, 2010 г.), Страны СНГ и Балтии: единое межкультурное пространство (Москва, Союз переводчиков России, 2010), Гражданская идентичность и внутренний мир российских немцев в годы Великой Отечественной войны и в исторической памяти потомков (при поддержке Министерства регионального развития РФ и Министерства внутренних дел Федеративной Республики Германия, Москва, Российско-Немецкий Дом, 2010), Билингвизм в СНГ: русский плюс (МГУ им.М.В.Ломоносова, Центр Международного образования, 2010). С.В. Ананьевой в журнале «Керуен» (2009) опубликованы рецензии на монографии ведущих ученых Института мировой литературы им.А.М.Горького РАН А.И.Алиевой и К.К.Султанова, совместно с С.А.Каскабасовым – статья о творчестве Г.В. Пряхина. В журналах «Простор», «Евразия», в «Deutsche Allgemeine Zeitung» увидели свет рецензии на монографии и книги В.И. Габдуллиной и Г.П.Козубовской (Барнаул), Е.Зейферт (Москва),

Ю.Сапожкова (Минск), В.Кинг (США), на альманах «Голоса Сибири» (Кемерово).

Активно публикуются статьи ученых Института в научных изданиях РФ – Известия РАН. Серия филологическая (2005), Moskauer Deutsche Zeitung (Москва), Филологический анализ текста (Барнаул), Святоотеческие традиции в русской литературе (Омск), Голоса Сибири (Кемерово), Литература в контексте культуры: сюжет и мотив (Новосибирск), Русский вопрос: история и современность (Омск); Творчество Ф.М. Достоевского: проблемы, жанры, интерпретации (Новокузнецк); Страна Озарение (Новокузнецк); Украины – Наука та інновації (Дніпропетровськ), Сучасні наукові дослідження (Дніпропетровськ); Польши – Aktualne problemy nowoczesnych nauk (Przemysl), Dynamika naukowych badac (Przemysl), Nauka: teoria I praktyka (Przemysl); Чехии – Efektivni n?stroje modernich ved (Praha), Dny vedy (Praha), Vedecky pokrok na rozmezi tisíciletí (Praha); Румынии – Studii de slavistic. Editura Universiti «Alexandru Ion Cuza» (Iasi); Болгарии – Новини на научния прогрес (София) и др. Сотрудники отдела С.В.Ананьева, А.К.Машакова, К.А.Сундеткалиева систематически принимают активное участие в работе Международных конференций научного общества немцев Казахстана «Возрождение» (2008-2011), публикуют статьи и рецензии на страницах «Deutsche Allgemeine Zeitung». С.В.Ананьева и К.А.Сундеткалиева выступают с докладами о творчестве корейских писателей и поэтов на Международных конференциях, проводимых факультетом востоковедения и Центром корееведения КазНУ им. аль-Фараби. Научные сотрудники отдела принимают активное участие в мероприятиях, проводимых Союзом писателей и Союзом переводчиков Казахстана, Немецким Домом (Алматы).

Россзарубежсотрудничество с 2005 года поддерживает все наши совместные мероприятия с российскими коллегами, активными участниками которых выступают Генеральный Консул РФ в Алматы Б.Б. Мещанинов, руководитель Российского Центра науки и культуры в Алматы, Консул Генерального консульства РФ в РК, лауреат Госпремии РФ, заслуженный работник культуры РФ, академик РАГН, профессор, кандидат философских И.Г. Тарханов. В 2009 году Институтом литературы и искусства им.М.О.Ауэзова совместно с фондом «Русский мир» (Москва) проведены междуна-

родный симпозиум «Русская литература в мировом контексте», посвященный 200-летию со дня рождения Н.В.Гоголя, и международная конференция «Русский язык и русская культура в мировом контексте» к 210-летию со дня рождения А.С.Пушкина. Чрезвычайный и Полномочный Посол Российской Федерации в Республике Казахстан М. Бочарников и Генеральный Консул РФ в Алматы Б.Б. Мещанинов посетили Дом-музей М.О. Ауэзова. Ш.Р.Елеукунов (2006) и С.В.Ананьева (2006, 2008, 2011) выступили с докладами по творчеству А.С.Пушкина в Российском Центре науки и культуры (г.Астана).

В Минске по инициативе Посольства Республики Казахстан и Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Казахстан в Республике Беларусь А.В. Смирнова проходят Форумы писателей и культурологов Казахстана и Беларуси. В укреплении наших контактов велика роль советника посольства РК в РБ К. Касабулатова и директора РИУ «Литература и мастацтво» А. Карлюкевича. Установлены творческие отношения с главными редакторами сайта Союза переводчиков стран СНГ и Балтии – Каринэ Халатовой (Ереван, Армения), «Русской газеты» - Ириной Демидовой-Комо, литературно-художественного журнала «Радуга» - Ю.Ковальским, альманаха «Дикое поле» - А.Кораблевым и учеными из Турции. В 2006 году Ш.Р. Елеукунов был приглашен в Турцию для участия в Днях Магжана Жумабаева. В 2008 году в г.Ризе (Турция) в работе Международного научного симпозиума, посвященного 1000-летию Махмуда Кашгари, принял участие Ш.Р. Елеукунов, выступивший с докладом о творческом наследии мыслителя и руководивший работой одной из секций. 25-27 мая 2011 года в г.Стамбул Фатих университетом была проведена Международная научно-практическая конференция «Русский мир и русское слово в межкультурном пространстве», в работе которой приняла участие С.В. Ананьева, выступив с научным докладом «Евразийство и этнонациональная идентичность в современной литературе».

Сотрудниками отдела в Институте были организованы встречи с французским литературным критиком Жан-Клодом Лебреном (2001), известным французским писателем, лауреатом Гонкуровской премии Бернардом Шамбазом (2002), американскими литературоведами Кетти Куп и Джонатаном

Витч, лекторами Новой школы социальных наук (Нью-Йорк, 2002), с директором Центра изучения Центральной Азии Гарвардского университета Джоном Шоберлайн (2003), с директором Центральноазиатского филиала Французского Института изучения Центральной Азии (ИФЕАК) Реми Дором и ученым секретарем ИФЕАК Светланой Жаксон (2003, 2006), лауреатом Премии мира и духовного согласия Альбером Фишлером (2003, 2006), писателем Михаилом Пак (Москва-Сеул, 2006), с президентом Международного Общества друзей Никоса Казандзакиса Дж. Стассинакисом (Швейцария), ученым-литературоведом Вэнсаном Фурнио (2007), с представителем ЮНЕСКО Кенджио Жин (Япония, 2008), с профессором Колумбийского университета Рафизом Абазовым (2011) и др.

Расширяется сотрудничество с научными центрами Республики Корея. В августе 2010 года в Алматы состоялся Корейско-Центральноазиатский творческий симпозиум, организатором которого выступило Министерство культуры, спорта и туризма Республики Корея. Идея его проведения была озвучена в Сеуле в ходе Второй Корейско-Центральноазиатской конференции по развитию культурных ресурсов 28-29 октября 2009 года, одним из основных докладчиков на которой был С.А. Каскабасов. Конференция была посвящена созданию цифрового веб-сайта и проведению совместных исследований мифов и рассказов стран Центральной Азии. Организатором конференции выступил Азиатско-Тихоокеанский центр образования для международного понимания (АРСЕИУ), созданный на основе соглашения ЮНЕСКО и правительства Республики Корея.

В рамках 2011 года – Года Кореи в Казахстане 16-17 марта Министерством культуры Республики Казахстан и Институтом литературы и искусства им.М.О.Ауэзова при поддержке АО «Қазақ әуендері» было проведено IV Центральноазиатско-Корейское совещание по развитию культурных ресурсов «Современная культура и культурное наследие» с участием представителей Казахстана, Кореи, Таджикистана и Кыргызстана. Издан сборник материалов. Культурное наследие является связующей нитью поколений, традиций и самобытности народов. Взаимодействие культур, по общему мнению участников совещания, активное стремление к сохранению их самобытности и дальнейшему развитию, осоз-

вание уникальности и неповторимости каждой национальной культуры – таков путь в XXI веке.

Заключены договора о сотрудничестве с директором Института изучения Центральной Азии при университете Kangnam доктором Хил Кимом и Академией педагогического образования (г.Барнаул).

19 апреля 2011 года совместно с Генеральным Консульством Украины в Алматы проведен круглый стол, посвященный 150-летию со дня смерти выдающегося украинского поэта, прозаика, художника и мыслителя Тараса Шевченко. Эта памятная дата по решению ЮНЕСКО широко отмечается во всем мире. Вел круглый стол директор Института С.А. Каскабасов. С содержательным докладом о жизненном и творческом пути Шевченко выступила Генеральный Консул Украины в Алматы Л.М.Протасова.

В отделе работают дфн, профессор Ш.Р.Елеуенов, дфн А.Т.Хамраев, кфн, доцент С.В.Ананьева (руководитель темы), кфн А.К.Машакова, кфн А.Х.Есенжан, переводик с английского языка Г.Ш.Аппакова, младшие научные сотрудники А.Т.Калиаскарова, К.А.Сундеткалиева, А.Бисенкулов. Сотрудники отдела ежегодно принимают участие в традиционных Международных научно-практических конференциях «Ауэзовские чтения», «Абаевские чтения», «Кабдоловские чтения» и «Багизбаевские чтения». Сотрудники отдела – постоянные авторы прикладных проектов «Национальная идея и художественная культура» (2009), «Казахская литературная классика. Лучшие творения казахской литературы» (2009) и научного и литературно-художественного журнала «Керуен». Для серии книг «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» С.В.Ананьевой написаны статьи «Международные связи казахской литературы» (книга 3), «Нарастающая динамика международного сотрудничества» (книга 5), «Тема Казахстана в мировой литературе – результат Независимости» (книга 8); А.К.Машаковой написаны статьи «Зарубежная рецепция творчества современных казахских писателей и поэтов» (книга 5) и «Современные французские и немецкие исследователи казахской литературы» (книга 8). В «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» (книга 8) включены статьи А.Есенжана «Некоторые аспекты видения зарубежного абаеведения» и А.Бисенкулова «Казахско-арабские связи периода Независимости».

При непосредственном участии С.В.Ананьевой и А.К.-Машаковой изданы книги «Научные искания. Батырбекова Р.О» (2004), «Н.С.Смирнова. Исследования по казахскому фольклору» (2008), С.А.Каскабасова «Золотая жила» (Москва, 2010), «Оқымысты» (2010), «Заман жөне руханият» (2010), «Ш.Сәтбаева - әдебиеттанушы-ғалым» (2010), «Современная культура и культурное наследие» (2011). С.В. Ананьева — член редколлегии журналов «Евразия», «Керуен», «Ауэзовских чтений», член оргкомитета и редколлегии сборников материалов конференций, посвященных юбилеям С.С. Кирабаева, М.М.Базарбаева, З.А.Ахметова, Н.С.Смирновой, Ш.К.Сатпаевой, член редколлегии «Собрания сочинений Махамбета», «Собрания сочинений М.Базарбаева», «Собрания сочинений Ш.К.Сатпаевой в 5-ти томах» (2008-2011).

По Программе фундаментальных исследований «*Мировой литературный процесс и казахская литература в зарубежной литературной критике (1991-2011)*» отдел в данное время осуществляет подготовку коллективной монографии «Казахская литература в оценке зарубежной критики», включающей следующие разделы: «М.Ауэзов о творчестве писателей Центральной Азии» (Ш.Р.Елеуенов), «Тема Казахстана в мировой литературе — результат Независимости» (С.В.Ананьева), «Казахская литература в Китае как объект литературной критики» (А.Т. Хамраев), «Казахская литература в современной французской и немецкой рецепции» (А.К.Машакова), «Зарубежное абаеведение» (А.Х. Есенжан), «Казахско-корейские литературные связи периода Независимости» (К.А.Сундеткалиева), «Казахско-арабские литературные связи периода Независимости» (А.А.Бисенкулов).

В 1961 году, в год основания Института по инициативе М.О. Ауэзова был открыт **отдел взаимосвязи литератур**. М.О. Ауэзов в книгах «Развитие литературы народов СССР», «Пушкин и братские литературы советского народа», «Ф.М.Достоевский и Чокан Валиханов», «Брат наш, друг наш», «Киргизский героический эпос «Манас» и во многих других научно осмыслил тот факт, что в творческих взаимоотношениях литератур отчетливо проявляется идейно-эстетическое своеобразие и их индивидуальность, так как они имеют свои неповторимые истоки, течение, исторически конкретную основу, традиции, судьбы и биографии художников. В своих трудах М.О. Ауэзов высветил эстетические резуль-

таты этих отношений и то, как они сказываются на развитии национальных литератур, жанров, форм и художественных принципов. Отдел взаимосвязи литератур под руководством доктора филологических наук, профессора, заслуженного деятеля науки, члена-корреспондента АН КазССР Е.В. Лизуновой с позиции профессионально зрелой казахской литературы, творчески обогащенных форм связей должен был исследовать этот многообразный и обширный процесс, охватывающий не только литературы народов СССР, но и зарубежных стран.

Евгения Васильевна Лизунова (1926-1992) в 1946 году окончила историко-филологический факультет Казахского государственного университета им.С.М.Кирова, в 1950 году – аспирантуру Института языка и литературы АН КазССР с защитой кандидатской диссертации «Развитие исторического романа в казахской советской литературе». С этого времени ее научная деятельность связана с Институтом. В 1950-1953 гг. – старший научный сотрудник. С 1953 г. – заведующая отделом казахской советской литературы, с 1961 г. – заведующая отделом взаимосвязи литератур. В 1964 году по монографии «Современный казахский роман» защитила докторскую диссертацию.

При ее непосредственном участии и под ее руководством на большом фактическом материале исследовано своеобразие творческих взаимоотношений казахской литературы с литературами зарубежья, истоки процесса взаимодействия и взаимообогащения казахской и русской литератур, роль творчества русских и казахских классиков в развитии художественных традиций, значение идейно-эстетического опыта казахской литературы и т.д. Е.В. Лизунова исследовала проблемы истории казахской литературы, межнациональных связей и взаимообогащения литератур народов СССР, историю казахского романа, творчество М.О.Ауэзова и других казахских писателей. Участвовала в создании фундаментальных изданий «Очерки истории казахской советской литературы» и «История казахской литературы» на казахском и русском языках.

Важное место в ее научном наследии занимает ауэзоведение. Е.В. Лизунова – автор научных комментариев к эпосе «Путь Абая», вышедшей в серии «Библиотека всемирной литературы», к собранию сочинений М.О.Ауэзова в пяти то-

мах (на русском языке). Член Президиума Казахского Комитета солидарности стран Азии и Африки, член Комитета по присуждению Государственных премий Казахской ССР в области литературы, искусства и архитектуры при Совете Министров КазССР, член редколлегий журналов «Известия АН КазССР. Серия филологическая» и «Простор». Член Союза писателей СССР.

Фундаментальные работы Е.В.Лизуновой «Современный казахский роман» (1964) и «Мастерство Мухтара Ауэзова» (1968) отличают профессиональный литературоведческий анализ, чувство стиля и своеобразие творческого поиска. Ученым-литературоведом были выявлены особенности творческого пути М.О.Ауэзова, многогранные аспекты его художественного мастерства, причем литературоведческий анализ романа-эпопеи был неотрывно связан с основными тенденциями в развитии казахского устного народного творчества. Е.В. Лизунова в своих научных трудах обобщила опыт современных романистов. Именно ей принадлежит первое научное исследование казахского романа в контексте идеологической борьбы того времени, создания новой эстетики. Творчество М.О.Ауэзова является одной из вершин мировой культуры. Эта мысль проходит лейтмотивом научных монографий Е.В.Лизуновой. В то же время она являлась автором серии капитальных трудов по литературным связям. Печать научной школы Е.В.Лизуновой отличает оригинальные исследования по русско-казахским, казахско-украинским, казахско-киргизским, казахско-татарским и другим литературным связям.

С 1961 года в должности младшего научного сотрудника, затем в 1970 году после защиты кандидатской диссертации «Некоторые вопросы казахско-киргизских литературных связей» (1970) - в должности старшего научного сотрудника работал в отделе взаимосвязей А.О. Мусинов. Он – один из авторов указателя «Казахские литературные связи», коллективной монографии «Межнациональные связи казахской литературы» и один из составителей сборника «Казахская литература в оценке зарубежной критики». Монография А.О.Мусинова «Казахско-киргизские литературные связи» выдержала два издания в 1972-ом и 2009-ом году.

Редкое сочетание поэтического дарования с научным и критическим выдвинуло С. Сеитова (1917-2007) в ряд вид-

нейших ученых XX столетия. В 1941 году после окончания филологического факультета КазПИ им.Абая с первых дней Великой Отечественной войны по 1947 год Сагингали Сейтов служил в рядах Советской Армии. Награжден Орденом Красной звезды II степени, боевыми наградами и медалями Польши и Монголии за участие в Великой Отечественной войне. С.Сейтов – автор трудов «Қырық жылды» (1957), «Әдебиет достығы» (1965), «Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі» (1966), «Тоғысқан Толқындыр» (1974), «Туыскандық тұғызғай» (1974), «Өленөлкесінде» (1984), «Пушкин лирикасын казак тіліне аудару дәстүрі» (1985), глав в коллективных трудах «Братство литератур» (Алма-Ата: Наука, 1968), «Брат наш, друг наш» (о Т.Г. Шевченко) и др. Имя ученого как автора значительных монографий, исследований по истории казахской литературы, проблемам взаимообогащения литератур вошло в литературные энциклопедии многих народов. Он наводил мосты между литературами, открывал новые факты, глубоко освещал их, давал теоретическое обобщение межнациональным связям казахской литературы, их эстетическим результатам, многогранно изучал теоретические проблемы социалистического реализма, новаторства, единство национального и интернационального.

К 65-летию Победы в Великой Отечественной войне Институтом литературы и искусства им.М.О.Ауэзова издана монография С.Сейтова «Қазақ-түркімен әдебиетінің байланысы», автор которой впервые в монографическом плане исследовал многовековое и достаточно интенсивное общение культур наших народов. В книге исследованы самые разные виды и формы казахско-туркменского диалога: переводы, критические статьи, туркменская тема в творчестве казахских поэтов и писателей и казахская – в творчестве туркмен. Ее автор пользуется понятием рецепция, которое означает не только усвоение и сохранение чужого, инационального наследия, но и его творческое развитие. Процесс рецепции в понимании автора книги диалогичен по своей сути, требует активного восприятия, обратной связи, эстетической дистанции к воспринимаемому. При таком подходе учитываются все формы рецепции: от прочтения, оценки и перевода до критического осмысления и творческого соревнования. Выбор сравниваемых объектов продиктован общей концепцией работы.

Буркит Искаков (1924-1991) окончил факультет языка и литературы Карагандинского педагогического института и аспирантуру Института АН КазССР. Участник Великой Отечественной войны. Работал в разных печатных изданиях. С 1969 года – сотрудник отдела взаимосвязи литератур. Кандидат филологических наук, литературовед, поэт, журналист, переводчик, автор десятка поэтических сборников, научной монографии «Казак-татар әдебиеттер байланысы» (1976). В 1991 году подготовил докторскую диссертацию «Казак әдебиетінің жайық жағасында тұратын халықтар творчествосымен рухани байланыстары», которая по рекомендации Ученого совета была издана отдельной монографией в 2004 году.

В отделе взаимосвязей с 1956 по 1986 гг. в должности старшего научного сотрудника работала Ш.К. Сатпаева, автор монографий «Казахско-европейские литературные связи XIX – первой половины XX века» (1972), «Ч.Валиханов и русская литература (1984), «Шокан Уалиханов – филолог» (1984), «Казахская литература и Восток» (1982).

В книге «Казахско-европейские литературные связи XIX - первой половины XX века» Шамшиябану Канышевна впервые исследует историю казахско-европейских литературных отношений, рассматривая ранние сведения о казахской земле и ее обитателях в записях европейских путешественников и писателей XIII-XVIII вв., материалы западноевропейских ученых и писателей XIX века о Казахстане, связи казахской литературы XIX в. с западноевропейскими литературами, казахско-европейские литературные связи советского периода. На богатом историко-литературном материале показаны роль и значение русской литературы в приобщении казахского народа к художественным ценностям ряда европейских народов, в установлении творческого отношения казахских просветителей к мировой литературе, в расширении диапазона казахской национальной литературы, анализируются материалы зарубежной критики о произведениях казахских писателей.

Задачей монографии «Казахская литература и Восток» (Из истории литературных связей) автор считала выяснение характера связей и их значения для развития казахского национального художественного слова. С огромным сожалением Ш.К. Сатпаева пишет о том, что до сих пор не изучены в сравнительно-типологическом плане общие для тюркоязыч-

ных народов памятники. Казахский народ не просто механически заимствовал и слепо переносил произведения восточной литературы на казахскую почву. Творческое отношение к инонациональным произведениям всегда было определяющим. Национальная эпическая традиция ярко выступает в казахских поэтических переложениях «Шах-наме». Еще одним примером творческого отношения казахского народа к памятникам восточной литературы считает Ш.К. Сатпаева произведения на заимствованные восточные мотивы, темы, сюжеты — «Бозжигит», «Тахир и Зухра», «Сейфульмалик», «Мунлык — Зарлык», «Жусуп — Зылиха». Традицию творческого отношения к произведениям мировой литературы в XIX веке продолжил, развил и обогатил Абай.

На базе богатых фактических документов в книгах «Ч. Валиханов и русская литература» и «Шокан Уалиханов — филолог» Ш.К. Сатпаева раскрывает образ Чокана Валиханова, великолепно знавшего восточную классику, историю русской, западноевропейской литератур, античное искусство, не говоря уже об этнографии, географии, филологии, которые были его главным ориентиром. Крупные изыскания о тесных, дружественных отношениях и связях Ч.Ч. Валиханова с представителями русской демократической мысли, в частности с Ф.Достоевским, высветили новую грань общественной деятельности отечественного ученого как доброго посредника в казахско-русских социально-культурных отношениях, а через них и выход на западноевропейскую культуру. За свои многоплановые, масштабные и глубокие научные исследования Ш.К.Сатпаева была удостоена в 1990 году премии имени Ч.Ч.Валиханова 1 степени Академии Наук Казахской ССР.

Известный литературовед и критик Риман Кайдарович Камысов (1940-1977) окончил аспирантуру ИЛИ им.М.О.Ауэзова, защитил кандидатскую диссертацию (1965) и с этого времени работал в отделе взаимосвязей литератур, принимая активное участие в разработке плановых тем. Его большие разделы опубликованы в сборнике «Международные связи казахской литературы», в том числе статья «Литературный процесс и некоторые вопросы взаимосвязей литератур в казахской критике 30-х годов». Высокий теоретический уровень проявился в статье «Герой-современник в национальных литературах». Р.К. Камысов занимался разработкой темы

«Казахстан в балкарской литературе» и был автором раздела о казахско-кабардинских литературных связях. Он – автор двух брошюр и известной монографии «Герой нового мира» (Алма-Ата, 1972).

Известный литературовед, кандидат филологических наук Сабира Тойшибаева (1927-1995) работала в отделе взаимосвязей с 1963 года. Она – автор раздела «К проблеме положительного героя (опыт сопоставительного изучения в разработке образа современника)» для коллективного сборника отдела, объемной статьи «Образы русских людей в казахских романах» для сборника «Братство литератур». Большой научный резонанс имела ее монография «Казахско-каракалпакские литературные связи» (Алма-Ата: Наука, 1977), материалом которой стали фольклорные и современные литературные профессиональные связи на примере творчества выдающихся мастеров слова двух народов.

Как талантливый исследователь зарекомендовала себя Райхан Альжаппаровна Абишева (1945-1996), которая работала в отделе с 1969 года после окончания филологического факультета КазГУ им.С.М.Кирова. Р.А. Абишева участвовала в написании разделов для «Истории межнациональных связей». В сборнике «Братство литератур» опубликованы «Интернациональные мотивы в творчестве М.Ауэзова 30-х годов» и «Опыт исследования творчества в аспекте связей литератур (на примере творчества П.Н. Кузнецова)». Постоянно вела «Летопись связей литератур», впервые составила и издала библиографию «Казахская литература в ее связях с литературами стран Азии и Африки» (в соавторстве), получившую положительные отзывы в печати.

М.А. Алиева работала в отделе взаимосвязей литератур с июля 1961 года. Ее перу принадлежат раздел «Уйгурский советский фольклор» для «Очерков истории уйгурской советской литературы», одним из авторов которых она являлась. Для «Очерков...» составлена библиография и летопись (5 п.л.). М.А. Алиева – составитель «Сборника уйгурских сказок» (на уйгурском языке, объем – 20 п.л.), автор Предисловия (2 п.л.) и научных комментариев.

Одним из авторов большого коллективного труда - «Очерки истории уйгурской советской литературы» стал М.И. Абдрахманов, которым были написаны главы «Литература 20-х – 30-х годов» и «Литература периода Великой Оте-

чественной войны» (включая монографический раздел «Творчество И.Саттарова»). В период работы с 1961 года в отделе взаимосвязи литератур М.И. Абдрахмановым была утверждена тема кандидатской диссертации «Уйгурская советская поэзия 20-х – 30-х годов».

С 1962 по 1978 годы в отделе работал один из ведущих сотрудников – И.Х. Габдиров, ставший впоследствии заведующим отделом русской литературы Казахстана.

В разные годы в отделе работали специалисты по взаимосвязям с литературами стран Востока и республик СССР – Ж.Аскарова и др. Автором раздела «Творчество Нура Исраилова» для «Очерка истории казахской советской литературы» был Р. Исмаилов, являвшийся также автором статей сборника «Вопросы уйгурской советской литературы», «Уйгурская советская литература». Темой кандидатской диссертации писателя-литературоведа Бекежана Исагали-улы Тлегенова стали «Интернациональные традиции и обогащение национальной основы советской литературы». Он занимался разработкой казахско-таджикских литературных связей. Эльвирой Сериккалиевой с 1961 по 1964 годы был опубликован ряд статей в прессе. Активное участие в подготовке библиографии «Казахские литературные связи» принимал А.О. Сарсенбаев.

С 1972 года научным сотрудником отдела истории казахской литературы, затем – взаимосвязи литератур была Инкар Серикбаевна Бейсембаева, выпускница факультета восточных языков МГУ им.М.В.Ломоносова (отделение - пушту), специалист в области восточных литератур. Она принимала активное участие в плановых темах, разрабатывала «Проблему становления нового героя в афганской литературе». Тема кандидатской диссертации «Проблема становления нового героя в малой прозе пушту».

Тему «Особенности развития межнациональных связей казахской и узбекской литератур» (1968-1978 гг.) исследовала Зоя Азизхановна Каюмова, выпускница филологического факультета Ташкентского университета. Ею опубликованы статьи: «Тема Казахстана в творчестве Миртемира», «Художественное своеобразие воплощения «казахской темы» в узбекской поэзии» (Зульфия, Миртемир), «Наш большой друг» и др. В Ташкенте издала брошюру «Песня дружбы. Казахская тема в узбекской поэзии».

Гульбану Сергазиевна Канаева после окончания филологического факультета ЖенПИ работала в отделе взаимосвязи литератур с 1968 года. Участвовала в плановых темах по разделам истории связей с азербайджанской, молдавской, мордовской, чувашской, марийской литературами. Являлась составителем летописи и библиографии, соавтором (с Р. Абишевой) книги «Казахстан и его связи с литературами стран Азии и Африки» (Алма-Ата: Наука, 1973).

С 1976 по 1992 год в Институте литературы и искусства им. М. О. Ауэзова Академии наук Казахской ССР функционировал **отдел русской литературы Казахстана**. С момента его открытия по 1989 год возглавлял отдел доктор филологических наук, профессор Илеукен Хамидуллинович Габдиров (1912 – 1989). С 1961 года И. Х. Габдиров работал в Институте литературы и искусства имени М. О. Ауэзова АН РК старшим научным сотрудником, а с 1976 года - заведующим Отделом русской литературы Казахстана. Кандидатская диссертация «Горьковские традиции в творчестве казахских писателей» (1948), докторская «Русско-казахские литературные связи советской эпохи» (1968).

Сотрудниками отдела русской литературы Казахстана изданы «Очерки истории русской советской литературы Казахстана» (Под редакцией И. Х. Габдирова, 1985), «Творчество русских писателей Казахстана» (Под редакцией И. Х. Габдирова и Ш. Р. Елеукунова, 1992), «Евразийский талисман» (Под редакцией Ш. Р. Елеукунова, 1996), библиографические указатели С. С. Акашевой «Русская советская литература Казахстана (1917-1980 г.г.)» (Алматы, 1986) и «Русская советская литература Казахстана (1980-1990 г.г.)» (Алматы, 1992).

Становление и основные этапы развития русской литературы Казахстана в историко-литературном плане освещены в «Очерках истории русской советской литературы Казахстана» и «Творчестве русских писателей Казахстана». Авторский коллектив «Очерков...» - дфн И. Х. Габдиров, кфн А. Л. Маловичко, кфн Н. Ж. Сагандыкова, кфн Ж. Каракузова, кфн Л. Е. Лихопудова, кфн А. Х. Есенжанов, С. А. Петрова, Е. В. Шатохина, С. С. Акашева впервые представил историю развития русской литературы Казахстана в хронологическом аспекте. В книге рассматриваются развитие литературного процесса, история жанров, идейно-художественные

особенности произведений русских писателей, работающих в Казахстане, и неказахстанских литераторов, в творчестве которых нашла отражение действительность республики. «Исследование литературного процесса, - как отмечено в «Предисловии», - его тенденций ведется как в проблемно-тематическом, так и в жанрово-стилевом плане в хронологической последовательности, с характеристикой особенностей каждого периода».

В книге «Творчество русских писателей Казахстана. Литературно-критические очерки» рассмотрены творческое своеобразие и уровень мастерства И. Шухова, А. Сорокина, Н. Анова, М. Зверева, П. Кузнецова, Дм. Снегина, М. Симашко, И. Шеголихина, Г. Черноголовиной и Н. Корсунова. Авторы коллективной монографии И.Х. Габдиров, А.Л. Маловичко, К.С. Курова, С.М. Сагалович, С.В. Ананьева, В. Кошанова, С.С. Акашева широко включают биографический материал, характеризующий среду, в которой формировался тот или иной писатель как гражданин и художник. Авторы пытались избежать однообразия в способах анализа, в подходах к оценке творчества художников слова. Коллективный труд «является первой, хотя и скромной попыткой осмысления» евразийского сплава культуры Казахстана, формирующегося единого духовного пространства. «Всё свидетельствует о том, что книга написана профессионально и всерьёз» (Р. Нурғалиев).

И.Х. Габдиров - автор 5 книг, 4 брошюр, около 100 литературоведческих и публицистических статей. Книги, монографии, статьи И.Х. Габдирова посвящены разработке теоретических проблем русско-казахских литературных связей советской эпохи, вопросам художественного отражения русскими художниками слова казахской действительности, проблеме традиций и новаторства, отражению казахской литературы в русской критике и литературоведении, качеству художественного перевода и др. Основное внимание при освещении проблемы литературных взаимосвязей в трудах И.Х. Габдирова уделялось художественному раскрытию интонационального образа, его глубине и неповторимой сущности. В книге «М. Горький и казахская советская литература» (1966) выявлены горьковские традиции в казахской литературе, общие точки соприкосновения русской и казахской литератур (тема рабочего класса, человека-труженика и т.д.).

Проблемы взаимосвязи и взаимовлияния русской и казахской литератур рассмотрены на примере анализа творчества конкретных представителей двух национальных литератур и наиболее значительных произведений.

В монографии «Русские советские писатели и Казахстан» (1970) на широком историко-литературном материале рассматриваются важные идейно-эстетические проблемы – воплощение в произведениях русских советских писателей интонационального характера, образа казаха, интернациональное содружество народов. Творческие судьбы Дм. Фурманова и Вс. Иванова тесно связаны с Казахстаном. Казахская тематика в творчестве русских писателей рассмотрена на примере анализа поэм Л. Мартынова, повестей и романов П. Кузнецова и Н. Анова, Дм. Снегина, творчески использовавших опыт казахского фольклора и письменной литературы. Обращение к интонациональной тематике, к казахским темам и мотивам способствовало обогащению русской литературы новыми идеями, характерами, изобразительными средствами. И.Х. Габдиров анализирует особенности художественного перевода, ставя перед литератором-переводчиком конкретные задачи на перспективу.

Основная тема монографии «О национальном и интернациональном в советской литературе» (1978) - соотношение национального и интернационального, разработка актуальных проблем современного литературного процесса, философское обобщение его ведущих тенденций и основных закономерностей, типологического и системного изучения литературы. В книге исследованы значительные произведения автобиографического жанра казахской литературы, у истоков которого стоял С. Сейфуллин; исторические и историко-революционные повести Н. Анова, А. Алимжанова; поэтические и прозаические произведения С. Маркова, Дм. Снегина, Г. Свиридова; путевые очерки М. Ауэзова, повести А. Шарипова и Т. Ахтанова и др. Выявлению основных тенденций развития казахской и русской литератур Казахстана 70-80-х годов XX века посвящены книги «Источник вдохновения» (1978) и «Писатель и действительность» (1984). Эти и другие труды казахского ученого получили положительную оценку в книгах и статьях Г. Ломидзе, Н. Тимофеева, К. Горбунова, З. Кедринной, З. Османовой, И. Дзевекина и других на страницах журналов «Вопросы литературы», «Воп-

росы философии», «Литературной газеты», «Казахстанской правды» и др.

А.Л.Маловичко (1921-1994 г.г.), участник Великой Отечественной войны, награжден орденом Отечественной войны I-ой степени, медалью «За победу над Германией» и другими правительственными наградами. Александр Лаврентьевич Маловичко, кандидат филологических наук («Историко-биографическая пьеса в казахской советской драматургии», 1952), доцент, автор большого количества научных статей, методических разработок, один из авторов «Очерков истории казахской советской литературы», изданных в Алма-Ате и в Москве (1957, 1958, 1960 г.г.). Член авторского коллектива учебника «Русская советская литература» для 10 классов казахской школы, один из авторов «Очерков истории русской советской литературы Казахстана» (Алма-Ата: Наука, 1985). С 1948 по 1951 год - аспирант Института языка и литературы АН КазССР. С 1951 по 1953 годы - ученый секретарь Института, с 1976 по 1991 годы - старший научный сотрудник отдела русской литературы Казахстана. С 1957 по 1976 годы Александр Лаврентьевич занимается преподавательской деятельностью: доцент Алма-Атинского института иностранных языков, доцент кафедры русской и зарубежной литературы КазГУ им.С.М. Кирова, лектор общества «Знание» и т.д.

В отделе русской литературы Казахстана с 1991 года в должности старшего научного сотрудника работал известный литературный критик Николай Степанович Ровенский (1926 – 1995), кандидат филологических наук, автор исследований о литературном процессе Казахстана второй половины XX века. Проблемные статьи Н.С. Ровенского публиковались на страницах ведущих периодических изданий и литературно-художественных журналов Казахстана и всесоюзной прессы: «Дружба народов», «Жұлдыз», «Қазақ әдебиеті», «Вопросы литературы», «Литературное обозрение», «Простор», «Литературная газета», «Известия», «Казахстанская правда» и др.

Н.С.Ровенский был редактором монографических изданий ведущих казахских поэтов, писателей, литературоведов М. Базарбаева, А. Алимжанова, О. Сулейменова и др. Особо следует подчеркнуть значительный вклад литературного критика в раскрытие художественного своеобразия и пропаганды казахской литературы среди всесоюзного читателя, в

развитие евразийских идей исторически закономерного и плодотворного культурного сотрудничества Востока и Запада на казахстанской земле. Н. Ровенский перевел с казахского языка произведения Б. Майлина, С. Муканова, У. Канахина, Р. Нургалиева и др. Положительные отзывы о книгах и статьях Н.С. Ровенского печатались на страницах «Литературной газеты», «Литературной России», «Вопросов литературы», «Литературного обозрения», «Сибирских огней» и др. Значительный вклад в развитие казахстанского литературоведения внесли и стали его неотъемлемой частью книги Н. Ровенского «День и песня» (1961), «Талант и провинциальность» (1966), «Назначить себе высоту» (1973), «Читая и перечитывая» (1976), «Портреты» (1983), «Совпадение» (1986) и др.

В кандидатской диссертации Н.С. Ровенского «Концепция личности в литературе Казахстана 60-70-х годов» (1992 г.) на материале произведений разных жанров (романы, повести, рассказы) критик прослеживает основные темы литературы Казахстана 60-70-х годов XX века: нравственное обновление личности как реакция на разоблачение «культы вождя» («Буран» Т. Ахтанова, «Схватка» И. Есенберлина, «Доктор Дарханов» З. Шашкина); утверждение нравственного максимализма (как альтернативы послушному «винтику») при оценке деятельности личности («Кто, если не ты?» Ю. Герта, «Голубое марево» М. Магауина, «Пламя» З. Кабдолова и др.); выделение духовности как наиболее желательной черты личности («Пресновские страницы» И. Шухова, «Черное ожерелье» Ш. Муртазы, «Дом молодых» С. Муратбекова, «Серый ястреб» Т. Алимкулова и др.); рост национального самосознания как основа для развития национальной самокритики («Пока хожу по земле» У. Канахина, «Отчий дом» Д. Исабекова и др.); попытка пересмотра национальной истории, использование истории для критики тоталитарной системы («Караван идет к солнцу», «Стрела Махамбета», «Возвращение Учителя» А. Алимжанова, «Кочевники» И. Есенберлина, «Маздак», «Емшан» М. Симашко и др.).

В 1992 году отдел русской литературы Казахстана и отдел взаимосвязи литератур Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова МН-АН РК были объединены в отдел литературных связей. Отдел возглавил доктор филологических наук, профессор Ш.Р. Елеукенов. Отдел приступил к разработке темы «Евразийская основа в литературных от-

ношениях России и Казахстана в XVIII–XIX и начале XX в.в.». Результатом завершённого исследования стала коллективная монография «Евразийский талисман» (Алматы: Білім, 1996. – 181 с.), раскрывающая казахскую тему как форму выражения евразийского склада русской литературы и культуры в целом. Концепция евразийства способствует, по мнению авторов сборника (Ш.Р. Елеукенов, Н.С. Ровенский, М. Симашко, С.М. Сагалович, С.В. Ананьева, С.С. Акашева), более убедительному объяснению неизбывной тяги русских писателей и поэтов к теме Востока, как великих (Пушкин, Лермонтов, Толстой, Короленко, Горький), так и скромных подвижников трудной литературной профессии. Связи русского и казахского народов освящены именами императрицы Екатерины Второй, Державина, Пушкина и Абая, Достоевского и Чокана Валиханова, Блока, Мережковского, Бальмонта, Гребенщикова и Магжана Жумабаева, Потанина и Ахмета Байтурсынова. Предложено новое прочтение многих произведений русской литературы (В. Даля, М. Пришвина, Г. Гребенщикова, А. Новоселова, Н. Лескова и др.).

Евразийская основа литературных взаимоотношений между Казахстаном и Россией укреплена самоотверженной, поистине подвижнической деятельностью русских ориенталистов. Один из них - Александр Ефимович Алекторов - деятель и русской, и казахской культур, считавший, что «просвещение родилось на Востоке, озарило Запад и теперь снова пробирается на Восток, где было заглушено». За его плечами - двойная духовная культура: Европы и Азии. Алекторов был автором знаменитого био-библиографического «Указателя книг, журнальных и газетных статей и заметок о киргизах» (1900), явившегося не просто указателем названий статей, очерков, других публикаций о Казахстане на страницах российской печати тех лет. Аннотации к ним также служат бесценным исследовательским материалом, своеобразной антологией публицистики прошлого века. Региональная русская литература, связанная корнями со славянской, способствовала развитию и взаимообогащению литературных связей между Казахстаном и Россией.

Положительные рецензии на «Евразийский талисман» опубликованы в «Науке Казахстана», «Казахстанской правде», «Новом литературном обозрении» (Москва), в книге В. Бадикова «Новые ветры».

Светлана Ананьева

ОТДЕЛ РУКОПИСИ

Отдел рукописи был открыт в 1962 году в качестве отдельной структуры в составе Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова. История фонда рукописей данного отдела начинается еще раньше. Судя по официальным данным, она напрямую связана со сбором и публикацией народной литературы. Сбор рукописей в одном центре считался одним из направлений фольклорно-просветительской деятельности и был начат после установления Советской власти в Казахстане. Некоторые из ныне известных первых рукописей попали в руки исследователей благодаря поисковой работе фольклорно-этнографических экспедиций, организованных А. Диваевым в 1920 году.

Во главе данного отдела в разные годы стояли известные литературоведы, ученые-фольклористы: Герой Советского Союза, академик Академии педагогических наук СССР, доктор филологических наук, профессор М. Габдуллин, доктора филологических наук, профессора М. Базарбаев, А. Нарымбетов, О. Нурмагамбетова, Ш. Ыбраев, А. Сейдимбек, Ж. Тлепов, Б. Азибаева, академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор С. Каскабасов, кандидаты филологических наук С. Сейитов, У. Субханбердина, С. Косанов, Т. Албеков. Основной фонд отдела рукописей составляют в около 1500 папках старинных рукописей из более чем 500 000 названий на казахском, восточных языках (арабский, фарси, чагатайский, татарский и др.), литографические книги, имеющие отношение к истории и культуре казахов, вышедшие в свет в XIX и начале XX веков, а также около 300 аудиокассет, микрофильмов и микрофиш, общей протяженностью до 700 км.

Основные направления научной работы отдела:

1. Реставрация, консервация и хранение материалов в качестве рукописного наследия в соответствии с требованием времени, со статусом и значением каждой на сегодняшний день, создание условий для пользования ими будущими поколениями казахстанцев;

2. Включение рукописного наследия в научный оборот, его системная публикация и использование во благо молодого поколения.

В целях осуществления данных программ-задач в разные

годы были выполнены ряд нижеследующих мероприятий, работ:

- Подготовка научных и научно-популярных изданий из ранее не исследованных, не публиковавшихся, оставшихся неизвестными образцов народной литературы;

- классификация рукописного наследия по жанровому признаку, его научная характеристика, и введение в научный оборот;

- проведение текстологических исследований рукописных образцов фольклора и авторской устной литературы;

- консервация, архивирование, восстановление, переписывание рукописей, раскрытие содержания, запись старинных рукописей на CD-ROOM (400 к/диск).

Основу рукописного фонда составляет богатое фольклорное наследие казахского народа, в частности: лирические, героические, исторические, романские, поэтические, сказочные эпосы; религиозные, романские, новеллические поэмы; героические, романтически-волшебные, новеллические, сатирические и сказки о животных; айтысы, загадки, пословицы-поговорки, стихи в прозе, традиционные образцы детского фольклора, материалы о поэтах-жырау, би-краснобаях, образцы наследия народных акынов. Большинство из них появилось на бумаге в 70-80-ые годы XIX века и имело особое влияние на духовную жизнь казахского народа.

Среди сохранившихся материалов письменного наследия имеются авторские рукописи М.Байжанова, Т.Изтлеуова, Ш.Жангирова, С.Шорманова, а также фотокопии произведений и рукописи Бухар жырау, Актамберды, Шалкииз, Жиембет жырау, Абая, Нуржана, Абубакира Кердери, Дулата, Мурата, Шортанбая, Машхур Жусупа, Нарманбета, Албан Асана – акынов-жырау, живших в период с XV по начало XX веков. Наряду с этим, собраны и фольклорные произведения, записанные арабским шрифтом и изданные до Октябрьской революции в городах Казань, Уфа, С.-Петербург, Ташкент и др.

Значительную часть фонда составляет казахская инструментальная музыка и музыкальный фольклор, записанный на аудиокассету членами фольклорных экспедиций, организованных в различные годы Институтом литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, особенно, кюи знаменитых представителей музыкальных школ «төкпе» и «шертпе»: Курман-

газы, Даулетгерей, Дины, Таттимбета, Есира, Баламайсана, Мамена, Еспая, Сугира, Хорхута, Ыкыласа, Абылай хана, авторские произведения композиторов-кюйши Т.Момбекова, Н.Тлендиева, Г.Аскарлова, Г.Хусаинова, С.Нурбаевой, А.Кожабегенова (научные экспедиций 1958, 1962, 1964 г.г.), фотонаследие произведений таких поэтов-исполнителей, как Акан, Биржан, Естай, Жаяу Муса, Кенен, также аудиозаписи ярких представителей искусства, широко известных народных поэтов, жыршы-термеши, ученых, акынов-писателей советского периода.

Судя по архивным сведениям фонда института, отдел рукописи начал свою деятельность в 1962 году в составе: заведующего отделом (вакантная должность – 1 единица), 1 старшего научного сотрудника (канд. филологических наук – Ш.Ахметов), 1 младшего научного сотрудника (Г.Султангалиева), 1 старшего лаборанта (Т.Канагатов) и 1 лаборанта (С.Шокпарова).

В том же году в коллективном исследовании «История казахской литературы» в рамках научно-исследовательского плана института на 1959-1962 годы увидела свет глава, посвященная советскому фольклору (Алматы, 1961. 1 том, 2-я книга). В этой исследовательской работе приняли участие все фольклорные отделы института. Наряду с другими материалами, в нее вошли и научно-исследовательские труды сотрудников отдела рукописи Ш.Ахметова и Г.Султангалиевой. В 1962 году с участием сотрудников отдела был издан сборник «Акындар айтысы» (Сост.: Е.Ысмаилов, Б.Искаков, Ш.Ахметов. Алматы, 1962).

В 1963 году приказом директора института М.Базарбаева (12 апрель, № 34.) отдел рукописи был реорганизован в отдел рукописи и текстологии. На него была возложена задача по пополнению фонда рукописи института, классификация материалов, исследование текстов, написание научных статей.

На должность заведующего новым отделом был назначен известный ученый-фольклорист, доктор филологических наук, профессор Малик Габдуллин (эту обязанность он исполнял до марта 1968 года). Отдел представлял собой небольшой коллектив научных работников. В нем работали М.Гумарова, Ш.Ахметов (старшие научные сотрудники), Б.Искаков, Г.Султангалиева, Т.Абдрахманова (младшие научные

сотрудники), Т.Канагатов, С.Шокпарова (старшие лаборанты), К. Кабдолова (лаборант).

В том же году была подготовлена первая инструкция по научно-техническому оформлению и работе с рукописями, определены тематика, жанры рукописей, а также собиратели материалов и авторы текстов. Было собрано много материалов с автобиографическими данными акынов-жырау XVIII, XIX веков и начала XX века, а также материалы относительно собирателей их рукописных произведений, которые были подвергнуты научной переработке. Наряду с этим был создан полный перечень некоторых рукописей, написанных древним шрифтом, с кратким описанием их содержания. В 1963 году старшим научным сотрудником отдела рукописи и текстологии, кандидатом филологических наук М.Гумаровой был составлен и издан текст (на казахском и русском языках) поэмы «Кыз Жібек» (Сост.: Н.Смирнова, М.Гумарова). Наряду с этим при участии сотрудников отделов фольклора, рукописи и текстологии в 1961—1964 годах были подготовлены три тома научного издания «Батырлар жыры» (Сост.: М.Гумарова, Б.Уахатов и др.).

В 1964—1965 годах отдел рукописи и текстологии трудился в том же составе, кроме младшего научного сотрудника Т.Абдрахмановой (переведена в другой отдел). В этот период сотрудниками отдела была проведена работа по подготовке указателей рукописи, их научно-техническому оформлению и текстологическому исследованию. В соответствии с требованиями был приведен в порядок весь материал рукописного фонда отдела; созданы специальные картотеки относительно биографии акынов-жырау и собирателей; осуществлена шифровка всех материалов фонда; выполнено краткое описание значения текстов, сложно читаемых, написанных древнеарабским шрифтом.

В результате такой плодотворной работы была создана систематизированная по жанрам, архивированная картотека рукописных материалов, общая численность которых составляет 80 тысяч названий.

Одной из первых и значительных плановых работ отдела рукописи и текстологии, выполненных в 1964 году, были мероприятия по подготовке научных характеристик рукописей фонда. На следующий год были начаты работы по подготовке к изданию первого указателя рукописей под

названием «Қазак батырлар жырының ғылыми сипаттамасы».

Приступая впервые в Казахстане к столь важной работе — описанию и научной характеристике рукописного наследия, сотрудники отдела не имели подобного опыта. Поэтому им пришлось налаживать рабочие связи с авторитетными учеными из Москвы, Ленинграда, Душанбе, Ташкента и Риги, учиться и перенимать их передовой опыт в деле подготовки научных характеристик рукописей. В результате в отделе рукописи первым делом был разработан научной характеристики. Этим занимался младший научный работник отдела Балташ Искаков. Взяв за основу данную методику, работники отдела за короткое время подготовили научные характеристики 103 поэм. М.Гумарова, Т.Канагатов, К.Кабдолова переработали 1000 названий рукописей, составили более 2000 карточек по жанровому признаку.

Только в первые годы работы отдела рукописный фонд института был пополнен 95 редкими книгами и около 40 различными рукописями о истории и казахской литературе, выявленных и взятых из рукописных фондов Центральных научных библиотек СССР и Казахской ССР, а также фондов городов Москва, Ленинград, Казань.

В 1964 — 1966 годах были изданы следующие труды работников отдела: 1— 3 тома сборника «Айтыс» (Сост.: Ш.Ахметов, Б.Искаков), «Коруглы» (Сост.: М.Гумарова), «Біржан — Сара айтысы» (Сост.: Б.Искаков, Ш.Ахметов), «Сәбит Дөнентаевтың шығармашылық жолы» (Сост.: Б.Искаков), «Халық ақыны С.Жанғабыловтың бір томдық таңдамалы шығармалары» (Сост.: М.Гумарова, Г.Жамансарина, К.Сыздықов), «Қазақтың 100 шешендік сөзі» (Сост.: Т.Канагатов).

В 1966— 1968 годах отдел работал в том же составе, 14 марта 1968 года временным заведующим отделом рукописи был назначен ветеран Великой Отечественной войны, известный поэт и литератор, кандидат филологических наук Сагынғали Сейитов, позднее он был утвержден в этой должности по итогам конкурсного отбора.

В 1968 году отдел пополнился новыми работниками Б.Азизбаевой (с июля), Е.Байтоковым (с августа). На следующий год кандидат филологических наук С.Сейитов был награжден юбилейной медалью «50 лет Вооруженным силам СССР» и похвальной грамотой, а в 1970 году М.Гумарова, Б.Иска-

ков, Ш.Ахметов, С.Сейитов были награждены медалью «За доблестный труд».

В 1970 году были подготовлены и изданы нижеследующие научные труды работников отдела: «Әдеби мұра» – сборник материалов литературного наследия, выходявших в свет в различных дореволюционных казахских изданиях (Составитель и автор предисловия – У.Субханбердина); «Татар әндері» – поэтический сборник (Составитель и автор предисловия – С.Сейитов).

В 1972 году отдел рукописи был пополнен новыми работниками и стал работать в нижеследующем составе: С.Сейитов (зав.отделом), М.Гумарова, Ш.Ахметов, Б.Искаков, М.Бужеев, У.Субханбердина (старшие научные сотрудники), Е.Байтоков, Г. Султангалиева, Т. Канагатов (младшие научные сотрудники), С.Шокпарова, Б.Азибаева, К.Кабдолова (старшие лаборанты), С.Ялымова (лаборант).

В этом же году приказом директора Института А.Шарипова от 16 марта за №23 и от 11 апреля за №29 старшим научным сотрудникам отдела рукописи и текстологии М.Г.Гумаровой за научную обработку материалов рукописного фонда Центральной научной библиотеки АН КазССР и У.Субханбердиной за составление библиографического указателя «Қазақ кітаптары» (1807-1917 гг.) были объявлены благодарности.

В 1973 году решением руководства Института при отделе рукописи и текстологии был создан отдел фоно-фото-кино материалов. Руководителем нового отдела была назначена опытный специалист У.Субханбердина, в качестве научных сотрудников привлечены П.Рожковский, Ж.Молдагалиев, Т.Гаитов. В 1975 году Отдел был пополнен А.Жетписбаевой, Ф.Оразаевой.

В 1972–1973 годах были изданы нижеследующие научные труды: «Қазақ кітаптары» (1807-1917 гг.) – библиографический указатель (1972) (Сост.: У.Субханбердина) и поэма «Көрұғлы» (1973) (Сост.: фольклорист М.Гумарова).

Приказом директора Института от 1 июля 1975 года фольклорист, кандидат филологических наук О.А.Нурмагамбетова была освобождена от должности заместителя директора института и назначена заведующей отделом рукописи и текстологии. В этот период в отдел были приняты: Б.Балажанов, Ж.Абишев (ст. лаборанты), З.Уалиева (лаборант).

Плановая исследовательская работа отдела рукописи и текстологии на 1976–1978 годы велась по тематике «Қазақ фольклоры үлгілерінің көптомдық басылымы және оның мәтінтану мәселелері» (руководитель – О.Нурмагамбетова), в осуществлении данной работы принимали участие и сотрудники отдела фольклора. В рамках данной тематики были подготовлены и изданы нижеследующие научные труды: 1 том героического эпоса, 1 том айтыса, «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» первая книга (Батырлар жыры. 1-том. /Под общей ред. академика М.Г.Габдуллина. Алматы, 1975), а также сборник «Ғашық-наме» (Сост.: У.Субханбердина) по мотивам восточных легенд и сказаний, образцы поэмы «Қобыланды батыр» на казахском и русском языках (Сост.: Н.В.Кайдш–Покровская, О.Нурмагамбетова).

Если в 1978-1979 годах в отдел рукописи и текстологии были приняты новые работники М.Шафигов (мл. научный работник), А.Алманов (ст. лаборант), то фоно-фото-кино отдел работал в прежнем составе.

В 1979 году руководством Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова был поднят вопрос об открытии Центра рукописи, где бы проводилось научное исследование литературного наследия казахского народа. Это была одна из актуальных проблем дня, которая поднималась на протяжении многих лет. Идея открытия Центра также не единожды поднималась на страницах республиканской печати того времени, в литературно-научных статьях, трудах, докладах как мнение отдельных ученых.

Инициаторами этого начинания стали специалисты, работавшие многие годы в данном направлении, хорошо знавшие проблемы казахских рукописей, представители интеллигенции, истинные поклонники и защитники народного наследия, фольклористы, литературоведы института. В своем письме-предложении на имя Правительства республики, они, опираясь на закон «Тарихи және мәдениет ескерткіштерін қорғау және оларды пайдалану», принятый Верховным Советом СССР в 1976 году, констатируя тот факт, что в научно-исследовательских институтах Академии наук КазССР скопилось значительное количество рукописного материала относительно истории, этнографии, фольклора, истории литературы и искусства и отмечая их все возрастающую научную важность и историческую роль в развитии ис-

тории и культуры, научных исследований других сфер, а также экономики, сельского хозяйства Казахстана и Средней Азии, обращают внимание на то, что до последнего времени не уделялось должного внимания их сохранности, использованию во благо людей, на отсутствие научно-исследовательских работ.

Исходя из духовно-экономической обстановки, сложившейся на тот период в казахстанском обществе, была доказана необходимость скорейшего принятия новых мер и мероприятий. Особенно внимание обращалось на хранение и научную обработку в соответствии с требованием дня материалов отдела рукописей Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, Фонда редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки АН КазССР, Фонда публичной библиотеки имени А.С.Пушкина (ныне Национальная библиотека РК), на возвращение в страну казахских рукописей из центральных библиотек и музеев городов Москва, Ленинград, Ташкент, Фрунзе, Казань, Уфа, Астрахань, Омск и др.

В результате выводов, относительно накопившихся проблем рукописного наследия, в вышестоящие инстанции были направлены следующие предложения:

а) сбор в одном центре рукописей и литографических изданий на казахском и других языках (и материалов, не имеющих отношения к истории и культуре казахского народа);

б) создание надлежащих условий для их хранения в соответствии с требованием дня;

в) осуществление научно-аналитических работ с целью определения научной ценности рукописного наследия.

Для эффективного осуществления данных предложений было решено открыть научную структуру «Центр рукописи и текстологии» при Институте литературы и искусства имени М.О. Ауэзова.

Структура будущего «Колжазба орталығы» включала:

5. Сектор хранения и фотолаборатории – 7 работников,

6. Сектор обработки, реставрации и восстановления рукописей – 7 работников,

7. Сектор текстологии – 8 работников,

8. Сектор публикации – 9 работников.

Инициатива открытия научного центра при Институте литературы и искусства имени М.О. Ауэзова была поддержа-

на Коллегией Президиума АН КазССР, которая вышла с предложением к руководству ЦК КП Казакстана (*Переписка руководства Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова с ЦК КП Казакстана по поводу открытия нового Центра рукописи при Институте. 1979. Источник: архив Института*). Однако столь полезная инициатива и ценное предложение не были осуществлены по непонятным причинам.

В эти годы в отдел фоно-фото-кино материалов были приняты на работу М.Аманкулов (инженер), Б.Даримбетов (лаборант), М.Уйыкбаева (стажер), М.Жиенгалиев (инженер).

В 1981–1982 годы состав отдела текстологии и рукописи был пополнен Г.Мамутовой (лаборантка). В эти же годы была продолжена работа по подготовке к выпуску многотомного издания «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы», в 1979 году увидел свет 2 том указателя «Научные описания казахских рукописей» на тему «Ғашықтық жырлар» (Сост.: Ш.Ахметов, М.Гумарова и др.) и в 1981 году – 3-ий том под названием «Тарихи жырлар» (Сост.: Ш.Ахметов, М.Божеев, М.Гумарова и др.).

В 1983 году в результате объединения отдела рукописи и текстологии и отдела фоно-фото-кино материалов появляется новый отдел – қолжазба және фоножазба бөлімі. В 1983–1985 годах обязанности заведующего данного отдела дополнительно возлагаются на директора института, доктора филологических наук, профессора М.Б.Базарбаева.

В 1983–1986 годах отдел пополняется новыми работниками: А.Айдашевым, И.Муршель (мл. научные работники), а в 1989 году - С.Сутжановым, Г.Тулкибаевой (ст. лаборанты), З.Парфеновой (рабочая), Д.Есенжановой (стажер-исследователь).

И в эти годы ведется эффективная работа по подготовке к выпуску многотомного издания «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» («Творчество акынов XV–XIX веков»). При участии сотрудников отдела вышли в свет 4–6 тома из серии указателей (1985, 1989), 11 томов многотомного издания «Қазақ халық әдебиеті», в частности, пять томов «Батырлар жырының» (1986–1989), 4 тома «Ертегілер» (1988–1989), 2 тома «Айтса» (1988). В составлении и написании научных пояснений к сборникам принимали участие М.Гумарова, О.Нурмагамбетова, К.Сыдыков, Ж.Абишев, А.Айдашев, Т.Алпысбаев, Е.Кудайбергенов, А.Алманов.

1 августа 1990 года своим решением Правительство Казахстана приняло специальное постановление «Об открытии Научного центра рукописи и текстологии при Институте литературы и искусства им. М.О.Ауэзова». Центр явился единственной специализированной научной структурой по исследованию древних рукописей и литографических книг, открытый впервые в истории Казахстана.

В состав научного центра рукописи и текстологии вошли вновь открытые отделы: научного описания и классификации, фольклорных писем и архивирования, а также вновь созданный на основе прежнего отдела рукописи и фонописма — отдел мәтінтану және жариялау.

На должность руководителя Центра был назначен известный фольклорист, кандидат филологических наук Шакир Ыбраев. А заведующими его трех подразделений были назначены: отдела текстологии и публикации — доктор филологических наук А.Нарымбетов; отдела фольклорных записей и архивирования — писатель-этнограф, кандидат филологических наук А.Сейдимбеков; отдела научного описания и классификации — кандидат филологических наук Ш.Ыбраев (дополнительно к основной должности).

Работы в рамках научно-исследовательского плана под названием «Образцы казахского фольклора» в 1985—1990 годы осуществлял отдел текстологии и публикации в составе А.Нарымбетова (руководитель темы), Б.Азибаевой (ст. научный сотрудник), А.Алманова (научного сотрудника), Ж.Абишева, Т.Алпысбаева (мл. научных сотрудников), К.Ханафина (ст. лаборанта), Г.Сыдыковой, М.Утемисовой, О.Некрасовой, Г.Султанбаевой (лаборантов).

В этот период продолжалась работа и над подготовкой к выпуску многотомного издания «Қазақ халық әдебиеті», одного тома «Батырлар жыры» (1990), двух томов «Дастанов» (1990) и трех книг литературных образцов текстов газеты «Дала уалаяты» (1989, 1990, 1992). Составителями и авторами научных пояснений этих изданий являются О.Нурмагамбетова, К.Сыдыков, У.Субханбердина, Б.Азибаева, М.Шафигов, Т.Алпысбаев, Е.Кудайбергенов. Если в многотомные издания вошли поэмы «Едіге», «Алаңқай», «Бозқұлан», «Күрәнбай», «Шора», «Шал батыр», «Бозоғлан», «Бахтияр», «Шәкір-Шәкірат», «Мұңлық-Зарлық» и образцы, версии десятков, ранее неопубликованных поэмы и дастаны, то в лите-

ратурные образцы – избранные материалы, опубликованные в газете «Дала уалаяты».

Плановой научно-исследовательской работой «Проблемы сбора, хранения и методики классификации фольклорного наследия» на 1990–1995 годы занимался отдел фольклорных писем и архивирования. Работники данного отдела – А.Сейдимбеков (руководитель темы), Ф.Оразаева (ст. научный сотрудник), У.Абдигаппарова, К.Алпысбаева, К.Абилкасымов, Ф.Бейсенбаев, С.Сутжанов, С.Оразбаев, Д.Есенжанова, Г.Калибекулы (мл. научные сотрудники), Г.Молдашева, Ф.Кабдыкайыров, Г.Жиенбаева (ст. лаборанты), Ш.Тумсабаева (лаборант).

Отдел фольклорных писем и архивирования свою деятельность начал с 1990 года и выполнил нижеследующие научные работы:

а) научная классификация рукописей и фоно-фотоматериалов и создание их картотек;

б) перевод на современное казахское письмо рукописей, написанных арабским, латинским шрифтом и их возрождение;

в) организация научных экспедиций в целях пополнения фонда рукописи и проведение мероприятий по координации работы;

г) сбор и их хранение, издание методического вспомогательного пособия по классификации.

В эти годы работники отдела научного описания и классификации исследовали тему «Казахские рукописи и проблемы научного описания и классификации». В отделе трудились Ш.Ыбыраев (руководитель темы), У.Субханбердина (ст. научный сотрудник), М.Шафигов (научный сотрудник), К.Саттаров, С.Сакенов, Г.Тулкибаева, Б.Корганбеков, М.Бекмолдаев, Б.Шонкабаев, П.Ауесбаева, Ж.Шалгынбаева, А.Сагындыкулы (мл. научные сотрудники), Т.Албеков, З.Самтикбаева, С.Бахрамова (ст. лаборанты), Г.Жиенбаева (лаборант). Работа отдела проводилась по международной методике Аарне – С.Томпсена.

В связи с временными сложностями в 1992 году в структуре учреждения произошло немало изменений. Согласно приказа директора Института за №40 от 24 марта был сокращен штат работников и на основе отделов фольклорных писем и архивирования, а также рукописи и фонописья был

создан отдел фактографии, библиографии и истории науки. Новый отдел был сформирован из следующих работников: А. Нарымбетов (зав. отделом), Г. Ордаева, Ж. Исаева, Д. Абди-ков (ст. лаборант), Г. Канаева (зав. архивом), Г. Ибрагимова (лаборант).

По итогам аттестации заведующих отделами и научных работников, проведенной в сентябре-декабре 1994 года в соответствии с приказом №146 руководства Института от 15 декабря того же года, в целях эффективного использования научного потенциала некоторые отделы были объединены, в связи с чем отдел фактографии, библиографии и истории науки, созданный два года назад, был включен в отдел современной казахской литературы.

В 1995 году заведующим Научным центром рукописи и текстологии был назначен доктор филологических наук, профессор Сеит Каскабасов (эту должность он исполнял до 1998 года). В те годы отдел приступил к осуществлению значительных мер по классификации рукописей, были созданы картотеки названий, кип, жанров, материалов, хранимых в фонде, позднее — их электронные образцы. Для удобства прослушивания, исследования и надежного хранения аудиокассеты, хранимые в фонде Института (общей протяженностью — 700 км), были переписаны посредством современной техники на формат CD-ROOM. Также были написаны два монографических исследования о текстологии казахских рукописей. В этом плане следует отметить значимую работу известного библиографа, ученого-литературоведа У. Субханбердиной, сумевшей возродить народное наследие многовековой давности. Именно в эти годы под руководством У. Субханбердиной вышли в свет 4-5 тома сборников «Қазақ. Алаш. Сарыарқа» (1993), «Дала уалаяты газеті» (1994, 1996), «Ғашықтық дастандар» (1994), «Батырлық дастандар» (1995), «Айқап» (1995) и сборники «Абылай хан» (1995), «Кенесары — Наурызбай» (1995), «Мақал-мәтелдер» (1996), подготовленные и составленные А. Сейдимбековым, Б. Азибаевой, Б. Адамбаевым, М. Шафи-ги, С. Сакеновым и др.

На этот период приходится первое в истории Казахстана знакомство широкого читателя с литературными образцами материалов газеты «Түркістан уалаяты» — первым периодическим изданием, выходящим на территории Казах-

стана во второй половине XIX века (сост.: У.Субханбердина, П.Ауесбаева, Т.Албеков, С.Косан, Т.Акимова).

Затем к изданию был подготовлен 7 том (Сказок) «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы», однако из-за финансовых сложностей эти сборники были изданы позднее, только в 2003 году.

В 1998 году руководителем отдела был назначен доктор филологических наук Ж.Тлепов. Были продолжены работы по классификации рукописного наследия. В 1998 году работники отдела принимали участие в научной экспедиции, организованной Национальной академией наук. На основе материалов, собранных в ходе данной экспедиции, в 2001 году был подготовлен и позднее издан сборник «Қазақ халқының мақалдары мен мәтелдері» (сост.: К.Алпысбаева, П.Ауесбаева, Т.Албеков, С.Косанов, С.Сакенов).

В 1999 году была организована международная научно-теоретическая конференция, посвященная творчеству известного поэта XIX века - Шал акына, и произведения акына были впервые изданы отдельным сборником под названием «Шал Күлекеұлының шығармашылары» (сост.: С.Косанов, Т.Албеков).

В 2000-2006 годах Научным центром рукописи и текстологии руководила доктор филологических наук Б.Азибаева. В эти годы в подразделении трудились: К.Алпысбаева, С.Акашева, Ж.Шалгынбаева, П.Ауесбаева, Р.Алмуханова, Т.Албеков, С.Косан, М.Жумадилова, Б.Абжетов, Т.Акимова, Ж.Ракишева, Н.Мурсалимова, Г.Турлыкожаева, Ж.Салтакова, А.Акан, Г.Сапаргалиева, Н.Садыкова, Д.Дайыров, Б.Жайлыбаев, М.Алсеитова.

В 2002 году работниками Центра были подготовлены к изданию отдельные сборники басен и письменных айтысов. Под руководством академика С.Каскабасова вышли в свет первые семь томов многотомного издания «Бабалар сөзі»: «Діни дастандар»(1–3 тома), «Хикаялык дастандар» (4–5 тома), «Жұмбақтар» (6-том), «Шора батыр» жыры (7-й том). В подготовке данных томов к изданию принимали участие Б.Азибаева, К.Алпысбаева, Т.Албеков, С.Косан, М.Жумадилова, Б.Абжетов, Т.Акимова, Ж.Ракишева, а также специалисты из других учреждений – Ш.Керим и Б.Корганбеков.

Также в том же году на внеплановой основе был подготовлен и издан сборник «Қазақтың мифтік әңгімелері» (сост.: Ш.Ыбыраев, П.Ауесбаева).

Известно, что в 2004 году специальным постановлением первого Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева была принята большая Государственная программа «Мәдени мұра» и начата работа по претворению её в жизнь. Одно из направлений данной программы, по сущности являвшейся значимым проектом истинно национального масштаба, касалось духовной сферы жизни и было посвящено казахскому фольклору. В соответствии с этим были начаты работы по подготовке к выпуску новой 100 томной серии научного издания богатого казахского фольклора под названием «Бабалар сөзі». В создании плана стотомного издания под руководством академика С.А.Каскабасова активное участие принимали известные ученые института.

Работа над серией «Бабалар сөзі» стала как бы продолжением плановой работы Отдела рукописи и текстологии, начатой в 2002 году, однако оно готовилось как научное издание нового образца, был подписан договор-соглашение об издании его в издательстве «Фолиант» г. Астаны.

В 2004–2006 годах из данной серии были изданы двадцать четыре тома фольклорного наследия: девять томов – «Хикаялық дастандар» (1–9 тома), семь томов – «Діни дастандар» (10 – 16-тома), шесть томов – «Ғашықтық дастандар» (17 – 22-тома) и два тома – «Қытайдағы қазақ фольклоры» (23, 24-тома). В составлении и написании научных комментариев принимали участие Б.Азибаева, К.Алпысбаева, П.Ауесбаева, Т.Албеков, С.Косан, М.Жумадилова, Б.Абжетов, Т.Акимова, Ж.Ракишева, Ж.Салтакова, А.Акан, а также Оразанбай Егеубаев, проживающий в Китайской Народной Республике.

В 2005 году была успешно завершена подготовка и издан 8-й том указателя «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы»; посвященный дастанам (сост.: К.Алпысбаева).

В ноябре 2006 года на основе Научного центра рукописи и текстологии было сформировано два самостоятельных отдела: отдел текстологии и источниковедения и отдел рукописи.

Руководителем нового отдела рукописи был назначен поэт, литературовед, кандидат филологических наук С.Косан. В 2006–2009 годах в отделе трудились следующие науч-

ные работники С.Косан (заведующий), К.Алпысбаева, С.Сакенов, К.Тастанов, Т.Акимова, Ж.Салтакова, М.Альсеитова, Е.Сманова, Б.Турлымбеков, М.Менлибаева, С.Айпенова, Г.Иманалиева, Н.Елесбай, Г. Раис (с 2009 года), А.Оралбек (с 2009 года).

За вышеназванный период были подготовлены и изданы 39 томов из серии «Бабалар сөзі». Это нижеследующие сборники: восемь томов – «Қытайдағы казак фольклоры» (25–32-тома), двадцать томов – «Батырлар жыры» (33 – 52-тома), три тома – «Ғашықтық жырлар» (53–55-тома) и восемь томов – «Тарихи жырлар» (56–63-тома). К составлению и написанию научных дополнений к данным изданиям были привлечены С.Косан, Б.Азибаева, К.Алпысбаева, Т.Албеков, Т.Акимова, С.Сакенов, К.Тастанов, Ж.Ракишева, Ж.Салтакова, А.Акан, Б.Турлымбеков, Н.Мурсалимова, Н.Елесбай, А.Оралбек и из других отделов – С.Корабаев, О.Егеубаев, С.Даутулы, А.Әлибекулы, М.Шафиғи.

В 2010 году руководителем отдела был назначен кандидат филологических наук, доцент Т.Албеков, а также в отдел были приняты новые научные сотрудники К.Орынғали, Н.Мурсалимова. В том же году из серии «Бабалар сөзі» были подготовлены семь сборников: один том – «Жұмбақтар» (64-й том); пять томов – «Мақал-мәтелдер» (65– 69-й тома); один том – «Қара өлең» (70-й том), а также согласно сверхплановой работе вышли в свет два тома из серии «Қазақ қолжазбалары» (Авторлық тарихи жырлар. Том I, Том II). Составителями и авторами научных дополнений их являются Т.Албеков, К.Алпысбаева, С.Косан, К.Орынғали, Т.Акимова, Н.Елесбай, А.Оралбек, Ш.Керим, Г.Рахымбаева.

Согласно плану, утвержденному на 2002-2010 годы, работниками отдела была проведена значительная работа по классификации рукописей фонда, составлению их электронного каталога, научному описанию материалов, подготовке электронного сборника из ранее не публиковавшихся избранных образцов текстов казахского эпоса, осуществлена фундаментальная научно-исследовательская работа. В частности, за указанный период были подготовлены к изданию 1-38 тома «Электронды жинақ», 9-й том указателя «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы», систематизированы рукописи от 1 по 738 номера. А также были составлены их электронные каталоги.

Важной фундаментальной работой отдела на нынешний год представляется монографическое исследование под названием «Тәуелсіздік идеясын жырлайтын қазақ эпостарының қолжазба нұсқалары: сақтау, жүйелеу, жариялау мәселелері».

При коллективной работе над эпосами, хранящими в отделе рукописи Института, а также в других редких фондах страны: Алпамыс батыр, Кобыланды батыр, Ер Тарғын, Ер Сайын, Ер Едіге, Орак-Мамай, Қарасай-Қази, Абылайхан, Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр, Ер Ағыбай, Жанқожа батыр и др., особое внимание будет уделено истории собирания материалов, хранения и процессу их публикации. Также будут подвергнуты научному анализу сюжетные особенности образцов, всесторонне будут рассматриваться солидарность, единство нации, независимость народа, целостность государства, идеи патриотизма, являющиеся основой данных произведений.

Научно-исследовательские труды сотрудников отдела, опубликованные в период 1962–2010 годов:

1. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. 1–2-том. / Один из составителей и авторов текстов пояснений – С. Каскабасов. – Алматы: Жазушы, 1995.

2. Азибаева Б. Казахские народные романические дастаны. Монография. – Алматы: Ғылым, 1990.

3. Азибаева Б. Казахский дастанный эпос. Монография. – Алматы: Ғылым, 1998.

4. Алпысбаева Қ. Шоқан Уәлиханов – фольклортанушы. Монография. – Алматы: Ғылым, 2001.

5. Ахметов Ш. Ленин және балалар әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1969.

6. Әлібек Т. Жетісу ақындары. Исследования. – Алматы: Институт литературы и искусства, 2008.

7. Әлібек Т. Құланаян Құлмамбет. Монография. – Алматы: Асем-Систем, 2004.

8. Әлібек Т., Алпысбаева Қ., Әуесбаева П. Кейбір халық әдебиеті үлгілерінің салыстырмалы текстологиясы. – Алматы: Институт литературы и искусства, 2007.

9. Әлібек Т., Алпысбаева Қ., Әуесбаева П. Қазақ фольклоры текстологиясының кейбір мәселелері. – Алматы: Институт литературы и искусства, 2004.

10. Әуесбаева П. Қазақ фольклорындағы әңгіме жанры. Монография. – Алматы: Ғылым, 2001.
11. Ғабдуллин М. Қазақ әдебиеті. Учебник для 8 класса средней школы. – Алматы: Казмем ОПБ, 1961.
12. Ғұмарова М.Ғ. Қазақтың халық поэзиясындағы В.И. Ленин бейнесі. – Алматы: Ғылым, 1973.
13. Джамбул Джабаев. Избранные произведения. // Составление, вступительная статья и научные комментарии С. Каскабасова. – Алматы: Ғылым, 1996.
14. Қазақ фольклоры мен әдебиет шығармаларының текстологиялық зерттелуі. – Алматы: Ғылым, 1983.
15. Қаскабасов С. Абай және фольклор. – Алматы: Білім, 1995.
16. Нарымбетов Ә. Ерлік пен жеңіс жыры. – Алматы: Ғылым, 1990.
17. Нарымбетов Ә. Қазақ совет әдебиеті. Библиографический указатель литературоведения, критики и искусства. 2-том. – Алматы: Ғылым, 1986.
18. Нарымбетов Ә. Қалижан Бекхожин. – Алматы: Рауан, 1993.
19. Нұрмағамбетова О. Жамбыл және халық поэзиясы. – Алматы: Қазақстан, 1976.
20. Нұрмағамбетова О. Тәжібаев Ә. Ұлы жыршы (К 125 летию со дня рождения Ж. Жабаева). – Алматы: Ғылым, 1972.
21. Раис Ғ. Сөз өнері теориясы: Учебное пособие. – Алматы: Таңбалы, 2010.
22. Сейдімбеков А. Күй шежіре. – Алматы: КРАМДС-Яссауи, 1992.
23. Сейдімбеков А. Қазақ әлемі. Этнокультурное воззрение. – Алматы: Санат, 1997.
24. Сейдімбеков А. Мың бір маржан: Природа стиха в прозе. – Алматы: Өнер, 1989.
25. Сейітов С. Әдебиеттер достығы. Статті және исследования. – Алматы, Жазушы, 1965.
26. Сейітов С. Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі. – Алматы, Ғылым, 1966.
27. Сейітов С. Өмір суреттері (сборник литературно-критических статей). – Алматы: Жазушы, 1969.
28. Тазһире-и Бұғра хан. // автор перевода с древнетюрского языка и научных пояснений - С. Косан. – Алматы: Толағай, 2008.
29. Тарақты Ақселеу (Сейдімбеков А.). Балталы, Бағаналы ел аман бол. – Алматы, 1993.
30. Тарақты Ақселеу. Қазақтың әйгілі күйшілері: ІХ-ХХ ғасырлар. – Алматы, 1992.
31. Шеризат-Гүлшат. Научное издание / Составитель, автор предисловия и научных пояснений - Б. Азибаева. – Алматы, 2001.

32. Ыбыраев Ш. Эпос әлемі. Казак батырлар жырының поэтикасы. Монография. – Алматы: Ғылым, 1993.

33. Ыбыраев Ш., Алпысбаева Қ., Әлібек Т. Халық әдебиетін жинау, жүйелеу, сақтаудың әдістемелік құралы. Дополненное второе издание. – Алматы: Кие, 2009.

34. Ысқаков Б. Оқу кітабы: Үлкендерге арналған. – Алматы: Қазмемкөркемәдеббас., 1963.

35. Ысқаков Б. Сәбит Дөнентаевтың ақындық жолы. – Алматы: Мектеп, 1966.

Вышедшие в свет научные издания, составителями, авторами предисловия, научных пояснений которых являются работниками отдела:

1. Асау – Барак» немесе табындар тарихына кіріспе. /Подготовил к изданию С.Сәкенов. – Алматы: Аманат, 2005.

2. Абай Құнанбаев. Библиографиялық көрсеткіш (1988-2006 жж). /Составитель, автор предисловия, дополнений – Т.Әлбеков. – Алматы: Арда, 2008.

3. Ақжолтай Ағыбай батыр. /Составители, авторы научных пояснений: А.Ісімақова, С.Сәкенов. – Алматы: Ғылым, 2002.

4. Әдеби жәдігерлер. 20 - томное. 1-том: Көне дәуірдегі әдеби ескерткіштер. /Составители, авторы научных пояснений: Ш.Ахметұлы, А.Әлібекұлы, Н.Базылхан, С.Корабай, Қ.Орынғали, К.Сартқожаұлы. – Алматы: Таймас, 2007. – 504 бет. (Литературное наследие).

5. Әдебиет әлемінде. /Сост.: С.Сәкенов, Т.Әлбеков, С.Қосан. – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2010.

6. Білім – дария. Аудикнига. / Сост.: С.Сәкенов, Т.Әлбеков, С.Қосан. – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2010.

7. Дербісәлин Ә.Ж. Байтақ пен Бәйтерек: Сборник научных трудов и литературно-художественных, научных, исторических фактов о нем./Сост.: Дербісәлина Б.Ә., Дербісәлина Ж.Ә., Орынғали Қ.С. – Алматы: Арда, 2009.

8. Ер Әжібай. /Составитель, автор предисловия, научных пояснений – Т.Әлбеков. – Алматы: Журналист, 1997.

9. Жансүгірұлы І. Өтірік (Ел әдебиетіне жинақ) /Сост.: Т.Әлбеков, С. Шахина. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2001.

10. Жанұзақ Шынанұлы. Бақтиярдың қырық бұтағы. /Составитель, автор предисловия, научных пояснений – Т.Әлбеков. – Алматы: Толағай, 2007.

11. Қазак ақыны Ибраһим Құнанбайұғлының өлеңі / Составители, авторы предисловия: Т.Әлбеков, С.Қосан, А.Әлібекұлы. – Алматы: Кие, 2009.

12. Қазақтың мәдени мұраларын жинаудың бірыңғай әдістемесі /Сост.: Қ.Алпысбаева, Т.Әлбеков т.б. – Алматы: Білім, 1998.

13. Қазақтың мәдени мұраларын жинаудың бірыңғай сұрақтамасы./Сост.: Қ.Алпысбаева, Т.Әлбеков и др. – Алматы: Білім, 1998.

14. Абай. Қара сөздері /Сост. Т.Әлбеков. – Алматы: Арда, 2008

15. Құланаян Құлманбет. Сөзімнің қыл сыймайды арасына.../ Составитель, автор предисловия, научных пояснений – Т.Әлбеков. – Алматы: Ана тілі, 1998.

16. Құлсариев Е. Жыр – керуен / Составитель, автор предисловия, научных пояснений – Т.Әлбеков.– Алматы: Ана тілі, 2004.

17. Қырымның қырық батыры./ Редактор и автор научного дополнения – С.Сәкенов. – Алматы: Арыс, 2005.

18. Тақпақ айтып, өн шырқайық /Сост.: Б.Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1961.

19. Ұрпаққа ұлағат. Аудиокнига /Сост.: С.Сәкенов, Т.Әлбеков, С.Косан. – Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2010.

***Калиолла Орынғали,
Тогжан Акимова***

ОТДЕЛ ТЕКСТОЛОГИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

В 2007 г. на основе Центра рукописи и текстологии были созданы 2 отдела: «Отдел текстологии и источниковедения», а также «Отдел рукописи и каталогизации».

Создание «Отдела текстологии и источниковедения» преследовало цель сформировать самостоятельное научное подразделение, специально занимающееся разработками текстологических проблем, ибо, к сожалению, долгое время в силу ряда объективных и субъективных причин проблемы текстологии оставались на задворках научно-исследовательских работ. Например, несмотря на то, что в республике накоплен определенный опыт эдиционной текстологии, теоретическое осмысление этого опыта, постановка и разработка теоретических проблем данной отрасли, системная историко-текстологическая оценка и критика изданий отсутствуют.

По состоянию на 2009 г., к сожалению, кроме редких статей в этой отрасли можно было назвать только две монографические работы:

1. Текстологическое изучение произведений фольклора и литературы [«Қазак фольклоры мен әдебиет шығармаларының текстологиялық зерттеуі»]. – Алматы: Ғылым, 1983.

2. Текстология эпоса «Козы Корпеш – Баян Сулу» [«Козы Көрпеш – Баян сұлу» эпосының текстологиясы»]. – Алматы: Ғылым, 1994.

Коллективная работа 1983 г. представляет собой сборник статей, посвященных текстологическому анализу отдельных текстов фольклора и литературы. Вторая работа посвящена текстологическому анализу текста эпоса «Козы Корпеш – Баян Сулу». Другими словами необходимость становления Текстологии как научной дисциплины в системе филологических наук является актуальной задачей сегодняшнего дня. Надо сказать, мы все еще на подходе к решению данной проблемы.

Коллектив вновь созданного «Отдела текстологии и источниковедения» составили бывшие сотрудники Центра Рукописи и текстологии, которые в 2004-2006 гг. принимали активное участие в подготовке многих томов научного издания «Бабалар сөзі», это: Азибаева Б.У., д.ф.н., Ракышева Ж., к.ф.н., Акан А., Мейрбекова Э.

Отдел возглавила д.ф.н. Азибаева Б.У., которая ранее (1999 г. – 2006 г.) руководила Центром Рукописи и текстологии.

Вышеуказанная реорганизация, осуществленная по решению Ученого Совета Института, была своевременна, ибо, начиная с момента формирования данного научного подразделения, научный поиск сотрудников был направлен на разработку сугубо проблем текстологии.

Коллектив отдела подготовил и в 2009 г. издал коллективную монографию «Фольклор мәтінтануы: Өткені мен бүгіні» [«Текстология фольклора: вчера, сегодня»], которая была выполнена в соответствии с планом научно-исследовательских проектов Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова МОН РК.

Монография состоит из трех разделов. В первом разделе ее определены цели и задачи текстологии фольклора, дано понятие текста – основного объекта текстологии, рассмотрены такие важные для нее понятия как вариант, версия, типы и виды текстовых изменений.

Во втором разделе дан критический анализ изданий казахского фольклора, в истории которых отчетливо выявляются три периода: издания досоветского периода (1807-1917), издания советского времени (1917-1991), издания эпохи независимости (1992-2005). Публикации каждого из периодов имеют свои цели, задачи и адресованы конкретной аудитории. В статьях раздела определены типы и формы изданий прошлых лет, дано описание их, указаны наиболее типичские упущения.

Таким образом, в первом и втором разделах монографии определена научная проблематика текстологии фольклора и осуществлена разработка наиболее актуальных теоретических проблем ее, проанализировано и оценено общее состояние текстологии, специфика которой заключается в широком прикладном характере ее положений и заключений. Шесть статей первого и второго раздела написаны Азибаевой Б.У., одна статья – Бралиной С.

Статьи третьего раздела представляют собой текстологический анализ отдельных публикаций казахского фольклора периода независимости.

В целом разработки отличаются достаточно высоким научно-теоретическим уровнем; область их применения весь-

ма обширна: гуманитарные науки, учебно-образовательный процесс, культура, просвещение, редакционно-издательская деятельность. Статьи, написанные для монографии, отличаются новизной, ко многим из них применимо определение «впервые».

Есть основания полагать, коллективная монография «Текстология фольклора: вчера, сегодня» будет способствовать становлению **Текстологии** как самостоятельной научной дисциплины в системе филологических наук и станет основой и толчком для всплеска исследовательской мысли в данном направлении.

Авторы статей и разделов монографии: доктор филологических наук, профессор Б.Азизбаева [«Введение», «Текстология фольклора: цели и задачи», «Понятие фольклорного текста», «Варианты: типы и природа текстовых изменений», «О публикациях фольклора XIX в. и начала XX в. [1807-1917]», «Типы и виды изданий фольклора советского периода [1917-1991]», «Издания периода независимости», «Дастан «Бозжигит»: итоги текстологического анализа», «О текстологии дастана «Ер Шеризат» Асета Найманбаева», «Резюме»]; кандидат филологических наук С.Бралина [«Текст как категория теории фольклора»]; академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор Р.Бердыбаев [«Издания эпоса»]; академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор С.Каскабасов [«О текстах казахских песен»]; кандидат филологических наук К.Алпысбаева [«Текстовые особенности эпосов о Едиге», «Издания эпосов об Абылае», «Текстология дастана «Тахир – Зухра»]; кандидат филологических наук Ж.Рақышева [«Текстология эпоса «Камбар батыр», «Особенности изданий дастана «Зияда, Шахмурат», «О публикациях дастана «Кахарман»]; кандидат филологических наук Е.Магауин [«Немного о текстологии эпоса «Едиге» в записи Ч.Ч.Валиханова»]; кандидат филологических наук Ж.Асанов [«Национальные версии эпоса «Едиге»]; фольклорист А.Акан [«Текстологическое изучение эпоса «Коруглы» из репертуара Р.Мазхожаева»].

В 2007-2008 гг. сотрудники отдела, участвуя в программе «Мәдени мұра», подготовили 43, 48 и 52 т.т. научной серии «Бабалар сөзі». 43-том «Бабалар сөзі» (370 стр.) включает одиннадцать вариантов эпоса «Камбар батыр», многие из которых публикуются впервые. Том был скомплектован и под-

готовлен к печати Рақышевой Ж., комментарии написаны ею же; ответствен. выпускающая тома – Акимова Т. В 48-том «Бабалар сөзі» (536 стр.) вошли произведения [9 текстов], воспевающие воинские подвиги Коруглы, защитника слабых, борца за справедливость. Тексты, многие из которых издавались впервые, были подготовлены адекватно первоисточникам.

Комплектация 48-го тома, подготовка текстов к изданию были осуществлены Азибаевой Б.У. и Акан А. Также Азибаева Б.У. написала для данного тома предисловие – 22 стр., а также научные комментарии – 24 стр. Акан А. написал научные комментарии – 6 стр., а также выполнил обязанности ответственного выпускающего данного тома.

В предисловии к указанному тому автором дана всесторонняя характеристика эпоса «Коруглы», выявлены главные жанровые параметры его, освещены вопросы генезиса, определена функциональная сущность и тип образа главного героя, в комментариях проанализирован сюжетно-мотивный ряд произведений, вошедших в данный том, осуществлен текстологический анализ их, а также дана информационная характеристика вариантов и версий, сведения о сказителях, собирателях и публикаторах.

52-том (350 стр.) «Бабалар сөзі» также был скомплектован Азибаевой Б.У. и Акан А. Подготовка текстов была осуществлена ими же; Азибаева Б.У. написала для данного тома комментарии в объеме 24 стр., Акан А – 3 стр. Данный том включает в себя архаические эпосы, тексты их также были подготовлены с первоисточников.

В 2009 г. был издан «Библиографический указатель казахского фольклора и фольклористики (2002-2005)». Объем – 136 стр. Указатель был составлен и подготовлен к изданию к.ф.н. Рақышевой Ж., ответствен. выпускающая – Э.Меирбекова. Библиографический указатель охватывает фольклорные тексты и исследования по казахской фольклористике, увидевшие свет в 2002-2005 годах. Приведены монографии, авторефераты, журнальные и газетные статьи, а также рецензии на казахском и русском языках.

В 2009 г. увидела свет монография «Қамбар батыр» жыры жөне оның текстологиясы». Объем – 150 стр. Автор – к.ф.н. Рақышева Ж. В монографии рассматривается один из популярных героических эпосов казахского народа – «Қамбар

батыр». Она состоит из введения, двух глав и заключения. Материалами исследования послужили опубликованные и рукописные варианты эпоса «Камбар батыр».

В 2009 г. вышла в свет монография Азибаевой Б.У. «Қазақ дастандары», объем — 287 стр.

В работе доказано наличие в составе казахского эпоса огромного и почти неисследованного пласта — проведений дастанного эпоса, впервые осуществлено системно-целостное восприятие дастанного эпоса и рассмотрение его как комплекса, как системы жанров. Также в монографии представлен сюжетно-типологический и текстологический анализ 65 дастных произведений. В результате проведенных исследований выявлено, дастан представляет собой стадильно более поздний, завершающий этап в развитии национального эпоса, который возник на стыке национальных фольклорных и общевосточных дастных традиций и был вызван к жизни самой казахской действительностью, потребностями общества.

Дастанный эпос казахов имеет в своем составе такие жанры, как — религиозный, романический, новеллистический, а также жанр воинских дастанов. Каждый из этих жанров имеет свои специфические особенности, обусловленные родовой природой и целевой установкой жанра, влиянием тех или иных традиций, особенностями генезиса и т. д.

Сюжетно-структурную основу дастных произведений составляют сюжеты и мотивы казахского фольклора, реальные события, некогда имевшие место в Казахстане, общевосточное фольклорное наследие, древняя и средневековая литература Востока, а также мусульманские мифы и предания, эпизоды из жизни и деятельности религиозных деятелей.

Как показали материалы исследования, дастанный эпос обнимает очень широкий спектр общественных явлений и процессов, моделирует те или иные жизненные ситуации и члена общества в ней. Выделенные четыре жанра дастанного эпоса — не конгломерат, в совокупности своей они, как показано автором, представляют систему художественно-эстетических, мировоззренческих и духовно-нравственных категорий, систему «исторически обусловленных представлений о мире, об обществе наконец, о сущности человека».

В 2010 г. увидело свет подготовленное сотрудниками отдела научного-популярного издания «Казахский эпос». — Алматы, 2010. Объем — 472 стр.

Комплектация тома, предисловие, приложения, общая редакция: Азибаевой Б.У. Авторы аннотаций — Азибаева Б.У., Рақышева Ж., Акан А. В книгу вошли аннотированные изложения содержания шестидесяти трех казахских эпосов. В том числе образцы эпоса архаического, классического героического, романического, исторического, а также дастанного.

До настоящего времени некоторые из наиболее известных и популярных казахских эпосов были переведены и опубликованы на русском языке. Так например, эпосы «Алпамыс батыр», «Кобланды батыр», «Камбар батыр», «Ер Таргын», «Козы Корпеш и Баян сулу», «Кыз Жибек», «Айман, Шолпан» известны в научных и художественных изданиях на русском языке. Также героический эпос «Кобланды батыр» и романические эпосы «Козы Корпеш – Баян сулу» и «Кыз Жибек» издавались в Москве (1975, 2003).

Однако, казахский эпос в массе своей не переведен на иные языки, в том числе и на русский. Это означает, что фактически русскоязычная часть нашего общества не только не может постичь эстетическую ценность национального эпоса, но практически не имеет никакой, сколько-нибудь достоверной, соответствующей действительности, информации о количественных, сюжетно-тематических и художественных параметрах его.

Отсюда цель составителей книги: дать русскоязычному читателю многомерное, по возможности более полное представление о всех видах казахского эпоса. В подготовленных материалах авторы старались, по возможности, отразить всё содержание, основные эпизоды и элементы фабулы, сюжетообразующие поступки центральных персонажей эпосов, мотивировку их действий, а также сохранить наиважнейшие этнографические детали и исторические реалии.

Тому предпослана вступительная статья, в которой дана краткая информация о генезисе и основных этапах развития национального эпоса, о видах и жанрах его, информационная характеристика некоторых образцов эпоса. Также том снабжен приложениями, которые включают в себя: словарь, краткие сведения о племенах и родах, составивших ядро казахского этноса; а также об иных племенах и народах, упо-

минаемых в текстах; краткие сведения об исторических и религиозных деятелях, а также мифологических и сказочных персонажах аннотируемых эпосов; эпические топосы и географические наименования, встречающиеся в текстах; список использованной литературы.

В настоящий момент сотрудники отдела подготовили коллективную монографию «Тәуелсіздік кезеңінде жарияланған көркем шығармалардың текстологиясы». Монография состоит из трех разделов. В первом разделе дан критический анализ социально значимых публикаций фольклора периода независимости, показаны успехи эдиционной текстологии, прослежена положительная динамика процесса освоения и внедрения важнейших принципов научного издания. Вместе с тем выявлены и наиболее типические упущения и досадные промахи.

Второй раздел посвящен текстологии произведений литературы. Написана обстоятельная статья, посвященная некоторым актуальным проблемам текстологии письменной литературы, рассмотрены наиболее универсальные принципы и техника издания художественной письменной литературы. Также здесь вниманию читателей предложен текстологический анализ публикаций произведений М.Жумабаева, С.Сейфуллина, А.Байтурсынова.

В третьем разделе изложены основные принципы эдиционной текстологии применительно к изданию фольклорных текстов.

Монография прошла обсуждение на Ученом Совете Института и была рекомендована в печать.

Авторы статей коллективной монографии – Азибаева Б.У., Ракышева Ж., Акан А. Ответ. редактор – Азибаева Б.У., ответ. вып. – Акан А.

Также подготовлен «Библиографический указатель казахского фольклора и фольклористики (2006-2010)». Объем – 85 стр. Указатель составлен и подготовлен к изданию Глеухан К. Библиографический указатель охватывает фольклорные тексты и исследования по казахской фольклористике, увидевшие свет в 2006-2010 годах. Приведены монографии, авторефераты, журнальные и газетные статьи, а также рецензии на казахском и русском языках.

В указанный период сотрудники отдела принимали активное участие в общественной жизни Института, выступали с докладами на конференциях, публиковали статьи.

В 2010 г. м.н.с. отдела А.Акан защитил кандидатскую диссертацию на тему «Р.Мәзқожаев жырлауындағы «Көрұғлы» эпосы: сюжетикасы мен текстологиясы» [в мая 2011 г. решением ВАК РК Акан А. присуждена ученая степень к.ф.н.].

В 2009 г. Б.У.Азибаевой было присвоено звание профессора.

В 2010 г. Б.У.Азибаева стала лауреатом премии им. Ч.Ч. Валиханова.

Список книг, опубликованных сотрудниками отдела в 2006–2011 г.г.

1. Фольклор мәтінтануы: Өткені мен бүгіні. Ұжымдық монография. – Алматы, 2009. – 285 б.

2. Қазақ фольклоры мен фольклортануының библиографиялық көрсеткіші (2002-2005). Құрастырған Ж.Рақышева, жауапты шығарушы Э.Мейірбекова. – Алматы, 2009. – 136 б.

3. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 43 т. (Батырлық жырлар). Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындаған: Рақышева Ж. – Астана: Фолиант, 2007. – 416 б.

4. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 48 т. (Батырлық жырлар). Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындағандар: Әзібаева Б., Ақан А. – Астана: Фолиант, 2008. – 536 б.

5. Бабалар сөзі: Жүз томдық. 52 т. (Көне эпос). Томды құрастырып, ғылыми қосымшаларын дайындағандар: Әзібаева Б., Ақан А. – Астана: Фолиант, 2008. – 352 б.

6. Азибаева Б.У. Қазақ дастандары. Монография. – Алматы, 2009. – 287 б.

7. Рақышева Ж. «Қамбар батыр» жыры және оның текстологиясы. Монография. – Алматы, 2009. – 150 б.

8. Казахский эпос. Аннотированные изложения содержания 63 казахских эпосов. Комплектация тома, предисловие, приложения, общая редакция: Азибаевой Б.У. Авторы аннотаций – Азибаева Б.У., Рақышева Ж., Ақан А. – Алматы, 2010. – 472 стр.

9. «Тәуелсіздік кезеңінде жарияланған көркем шығармалардың текстологиясы». Монографияға тараулар жазғандар – Б.Әзібаева, Ж.Рақышева, А.Ақан. – Алматы, 2011. – 160 б. (в печати).

10. Қазақ фольклоры мен фольклортануының библиографиялық көрсеткіші (2006-2010). Құрастырғандар: Э.Мейірбекова, К.Тілеухан. – Алматы, 2011. – 80 б. (в печати).

Бахытжан Азибаева

ОТДЕЛ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Первые десятилетия XX века в культурной жизни республики ознаменовались знаменательными событиями. В 30-40-е годы прошлого столетия были заложены очаги музыкального образования, начали создаваться музыкальные и драматические театры, проводятся разного рода фестивали, смотры, слеты и многие другие мероприятия, способствующие становлению новой культуры.

В 40-ые годы XX века открылся сектор «Искусствоведение» при Президиуме Академии наук КазССР. Его основатель - композитор, музыковед, дирижер, академик НАН РК (1946), доктор искусствоведения, народный артист КазССР (1944) Ахмет Куанович Жубанов заведовал отделом до 1950 года. В 1951-1961 гг. он стал руководить отделом искусствоведения Института языкознания и литературы при Академии наук КазССР, позже – 1961-1968 гг. – отделом музыковедения Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова. В связи с нехваткой квалифицированных специалистов в этом секторе работало ограниченное количество сотрудников, разрабатывающих проблемы в области искусствоведения.

Академик Ахмет Куанович – личность, вложившая существенный вклад в развитие культуры и науки Казахстана. Наряду с его многогранной деятельностью, композиторской, исполнительской, педагогической, общественной, стоит особо отметить его организаторскую работу. На базе организованного композитором в 1934 году ансамбля домбристов ныне функционирует известный Академический оркестр народных инструментов им. Курмангазы. Вместе с тем, он способствовал внедрению в сферу музыкального образования западно-европейской системы.

Композиторское творчество А. Жубанова занимает особое место и в формировании, развитии письменной музыки европейской ориентации в Казахстане. Он является создателем первого хора и распространенных в народе песен «Отаным», «Ақ Шолпан», «Жылқышы», «Лирикалық ән», «Қарлығаш» и т.д., а также музыки к пьесе «Козы Көрпеш – Баян сұлу» (Г.М. Мусрепов, 1938), к первому казахскому кинофильму «Амангелді» (совместно с М.Ф. Гнесиным, 1938), камерно-инструментальных сочинений, опер «Абай» (1944), «Теле-

ген Токтаров» (совместно с Л.А.Хамиди, 1947) и других крупных опусов.

Академик исследовал историю казахской традиционной музыки, жизнь и творчество выдающихся композиторов, кюйши, написал научные труды «Құрманғазы» («Курмангазы», 1936), «Қазақ халық композиторларының өмірі мен творчествосы» («Жизнь и творчество казахских народных композиторов», 1942). В своих фундаментальных работах «Струны столетий» (1958) и «Соловьи столетий» (1963) ученый раскрыл творческий облик представителей казахского устно-профессионального искусства, живших и творивших в XIX веке. Так, он заложил новые направления в дальнейшем развитии музыковедческой науки. В эти же годы издана книга «Қазақ халқының аспаптық музыкасы. Домбыра, кобыз, сыбызғы күйлері» (составитель З.Жанузакова, 1964), значительная в истории национального музыкознания.

Под руководством А.К.Жубанова отдел занимается научной разработкой вопросов истории и теории традиционной музыки и профессионального композиторского творчества. Плодотворным оказался труд ученого в подготовке специалистов-музыковедов, в результате чего появились высококвалифицированные кадры. Среди молодых искусствоведов, аспирантов и соискателей можно назвать такие имена, как М.Ахметова, Б.Ерзакович, Б.Гизатов, Ж.Рсалдин З.Коспаков, Т.Мерғалиев, Г.Бисенова, А.Темирбекова, Н.Кетегенова, З.Жанузакова, Т.Бекхожина, С.Кузембаева и т.д. В ходе воспитания молодых ученых были организованы экспедиционные поездки по регионам Казахстана, во время которых собирали, записывали, нотировали множество произведений фольклорной и традиционной устно-профессиональной как вокальной, так и инструментальной музыки, передав, таким образом, культурное наследие предков последующему поколению и сохранив его по сей день.

В 60-ые годы А.Жубанов активно участвовал в открытии первого диссертационного совета в области искусствоведения, на котором были защищены кандидатские диссертации его аспирантов Г.Бисеновой («Песенное творчество Абая Кунанбаева»), Б.Гизатова («Казахский государственный оркестр народных инструментов имени Курмангазы (музыкально-историческое исследование)», Н.Кетегеновой («Народная песенная основа мелодики М.Тулбаева»), З.Коспа-

кова («Жизнь и творчество Жаяу Мусы Байжанова»). В этот же период научный сотрудник отдела музыковед М.М.Ахметова под руководством проф. В.Беляева в Москве защитила свою работу «Музыкальная традиция казахского народа и ее претворение в песенном творчестве композиторов Советского Казахстана» на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. На сегодняшний день Мариям Мукатаевна Ахметова (1921 г.р.) – музыковед, обладатель медали «За доблестный труд» (1970), лауреат премии им.Ш.Ш.Уалиханова НАН РК, заслуженный деятель искусств РК (1983). За долгие годы исследовательской работы она занималась изучением проблем традиции и новаторства в казахской народной музыке, а также песенного и хорового творчества композиторов Казахстана. В результате на свет появились труды «Қазақстан композиторларының өндері мен романстары» (1964), «Песня и современность» (1968), «Песенное творчество Абая» (1995), «Казахские народные песни о Ленине» (1969), «Казахская советская музыка» (А.Жұбанов пен Б.Ерзаковичпен бірге, 1975), «Традиции казахской песенной культуры» (1983).

В 1945-1955 гг. в отделе музыковедения работала кандидат искусствоведения, профессор, заслуженный сотрудник высшей школы КазССР Бисенова Гафура Нургалиевна. Ученый в своих исследованиях разрабатывала актуальные проблемы казахской традиционной и письменно-профессиональной музыки. Данные тенденции нашли отражение в ее монографиях и статьях «Песенное творчество Абая Кунанбаева», «Казахский академический театр оперы и балета» (совместно с Б.Мекишевым, 1954), «Опера «Абай» (1958), «Жамал Омарова» (1958), «Дина Нурпеисова» (1977), «Лидия Гончарова» (1977), «Еркегали Рахмадиев».

Еще один сотрудник отдела музыкального искусства, автор многочисленных музыковедческих работ – кандидат искусствоведения, педагог Теирбекова Алма /Кайрат/ Зарабовна (1929-2009). Она успешно защитила кандидатскую диссертацию «Песенная культура казахов Семиречья» в Москве под руководством А.К.Жубанова, а в 1975 году на ее основе выпустила монографию «Казахские народные песни». Работая в 1961-1982 гг., ученый занималась изучением песенной культуры семиреченского региона. Ее научные изыскания в области музыкознания опубликованы в книгах «Ладо-ритми-

ческая основа казахской советской народной песни» (1976), «Алмазная россыпь» (1980), «Қазақтың әдет-ғұрып, тұрмыс-салт әндері» («Обрядовые и бытовые песни казахского народа», 2001).

В период с 1968 по 1986 гг. отдел музыкального искусства Института возглавлял музыковед, один из основоположников отечественного музыкознания, композитор, педагог, заслуженный деятель искусств Казахстана (1945), доктор искусствоведения, профессор, член-корреспондент НАН РК Борис Гиршевич Ерзакович (1908-1997). Он защитил кандидатскую диссертацию «Казахское народное песенное творчество дооктябрьского периода» в Москве под научным руководством А.К. Жубанова и в 1966 получил ученую степень доктора искусствоведения.

Творческий путь ученого начинается с изучения казахской народной музыки. Уже с тех лет, когда работал на радио, он записал около 500 песен от таких мастеров национальной культуры, как Амре Кашаубаев, Иса Байзаков, Елубай Умирзаков, Куан Лекеров, Жусипбек Елебеков, Жамал Омарова. Вместе с тем, им было организовано свыше 10-ти музыкально-этнографических экспедиций по областям республики, в итоги были собраны и нотированы около 2500 казахских фольклорных и авторских песен, кюйи для домбры и кобыза. Среди информаторов, передавших ценные образцы, были такие блистательные имена как Естай Беркимбаев, Кенен Азербаев, Кали Байжанов, Молдахмет Тырбиев, Шакир Абе-нов, Науша Букейханов.

Одним из значительных вкладов Б.Г.Ерзаковича в отечественное музыкознание является исследование жанра эпоса, его систематизация, анализ и внедрение в научный обиход. Он впервые производит нотную фиксацию эпосов «Қыз-Жібек», «Алпамыс», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», а в процессе разбора дифференцирует их как героический и лиро-эпический. Ученый классифицирует жанр эпоса как мелодико-речитативный, музыкально-постановочный, цельно-музыкальный (музыкально-завершенный) («Казахские народные песни», 1955). Наряду с этим, он является одним из авторов труда «Казахская советская музыка» (совместно с А.К.-Жубановым и М.М.Ахметовой, 1976), получившего премию им.Ш.Уалиханова НАН РК, а также целого ряда энциклопедических статей. Вместе с тем, он был руководителем науч-

ных проектов «Профессиональная музыка казахов (1960-1970) и закономерности развития фольклорной музыки» и «Музыкальное наследие казахского народа» (1984-1987).

Перу Б.Г.Ерзаковича, долгие годы разрабатывавшего проблемы истории, теории казахской музыки, принадлежат такие научные исследования как «Творческие связи казахской и русской музыки» (1962), «Музыкальное искусство Казахстана» (1962), «Песенная культура казахского народа» (1966), «В созвездии музыкальных культур» (1978), «Музыкальное наследие казахского народа» (1979), «У истоков казахского музыкознания» (1987). В сборнике «Казахский музыкальный фольклор», составленном сотрудниками отдела в 1982 году, собраны образцы песен и кюев дооктябрьского периода (ответственный редактор Б.Г.Ерзакович), куда вошли произведения бытового, обрядового содержания, дастаны исторические и на эпические сюжеты, легенды, сказки, басни и сарыны (мелодические мотивы) акынов.

В годы заведования Б.Ерзаковичем музыковедами отдела был издан труд выдающегося наставника А.К.Жубанова «Ән-күй сапары» (1976). В это время коллектив отдела состоял из таких молодых сотрудников как Т.Бекхожина, К.Жузбасов, З.Коспаков, З.Жанузакова, Т.Мерғалиев, С.Кузембаева, Б.Каракулов. Под руководством Бориса Гиршевича на Диссертационном совете при Институте литературы и искусства им.М.О.Ауэзова защищены кандидатские диссертации А.Нугмановой («Вокальное воспитание детей и подростков в казахских общеобразовательных школах»), С.А.Кузембаевой («Ладо-гармоническая основа ранних опер Е.Г.Брусиловского»), Т.М.Алибакиевой («Песенное творчество уйгурского народа /наследие/»), Н.Головнёвой («Формирование национального стиля в казахских симфониях Е.Г.Брусиловского»), Б.И.Каракулова («Локальные особенности ладовой организации казахского песенного мелоса»), Тен Чу («Песенная культура советских корейцев»), П.М.Момынова («Становление и развитие музыкального воспитания и образования младших школьников Казахстана /1920-1970/»), К.Жузбасова («Песенный фольклор казахов Горного Алтая»), К.Тулеугаева («Песенная культура казахов Прибалхашья»), Р.К.Хасановой («Процессы становления и развития уйгурской музыкальной драмы»). На основе указанных работ были изданы книги З.Коспакова «Әнші тағдыры» («Судьба певца», 1971), «Жаяу

Муса» («Жаяу Муса», 1977), «Ақсиса» (1985), «Қазак музыкасының тарихнамасы» («Историография казахской музыки», совместно с Б.Г.Ерзаковичем, 1986), монографии С.А.Кузембаевой «Формирование гармонии в казахской музыке» (1977), «Воспеть прекрасное» (1982), музыкально-этнографический сборник Б.И.Каракулова «Асыл мұра» (1981).

В 1962-1980 годы в отделе работала этно-музыковед Талига Бекхожина (1919-1995). В течении нескольких лет, будучи в составе фольклорной экспедиции среди населения Казахстана и Узбекистана, она собрала и зафиксировала свыше 1500 ранее неизвестных песен, представила сведения об их исполнителях. Наряду с песнями этнограф глубоко вникает в сущность кюев для домбры, кобыза и сыбызгы, изучает историю их создания, рассматривает актуальные проблемы, касающиеся жанра казахского эпоса. В результате многолетней плодотворной научной деятельности Т.Бекхожиной изданы «200 казахских песен» (1972), «Қазына» (1979), «Аманат» (1989), «Шәкәрім» (1989), «Даланың назды саздары» (1996).

Один из исследователей музыкального фольклора отдаленных регионов Казахстана – кандидат искусствоведения Жужбасов Кайролла Тусупович (1941-1995). Ученый изучал казахский музыкальный фольклор, его связь с традиционной музыкой других народов (алтайцев, монголов, русских), а особенно углубленно с теоретической позиции разрабатывал проблемы жанров и видов исторически сложившейся специфически своеобразной музыки казахов Горного Алтая. Научно-исследовательский труд К.Жужбасова «Музыкальный фольклор казахов Горного Алтая» опубликован в 2007 году.

В 1956-1982 гг. научным сотрудником отдела была и Жанузакова Зауре Бейсеновна (1932 г.р.), музыковед-фольклорист, окончившая композиторско-теоретический факультет Ленинградской консерватории. Она занималась исследованием особенностей традиционной песенной и инструментальной музыки, а также фортепианного и камерно-инструментального творчества композиторов Казахстана. Ею подготовлены разделы сборников «Казахская инструментальная музыка» (1964) и «Туған өлке (песни Гали Дуйсенова)» (1975). В 2007 году она участвовала в реставрационной работе по дополненному изданию фундаментального труда А.В.Затаеви-

ча «500 казахских песен и кюев». В нем широко представлены образцы казахской традиционной музыкальной классики, записанные от выдающихся представителей национальной культуры. Академическое издание «500 казахских песен и кюев» А.В.Затаевича составлено из двух глав: I – Факсимиле (первое издание, 1931 г.) и II – Дополнения реставраторов. Двухязычие вербалики отдельных разделов и фрагментов обусловлено содержанием этих глав. Во вторую главу включены тексты песен, транспонированные в строй «ресоль» кюйи, русско-казахский указатель агогических терминов и, продиктованные сведениями оригинала, различные указатели. Впервые, согласно принципу сопряжения мелодико-поэтического текста, осуществлена подтекстовка всех песенных образцов, проведена серьезная по значимости, определяемая логикой национального музыкального мышления, обстоятельная, научно-обоснованная метроритмическая реставрация нотаций песен и кюев.

В 1987-1993 годы отделом заведовала ученый-музыковед, кандидат искусствоведения, профессор Сара Адильгереевна Кузембаева (1937 г.р.). В это время сотрудниками были К.Жузбасов, З.Коспаков и Б.Каракулов. Профессор С.Кузембаева начала свой путь в данном учреждении в качестве научного сотрудника еще в 1966 году. С получением независимости в 1991 году в отделе музыкального искусства отмечаются новые тенденции. Так, особое внимание уделялось подготовке национальных кадров, которые занимались освоением, изучением духовного наследия народа, а также его возрождения и пропаганды.

С.А.Кузембаева исследовала различные аспекты традиционной и современной музыки, историко-теоретическое формирование национального искусства, художественно-стилевые тенденции композиторского творчества, соотношение фольклорных и новаторских признаков в культуре Востока и Западной Европы, а также творчество выдающихся мастеров исполнительского искусства, становление и развитие музыкального театра. Эти и другие вопросы нашли отражение в более 300 статей и около 10-ти фундаментальных трудах.

В первые периоды независимости Казахстана на вновь открытом Диссертационном совете под руководством профессора С.А.Кузембаевой кандидатские работы защитили

А.Омарова «Оперные произведения композиторов Казахстана в контексте музыкально-исторического процесса (1930-1960 гг.)» и Г.Жоламанова «Традиции домбрового кюя в казахской опере». В эти годы отдел поддерживал тесную научно-культурную связь со Всесоюзным институтом искусствознания Москвы. Так, например, во всесоюзных журналах «Музыкальная жизнь», «Ежегодник музыкальных событий» были опубликованы статьи С.Кузембаевой «Первая казахская радиоопера «Курмангазы», «Опера об уйгурском народном герое (об опере К.Х.Кужамьярова «Садыр палван»)», «Е.Рахмадиев». А в 90-ые годы ученый написала главу «Истории музыки народов СНГ» раздела «Опера» Большой российской энциклопедии, а также разделы по оперной, балетной и симфонической музыке Казахстана в московских изданиях «История музыки народов СССР» и «История музыки народов Средней Азии и Казахстана».

В 1994-1998 гг. отделом руководил музыковед, доктор искусствоведения, профессор Болат Ишанбаевич Каракулов (1942 г.р.). Ученый в 1967 году окончил Московскую консерваторию по классу хорового дирижирования, в 1973 г. – аспирантуру Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова. В том же году защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата искусствоведения «Локальные особенности ладовой организации казахского песенного мелоса». Он является автором монографии, музыкально-этнографических сборников, а также множества статей по музыкальному искусству. Б.Каракулов принимал участие в научных конференциях, республиканских и международных симпозиумах, его статьи опубликованы в России, Украине, Узбекистане, Таджикистане, Кыргызстане, Словакии, Венгрии, Италии, Турции, Израиле, США. Под его руководством по проблемам казахской музыки и симметрологии написаны диссертационные работы Р.Несипбай, К.Клоповой, Г.Искаковой, Б.Оспановым, Ж.Кожаметовой. В своей трудовой деятельности исследователь наряду с отделом музыкального искусства Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова заведовал кафедрой казахской музыки и научно-исследовательской лабораторией, а также был проректором по науке в Казахской национальной консерватории им.Курмангазы.

В 1991 году Б.И.Каракулов защитил докторскую диссертацию «Симметрия музыкальной системы», а за одноимен-

ную монографию был награжден почетным орденом «Международный Человек» Кембриджского Университета (Великобритания) 1992-1993 года. В разные годы ученый был председателем и членом Диссертационного совета по искусствоведению, членом аттестационной комиссии ВАК РК, председателем секции музыковедения Союза композиторов РК. В данное время он является членом Международной Ассоциации традиционной музыки ICTM и Всемирной Ассоциации симметрологии (ISIS – Symmetri).

В данный период в отделе музыковедения работают такие научные сотрудники, как кандидаты искусствоведения Ж.С.Ордалиева, Г.З.Бегембетова, А.К.Омарова, Р.Т.Несипбай. В 1995 году издана книга А.К.Омаровой «Жамбыл и Айкумыс» к юбилею Жамбыла. Здесь впервые рассматривается и определяется значение оперы Л.Хамиди по одноименной драме К.Бекхожина в контексте музыкально-театральных постановок 40-ых годов XX столетия.

В 1998-2000 годы отделом стал руководить музыковед, фольклорист, кандидат искусствоведения, член Союза композиторов Казахстана (1973), заслуженный деятель культуры РК Коспаков Зейнур (Зайнакул) Коспакович (1932-2007). Он – автор многочисленных научных работ по истории казахского национального музыкального искусства. В них широко рассматриваются исполнительская деятельность и артистическое мастерство устно-профессиональных композиторов прошлых веков и выдающихся певцов современности (Жаяу Муса, Ыбырай Сандыбаев, Балуан Шолак, Естай, Майра, Кенен, Кали Байжанов). Труды, посвященные творчеству носителей певческих традиций казахского народа, донесших их до наших дней, широко используются в учебной практике музыкальных образовательных учреждений. З.Коспаков внес существенный вклад и в дело перевода и формирования музыкальной терминологии на государственном языке.

В КСЭ (12 томов), «Ұлттық энциклопедия» («Национальная энциклопедия») (6 томов), «Абай», «Мұхтар Әуезов», «Қазақ өнері» («Казахское искусство»), «Музыкальный энциклопедический словарь» (1990) и в других изданиях опубликованы свыше ста статей и очерков о видных деятелях казахской музыки. В эти годы наряду с книгой «Қазақтың әншілік өнері» (1998) увидел свет совместный труд «Қазақ-

ша-орысша, орысша-казакша терминологиялық сөздік» («Казахско-русский, русско-казахский словарь») (2000).

Научный сотрудник Р.Т.Несипбай через анализ кюйев казахских народных и профессиональных композиторов выявляет в них интровертные черты. В круг рассматриваемых проблем входят также мировоззренческий аспект, вопросы, касающиеся традиционной культуры на макро - и микрокосмическом уровне, проблемы импровизаторского искусства в монографии «Кюй-тоқпе в системе традиционного мироотношения казахов (проблемы темы, формы и композиции)» (2000). Автор исследует казахское кюйевое искусство в сопоставительном анализе со следующими жанрами: маком Средней Азии, мугамом азербайджан, рагой Индии.

В это же время в отделе музыкального искусства были обсуждены и рекомендованы к защите на Диссертационном совете кандидатские диссертации Т.Ж.Егинбаевой («Музыкальное наследие Абая Кунанбаева и его преломление в камерно-вокальном творчестве композиторов Казахстана»), Г.З.Бегембетовой «К.Байсеитова и становление оперного жанра в Казахстане», Г.Б.Абдрахман («Современное самостоятельное песнетворчество казахской музыкальной культуры»), Г.А.Бегалиновой («Казахский музыкальный язык»), С.Калиева («Формы функционирования кюев-шертпе в контексте творческого мышления кюйши»), Р.Т.Несипбай («Кюй-тоқпе в системе традиционного мироотношения казахов /проблемы темы, формы и композиции») и А.С.Сабыровой «Абай и Шакарим: музыкальная эстетика и песенное наследие».

С 2000 года и по настоящее время отдел возглавляет ученый-музыковед, доктор искусствоведения (2007), профессор (1996), отличник народного образования (1997), академик Международной академии информатизации (2004), член Союза композиторов (с 1972 года), лауреат премии МОН РК им.Ш.Уалиханова (2009), Заслуженный деятель РК (2010) Сара Адилгереевна Кузембаева (1937). Под ее руководством было защищено много кандидатских диссертаций. В это время в отделе работали З.Коспаков, Б.И.Каракулов, Ш.Г.Гуллыев, Т.К.Жумалиева, Ж.С.Ордалиева, Р.Т.Несипбай, А.Ж.Казтуганова. Под непосредственным руководством С.Кузембай в период с 2000 года стали кандидатами искусствоведения Е.Усенбаев, Э.Волшаник (Израиль), Г.Мусагулова,

А.Мухамеджан, Б.Турмагамбетова, Г.Уразгалиева, Л.Жумабекова, А.Ергалиева, З.Касимова.

В названный период в результате реализации научно-исследовательского проекта очерки ученых были опубликованы в сборнике «Казахская музыка в контексте культур» (2002). В него вошли статьи и очерки, посвященные исследованию историко-теоретических аспектов традиционной музыки и музыкального искусства на современном этапе.

В 2003-2005 годах был издан масштабный и значимый 3-х томный труд «История казахского искусства» по теме научно-исследовательского проекта «Қазақстанның өткен дәуіріндегі және қазіргі заман музыка өнері» («Музыкальное искусство Казахстана прошлого и настоящего») при совместном участии отделов изобразительного, театрального и музыкального искусства. В первом томе «История казахского искусства. Древний период» на обширном материале изобразительного, музыкального, а также зачатков театрального искусства раскрыт самобытный феномен и своеобразие путей развития культуры древнего Казахстана.

Во втором томе «История казахского искусства. Средневековый период» впервые целостно и концептуально представлена культура казахского народа в эпоху Средневековья. Среди них – становление и бытование ранних парадигм изобразительного искусства, петроглифов, символов, знаков и т.д., тесно отражающих связь мировоззрения и мировосприятия человека с окружающей действительностью. Весомая часть исследования посвящена воссозданию звуковой палитры Средневековья, разработке вопросов формирования и функционирования музыки, композиции и структуры её различных форм. Также освещены зачаточные элементы театрального искусства в духовной жизни казахского народа.

В третьем томе «История казахского искусства. XIX и первая половина XX века» рассматриваются процессы формирования и развития музыкального, театрального, хореографического, кино и изобразительного искусств XIX и XX веков. Известные ученые в сфере искусствознания исследовали пути развития и самобытности национального искусства. В данном издании на основе музыкального искусства Казахстана рассмотрены формирование песенной, инструментальной, симфонической музыки, профессиональной живописи, графики и архитектуры, процесс профессионального

становления национального театра, кино и хореографии, а также классифицированы с теоретической позиции духовно-эстетические взгляды.

Отдел музыкального искусства на протяжении всего периода независимости подготовил многопрофильных, высокопрофессиональных специалистов республиканского и международного масштаба. Например, в числе диссертаций, защищенных в стенах Института, наряду с его аспирантами и сотрудниками есть соискатели из разных регионов республики, повышающие свою квалификацию. Они вносят свой непосильный вклад в сферу средне-специального и высшего образовательного процесса, а также в науку, общественную культуру и образование. Вместе с тем, отдел музыкального искусства, подготовив кадры для ближнего и дальнего зарубежья, постоянно устанавливает и поддерживает тесные международные научно-культурные связи. Например, в Казахстан специально приехали защищаться из Киргизии - Р.Аманова, из Израиля - Э.Волшаник, провели мастер-классы и приняли активное участие в дебатах и круглых столах известные ученые из США, фольклористы, доктор искусствоведения, профессор И.Земцовский и первый исследователь казахского эпоса с глубинной научно-теоретической позиции А.Кунанбаева, доктора искусствоведения Т.Б.Гафурбеков, Р.С.Абдуллаев, М.А.Хамидова из Узбекистана, К.Ш.Дюшалиев из Кыргызстана и другие ученые.

В 2003 году сотрудники отдела А.З.Бултбаева и Р.С.Малдыбаева по рекомендации отдела приняли участие в проекте «Международная Школа молодых фольклористов» в Санкт-Петербурге, осуществленном сектором фольклора Российского института истории искусств при финансовой поддержке Министерства культуры Российской Федерации.

В 2004 году с целью собирания музыкального наследия соседних народовполнили фоноархив института в результате экспедиционной поездки в Монголию научный сотрудник А.А.Нурбаев и фольклорист А.Тойшан, которые внесли определенный вклад в казахскую духовную сокровищницу, записав весь материал на видео-и аудио-носители.

В 2006-2008 годах в итоге научно-исследовательского проекта «Қазақстанның қазіргі заман музыка өнері: ағымдар мен бағыттар» была подготовлена и выпущена в 2008 году коллективная монография сотрудников музыкального отде-

ла «Қазақстанның тәуелсіздік жылдарындағы музыка өнері» («Музыкальное искусство Казахстана в годы независимости»). Впервые в истории национального музыковедения ставится очень важная и актуальная проблема – рассмотреть процесс функционирования музыкального искусства на современном этапе, выявить его истоки, разработать теоретические предпосылки в традиционной культуре казахов и обосновать идею закономерности сохранения стабильных элементов традиционного (музыкального, поэтического и исполнительского искусств) в синтезе с современным художественным процессом. В развернутых научных очерках данного издания, которое не претендует на всеохватность столь сложных и крупных процессов, происходящих в современном искусстве Казахстана, изучены тематическая, содержательная, жанровая и стилевые основы музыки в годы независимости.

Следует отметить, что в период 2004-2009 гг. под общим и научным руководством профессора С.А.Кузембай в рамках Государственной программы «Культурное наследие», по инициативе и поддержке Президента Казахстана Н.А.Назарбаева, сотрудниками Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова и научно-педагогическим коллективом Казахской национальной консерватории осуществлено издание фундаментального труда – антологии «Қазақ музыкасы», впервые представленной в казахстанском музыкознании. В ней приняли активное участие известные педагоги-исполнители К.Ахмедияров (1946-2010), Б.Ыскаков, К.Сахарбаева, сотрудники отдела З.Коспаков, А.Нурбаев, Г.Мусагулова, А.Бултбаева, А.Казтуганова, Б.Турмагамбетова, Л.Жумабекова, З.Касимова.

В настоящее время в свет вышли пять томов данного издания, остальные сданы в производство. Первый том «Древний музыкальный фольклор» всеохватно и компактно содержит древние формы музыки казахов, музыкальные парадигмы, имеющие общетюркские корни, образцы обрядово-бытового фольклора, типы и жанры песенной и инструментальной музыки – сарыны шаманов (бытовые и авторские), старинные напевы и кюи для кобыза, шанкобыза, сыбызгы и домбры.

Во второй том данного проекта «Музыкальный фольклор Средневековья» включены образцы музыкального фольклора эпохи Средневековья. По сложившейся историко-на-

учной концепции, выработанной ранее, материал данной книги систематизирован по двум разделам. Это область песенной и инструментальной культуры. Первый из них состоит из Введения, вступительной статьи, песен трудовых, лирических, исконно национальных типов фольклора, песен типа «коңыр», «толғау», «терме», песен-назиданий, песен-загадок. Далее следуют исторические песни, религиозные напевы, музыка эпоса и напевы акыновских состязаний.

Во второй раздел включены образцы традиционного инструментального фольклора. Это домбровые и кобызовые кюйи — обрядово-бытовые, лирические, исторические, эпические, кюйи-посвящения и жыр-кюйи. Все они приведены в современную нотную систему и имеют исполнительские штрихи.

3 том «Авторская музыка второй половины XVIII — первой половины XIX вв.», как и предыдущие, состоит из двух объемных разделов. В первый из них вошли народные песни, различные по тематике, жанру и форме. Здесь широко представлены лирические песни, несколько примеров молитвенных напевов (Алла жар), простейших попевок (әуез), песни типа кара и коңыр өлең, песни о прошедшей молодости («Жырма бес»). Особый интерес представляют реликтовые (ныне поучительные) песни (обучение грамоте — «Әліп-би»), философского характера («Өтті-ау, дүние, заманым»). Помимо вышеотмеченных образцов песенного фольклора, в III том введены сохранившиеся в народе первые авторские песни. Несмотря на отсутствие их текстовой части, что связано со спецификой бытования в устной форме, их музыкальный материал представляет исключительный интерес как в плане формирования и выявления генезиса национального музыкального языка, так и с целью возрождения имен самородков, сохранившихся в народной памяти. Песенный раздел завершают напевы состязаний акынов.

Содержание второй части данного издания составляет инструментальная музыка — домбровая, кобызовая, сыбызговая и кюйи для шертера. Она также красочно отображает палитру народного инструментального искусства. В них кюйи фольклорного происхождения образуют большую часть и представлены в таких их жанровых и типовых образованиях, как «Акжелең», «Акку», «Науаи», «Қоңыр», «Қосбасар», кюйи-песни, кюйи поминального характера. Составители III

тома антологии максимально стремились выявить и включить редчайшие материалы из различных источников — личных архивов, Фонда фольклорного кабинета консерватории, Института литературы и искусства, изданных сборников как в Казахстане, так и за его пределами — в Монголии и Китае.

4-5 тома «Творчество народно-профессиональных композиторов XIX — начала XX вв.» состоят из двух книг. Издание посвящено творчеству народно-профессиональных композиторов традиционной культуры. В нем представлены наилучшие образцы песенного и инструментального наследия выдающихся представителей национального искусства на рубеже XIX и начала XX столетий. В истории казахской музыки этот период по праву получил название «Золотого века» и является своеобразным Ренессансом национальной духовности. Произведения композиторов устной школы, продолжая и развивая искусство баксы, жырау, акынов, тем самым образуют институт сал, сері, әнші, күйші. Будучи квинтэссенцией многовековых художественных традиций казахского народа, в эту эпоху они достигают невиданного ранее расцвета и составляют бесценную сокровищницу. В данное время высокого уровня достигает исполнительское искусство — песенное, домбровое и кобызовое. Наряду с народно-поэтическим и музыкальным творчеством, национальная культура обогащается множеством стилевых направлений и особенностями региональных школ — Западно-Казахстанской, Аркинской, Восточно-Казахстанской и Жетысуской. Это выдающиеся музыканты, поэты, певцы и инструменталисты - Мұхит, Аухат, Абай, Біржан сал, Шәкәрім, Ыбырай, Балукан-Шолак, Әсет, Иман-Жүсіп, Мәди, Дәурен-сал, Иса Тергеусізулы, Пышан Жәлмендеұлы, Құрманғазы, Тәттімбет, Дәулеткерей, Тоқа, Ықылас и многие другие.

Следует отметить, что пятитомная антология «Казак музыкасы», впервые выполненная в казахском музыковедении в представленном объеме и научной классификации, являясь музыкальным памятником эпох и столетий казахского народа, приобрела огромную востребованность и внедрена в учебно-педагогическую практику средне-специальных и высших учебных заведений. Важность и значимость данного научного проекта отражена на страницах республиканских изданий, ценные высказывания приведены в СМИ.

В 2006 году была издана книга научного сотрудника Ж.Ордалиевой «Созвучие: Габит Мусрепов и музыка». В издании рассмотрено наследие известного казахского писателя Габита Мусрепова относительно музыкального искусства, роль его музыкально-критических статей и значение его деятельности в истории национальной культуры. Созданные на основе драматургических принципов Г.Мусрепова оперы «Кыз Жібек», «Амангелді», «Тұтқын кыз», «Ақан сері – Ақтоқты» и другие исследованы с важных музыковедческих позиций - музыкальной драматургии и оперной стилистики.

В серии из 10-ти книг «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» («Идея независимости и художественная культура»), подготовленных Институтом литературы и искусства им.М.О.Ауэзова и посвященных 20-летию независимости Республики Казахстан, в 3 книгу вошли статьи С.А.Кузембай «Воплощение идеи независимости в казахской опере», Г.Ж.Мусагуловой «Интерпретация идеи независимости в симфоническом творчестве композиторов Казахстана», А.З.Бултбаевой «Тәуелсіздік идеясының эпикалық жырдағы көрінісі». Эта книга посвящена вопросам воплощения идеи независимости в казахском искусстве и культуре. В избранных сочинениях ведущих отечественных ученых в области изобразительного, музыкального и театрального искусства удачно воплощены народные образы, неповторимые способы обрисовки государственной идеологии и патриотических мировоззренческих взглядов. Планируется дальнейшее продолжение этого проекта, выполненного в предверии празднования двадцатилетнего юбилея Казахстана, который нацелен на исследование злободневных и актуальных вопросов.

Увидели свет индивидуальные монографии сотрудников отдела. На основе научных исследований были защищены диссертации. В 2006 году вышла в свет монография С.А.Кузембай «Национальные художественные традиции и их конвергентность в жанре казахской оперы» (2006). В ней рассматриваются проблемы корреляции казахской традиционной художественной культуры в контексте современного творчества композиторов Казахстана. Здесь впервые выявлены закономерности музыкально-сценического жанра западно-европейской оперы в малых формах устно-поэтического и музыкального фольклора (в сказках, загадках, благослове-

ниях), а также в казахском эпосе – в функционировании жанров и форм, в его архитектонике, в концепциях драматургических коллизий и их динамике. Подтверждается идея генерированности в казахском фольклоре основных постулатов оперных категорий. Генетические связи народного творчества, проявляясь многомерно, глубинно и многоаспектно, отражают национальную почвенность оперных произведений. В книге также впервые исследован тип раннефольклорной музыки – сарын, из истоков которого выведены такие его разновидности, как жай сарын, свадебно-обрядовые, баксы, акындар, сал-сері сарындары, а также различные виды казахского песнетворчества.

Вторая часть исследования посвящена оперным произведениям разных лет, различных по тематике, жанру и стилистике. В каждом отдельном музыкально-сценическом полотно выявляется их музыкальный язык, новизна творческих поисков и художественных решений, тематика, сюжет и особенности композиторской техники. Начальный период казахской оперы включает такие произведения, как «Қыз Жібек» (1934), «Ер Тарғын» (1937). Эпическая традиция, заложенная в них, далее рассматривается в опере «Алпамыс» (1972). Весомая часть диссертации отведена оперным сочинениям, основанным на сюжетах национальной классики «Абай» (1944), «Еңлік-Кебек» (1975), «Біржан-Сара» (1946), «Камар сұлу» (1963), «Ақан сері -Ақтоқты» (1982).

В этот период были изданы несколько научных исследований сотрудников отдела. Мусагулова Г.Ж. впервые в истории отечественного музыкознания обстоятельно изучает и анализирует многочисленные разновидности речитативов во взаимосвязи с образной характеристикой героев оперы и сценическими ситуациями. В ее монографии «Национальное своеобразие речитативов в казахской опере» (2008) их разработка производится в тесной взаимосвязи с фольклорными музыкально-поэтическими традициями в образцах песенного и инструментального наследия. Изучение и анализ разнообразных типов речитативного интонирования произведен с учетом национальных особенностей, их своеобразия, принципов претворения различных фольклорных жанров – терме, желдірме, бата сөз, айтыс, жоктау, шешендік сөз, жұмбақ арбасу и других. Определены их драматургические функции, воздействующие на сюжетно-сценическое развитие.

Взяв за основу несколько исполнительских вариантов эпоса «Қыз Жібек», А.З. Бултбаева опубликовала монографию «Эпос және музыка» (2008). Она посвящена исследованию особенностей музыкального воплощения казахского романического эпоса на примере «Қыз Жібек». В работе впервые предпринято сравнительно-сопоставительное изучение нескольких исполнительских версий, нотированных автором книги, соотнесены методологические разработки ученых разных поколений и специальностей по эпическому жанру в целом и конкретно «Қыз Жібек»; выявлены музыкальные особенности казахского эпоса в связи с обрядовым фольклором; исследованы эстетические воззрения и исполнительские особенности сказителей-жыршы; изучены современные условия бытования и распространения живой эпической традиции.

Впервые вопросы жанра и стиля в искусстве кюя через систему музыкальных и немusикальных компонентов и во взаимодействии рассматриваются в монографии А.Ж. Казтугановой «Қазақтың арнау күйлері (жанр және стиль мәселелері)» (2008). В опоре на данные «народного знания», методы историко-теоретического музыкознания, смежных наук обозначен качественно иной уровень разработки проблем типологии жанра и стиля в казахской инструментальной музыке. При этом задействован обширный (в том числе, ранее не использованный в научном обиходе) фактологический материал, который получает новую трактовку. Кюйи арнау как одна из многочисленных групп одноименных кюйев впервые изучаются в контексте проблем жанра и стиля.

В научных исследованиях музыковедов освещены и региональные музыкальные традиции. В 2009 году Б.Турмагамбетова выпустила монографию «Қазақстанның батыс аймағының ән мәдениеті». Работа посвящена исследованию песенной традиции Западного Казахстана в контексте казахской музыкальной культуры. Исходя из цели научного исследования, были актуализированы следующие задачи: систематизированы собранные новые материалы, произведена жанровая дифференциация; сделан комплексный анализ обрядовых, бытовых и лирических песен; рассмотрены исполнительские традиции школы Мухита и мангыстауских «кайкы», специфика музыкально-стилевых особенностей произведений народно-профессиональных авторов, живших в кон-

це XIX — начале XX веков и подвергнутых политическим гонениям, чьи имена были под запретом, обозначены их индивидуальные творческие черты.

Монографии А.Ж.Казтугановой и Б.Ж.Турмагамбетовой в 2011 году были удостоены специальной награды - золотой медали в рамках конкурса «Передовые социально-гуманитарные труды молодых ученых» имени академика С.Зиманова Республиканского союза ученых. Музыковеды стали лауреатами конкурса.

Вместе с тем заметным событием в культурной жизни республики явилось издание авторским коллективом / С.А.-Кузембай, Г.Ж.Мусагулова, З.М.Касимова двух монографий «Казахские оперы» и «Казак опералары» (2010). Значимость и уникальность данного научного проекта определяется тем, что впервые в казахстанском музыкознании для широкого круга любителей оперного искусства представлены около 50 произведений, отражающих основные этапы становления и развития национальной оперной школы, сформировавшихся в исторической последовательности. В данную работу, профиль которой не имеет аналогов в истории казахстанского музыкознания, впервые включены новые, ранее не исследованные оперные образцы. Краткость изложения при широком охвате исследуемого материала позволяет четко проследить важнейшие процессы, воплощенные в образах, идеях и темах, созвучных современности. Выполнение данного значимого проекта сыграет наиболее позитивную роль в создании общей панорамы исторического процесса жанра оперы, которая на протяжении десятилетий выполняла доминирующую функцию в музыкальном искусстве республики, а также в пропаганде национальной культуры в контексте современных художественных тенденций.

Сборнику предпослана вводная статья профессора С.А.-Кузембай, содержащая обзор важнейших сюжетно-тематических тенденций опер. Материалы расположены по хронологическому порядку фамилий композиторов. В конце книги дан Указатель названий опер.

С 2000 года в отделе музыкального искусства были обсуждены около 60 кандидатских диссертаций, освещающих состояние различных жанров казахской музыкальной культуры, в частности, народное и профессиональное песенное искусство, инструментальное творчество (кюйи для домбры, кобыза, сыбызгы), жанры профессиональной музыки

(опера, симфония, концерт, вокально-хоровая музыка, произведения для духового оркестра), а около 30 из них были защищены на Диссертационном совете Института литературы и искусства.

Профессором С.А. Кузембай и сотрудниками отдела часто проводятся мастер-классы и научные семинары в учебных заведениях, с которыми у них налажены давние научные и творческие связи, в частности, в Алматы (КНК им. Курмангазы, АМК им.П.И. Чайковского), Астане (КазНАМ), Уральске (Западно-Казахстанский Государственный университет им.М.Утемисова). Лекции, мастер-классы и презентации ученых отличаются содержательностью и новаторством, новизной, интересной и убедительной подачей фактологического материала и сопровождаются знакомством с новыми актуальными изданиями.

К 100-летию А.К. Жубанова и Б.Г. Ерзаковича были организованы конференции «А. Жубанов и становление искусствоведения в Казахстане», «Б.Г. Ерзакович – музыка зерттеуші», а также были проведены «Әдеби-мәдени бейсембіліктер» с участием Народных артистов Республики Казахстан, лауреатов Государственной премии К. Байбосынова, К. Ахмедиярова, заслуженного деятеля культуры РК С. Жанпейсовой.

И сегодня сотрудники отдела музыкального искусства, осваивая современную научную литературу, разрабатывают многочисленные научные проекты, которые ждут своего скорейшего воплощения. Злободневным представляется выполнение важного, значимого научного проекта, связанного с идеей независимого Казахстана. Разрабатываемая актуальная тематика музыкального искусства на современном этапе «Претворение идеи независимости в традиционной музыке и композиторском творчестве» успешно реализуется сотрудниками отдела. Вместе с тем выполняется раздел «Музыказнание в годы независимости».

Музыковеды принимают участие в многочисленных республиканских и международных конференциях, публикуют научные статьи в различных отечественных и зарубежных газетах и журналах. Они активно пропагандируют культурную жизнь республики, что явно прослеживается в участии в телерадиопередачах и написании учебных программ для средних и высших учебных заведений.

*Гульмира Мусагулова,
Зульфия Касимова*

ОТДЕЛ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Отдел театрального искусства Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова МОН РК является одним из первых и фундаментальных центров, занимающихся исследовательской работой по следующим направлениям: история сценического искусства, теория и театральная критика в Казахстане. Отдел был открыт в годы Великой Отечественной войны решением Президиума Национальной Академии наук КазССР. Заведующим отделом стал известный деятель казахского искусства и культуры, академик А.К.Жубанов. С 1951 года заведующим сектором искусствоведения был член-корреспондент НАН КазССР, доктор искусствоведения Б.Ерзакович.

В то время исследованием истории казахского театра и обобщением теоретических проблем занимались российские ученые Н.Львов, В.Мессман, Л.Богатенкова, Л.Варшавский. Вместе с ними в этом направлении начинают работать казахские исследователи Т.Есенгельдин, Б.Кундакбайулы, З.Кереева, Р.Габитова, Н.Шаукенбаева. В этот период появляются первые исследования сотрудников сектора искусствоведения, посвященные истории казахского театрального искусства. Кандидат искусствоведения Н.Львов в кратком очерке «Казахский академический театр драмы» (1954) рассматривает начало творческого пути казахского драматического театра и его историю до 1953 года. Автор исторического очерка «Казахский театр», вышедшего в серии «История театров народов СССР» (1961) под редакцией Г.Гояна, с театроведческих позиций определил пути развития истории искусства национального театра, выделил общие тенденции, систематизировал профессиональное сценическое искусство. Труд был направлен на раскрытие истории формирования и путей развития драмы, оперы и балета, театров для детей и юношества, театральных коллективов областных центров Казахстана.

В 1961 году решением Президиума Национальной Академии наук КазССР был создан Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, в котором сектор искусствоведения стал функционировать как отдел театра и изобразительного искусства. Начиная с этого года под руководством доктора искусствоведения, профессора Г.Гояна, заведующего

кафедрой «Театр народов СССР» в Государственном институте театрального искусства имени А.В.Луначарского в Москве, младшие научные сотрудники Б.Кундакбайулы и Л.И.Богатенкова приняли участие в написании раздела «Казахский театр» для 6-ти томной фундаментальной работы. В этот период в результате реализации научно-исследовательских проектов и работ отдельных авторов появились фундаментальные труды Ш.Кусаинова, О.Олидор, Н.Шаукенбаевой, С.Ордалиева, Е.Жакипова, К.Куандыкова, А.Тажибаева, Р.Нургалиева о казахском театре и драматургии, положившие начало изучению национального театрального искусства. В 1971 году решением Президиума НАН КазССР под №132 отдел театра и изобразительного искусства был разделен, и с этого времени отдел театрального искусства открыл новую страницу в своем развитии. Под руководством заведующего отделом, доктора филологических наук А.Тажибаева началась фундаментальная работа над проектом по написанию полной истории казахского сценического искусства от истоков его формирования до периода профессионализации. Группа исследователей Б.Кундакбайулы, Л.Богатенкова, Ф.Оразаев, Л.П.Сарынова, К.Сиранов, Н.Шаукенбаева, Р.Оспанова и С.Мусина, опираясь на фактические документы и новые исследования, завершили работу по подготовке и изданию «Қазақ театрының тарихы» в 2-х томах (1 том, 1975; 2 том, 1978), ставшей одной из ярких достижений в истории национального искусствознания.

Некоторый период времени отдел театрального и экранного искусства, как он стал называться, исследовал и актуальные проблемы киноискусства. По проектам «Бүгінгі таңдағы қазақ актерлік өнері», «Қазақ кенестік кино тарихы» были написаны разделы «Қазақ киносы», «Қазақ киносындағы ұлттық және интернационалдық тақырыптар», впоследствии опубликованные в отдельных книгах.

Начиная с 1945 года, одним из известных исследователей, активно участвовавших в развитии казахского киноискусства, был Кабыш Сиранов. Закончив в 1942 году киносценарный факультет ВГИКа, он работал в редакции газеты «Лениншіл жас», в Совете народных комиссаров СССР (1940-1942), в Центральной объединенной киностудии (ЦОКС) в Алматы. В период 1961-1976 гг. - старший научный сотрудник отдела театрального и экранного искусства Института

литературы и искусства НАН РК. В 1964 году защитил кандидатскую диссертацию.

В 1973 году в отдел были приглашены молодые специалисты-киноведы К.Алимбаева, Р.Оспанова, Р.Абдулахатова, К.Айнагулова. Ведущий специалист в области современного казахского киноведения Б.Ногербек работал в отделе с 1985 по 1999 годы. В 1989 году защитил кандидатскую диссертацию «Қазақстан анимациялық фильмінің пайда болуы мен тарихы». В этот период были написаны работы о формировании казахского национального кино и истории его развития. В 1980 году была издана коллективная монография «Очерки истории казахского кино» (ответ. редактор А.Тажибаев). Ее авторы в систематизированном виде рассматривают вопросы формирования казахского кино и историю его развития с 30-х по 70-е годы. Выявлены художественные особенности первых казахских художественных фильмов «Амангельды», «Песни Абая», «Его время придет», исследовано развитие национального искусства кино в послевоенные годы. Проанализированы фильмы, снятые в 1950-60-х годах о подвиге целины и по историко-гражданской тематике, рассмотрены и проблемы современного национального кинематографа.

Следующая исследовательская работа посвящена формированию и развитию национальной кинодраматургии, документальному кино и положению мультипликации в Казахстане. В очерках кандидатов искусствоведения К.Смаилова и Б.Ногербека определяются проблемы взаимосвязи произведений национальной драматургии с кино, истоки национального киноискусства. Авторы исследуют формирование и развитие современного документального кино, дальнейшее направление развития и пути его обновления. Созданы творческие портреты мастеров этого жанра. Всесторонне освещаются вопросы, посвященные исследованию становления казахской мультипликации, истории ее развития и значительным творческим достижениям.

Монография Л.Сарыновой «Балетное искусство Казахстана» вышла в 1976 году в рамках научного проекта Института. Это было первое научное исследование по казахскому балету, где рассматривались вопросы наличия танцевального фольклора у казахов в далекой древности, этапы становления профессионального балетного театра в республике.

Большая часть посвящена творческим поискам Государственного академического театра оперы и балета им. Абая (1930-1975 гг.). Для того чтобы подтвердить, что в прошлом у казахского народа было «... собственное искусство танца», Л.Сарынова приводит в пример исследования известных казахских ученых, этнографов, историков, археологов, музыковедов.

Исследователь делит рассматриваемый период национального балета на несколько этапов. Первый этап рассмотрен в главе «Рождение национального балета». Автор останавливается на трудностях, вставших на пути деятелей культуры молодой республики в период становления казахского балета, рассказывает об основоположниках национальной хореографии. Второй этап автор характеризует как время наиболее активных поисков в постановке национальных спектаклей. В этот период были поставлены балеты «Калкаман и Мамыр» В.Великанова, «Коктем» И.Надилова и «Казахская танцевальная сюита» на музыку И.Надилова и Е.Манаева. Несмотря на явные художественные просчеты, эти балеты стали первой пробной ступенькой на пути создания национальных балетов. «Путь к зрелости» (1948-1958 гг.) - третий этап развития казахского балета. Этот период характеризуется повышением профессионального мастерства артистов балета, появлением первых казахских балетмейстеров с высшим образованием, продолжающимися поисками в претворении национального фольклора на балетной сцене. Исследователь заканчивает свой труд главой «Новые творческие поиски» (1958-1975). Яркий поворот в сторону новаторских тенденций развития казахской хореографии ознаменовала деятельность начинающих балетмейстеров того времени - З.Райбаева, Б.Аюханова. С их именами связан четвертый этап. В репертуаре театра появились современные оригинальные постановки «Легенда о белой птице» Г.Жубановой, «Козы-Корпеш и Баян-Сулу» Е.Брусиловского.

С 1981 года заведующим отделом театрального искусства стал Б. Кундакбайулы. Закончив театрально-художественный институт имени А.Н.Островского в Ташкенте в 1958 году, он продолжил образование в аспирантуре ГИТИСа имени А.В.Луначарского в Москве. Начал работу в Институте в должности младшего научного сотрудника, прошел все ступени научного роста, до последних дней своей жизни возглавляя

отдел. Б.Кундакбайулы - первый казахский профессиональный критик-театровед, защитивший кандидатскую диссертацию по искусствоведению (1964). Доктор искусствоведения (1996), «Заслуженный деятель Казахстана», награжден орденом «Құрмет» и несколькими медалями.

Ученый оставил после себя множество монографий, исследований, критических и проблемных статей и рецензий, охватывающих историю прошлого казахского театра до его современных достижений. Основные исследовательские труды Б.Кундакбайулы вышли в свет по решению Ученого совета Института: «Қазақтың академиялық драма театрына - 40 жыл» (написана совместно с К.Нурпеисовым, 1966); «Режиссер және спектакль» (1971); «Путь театра» (1976); «Уақыт және театр» (1981); «Бел белестер» (1987); «Мұхтар Әуезов және театр» (1997); «Заман және театр өнері» (2001); «Театр туралы толғаныстар» (2006). Автор разделов о казахском театре в «Истории советского драматического театра» в 6-ти томах (1966-1971); «Истории казахского искусства» в 3-х томах (2006-2008).

В книгу Б.Кундакбайулы «Уақыт және театр» (1981) вошли исследования, написанные автором в разные годы. Здесь есть размышления об этапных спектаклях академического театра драмы имени М.Ауэзова, проанализированы их художественные достоинства, научные очерки об отдельных постановках и деятелях искусства. В трех первых объемных статьях говорится о народных основах сценического искусства и художественных особенностях первых драматических произведений, которые до сего дня были обойдены вниманием исследователей-театроведов. В сборнике большое внимание уделяется вопросам режиссуры, анализу игры актеров. В труде широко представлен период, исследующий становление профессионального сценического искусства в республике, поиски коллективов областных центров.

Л.Богатенкова, доктор искусствоведения, начала свой трудовой путь младшим научным сотрудником (1957), затем старшим (1964), ведущим научным сотрудником (1986) отдела театрального искусства сектора искусствоведения НАН КазССР. В отделе она занималась научными исследованиями, связанными с историей и теорией казахского сценического искусства, постоянно публиковала статьи и рецензии, посвященные историческому и творческому росту русско-

язычных академических и областных театров республики. Не сходили со страниц союзных и республиканских журналов «Жұлдыз», «Простор», «Театр» и газет «Советская культура», «Известия», «Казахстанская правда», «Moscow news» ее статьи, посвященные творческому пути развития областных театров, отдельным периодам национального театра и общему развитию театрального процесса.

Главы книги Л. Богатенковой «Казахский театр в годы Великой Отечественной войны», «История советского драматического театра», «Казахское сценическое искусство современного периода» (1969), статьи во 2-ом томе «Истории казахского театра» (1978), «Современное казахское сценическое искусство» (1979), «Верность времени» (1981), «Театр: поиски и надежды» (1983), «Услышать и понять человека» (1987), «В поисках невымышленного времени» (1996) дают множество сведений о развитии казахского театра советского времени и его особенностях в разные периоды.

Ученый, исследуя лабораторию исполнительского искусства мастеров казахстанской сцены, писала с особой теплотой об их жизни и творческих победах. Ею созданы творческие портреты мастеров казахской сцены первого и второго поколения: С. Кожамкулова, Ш. Айманова, Х. Бокеевой, В. Харламова, Ш. Жандарбекова, Н. Жанторина и др. Она активно участвовала в театральном процессе своего времени, являясь членом совета театроведения и критики Министерства культуры КазССР, членом Союза театральных деятелей театра Казахстана, членом художественного совета Республиканского русского драмтеатра и членом жюри на различных театральных фестивалях и мероприятиях.

Обретение независимости нашим народом привело к значительным изменениям в общественно-политической, духовной и социальной жизни. Науке суверенного государства тоже необходимо было перейти на новые позиции, перестроиться в области искусства и культуры, по-новому взглянуть на историческое прошлое и культуру своего народа. Первые 10 лет независимости были временем, когда разрывались связи между союзными республиками, экономика молодого государства только начинала формироваться. Лишь начиная со второго десятилетия, Правительство смогло должным образом поддержать науку и культуру, с новой энергией взяться за их развитие. Были установлены новые направления для

научно-исследовательских проектов, стали появляться труды на темы, прежде не исследуемые и запрещенные.

Книга Б.Кундакбайулы «Шернияз» (1990) - явилась результатом исследования ранее запрещенных драматургических произведений Жусипбека Аймаутова и его литературного наследия, связанного с театром. Исследователь, не оставляя без внимания и режиссерские опыты писателя, открыто говорит о том, что Ж.Аймаутов – один из лучших сыновей своего народа, не только писатель, но и драматург, с успехом переводивший на казахский язык классические пьесы зарубежного репертуара.

Б.Кундакбайулы в своем труде «Мұхтар Әуезов және театр» (1997) на основе анализа периода становления и развития национальной драматургии и театра выявляет достижения современного казахского театра. Исследуя значение организационной деятельности писателя М.Ауэзова на первом этапе становления профессионального казахского театра и его вклад в развитие театра в последующие годы, автор обозначил значение творческого наследия великого писателя для развития всего национального театрального искусства. В работе рассматриваются не только театральные постановки пьес «Еңлік-Кебек», «Қарағоз», «Айман-Шолпан», «Абай», «Ночные раскаты», «Қарақипчак Қобланды», ставшие классикой казахской драматургии, но и дается развернутый анализ литературного текста. Не обойдена вниманием критика и история написания этих пьес на основе новых архивных данных. Например, даются с определенной долей исторической доказательности изменения, внесенные автором в «Еңлік-Кебек» в 1917, 1922, 1943, 1957; в «Қарағоз» - в 1925, 1959 годах. Наряду с этим, в труде всесторонне исследуются театральные и эстетические взгляды М.Ауэзова, уровень его переводов мировой классики на казахский язык, статьи о драматургии и театральной критике, опубликованные в разные годы.

В монографии «Заман және театр өнері» (2001) Б.Кундакбайулы продемонстрировал широту и разносторонность своего исследовательского потенциала. Книга, состоящая из четырех частей, рассматривает процесс развития и актуальные проблемы национального театра за последние 10-15 лет. Развернуто, с театроведческих позиций анализируются яркие, запоминающиеся спектакли и творчество наиболее та-

лантливых актеров этого периода. В первой части «Таланттар тобынан» сгруппированы исследовательские статьи о труде заслуженных деятелей казахского сценического искусства, писателей-драматургов, актеров и режиссеров. Каждое из этих исследований ценно стремлением раскрыть природу актерского таланта, творческого пути человека искусства и особым местом в истории театра. Ученый-театровед определяет особенности сценических поисков лучших режиссеров и их художественную позицию, которой придерживается и актер при постановке современных драматургических произведений и национальной классики. Определяет их историческое место в сценических образах и режиссерских постановках на казахской сцене.

Вторая часть труда состоит из статей о фестивальных постановках, показанных в Алматы, Жезказгане, столицах СНГ – Ашхабаде, Бишкеке и Ташкенте, о разностилевых спектаклях, специально поставленных для фестивалей в течение десяти лет. Автор стремится поделиться своими рассуждениями о проблемах развития театрального искусства, высказать новый взгляд на традиции народного искусства в отдельных спектаклях, участвовавших в театральном фестивале в Болгарии, выражает свое мнение о режиссерском и актерском творчестве деятелей современного мирового театра.

В статьях, собранных в третьей и четвертой частях, говорится о современных и исторических спектаклях национального театра, о постановках областных театров, приезжавших на гастроли в Алматы. В этой части автор пишет об актуальных проблемах современного театрального искусства, о сценических поисках и недостатках, о проблемах репертуара и мастерстве постановщиков спектаклей.

Б.Кундакбайулы наряду с работой в области театроведения внес свой вклад и в развитие литературоведения. Он исследовал жанр драматургии, составляющий значительную часть театра. В десятитомной «Истории казахской литературы» в главе «1920-30 жылдардағы драматургия» он профессионально анализирует и останавливается на истории написания пьес Ж.Аймаутова, М.Ауэзова, С.Сейфуллина, К.Кеменгерова, М.Дулатова, Ж.Тлепбергенова, Ж.Шанина, Б.Майлина, И.Жансугурова, Г.Мусрепова и др. В разделе «1941-1956 жылдардағы драматургия» следующего тома книги он всесто-

ронне останавливается на художественных особенностях пьес «Ақан сері — Ақтоқты» Г.Мусрепова, «Дала дастаны» К.Мукашева, «Шоқан Уәлиханов» С.Муканова, «Ыбырай Алтынсарин» М.Ахинжанова, «Намыс гвардиясы», «Қаракыпшақ Қобыланды» М.Ауэзова, «Кеше мен бүгін», «Алдар көсе» Ш.Кусаинова. В 9 томе «Истории казахской литературы» Б.Кундакбайулы освещает ранее не исследованные 70-90 годы казахской драматургии, подробно останавливаясь на развитии жанра и направлении того периода. Анализирует художественные особенности драматургических произведений талантливых писателей-драматургов среднего поколения: О.Бокеева, Д.Исабекова, А.Сулейменова, С.Сматаева, А.Тауасарова, Н.Оразалина, Ш.Муртазы.

В период независимости состав сотрудников отдела помолодел, пополняясь рядами молодых ученых-искусствоведов, защитивших диссертации в заново открытом Диссертационном совете Института литературы и искусства им. М.Ауэзова. В этом объединенном совете под руководством Б.Кундакбайулы в последние годы защитилось множество кандидатов искусствоведения, работающих в Алматы и Астане, в разных областях нашей страны по специальностям 17.00.01 — театральное искусство, 17.00.02 — музыкальное искусство, 17.00.04 — изобразительное искусство. В этот промежуток времени под руководством Б.Кундакбайулы молодыми исследователями были написаны научные исследования, посвященные разнообразным проблемам сценического искусства и защищены кандидатские диссертации: «Современный герой на сцене казахского академического театра им. М.Ауэзова» У.К.Садыковой; «Становление корейского музыкально-драматического театра» Н.Ф.Ким; «Қазақ қуыршақ театрының қалыптасуы мен дамуы» (1994) Е.Жуасбека; «Орыс классикасы қазақ сахнасында (Гогольден — Булгаковқа дейін)» (1996) К.А.Сулейменовой; «Казахский балетный театр 1975-1995 гг.» (Соотношение традиционных и новаторских приемов в балетмейстерском искусстве) (1999) Г.Т.Жумасеитовой; «Ғ.Мүсірепов атындағы академиялық Жастар мен балалар театрының шығармашылық эволюциясы» (1970-1995 жж.) Б.К.Нурпеиса; «Кәсіби актерлік өнердің тууы, қалыптасуы» (2002) К.М.Сейтметова; «Қазақ опера театрының режиссура, орындаушылық, шеберлік және репертуар мәселелері» (1980-1996 жж.) (2004) А.О.Мукана; «Қазақ биінің

даму белестері» (Мемлекеттік «Салтанат» және «Алтынай» би ансамбльдерінің шығармашылығы негізінде) (2005) И.О.Тойган; «Уйгурский сценический танец» (на материале спектаклей и концертных программ уйгурского театра г. Алматы» (2005) Г.Ю.Сайтовой; «Казахская хореография: развитие форм и художественных средств» (2006) А.Б.Шанкибаевой; «Становление и основные этапы развития сценографии Казахстана» (1920-1970-е годы): особенности и проблемы» (2006) К.Д.Сулеевой; «Балетмейстер Дәурен Әбіловтің шығармашылық мұрасы» (соруководитель Г.Т.Жумасеитова 2007); «Ұлттық театрды дамытудағы шешендік өнер» (2007) Т.К.Жаманкулова. В последние годы к руководству кандидатскими диссертациями было привлечено новое поколение исследователей. Они, вместе с Кундакбайулы, продолжили работу по подготовке высококвалифицированных кадров: А.С.Еркебай «Қазіргі қазақ театр өнеріндегі тарихи драмаларды игеру мәселелері» (руков. Г.Т.Жумасеитова, 2010); З.У.Исламбаева «Қазақ драма театрларының тәуелсіздік жылдарындағы даму тенденциясы» (шығыс және солтүстік өңірлерінің театрлары негізінде) (руков. Б.К.Нурпеис, 2010); А.Б.Кулбаев «Қазақ сахнасында ым-ишарат, кимыл-қоғалыстың орнығып калыптасуы» (руков. Б.К.Нурпеис, 2010); А.Ы.Жумаш «Ұлттық театр өнеріндегі сахналық тілдің орны» (руков. А.О.Мукан, 2010).

С 2010 года, после кончины Б.Кундакбайулы, заведующим отделом театрального искусства назначен кандидат искусствоведения А.О.Мукан. В отделе, ставшем основным научно-исследовательским центром в республике и исследующим казахское сценическое искусство, плодотворно работают театроведы среднего и младшего поколения: Г.Т.Жумасеитова, Б.К.Нурпеис, молодые ученые-театроведы А.С.-Еркебай, З.У.Исламбаева, Л.Е.Татанова, М.М.Ташимова, А.С.Тылахметова. На сегодняшний день отдел театрального искусства поддерживает постоянную научную и творческую связь с известными специалистами в области театра и кино, такими как лауреат Государственной премии РК А.Т.Сығай, кандидатами искусствоведения С.Д.Кабдиевой, А.Н.Кадыровым, Б.Р.Ногербек, которые принимают участие в научно-исследовательских проектах отдела.

Научный проект «Қазақ театрының режиссурасы», над которым отдел работал в период 2000-2002 гг., посвящен ис-

тории и теории режиссуры, самому важному и малоизученному направлению национального театрального искусства. Исследование охватывает проблему режиссуры в разных видах казахского театрального искусства: драматических, оперных и балетных постановках. Чудо превращения литературного текста или же отдельных танцевальных движений в настоящее произведение искусства возлагается на плечи режиссера, балетмейстера. Любое драматическое или музыкальное произведение, несмотря на жанровые и видовые различия, ставится с учетом художественно-стилевых особенностей произведения и творческой фантазии режиссера. Написанные научные исследования и анализ театральных постановок подчинены этой важной мысли. В результате сотрудники отдела подготовили коллективную монографию. По результатам исследований научный сотрудник Г.Т.Жумасеитова издала отдельную книгу «Страницы казахского балета» (2001).

Монография посвящена творчеству двух ведущих балетных коллективов республики в период 1975-95 гг. Это балетная труппа Государственного академического театра оперы и балета им. Абая и Академического Ансамбля классического танца под руководством Булата Аюханова. Следуя методологическому принципу, «история театра - есть история этапных спектаклей», из большого количества постановок выбраны те, в которых, на взгляд автора, обозначились ведущие тенденции национального балета, ярче всего проявились особенности балетмейстерского почерка. Одновременно затрагивается и другая важная для эстетики казахского балета проблема — проблема традиций и новаторства, путей освоения и сохранения классического наследия и создания новых оригинальных балетов.

Исследование состоит из двух частей. Первая посвящена творческим поискам Казахского Государственного театра оперы и балета им. Абая в 1975-1995 годах. Процесс рассматривается в связи со значительными постановками, осуществленными казахскими балетмейстерами в этот период, по следующей проблематике: 1) национальные спектакли; 2) оригинальные спектакли; 3) проблемы интерпретации и сохранения классического наследия. Содержание этих глав определяет не столько анализ балетов, сколько попытка дать теоретическое осмысление процессов взаимодействия тради-

ционного и новаторского, национальных и классических элементов в балетных спектаклях. А так как за каждым спектаклем; за каждой страницей истории казахского балета – творчество артистов и педагогов-репетиторов, тех, кто сохранял классическое наследие и поднимал на новый уровень национальное исполнительское искусство, четвертая часть монографии посвящена служителям казахской Терпсихоры.

Во второй главе в общей эстетической взаимосвязи рассматриваются новаторские поиски балетмейстера Б. Аюханова. Анализ его наиболее значительных работ указанного периода позволил автору сформулировать особенности его балетмейстерского почерка в нескольких известных постановках с 1975 по 1995 годы. Это и развитие в балете камерных жанров; использование сложной симфонической музыки, не предназначенной для балетной сцены; мобильный актерский состав – без солистов и кордебалета; поиски в области национального своеобразия – синтез классического танца и народного танцевального языка; обращение к серьезной литературе; верность классическому танцу.

В монографии научного сотрудника отдела А. Мукана «Казах опера театры» (2008) рассмотрен творческий путь оперной труппы ГАТОБа им. Абая в период с 1980 по 2000 годы. Поиски национальной оперы этого периода отмечаются такими оригинальными постановками, как «Песня о целине» Е. Рахмадиева, «Курмангазы» Г. Жубановой, «Махамбет» Б. Джуманиязова и др. Процесс освоения классического наследия на сцене казахской оперы анализируется на примере сценических постановок «Царская невеста» Н. Римского-Корсакова, «Кармен» Ж. Бизе и др. В третьей части рассмотрены оригинальные произведения современных зарубежных и отечественных композиторов XX века, постановки опер «Мария Стюарт» С. Слонимского, «Пегий пес, бегущий краем моря» В. Смелкова и «Патетическая оратория» Г. Свиридова. Определены направления развития режиссуры в постановках национальных опер и классического наследия, уровень исполнительского мастерства и режиссуры, исследуются проблемы репертуарной политики и трудности в освоении современных тем в оперном произведении, демонстрирующие сложные периоды в истории казахского народа.

В научном проекте «Казах театры: калыптасуы мен бүгінгі даму бағыт-бағдары», выполненном отделом театраль-

ного искусства в рамках программы фундаментальных исследований на 2003-2005 годы, рассматривается период рождения и формирования профессионального театра, его основных путей и периодов развития. В работе большое внимание уделено генезису национальной режиссуры и театра, имеющего 80-летнюю историю развития. Заполнены белые пятна в истории его формирования, благодаря введению в научный оборот новых архивных материалов и прежде запрещенных имен деятелей национальной культуры. В результате данных исследований были подготовлены разделы по театральному искусству и кино для коллективной монографии «Қазақ өнерінің тарихы» («История казахского искусства с древнейших времен до современности»), изданной в 3-х томах на русском языке и в 3-х томах из 4 книг на казахском языке (2007-2009).

В этом фундаментальном труде впервые в истории национального искусствознания и культуры вообще в комплексе, в единой системе и последовательной эволюции изучены все виды искусства, начиная от самых ранних форм до высокохудожественных шедевров современной эпохи. Книги на казахском языке были изданы в рамках Государственной программы «Мәдени мұра». В первом томе коллективной монографии «Қазақ өнерінің тарихы» (2007) на обширном материале изобразительного, музыкального, а также зачатков театрального искусства раскрыт самобытный феномен и своеобразие путей развития культуры древнего Казахстана. Анализируется богатое художественное фольклорное наследие, ставшее основой театрального искусства. В разделе С.А.Каскабасова «Қазақ халқының фольклорындағы театр элементтері» исследуются истоки и ранние формы театрального искусства, фольклора и народных развлекательных игр как источника театральных элементов. В разделе «Қазақ би өнерінің қайнары» автор Г.Жумасейтова впервые систематизирует все фактологические источники и материалы археологических исследований, данные по фольклористике и филологии и изыскания музыковедов по генезису и происхождению танца у казахов. Что позволяет убедиться в том, что танцы сопровождали весь процесс развития казахского общества с глубокой древности до наших дней. Но большинство канонических форм древних плясок были утеряны вследствие кочевого образа жизни. В народном фольклоре и музыке остались хранимые и передаваемые из поколения в по-

коление их сюжетная тематика, традиционные движения и танцевальная лексика.

Во втором томе (2007) впервые целостно и концептуально представлена культура казахского народа в эпоху Средневековья. Исследованы самые ранние парадигмы изобразительного искусства в виде петроглифов, символов и различных знаков, содержащих в себе информацию о мировоззрении древних кочевников. Выявлен процесс формирования казахской музыки, исследованы композиция и структура различных ее форм и жанров.

Первая книга III-его тома (2008) коллективной монографии посвящена исследованию художественной культуры Казахстана второй половины XIX - первой половины XX века. В главах по театральному искусству рассмотрен процесс становления профессионального национального театра, кино и хореографии. Развернутому анализу подверглось художественно-идейное содержание, исполнительское и режиссерское решение постановки айтыса «Біржан мен Сара», организованного Ж.Аймауытовым 15 февраля 1915 года. Автор раздела Б.Кундакбайулы считает этот день постановки - днем рождения национального театра. В следующих главах исследования широко представлены этапы формирования казахского профессионального театра, рассматривается открытие государственного драматического театра в Кызыл-Орде, выявлен профессиональный уровень, репертуарная политика и режиссура театра 1930-50 годов. Наряду с этим рассматриваются особенности развития актерского искусства и качественный состав труппы. Процесс развития и формирования театра исследуется в тесной связи с историческими изменениями нашего государства. В подразделах «Алғашқы асулар», «Театрдың тууы, тұңғыш спектакльдер», «Репертуар және режиссура мәселелрі», «Кәсіби театрдың даму жолдары», «Отты жылдар театры және репертуар саясаты», «Бүгінгі күн тақырыбын меңгеру» выявлены этапные спектакли, сыгравшие значительную роль в развитии национального театра. В разделах «Хореография өнерінің пайда болуы мен қалыптасуы», «Қазақ кинематографиясының тууы мен кинодраматургиясының алғашқы қадамдары», «Ұлттық кино өндірісінің пайда болуы» авторы исследуют период формирования профессионального хореографического и экранного искусства в Казахстане.

Вторая книга III-его тома исследования «Қазақ өнерінің тарихы» (2009) является продолжением предыдущих томов и открывается разделом «Комедиялық спектакльдер», где анализируются отдельные спектакли и процесс формирования этого сложного жанра на казахской сцене. В последующих разделах ученого-театроведа Б.Кундакбайулы исследованы театральные постановки на основе эпических произведений, историко-революционные спектакли и значение переводных пьес для развития национального театра. Впервые исследован казахский театр эпохи перестройки, процесс появления новых тем, жанров и форм спектаклей. Автор уделяет внимание процессу развития актерского и режиссерского искусства, не обходит вниманием творчество композиторов и художников, также отвечающих за художественное качество постановки. Авторский коллектив ввел в научный оборот множество мнений различных изданий, архивные, фото-фоно материалы, далекие от произведений искусства. Этот труд - первое издание, содержащее исследование основных видов казахского искусства не только в нашей республике, но и далеко за ее пределами. Исследователь Г.Жумасейтова выявляет проблемы постановки балетных спектаклей на национальную тематику, соотношение традиционных и новаторских приемов в балетмейстерском искусстве Казахстана.

В 2006-2008 годах отдел вел работу над исследовательским проектом «Егемендік кезеңіндегі қазақ театрларының даму үрдісі: бүгінгі ахуалы, бағыт-бағдары». В результате работы была издана коллективная монография «Қазақ сахна өнері. Тәуелсіздік кезеңі» (2009), авторы которой исследуют сценическое искусство Казахстана периода независимости. Посредством анализа сценических постановок и игры актеров выявлены актуальные проблемы современного театра, поиски и достижения ведущих балетных и оперных трупп страны.

Исследователи рассматривают казахские театры, сгруппировав их в соответствии с территориальными регионами и видовыми различиями. Анализируется репертуар театров, нашедших свое направление и собственный путь развития в творчестве. Главное внимание уделяется произведениям, отвечающим художественно-эстетическому вкусу зрителей в создании репертуара. Тенденции развития национальной оперы рассматриваются на примере творчества двух крупных

коллективов – Академического театра оперы и балета им. Абая и Национального театра оперы и балета им. К. Байсеитовой. Анализируются наиболее яркие постановки режиссеров, среди которых молодые дарования оперной сцены. В разделе «Развитие балета в период независимости» впервые анализируются оригинальные балеты «Тлеп и Сарыкыз», «Әлқисса», поиски молодых балетмейстеров в области современной хореографии. На примере спектаклей балетной труппы Б. Аюханова исследуются особенности интерпретации балетных миниатюр на сюжеты мировой литературной классики.

Впервые объектом исследования стала репертуарная деятельность областных театров за последние двадцать лет. Подробно анализируются как региональные театры, имеющие более чем полувековую историю (Семей), так и совсем молодые творческие коллективы, начавшие свою историю вместе со становлением суверенного Казахстана. Подведение итогов творческой деятельности театров авторы разделов сочетают со своими взглядами на перспективы развития театрального искусства в стране.

Глава «Оңтүстік Қазақстан театрлары» посвящена казахским драматическим театрам им. Н. Бекежанова в Кызыл-Орде, им. Абая в Таразе, им. Ж. Шанина в Южном Казахстане (Шымкент) и им. К. Жандарбекова в Жетысае. В спектаклях Кызылординского театра раскрываются особенности инсценировки переводных пьес, составляющих основу репертуара мировых сценических площадок. Анализируется созвучие авторских идей с требованиями сегодняшнего дня в творческих поисках режиссера Е. Оразымбетова в Шымкентском театре, дыхание сегодняшнего дня в творчестве К. Касымова в Жамбылском областном казахском музыкально-драматическом театре им. Абая.

В главе «Солтүстік Қазақстан театрлары» рассматривается процесс развития областных казахских драматических театров им. Ж. Аймауытова в Павлодаре, открывшемся в период независимости, и театра им. С. Муканова в Петропавловске. История становления театрального искусства в этом регионе началась в первые годы XX столетия, но не смогла развиваться из-за политики русификации в советские годы. Только обретение независимости дало возможность развиваться национальному театральному искусству, подняв на новый

уровень духовно-культурное сознание народа, пробудив национальное самосознание. В исследовании говорится о художественном уровне постановок вышеназванных театров, новых режиссерских идеях и талантливых актерах, повлиявших на художественный облик театра.

В главе «Шығыс Қазақстан театрлары» рассматривается путь развития казахских областных драматических театров им.Абая в Восточном Казахстане (Семей) и им.Жамбыла в Восточном Казахстане (Усть-Каменогорск). Говорится об идее и актуальности темы произведений, поставленных в этот период на сцене и повлиявших на культуру в целом, на эстетический уровень современного зрителя. Анализируются спектакли, пробуждающие национальное самосознание и ставящие актуальные общественные и социальные проблемы.

Глава «Батыс Қазақстан театрлары» посвящена развитию творчества областных казахских драматических театров им.Т.Ахтанова в Актобе, им. Н.Жантурина в Уральске, им.-Махамбета в Атырау, им.Н.Жанторина в Мангыстауской области. Репертуар областных казахских музыкально-драматических театров составляют произведения, посвященные борьбе вождей и батыров за независимость народа в период колонизации. Исследователи обращают внимание на правдивость сценическо-художественных образов героев, на их историческую достоверность.

В центре внимания авторов главы «Орталық Қазақстан театрлары» - режиссерские поиски при постановках современных произведений в областных казахских драматических театрах им.С.Сейфуллина в Караганде, им.С.Кожамкулова в Жезказгане и им.Ш.Кусаинова в Акмоле. Анализируются позиции современного режиссерского видения советской идеологии в казахских классических произведениях при постановке сложных классических произведений на сцене областных театров. Особое значение придается новым сценическим решениям, опирающимся на национальные традиции и менталитет.

С.Кабдиева в главе «Театр Қазақстаны: фестивальні профіль» разносторонне анализирует роль фестивалей в развитии казахского искусства, значение творческого опыта в последующих достижениях деятелей культуры и недостатки в организации театральных конкурсов и фестивалей. Этот

коллективный труд ценен острым критическим взглядом его авторов, всесторонним анализом происходящих процессов и свежим взглядом молодых и опытных исследователей казахского театра. Обмен мнениями о роли и месте театра в общественной жизни, проблемы и достижения национального сценического искусства, поднятые в коллективной монографии, необходимы для дальнейшего развития театра и налаживания полноценного диалога между профессионалами в этой области.

Итогом данного проекта стало и издание монографии ведущего научного сотрудника Г. Жумасеитовой «Хореография Казахстана. Период независимости» (2010) в издательстве «Жібек жолы». В книге прослеживаются тенденции развития национальной хореографии в период независимости посредством анализа творческого пути трех профессиональных балетных трупп: Государственного академического театра им. Абая, Национального театра оперы и балета им. К. Байсеитовой и Государственного академического театра танца под руководством Б. Аюханова. В орбиту исследования вошли и молодые коллективы, работающие в области contemporary dance: театр танца «Самрук» и «Gabbasov Sisters Company». Книга включает обзор балетных фестивалей и конкурсов этого периода и современное состояние подготовки кадров в области хореографии.

Коллективная монография «Қазак сахнасының шеберлері» (2009) выпущена в рамках программы прикладных исследований. Основной целью книги является знакомство русскоязычного общества с творчеством корифеев национальной театральной сцены. Посредством создания творческих портретов выдающихся деятелей драматического и музыкального театра XX века выявлены своеобразие и закономерности развития национального сценического искусства. Научную и историческую ценность данного издания усиливает тот факт, что в него включены имена актеров, жизнь которых была связана со сценой и оказала определенное влияние на становление национальной актерской школы, но в силу некоторых обстоятельств их творчество не становилось еще объектом театроведческих исследований. Жизнь и творчество широко известных актеров рассматривается с новых исторических позиций и дополнено информацией, почерпнутой из архивных материалов. Книга содержит бо-

гатый иллюстративный материал с редко публикуемыми фотографиями первых казахских актеров.

Книга «Алматы театрлары» (2010) подготовлена сотрудниками отдела в рамках программы «Культурное наследие» Акимата г. Алматы. В Казахстане динамично развивается более 50 различных театров, имеющих богатую историю и определенные театральные традиции. Из них 16 расположены в Алматы, научно-культурном центре и самом крупном мегаполисе страны. Именно эти театральные коллективы и стали объектами исследования данной книги. Краткие очерки о государственных, республиканских, городских и частных театрах включают в себя историю их создания, основные этапы становления и творческие успехи, достигнутые в период новейшей истории Казахстана. Тексты даются на казахском, русском и английском языках, книга снабжена фотоиллюстрациями и предназначена для гостей нашей страны, интересующихся искусством.

В период 2009–2011 гг. отдел в процессе реализации научно-исследовательского проекта «Тәуелсіздік идеясынын қазақ театр сахнасындағы көрінісі» участвовал в подготовке и издании трех книг «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет». Авторами разделов стали искусствоведы, которые изучали претворение идеи независимости в разных видах искусства — изобразительном, музыкальном и театральном. Изданные книги посвящены 20-летию независимости Республики Казахстан.

В первой книге сотрудники отдела театрального искусства рассматривают идею независимости в драматических и оперно-балетных постановках. В статье Б. Нурпейс рассматривается отображение идеи независимости в режиссуре Ж. Шанина, с именем которого связано становление профессионального казахского театра, в том числе в авторских идеях инсценировки трагедии «Арқалық батыр», написанной в 1924 году. А. Мукан анализирует влияние на развитие казахского профессионального театра и формирование казахской драматургии оперы «Абай» М. О. Ауэзова, ставшей определенным рубежом национального театрального искусства в сохранении и развитии национальных оперных традиций и исполнительской школы. Балеты, поставленные по мотивам фольклорных произведений, стали объектом исследования в статье Г. Жумасеитовой. Она рассматривает особенности хо-

реографии и исполнительских решений в постановках балетов «Козы Корпеш – Баян сулу», «Кыз Жибек», «Калкаман – Мамыр», «Карагоз».

Во второй книге «Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет» (2010) разделы театроведов посвящены анализу режиссерских решений в постановке исторических и классических произведений на казахской театральной сцене. В статье З.Исламбаевой анализ трагедии «Карагоз» (реж. А.Мамбетов) и комедии «Алдар косе» (реж. А.Рахимов) в театре драмы им. М.Ауэзова позволил выявить идею независимости на основе раскрытия образа властной и жестокой Моржан и известного народного остролова Алдар косе. Спектакли «Абылай хан» (реж. Б.Атабаев) и «Абылай ханның ақырғы күндері» (реж. М.Байсеркенов) посвящены жизни и деятельности великого Абылай хана, боровшегося за свободу и независимость казахского народа. Исследователь А.Еркебай раскрывает особенности режиссерских решений и трактовки актерами образа великого полководца. В период независимости национальная классическая драматургия («Енлик – Кебек», «Карагоз» и «Абай» М.Ауэзова, «Козы Корпеш – Баян сулу» Г.Мусрепова) обрела новое художественное звучание. В статье М.Ташимовой с позиции современности и изменившихся запросов времени исследуется национальная классика в новой трактовке режиссеров. С новых позиций исследуются фольклорно-эпические классические произведения, анализируется художественный уровень произведений, ставших гордостью национальной драматургии.

Сотрудники отдела в разные годы удостоивались различных наград за достижения в профессиональной сфере. Б.Кундакбайулы - лауреат премии имени Шокан Валиханова I степени (2005) за лучшие научные исследования в области гуманитарных наук РК. Государственную научную стипендию МОН РК для молодых ученых получали Г.Жумасейтова (2000) и З.Исламбаева (2008). За лучшие научные исследования молодых ученых в области гуманитарных наук РК А.Еркебай в 2008 году стала лауреатом премии имени Мухтара Ауэзова I степени. В 2010 году Г.Жумасейтова была удостоена Государственной научной стипендии МОН РК «За выдающийся вклад в развитие науки и техники РК». З.Исламбаева награждена дипломом и премией Союза театральных деятелей Казахстана «Енлікгүл» для театральных критиков.

Ученые-театроведы работают в тесном контакте с Союзом театральных деятелей РК, с высшими учебными заведениями. Преподаватели и аспиранты Национального университета искусств в Астане, Казахской национальной консерватории им. Курмангазы, Казахской национальной Академии искусств им. Т.Жургенова активно привлекаются для совместных исследований и проведения различных конференций и круглых столов. Сотрудники отдела выступали в качестве организаторов и участников целого ряда конференций и мероприятий различного уровня: Республиканская научно-теоретическая конференция, посвященная 100-летию известных деятелей искусства и культуры А.Кастеева, К.Бадырова, Ж.Елебекова (Алматы, 2004), Международная научно-теоретическая конференция «Қазақстан мен Орталық Азияның дәстүрі және қазіргі өнері» (Алматы, 2004), Республиканская научно-теоретическая конференция «А.Жұбанов және Қазақстандағы өнертану ғылымдары» (Алматы, 2006), Международная научно-теоретическая конференция «Мүсілім Базарбаев және қазіргі әдебиеттану мен өнертану мәселелері» (Алматы, 2007), Международная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию Б.Г.Ерзаковича «Б.Г.Ерзакович – музыка зерттеушісі» (Алматы, 2008), Республиканская научно-практическая конференция, посвященная 115-летию В.В.Теляковского (Алматы, 2010), Международная научная конференция «Қазақстанның әдебиеті мен өнеріндегі Ұлы Отан соғысы тақырыбы» (Алматы, 2010), Международная научно-теоретическая конференция «Тәуелсіздік және Абайтану» (Алматы, 2010).

Сотрудники отдела ежегодно принимают участие в традиционных Международных научно-практических конференциях для молодых ученых «Ауэзовские чтения» и международной научно-теоретической конференции «Абаевские чтения».

Сотрудники отдела – постоянные авторы научного и литературно-художественного журнала «Керуен», начавшего выходить в Институте с 2005 года. Г.Жумасейтова и А.Мукан – члены редакционной коллегии журнала. Театроведы отдела театрального искусства не раз приглашались в качестве членов жюри или коллегии критиков на Международные и Республиканские театральные фестивали. А.Мукан был членом коллегии критиков на Международном фестивале

театров «Арт-Ордо» в Бишкеке, посвященном 80-летию юбилею Ш.Айтматова в 2008 году. В 2010 году участвовал в Международном фестивале оперы в Стамбуле, в Международном фестивале кукольных театров «Ассалаумағалейкум - II» в Актобе, был членом жюри республиканского фестиваля «Студент жастар театр фестивалі», посвященного 95-летию А.Токпанова в Академии искусств им.Т.Жургенова. Сотрудники отдела выступили экспертами комиссии по присуждению премии «Еңлікгүл», организованной Союзом театральных деятелей (А.Мукан, З.Исламбаева).

По приглашению Союза театральных деятелей России при поддержке общества «Русские театры за рубежом» Г.Жумасеитова принимала участие во Всероссийском фестивале театров (2006), а также в Международном фестивале эпосов народов мира в Кыргызстане (2007). Выступила с докладом на III Форуме научной и творческой интеллигенции государств СНГ в Душанбе (2008). Является одним из разработчиков и координаторов проекта по включению эпоса «Кыз-Жибек» в список Шедевров устного и нематериального наследия человечества. Неоднократно принимала участие в семинарах-тренингах по сохранению нематериального наследия человечества по линии ЮНЕСКО. В 2008 году была приглашена на семинар-совещание в Узбекистан, организованный представительством ЮНЕСКО в Центральной Азии, и выступила со страновым докладом о состоянии и проблемах Казахстана по подписанию Конвенции об охране нематериального наследия человечества. Выступила с докладом на тренинг-курсах в Японии в городах Токио, Киото, Наре и Осака, организатором которых стал Тихоокеанский культурный центр при ЮНЕСКО.

Сотрудники отдела активно участвуют в проектах и культурных мероприятиях, проводимых Акиматами Алматы и Астаны, Министерством культуры и информации, Администрацией Президента Республики Казахстан. Для отдела внутренней политики Аппарата Президента Республики Казахстан в 2011 году сотрудниками отдела была проведена экспертиза финансирования государством театральных учреждений в рыночных условиях за последние 5 лет

**Список книг, изданных сотрудниками
отдела театрального искусства**

1. Құндақбаев Б. Мұхтар Әуезов және театр. – Алматы: Ғылым, 1997.
2. Құндақбайұлы Б. Заман және театр өнері. – Алматы: Өнер, 2001.
3. Құндақбайұлы Б. Театр туралы толғаныстар. – Алматы: Өнер, 2006. – 318 б.
4. Богатенкова Л.И. В поисках невымышленного времени. – Алматы: Ғылым, 1996.
5. Нөгербек Б. Кино Казахстана. – Алматы: Национальный продюсерский центр, 1998. - 272 с.
6. Жумасейтова Г. Страницы казахского балета. – Астана: Елорда, 2001. – 144 с.
7. Мұқан А. Қазақ опера театры. – Алматы: Арда, 2008. – 168 б.
8. Қазақ өнерінің тарихы. 1-том – Алматы: Өнер, 2006.
9. Қазақ өнерінің тарихы. 2-том. – Алматы: Өнер, 2007.
10. Қазақ өнерінің тарихы. 3-том I кітап. – Алматы: Өнер, 2008.
11. Қазақ өнерінің тарихы 3-том II кітап. – Алматы: Өнер, 2009. - 480 б.
12. История казахского искусства. I том. – Алматы: Арда, 2007. - 416 с.
13. История казахского искусства. 2 том. – Алматы: Арда, 2008. - 456 с.
14. История казахского искусства. 3 том. – Алматы: Арда, 2009. - 896 с.
15. Қазақ сахна өнері. Тәуелсіздік кезеңі. – Алматы: «КИЕ», 2009. - 488 б.
16. Қазақ сахнасының шеберлері. – Алматы: Танбалы, 2010. - 504 б.
17. Алматы театрлары. – Алматы: Алматыжарнама, 2010. - 271 б.
18. Жумасейтова Г. Хореография Казахстана. Период независимости. – Алматы: Жибек жолы, 2010. - 220 с.
19. Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет. 3-кітап. – Алматы: Signet Print, 2010. - 271 б.
20. Тәуелсіздік идеясы және көркем мәдениет. 6-кітап. – Алматы: Signet Print, 2011. - 347 б.

*Амангельды Мукан,
перевод Айман Мухамеджанова*

ОТДЕЛ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Одним из крупных центров искусствознания Казахстана, занимающихся фундаментальными исследованиями в области истории, теории и художественной критики, является Отдел изобразительного искусства Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова МОН РК.

Сектор искусствоведения, включавший специалистов по изобразительному искусству, музыковедению и театроведению, под руководством одного из выдающих деятелей казахской культуры, академика А.К.Жубанова был открыт в сложное военное время при Президиуме АН Казахской ССР.

С 1952 года заведующим Отделом стал доктор искусствоведения, член-корреспондент АН Казахской ССР Б.Г.Ерзакович. Под редакцией Б.Г.Ерзаковича вышло в свет одно из первых серьезных исследований по изобразительному искусству Казахстана – «Изобразительное искусство Казахстана» (1963), в котором были прослежены история зарождения и развития различных жанров изобразительного искусства Казахстана с 1917 по 1960 годы, проанализированы основные работы художников, приведены ранее неизвестные биографические данные о мастерах, а на примере декоративно-прикладного искусства рассмотрен казахский орнамент.

Начиная с середины 1950-х годов, искусствоведы публикуют альбомы, журнальные, газетные и каталожные статьи по различным вопросам изобразительного искусства. Монографии, вышедшие в московских и республиканских издательствах, такие как «А.Кастеев», «К.Тельжанов», «Л.П.Левонтьев» – автор Е.Вандровская; «Сахи Романов» – автор Р.Копбосинова; «Г.Исмаилова» – автор Л.Марченко; «Абылхан Кастеев» – автор Е. Микульская; «А.Галимбаева», «А.Черкасский» – автор И.Рыбакова; «Е.Сидоркин» – автор Г.Сарыкулова – явились первой ступенью для развития в республике жанра монографического альбома каталога, который чрезвычайно востребован до настоящего времени. В 1956 году опубликована одна из первых монографий о творчестве известного живописца А.Кастеева (автор Е.Микульская).

В 1961 году Отдел искусствоведения (театрального и изобразительного искусства) вошел в состав Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова. Впоследствии он был преобразован в самостоятельный Отдел изобразительного

искусства, сотрудники которого целиком и полностью посвятили свою деятельность изучению вопросов становления, формирования и развития живописи, графики, скульптуры и декоративно-прикладного искусства Казахстана.

1960-70-ые годы – этап собирания материала для искусствоведческого анализа и осмысления его с точки зрения вклада мастеров в развитие культуры нашей страны. Искусствоведы отдела Г.Сарыкулова, М.Габитова, Е.Микульская, И.Рыбакова стали первопроходцами в исследовании творчества мастеров художественной школы Казахстана. Ими были выявлены ключевые персонажи, дан тщательный разбор основных произведений художников, определены существенные параметры в развитии жанров изобразительного искусства.

С 1971 по 1990-й год заведующей Отделом изобразительного искусства работала кандидат искусствоведения Г.А.-Сарыкулова. Г.А.Сарыкулова принадлежит к старшему поколению искусствоведов Казахстана, стоявших у истоков отечественного искусствознания. Ею написаны первые монографические и обобщающие труды по графике Казахстана, книги «Евгений Сидоркин», «Антощенко-Оленев», вышедшие в российских издательствах. Возглавляя Отдел изобразительного искусства Института литературы и искусства им.М.О.Ауэзова, она защитила здесь первую в Казахстане кандидатскую диссертацию по изобразительному искусству. В эти годы вышли в свет книга «Очерки истории изобразительного искусства Казахстана» (1977), в которой исследовательский интерес сосредоточился на наиболее важных достижениях живописи, графики, монументальной и станковой скульптуры.

В 1967 году вышла в свет монография Г.Сарыкуловой «Графика Казахстана», где впервые в отечественной науке была представлена подробная картина истории развития графики Казахстана начала и первой половины XX века. В книге были последовательно рассмотрены ступени становления графического искусства в Казахстане от рисунков первых художников-путешественников до художественных достижений Е.М.Сидоркина, М.Кисамединова, А.Рахманова, А.Гурьева, И.Исабаева и других.

Сборники «Изобразительное искусство Казахстана» (1963) (авторы: М. Габитова, Е. Микульская, И. Рыбакова, Г.

Сарыкулова) и «Мастера изобразительного искусства Казахстана» (1972, 1984) (авторы: М. Габитова, И. Рыбакова, Г. Сарыкулова), «Графика Казахстана» (автор Г. Сарыкулова) и другие издания положили начало серьезному изучению истории изобразительного искусства.

Искусствоведческие работы М. Габитовой, Е. Микульской, И. Рыбаковой Г.Сарыкуловой сыграли большую роль не только в исследовании изобразительного искусства Казахстана, но и в ознакомлении с ним культурной общественности Советского Союза. Их статьи были изданы в серии книг по искусству братских республик в советский период. К числу этих изданий относятся «Изобразительное искусство Казахской ССР» (Москва, 1978), «Искусство народов СССР» (Москва, 1960-77, в 9-м томе статья, посвященная искусству Казахстана).

Труды и критические очерки старшего поколения искусствоведов Отдела стали незаменимым и важным источником для последующей искусствоведческой теории и позволили авторам ввести в анналы истории искусств Казахстана имена выдающихся мастеров живописи, графики, скульптуры и театрально-декорационного искусства.

Два выпуска книг из цикла «Мастера изобразительного искусства Казахстана» (1972, 1984) заложили мощный фундамент по изучению творчества выдающихся мастеров живописи, графики, скульптуры (в последние годы были включены мастера прикладного искусства). В 1989 году сотрудниками Отдела была завершена работа над книгой «Из истории изобразительного искусства дореволюционного Казахстана». К сожалению, в связи с проблемами, связанными с развалом СССР, экономическими сложностями переходного периода, этот труд не был издан.

Биографические моменты соседствуют в этих изданиях с тщательными аналитическими исследованиями произведений, которые в целом позволяют представить общую ситуацию в искусстве тех лет. Авторы во вступительной статье к сборнику «Очерки истории изобразительного искусства Казахстана» (сост. Г.Сарыкулова) говорят о молодости искусствоведения в республике, но отмечают, что «...сделано уже немало». Разделив книгу по видам изобразительного искусства, составители сборника добились предельного охвата материала, описанного ясным и лаконичным языком.

В 1980-е годы появляется тенденция отойти от стереотипов в изучении изобразительного искусства, от обзорных материалов и раскрыть суть новаций, происходящих в изобразительном искусстве.

В 1986 году молодым искусствоведом Р.А.Ергалиевой была защищена кандидатская диссертация на актуальную тему «Преломление фольклорных образов в живописи и графике Казахстана». Постоянно принимая участие в разработке плановых тем отдела, в издании коллективных книг «Мастера изобразительного искусства Казахстана», в статьях Р.А.Ергалиевой зазвучали новые темы и проявились новые уровни осмысления национального изобразительного искусства. Большое внимание уделяется ассоциативности мышления, ритуализации и мифологизации в творчестве художников.

Взаимосвязь существующего изобразительного искусства с древнейшими верованиями, традициями, духовным наследием казахского народа, истоки творчества - темы работ исследователей. В это время прозвучал синтез истинно национального и профессионального отношения к живописи. Появилась возможность, опираясь на сформировавшийся пласт в казахстанской художественной жизни, сделать попытку оценить происходящее в изобразительном искусстве республики.

В этот период основные очаги критической мысли сконцентрировались в Институте литературы и искусства им. М.О.Ауэзова. Опубликованные Р.А.Ергалиевой статьи «Современная живопись Казахстана» (Москва, «Искусство», 1989, № 12), «Выставка-встреча» (Москва, «Творчество», № 2, 1989), «Традиции и новаторство в современной скульптуре Казахстана» («Известия» АН РК, 1988, № 1), «Экстаз и медитация в казахской скульптуре» (Москва, «Искусство», 1990, № 9), «Эпос и художник» («Известия» АН КазССР. Серия филологическая, 1978, № 4), «Казахские народные игры в графике Е.Сидоркина» («Известия» АН КазССР. Серия филологическая, 1979, № 3), «Заметки о развитии натюрморта в живописи Казахстана» («Известия» АН КазССР. Серия филологическая, 1980, № 2), «Дорогое наследие» («В мире книг». Москва, Советский художник. 1982, № 10), «Из опыта книжной иллюстрации к произведениям фольклора» («Известия» АН КазССР. Сер. филол. 1982, № 3), «Фольклор и графика» («Простор», 1982, № 4) и многие другие поднимали вопросы

глубинной взаимосвязи современного искусства с традиционной культурой казахов.

Наиболее ярко ключевые проблемы этого периода прозвучали в журнале «Искусство» № 9, 1990 года, уже ставшим раритетом. Номер был в большей своей части посвящен искусству Казахстана и подготовлен искусствоведами республики. Статьи, представленные в этом журнале, в основном написаны сотрудниками Отдела изобразительного искусства. Снятие идеологического прессинга открывало пути развития разным направлениям и стилям и требовало от критиков не только выявить новое и талантливое, но и донести своеобразие новых форм до неподготовленного зрителя. Вместе с тем, именно в этом издании впервые наметились основные тенденции художественной критики на современном этапе. Объединяло их одно – стремление проследить изменения в творческом осознании действительности художниками и взаимодействие, взаимопроникновение Востока и Запада.

Десятилетие отделяет нас от времени выхода в свет журнала. Однако, проблемы, поднятые в статьях «Экстаз и медитация в казахской скульптуре» Р.А.Ергалиевой «Искусство Казахстана 1980-х годов» Р.Т.Копбосиновой, «Гнездо птицы» (о Т. Токусбаеве) Л.Уразбековой и другие продолжают быть актуальными и в настоящее время. Художники, творчество которых искусствоведы отстаивали и утверждали, стали классиками изобразительного искусства Казахстана.

С 1992 по 1995 год Отделом изобразительного искусства руководил заслуженный деятель культуры Казахстана, академик архитектуры КазГАСА, профессор Ш.Е.Валиханов, в период с 2003 по 2006 годы он был главным консультантом фундаментальных проектов Отдела. Ш.Е.Валиханов, будучи автором Монуумента Независимости, ставшего символом государственности и независимости Казахстана, автором Государственного Герба Республики Казахстан, многих зданий, определяющих узнаваемый облик и стиль нашего города, целого ряда мемориальных комплексов и монументов по всей стране, поэтом, писателем, драматургом, ученым и общественным деятелем, привнес в работу Отдела изобразительного искусства тесную связь с творческой практикой. Ш.Е.-Валиханов - лауреат Государственной премии РК имени Чокана Валиханова (1970), Почетный архитектор Казахстана

(1978), Член Союза Художников РК, академический профессор КазГАСА (1999), Кавалер ордена «Курмет», академик Международной Академии архитектуры стран Востока (2001), лауреат Независимой премии «Тарлан» (2001). Будучи автором Монумента Независимости РК (Алматы), памятника Кенесары хану (Астана), памятника жертвам ядерных испытаний «Сильнее смерти» (Семей,) памятника Гани Муратбаеву (Алматы) и многих других знаковых произведений монументального искусства Казахстана Ш.Е.Валиханов вел и научно-теоретическую работу. Его перу принадлежат статьи «Архитектура наших городов» (о городах Казахстана) («Декоративное искусство СССР» № 8, 1980), «Феномен рождения подлинной архитектуры» («Моспроектовец» № 3, 1982), «Молодые побеги могучих корней» (29 апреля 2003 г. «Казахстанская правда»), «Рождение Монумента независимости» (6 ноября 1998 г. «Столичное обозрение»), «Архитектурное творчество как синтез идеи и технологии» (Мадрид 8 мая 1975 г. Выступление на XII Всемирном конгрессе международного Союза архитекторов), внесшие живую эмоциональную струю в научное осмысление истории искусства Казахстана. Возглавляя Отдел изобразительного искусства в период перестройки, Шота Валиханов, несмотря на непростые для культуры и науки годы, смог сохранить кадровый потенциал Отдела, обеспечить продолжение дальнейших искусствоведческих исследований, наметить перспективы искусствоведческой науки Казахстана.

Период независимости высветил новые цели и задачи перед художественной культурой молодой республики и перед искусствоведами Отдела изобразительного искусства.

Среди научных сотрудников Отдела всегда были лучшие искусствоведческие кадры страны, такие ведущие искусствоведы республики как кандидаты искусствоведения Г.А.-Сарыкулова, И.А.Рыбакова; академик живописи К.Т.-Б.Тельжанов, Р.Г.Габитова, Е.Микульская (1950-1980 гг.), Р.А.Ергалиева, Л.С.Уразбекова, Р.Т.Копбосинова (в разные периоды 1970-1990-х гг.), А.Какимжанова, Б.Ибраев.

В работе Отдела над проектом «Основные этапы истории и тенденции современного развития изобразительного искусства Казахстана» программы фундаментальных исследований (2003-2005 гг.) научную консультацию вел Академик НАН РК, Народный художник СССР, член-корреспон-

дент Российской Академии художеств, Народный художник Казахстана, профессор К.Т-Б.Тельжанов.

С 1995 года по настоящее время работой Отдела, являющегося костяком искусствоведческой науки Казахстана, руководит доктор искусствоведения, профессор Р.А.Ергалиева. Она является первым в Казахстане доктором искусствоведения по изобразительному искусству. В настоящее время Отдел представляет собой главный научно-исследовательский центр по изучению изобразительного искусства Казахстана.

В тесном научном и творческом контакте с Отделом изобразительного искусства работают многие ведущие искусствоведы таких учреждений республики, как: Центральный государственный Музей Казахстана, Государственный музей искусств им. А.Кастеева, Союз художников РК, Казахская академия искусств им.Т.Жургенова, научные сотрудники ведущих художественных галерей Л.С.Уразбекова, Е.Г.Малиновская, Р.Т.Копбосинова, С.Кумарова, К.Ж.Мукажанова, молодые искусствоведы А.Джадайбаев, А.Юсупова, Э.Ахметова, О.Батурина. В данный период в Отделе плодотворно работает творческий коллектив искусствоведов среднего и молодого поколения, кандидаты искусствоведения Х.Х.Труспекова, Д.С.Шарипова, А.К.Юсупова, молодые искусствоведы Р.Каргабекова, Г.Байменова, З.Ыдырыс, Ж.Аксакалова.

За последние несколько лет сотрудниками Отдела издано несколько авторских монографий – «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» (Ергалиева Р.А., 2002); «От поэзии сказаний к поэтике красок» (Ергалиева Р.А., 2004); «Феномен степи в живописи» (Ергалиева Р.А., 2008), «Очерки казахского изобразительного искусства» (Шарипова Д.С., 2008), «Живопись Казахстана 1980-1990-х гг.: пути и поиски» (Юсупова А.К., 2009), «Пейзажная живопись Казахстана» (Батурина О.В., 2009).

В книге Р.А.Ергалиевой «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» (2002) впервые в нашем регионе поднята и исследована проблема адаптации этнокультурных традиций в новых видах искусства. Монография является первым в казахском искусствознании исследованием, где осмыслена и последовательно раскрыта концепция связи новых видов искусства с традиционной национальной

культурой и духовностью. Большое научно-теоретическое значение для гуманитарных наук, посвященных исследованию культуры и искусства Казахстана, имеют следующие научные положения этой книги: формирование самобытной художественной школы обусловлено глубинной связью с традиционным мировоззрением как с духовным фундаментом национальной культуры; внутреннее ядро культурных ценностей, основанное на традиционном сознании, при всем различии дискретных исторических эпох обеспечило казахскую культуру духовной, мировоззренческой преемственностью; профессиональные виды искусства – живопись маслом по холсту, монументальная и станковая скульптура Казахстана, возникшие в результате инационального влияния как «новые» виды художественной деятельности, постепенно и органично вобрали в себя весь спектр традиционного мировоззрения.

Впервые в казахском искусствознании в книге «Этнокультурные традиции в современном искусстве Казахстана» определяется характер, степень, уровень и динамика взаимосвязи «новых» видов изобразительного искусства с традиционной культурой народа. Определяя традиционное мировоззрение, где отразились национальный характер казахов, особенности ментальности, как один из мощных компонентов формирования профессиональной живописи и скульптуры XX века, как его духовную почву, автор приходит к выводу о глубокой преемственности в нем мировоззренческих ценностей и критериев народа.

Книга «От поэзии сказаний к поэтике красок» (Ергалиева Р.А., 2004) посвящена проблеме фольклора как культурного наследия для изобразительного искусства Казахстана XX века, вопросам интерпретации образов и мотивов устного народного творчества в профессиональной живописи и графике.

Книга «Феномен степи в живописи» посвящена изучению феномена степи в изобразительном искусстве Казахстана и Центральной Азии 20 века. Образ степи как важнейший объект, символ и метафора Родины, система ценностей и представлений традиционной культуры нашего региона, отразившиеся в искусстве, представляют собой интереснейший пласт современной культуры. Благодаря подобной точке зрения на степь как на универсальный код тюркского сознания

в книге раскрыты многие глубинные пласты мифологии, мировоззрения, национального характера, истории и современных проблем Центральной Азии.

В работе анализируется творчество целой плеяды мастеров: европейских, российских, украинских, казахских, кыргызских, узбекских, туркменских, чьи сердца и души покорила казахская степь. Автором выявлено своеобразие каждой национальной школы живописи, её вклад в понимание образов степи и её философии, особенностей претворения духовного наследия Степи в современную культуру. Сделан справедливый вывод о том, что живопись Казахстана и Центральной Азии, выступая преемником традиционных ценностей, обогащает мировую культуру свойственными ей принципами миропонимания, космизмом, планетарностью мышления, идеей имманентности мировой гармонии.

Монография Д.С.Шариповой «Очерки казахского изобразительного искусства» (2008) представляет собой очерки, охватывающие избранные страницы процесса формирования национальной школы изобразительного искусства Казахстана. В ней выявлены основная проблематика и ключевые фигуры живописи Казахстана 1930-50-х годов. Автору образным и ярким языком удалось передать особое своеобразие, поэтическую красочность, глубину и непреходящую ценность произведений рассматриваемого периода, а также четко выявить и в доступной форме преподнести существенные особенности становления национальной живописной школы.

Монография А.К.Юсуповой «Живопись Казахстана 1980-1990-х гг.: пути и поиски» (2009) посвящена исследованию основных направлений в развитии живописи Казахстана последних десятилетий. Особое внимание уделяется специфике художественного языка, закономерностям его развития и месту в образно-живописной структуре произведений.

В Отделе изобразительного искусства было восстановлено издание цикла «Мастера изобразительного искусства Казахстана». В 2004 году сотрудниками Отдела с участием приглашенных ведущих искусствоведов (Р.Т.Копбосиновой, Л.С. Уразбековой, Е.Г.Малиновской, К.Ж.Мукажановой, К.В.Ли и других) была выпущена в свет коллективная монография «Мастера изобразительного искусства Казахстана»

(2004). Третий выпуск этого цикла книг, охвативший творчество таких выдающихся художников Казахстана 1980-1990-х гг., как Т.Тогусбаев, Б.Табиев, Б.Тюлькиев, Р.Ахметов, Е.Тулепбай, А.Аканаев, А.Сыдыхан, З.Тусипова, А. и С.Баяпановы и других мастеров, успешно продолжил сложившуюся научную традицию академических изданий по изобразительному искусству.

В 2009 году был опубликован четвертый выпуск книги «Мастера изобразительного искусства Казахстана» (авторский коллектив). В ней успешно представлены искусствоведческие исследования современного художественного процесса на материале творчества старейших мастеров и выдающихся художников Казахстана периода Независимости, таких как О.Тансыкбаев, Б.Урманче, В.Эйферт, К.Ахметжан, Г.Баянов, Р.Юсупов, Ж.Кайрамбаев, А.Курбанов, К.Ажибеков, М.Нурке и другие.

Рассмотрение творчества отдельных мастеров различных поколений отражает особенности научно-методологических принципов каждого автора. Подобный подход составителей сборника продиктован стремлением к комплексному исследованию особенностей формирования национальной художественной школы Казахстана с позиций ее понимания как уникальной интегрированной системы, построенной на основе индивидуальных творческих концепций отдельных художников. Творчество каждого мастера рассматривается авторами как явление, отражающее в себе своеобразную квинтэссенцию индивидуальных и универсальных понятий, интеграцию жизненных впечатлений и художественного опыта. Особенность издания заключается в том, что в поле зрения авторов попадает обширный малоизученный исторический и биографический материал, помогающий по-новому взглянуть на творчество известных казахских художников.

В том же 2009 году вышла в свет книга «100 шедевров искусства Казахстана», где представлены имена выдающихся мастеров живописи, скульптуры и графики Казахстана, произведения которых вошли в сокровищницу изобразительного искусства Казахстана XX и рубежа XXI веков.

При ее написании сотрудники Отдела изобразительного искусства ставили перед собой задачу показать на примере знаковых произведений изобразительного искусства все богатство и многообразие художественной школы Казахстана

на. В основу концепции проекта положены основные критерии для обозначения и отбора шедевров: художественное качество, значимость произведения в творческой судьбе известного мастера, важность произведения в эволюции стилистических направлений, соотнесенность с господствующими эстетическими концепциями, понимание общественного контекста и культурной политики государства, репрезентация идейно-философского комплекса, отображение основных поисков национальной самобытности, уровень понимания развития различных жанров – портрета, исторической картины, бытового жанра, пейзажа, натюрморта.

В книге объединены методы традиционного искусствоведческого анализа с живым эмоциональным откликом на самые яркие художественные впечатления. Собранный и исследованный материал помогает понять творческую эволюцию изобразительного искусства Казахстана в масштабных координатах, осознать сочетание традиционного искусства и импульсов мировой живописи и скульптуры на разных этапах становления и развития национальной школы.

Таким образом, систематизированные в одной книге великолепные образцы казахской культуры, их углубленный анализ стали важной составляющей пропаганды изобразительного искусства Казахстана.

В период с 2003 по 2005 годы сотрудники Отдела изобразительного искусства работали над проектом «Основные этапы истории и тенденции современного развития изобразительного искусства Казахстана». По результатам данного проекта были изданы 3 тома «Қазақ өнерінің тарихы» на казахском и русском языках. Это актуальный для независимого Казахстана искусствоведческий труд, систематизирующий сведения о разных исторических периодах развития художественной культуры страны с древнейших времен до наших дней. Изучение последовательных или дискретных этапов развития художественной культуры Казахстана неразрывно связано с формированием на его территории различных историко-культурных общностей, государственных образований. Только системное, комплексное исследование позволило показать их роль и значение в региональном и мировом культурном пространстве, дало возможность выявить огромный вклад нашего региона в общемировую сокровищницу искусства и современный художественный процесс.

Результаты данного проекта были изданы, благодаря инициированной Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Назарбаевым в качестве важнейшей составляющей развития духовной и образовательной сферы специальной Государственной программы «Мәдени мұра». Проект осуществлен совместно с Отделами театрального и музыкального искусства.

Среди фундаментальных работ Отдела текущего периода стало издание научного труда «Изобразительное искусство Казахстана периода Независимости» (2006-2008), в котором изучены современное состояние изобразительного искусства Казахстана периода Независимости как уникального феномена развития казахской культуры и цивилизации.

Результат трехлетнего труда сотрудников Отдела осуществлен в рамках программы фундаментальных научных исследований ИЛИ им. М. Ауэзова. Сборник искусствоведческих статей посвящен изучению, обобщению и систематизации наиболее важных феноменов современного изобразительного искусства суверенного Казахстана. Авторы ставили перед собой сложную и увлекательную задачу определить и проанализировать наиболее значимые культурные явления, произошедшие в течение последних двух десятилетий.

Важной стороной или даже концептуальной основой изобразительного искусства Казахстана в период независимости является то, что зародившееся и сформировавшееся еще в советский период изобразительное искусство Казахстана впервые развивается без внешней идеологии и цензуры. Утрата социалистической идеологии и развитие казахского искусства впервые в новейшее время как самостоятельного в национальном аспекте феномена обусловили поиск искусствоведением подлинных духовных опор, преемственности художественных принципов и инновационных возможностей. В работе представлена система координат современного изобразительного искусства, включающая все его виды и жанры, выявлены направления и экспериментальные формы. Основные ступени развития и идеологические парадигмы позволяет вдумчивому читателю осознать творимый на его глазах мир искусства во всей полноте, глубине и значимости.

Впервые был проведен историко-культурологический анализ общего состояния современного искусства Казахста-

на, определены сущностные характеристики и эволюция различных видов и жанров казахской культуры, излюбленных тем и образов изобразительного искусства. Впервые в данном проекте с научных позиций было осмыслено одно из новейших направлений в современном искусстве Казахстана, а именно сферы художественной деятельности, связанной с новыми технологиями и новыми нетрадиционными материалами. Будучи частью глобализационного процесса, новые виды искусства, определяемые термином *Contemporary Art*, активно входят в практику современного искусства Казахстана и требуют осмысления.

В настоящее время сотрудниками Отдела ведется работа над проектом фундаментальных исследований «Идея независимости в казахском изобразительном искусстве XX века» (2009-2011). Избранный авторами проекта прицел на создание обобщающего теоретического исследования многообразных явлений художественной жизни Казахстана с точки зрения преломления идеи Независимости позволил проделать основательный анализ Отдельных памятников и ввести их в более широкий исторический и смысловой контексты, позволяющие выявить в единичном памятнике отражение общих закономерностей истории культуры Казахстана. Осмысление названного материала на более высоком концептуальном уровне, обобщение его с точки зрения решения общих историко-философских идей дало возможность осуществить дальнейшее теоретическое углубление в искусство Казахстана современного периода.

В центре внимания исследователей находятся теоретические проблемы изучения форм и способов выражения идей независимости и становления национального самосознания в изобразительном искусстве Казахстана. В нем выявлены и описаны стратегии самоопределения художественной школы Казахстана в связи с проблематикой этнических кодов и архетипов, коллективной и индивидуальной идентичности, художественной картины мира, тематического и образного ряда, отражения роста национального самосознания. Важное внимание уделено взаимосвязи индивидуальных творческих потенциалов и общих художественных процессов в контексте проблемы идеи независимости в изобразительном искусстве Казахстана: в искусствоведческом, социальном и эстетическом аспектах.

В исследовании впервые выявлена основная проблематика и жанровые приоритеты в проявлении идеи независимости и её связи с трансформацией этнических кодов. Впервые предметом специального рассмотрения стало преломление в период формирования и развития профессиональной школы изобразительного искусства Казахстана проблемы идентичности, раскрыты с помощью комплексных подходов главенствующие идейные и пластические концепции монументальной скульптуры Казахстана периода независимости, выявлен тематический и образный ряд произведений, отражающих взаимодействие истории и современности в произведениях казахских мастеров.

Совместно с Отделами театрального и музыкального искусства проведены крупные международные конференции, сопровождавшиеся изданиями докладов (Международная научно-практическая конференция «Традиционное и современное искусство Казахстана и Центральной Азии», 2004; Научно-теоретическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения А.Кастеева, 2004); Международный научный симпозиум «Духовное наследие и современная культура: текстология, освоение и изучение» (2006); республиканская научно-теоретическая конференция «Ахмет Жубанов и искусствоведение Казахстана» (2006).

Широкий научно-общественный резонанс получила международная научно-теоретическая конференция, посвященная 115-летию театрального художника Всеволода Владимировича Теляковского под названием «Социальные утопии и мифы в искусстве Казахстана XX века» (2009 г.). По итогам конференции вышел сборник. В материалах сборника представлено научное осмысление наследия мастеров советской эпохи, оказавшихся в Казахстане волею судьбы и режима. Творчество представителей разных национальностей и художественных направлений составило особый неповторимый пласт в развитии казахстанской культуры, до сих пор являющийся исследовательской лакуной в истории искусства Казахстана.

За период деятельности Отдела его сотрудниками кроме академических изданий было выпущено значительное количество альбомов, каталогов, книг по изобразительному искусству Казахстана, внесших огромный вклад в научное осмысление непростого процесса развития живописи, скульп-

туры, графики и декоративно-прикладного искусства Казахстана, под их кураторством был проведен ряд наиболее значимых в стране и за рубежом выставок казахского изобразительного искусства. Публикации и доклады искусствоведов Отдела были опубликованы в различных европейских и азиатских печатных изданиях – Ренн, Токио, Берлин, Париж, Марли –де-руа, София, Москва, Ленинград, Киев, Вильнюс, Ташкент, Бишкек, Алматы, в изданиях СНГ и дальнего зарубежья, способствуя выходу изобразительного искусства Казахстана на мировую художественную арену.

За последние годы сотрудники Отдела неоднократно выступали с докладами на Международных конгрессах, симпозиумах и конференциях.

Международные контакты Отдела были возобновлены благодаря работе Ассоциации международных критиков AICA, членом которой является заведующая Отделом Р.А.Ергалиева В 1999 году в Японии на Конгрессе международных критиков ею был сделан доклад «Tradition and Identity during Transitional Period. Transition: Changing Society and Art» (XXXII AICA Congress //AICA Japan Congress. Tokyo: 1999). В 2000 году опубликованы материалы Международного научного симпозиума «Turk Dunuasi kultur ve sanat semprozuumu», в котором вышла статья Р.Ергалиевой «История и ментальность тюрков в казахской живописи» (Suleyman Demirel Universitesi. – Isparta/Turkiye, 2000). В октябре 2006 года она участвовала в работе 40-го Международного конгресса критиков в Париже (Франция). О работе конгресса была опубликована статья «Парижский конгресс художественных критиков 2006 года» (Алматы, Шахар-культура. № 14, 2007).

На Международном симпозиуме «Пути и новые формы сохранения эпического наследия» Р.А.Ергалиевой был сделан доклад «Казахский фольклор в изобразительном искусстве XX века» (Бишкек, Кыргызстан -2006). В том же году Р.Ергалиева приняла участие в международном симпозиуме, посвященном Конвенции ЮНЕСКО 2003 года (Бойсун, Республика Узбекистан).

В 2009 году по приглашению научно-исследовательского института сохранения культурных ценностей Японии (ACCU - Агентство по культуре и научно-исследовательский институт сохранения культурных ценностей) Р.Ергалиева участвовала в работе семинара-тренинга. Данный Инсти-

тут является основным проводником и реализатором идей сохранения нематериального культурного наследия ЮНЕСКО в Японии. На Международной научной конференции «Философия и искусствоведение: методология междисциплинарного взаимодействия» (Баку, 2010), был сделан доклад «Ностальгия и прогноз» как два вектора проявления национальной идентичности в живописи Казахстана», в котором на примере казахской живописи XX рубежа XXI веков прослежены основные константы, рассмотрены идея прогноза будущего и позиции художников. В ежеквартальном научном издании «Санат» (Республика Узбекистан) периодически публикуются статьи заведующей Отделом Р.Ергалиевой.

В научном и литературно-художественном журнале Института «Керуен», со времени его основания (2005), сотрудники Отдела публикуют проблемные статьи о творчестве известных мастеров прошлого, современных актуальных художниках, статьи освещающие современную художественную жизнь страны.

На крупных международных форумах сотрудники Отдела являлись основными докладчиками («Форум художников Казахстана. Искусство против кризиса. Инвентаризация». — Труспекова Х.Х., Шарипова Д.С.), которые задали основное направление дискуссий.

Доктор искусствоведения Р.А.Ергалиева — автор около 200 статей по проблемам живописи, скульптуры и графики, опубликованных в казахстанских, российских и зарубежных изданиях по изобразительному искусству, в том числе во Франции, Японии, Турции, Болгарии, Франции, Англии, Израиле.

В её трудах разработана концепция взаимосвязи и преемственности современных видов казахского изобразительного искусства с традиционным сознанием казахов, с многовековыми мировоззренческими ценностями, духовными приоритетами казахского народа, раскрывает новый глубинный взгляд на особенности формирования и развития казахской живописи, скульптуры и графики XX века. Научные работы Р.А.Ергалиевой, подняв искусствоведение Казахстана на качественно новый уровень, стали фундаментальной основой и теоретической базой для современных исследований в области казахского изобразительного искусства.

Наряду с научной работой, Р.А.Ергалиева активно занимается пропагандой лучших достижений казахского искусства в нашей стране и за рубежом, работает в тесной связи с Союзом художников Казахстана, Государственным Музеем искусств им.А.Кастеева, Международной Ассоциацией художественных критиков.

Сотрудники Отдела являются членами конкурсных комиссий, экспертами международных программ. Р.А.Ергалиева является членом Государственной Комиссии по присуждению Государственных премий в области литературы и искусства, членом Республиканской комиссии по Государственным символам Республики Казахстана, председателем жюри Международного фестиваля творческой молодежи «Шабыт». В 2006 году она награждена Почетной грамотой Министерства образования и науки РК, в 2007 году Нагрудным знаком «За вклад в развитие науки Казахстана».

Кандидат искусствоведения Х.Х.Труспекова занимается проблемами искусства древнего скифо-сакского и тюркского периодов, средневекового искусства региона, ею впервые с искусствоведческой позиции изучены и материалы по архитектуре Казахстана периода Независимости. Аналитические исследования охватывают период обновления и формирования нового архитектурно-художественного облика городов Казахстана, особое место в котором уделено современной архитектуре Астаны. В подготовке разделов по истории искусства Казахстана Х.Х.Труспековой исследованы с точки зрения современных данных материалы по казахской советской живописи шестидесятых годов XX века, профессиональное прикладное искусство второй половины прошлого века. Впервые с научной точки зрения исследовано актуальное искусство (контемпорари-арт) Казахстана, динамично развивающееся в регионе в последние двадцать лет.

В сферу интересов Х.Х.Труспековой в последние годы вошли актуальные вопросы изобразительного искусства Казахстана, испытывающего очередные кризисные моменты в связи с утратой прежней целостности и поисками новых идентификационных признаков. Теоретические и аналитические вопросы поднимаются ею в исследованиях по вопросам авангардных течений в искусстве советского и суверенного Казахстана.

Основным научным интересом кандидата искусствоведения Д.С.Шариповой является изобразительное искусство Казахстана 1930-50-х годов. Ею были рассмотрены проблемы примитива в изобразительном искусстве Казахстана, особенности портретного и пейзажного жанров, вопросы, связанные с проявлением идеологии тоталитаризма в искусстве этого периода. В своих работах она много внимания уделяла анализу творчества А.Кастеева, А.Черкасского, А.Исмаилова, С.Калмыкова, Б.Урманче и других.

Д.С. Шарипова также занимается изучением памятников современного Казахстана, акцентируя внимание на том, что одной из основных характеристик современной казахской скульптуры по сравнению с предшествующим временем стало изменение ее статуса, а именно резкое возрастание роли пластики в становлении национальной идеи молодого государства.

Научный сотрудник Отдела Каргабекова Р.И. занимается проблемами традиционного и современного декоративно-прикладного искусства Казахстана, изучает творчество ведущих мастеров прикладного искусства, освещает проблемы новаторства и преемственности.

Одним из крупных достижений искусствоведческих Отделов Института, в том числе Отдела изобразительного искусства, стало открытие в 2002 году Диссертационного совета, давшее возможность искусствоведам защищать свои научные труды в стенах Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова МОН РК, одного из старейших и авторитетных центров гуманитарных исследований в Казахстане.

По специальности – 17.00.04 изобразительное, декоративно-прикладное искусство и архитектура были успешно защищены восемь актуальных искусствоведческих трудов А.Юсуповой «Основные тенденции в развитии живописи Казахстана в 1980-90 гг.», Л.Уразбековой «Кочевой Восток в творчестве ведущих мастеров русской живописи (вторая половина XIX - первая половина XX вв.)», Д.Шариповой «Творчество А. Кастеева в контексте становления живописной школы Казахстана (1930-50-е годы)», О.Батуриной «Основные тенденции и этапы развития пейзажного жанра в живописи Казахстана (1920-80-е годы)», А.Джадайбаевым «Портретная живопись Казахстана 1970-80-х годов», С.Кобжановой «Мировые художественные традиции в развитии живо-

писи Казахстана 1930-1980-е годы», Ж.Натбаевым «Орал Тансыкбаев шығармашылығындағы пейзаж жанры», Б.Асановой «Казахский художественный войлок как феномен кочевой культуры», Ж.Джексембаевой «Казахские тканевые мозаичные изделия «күрақ».

Руководителем шести из перечисленных диссертаций являлась доктор искусствоведения, профессор Р.А.Ергалиева, что позволяет говорить о сложении научной искусствоведческой школы Казахстана на базе Отдела изобразительного искусства Института литературы и искусства им. М.О.Ауэзова МОН РК.

В настоящее время в Отделе изобразительного искусства ИЛИ им.М.О Ауэзова МОН РК продолжается активная научная работа над актуальными теоретическими и методологическими проблемами искусства Казахстана, ведутся исследования в сфере истории и современного художественного процесса отечественной культуры. Отличительной чертой деятельности Отдела изобразительного искусства является его тесная связь с ведущими художественными институтами страны - вузами, музеями, Союзом художников РК, галереями, творческими организациями.

Райхан Ергалиева

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз	3
Фольклортану бөлімі	12
Ежелгі және орта ғасырлар әдебиеті бөлімі	25
Абайтану және жана дәуір әдебиеті бөлімі	40
Әуезовтану бөлімі	57
Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет бөлімі	80
Әдебиет теориясы және әдебиеттану методологиясы бөлімі	97
Әлем әдебиеті және халықаралық байланыстар бөлімі	116
Колжазба бөлімі	150
Мәтінтану және деректану бөлімі	171
Музыкатуану бөлімі	179
Театр өнері бөлімі	198
Бейнелеу өнері бөлімі	227
Предисловие	246
Отдел фольклора	255
Отдел древней и средневековой литературы	269
Отдел абасведения и литературы новой эпохи	282
Отдел ауэзведения	296
Отдел литературы эпохи независимости	315
Отдел теории литературы и методологии литературоведения	330
Отдел мировой литературы и международных связей	349
Отдел рукописи	383
Отдел текстологии и источниковедения	402
Отдел музыкального искусства	410
Отдел театрального искусства	430
Отдел изобразительного искусства	453

Научное издание

Институт литературы и искусств им. М.О. Ауэзова

50 лет

(На казахском, русском языках)

Бас директоры Асқар Алтай

Редакторы А. Социалқызы

Көркемдеуші редакторы Д. Сұлтанбекұлы

Техникалық редакторы М. Қартова

Корректоры Д. Дәрібаева

Беттеген Е. Ким

ИБ№ 13

Теруге 25.08.2011 жіберілді. Басуға 14.09.2011 қол қойылды.

Пішімі 84x108 1/32. Офсеттік басылым.

Шартты баспа табағы 29.8. Есепті баспа табағы 30.0.

Таралымы 500 дана. Тапсырыс 132

Қазақстан Республикасы «Арда+7» Жауапкершілігі шектеулі серіктестігі

Телефон: 8(7272) 91-83-59

ТОО “Курсив”